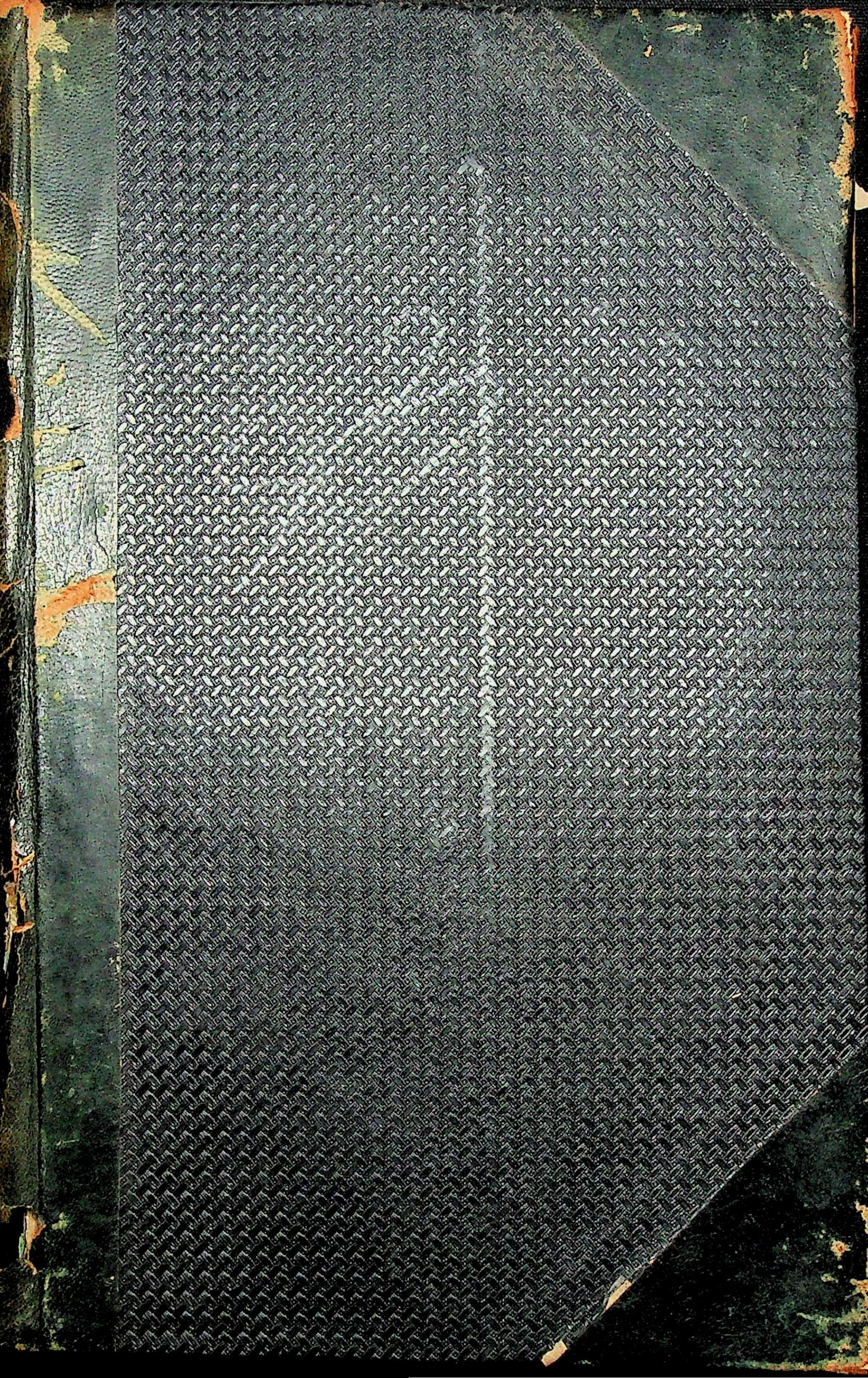
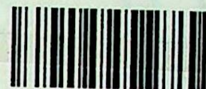

पूर्व
कि
वेद
हष
मेघ
नि
वा
प्रा
कृ
तन

तत् । नु । वोचाम । रभसाय । जन्मने

महिऽत्वं । वृषभस्य । केतवे ।

ऐधाऽइव । यामन् । मरुतः । तुविऽस्वनः । युधाऽइव ।

शक्राः । तविषाणि । कर्तन ॥ १ ॥

हे मरुतो वयं युष्मदीयं तत्तादृशं प्रसिद्धं पूर्वं पूरकं पूर्वतनं वा महित्वं माहात्म्यं नु क्षिप्रं वोचाम । ब्रूमः । किमर्थं । रभसाय राभस्ययुक्ताय जन्मने वेद्यां प्रादुर्भावाय । वेद्यां संनिधानायेत्यर्थः । तदपि किमर्थमित्यत आह । वृषभस्य वर्षितुर्यज्ञस्य केतवे प्रज्ञानाय । वायुप्रेरणेन मेघागमनं प्रसिद्धं । हे तुविष्वणः गमनसंरंभेण प्रभूतध्वनियुक्ताः हे शक्राः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः । यूयं यामन् यामनि यागगमने प्रवृत्ते सत्यैधेव एधान्येधः संदीपीनि तेजांसीव प्रायेण महत्त्वेन तविषाणि बलानि सामर्थ्यानि कर्तन । कुरुत । तस्तुमः [illegible]र्थः । तत्र दृष्टांतः । युधेव । युद्धेन तत्तन्निमित्तं यथा तविषाणि कुरुथ तद्वत् ।

॥ अथ द्वितीया ॥

नित्यं न सूनुं मधु बिभ्रंत उप क्रीडंति क्रीडा विदथेषु

घृष्वंय ।

नक्षंति रुद्रा अवसा नमस्विनं न मर्धंति स्वतवसो

हविष्कृतं ॥ २ ॥

नित्यं। न। सूनुं। मधु। बिभ्रतः। उप। क्रीड़ंति।

क्रीड़ाः। विदथेषु। घृष्वयः।

नक्षंति। रुद्राः। अवसा। नमस्विनं। न। मर्धंति।

स्वऽतवसः। हविःऽकृतं॥ २॥

नित्यं न सूनुमौरसं प्रियं पुत्रमिव मधु मधुरं हविर्बिभ्रतो धारयंतो मरुतो विदथेषु यागेषु घृष्वयो रक्षःप्रभृतीनां घर्षकाः संतः क्रीड़ाः क्रीडनशीला उप उपेत्य क्रीड़ंति। विहरंति। किंच रुद्राः। रुद्रपुत्रा मरुतोऽपि रुद्रा उच्यंते। जन्यजनकयोरभेदात्। मरुतां रुद्रपुत्रत्वं पुराणेषु तथा वृष्टौ पार्वतीपरमेश्वरौ मरुतः पुत्रत्वेन स्वीचक्रतुरिति प्रसिद्धं। नमस्विनं नमस्कारोपलक्षितस्तोत्रोपेतं हविष्कृतं हविषः कर्तारं प्रदातारं यजमानमवसा रक्षणेन तर्पणेन वा निमित्तभूतेन नक्षंति। व्याप्नुवंति। किंच। स्वतवसः स्वायत्तबला मरुतो यजमानं न मर्धंति। न संग्रामयंति। न न क्लेशयंतीत्यर्थः।

॥ अथ तृतीया ॥

यस्मा ऊमासो अमृता अरासत रायस्पोषं च हविषा

ददाशुषे।

उक्षंत्यस्मै मरुतो हिता इव पुरु रजांसि पयसा

मयोभुवः॥ ३॥

यस्मै । ऊमासः । अमृताः । अरासत । रायः । पोषं ।

च । हविषा । ददाशुषे ।

उक्षंति । अस्मै । मरुतः । हिताःऽइव । पुरु । रजांसि ।

पयसा । मयःऽभुवः ॥ ३ ॥

यस्मै यजमानाय हविषा ददाशुषे सोमाख्यहविर्दत्तवते हविषा प्रीता ऊमासोऽवितारोऽमृता अमरणधर्माणो मरुतो रायस्पोषं धनस्य पुष्टिं । अथवा धनस्य पश्वादिपुष्टिं । अरासत । प्रायच्छन् ॥ रासतिर्दानार्थः । अस्मै यजमानाय हिता इव हिताचरणाः सखाय इव संतो मयोभुवः सुखस्य भावयितारो मरुतो रजांसि लोकान् पुरु प्रभूतं यथा भवति तथा पयसोदकेन उ आद्युदात्तार्थमुक्षंति । सिंचंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ ये रजांसि तविषीभिरव्यंत प्र व एवासः स्वयंतासो

अध्रजन् ।

भयंते विश्वा भुवनानि हर्म्या चित्रो वो यामः

प्रयतास्वृष्टिषु ॥ ४ ॥

आ । ये । रजांसि । तविषीभिः । अव्यंत । प्र । वः ।

एवासः । स्वऽयंतासः । अध्रजन् ।

भयंते । विश्वा । भुवनानि । हर्म्या । चित्रः । वः ।

यामः । प्रऽयंतासु । ऋष्टिषु ॥ ४ ॥

हे मरुतो युष्मत्संबंधिनो य एवास एता अश्वविशेषास्त्वि-षीभिः स्वकीयैर्बलैर्वृष्टिप्रदानादिरूपैः रजांसि लोकानाव्यत । सर्वत आवृण्वंति । ते वो युष्माकमेवासोऽश्वाः स्वयतासः स्वयमेव सारथिना विनैव युक्ताः प्रध्रजन् । प्रकर्षेण गच्छंति । व्याप्नुवंति । किंच युष्मदागमनादिश्वा भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि विश्वा हर्म्या सर्वाणि हर्म्याणि च भयंते । बिभ्यति पतनात् । यस्मादेवं तस्माद्वो यामश्चित्रवायनीयः । आश्चर्यभूत इत्यर्थः । भीतेः कारणमाह । ऋष्टिषु युष्मदीयासु हेतिषु प्रयतासु प्रकर्षेणोद्यतासु सतीषु । अथवा भीतौ दृष्टांतः । ऋष्टिषु प्रयतासु सतीषु । लुप्तोपमेयं । आयुधेषूद्यतेषु यथा जना बिभ्यति तद्वद्युष्मदागमनाद्बिभ्यतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्त्वेषयामा नदयंत पर्वतान्दिवो वा पृष्ठं नर्या अचुच्यवुः ।
विश्वो वो अज्मन्भयते वनस्पती रथीयंतीव प्र जिहीत
ओषधिः ॥ ५ ॥

यत् । त्वेषऽयामाः । नदयंत । पर्वतान् । दिवः । वा ।
पृष्ठं । नर्याः । अचुच्यवुः ।
विश्वः । वः । अज्मन् । भयते । वनस्पतिः । रथियंती-
ऽइव । प्र । जिहीते । ओषधिः ॥ ५ ॥

मरुतस्त्वेषयामाः प्रदीप्तगमना यत् यदा पर्वतान् पर्ववतो गिरेर्गह्वराणि पूरकान्मेघान्वा नदयंत । नादयंति । वा

अथवा दिवो विद्योतनात्मकस्यांतरिक्षस्य पृष्ठमुपरिभागं नर्या नरेभ्यो हिता अचुच्यवुः। गच्छंति। तदा वो युष्मत्संबंधिन्य-ज्मन् गमने निमित्तभूते सति विश्वो वनस्पतिर्वनस्य पालयिता वृक्षसमूहो भयते। बिभेति। तथौषधिः प्रियंगुव्रीह्यादिः प्रजिहीते। प्रकर्षेण गच्छति। स्वस्थानादितस्ततश्चलतीत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः रथीयंतीव। रथमात्मन इच्छंती स्त्री रथारूढे-त्यर्थः। तादृशी स्त्रीव। सा यथा चलति तद्वत्॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

यूयं न उग्रा मरुतः सुचेतुनारिष्टग्रामाः सुमतिं पिपर्तन।
यत्रा वो दिद्युद्रदति क्रिविर्दती रिणाति पश्वः सुधितेव बर्हणा॥ ६॥

यूयं। नः। उग्राः। मरुतः। सुऽचेतुना। अरिष्टऽग्रामाः सुऽमतिं। पिपर्तन।

यत्र। वः। दिद्युत्। रदति। क्रिविःऽदती। रिणाति। पश्वः। सुधिताऽइव। बर्हणा॥ ६॥

हे उग्रा उद्गूर्णबला मरुतो यूयं सुचेतुना शोभनचेतसा-रिष्टग्रामा अहिंसितसंघाः संतो नोऽस्माकं सुमतिं शोभन-बुद्धिं पिपर्तन। पूरयत। कस्मिन्काल इति तदुच्यते। यत्र यस्मिन्काले वो युष्मत्संबंधिनी क्रिविर्दती विक्षेपणशीलं दंती

दिद्युत् इती रदति। लिखति मेघसंस्त्यायं। पश्वः पशूंश्च रिणाति। रेषति हिनस्ति। यथा वायौ वाति सति पश्वः पीयंत इति प्रसिद्धं। हिंसायां इति धातुः। सुधिता सुष्टु प्रेरिता बर्हणा हननसाधना हेतिर्वा यथा रिणाति तद्वत्॥

॥ अथ सप्तमी॥

प्र स्कंभदेष्णा अनवभ्रराधसोऽलातृणासो विदथेषु

सुष्टुताः।

अर्चंत्यर्कं मदिरस्य पीतये विदुर्वीरस्य प्रथमानि

पौंस्या॥ ७॥

प्र। स्कंभऽदेष्णाः। अनवभ्रऽराधसः। अलातृणासः।

विदथेषु। सुऽस्तुताः।

अर्चंति। अर्कं। मदिरस्य। पीतये। विदुः। वीरस्य।

प्रथमानि। पौंस्या॥ ७॥

प्र स्कंभदेष्णाः प्रकर्षेण स्तंभितदानाः। अभिरतदाना इत्यर्थः। अनवभ्रराधसोऽभ्रष्टचिरादिधनाः। राध इति धननाम। अलातृणासः। नकारस्य स्थाने लकारः॥ अनातृणास आमर्दनरहिताः। अथवा अलं पर्याप्तमातर्दना अतृणाः। यद्वा अलमत्यर्थं दातारः फलानां। एवंरूपा मरुतो विदथेषु यागेष्वर्कमर्चनीयमिंद्रं स्वसखीभूतमर्चंति। पूजयंति। स्तुत्यादिना संभावयंतीत्यर्थः। किमर्थं मदिरस्य मादनसाधनस्य सोमस्य पीतये पानाय। तस्येंद्रस्य महत्त्वं

कथं जानंतीत्यत आह। ते मरुतो वीरस्य विविधं शत्रूणा-मीरकस्येंद्रस्य प्रथमानि प्रतमानि मुख्यानि पौंस्या पुंस्त्वानि वृत्रवधादिरूपाणि विदुर्जानंति॥

॥ अथाष्टमी॥

शतभुजिभिस्तमभिह्रुतेरघात्पूर्भी रक्षता मरुतो यमावत।
जनं यमुग्रास्तवसो विरप्शिनः पाथना शंसात्तनयस्य
पुष्टिषु॥ ८॥

शतभुजिऽभिः। तं। अभिऽह्रुतेः। अघात्। पूःऽभिः।
रक्षत। मरुतः। यं। आवत।
जनं। यं। उग्राः। तवसः। विऽरप्शिनः। पाथन।
शंसात्। तनयस्य। पुष्टिषु॥ ८॥

हे मरुतो यूयं शतभुजिभिः। शतमित्यपरिमितनाम। असंख्यातभोगवद्भिः पूर्भिः पालनैर्जातव्यैः शत्रूणां नगरैर्वा तं रक्षत। पालयत। तमित्युक्तं। कमित्याह। यं जनमभिह्रुतेरभिभवकारिण्याः कुटिलस्वभावादघात्पापादावत। अरक्षत। किंच हे उग्रा उग्रतेजसो हे तवसो बलवंतो वेगवंतो वा हे विरप्शिनः॥ महन्नामैतत्॥ महांतः। रपणीयाः शब्दा रपाः। ते येषां ते विरप्शिनः। विविधा रप्शिनः स्तोतारो येषां ते यथोक्ता हे तादृशा यूयं यं च जनं पाथन। पाथ। रक्षथ। कस्मान्निमित्तादिति उच्यते। तनयस्य।

उपलक्षणमेतत् । पुत्रादीनां पुष्टिषु पोषेषु निमित्तभूतेषु शंसादभिशंसनात् । यमेवं कुरुथ तं रक्षतेति शेषः । पापक्षयाद्यनिष्टपरिहारेण पुत्रादिपोषरूपेष्टप्रापणेन च रक्षथेत्यर्थः ।

॥ अथ नवमी ॥

विश्वानि भद्रा मरुतो रथेषु वो मिथस्पृध्येव

तविषाण्याहिता ।

अंसेष्वा वः प्रपथेषु खादयोऽक्षो वश्चक्रा समया वि

वावृते ॥ ९ ॥

विश्वानि । भद्रा । मरुतः । रथेषु । वः । मिथस्पृध्याऽइव

तविषाणि । आऽहिता ।

अंसेषु । आ । वः । प्रऽपथेषु । खादयः । अक्षः । वः ।

चक्रा । समया । वि । ववृते ॥ ९ ॥

हे मरुतो वो रथेषु युष्मत्संबंधिरथेषु रंहणसाधनेषु विश्वानि भद्रा सर्वाणि कल्याणानि भोगयोग्यानि द्रव्याण्यस्मभ्यं प्रदेयानि फलानि वाहितानि । तथा वोऽंसेषु तदुपलक्षितभुजेष्वपि ॥ आकारोऽप्यर्थे ॥ मिथस्पृध्येव बलाधिक्यात्परस्परस्पर्धाविषयाणि तविषाणि बलानि अंसेपूक्तलक्षणान्यायुधानि वाहितानि । किंच वः प्रपथेषु । प्रगताः पंथानो येषु विश्रामस्थानेषु तानि प्रपथानि । तेषु खादयः खाद्यानि भक्ष्याण्याहितानि । यद्वा प्रगतः पंथा यैस्तेषु पादाग्रेषु

स्कंधेषु स्थिरा आभरणविशेषा आहिताः । किंच वोऽक्षो युष्मत्संबंधो रथ्योऽक्षचक्रा तत्रोपनिबद्धानि चक्राणि समीपे तेषां परिसरे विवहते। विशेषेण वर्तते। न कदाचिदपि चक्रेषु संलग्नो भवतीत्यर्थः। यस्मादेवं देवयजनगमनसाधनानि संति तस्माच्छीघ्रमागच्छध्वमित्यभिप्रायः ॥

॥ अथ दशमी ॥

भूरीणि भद्रा नर्येषु बाहुषु वक्षःसु रुक्मा रभसासो
अंजयः ।
अंसेष्वेताः पविषु क्षुरा अधि वयो न पक्षान्व्यनु
श्रियो धिरे ॥ १० ॥

भूरीणि । भद्रा । नर्येषु । बाहुषु । वक्षःऽसु । रुक्माः ।
रभसासः । अंजयः ।
अंसेषु । एताः । पविषु । क्षुराः । अधि । वयः । न ।
पक्षान् । वि । अनु । श्रियः । धिरे ॥ १० ॥

ते मरुतो नर्येषु नरेभ्यो हितेषु बाहुषु भुजेषु भूरीणि प्रभूतानि भद्रा भद्राणि कल्याणानि धनानि स्तोतृभ्यो दातुं धिरे धारयंति । तथा वक्षःसु उरःस्थलेषु रुक्माः सुवर्णरत्नादिनिर्मितान्याभरणानि धारयंति। कीदृशानि। रभसासो राभस्ययुक्तानि कांतिमंति वा। तथांजयो व्यक्तानि। अंसेषु भुजमूलेष्वेताः शुक्लवर्णा मालाः। पविषु वज्रसदृशेष्वायुधेषु क्षुराः क्षुरधाराः। अधि सप्तम्यर्थानुवादी। एवमेते मरुतः

सर्वांगेषु श्रियो लक्ष्मीरनुक्रमेण विधिरे । विविधं धारयंति ।
तत्र दृष्टांतः । वयो न पक्षान् । पक्षिणः पक्षानिव ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

महांतो मह्ना विभ्वो३ विभूतयो दूरेदृशो ये दिव्या
इव स्तृभिः ।
मंद्राः सुजिह्वाः स्वरितार आसभिः संमिश्ला इंद्रे
मरुतः परिष्टुभः ॥ ११ ॥

महांतः । मह्ना । विऽभूतयः । दूरेऽदृशः । ये ।
दिव्याःऽइव । स्तृभिः ।
मंद्राः । सुऽजिह्वाः । स्वरितारः । आसऽभिः ।
संऽमिश्लाः । इंद्रे । मरुतः । परिऽस्तुभः ॥ ११ ॥

ये मरुतो महांतो माहात्म्योपेताः । केन । मह्ना । महत्त्वेन प्रभावातिशयेन । तथा विभ्वो विभवो व्याप्ताः । तथा विभूतयो विविधैश्वर्यवंतः । दूरेदृशो दूरे दृश्यमानाः प्रकाशमानाः । दूरदर्शने दृष्टांतः । दिव्याः स्तृभिरिव ॥ स्तृ इति नक्षत्रनाम ऋक्षाः स्तृभिरिति नक्षत्राणामिति ॥ निरुक्तत्वात् ॥ दिवि भवा देवाः स्तृभिः स्वपुष्पकभूतैस्तेजःपुंजैर्नक्षत्रैर्यथा दूरे दृश्यमाना भवंति तद्वत् । किंच मंद्रा मादनाः

सुजिह्वाः शोभनजिह्वा आस्यभिरास्यैः स्वरितारः शब्दयितारः। प्रियवचना इत्यर्थः। अत एव सुजिह्वा इत्युक्तं। किंच इंद्र संमिश्लाः सम्यक् मिश्रयितारः। इंद्रसहायिन इत्यर्थः। मरुतो हैनं नाजहुरिति श्रुतेः। तथा परिष्टुभः परिस्तोभयुक्ताः स्तुतिभिर्युक्ताः। एवं महाभागा ये मरुतः संति तेऽस्मद्यज्ञमागच्छंतीति शेषः।

॥ अथ द्वादशी ॥

तद्वः सुजाताः मरुतो महित्वनं दीर्घं वो दात्रमदितेरिव

व्रतं।

इंद्रश्चन त्यजसा वि ह्रुणाति तज्जनाय यस्मै सुकृते

अराध्वं ॥ १२ ॥

तत्। वः। सुऽजाताः। मरुतः। महिऽत्वनं। दीर्घं।

वः। दात्रं। अदितेःऽइव। व्रतं।

इंद्रः। चन। त्यजसा। वि। ह्रुणाति। तत्।

जनाय। यस्मै। सुऽकृते। अराध्वं ॥ १२ ॥

हे सुजाताः शोभनजनना हे मरुतो वो युष्मदीयं महित्वनं महत्त्वं तत् तादृक् खलु। तदित्युक्तं किमित्याह। वो युष्माकं दात्रं दानं वृष्ट्यादिरूपं दीर्घमत्यायतमविच्छिन्नं। प्रकृष्टोपकारीत्यर्थः। दीर्घत्वे दृष्टांतः। अदितेर्व्रतमिव। अदीनाया देवमातुर्भूम्या वा। व्रतमिति कर्मनाम। तद्यथा

दीर्घमतिविस्तृतं तद्वत्। अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमित्यादि मंत्रवर्णात्। किंच हे मरुतो यूयं यस्मै सुकृते शोभनयागादिकर्त्रे यजमानाय यदभिमतं धनमराध्वं तदिंद्रस्य इंद्रोऽपि त्यजसा त्यागेन विहुणाति। न विह्वरति। कौटिल्यं न करोति॥ चनेत्ययं यद्यपि निपातद्वयसमुदायरूप एको निपातः तथाप्यवयवविभागेन चशब्दः समुच्चये नशब्दो निषेधेऽधिगंतव्यः॥ युष्मद्दत्तादिंद्रत्यागमिंद्रत्यागोऽपि नातिक्रामतीत्यर्थः। यद्वा यस्मै तद्धनमराध्वं तमिंद्रोऽपि न कुटलयति। न निषेधयति किंत्वनुमोदयतीत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तद्वो जामित्वं मरुतः परे युगे पुरू यच्छंसममृतास आवत।
अया धिया मनवे श्रुष्टिमाव्या साकं नरो दंसनैरा चिकित्रिरे॥ १३॥

तत्। वः। जामिऽत्वं। मरुतः। परे। युगे। पुरु। यत्। शंसं। अमृतासः। आवत।
अया। धिया। मनवे। श्रुष्टिं। आव्य। साकं। नरः। दंसनैः। आ। चिकित्रिरे॥ १३॥

हे मरुतो वो जामित्वं बंधुत्वमस्मद्विषयप्रेमाधिक्यं तत् खलु प्रसिद्धमित्यर्थः। कियत्पर्यंतमिति तदुच्यते। परे युगे युगशब्दः कालोपलक्षकः। उत्कृष्टे महति कालेऽतीतेऽपि

वर्तत इति शेषः । तत्कथमधिगतमित्यत आह । अमृता-
सोऽमरणधर्माणो हे मरुतो यूयं यद्यस्माच्छंसमस्माभिः
क्रियमाणां स्तुतिं पुरु प्रभूतं यथा भवति तथावत । रक्षथ ।
तस्माद्युष्मत्कृतं जामित्वमविनाशीत्यर्थः । किंच यूयमया
धियानयानुग्रहात्मिकयाबुद्ध्या मनवे मनुष्याय स्तोत्रे यष्ट्रे
वास्मदादये श्रुष्टिमाव्य कीर्तिं स्तुतिं वा रचित्वा साकं
संभूय नरो नेतारः संतो दंसनैः कर्मभिरित्थंभूता आचि-
कितिरे । सर्वतो जानीथ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

येनं दीर्घं मरुतः शूशवाम युष्माकेन परीणसा तुरासः ।
आ यत्ततनन्वृजने जनास एभिर्यज्ञेभिस्तदभीष्टिमश्यां ॥१४

येन । दीर्घं । मरुतः । शूशवाम । युष्माकेन ।
परीणसा । तुरासः ।
आ । यत् । ततनन् । वृजने । जनासः । एभिः ।
यज्ञेभिः । तत् । अभि । इष्टिं । अश्यां ॥ १४ ॥

हे तुरासो वेगवंतो युष्माकेन युष्मत्संबंधिना येन परी-
णसा ॥ यद्यप्येतद्बहुनामसु पठितं तथापि यद्बहु तन्महदपि
भवतीत्यत्र महदित्यर्थो गृह्यते ॥ महता युष्मदभिगमनेनैषणेन
वा दीर्घमायतं सत्रादिरूपं कर्म शूशवाम । प्रवर्धयामः ।
किंच यत् येन चाभिगमनेनैषणेन वा जनासो जना अस्म-
दीया वृजने संग्राम आततनन् । सर्वतो विस्तारयंति ।
स्वसामर्थ्यं संग्रामं जयंतीत्यर्थः । तदिष्टिमेषणं गमनमभि-

यज्ञेभिरिदानीं क्रियमाणैः स्तोत्रादिरूपैः पूजनैरभि
आभिमुख्येनाश्यां । व्याप्नुयां ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मांदार्यस्य मान्यस्य कारोः ।
एषा यासीष्ट तन्वे वयां विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥१५॥

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयं । गीः । मांदार्यस्य ।
मान्यस्य । कारोः ।
आ । इषा । यासीष्ट । तन्वे । वयां । विद्याम । इषं ।
वृजनं । जीरदानुं ॥ १५ ॥

अयं मंत्रस्तृतीयाध्यायांते व्याख्यातः । स्तोत्रोपक्रमप्रभृति क्रियमाणां स्तुतिं मरुद्भ्यः समर्प्य स्वाभीष्टमाशास्ते । हे मरुतः एष स्तोम इदानीं कृतं स्तोत्रं वो युष्माकं । युष्मदर्थमित्यर्थः । तथेयं गीः स्तुतिरूपा वागपि वो युष्माकं । कस्य संबंधीदमिति तदुच्यते । मांदार्यस्य ॥ मंदतेरीयतेश्च मांदार्यः ॥ स्तुतिं प्रेरयतो मान्यस्य माननार्हस्य कारोः । स्तोतृनामैतत् । स्तोतुः संबंधि । यद्वैतत्पदद्वयमुत्तरत्र संबध्यते । उक्तलक्षणस्तोतुरिषेच्छया कामनया तन्वे युष्मच्छरीरवृद्ध्यै । स्तुत्या हि शरीरं वर्धते । आयासीष्ट । अभिगच्छतु स्तुतिः । वयां वयं चेषमन्नं वृजनं बलं जीरदानुं चिरकालजीवनं च विद्याम । लभेमहि ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ।

सहस्रं त इत्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभं । आद्यैंद्री द्विष्टा मरुद्देवताकाः पूर्वत्र हिशब्दात् । सहस्रमेका-दशाद्यैंद्रीत्यनुक्रमणिका । विशेषविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सहस्रं त इंद्रोतयो नः सहस्रमिषो हरिवो गूर्ततमाः ।

सहस्रं रायो मादयध्यै सहस्रिण उप नो यंतु वाजाः ॥ १॥

सहस्रं । ते । इंद्र । ऊतयः । नः । सहस्रं । इषः ।

हरिऽवः । गूर्तऽतमाः ।

सहस्रं । रायः । मादयध्यै । सहस्रिणः । उप । नः ।

यंतु । वाजाः ॥ १ ॥

हे इंद्र ते तवोतयो रक्षाप्रकाराः सहस्रमपरिमिता इत्यर्थः । नोऽस्मभ्यमुपयंत्विति सर्वत्र योज्यं । तथा हे हरिवः । हरी इंद्रस्याश्वौ । ताभ्यां तद्वन्निंद्र गूर्ततमा अत्यंतं गूर्णानीष इषणीया अन्नानि सहस्रं बहूनि त्वदीयानि । तथा सहस्रं रायोऽपरिमितानि धनानि मणिमुक्तादीनि मादयध्यै अस्मान् मादयितुं यानि संति तान्यस्माानुपयंतु । तथा सहस्रिणो वाजा गमनवंतस्तनुष्याद्रूपाः पशवोऽपि नोऽस्मा-नुपयंतु । समीपं प्राप्नुवंतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नोऽवोभिर्मरुतो यांत्वच्छा ज्येष्ठेभिर्वा बृहद्दिवैः

सुमायाः ।

अध यदे॑षां नियुतः॑ परमाः स॑मुद्रस्य॑ चिद्धनय॑न्त पारे॑ ॥ २

आ । नः । अवः॑ऽभिः । मरुतः॑ । यान्तु॑ । अच्छ॑ ।

ज्येष्ठे॑भिः । वा । बृहत्ऽदि॑वैः । सुऽमायाः॑ ।

अध॑ । यत् । एषा॑म् । निऽयुतः॑ । परमाः॑ । समुद्रस्य॑ ।

चित् । धनय॑न्त । पारे॑ ॥ २ ॥

ते मरुतोऽवोभी रक्षणैः सहिता नोऽस्मानच्छ आभि- मुख्येनायांतु । आगच्छंतु । सुमायाः । मायेति प्रज्ञानाम । शोभनप्रज्ञा एव मरुतो ज्येष्ठेभिर्बृहद्दिवैर्वा । ज्येष्ठैः प्रशस्य- तमैर्मणिमुक्तादिधनैश्च सहिता आयांत । वाशब्दः समुच्चये । आगमने कथमेषां सामर्थ्यमित्यत आह । अध अथैषां मरुतां यद्यस्मान्नियुत एतन्नामकाः परमा उत्कृष्टा अश्वाः समुद्रस्य चित् । चिच्छब्दोऽप्यर्थे । समुद्रस्यापि पारे परस्मिन्तीरे धनयत । धनधारणं वहनं कुर्वंति । तस्माद्रक्षणैर्धनैश्चायां- त्वित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मिम्यक्ष येषु सुधि॑ता घृताची हिर॑ण्यनिर्णिगुप॑रा न ऋष्टिः ।

गुहा चर॑न्ती मनु॑षो न योषा॑ सभाव॑ती विदथ्ये॑व सं वाक् ॥ ॥

मिम्यक्ष । येषु । सुऽधिता । घृताची । हिरण्यऽनिर्निक् ।

उपरा । न । ऋष्टिः ।

गुहा । चरंती । मनुषः । न । योषा । सभाऽवती ।

विदथ्याऽइव । सं । वाक् ॥ २ ॥

सुधिता सुष्टु निहिता सुष्टु हिता वा लोके घृताची घृतं क्षरणशीलमुदकमंचंती हिरण्यनिर्णिक् हितरमणीयरूपा । निर्णिगिति रूपनाम । एवंरूपा ऋष्टिर्विद्युदाख्यायुधविशेषो वा उपरा न मेघमालेव येषु मरुत्सु संमिम्यक्ष । म्यक्षति-र्गतिकर्मा । संगताभूत् । मेघपंक्तिविद्युताविमे अपि संगते इत्यर्थः । मेघपंक्तिद्युत्वोभे दृष्टांतेन विशेष्येते । गूहा निगूढा निगुर्या वांतरिक्षे चरंती । तत्र दृष्टांतः । मनुषो न योषा । मनुष्यस्य परिदृढादेर्महिषीवत् । सा यथा सुवेषांतःपुर एव मध्ये चरति तद्वत् । किं सर्वदैवमिति नेत्याह । सभावती । सभा जनसंघः । तद्वती वर्षकाल आविर्भवंतीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । विदथ्या वागिव । विदथो यज्ञः । तदर्हतीति विदथ्या प्रैषस्तोत्रादिरूपा वाक् । सा यथा यज्ञसभां प्राप्या-विर्भवति तद्वत् । यद्वा विदथ्या वेदनार्हा विवदमानयोर्वाक् । सा यथा भवति तद्वत् । सैवंरूपा येषु मिम्यक्ष ते मरुतो देवयजनमागच्छंत्वित्यर्थः

॥ अथ चतुर्थी ॥

परा शुभ्रा अयासो यव्या साधारण्येव मरुतो मिमिक्षुः ।

न रोदसी अप नुदंत घोरा जुषंत वृधं सख्याय

देवाः ॥ ४ ॥

परा । शुभ्राः । अयासः । यव्या । साधारण्याऽइव ।

मरुतः । मिमिक्षुः ।

न । रोदसी इति । अप । नुदंत । घोराः । जुषंत ।

वृधं । सख्याय । देवाः ॥ ४ ॥

शुभ्राः शोभनालंकारा अयासोऽभिगंतारो मरुतो यव्या मिश्रणशीलया विद्युता परामिमिक्षुः । प्रकर्षेण सिंचंत्युदकसंस्त्यायं । साधारण्येव । यथा लोके साधारण्या स्त्रिया संगता युवानो रेतो मुंचंति तद्वत् । एवं कुर्वंतो घोरा अतिवृष्टिप्रदानेन भयंकरास्ते रोदसी द्यावापृथिव्यौ नापनुदंत । अपनोदनं वर्षणरूपं तिरस्कारं न कुर्वंति । द्यावापृथिवीवचनो रोदसीशब्दः सर्वत्राद्युदात्तः । अत्र तु व्यत्ययेनांतोदात्तत्वमिति द्रष्टव्यं । यद्वा रोदसा शब्देन रोदनस्वभावो रुद्रः । तस्य स्त्री रोदसीति केचिदाहुः । अपरे तु मरुतां स्त्रियो रोदसीति नामधेयमित्याहुः । अयमेव पक्षो युक्त उत्तरत्रैवं व्यवहारात् । तत्पक्षे रोदसी रोदस्या ॥ ङीषंतात्सप्तम्या ईकारो लुग्वा । ईदूतौ च सप्तम्यर्थे इति प्रगृह्यसंज्ञा ॥ तस्यां

प्रियं धनं मुंचति। किंतु देवा मोदयितारो मादयितारो वा मरुतः सख्याय वृधं वृद्धिं जुषंत। सेवंते। द्यावापृथिवीपक्षे सख्याय जगतां सखिभावाय तयोर्वृद्धिं कुर्वंतीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

जोषद्यदीमसुर्या सचध्यै विषितस्तुका रोदसी नृमणाः।
आ सूर्येव विधतो रथं गात्त्वेषप्रतीका नभसो नेत्या ॥ ५

जोषत्। यत्। ईं। असुर्या। सचध्यै। विसितऽस्तुका।
रोदसी। नृऽमनाः।
आ। सूर्याऽइव। विधतः। रथं। गात्।
त्वेषऽप्रतीका। नभसः। न। इत्या ॥ ५

रोदसी मरुत्पत्नी विद्युद्वा एतन्नामकेयमपि ईमेनं मरुत्संघं जोषत्। सेवते॥ जुषेर्लेट्यडागमः॥ किमर्थं। सचध्यै। संगमनार्थं। कीदृशी सा असुर्या। असुराः क्षेप्तारो मरुतः। तेषां स्वभूता। विषितस्तुका। विषिष्टकेशसंघा विप्रकीर्णकेशसंघा वा संभोगवशेन। तथा नृमणाः। नृषु नेतृषु मरुत्सु मननवती मनुष्येषु वा वृष्टिप्रदानमनोयुक्ता। त्वेषप्रतीका। दीप्तोपक्रमा दीप्तावयवा। ईदृशी देवी विधतः परिचरतो मरुत्संघस्य रथमागात्। आगच्छति व्याप्नोति। यागदेशं गंतुं रथमारुह्य सा यज्ञमागच्छति। केव। विधतः सूर्यस्य रथं त्वेषप्रतीका सूर्येव सूर्यपत्नीव। यद्वा सूर्यस्य दुहिताश्विनो रथमिव। सा यथारोहति तद्वत्। आगमने दृष्टांतः। नभस

इत्या न। अंतरिक्षादित्ययोः साधारणोऽयं नभःशब्दः।
नभ इति षट् साधारणानीत्युक्तत्वात्। अस्मादित्यवचसः।
तस्य गतिरिव। सा यथा शीघ्रा तद्वत्॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

आस्थापयंति युवतिं युवानः शुभे निमिश्लां विदथेषु पज्रां।
अर्को यद्वो मरुतो हविष्मान्गायद्गाथं सुतसोमो
दुवस्यन्॥ ६॥

आ। अस्थापयंत। युवतिं। युवानः। शुभे। निऽमिश्लां।
विदथेषु। पज्रां।
अर्कः। यत्। वः। मरुतः। हविष्मान्। गायत्।
गाथं। सुतऽसोमः। दुवस्यन्॥ ६॥

युवानो मिश्रयंतो नित्यतरुणा वा मरुतो युवतिं मिश्र-
यंतीं नित्यतरुणीं वा विद्युद्रूपां रोदस्यां स्त्रियमास्थापयंत।
आस्थापयंति। देवतात्वेन रथे धारयंति। कीदृशीं तां।
निमिश्लां। नियमेन मिश्रयंतीं। पज्रां। पज्रो बलं। तद्वंतीं।
शुभे। शोभते दीप्यत इति शुबुदकं। तद्युदकार्थं। शुभे रथ
इति वा योज्यं। किंनिमित्तं। विदथेषु यागेषु निमित्त-
भूतेषु। कदा। यत् यदा हे मरुतो वो युष्मान् अर्कः। मत्वर्थो
लुप्यते। अर्चनसाधनमंत्रोपेतः स्तोता वा हविष्मान्

प्रदेयाज्यादिहविर्युक्तः सुतसोमो होमायाभिषुतसोमोऽयं यजमानो दुवस्यन्ः परिचरन् गाथं गातव्यं स्तोत्रं गायत् । गायति । तदेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र तं विवक्मि वक्म्यो य एषां मरुतां महिमा

सत्यो अस्ति ।

सचा यदीं वृषमणा अहंयुः स्थिरा चिज्जनीर्वहते

सुभागाः ॥ ७ ॥

प्र । तं । विवक्मि । वक्म्यः । यः । एषां । मरुतां ।

महिमा । सत्यः । अस्ति ।

सचा । यत् । ईं । वृषऽमनाः । अहंऽयुः । स्थिरा ।

चित् । जनीः । वहते । सुऽभागाः ॥ ७ ॥

एषां मरुतां यो महिमा महत्त्वातिशयो वक्म्यः सर्वैः स्तुत्यः सत्योऽबाध्योऽमोघोऽस्ति तं प्रविवक्मि । प्रवक्मि । वर्णयामि । कथमेषां महिमा प्राप्त इति उच्यते । यद्यस्मादीमि तेषां संबंधिनी रोदसी वृषमणा वृष्ट्यादिवर्षणमनास्कहं-युरहंकारवती । जगदुपकारकर्त्री न कदाचिदस्तीत्यहंकारः । स्थिरा चित् । चिदिति पूजायां । अत्यंतमविनश्वरा । ईदृशी देवी सुभागाः शोभनभाग्योपेता जनीर्जननशीलाः प्रजा वृष्ट्युत्पत्तीर्वा वहते । धारयति । वृष्टौ सत्यां सर्वं प्राणिन

उत्पद्यंते । यस्मादेवं तस्मान्महिमास्ति । तं महिमानं स्तौमीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पांति मित्रावरुणाववद्याच्चयंत ईमर्यमो अप्रशस्तान् ।
उत च्यवंते अच्युता ध्रुवाणि वावृध ईं मरुतो
दातिवारः ॥ ८ ॥

पांति । मित्रावरुणौ । अवद्यात् । चयंते । ईं ।
अर्यमो इति । अप्रऽशस्तान् ।
उत । च्यवंते । अच्युता । ध्रुवाणि । ववृधे । ईं ।
मरुतः । दातिऽवारः ॥ ८ ॥

हे मरुतो युष्मत्संबंधिनो देवा मित्रावरुणावहोरात्राभिमानिदेवावर्यमो । अर्यमा उ इति निपातसमुदायात्मकमेकं पदं । उशब्दोऽपिशब्दार्थः । अर्यमापि । एते त्रयोऽपीमम् लोकं यज्ञं वावद्याद्गर्ह्यादयथानुष्ठानात् । जगत्प्रति व्यवहारप्रतिबंधकपात् पांति । रक्षंति । तथैतेषामप्रशस्तान् क्षीणामपि पदार्थान् चयते । चायंति नाशयंति । उत अपि चैतैः प्रेरितान्यच्युतान्यच्युतान्यस्रावीणि अत एव ध्रुवाण्यविचलानि मेघस्थोदकानि च्यवंते । च्यावयंति । वैते । अहोरात्रे वै मित्रावरुणावहोरात्राभ्यां खलु वै पर्जन्यो वर्षतीति श्रुतेः । यद्वा अच्युतानि ध्रुवाणि धनानि च्यवंते । कदेति उच्यते । हे

मरुतो युष्मदीय ईमयं कालो दातिवारः प्रदेयजलः खंडित-मेघो वा यदा वृधे । वर्धते । तदा मित्रादयो देवा युष्मदनु-कूलव्यापारेण जगद्रक्षंतीत्यर्थः । यद्वा दातिवारो दत्तवर-णीयहविर्लक्षणधनो यजमानो हे मरुत ईमेनान् युष्मान्वृधे वर्धयति यदा तदेत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

नही नु वो मरुतो अंत्यस्मे आरात्ताच्चिच्छवसो अंतमापुः ।
ते धृष्णुना शवसा शूशुवांसोऽर्णो न द्वेषो धृषता परि ष्ठुः ॥ ९ ॥

नहि । नु । वः । मरुतः । अंति । अस्मे इति । आरात्तात् । चित् । शवसः । अंतं । आपुः ।
ते । धृष्णुना । शवसा । शुशुऽवांसः । अर्णः । न । द्वेषः । धृषता । परि । स्थुः ॥ ९ ॥

हे मरुतो वः शवसो युष्माकं संबंधिनो बलस्यांतमवसानं अंत्यंतिके आरात्ताच्चिद्दूरादपि । यद्वा चिदिति कुत्सायां । अत्यंतदूरात् अस्मे अस्मासु मध्य एकोऽपि नु क्षिप्रं न ह्यापुः । नैव खलु प्राप्नुवंति । संनिधावसंनिधौ च न प्राप्नुवंतीत्यर्थः । अथ परोक्षे प्राप्तबलत्वमाह । ते खलु मरुतो धृष्णुना धर्षकेण शवसा बलेन शूशुवांसो वर्धमाना अत एव धृषता पराभि-भावकेन सामर्थ्येन द्विषो द्वेष्टॄन्परिष्ठुः । परिभवंति ।

वशीकुर्वंति। तत्र दृष्टांतः। अर्णो न। उदकमिव। यथोदकं स्वविरोधि रजआदिकमभिभवति तद्वत्। यस्मादेवं तस्मात्त्वं अतोऽंतं नापुः॥

वयमद्येत्येतां दशमीमस्तमित आदित्ये जपेत्। तथा च सूत्रं॥ वयमद्येंद्रस्य प्रेष्ठा वयं श्वो वोचेमहीत्यस्तं यात्यादित्य इति। पाठस्तु॥

वयमद्येंद्रस्य प्रेष्ठा वयं श्वो वोचेमहि समर्ये।
वयं पुरा महि च नो अनु द्यून्तन्न ऋभुक्षा नरामनु
ष्यात्॥ १०॥

वयं। अद्य। इंद्रस्य। प्रेष्ठाः। वयं। श्वः। वोचेमहि। सऽमर्ये।
वयं। पुरा। महि। च। नः। अनु। द्यून्। तत्। नः। ऋभुक्षाः। नरां। अनु। स्यात्॥ १०॥

अद्यास्मिन्दिने वयं यष्टार इंद्रस्य देवस्य प्रेष्ठाः प्रियतमा भवेम। यद्वा प्रियतमा वयमिंद्रस्य महत्त्वं वोचेमहि। स्तोतुं समर्था भूयास्म। किंच वयं श्वः परस्मिन्नपि दिने समर्ये। सह मर्या मर्त्या ऋत्विजो यस्मिन् स समर्यो यज्ञः। तस्मिन्। संग्रामे वेंद्रस्य महत्त्वं वोचेमहि। किंच वयं पुरा पूर्वस्मिन्नतीतेऽपि काले महि महद्बलं नोऽस्मदर्थं वोचेमहि। तथा द्यून् दिवसाननु प्रतिदिवसमित्यर्थः। अतीत आगामिनि च दिवसे सर्वदा वोचेमहि। तत्तस्मादृभुक्षाः।

मंदार्यमैतत् स्तभुया भवा इति तन्नामसु पाठात् । महा-
निंद्रो नरां मनुष्याणां मध्ये नोऽस्मानत्तु स्यात् । अस्तु भवतु ।
अनुकूलमभिमतप्रदो वा भवतु ॥

॥ अथैकादशी ॥

एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मांदार्यस्य मान्यस्य कारोः ।

एषा यासीष्ट तन्वे वयां विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ११ ॥

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयं । गीः । मांदार्यस्य ।

मान्यस्य । कारोः ।

आ । इषा । यासीष्ट । तन्वे । वयां । विद्याम । इषं ।

वृजनं । जीरदानुं ॥ ११ ॥

एष इत्येकादशी व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

यज्ञायज्ञेति दशर्चं चतुर्थं सूक्तमागस्त्यं मारुतं । अंत्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । शिष्टाः सप्त त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः । यज्ञायज्ञा दश त्रितिष्टुबंतमित्यनुक्रांतं । विशेषविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यज्ञायज्ञा वः समना तुतुर्वणिर्धियंधियं वो देवया
उ दधिध्वे।
आ वोऽर्वाचः सुविताय रोदस्योर्महे ववृत्यामवसे
सुवृक्तिभिः॥ १॥

यज्ञाऽयज्ञा। वः। समना। तुतुर्वणिः। धियंऽधियं।
वः। देवऽयाः। ऊं इति। दधिध्वे।
आ। वः। अर्वाचः। सुविताय। रोदस्योः। महे।
ववृत्यां। अवसे। सुवृक्तिऽभिः॥ १॥

हे मरुतो वः समना समीचीना न्यूनाधिकाभावलक्षणा यज्ञायज्ञा सर्वेष्वपि यज्ञेषु तुर्वणिस्तुर्णवनिस्त्वरमाणा संभजमाना भवति॥ तुर्वणिस्तुर्णवनिरिति यास्कः॥ तत्तद्यागावसर आगत्य हविः स्वीकृत्य वैकल्यपरिहारेण समं कुरुथेत्यर्थः। किंच वो यूयं धियंधियं युष्मत्संबंधिवृष्टिप्रदानादिरूपं सर्व कर्म देवया देवान्प्रापयितार एव सतो दधिध्वे। धारयथ धारयध्वे वा। देवार्थहविराद्युत्पादनाय वृष्टिं कुरुथेत्यर्थः। यस्मादेवं कुरुथ तस्माद्वो युष्मानर्वाचोऽस्मदभिमुखान्ववृत्यां। आवर्तयामि। किमर्थं। रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्महे महतेऽवसे रक्षणाय प्रीणनाय वा। तदपि किमर्थमिति सुविताय सुष्ठु व्याप्ताय। कैः साधनैः सुवृक्तिभिः शोभनावर्जनैः स्तोत्रैः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वव्रासो न ये स्वजाः स्वतवस इषं स्वरभिजायंत धूतयः ।
सहस्रियासो अपां नोर्मय आसा गावो वंद्यासो नोक्षणः ॥ २ ॥

वव्रासः । न । ये । स्वऽजाः । स्वऽतवसः । इषं । स्वः । अभिऽजायंत । धूतयः ।
सहस्रियासः । अपां । न । ऊर्मयः । आसा । गावः । वंद्यासः । न । उक्षणः ॥ २ ॥

ये मरुतो वव्रासो न । वव्रिरिति रूपनाम । रूपवंत इव । ते यथा प्रकृष्टा लक्ष्यंते तद्वत् ॥ यद्वा अरूपा अपि सरूपा इव । स्वजाः स्वयमेव स्वस्माद्वा जायमानाः । अनन्यहेतुका इत्यर्थः धूतयः कंपनशीलाः संति त इषमन्नं हविर्लक्षणमन्नसाधनं सस्यादिकं वा स्वः स्वर्गं चाभिजायंत । अभिलक्ष्य प्रादुर्भवंति । ते दृष्टांतमुखेन स्तूयंते । अपां नोर्मयः । उदकानामूर्मय इव सहस्रियासः सहस्रसंमिताः । तथा वंद्यासो बहुक्षीरादिप्रदत्वेन स्तुत्या गावो न गाव इवासा समीप एव उक्षणो वृष्ट्युदकस्य सेक्तारः । तादृशा मरुतः प्रादुर्भवंतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सोमासो न ये सुतास्तृप्तांशवो हृत्सु पीतासो

दुवसो नासते।

ऐषामंसेषु रंभिणीव रारभे हस्तेषु खादिश्च कृतिश्च

सं दधे ॥ ३ ॥

सोमासः। न। ये। सुताः। तृप्तऽअंशवः। हृत्ऽसु।

पीतासः। दुवसः। न। आसते।

आ। एषां। अंसेषु। रंभिणीऽइव। ररभे। हस्तेषु।

खादिः। च। कृतिः। च। सं। दधे ॥ ३ ॥

ये मरुतः सुता अभिषुतास्तृप्तांशवस्तर्पितावयवाः सोमासो न सोमा इव। यथा वल्लीरूपाः सोमा अभिषवात्पूर्वमाप्यायनेन तृप्तावयवाः संतः पश्चात्सुता अभिषुता रसभूताः पीतासः पीताः संतो हृत्सु पातॄणां हृदयेषु दुवसो नासते। परिचरंत इवासते तद्वत् ये मरुतो यज्ञ आहुतास्तृप्तावयवा भवंति ध्यायमानाः संतो हृत्सु हृदयेषु दुवसो न परिचरंत इवासते॥ यद्वा प्राणादिरूपेण शरीरे स्थिता दुवसः न परिचरंत इवासते॥ यद्वा प्राणादिरूपेण शरीरे स्थिता दुवसः परिचरंत इव गमनादिचेष्टाः कुर्वंत आसते। एषामंसेषु रंभिणीव युवतमांसालंबिनी,योषिदिव रारभे। आरेभे। आश्लिष्यति। अवलंबने सामर्थ्याच्च तथाख्यायुधविशेषो

भुजलक्ष्मीर्वा । किंच हस्तेषु खादिर्दंतस्त्राणकश्च कृतिः कर्तनी च खड्गलताऽपिच संदधे । संधीयते । सम्यक् धृता भवति । परस्परसमुच्चयार्थाश्चकाराः । ये मरुत उक्तरूपास्त आविर्भवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अव स्वयुंक्ता दिव आ वृथा ययुरमर्त्याः कशया चोदत त्मना ।
अरेणवस्तुविजाता अचुच्यवुर्दृळ्हानि चिन्मरुतो भ्राजदृष्टयः ॥ ४

अव । स्वऽयुंक्ताः । दिवः । आ । वृथा । ययुः । अमर्त्याः । कशया । चोदत । त्मना ।
अरेणवः । तुविऽजाताः । अचुच्यवुः । दृळ्हानि । चित् । मरुतः । भ्राजत्ऽऋष्टयः ॥ ४

एते मरुतः स्वयुक्ताः स्वैर्युक्ताः परस्परं संयुक्ताः स्वेन धनेन वा युक्ताः संतो दिवो द्युलोकाद्वृथानायासेनावाययुः । अवाङ्मुखमागच्छंति । हे अमर्त्या मरुतो यूयं त्मना आत्मना स्वयमेव कशया । वाङ्नामैतत् । वाचा स्तुतिरूपया चोदत । प्रेरयत । स्तोतुमिति शेषः । ते च मरुतोऽरेणवोऽपापास्तुविजाता बहुयज्ञेषु प्रादुर्भूता भ्राजदृष्टयो दीप्ता एवंभूताः संतो दृळ्हानि चिद्दृढान्यपि पर्वतान्यचुच्यवुः । च्यावयंति । चालयंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

को वोऽंतर्मरुत ऋष्टिविद्युतो रेजति त्मना हन्वेव
जिह्वया ।
धन्वच्युत इषां न यामनि पुरुप्रैषा अहन्योऽनैतशः ॥ ५

कः । वः । अंतः । मरुतः । ऋष्टिऽविद्युतः । रेजति ।
त्मना । हन्वाऽइव । जिह्वया ।
धन्वऽच्युतः । इषां । न । यामनि । पुरुऽप्रैषाः ।
अहन्यः । न । एतशः ॥ ५

हे मरुतो हे ऋष्टिविद्युतो मेघभेदनायुधविशेषेण विद्योतमाना युष्माकमंतर्युष्मासु मध्ये स्थित्वा कः पुमान् रेजति । चालयति प्रेरयति । तर्हि कथं चालनमिति उच्यते । त्मना आत्मनैव । चालने दृष्टांतः । जिह्वया हन्वेव ॥ द्विवचनस्याकारः ॥ हनू इव । तौ यथा रसनया चाल्येते तद्वत् । यद्यप्येवं तथापीषामन्नानां तत्साधनानां स यानां यामनि प्राप्तौ सत्वरार्थं धन्वच्युतो न । धन्वन्शब्दोंऽतरिक्षस्य वचनः । तेन तत्स्थमुदकं लक्ष्यते । उदकस्राविणो मेघा इव । ते यथाकांक्ष्यंते तथा युष्मानन्नादिप्राप्तये पुरुप्रैषा बहुविधं फलमिच्छन् यजमानः स्तोत्रैर्बहुप्रकारयतीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अहन्योऽह्नि भव एतशो न । अश्व इव । स यथा शिक्षकेण नानाप्रकारं प्राप्यते तद्वत् ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

क्व स्विदस्य रजसो महस्परं क्वावरं मरुतो यस्मिन्नायय ।
यच्च्यावयथ विथुरेव संहितं व्यद्रिणा पतथ त्वेषमर्णवं । ६

क्व । स्वित् । अस्य । रजसः । महः । परं । क्व ।
अवरं । मरुतः । यस्मिन् । आऽयय ।
यत् । च्यवयथ । विथुराऽइव । संऽहितं । वि ।
अद्रिणा । पतथ । त्वेषं । अर्णवं ॥ ६

हे मरुतो यूयं यस्मिन्नुदकनिमित्तभूते सत्यायय । आगच्छत । अस्य रजसो वृष्ट्युदकस्य लोकस्य वा महो महतः परं पारमंतं क्व स्वित् । कुत्रास्तीति नास्तीत्यर्थः । तथावरमवाङ् भाग आदिश्च क्व स्वित् । कुत्रास्ति । आद्यंतं न कोऽपि जानातीत्यर्थः । यद्यदा यूयं विथुरेव विथुराणि शिथिलानि तृणानीव संहितमेकभूतमुदकं च्यावयथ । स्वस्थानाच्चालयथ तदाद्रिणा वज्रेण त्वेषं दीप्तमर्णवमुदकवंतं मेघं विपतथ । विशीर्णं पातयथ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सातिर्न वोऽमवती स्वर्वती त्वेषा विपाका मरुतः
पिपिष्वती ।

भद्रा वो रातिः पृणतो न दक्षिणा पृथुज्रयी असुर्येव

जंजती ॥ ७

रातिः । न । वः । अमंऽवती । स्वंऽवती । त्वेषा ।

विऽपाका । मरुतः । पिपिष्वती ।

भद्रा । वः । रातिः । पृणतः । न । दक्षिणा ।

पृथुऽज्रयी । असुर्याऽइव । जंजती ॥ ७

हे मरुतो वो युष्माकं संबंधिनी रातिर्न संभक्तिरिव । युष्मत्संभजनं यथा प्रशस्तगुणं तद्वद्वो रातिर्दानादिविषयाभवती । अमात्यवतींद्रादिसहायवती । यथा राजेवामवानित्यत्रामशब्दोऽमात्यवचनः तद्वत् । यद्वा वः रातिः संविभक्तिर्नामवती । रोगवती न भवति । किंतु स्ववंती सुखवती त्वेषा दीप्ता विपाका परिपक्वफला पिपिष्वती पेषणवती कृषीवलैः कर्षणवती । कृष्टौ सत्यां कर्षंतीति प्रसिद्धं । स्वविरोधिपेषणवती त्वेषा दीप्ता विपाका वा । भद्रा भंदनीया स्तुत्या । किंच पृणतो दातुर्धनिकस्य दक्षिणा न । दक्षिणेव । तद्वत्सद्भकरी । पृथुज्रयी पृथुजवा शीघ्रगामिनी । किंच असुर्येव असुरस्य स्वभूता जंजती सर्वानभिभवंती शक्तिरिव । सा यथाऽन्येभ्योऽपहृत्यान्यस्मै दातुं समर्था तद्वदियमपि मेघस्योदकमपहृत्य जगतो दातुं शक्तेत्यर्थः । ईदृशी रातिरस्मभ्यमस्त्विति भावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रति ष्टोभंति सिंधवः पविभ्यो यदभ्रियां

वाचमुदीरयंति।

अव स्मयंत विद्युतः पृथिव्यां यदी घृतं मरुतः

प्रुष्णुवंति ॥ ८ ॥

प्रति। स्तोभंति। सिंधवः। पविऽभ्यः। यत्।

अभ्रियां। वाचं। उत्ऽईरयंति।

अव। स्मयंत। विऽद्युतः। पृथिव्यां। यदि। घृतं।

मरुतः। प्रुष्णुवंति ॥ ८ ॥

पविभ्यो मरुतां वंधिवज्रेभ्यः सिंधवः स्यंदनशीला आपः प्रतिष्टोभंति। प्रतिचलंति। कदा। यत् यदाभ्रियामभ्रभवां वाचं ध्वस्तं स्तनितलक्षणमुदीरयंति। उच्चारयंति वज्राणि। किंच विद्युतो विद्योतमानास्तडितः पृथिव्यामंतरिक्षे॥ पृथिवीत्यंतरिक्षनाम। पृथिवी भूरिति तन्नामसूक्तत्वात्॥ तत्रावस्मयंत स्मयंते। अवाङ्मुखं प्रकाशंते। पृथिव्यामित्येतदुत्तरत्र वा योज्यं। यदि यदा पृथिव्यां भूम्यां घृतं क्षरदुदकं मरुतः प्रुष्णुवंति। प्रुष्णंति। सिंचंति॥ प्रुषिः क्र्यादिकस्य व्यत्ययेन श्नुः॥ यदैवं तदेत्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

अमूत पृश्निर्महते रणाय त्वेषमयासां मरुतामनीकं।

ते सप्सरासोऽजनयंताभ्वमादित्स्वधामिषिरां

पर्यपश्यन् ॥ ९ ॥

अमूत। पृश्निः। महते। रणाय। त्वेषं। अयासां।

मरुतां। अनीकं।

ते। सप्सरासः। अजनयंत। अभ्वं। आत्। इत्।

स्वधां। इषिरां। परि। अपश्यन् ॥ ९ ॥

पृश्निर्मरुन्माता नानावर्णा। पृश्निये वै पयसो मरुतो जाताः पृश्नेः पुत्रा उपमास इत्यादिश्रुतेः। तामेवांतरिक्ष-देवतां केचिदाहुः। सा देवी त्वेषं दीप्तमयासां गंतृणां मरुतामनीकं समूहमेकोनपंचाशत्संख्याकममूत। उत्पादि-तवती। किमर्थं। महते रणाय। संग्रामाय। मेघजयायेत्यर्थः ते च मरुतः सप्सरासः समानरूपा हिंसका वा मेघानामभ्वं मेघं जनयंति। उत्पादितवंतः। आदित् अनंतरमेवेषिरां सर्वैरिष्टव्यां स्वधामन्नं सस्यादिसहबिलक्षणं पर्यपश्यन्। परिपश्यंति सर्वे जनाः॥

॥ अथ दशमी ॥

एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मांदार्यस्य मान्यस्य कारोः।

एषा यासीष्ट तन्वे वयां विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ १०

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयं । गीः । मांदार्यस्य ।
मान्यस्य । कारोः ।
आ । इषा । यासीष्ट । तन्वे । वयां । विद्याम । इषं ।
वृजनं । जीरऽदानुं ॥ १० ॥

एष व इति दशमी व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

महश्चित्त्वमित्यष्टर्चं पंचमं सूक्तमैंद्रमागस्त्यं त्रैष्टुभं । द्वितीया चतुष्पदा विराट् अथ चतुष्पदा विराड् दशकैरित्युक्तत्वात् विराजो दिश इति पिंगलनागेन सूचितत्वाच्च । महोऽष्टौ द्वितीया विराडित्यनुक्रमणिका ॥ समूळ्हे दशरात्रे द्वितीये छंदोमे मरुत्वतीय इदं विश्वजितोऽग्निं नर इति खंडे सूत्रितं । द्वितीयस्य शंसा महां महश्चित्त्वमिंद्र । आ० ८.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महश्चित्त्वमिंद्र यत एतान्महश्चिदसि त्यजसो वरूता ।
स नो वेधो मरुतां चिकित्वान्त्सुम्ना वनुष्व तव
हि प्रेष्ठा ॥ १ ॥

महः । चित् । त्वं । इंद्र । यतः । एतान् । महः ।
चित् । असि । त्यजसः । वरूता ।
सः । नः । वेधः । मरुतां । चिकित्वान् । सुम्ना ।
वनुष्व । तव । हि । प्रेष्ठा ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वं यतः कारणादेतान्मरुतो महश्चित् महतोऽपि सामर्थ्यातिशयवत्त्वात्त्वं निरपेक्षेणापि स्वेच्छया त्यजसीति शेषः। अतः कारणान्महश्चिदसि। चिदिति पादपूरणः। महतोऽपि त्यजस्त्यागात्। यद्वैत्क्रोधनाम। क्रोधाद्वा वरुता वरिता रक्षितासि। अवसि। यद्वा मरुतोऽपि त्यागा- द्वृष्ट्यादिविषयाद्वारयितासि। यस्मादेवं तस्मात् हे मरुतां वेधो विधातः स तादृशस्त्वं चिकित्वान् चेतनावान् अस्मदनुग्रहविषयज्ञानोपेतः सन् नोऽस्मभ्यं सुम्ना सुखानि मरुदायत्तानि वृष्ट्यादिरूपाणि वनुष्व। देहि। तानि सुम्नानि तव हि प्रेष्ठा। तव खलु प्रियतमानि। हिशब्दोऽयमिंद्रो मरुत्सखेत्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धार्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयुंजन्त इंद्र विश्वकृष्टीर्विदानासो निष्षिधो मर्त्यत्रा ।

मरुतां पृत्सुतिर्हासमाना स्वर्मीळ्हस्य प्रधनस्य सातौ ॥२

अयुंजन्। ते। इंद्र। विश्वऽकृष्टीः। विदानासः।

निःऽसिधः। मर्त्यऽत्रा।

मरुतां। पृत्सुतिः। हासमाना। स्वःऽमीळ्हस्य।

प्रऽधनस्य। सातौ ॥ २ ॥

पूर्वमंत्रे मरुतामिंद्रासाहाय्यमुक्तं। अत्रेंद्रस्य मरुत्साहाय्यमुच्यते॥ हे इंद्र ते मरुतोऽयुंजन्। युज्यंते। त्वया युक्ता भवंतीत्यर्थः। कीदृशास्ते। विश्वकृष्टीः। विश्वकृष्टयः।

हाज्यत्वेन सर्वजनवंतः। किंच मर्त्यत्रा मर्त्येषु मर्त्यार्थं निण्यधो निःशेषेणोदकस्य सेक्तृन्मेघान्विदानासो जानानाः। किंच येषां मरुतां प्रसृतिः सेना स्वर्मीढ़स्य प्रधनस्य सुख-सेक्तुः प्रकृष्टधनवतो वृत्रादिसंग्रामस्य साती लाभे जये निमित्तभूते सति सेना हासमाना हासं कुर्वती हर्षयुक्ता भवति। यद्वा सुखेन मिह्यते जलं यस्मिन् तादृशस्य प्रधनस्य प्रकृष्टोदकाख्यधनसाधनस्य संग्रामस्य सातौ। मेघभेदना-येति यावत्। येषामीदृशी सेनास्ति ते मरुतोऽयुज्रन्निति संबंधः।

॥ अथ तृतीया ॥

अभ्यक्सा त इंद्र ऋष्टिरस्मे सनेम्यभ्वं मरुतो जुनंति।

अग्निश्चिद्धि ष्मातसे शुशुक्वानापो न द्वीपं दधति

प्रयांसि ॥ ३ ॥

अभ्यक्। सा। ते। इंद्र। ऋष्टिः। अस्मे इति।

सनेमि। अभ्वं। मरुतः। जुनंति।

अग्निः। चित्। हि। स्म। अतसे। शुशुक्वान्।

आपः। न। द्वीपं। दधति। प्रयांसि॥ ३॥

हे इंद्र ते तव सा प्रसिद्धा ऋष्टिर्वज्राख्यायुधविशेषोऽस्मे अस्मद्धर्षमभ्यक्। प्राप्नोति मेघसमीपे। एवं च सति मरुतोऽपि सनेमि। अक्नायेति षट् पुराणनामानीत्युक्तत्वा-त्सनेमीति पुराणनाम। पुराणं चिरकालं संगृहीतमभ्वं

मुदकं जुनंति । च्यिपंति । वर्षंतीत्यर्थः । वृथा सत्यादि सब्दौ सत्यामग्निश्चिद्वि षम । हि स्मेति पूरणे । अग्निरप्यतसे संतते कर्मणि निमित्तभूते सति शुशुकान् दीप्यमानो वर्तते । पश्चात्प्रयांसि चरुपुरोडाशादिहवींषि दधति । धारयंति ददति वा यजमानाः । किमिव आपो न द्वीपं । द्विपार्श्वस्योदकवा पर्वतादिर्द्वीपः । तं यथापो धारयंति तद्वत् । यद्वा आयुधमेवोच्यते । वज्राख्यायुधविशेषोऽतसे काष्ठसमूहे शुशुकान् दीपयन्नग्निश्चित् ॥ चिच्छब्द उपमार्थे दधि चिदित्युपमार्थे । नि० १. ४. । इति यास्केनोपमार्थस्योक्तत्वात् । काष्ठे ज्वलन्नग्निरिव । तद्वद्दीप्तो वर्तते । एतदेव दीप्तत्वमपेक्ष्य सेत्युक्तं । एवं च सत्यापो द्वीपमिव शुधुदकानि प्रयांसि सस्याद्यन्नानि दधति । धारयंति । एतत्सर्वं महानुभावस्येंद्रस्य ऋष्टेः सामर्थ्यमितींद्रस्य स्तुतिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं तू न इंद्र तं रयिं दा ओजिष्ठया दक्षिणयेव रातिं ।

स्तुतश्च यास्ते चकनंत वायोः स्तनं न मध्वः

पीपयंत वाजैः ॥ ४ ॥

त्वं । तु । नः । इंद्र । तं । रयिं । दाः । ओजिष्ठया ।

दक्षिणयाऽइव । रातिं ।

स्तुतः । च । याः । ते । चकनंत । वायोः । स्तनं ।

न । मध्वः । पीपयंत । वाजैः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वं तु ॥ तुरवधारणे ॥ त्वमेव तं रयिं त्वद्दानयोग्यं गवादिधनं दाः । देहि । यस्मादितरेभ्योऽपि त्वमेव बहुप्रदः अतोऽतिमहद्धनं देहीत्यर्थः ॥ वयं त्वोजिष्ठया ओजस्वितमया परिक्रमणार्हया दक्षिणया समृद्धिसाधनया गवादिलक्षणया ऋत्विजमिव रातिं दातारं त्वां प्रीणयाम इति शेषः । यद्वा दक्षिणाशब्दो देयद्रव्यसामान्यवचनः । रातिशब्दो बंधुवचनः । हिरण्यादिसारवद्द्रव्यप्रदानेन बंधु यथा वशीकुर्वंति तद्वत्त्वां वशीकुर्म इत्यर्थः । किंच वायोर्वीतिर्युवत्क्षेपिष्ठस्य शीघ्रवरप्रदस्य ते ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वायुं त्वां स्तुतो येऽस्मदीयाः स्तोतारश्चकनंत । कामयंतेऽस्तुवन् । याः स्तुतयस्त्वामेवाकयतेति वा योजना ॥ कनतेर्ण्यंताल्लुङि चङि रूपं । चङ्यन्यतरस्यामिति चङः पूर्वमक्षरमुदात्तं ॥ त्वां होत्रादयो वाजैर्हविर्लक्षणैरन्नैः पीपयंत । आप्याययंति तत्र दृष्टांतः । मध्वो मधुरस्य स्तन्यस्य लाभाय धाजैः सारवद्भिरन्नविशेषैः स्तनं न । तं यथाप्याययंति तद्वद्वयं त्वां बहुधनप्रदानाय स्तुत्या हविषाप्याययामः । त्वं तु दातव्यत्वेन प्रसिद्धं धनं सर्वदा देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वे रायं इंद्र तोशतमाः प्रणेतारः कस्य चिदृतायोः ।

ते षु णो मरुतो मृळयंतु ये स्मा पुरा गातूयंतीव देवाः ॥ १

त्वे इति । रायः । इंद्र । तोशऽतमाः । प्रऽनेतारः ।

कस्य । चित् । ऋतऽयोः ।

ते। सु। नः। मरुतः। मृडयंतु। ये। स्म। पुरा।

गातुयंतिऽइव। देवाः॥ ५

हे इंद्र त्वे तव रायो धनविशेषास्तोशतमाः। अतिशयेन तोशयितारः॥ तुशतेस्तोशः। छांदसं शत्वं॥ यद्वा ते रायो रातयो बंधवो बंधुभूताः सखिभूता मरुतस्तोशतमाः॥ तोशतिर्वधकर्मा नितोशयति निबर्हयतीति तन्नामसु पाठात्॥ तोशतमा हिंसितृतमा अवर्षकाणां मेघानां। कस्यचिदृतायोः। ऋतमिति यज्ञनाम। कस्यापि यज्ञेच्छोर्यजमानस्य प्रणेतारः प्रकर्षेण निर्वोढारः। ते मरुतो नोऽस्मान् सुष्ठु मृडयंतु। के ते। ये स्म ये खलु देवा द्योतनशीला मरुतः पुरा पूर्वं गातुयंतीव। यज्ञगमनमिच्छंतीव। त आगत्य मृडयंतु॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

प्रति प्र याहींद्र मीड़्हुषो नॄन्महः पार्थिवे सदने यतस्व।

अध यदेषां पृथुबुध्नास एतास्तीर्थे नार्यः पौंस्यानि तस्थुः॥ ६

प्रति। प्र। याहि। इंद्र। मीड़्हुषः। नॄन्। महः।

पार्थिवे। सदने। यतस्व।

अध। यत्। एषां। पृथुऽबुध्नासः। एताः। तीर्थे।

न। अर्यः। पौंस्यानि। तस्थुः॥ ६

हे इंद्र त्वं मीढ्हुष उदकासेक्तॄन् नॄन् जगन्नेतॄन् नराकारान्वा मरुतो महतो मेघान्प्रति प्रयाहि । अभिगच्छ । मेघानां वृत्ररूपेण नराकारत्वं युक्तं । गत्वा च पार्थिवे सदने । पृथिवीत्यंतरिक्षनाम । तत्संबंधिनि स्थाने यतस्व । प्रयत्नं कुरु । तैः सह युध्यस्वेत्यर्थः । यद्वा हविःप्रदातॄन् कर्मनिर्वाहकान्महतो यजमानान्प्रति गच्छ । गत्वा च पार्थिवे सदने देवयजने यतस्व । यत्नं कुरु हविर्भोजनाय । अथ अपि यद्यदेषां त्वत्साहाय्यकारिणां मरुतां संबंधिनः पृथुबुध्नासो विस्तीर्णमूला एताः पृषद्वर्णा गंतारो वाय्वा अर्योऽरेः शत्रोः पौंस्यानि तीर्थे न युद्धमार्गे इव तस्थुः । तिष्ठंति । मेघानाक्रमंते । यद्वैषां पृथुबुध्नासो दृढमूला एताः कृष्णवर्णा मेघास्तिष्ठंति । तत्र दृष्टांतः । अर्योऽरणीयस्य स्वामिनः पौंस्यानि बलानि तीर्थे न । राजवीथ्यां यथा तिष्ठंति तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रति घोराणामेतानामयासां मरुतां शृण्व
आयतामुपब्दिः ।
ये मर्त्यं पृतनायंतमूमैर्ऋणावानं न पतयंत
सर्गैः ॥ ७ ॥

प्रति । घोराणां । एतानां । अयासां । मरुतां ।
शृण्वे । आऽयतां । उपब्दिः ।

ये । मर्त्यं । पृतनाऽयंतं । ऊमैः । ऋणऽवानं । न ।

पतयंत । सर्गैः ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते संबंधिनां घोराणां भयानकानां शब्दाभिमानानां वैतानामितवर्णानामयासामयमानानां गमनशीलानां मरुतामायतामागंतॄणां मरुतामुपब्दिः । उप गुर्वादिसमीपे गम्यते ज्ञायत उपपद्यत इति वोपब्दिर्वाक् । शृण्वे । श्रूयते ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ त एव विशिष्यन्ते । ये मरुतो मर्त्यं मरणधर्माणमूमैः स्वरक्षणैरुदकनिगमनसाधनैर्वा पृतनायंतं पृतनामात्मन इच्छंतं वैरिणं मेघं वा सर्गैः सृष्टैः स्वकीयप्रहारविशेषैः पतयंत । पातयंति । तेषामेव ध्वनिःश्रूयत इत्यर्थः । पातने दृष्टांतः । सर्गैर्ऋणवानं ॥ छंदसीवनिपाविति वनिप् ॥ ऋणवंतमधमवैरिणमिव । तं यथा पीडयित्वा तदीयं धनमपहरंति तद्वत् । एवं महानुभावा मरुतस्तवानुगा इतींद्रस्य स्तुतिः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वं मानेभ्य इंद्र विश्वजन्या रदा मरुद्भिः शुरुधो गोअग्राः ।
स्तवानेभिः स्तवसे देव देवैर्विद्यामेषं वृजनं
जीरदानुं ॥ ८ ॥

त्वं । मानेभ्यः । इंद्र । विश्वऽजन्या । रद । मरुत्ऽभिः ।
शुरुधः । गोऽअग्राः ।

स्तवा॑नेभिः । स्तवसे । देव । देवैः । विद्याम॑ । इषं॑ ।

वृजनं॑ । जीरऽदा॑नुं ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं मानेभ्यो मानार्थं । चित्तेनेत्यर्थः ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ विश्वजन्या विश्वजन्यः ॥ सोराकारः ॥ विश्वे प्राणिन उत्पादनीया यस्य तादृशस्त्वं सर्वजनहितशक्त्या वा मरुद्भिः सह शुरुधः शोकस्य रोधयित्रीः शोषका गोअग्रा गर्जितमुदकं वाग्रे पुरतो यासां ता मेघपंक्ती रद । विलिख । विदारय । हे देव द्योतमानत्वं स्तवानेभिः स्तूयमानैर्देवै-रन्यैर्मरुदादिभिरृत्विग्भिर्वा स्तवसे । स्तूयसे । उभयत्र कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ विद्यामेत्ययं व्याख्यातः ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

न नूनमस्तीति पंचर्चं षष्ठं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं ॥ अत्रानुक्रमणिका ॥ न नूनं पंचागस्त्येनैंद्रे हविषि मरुतामुद्यत इंद्रागस्त्ययोः संवाद ऐंद्रस्तत्राद्या तृतीया चेंद्रवाक्यं चतुर्थी चादौ बृहती तिस्रोऽनुष्टुभ इति । सूक्तस्येंद्रागस्त्यसंवादरूपत्वादाद्या तृतीया चतुर्थी चेंद्रवाक्यं । अतस्तासां तस्य वाक्यन्यायेन स ऋषिः । शिष्टे अगस्त्यवाक्ये । अतस्तयोः स एवर्षिः । आद्या च बृहती ततस्तिस्रोऽनुष्टुभः । अंत्या-विशेषात्त्रिष्टुप् ॥ विशेषविनियोगो लैंगिकः ॥ अत्र यास्कः । अगस्त्य इंद्राय हविर्निरुप्य मरुद्भ्यः संप्रदित्सा चकार स इंद्र एत्य परिदेवयां चक्रे । नि० १. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न नूनमस्ति नो श्वः कस्तद्वेद यदद्भुतं ।

अन्यस्य चित्तमभि संचरेण्यमुताधीतं वि नश्यति ॥ १

न । नूनं । अस्ति । नो इति । श्वः । कः । तत् । वेद ।

यत् । अद्भुतं ।

अन्यस्य । चित्तं । अभि । संऽचरेण्यं । उत ।

आऽधीतं । वि । नश्यति ॥ १

परिदेवनप्रकारः प्रतिपाद्यते । इंद्र आह । अद्यतनं यदस्ति तन्नूनमद्य नास्ति । नूनमत्र विचिकित्सार्थं । अत्राद्येति यद्यपि नास्ति तथाप्युत्तरवाक्ये श्व इति दर्शनात्तत्राद्येति गम्यते । तथा श्वोऽपि नूनं नो ॥ उशब्दोऽवधारणे ॥ श्वस्तनमपि नैव नास्ति । अद्य यथास्मदर्थनिरूपमस्त्यश्व नास्ति किल श्वः कथं लभ्यत इति भावः । यदद्भुतमन्यस्मै निरुप्यान्यस्मै दत्तमिति यदस्ति वैपरीत्यं तत्को वेद । यद्वा यदद्भुतं भावि कार्यं यदस्ति तत्को वेद । अद्य श्वो वा लभ्यत इत्याशा न कार्येत्युक्तं भवति । तदेवाह । अभि संचरेण्यं सर्वतः संचार्यन्यस्य चित्तं मानसं जानातीति शेषः । उत अपि च आधीतमाध्यातं चिंतितमपि न इत्थं किमु सम्यक्स्मृतं नश्यतीति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

किं नं इंद्र जिघांससि भ्रातंरो मरुतस्तवं ।

तेभिः कल्पस्व साधुया मा नंः समरंणे वधीः ॥ २

किं । नः । इंद्र । जिघांससि । भ्रातंरः । मरुतः । तवं ।

तेभिः । कल्पस्व । साधुऽया । मा । नः । संऽअरंणे ।

वधीः ॥ २

इदमगस्त्यवाक्यं । हे इंद्र नोऽस्माननपराधिनः किं जिघांससि । हंतुमिच्छसि । कथमवध्यत्वमिति अत आह । मरुतस्तव भ्रातरः । त्वया भोगप्रदानेन भरणीया इत्यर्थः । अतो वयमवध्या इत्युक्तं भवति । मरुतामिंद्रभ्रातृत्वमेकस्मिन्नेवादितिगर्भ उत्पन्नत्वात् । सा चोत्पत्तिः पुराणेषु प्रसिद्धा । संतु भ्रातरस्ततस्त किमित्यत आह । तेभिस्तैर्मरुद्भिः सह साधुया साधु त्वं कल्पस्व । कल्पय हविर्भागं तैः सह युद्धं वा । नोऽस्मान् समरणे संग्रामे मा वधीः । मा हिंसीः । यद्वा लुप्तो दृष्टांतः । संग्रामे यथा विरोधिनं हंसि न तथास्मानिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

किं नो भ्रातरगस्त्य सखा सन्नति मन्यसे ।

विद्मा हि ते यथा मनोऽस्मभ्यमिन्न दित्ससि ॥ ६

किं । नः । भ्रातः । अगस्त्य । सखा । सन् । अति ।
मन्यसे ।
विद्म । हि । ते । यथा । मनः । अस्मभ्यं । इत् । न ।
दित्ससि ॥ ३

इदमिंद्रवाक्यं । हे भ्रातः हे अगस्त्य । हविःप्रदानवरप्रदानाभ्यां परस्परोपकारत्वाद्भ्रातृत्वं । तादृशस्त्वं सखा सन् अस्मद्धितकार्येपि सन् नोऽस्मान्किमतिमन्यसे । कस्मादपराधादतिक्रम्य मनुषे । अपलपसि । नायमपलापः किंतु तथ्यमेवेति चेदुच्यते । गंतव्यं ते तव मनो मानसं यथा यथावस्तु विद्म । जानीमः । कथं जानीथेति उच्यते । अस्मभ्यमिन्न दित्ससि । अस्मदर्थं निरूप्तमस्मभ्यं दातुं नेच्छस्येव ॥ इदेवार्थे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अरं कृण्वंतु वेदिं समग्निमिंधतां पुरः ।
तत्रामृतस्य चेतनं यज्ञं ते तनवावहै ॥ ४
अरं । कृण्वंतु । वेदिं । सं । अग्निं । इंधतां । पुरः ।
तत्र । अमृतस्य । चेतनं । यज्ञं । ते । तनवावहै ॥ ४

इदमिंद्रवाक्यं । अपरेऽगस्त्यवाक्यमाहुः । हे ऋत्विजो यूयं । अगस्त्योऽंगीकृतवान् । तस्माद्वेदिमरंकृण्वंतु ।

संमार्जनपर्युक्षणादिना परिचरंतु । तथा पुरः पुरस्तादग्निमाहवनीयादिकं समिंधतां । इध्मप्रक्षेपेण प्रज्वालयंतु । तत्राग्नावमृतत्वस्यामरणलक्षणस्य वेदत्वस्य चेतनं प्रज्ञापकं यज्ञं हे अगस्त्य ते त्वदीयं त्वं चाहं च तनवावहै ॥ अगस्त्यवाक्यपक्षे शिष्टमविशिष्टं । तत्र वेद्यामस्तृतस्य तत्साधनस्य हविषो वा चेतनं प्रज्ञापनमासादनं कुरुत । आवां पत्नीयजमानौ अध्वर्युयजमानौ वा हे इंद्र ते त्वदर्थं यज्ञं तनवावहै ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमीशिषे वसुपते वसूनां त्वं मित्राणां मित्रपते धेष्ठः ।
इंद्र त्वं मरुद्भिः सं वदस्वाध प्राशान ऋतुथा हवींषि ॥ ५

त्वं । ईशिषे । वसुऽपते । वसूनां । त्वं । मित्राणां ।
मित्रऽपते । धेष्ठः ।
इंद्र । त्वं । मरुत्ऽभिः । सं । वदस्व । अध । प्र ।
अशान । ऋतुऽथा । हवींषि ॥ ५

इदमगस्त्यवाक्यं । हे वसूनां वसुपते । अतिप्रभूतानां पुरोडाशाज्यादिधनानां स्वामिन् हे इंद्र त्वमीशिषे । ईश्वरो भवसि । सर्वस्य वृत्त्यवृत्तिभ्यां बहुत्वं नित्यं संबंधस्य प्रतिपद्यते । यद्वा हे वसुपते वसूनामीशिष इति योजना । द्वितीयो वसुशब्दोऽनुवादो वा । तथा हे मित्राणां मित्रपते । अस्मदादिमित्रस्य नित्यं पालकेंद्र त्वं धेष्ठः । सर्वस्यातिशयेन

धारकोऽसि ॥ हे इंद्र त्वमुक्तमहिमस्त्वं मरुद्भिः संवदस्व । तैः साकं सम्यक्कृतमिति वदस्व । अध अपि च त्वस्तुथा ऋताहृतौ । उपलक्षणमेतत्कालस्य । तत्तद्यागकाले हवींष्याज्यचर्वादीनि प्राशान । प्रकर्षेण भुंक्ष्व ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

प्रति व इति षड्चं सप्तमं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभं मारुतं । आद्ये द्वे केवलमारुते । शिष्टास्ततस्रो मरुत्वदिंद्रदेवताकाः ॥ प्रति वः षण्मारुतं तु चतस्रोऽंत्या मरुत्वतीया इत्युक्तत्वाणिका । विशेषविनियोगो लैंगिकः ।

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति व एना नमसाहमेमि सूक्तेन भिक्षे सुमतिं
तुराणां ।
रराणता मरुतो वेद्याभिर्नि हेळो धत्त वि
मुंचध्वमश्वान् ॥ १

प्रति । वः । एना । नमसा । अहं । एमि । सुऽउक्तेन ।
भिक्षे । सुऽमतिं । तुराणां ।
रराणता । मरुतः । वेद्याभिः । नि । हेळः । धत्त ।
वि । मुचध्वं । अश्वान् ॥ १

हे मरुतः वो युष्मानहं प्रत्येमि । अभिगच्छामि । केन साधनेन । नमसा । नमस्कारेण हविषा वा । नम इत्यन्ननाम । तथा सूक्तेन शोभनवचनेन स्तुतिरूपेण । तुराणां त्वरमाणानां शत्रूणां हिंसकानां वा युष्माकं सुमतिं शोभनमतिमनुग्रहबुद्धिं भिक्षे । याचे । इंद्रस्यैव पुनर्हविःप्रदानादिदं याचते । किंच हे मरुतो यूयं वेद्याभिर्विदितव्याभिः स्तुतिभी रराणता रममाणेन मनसेत्थंभूताः संतो हेडः । क्रोधनामैतत् । क्रोधं युष्मदभिक्रमजनितं नियत्त । निकृष्टं धारयत । त्यजतेत्यर्थः । तथाश्वान् विमुचध्वं । रथेभ्यो वियोजयत । क्रोधात्पुनर्गमनं मा कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एष वः स्तोमो मरुतो नमस्वान्हृदा तष्टो मनसा
धायि देवाः ।
उपेमा यात मनसा जुषाणा यूयं हि ष्ठा नमस
इद्वृधासः ॥ २

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । नमस्वान् । हृदा ।
तष्टः । मनसा । धायि । देवाः ।
उप । ईं । आ । यात । मनसा । जुषाणाः ।
यूयं । हि । स्थ । नमसः । इत् । वृधासः ॥ २

हे मरुतः एष वः स्तोम इदानीं क्रियमाणः प्रकारो वो युष्माकं । युष्मदर्थ इत्यर्थः । कीदृशोऽयं । नमस्वान् ।

नम इत्यन्ननाम । हविर्लक्षणान्नवान् न केवलं स्तुतिमात्रं । अन्नणाह हविरपि युष्माकमित्यर्थः । किंच हृदा तष्टः । युष्मन्निवेदनबुद्ध्या संपादितः । तादृशः स्तोमो हे देवा देवनशीला मनसास्मदनुग्रहवता चित्तेन धायि । धार्यतां । तदर्थं मनसादरया बुद्ध्या जुषाणा ईमेनां स्तुतिं लब्धविस्त सेवमाना उपायात । उपागच्छतैव । मा विलंबं कुरुत । यूयं नमसोऽन्नस्य हवीरूपस्य वृधासः स्थ ह । वर्धयितारो भवथ खलु । अतो गंतव्यमेव । इत्पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तुतासो नो मरुतो मृळयंतूत स्तुतो मघवा शंभविष्ठः ।
ऊर्ध्वा नः संतु कोम्या वनान्यहानि विश्वा मरुतो
जिगीषा ॥ ३

स्तुतासः । नः । मरुतः । मृळयंतु । उत । स्तुतः ।
मघऽवा । शंऽभविष्ठः ।
ऊर्ध्वा । नः । संतु । कोम्या । वनानि । अहानि ।
विश्वा । मरुतः । जिगीषा ॥

ते मरुतः स्तुतासः स्तुताः संतो नोऽस्मान्मृळयंतु । सुखयंतु । उत अपि च मघवा । मघमिति धननाम । अस्मद्दातव्यबहुधनेन तद्वानिंद्रः स्तुतः शंभविष्ठः सुखस्य भावयितृतमः सन् अस्मान्मृळयतु । किंच हे मरुतो नोऽस्माकं जिगीषा ॥ जिगातेर्गतिकर्मणो जिगीषा ॥ जिगीषितव्यानि

आप्तव्यान्युत्तरत्रानुभूयमानानि विश्वा सर्वाख्यहानि दिव-सान्यूर्ध्वोन्नतान्युपर्युपरि श्रिया यशसा वोत्कृष्टानि काम्या काम्यानि स्पृहणीयानि वनानि सर्वैः संभजनीयानि संतु । जिगीषा जेतुमिष्टानि जेतव्यानि च संत्विति वा योज्यं । एवं कृत्वा मरुत इंद्रस्य सुयंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मादहं तविषादीषमाण इंद्राद्भिया मरुतो रेजमानः ।

युष्मभ्यं हव्या निशितान्यासन्तान्यारे चकृमा

मृळता नः ॥ ४

अस्मात् । अहं । तविषात् । ईषमाणः । इंद्रात् ।

भिया । मरुतः । रेजमानः ।

युष्मभ्यं । हव्या । निऽशितानि । आसन् । तानि ।

आरे । चकृम । मृळत । नः ॥ ४

हे मरुतः शृणुत । अहमस्मात्प्रसिद्धात्तविषाद्बलवत इंद्रात् तत्सकाशाद्भिया भीत्येषमाणः पलायमानः पुरतः स्थातु-मशक्तः । तथा रेजमानो वेपमानश्चाभवं । ततश्च किमायात-मित्यत आह । यानि युष्मभ्यं हव्या हवींषि निशितानि संस्कृतान्यासन् तानि मान्येवारे चकृम । दूरे कृतवंतो वयमिंद्रभयात् । अतो नोऽस्माननपराधिनो मृळत । मृळयत । सुखयत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

येन मानासश्चितयंत उस्रा व्युष्टिषु शवसा शश्वतीनां ।

स नो मरुद्भिर्वृषभ श्रवो धा उग्र उग्रेभिः स्थविरः

सहोदाः ॥ ५

येन । मानासः । चितयंते । उस्राः विऽउष्टिषु ।

शवसा । शश्वतीनां ।

सः । नः । मरुत्ऽभिः । वृषभ । श्रवः । धाः । उग्रः ।

उग्रेभिः । स्थविरः । सहःऽदाः ॥ ५

हे इंद्र शवसा बलभूतेन त्वयानुगृहीता मानासो मान्यास्त्वयाभिमानिता वोस्रा रश्मयः शश्वतीनां नित्यानां बह्वीनामुषसां व्युष्टिषु सतीषु प्रकाशेषु सत्सु चितयंते। चेतयंते। प्राणिनां स्वस्वव्यवहाराय प्रज्ञापयंते। ऐंद्रां दिशि तेनैवानुगृहीता उषसो रश्मय उद्गच्छंतीति प्रसिद्धं। हे वृषभ वर्षितरिंद्र स तादृशस्त्वं मरुद्भिः सहितः श्रवो धाः। सर्वत्र श्रूयमाणमन्नं धेहि। स्थापय। देहीत्यर्थः। कीदृशस्त्वं उग्र उद्गूर्णबलः। सहोदाः। पराभिभवसामर्थ्यं बलं सहः। तस्य दाता। स्थविरः पुरातनः। कीदृशैर्मरुद्भिः। उग्रेभिः क्रूरबलैः। एवं महानुभावोऽन्नं देहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं पाहींद्र सहीयसो नॄन्भवा मरुद्भिरवयातहेळाः ।

सुप्रकेतेभिः सासहिर्दधानो विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥

त्वं । पाहि । इंद्र । सहीयसः । नॄन् । भवं ।

मरुत्ऽभिः । अवंयातऽहेळाः ।

सुऽप्रकेतेभिः । ससहिः । दधानः । विद्याम । इषं ।

वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ६

हे इंद्र त्वं पाहि । रक्ष । कान् । सहीयसो नॄन् । सहस्वितमान् त्वदनुग्रहेणातिप्रवृद्धबलान् नेतॄन्मनुष्यानस्मान् मरुतो वा । किंच मरुद्भिः साकमस्मास्ववयातहेळा भव । अपगतमन्युर्भव । मरुत्सु वा तथा भव । किंच सुप्रकेतेभिः शोभनप्रज्ञानैर्मरुद्भिः सह सासहिः शत्रूणामभिभविता सन् दधानोऽस्मदभिमतस्य धारयिता भवेति शेषः । शिष्टो व्याख्यातः ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थ एकादशो वर्गः ॥

चित्रो व इति तृचात्मकमष्टमं सूक्तमागस्त्यं मारुतं गायत्रं । चित्रस्तृचं गायत्रमित्यनुक्रमणिका । लैंगिको विशेषविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

चित्रो वोऽस्तु यामश्चित्र ऊती सुदानवः ।

मरुतो अहिभानवः ॥ १

चित्रः । वः । अस्तु । यामः । चित्रः । ऊती ।

सुऽदानवः । मरुतः । अहिऽभानवः ॥ १

हे मरुतो वो युष्माकं यामोऽस्मद्यज्ञागमश्चित्रश्चायनीयः पूज्य आश्चर्यभूतो वास्तु। भवतु। न केवलमागमनमेव चित्रं किंतु हे सुदानवः शोभनदानाः। हे अह्रिभानवोऽह्रीयमानप्रकाशाः। युष्माकं संबंधी चित्रः स आगम ऊती ऊत्यै रक्षणायेष्टतर्पणाय वा युक्तश्च भवतु। तदागमनं शीघ्रमस्तु अभिमतप्रदं चास्त्वित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

आरे सा वः सुदानवो मरु॑त ऋ॒ंजती शरु॑ः।

आरे अश्मा यमस्य॑थ ॥ २

आरे। सा। वः। सु॒ऽदानवः। मरु॑तः। ऋ॒ंजती।

शरु॑ः। आरे। अश्मा॑। यं। अस्य॑थ ॥ २

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतो वो युष्माकं संबंधिनी ऋंजती प्रसाधयंती स्वतेजसा स्वात्मानमलंकुर्वती प्रसिद्धिं प्राप्नुवाना वा सा प्रसिद्धा शरुर्हिंसका ऋष्टिरारे दूरे भवतु। तथा यमस्यथ क्षिपथ सोऽश्मा व्यापक आयुधविशेष आरे। दूरनामैतत्। दूरे भवतु। मां न प्राप्नोतु। यद्वा आरेशब्द आराच्छब्दपर्यायः। स च दूरे समीपे च वर्तते। अत्र समीपवचनः। यमस्मत्तोऽन्यमस्यथ तं वैरिणमस्माकमुपलोपमः कठिन आयुधविशेष आरे समीपं प्राप्नोतु॥

॥ अथ तृतीया ॥

तृणस्कंदस्य नु विशः परि वृंक्त सुदानवः ।

ऊर्ध्वान्नः कर्त जीवसे ॥ २

तृणऽस्कंदस्य । नु । विशः । परि । वृंक्त । सुऽदानवः ।

ऊर्ध्वान् । नः । कर्त । जीवसे ॥ २

हे मरुतः सुदानवः शोभनदाना यूयं तृणस्कंदस्य तृणवच्चलनस्वभावस्य शुष्यमाणस्य वा मम विशः पुत्रभृत्यादिरूपाः प्रजा नु क्षिप्रं परिवृंक्त । परिवर्जयत । बाधापरिहारेण रक्षत । यद्वोक्तलक्षणकालस्यासुरविशेषस्य वा प्रजाः परिवर्जयत । किंच नोऽस्मानूर्ध्वान् कर्त । कुरुत । जीवसे चिरजीवनाय ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

गायत्सामेति त्रयोदशर्चं नवमं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभमैंद्रं । गायत्साम्नेत्यनुक्रांतं ॥ समूढ़े दशरात्रे तृतीये च्छंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । विश्वजितोऽग्निं नर इति खंडे सूत्रितं । तृतीयस्यैंद्रः स्वाहा गायत्साम । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

गायत्साम नभन्यं१ यथा वेरर्चाम तद्वावृधानं स्वर्वत् ।

गावो धेनवो बर्हिष्यदब्धा आ यत्सद्मानं दिव्यं

विवासान् ॥ १

गायत । साम । नभन्यं । यथा । वेः । अर्चाम ।

तत् ॥ वृधानं । स्वःऽवत् ।

गावः । धेनवः । बर्हिषि । अदब्धाः । आ । यत् ।

सद्मानं । दिव्यं । विवासान् ॥ १

हे इंद्र नभन्यं नभसि भवं नभोव्यापिनं हिंसकं वा राक्षसादिकस्य ॥ नभतिर्वधकर्मा नभति अर्दतीति वधकर्मसु गणनात् ॥ तादृशं साम हे इंद्र यथा वेः । येन प्रकारेण वेत्सि । तथा गायत् । गायत्युद्गाता । तत्तस्मात् यतः स्तौति ततः कारणाद्वृधानं वर्धमानं स्ववत् फलभूतेन स्वर्गेण तद्वत् शस्त्रं यथा वेस्तथार्चाम । पूजयाम । शंसामेत्यर्थः । स्तुतमनुशंसतीति न्यायात् । यद्वा तदुक्तलक्षणं साम वृधानं सर्वत्र यथा भवति तथार्चाम । किंच धेनवो दोग्ध्र्योऽदब्धा अहिंसिता गावो यत्सद्मानं सीदंतं दिव्यं दिवि भवमिंद्रं त्वाविवासान् ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ आगत्य परिचरंति क्षीरं दुहंति । तथार्चाम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अर्चद्वृषा वृषभिः स्वेदुहव्यैर्मृगो नाश्नो अति यज्जुगुर्यात् ।

प्र मंदयुर्मनां गूर्त होता भरते मर्यो मिथुना यजत्रः ॥ २

अर्चंत्। वृषा। वृषऽभिः। स्वऽइंदुहव्यैः। मृगः। न।

अश्नः। अति। यत्। जुगुर्यात्।

प्र। मंदयुः। मनां। गूर्त। होता। भरते। मर्यः।

मिथुना। यजत्रः॥ २

वृषा हविषां वर्षितायं यजमानः स्वेदुहव्यैः स्वायत्तैर्हविष्कैः। यद्वा स्वयंप्राप्तं धनं हव्यं येषां तादृशैर्वृषभिर्वर्षहविःप्रदातृभिरध्वर्य्वादिभिर्विशिष्टः सन् अर्चत्। अर्चयतींद्रं यद्वा वृषा फलस्य वर्षितायमिंद्र उक्तलक्षणैरध्वर्य्वादिभिरर्च्यते। यद्यस्मादश्नो व्यापकः पानाद्यर्थं धावन् मृगो न हरिणादिरिवायमिंद्रोऽश्नोऽशनशीलः सन् अति जुगुर्यात्। अत्यर्थमुद्युंक्ते हविर्भक्षणाय। यथा मृगः क्षुत्पिपासार्दितः शीघ्रमुद्युंक्ते तथायमिंद्रोऽपि। यस्मादेवं तस्मादर्चंति। यद्वायमिंद्रो यत् यथाश्नो मृग इवातिजुगुर्यात् भक्षयेत् तथार्चतीत्यर्थः। किंच हे गूर्त उद्गूर्णेंद्र मनां मननं स्तोत्रमिच्छतां देवानां मंदयुः स्तुतियुक्तो मर्यो होता मानुष एतन्नामक ऋत्विक् यजत्रो यागनिष्पादकः सन् मिथुना मिथुनानि युग्मरूपाणि याज्यापुरोनुवाक्यादीनि मिथुनौ वा जायापतिरूपः सन् प्रभरते। प्रकर्षेण संपादयति। तस्मादर्चतीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

नक्षद्धोता परि सद्म मिता यन्भरद्गर्भमा शरदः

पृथिव्याः ।

क्रंददश्वो नयमानो रुवद्गौरंतर्दूतो न रोदसी

चरद्वाक् ॥ २

नक्षत् । होता । परि । सद्म । मिता । यन् । भरत् ।

गर्भं । आ । शरदः । पृथिव्याः ।

क्रंदत् । अश्वः । नयमानः । रुवत् । गौः । अंतः ।

दूतः । न । रोदसी इति । चरत् । वाक् ॥ २

होता होमनिष्पादकोऽयमग्निर्मिता सद्म सदनानि गार्हपत्यादिस्थानानि परियन् परितो गच्छन् नक्षत् । व्याप्नोति । व्याप्य च शरदः संवत्सरसंबंधिनं पृथिव्या भूम्याश्च संबंधिनं गर्भं गर्भस्थानीयमन्नं हविर्लक्षणमाभरत् । आहरति । स्वीकरोति । संभरति वा संवत्सरपर्यंतं वर्धितं भूम्यामुत्पन्नमित्यर्थः । यद्वा संवत्सरसंबंधिनं वसंतादिकाले ज्योतिष्टोमादिषु दीयमानं पार्थिवं हविर्भरत् । वसंते वसंते ज्योतिषा यजेतेति श्रुतेः । तथा कृत्वा क्रंदश्वः । लुप्तोपममेतत् । अश्व इव क्रंदति हर्षातिशयात् । किं कुर्वन्ः । नयदिंद्राय हविर्भारं । किंच गौर्गतोद्वृत्तो वृष इव रुवत् । रौति शब्दायते । किं कुर्वन् दूतो न वार्ताहरो दूत इव

रोदसी रोदस्योर्द्यावापृथिव्योरंतर्मध्ये रोदस्योरंतरा वाक् स्तूयमानः स्तुवन् वा देवान् चरत्। चरति गच्छति। हविःस्वीकाराय पृथिवीं तत्प्रापणाय द्युलोकं च परिभ्रमतीत्यर्थः॥ वक्तेः कर्तरि कर्मणि वा क्विब्वचीत्यादिना क्विब्दीर्घौ संप्रसारणाभावश्च॥

॥ अथ चतुर्थी॥

ता कर्माषतरास्मै प्र च्यौत्नानि देवयंतो भरंते।
जुजोषदिंद्रो दस्मवर्चा नासत्येव सुग्म्यो रथेष्ठाः॥ ४

ता। कर्म। अषऽतरा। अस्मै। प्र। च्यौत्नानि।
देवऽयंतः। भरंते।
जुजोषत्। इंद्रः। दस्मऽवर्चाः। नासत्याऽइव।
सुग्म्यः। रथेऽस्थाः॥ ४

ता तान्यपतराषतराणि व्याप्ततराणि वा हवींष्यस्मा इंद्राय तदर्थं कर्म। कुर्मः। संपादयामः॥ कृञश्छांदसे वर्तमानार्थे लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक्। छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः॥ च्यौत्नानि च्यावयितॄणि दृढानि स्तोत्राणि कर्माणि स्वकीयानि सामर्थ्यानि वा देवानात्मन इच्छंतो यजमानाः प्रभरंते। प्रकर्षेण संपादयंति। तद्वयमपि संपादयाम इत्यर्थः। दस्मवर्चा दर्शनीयतेजाः शत्रुक्षपणबलो वा नासत्येव नासत्यावश्विनाविव। तौ हि द्यावापृथिव्यात्मानौ। ताविव

सुगमः सुगम्यः सुखेन गंतुं शक्यो रथेष्ठा रथे वर्तमानः एवंभूतः सन् जुजोषत् । अस्मत्कृतं स्तोत्रादि कर्म सेवतां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमु ष्टुहींद्रं यो ह सत्वा यः शूरो मघवा यो रथेष्ठाः ।

प्रतीचश्चिद्योधीयान्वृषंण्वान्ववव्रुषश्चित्तमसो विहंता ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । इंद्रं । यः । ह । सत्वा । यः शूरः । मघऽवा । यः । रथेऽस्थाः ।

प्रतीचः । चित् । योधीयान् । वृषण्ऽवान् । ववव्रुषः चित् । तमसः । विऽहंता ॥ ५

तमु तमेवेंद्रं स्तुहि । हे होतः स्तुतिं कुरु । किमस्याधिक्यमिति उच्यते । यो ह यः खलु सत्वातिप्रभूतबलः । यद्वा सत्वा सादकः शत्रूणां । यश्च शूरः शौर्योपेतो मघवा बलवान्वा धनवान्वा । यश्च रथेष्ठा रथे वर्तमानः । किंच प्रतीचश्चित् प्रत्यभिमुखं योद्धुरपि योधीयान् योधृतमः ॥ प्रतिपूर्वादंचतेः क्विनंतान्नुमनकारात्शसि अच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घः अंचेश्छंदस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्तिरुदात्ता ॥ वृषण्वान् वृषाणो वर्षितारो वज्रादयः । तद्वान् । वृषा ते वज्र उत वृषा रथ इति हि निगमः । तथा ववव्रुषश्चित्तमस आवरकस्यापि तमसो मेघादेर्विहंता विशेषेण घातकः । यस्मादेवं महानुभावः तस्मात्स्तुहि ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र यदित्था महिना नृभ्यो अस्त्यरं रोदसी कक्ष्ये३ नास्मै ।

सं विव्य इंद्रो वृजनं न भूमा भर्ति स्वधावाँ

ओपशमिव द्यां ॥ २

प्र । यत् । इत्था । महिना । नृऽभ्यः । अस्ति । अरं ।

रोदसी इति । कक्ष्ये इति । न । अस्मै ।

सं । विव्ये । इंद्रः । वृजनं । न । भूम । भर्ति ।

स्वधाऽवान् । ओपशंऽइव । द्यां ॥ २

यत् य इंद्रो महिना महत्त्वेन स्वैश्वर्येण नृभ्यो नेतृभ्यः कर्मनिर्वाहकेभ्यो यजमानेभ्यः प्रास्ति प्रभवति । ईष्टे स्वर्गादिप्रदाने रक्षितुं । अस्मै रक्षकायेंद्राय रोदसी द्यावापृथिव्यौ कक्ष्ये कक्ष्यते सती संचाराय नालं । न पर्याप्ते । जगतोऽधीशस्येंद्रस्य संचारायाल्पत्वाद्द्यावापृथिव्यौ न पर्याप्ते इत्यर्थः । स्रष्टादपि स्रष्टुर्महिम्नोऽधिकत्वादिति भावः । अयमिंद्रो वृजनं न भूम । भूमिं भूतानि वा वृजनं न वृजनमिव । वृजतेः कर्तनार्थस्येदं रूपं । तदिव । तद्यथावृणोति तथायमपि स्वतेजसा संविव्ये । सम्यगावृणोति लोकत्रयं । किंचायं स्वधावानन्नवान् वृष्टिलक्षणोदकवान्वा द्यां दिवं भर्ति । बिभर्ति धारणे दृष्टांतः । ओपशमिव । ईषदुपशेत इत्योपशं शृंगं । तद्वृषभ इव । यद्वा परस्परं समीपे वर्तमानं

क्षित्यंतरिक्षाख्यं लोकद्वयमोपद्यं । तद्दिव द्यां बिभर्ति । लोकत्रयमपि बिभर्तीत्यर्थः ॥ भृञो लटि छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

समत्सु त्वा शूर सतामुराणं प्रपथिंतमं परितंसयध्यै ।
सजोषस इंद्रं मदे क्षोणीः सूरिं चिद्ये अनुमदंति
वाजैः ॥ ८

समत्ऽसु । त्वा । शूर । सतां । उराणं । प्रपथिन्ऽतमं ।
परिऽतंसयध्यै ।
सऽजोषसः । इंद्रं । मदे । क्षोणीः । सूरिं । चित् ।
ये । अनुऽमदंति । वाजैः ॥ ७

हे शूर शौर्योपेतेंद्र समत्सु संग्रामेषु सतां त्वामेवाश्रित्य वर्तमानानां प्राणिनामुराणं । उरूण्यतिप्रभूतानि बलादीनि कुर्वाणं । प्रपथिंतमं प्रकृष्टमार्गतमं सुकृतिनामुत्तममार्गभूतमिंद्रं शत्रूणां दारकं त्वा त्वां परितंसयध्यै अवतंसीकर्तुं भूषणीकर्तुं । भूषयितेर्वा निमित्तेऽर्थे । मदे तव मदार्थं च सजोषसः सह सेवमानाः समानप्रीतयो वा क्षोणीः क्षोण्यो विशः परिजना मरुतः प्रयतंते । कीदृशास्ते । ये वाजैर्बलैरनुमदंति । अनुकूलं मादयंति । संग्रामे मरुतस्तमेव स्वामिनं कृत्वा मादयंति । हर्षयंतीत्यर्थः । यद्वा ये यजमाना वाजैर्हविर्भिर्मादयंति ते समानप्रीतियुक्तास्तव मनुष्यभूता

ऋत्विजो यजमानभूताः प्रजाः समतसु सहमादनस्थानेषु यागेषूक्तलक्षणविशिष्टं त्वामेव पूजयितुं तव मादाय च प्रयतंते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एवा हि ते शं सवना समुद्र आपो यत्त आसु

मदंति देवीः ।

विश्वा ते अनु जोष्या भूद्गौः सूरींश्चिद्यदि धिषा

वेषि जनान् ॥ ८

एव । हि । ते । शं । सवना । समुद्रे । आपः । यत् ।

ते । आसु । मदंति । देवीः ।

विश्वा । ते । अनु । जोष्या । भूत् । गौः । सूरीन् ।

चित् । यदि । धिषा । वेषि । जनान् ॥ ८

हे इंद्र एवा हि एवं हि सति ते तव संबंधीनि सवनानि । सूयते सोमोऽत्रेति सवनानि सोमयागाः । ते शं सुखकरा भवंति कथं सति । यत् यदि देवीर्देव्यो द्योतमाना आपः समुद्र उदकसमुद्रवणापादानभूतेऽंतरिक्षे आसु प्रजासु निमित्तभूतासु ते त्वा मदंति । मादयंति ॥ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं ॥ यदा प्राण्युपकारार्थं वर्षणाय त्वां प्रेरयंति । वृष्ट्युदकानि तदा खलु तव सोमयागाः सुखकरा भवंति । यज्ञसाधनवृष्टिप्रदानेन यागान्निर्वर्तयेत्यर्थः । किंच हे इंद्र विश्वा गौः सर्वापि स्तोत्रशस्त्ररूपा वाक् ते त्वामनुक्रमेण

जोष्या जोषणार्हा प्रीणयित्री भूत् । भवति । कदा । यदि सूरींश्चित् स्तोत्रादिप्रेरयितृन् स्तोतृजनानपि धिया धिषणया प्रज्ञया वृष्टिप्रदानरूपेण कर्मणा वा वेषि । कामयसे । तदा सर्वापि स्तुतिस्त्वदर्था भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

असाम यथा सुषखाय एन स्वभिष्टयो नरां न शंसैः ।

असद्यथा न इंद्रो वंदनेष्ठास्तुरो न कर्म नयमान

उक्था ॥ ९

असाम । यथा । सुऽसखायः । एन । सुऽअभिष्टयः ।

नराम् । न । शंसैः ।

असत् । यथा । नः । इंद्रः । वंदनेऽस्थाः । तुरः । न ।

कर्म । नयमानः । उक्था ॥ ९

हे एन इन ईश्वरेंद्र यथा सुसखायः शोभनत्वद्रूपसखायवंतोऽसाम । भूयास्म । किंच स्वभिष्टयः शोभनाभ्येषणाः शोभनाभीष्टाश्चासाम । किमिव । नरां न शंसैः । नराणां राजादीनां शंसैः शंसनैरिव । स्तुतिभिर्यथा मनुष्याः शोभनाभीष्टा भवंति तद्वत् ॥ इदानीं परोक्षेणाह । नोऽस्मस्यमिंद्रो वंदनेष्ठा अस्मात्स्तुतौ वर्तमानः सन् तुरो न त्वरमाण इव नोऽस्माकं कर्मोक्था उक्थैः शस्त्रैर्नयमानः फलं प्रापयन् स्तुत्या तुष्टः सन् अस्मदीयेन कर्मणा फलप्रापयिता यथासत् । भवेत् । हे ऋत्विजस्तथा कुरुतेति शेषः ॥

॥ अथ दशमी ॥

विष्पर्धसो नरां न शंसैरस्माकासदिंद्रो वज्रहस्तः ।
मित्रायुवो न पूर्पतिं सुशिष्टौ मध्यायुव उप शिक्षंति
यज्ञैः ॥ १०

विऽस्पर्धसः । नरां । न । शंसैः । अस्माकं । असत् ।
इंद्रः । वज्रऽहस्तः ।
मित्रऽयुवः । न । पूःऽपतिं । सुऽशिष्टौ । मध्यऽयुवः ।
उप । शिक्षंति । यज्ञैः ॥ १०

नरां नेतॄणां मध्ये सस्पर्धान्नरान्यथा विस्पर्धसः कुर्वंति सखिभूताः तद्वद्वयमपींद्रं शंसैः स्तुतिभिः । सखायो वयं तं तथा कुर्मः । स च वज्रहस्तो विरोधिशिक्षणाय सर्वदा वज्रधारींद्रोऽस्माकमसत् । विस्पर्धमनुकूलो भवतु । किंच मित्रायुवो न मित्रेच्छवो हितैषिण इव सुशिष्टौ सुशासने वर्तमानं पूर्पतिं पुरः स्वामिनं यथाभिमतदानेन पूजयंति तथा मध्यायुवोऽस्माकं श्रियां यशसां च मध्येऽवस्थितिं कामयमाना अध्वर्य्वादयो यज्ञैर्यज्ञसाधनैर्हविःस्तोत्रादिभिरुपशिक्षंति । उपेत्य यजंते । शिक्षतिर्दानकर्मा ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यज्ञो हि ष्मेंद्रं कश्चिदृंधन् जुंहुराणश्चिन्मनसा परियन् ।
तीर्थे नाच्छां तातृषाणमोको दीर्घो न सिध्रमा
कृणोत्यध्वा ॥ ११

यज्ञः । हि । स्म । इंद्रं । कः । चित् । ऋंधन् ।
जुहुराणः । चित् । मनसा । परिऽयन् ।
तीर्थे । न । अच्छं । ततृषाणं । ओकः । दीर्घः । न ।
सिध्रं । आ । कृणोति । अध्वा ॥ ११

कश्चिद्यज्ञो यज्ञवान् यज्ञानुष्ठायी ऋंधन् वर्धयन्भवति । इंद्रं यज्ञेन वर्धयतीत्यर्थः । जुहुराणश्चित् कुटिलगतिस्तु कश्चिन्मनसा केवलेन परियन् परितो गच्छन् लौकिकविषयादिकं ध्यायन्वर्तते । यद्वा परि वर्जनार्थः । वर्जयित्वा गच्छन् नेंद्रं प्राप्नोति । तत्र दृष्टांतः । तीर्थे प्रसिद्धे मार्गेऽच्छ आभिमुख्येन समीपे वर्तमानमोकः पानीयादिकं सवनं ततृषाणं पिपासायुक्तं यथाविलंबेन प्रीणाति । स यथा तत्सवन आगच्छतीत्यर्थः । तद्वद्यज्ञेन कश्चित्पुमानिंद्रमभिगच्छतीति । कुटिलस्य दृष्टांतः । दीर्घो न वक्रत्वेनातिदूरोऽध्वा मार्ग इव । स यथा सिध्रं फलं पानीयादिरूपं फलार्थिनं वा पुरुषमाकृणोति । अर्वाक्करोति । नीचैः करोति । वर्जयतीत्यर्थः तस्माद्यज्ञमार्गमजानानो वक्रो दूरे परिभ्रमति नेंद्रं तर्पयति । तद्विलक्षणस्तु वर्जयत्येव ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

मो षू णो इंद्रात्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मिन्नवया ।

महश्चिद्यस्य मीड़्हुषो यव्या हविष्मतो मरुतो

वंदते गीः ॥ १२

मो इति । सु । नः । इंद्र । अत्र । पृत्ऽसु । देवैः ।

अस्ति । हि । स्म । ते । शुष्मिन् । अवऽयाः ।

महः । चित् । यस्य । मीड़्हुषः । यव्या । हविष्मतः ।

मरुतः । वंदते । गीः ॥ १२

हे इंद्रात्र पृत्सु एषूपस्थितेषु संग्रामेषु वृष्ट्यर्थं मेघजयेषु देवैर्मरुदादिभिः सह नोऽस्मान् मो षु । मैव त्याक्षीरिति शेषः । मरुत्सहितो युध्यस्वेत्यर्थः । हे शुष्मिन् बलवन्निंद्र अस्ति हि स्म ते । अस्ति हि स्म तव खलु । तव किमस्तीति उच्यते । अवयाः अवयजनं अवयुज्य पृथक्कृत्य यजनं हविर्भागोऽस्ति । मरुद्भ्यः पृथगप्यस्ति हविर्भागः । केवलं मरुद्भ्य एव दीयते नास्मभ्यं अतः कथं योत्स्यामीति न मंतव्यमित्यर्थः । यद्वा अवयाः शत्रूणां वर्जनाय गंता वज्रोऽस्ति ते । किंच हविष्मतः प्रदेयहविर्युक्तस्य मीड़्हुषो हविःप्रदातुः । यद्वै- तत्पदद्वयं मरुतां विशेषणं । यस्य मम यव्या फलेनेंद्रेण वा सह मिश्रयंती गीः स्तुतिशस्त्रादिरूपा वाक् महश्चित्

महतोऽपि मीढ़ुषः सेक्तॄन् हविष्मतो दत्तहविषा तद्वतो मरुतो वंदते। स्तौति ॥

अथ त्रयोदश्या सूक्तादिमारभ्य कृतां स्तुतिं निगमय्य फलं प्रार्थयते ॥

एषः स्तोमं इंद्र तुभ्यमस्मे एतेनं गातुं हरिवो

विदो नः ।

आ नो ववृत्याः सुवितायं देव विद्यामेषं वृजनं

जीरदांनुं ॥ १२

एषः । स्तोमः । इंद्र । तुभ्यं । अस्मे इति । एतेनं ।

गातुं । हरिऽवः । विदः । नः ।

आ । नः । ववृत्याः । सुवितायं । देव । विद्याम ।

इषं । वृजनं । जीरऽदांनुं ॥ १२

हे इंद्र एषः स्तोम इदानीं कारितप्रकारः स्तोत्रविशेषस्तुभ्यं त्वदर्थं। हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निंद्र एतेन स्तोत्रेन गमनेन वा नोऽस्मदीयं गातुं देवयजनमार्गं विदः। विदस्व। विदित्वा च हे देव सुविताय सुहिताय शोभनगमनाय वा नोऽस्मानाववृत्याः। आवर्तस्व। अस्मद्यागं प्रत्यागच्छ। विद्यामेत्यादि व्याख्यातं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

त्वं राजेति दशर्चं दशमं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं त्रैष्टुभं । त्वं राजा दशेत्यनुक्रांतं पृष्ठ्ये षडहे स्तोमवृद्धौ स्तोमातिशंसनार्थं होत्रकैरेतच्छंस्तव्यं । ऐंद्राणि त्रैष्टुभान्यमरच्छब्दान्यावपेरन् । आ० ७. १२. । इति सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं राजेंद्र ये च देवा रक्षा नॄन्पाह्यसुर त्वमस्मान ।
त्वं सत्पतिर्मघवा नस्तरुत्रस्त्वं सत्यो वसवानः
सहोदाः ॥ १

त्वं । राजा । इंद्र । ये । च । देवाः । रक्ष । नॄन् ।
पाहि । असुर । त्वं । अस्मान् ।
त्वं । सत्ऽपतिः । मघऽवा । नः । तरुत्रः । त्वं । सत्य ।
वसवानः । सहःऽदाः ॥ १

हे इंद्र त्वं राजा अधिपति सर्वस्य जगतः । किंच ये देवा मरुदादयः संति तेषामपि विशेषेण । अतो हे असुर शत्रूणां निरसितस्त्वं नॄनस्मान् कर्मनेतॄन्यजमानान् । पालय । विशेषतोऽस्मानपि रक्ष । त्वं च सत्पतिः सतां सतः कर्मफलस्य वा पाता मघवा धनवान् नोऽस्माकं तरुत्रस्तारयिता पापात् । किंच त्वं सत्यफलो वा वसवानः स्वतेजसा सर्वं छादयन् वसूनि वा कुर्वन् स्तोतृभ्यः सहदा सहसो बलस्य दाता भवेति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दनो विशं इंद्र मृध्रवाचः सप्त यत्पुरः शर्म शारदीर्दर्त्।
ऋणोरपो अनवद्यार्णा यूने वृत्रं पुरुकुत्साय रंधी ॥ २

दनः। विशः। इंद्र। मृध्रऽवाचः। सप्त। यत्। पुरः।
शर्म। शारदीः। दर्त्।
ऋणोः। अपः। अनवद्य। अर्णाः। यूने। वृत्रं।
पुरुऽकुत्साय। रंधीः ॥ २

हे इंद्र त्वं वृत्रसंबंध्यसुराणां पुरभेदनसमये मृध्रवाचो मर्षणवचना विशस्तदीयाः प्रजाः शर्म सुखं यथा भवति तथा दनः। अदमयः॥ दमेरिदं रूपं। यद्वा वर्णव्यत्ययः॥ नदः अनदः। अशब्दयोऽसुरप्रजाः। अतिभयंकरशब्दमकरोः। कदेत्याह। यत् यदा शारदीः प्रत्यग्राः। यद्वैतत्संवत्सरलचकः। संवत्सरपर्यंतं दृढीकृता अपि सप्त पुर एतत्संख्याकाः पुरोर्दर्त्। अदारयः॥ पुरुषव्यत्ययः। दृणातेर्लङि छांदसो विकरणस्य लुक्। रात् सस्य। पा॰ ८, २, २४.। इति नियमात् नलोपाभावः॥ तथा कृत्वा हे अनवद्य कातरत्वानिंदावन् हे इंद्र अर्णा अरणशीला अपस्तदीयदुर्गस्थानन्युदकाश्रयाणि तठाकादीन्यृणोः। अमयः प्रावर्तयः। भग्नान्यकरोः। एवमुपद्रुत्य पुरुकुत्सायैतन्नाम्ने राज्ञे यूने नित्यतरुणाय तदर्थं वृत्रमेतन्नामकमसुरं रंधीः। असाधयः। अहनः। अयमैतिहासिकपचः॥ निरुक्तरुव्या

तु हे इंद्र सृभ्रवाचो विशो सर्पणाध्वनियुक्ता दृष्टिरूपाः प्रजा
हनः। अदमयः अशब्दयो वा। अवर्षय इत्यर्थः। कदा।
थत् यदा सप्त पुरः शारदीर्दर्त्। सर्पणस्वभावान्प्रत्यग्रान्
वृध्या जगत्पूरकान्मेघानदारयस्तदेत्यर्थः। तथा कृत्वा हे
अनवद्य खर्णा अरणस्वभावा अप ऋणोः। अगमयः प्राव-
र्तयः कुल्यादिरूपेण। अनंतरं यूने पुरुकुत्साय वृत्रं मुख्यं
मेघं रंधोः। असाधयः। अहनः। अयमर्थस्त्वं ह त्यदिंद्र
सप्त युध्यन्नित्यादिमंत्रांतरेषु प्रसिद्धः। यास्कस्त्वेवं व्याख्यात्।
दनो दानमनसो मनुष्यानिंद्र वृद्धवाचः कुरु। नि० ६. १७.।
इति॥

॥ अथ तृतीया॥

अजा वृतं इंद्र शूरपत्नीर्द्यां च येभिः पुरुहूत नूनं।
रक्षो अग्निमशुषं तूर्वयाणं सिंहो न दमे अपांसि
वस्तोः॥ ३

अजं। वृतः। इंद्र। शूरऽपत्नीः। द्यां। च। येभिः।
पुरुऽहूत। नूनं।
रक्षो इति। अग्निं। अशुषं। तूर्वयाणं। सिंहः।
न। दमे। अपांसि। वस्तोः॥ ३

हे इंद्र शूरपत्नीः शूरै रक्षोभिः पालयिता वृतः। वर्तंत
आस्विति वृतोऽसुरपुरीः। यद्वा शूरा यजमानाः। तैः
पालयिता वृतो वेदिभूमीरज। गच्छ जेतुं। तथा कृत्वा द्यां
च नूनमवश्यमज। किं त्वमेक एव। न। हे पुरुहूत बहुभिर्व-

युधा वाहनेंद्र येभिर्मरुदादिभिरनुगतोऽसि तैः सहितः सन्। तथा कृत्वाऽऽघुषमघोषयितारमथवा तूर्वयाणं तूर्णगमन-मग्निं वैद्युतं होमाधारं वाग्निं रक्षो। रक्षस्वैव। किमर्थं रक्षणमिति उच्यते। दमे गृहेऽपांसि कर्माणि कुर्वन् वस्तो वस्तुं। यद्वा वासयतुं स्थापयितुं कारयितुमित्यर्थः। यज्ञविट्सु इतेष्वग्नौ सुस्थिरे सति यागाद्यनुष्ठानपरः स्यांस्या-मीत्यर्थः। रक्षणे दृष्टांतः। सिंह इव। स यथा स्वाश्रयभूतं वनं गजाद्युपद्रवपरिहारेण रक्षति तद्वत्। असुरपुरभंग-गमने वा दृष्टांतः। सिंहो यथा निर्भयो विरोधिमृगान् हंतुं धावति तद्वत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

घोषन्नु त इंद्र सस्मिन्योनौ प्रशस्तये पवीरवयस्य मह्ना।
सृजदर्णांस्यव यद्युधा गास्तिष्ठद्धरी धृषता मृष्ट वाजान्॥४

घोषन्। नु। ते। इंद्र। सस्मिन्। योनौ। प्रऽशस्तये।
पवीरवस्य। मह्ना।
सृजत्। अर्णांसि। अव। यत्। युधा। गाः।
तिष्ठत्। हरी इति। धृषता। मृष्ट। वाजान्॥ ४

हे इंद्र ते यज्ञवः सस्मिन् सर्वस्मिन् समाने वा योनौ स्वकीये स्थानेऽंतरिक्षे वा। योनिरंतरिक्षं। नु क्षिप्रं घोषन्। शब्दतां॥ घोङो लेट्यडागमः। व्यत्ययेन परस्मैपदं। सिब्ब-हुलमिति सिप्॥ किमर्थं। प्रशस्तये। प्रशंसनाय त्वत्स्तुतये।

त्वन्महिमज्ञापनायेत्यर्थः। किं सेवनादिसाधनेनेत्याह। पवीरवस्य कुलिशस्य कुलिशशब्दस्य वा मह्ना महिम्ना। तद्वज्रप्रहारेण हता मेघाः शत्रवो वा तत्रैव शेरते निपातेन पलायंत इत्यर्थः। किंच यत् यदा युधा प्रहरणसाधनेनायुधेन युद्धेन वा गाः। गच्छसि। तदार्णांस्युदकान्यवसृजत्। अवासृजः। अवाङ्मुखमपातयः॥ पुरुषव्यत्ययः॥ तदर्थं हरी अश्वौ तिष्ठत्। अध्यतिष्ठः॥ अत्रापि पुरुषव्यत्ययः॥ यद्वा यदा हरी अधितिष्ठसि तदावासृजः। अथैवं कृत्वा वाजान्नानि सत्यादिलक्षणानि धृषता धर्षकेण सामर्थ्येन मृष। शोधय। प्रवर्धयेत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वह कुत्समिंद्र यस्मिंचाकन्त्स्यूमन्यू ऋज्रा वातस्याश्वा।
प्र सूरश्चक्रं वृहतादभीकेऽभि स्पृधो यासिषद्वज्रबाहुः॥ ५

वह। कुत्सं। इंद्र। यस्मिन्। चाकन्। स्यूमन्यू इति। ऋज्रा। वातस्य। अश्वा।
प्र। सूरः। चक्रं। वृहतात्। अभीके। अभि। स्पृधः। यासिषत्। वज्रऽबाहुः॥ ५

हे इंद्र कुत्समेतन्नामानमृषिं प्राप्तं स्यूमन्यू। स्यूमकमिति सुखनाम। तदिच्छंतौ सततगामिनौ वा ऋज्रा ऋजुगामिनौ वातस्य वायोः समानवेगावश्वा तदीयावश्वौ वह। प्रस्थापय। तस्मिन् हविषि निमित्तभूते सति कुत्सं चाकन्। कामयसे।

तर्पयसि वा हविरादिकं। तदथ सूरः प्रेरकः सूर्यश्चक्रं स्वमंडलं स्वरथचक्रं वाभीक आसन्ने देशे वृहतात्। उद्गमयतु। प्रकाशयतु। अथ परोक्षेणाह। वज्रबाहुरयमिंद्रः स्पृधः संग्रामं कुर्वतः शत्रूनभियासिषत्। अभियातु॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

जघन्वाँ इंद्र मित्रेरूंचोदप्रंवृद्धो हरिवो अदाशून्।

प्र ये पश्यंन्नर्यमणं सचायोस्त्वया शूर्ता वहंमाना

अपंत्यं॥ ६

जघन्वान्। इंद्र। मित्रेरून्। चोदऽप्रंवृद्धः। हरिऽवः।

अदाशून्।

प्र। ये। पश्यंन्। अर्यमणं। सचा। आयोः। त्वया।

शूर्ताः। वहंमानाः। अपंत्यं॥ ६

हे इंद्र हरिवः हरिभ्यां तद्वन्। त्वं चोदप्रवृद्धश्चोदनैः स्तोत्रैः प्रवृद्धः सन् अदाशून् अदातॄन् मित्रेरून् मित्राणां यजमानानामीरयितॄन् वाधकान् तद्वैरिणां मित्रत्वं गच्छतो वा जघन्वान्। हतवानसि। किंच येऽर्यमणं दातारं त्वा त्वां प्रपश्यन् पश्यंति ते नरा आयोर्मनुष्यस्याध्वर्य्वादेर्हविर्लक्षणान्नस्य वा सचा सह शूर्ताः क्षिप्रा हविःप्रदानेन त्वयापत्यं कुलस्यापातयितारं पुत्रं वहमाना ये संति ते प्रपश्यन्। यद्वा येऽर्यमणं त्वां पश्यंति त एवं भवंति। यद्वा

ये नरा अर्यमणं ये कंचिद्दातारं प्रश्यन् पश्यंतस्त्वाममनंत आयोर्मनुष्यस्य सचा सहायभूतास्त्वया स्यूर्ताः क्षिप्ता वर्जिता अपत्यं पुत्रं वहमाना ये संति तान् जघन्वान्भवेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

रपत्कविरिंद्रार्कसातौ क्षां दासायोपबर्हणीं कः ।
करंत्तिस्रो मघवा दानुचित्रा नि दुर्योणे कुयवाचं मृधि
श्रेत् ॥ ७

रपंत् । कविः । इंद्र । अर्कऽसातौ । क्षां । दासायं ।
उपऽबर्हणीं । करिति । कः ।
करंत् । तिस्रः । मघऽवां । दानुऽचित्राः । नि । दुर्योणे ।
कुयंवाचं । मृधि । श्रेत् ॥ ७

हे इंद्र त्वां कविः क्रांतदर्श्यनूचानो वा होतार्कसाता-वर्चनीयस्यान्नस्य लाभे निमित्तभूते सति रपत् । स्तौति । यद्वा एतन्नामा ऋषी रपत् । अस्तौत् । अन्नार्थं । तस्यातिप्रभूतमन्नं प्रादा इत्यर्थः । तथा च दासाय प्राण्युपक्षपयित्रेऽसुराय क्षां भूमिमुपबर्हणी शय्यां कः । अकरोः । हत्वा भूमावपातय इत्यर्थः ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् ॥ अथ परोक्षकृतः । मघवा धनवानयमिंद्रस्तिस्रो भूमीः । दार्षिकपाशुकसौमिकरूपा भूमीः क्षित्यंतरिक्षद्युरूपा वा भूमीर्दानुचित्रा दानेन देयैर्धनैर्वा चायनीयाः करत् । करोति । यद्वा तिस्रोऽयोरजतहिरण्मयाः पुरीर्दानुचित्राः

खंडनेन चित्रा अकरोत् । तथा दुर्योने दुष्टयोनौ स्थाने एतन्नामकस्य राज्ञः प्रीत्यर्थं वा कुयवाचं कुत्सितं शब्दयंतमेतन्नामानमसुरं स्वधि संग्रामे निश्रेत् । हिंसितवान् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सना ता तं इंद्र नव्या आगुः सहो नभोऽविरणाय पूर्वीः ।
भिनत्पुरो न भिदो अदेवीर्ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥ ८

सना । ता । ते । इंद्र । नव्याः । आ । अगुः । सहः ।
नभः । अविऽरणाय । पूर्वीः ।
भिनत् । पुरः । न । भिदः । अदेवीः । ननमः । वधः ।
अदेवस्य । पीयोः ॥ ८

हे इंद्र ते तव संबंधीनि सना सदातनानि नित्यानि तानि शौर्याणि नव्या नवतरा इदानींतना ऋषय आगुः । आगच्छंति । स्तुतिव्याजेन प्राप्नुवंतीत्यर्थः । कानि तानीति उच्यते । पूर्वीर्बह्वीर्नभो हिंसाः ॥ नभेर्हिंसार्थात्क्विप् । तदंतस्येदं रूपं ॥ ता हिंसा अविरणायाविगतरणाय संग्रामनाशनाय सहः । अभ्यभवः । तदर्थं भिदो भेत्तृघातिका अदेवीरासुरीः पुरो न पुरीरपि भिनत् विदारितवानसि ॥ पुरुषव्यत्ययः । नशब्दश्चार्थे ॥ तथादेवस्यास्तुत्यस्य पीयोर्हिंसकस्यासुरस्य वधर्वज्रं ननमः । अनमयः । अनुकूलमकरोः ॥ यद्वा हे इंद्र सना नित्यं तत्तत्काले ते तव संबंधिन्यस्ता तानि ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ ताः पूर्वीः पुरातन्य आपो नव्याः

भूताः स्तुत्याः सप्त आगुः। आगच्छंति। किमर्थं। अविरणाय। अविरमणाय प्राणिनामविनाशाय। तदर्थं नभो हिंसकान्बंधकान्वा मेघान् सरः। अर्दयन्नकरोः। किंच अदेवीः पुरोऽवर्धनेनादेवनशीलानुदकपुटबंधान् भिनत्। भिन्नानकरोः। तथादेवस्यादेवनशीलस्य यौयोः प्रतिकूलस्य हंतुः वधर्वज्रं अनमः। अनमयः॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं धुनिरिंद्र धुनिमतीर्ऋणोरपः सीरा न स्रवंतीः।
प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वशं यदुं स्वस्ति॥ ९

त्वं। धुनिः। इंद्र। धुनिऽमतीः। ऋणोः। अपः।
सीराः। न। स्रवंतीः।
प्र। यत्। समुद्रं। अति। शूर। पर्षि। पारय।
तुर्वशं। यदुं। स्वस्ति॥ ९

हे इंद्र त्वं धुनिः कंपयिता शत्रूणामसि। अतो धुनिमतीः कंपनोपेततरंगवतीः। अथवा धुनिर्नाम जलप्रतिरोधकार्यसुरः। स एव प्रतिबंधकतया यासां तादृशीरप ऋणोः। अगमयः। भूमावपातयः। तत्र दृष्टांतः। स्रवंतीः प्रवहंतीः सीरा न। नदीनामैतत्। सरणवतीर्नदीरिव। तद्वत्संतता इत्यर्थः। एवं कृत्वा हे शूर यत् यदा समुद्रमति पर्षि। अतिक्रम्य पूरयस्युदकं। तदानीं तुर्वशं यदुमुभावपि राजर्षी

स्वस्त्यविनाशं पारय। अपालयः संपूर्णजलवर्षणेन। तथा च मंत्रांतरं त्वमपो यदवे तुर्वशायारमय इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वमस्माकमिंद्र विश्वध स्या अवृकतमो नरां नृपाता।

स नो विश्वासां स्पृधां सहोदा विद्यामेषं वृजनं

जीरदानुं ॥ १८

त्वं। अस्माकं। इंद्र। विश्वध। स्याः। अवृकऽतमः।

नरां। नृऽपाता।

सः। नः। विश्वासां। स्पृधां। सहःऽदाः। विद्याम।

इषं। वृजनं। जीरऽदानुं ॥ १०

हे इंद्र त्वमस्माकं विश्वध विश्वस्मिन्नपि काले विश्वप्रकारैर्वावृकतमः। यद्वा दातृतम इत्यर्थः। स्याः। भव। तथा नरां नृपातास्मदीयानां पुत्रभृत्यादिरूपाणां बहूनां मनुष्याणां सर्वदा रक्षको भव। अपरो नृशब्दोऽनुवादः। किंच स त्वं विश्वासां स्पृधां सर्वासां स्पर्धानिमित्तानामस्मत्सेनानां सहोदास्तासामर्थाय बलस्य दाता भव। विद्यामेति गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

मत्स्यपायीति षडृचमेकादशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं। आद्या स्कंधोग्रीवी बृहती द्वितीयपादस्य द्वादशाक्षरत्वादितरेषां त्रयाणामष्टाक्षरत्वाच्च। द्वितीयस्येत्यंकुसारिण्युरोबृहती वा

स्कंधोग्रीवी वेत्युक्तलक्षणसद्भावात् । अंत्या त्रिष्टप् । शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषाया आनुष्टुभं त्विति विशेषवचनेनापोदितत्वादनुष्टुभः । मत्सि षड़ानुष्टुभं तु त्रिष्टुबंतं त्वाद्या स्कंधोग्रीवीत्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये स्वरसाम्नाद्यस्तृच: स्तोत्रियः । अभिजिदृहत्पृष्ठ इति खंडे सूत्रितं । मत्स्यपायि ते मह एमिनं प्रत्येतन । आ० ८. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मत्स्यपायि ते महः पात्रस्येव हरिवो मत्सरो मदः ।

वृषा ते वृष्ण इंदुर्वाजी सहस्रसातमः ॥ १

मत्सि । अपायि । ते । महः । पात्रस्यऽइव । हरिऽवः ।

मत्सरः । मदः ।

वृषा । ते । वृष्णे । इंदुः । वाजी । सहस्रऽसातमः ॥ १

हे हरिवः हरिभ्यां तद्वन्निंद्र महो महान् पूज्योऽयं सोमः पात्रस्येव तत्पात्रेणेव सोमपात्रेण यथा धार्यते । सोमस्तत्स्थेन ते त्वया ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ यद्वा पात्रस्येव ते तव स्वभूतो महो महान् सोम इति वा योजना । अपायि । पीयते ॥ आशंसाया विवक्षितत्वाद्भूतवत्प्रयोगः । यतः पिबसि अतो मत्सि । माद्यसि मादयस्व वा । पात्रे यथा सोमः पूर्यते तथात्याधिकं पिब पीत्वा च मादयस्वेत्यर्थः । किंच वृष्णे तेऽभिमतवर्षित्रे तुभ्यं ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ मत्सरो मदसाधनो मदस्तर्पयिता वृषा वर्षितेंदुः क्लेदयिता । आह्लादकारीत्यर्थः ।

वान्यन्नवान् । अन्नवार्यत्वमिसद्भावादन्नवानित्युच्यते । सहस्र-सातमोऽपरिमितदातृतमः सहस्रपुरुषसंभजनपर्याप्तफलत्वयति-शयो वा । एवं महानुभावः सोमः संपादितः । तं पिबेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नस्ते गंतु मत्सरो वृषा मदो वरेण्यः ।
सहावाँ इंद्र सानसिः पृतनाषाळमर्त्यः ॥ २

आ । नः । ते । गंतु । मत्सरः । वृषा । मदः । वरेण्यः ।
सहऽवान् । इंद्र । सानसिः । पृतनाषाट् । अमर्त्यः ॥ २

हे इंद्र ते त्वां नोऽस्मदीयो मत्सरो मर्षणसाधनः सोम आगंतु । आगच्छतु । कीदृशोऽयं । वृषा वर्षकः । मदस्त-र्पयिता । वरेण्यो वरणीयः । सहावान् सहायवान् सहसा बलेन तद्वान्वा । सानसिः संभजनीयः । पृतनाषाट् शत्रु सेनाया अभिभविता । अमर्त्योऽविनाशी । ईदृशः सोमस्त्वा-मागच्छतु । यद्वा उत्तरार्ध इंद्रपरतया व्याख्येयः । हे इंद्र सहावान् अस्मद्दत्तसोमसहायवान् बलवान्वा सानसिर-स्माभिः पृतनाषाट् अमर्त्यश्च भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं हि शूरः सनिता चोदयो मनुषो रथं ।
सहावान्दस्युमव्रतमोषः पात्रं न शोचिषा ॥ ३

त्वं । हि । शूरः । सनिता । चोदयः । मनुषः । रथं ।
सहऽवान् । दस्युं । अव्रतं । ओषः । पात्रं । न ।
शोचिषा ॥ ३

हे इंद्र त्वं खलु शूरः शौर्योपेतः सनिता दातासि । अतो मनुषो मानुषस्य मे रथं स्यंदनं मनोरथं वा स्वर्गगमनसाधनं यज्ञाख्यं रथं वा चोदयः । प्रेरय । किंच त्वं सहावान् सोमसहायवान् बलवान्वा भूत्वा दस्युमुपक्षपयितारमव्रतमकर्माणमननुष्ठायिनमोषः । दह । किमिव । शोचिषा दीप्त्या ज्वालयाग्निः पात्रं न । स्वाधारं पात्रविशेषमिव । यागाधिकारी सन् यो न यजते तं दहेत्यर्थः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

मुषाय सूर्यं कवे चक्रमीशान ओजसा ।
वह शुष्णाय वधं कुत्सं वातस्याश्वैः ॥ ४

मुषाय । सूर्यं । कवे । चक्रं । ईशानः । ओजसा ।
वह । शुष्णाय । वधं । कुत्सं । वातस्य । अश्वैः ॥ ४

हे कवे क्रांतदर्शिन्निंद्र ईशानः समर्थः सन् सूर्यं सूर्यस्य ॥ सुपो भवंतीति षष्ठ्येकवचनस्य द्वितीयैकवचनादेशः ॥ तत्संबंधी चक्रमेकमोजसा बलेन सामर्थ्यातिशयेन मुषाय । अमुष्णाः ॥ छंदसि शायजपीति शायजादेशः ॥ पूर्वं सूर्यरथस्य चक्रद्वयमस्ति एकमिंद्रो मुमुषेतीतिहासः । तथा

च मंत्रांतरं प्रान्यच्चक्रमबृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यदिति । किंच शुष्णायैतन्नामकायासुराय तद्वधार्थं । द्वितीयार्थे वा चतुर्थी । शुष्णं हंतुमित्यर्थः । कुत्सं कर्तनसाधनं वधं वज्रं वातस्य वायोरश्वैर्वायुवेगैर्वाश्वैर्युक्तः सन् वह । अवहः । शुष्णं हंतुं वज्रमधारयः । यद्वा शुष्णवधाय वज्रमवहः । तं च हत्वा तदीयैर्वायुवेगैरश्वैस्तदुपलक्षितैस्तदीयैर्धनैः कुत्सं महर्षिमगमः । शुष्णासुरधनं कुत्सायादा इत्यर्थः । तथा चान्यत्र त्वं कुत्सं शुष्णहत्येष्वाविथ कुत्साय शुष्णमशुषमित्यादीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुष्मिंतमो हि ते मदो द्युम्निंतम उत क्रतुः ।

वृत्रघ्ना वरिवोविदा मंसीष्ठा अश्वसातमः ॥ ५

शुष्मिन्ऽतमः । हि । ते । मदः । द्युम्निन्ऽतमः ।

उत ॥ क्रतुः ।

वृत्रऽघ्ना । वरिवःऽविदा । मंसीष्ठाः । अश्वऽसातमः ॥ ५

हे इंद्र ते तव मदः सोमपानजनितः शुष्मिंतमः । बलवत्तमः । उत अपि च ते क्रतुः कर्म व्यापारोऽस्मदर्थो द्युम्निंतमः । अतिशयेनान्नवान् यशोवान्वा ॥ उभन्नायस्मयादीनि छंदसीति भसंज्ञाया बाधितत्वात् न लोपः ॥ हे इंद्र अश्वसातमोऽश्वोपलक्षितबहुधनदास्त्वं वृत्रघ्ना वृत्रघातिनौ वरिवोविदा धनस्य परिचरणस्य वा वेदयितारौ तव मदक्रतू मंसीष्ठाः । अनुज्ञातवानसि । शत्रुघातिनौ धनदातारौ च स्यातामित्यनुग्रहमकरोरित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यथा पूर्वेभ्यो जरितृभ्य इंद्र मयं इवापो न तृष्यते
बभूथ ।
तामनु त्वा निविदं जोहवीमि विद्यामेषं वृजनं
जीरदानुं ॥ ६

यथा । पूर्वेभ्यः । जरितृऽभ्यः । इंद्र । मयःऽइव ॥
आपः । न । तृष्यते । बभूथ ।
तां । अनु । त्वा । निऽविदं । जोहवीमि । विद्याम ।
इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ६

हे इंद्र पूर्वेभ्यो जरितृभ्यः पुरातनेभ्यो जरितृभ्यः स्तोतृभ्यो मय इव बभूथ। मयः सुखं । सुखस्वरूपमिवाभवः । तद्वत् स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं सुखो भव। तत्र दृष्टांतः। तृष्यत आपो न। तृषार्त्तस्योदकानि यथा सुखकराणीति तद्वत्। तस्मात्तां निविदं त्वत्प्रीतिकरीं प्रसिद्धां स्तुतिं त्वा तुभ्यमनुजोहवीमि। पुनःपुनः करोमि। यद्वा तां निविदमनु॥ तृतीयार्थे। पा० १.४.८५.। इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं॥ तया स्तुत्या त्वां जोहवीमि। पुनःपुनराह्वयामि। विद्यामेति व्याख्यातं॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे ऽष्टादशो वर्गः ॥

मत्सि न इति षडृचं द्वादशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रमानुष्टुभं। पूर्वत्र तुशब्दात् त्रिष्टुबंतं त्वित्युक्तत्वादंत्या त्रिष्टुप्। मत्सि न इत्यनुक्रांतं। विशेषविनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मत्सि नो वस्यइष्टय इंद्रमिंदो वृषा विश।

ऋघायमाण इन्वसि शत्रुमंति न विंदसि॥ १

मत्सि। नः। वस्यःऽइष्टये। इंद्रं। इंदो इति। वृषा।

आ। विश।

ऋघायमाणः। इन्वसि। शत्रुं। अंति। न। विंदसि॥ १

हे इंदो क्लेदयितः सोम त्वं नो वस्यइष्टये वसीयसो धनस्य प्राप्तये उत्कृष्टाय यागाय वेंद्रं मत्सि। मादयस्व। तदर्थं त्वमिंद्रं वृषा कामानां वर्षिताविश। अत त्वया पीतः सन् ऋघायमाणः शत्रून् हिंसयन् इन्वसि। व्याप्नोसि। अतोऽंति अंतिके शत्रुं न विंदसि। न लभते। यतः शत्रवस्त्वत्सामर्थ्येन पलायिता अतो न विंदसि। यद्वोत्तरार्ध इंद्रपरतया व्याख्येयः। हे इंद्र त्वं तं सोमं पीत्वा ऋघायमाणः सन् इन्वसि। अंतिके शत्रुं न विंदसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तस्मिन्ना वेशया गिरो य एकश्चर्षणीनां।

अनु स्वधा यमुप्यते यवं न चर्कृषद्वृषा॥ २

तस्मिन् । आ । वेशय । गिरः । यः । एकः ।

चर्षणीनां ।

अनु । स्वधा । यं । उप्यते । यवं । न । चर्कृषत् ।

वृषा ॥ २

हे अंतरात्मन् होतर्वा तस्मिन्प्रसिद्ध इंद्रे गिरः स्तुतिरूपा वाच आवेशय । स्थापय । तं स्तुहीत्यर्थः । य इंद्रश्चर्षणीनां ज्ञानवतां मनुष्याणामेक एक एव स्थानीयः । यमनु यमेवेंद्रमनु स्वधा हविर्लक्षणमन्नमुप्यते । दीयत इत्यर्थः । स चेंद्रो वृषा वर्षकः सन् यवं न यवमिव पक्वं यवं यथा चर्कृषत् । क्रमेणाददते कर्षकाः तद्वदादत्ते । यद्वा अनु स्वधान्नसाधनं व्रीह्यादिकमुप्यते भूमौ यस्येंद्रस्य वृष्टिरूपमनुग्रहमपेक्ष्योप्यत इत्यर्थः स च वृषा वृष्टेर्वर्षिता स इंद्रो यवं न यवमिव सर्वबीजमपि चर्कृषत् । पुनःपुनः करोति । अंकुरयति । हविःसाधनत्वप्राशस्त्यमपेक्ष्य यवशब्दः प्रयुक्तः । एवं महानुभावे इंद्रे गिर आवेशयेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोः पंच क्षितीनां वसु ।

स्पाशयस्व यो अस्मध्रुग्दिव्येवाशनिर्जहि ॥ ३

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । पंच । क्षितीनां । वसु ।

स्पाशयस्व । यः । अस्मऽध्रुक् । दिव्याऽइव । अशनिः ।

जहि ॥ ३

यस्येंद्रस्य हस्तयोः पंच चितीनां। चियंति निवसंति गच्छंति वा चितयो मनुष्याः। पंचानां मनुष्याणां प्रीणयितॄणि विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि हृतानि भवंति। देवा मनुष्याः पितरः पशवः पक्षिणश्चेति पंच जनाः। चत्वारो वर्णा निषादपंचमाः पंच जना इत्यन्ये। स तादृशेंद्र त्वं साधयस्व। बाधयस्व योऽस्मभ्युक् अस्मभ्यं द्रुह्यति तं। केन प्रकारेणेति स उच्यते। दिव्या दिवि भवाशनिरिव। अशनिर्भूत्वास्मद्द्विष्टॄन् जहि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

असुन्वंतं समं जहि दूणाशं यो न ते मयः।
अस्मभ्यमस्य वेदनं दद्धि सूरिश्चिदोहते॥ ४

असुन्वंतं। समं। जहि। दुःऽनशं। यः। न।
ते। मयः।
अस्मभ्यं। अस्य। वेदनं। दद्धि। सूरिः। चित्।
ओहते॥ ४

हे इंद्र असुन्वंतं सोमाभिषवमकुर्वाणं। त्वामयजंतमित्यर्थः। दूणाशं दुःखेन नाशनीयं समं। अयं सर्वानुदात्तः सर्वशब्दपर्यायः। अयष्टॄन् सर्वान्। यद्वा सममेकोद्योगेन अविशेषेण वा जहि। तेन किमपराद्धमित्यत आह यस्ते तव मयः। मय इति सुखनाम। तत्र सुखहेतुर्न भवति।

थो होमेन स्तुत्या वा न प्रीणाति तं जहि। किंचास्य वेदनं धनमस्मभ्यं ददि। देहि॥ दद दाने इत्यस्माद्दात्ययेन परस्मैपदं। छांदसः शपो लुक्॥ सूरिश्चिदोहते। चिदेवार्थे। सूरिस्तव स्तोतैवोहते। वहति। प्राप्नोति धनं॥

॥ अथ पंचमी॥

आवो यस्य द्विबर्हसोऽर्केषु सानुषगसत्।

आजाविंद्रस्येंदो प्रावो वाजेषु वाजिनं॥ ५

आवः। यस्य। द्विऽबर्हसः। अर्केषु। सानुषक्।

असत्।

आजौ। इंद्रस्य। इंदो इति। प्र। आवः। वाजेषु।

वाजिनं॥ ५

हे इंदो सोम तव यस्य द्विबर्हसः स्तोत्रहवीरूपद्विविधपरिदृढकर्मवतो यजमानस्यार्केषु मंत्रेषु मानुषक् सानुषंगः सातत्यमसत्। भवेत्। तमावः। तं यजमानं रक्षसि तर्पयसि वा। यद्वा कर्मणि षष्ठी। यं द्वयोः स्थानयोः परिदृढं यमिंद्रं हे इंदो यदार्केषु सानुषगसत् भवे तदावः। अरक्षः। अतर्पयो वा। तस्यैवेंद्रस्याजौ संग्रामे हे सोम वाजिनं तथाबलं तमिंद्रं वाजेषु बलेष्वन्नेषु वा निमित्तभूतेषु प्रावः। प्रकर्षेणारक्षः। पानसमये तर्पयित्वा संग्रामसमये बलवर्धनेन जयप्रापणात् धनतर्पणेन वारक्ष इत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यथा पूर्वेभ्यो जरितृभ्य इंद्र मयं इवापो न तृष्यते बभूथ।

तामनु त्वा निविदं जोहवीमि विद्यामेषं वृजनं

जीरदानुं ॥ ६

यथा। पूर्वेभ्यः। जरितृऽभ्यः। इंद्र। मयःऽइव।

आपः। न। तृष्यते। बभूथ।

तां। अनु। त्वा। निऽविदं। जोहवीमि। विद्याम।

इषं। वृजनं। जीरऽदानुं ॥ ६

यथा पूर्वेभ्य इति षष्ठी व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकोनविंशो वर्गः ॥

आ चर्षणिप्रा इति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं त्रैष्टुभं। आ चर्षणिप्राः पंचेत्यनुक्रमणिका। होत्रकशस्त्रेषु स्तोमवृद्धावस्य विशेषविनियोगः। ऐंद्राणि त्रैष्टुभान्यमरुच्छब्दान्यावपेरन्। आ० ७. १२.। इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ चर्षणिप्रा वृषभो जनानां राजा कृष्टीनां

पुरुहूत इंद्रः।

स्तुतः श्रवस्यन्नवसोप मद्रिग्युक्त्वा हरी वृषणा

याह्यर्वाङ् ॥ १

आ । चर्षणिऽप्राः । वृषभः । जनानां । राजा ।

कृष्टीनां । पुरुऽहूतः । इंद्रः ।

स्तुतः । श्रवस्यन् । अवसा । उप । मद्रिक् । युक्त्वा ।

हरी इति । वृषणा । आ । याहि । अर्वाङ् ॥ १

अयमिंद्रश्चर्षणिप्राः । चर्षणयो मनुष्याः । तेषां धनादिना प्रीणयिता । जनानां सर्वेषां वृषभः कामानां वर्षिता । तथा कृष्टीनां । मनुष्यनामैतत् । मनुष्याणां राजा स्वामी पुरुहूतो बहुभिराहूतः । ईदृश इंद्रोऽस्मानाजानात्वागच्छतु वा । उत्तरार्धः परोक्षवादः । हे इंद्र स्तुतोऽस्माभिः श्रवस्यन् हविर्लक्षणान्नमिच्छन् अवसा मद्रक्षणेन तर्पणेन वा युक्तः सन् मद्रिक् मदभिमुखमंचन् । वृषणा वर्षकौ युवानौ हरी अश्वौ युक्त्वा रथे योजयित्वार्वाङ् । अस्मदभिमुखमायाहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ये ते वृषणो वृषभास इंद्र ब्रह्मयुजो वृषरथासो अत्याः ।

ताँ आ तिष्ठ तेभिरा याह्यर्वाङ् हवामहे त्वा सुत इंद्र सोमे ॥ २

ये । ते । वृषणः । वृषभासः । इंद्र । ब्रह्मऽयुजः ।

वृषऽरथासः । अत्याः ।

तान् । आ । तिष्ठ । तेभिः । आ । याहि । अर्वाङ् ।

हवामहे । त्वा । सुते । इंद्र । सोमे ॥ २

हे इंद्र ते तव संबंधिनो वृषणो वर्षका युवानो वर्षणवंतो वा वृषभासः श्रेष्ठा ब्रह्मयुजः परिवृढेन मंत्रेण युज्यमाना वृषरथासो वर्षणरथवंतः । तव नियुक्ता इत्यर्थः । ईदृशा अत्या अश्वा ये संति तानातिष्ठ । आश्रय । आरोह । तेभिस्तैरर्वाङस्मदभिमुखमायाहि । आगच्छ । वयं च हे इंद्र सोमे सुते त्वा त्वां हवामहे । आह्वयामः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तिष्ठ रथं वृषणं वृषा ते सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि ।

युक्त्वा वृषभ्यां वृषभ क्षितीनां हरिभ्यां याहि प्रवतोप मद्रिक् ।

आ । तिष्ठ । रथं । वृषणं । वृषा । ते । सुतः । सोमः । परिऽसिक्ता । मधूनि ।

युक्त्वा । वृषऽभ्यां । वृषभः । क्षितीनां । हरिऽभ्यां । याहि । प्रऽवता । उप । मद्रिक् ॥ ३

हे इंद्र त्वं रथमातिष्ठ । आश्रय यज्ञगमनार्थं । कीदृशं रथं । वृषणं । वर्षकं कामानां । किमर्थमिति चेत् उच्यते ।

ते तदय वृषा वर्षकः सोमः सुतः । अभिषुतः । तथा मधु-
राणि घृतक्षीरादीनि परिषिक्ता । परितः सिक्तानि
संपादितानि । यद्वा मधूनि मधुराः सोमरसाश्चमसेषु
पूरिताः । आगमनप्रकार उच्यते । हे वृषभ वर्षकेंद्र वृषभ्यां
वर्षकाभ्यां हरिभ्यां युक्ता रथं योजयित्वा क्षितीनां कर्मसु
निवसतां यजमानानामस्माकमनुग्रहाय । क्षितीनां वृषभेति
वा योज्यं । प्रवता वेगवता रथेन मद्रिक् । मदभिमुख-
मंचन् । मदभिमुखेनोपयाहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं यज्ञो देवया अयं मियेध इमा ब्रह्माण्ययमिंद्र सोमः ।
स्तीर्णं बर्हिरा तु शक्र प्र याहि पिबा निषद्या वि मुचा
हरी इह ॥ ४

अयं । यज्ञः । देवऽयाः । अयं । मियेधः । इमा ।
ब्रह्माणि । अयं । इंद्र । सोमः ।
स्तीर्णं । बर्हिः । आ । तु । शक्र । प्र । याहि । पिब ।
निऽसद्य । वि । मुच । हरी इति । इह ॥ ४

अहर्गणेषु मध्यमेष्वहःसु हारियोजनग्रहस्य याज्या ।
अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम इति खंडे सूत्रितं । अयं यज्ञो देवया
अयं मियेध इतीतरेषु । आ० ६. ११. । इति ॥ हे इंद्र अयं
यज्ञो देवया देवान् गच्छन्भवति तथायं यज्ञो मियेधः । मेधः

पशुः । पशुर्वै मेध इति हि श्रुतिः । इमा इमानि ब्रह्माणि मंत्राः । अयं सुतः सोमः । स्तीर्णं बर्हिः । आसनायास्तृता दर्भाः । एते पदार्थास्त्वदुचिता एवं संपादिताः । हे शक्र शक्रेंद्र तु पुनः किमत्युक्ते आ प्रयाहि । प्रकर्षेण शीघ्रमागच्छ । आगत्य च निषद्य बर्हिष्युपविश्य पिब सोमं । तदर्थमिहास्मिन्देवयजने हरी अश्वौ विमुच । वियोजय । छांदसो गुणभावः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ओ सुष्टुत इंद्र याह्यर्वाङुप ब्रह्माणि मान्यस्य कारोः ।
विद्याम वस्तोरवसा गृणंतो विद्यामिषं वृजनं
जीरदानुं ॥ ५

ओ इति । सुऽस्तुतः । इंद्र । याहि । अर्वाङ् । उप ।
ब्रह्माणि । मान्यस्य । कारोः ।
विद्याम । वस्तोः । अवसा । गृणंतः । विद्याम । इषं ।
वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ५

हे इंद्र सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक् स्तुतः सन् अर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि । आगच्छैव । मा विलंबय । किमुद्दिश्य । मान्यस्य माननीयस्य कारोः स्तोतुर्होतुः कर्तुर्यजमानस्य वा ब्रह्माणि मंत्रानुप उपलक्ष्य । गृणंतः स्तुवंतोऽभिमतं प्रार्थयंतो वा वयमवसा त्वद्रक्षणेन रक्षिताः संतो वस्तोर्वस्

सुखेन संस्नातुमहनि वा सर्वेष्वहःसु आह्निकं विद्याम । लभेमहि । विद्यामित्यादि व्याख्यातं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

यद्व स्येति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं त्रैष्टुभं । यद्व स्येत्यनुक्रमणिका । विशेषविनियोगः पूर्ववत् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यद्व स्या त इंद्र श्रुष्टिरस्ति यया बभूथ जरितृभ्य ऊती ।
मा नः कामं महयंतमा धग्विश्वा ते अश्यां पर्याप
आयोः ॥ १

यत् । ह । स्या । ते । इंद्र । श्रुष्टिः । अस्ति । यया ।
बभूथ । जरितृऽभ्यः । ऊती ।
मा । नः । कामं । महयंतं । आ । धक् । विश्वा । ते ।
अश्यां । परि । आपः । आयोः ॥ १

हे इंद्र यत् या असौ प्रसिद्धा श्रुष्टिः सर्वत्र श्रूयमाणा समृद्धिस्ते तवास्ति यया जरितृभ्यः स्तोतृभ्य ऊती ऊत्यै रक्षणाय बभूथ । समर्थो भवसि । नोऽस्माकं महयंतमस्मान्महतः कुर्वाणं काममभीष्टं मा धक् । मा धाक्षीः । ते तव संबंधीनि विश्वा सर्वाणि भोगजातान्याप आप्तव्यानि । यद्वा विश्वा सर्वा आप आप्ताः स्तुतय आयोर्मनुष्यस्योचिताः । पर्यश्यां । परितो व्याप्नुयां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न घा राजेंद्र आ दभन्नो या नु स्वसारा कृणवंत योनौ ।

आपश्चिदस्मै सुतुका अवेषन्गमन्न इंद्रः सख्या वयश्च ॥ २

न । घ । राजा । इंद्रः । आ । दभत् । नः । या । नु । स्वसारा । कृणवंत । योनौ ।

आपः । चित् । अस्मै । सुऽतुकाः । अवेषन् । गमत् । नः । इंद्रः । सख्या । वयः । च ॥ २॥

अयं राजा राजमान ईश्वरो वेंद्रो नोऽस्मदीयानि कर्माणि नादभत् । सर्वतो न हिंस्यात् । कानीति उच्यते । या यानि कर्माणि इष्ट्यादिरूपाणि स्वसारा परस्परं स्वसृभूते स्वयंसरणभूते अहोरात्रे । नु पूरणः । योनौ स्वकीये स्थाने कृणवंत । द्विवचनस्थाने बहुवचनं ॥ कुरुतः ॥ कृवि हिंसाकरणयोश्च । धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । बहुलग्रहणाच्छप ॥ तानींद्रोऽप्यनुजानात्वित्यर्थः । स्वसृभूतावध्वर्युयजमानौ वा कुरुतः । यद्वा स्वसारोऽंगुलयो योनौ फलोत्पादनस्थाने यज्ञे यानि कृतवंतस्तानीति योज्यं । किंच अस्मा इंद्राय सुतुका शोभनबलहेतून्यापोऽप्कार्याणि हवींष्यवेषन् । व्याप्नुवंति । नोऽस्मभ्यमिंद्रः सख्या सख्यानि वयश्च प्रभूतमन्नं च गमत् । गमयतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जेता नृभिरिंद्रः पृत्सु शूरः श्रोता हवं नाधमानस्य

कारोः ।

प्रभर्ता रथं दाशुषं उपाक उद्यंता गिरो यदि च

त्मना भूत् ॥ २

जेता । नृऽभिः । इंद्रः । पृत्ऽसु । शूरः । श्रोता ।

हवं । नाधमानस्य । कारोः ।

प्रऽभर्ता । रथं । दाशुषः । उपाके । उत्ऽयंता । गिरः ।

यदि । च । त्मना । भूत् ॥ २

अयमिंद्रः शूरो विक्रांतः सन् नृभिः संग्रामनेतृभिर्मरुद्भिः सहितः सन् पृत्सु संग्रामेषु जेता जयशीलः शत्रूणां तथा नाधमानस्य त्वदनुग्रहं याचमानस्य कारोः स्तोतुर्हवमाह्वानं श्रोता भवति । किंच यदि च यदा च त्मना आत्मनानन्यप्रेरित एव गिरः स्तुतिरूपाणि वचांसि स्तोतृभ्य उद्यंतोच्छ्रयिता भूत् । भवेत् । तदा दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्योपाके । समीपनामैतत् । समीप एव यागदेशे रथं प्रभर्ता । सम्यक् प्रभरन्भवति ॥ जेतेत्यादिषु तृन्नंतेषु न लोकाव्ययेत्यादिना कर्मणि षष्ठीप्रतिषेधः ॥ [यदा स्तुतिं श्रोतुमिच्छति तदा स्वयमेव शीघ्रं रथं धावयित्वा यागं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एवा नृभिरिंद्रः सुश्रवस्या प्रखादः पृक्षो अभि
मित्रिणो भूत् ।
समर्य इषः स्तवते विवाचि सत्राकरो यजमानस्य
शंसः ॥ ४

एव । नृऽभिः । इंद्रः । सुऽश्रवस्या । प्रऽखादः । पृक्षः ।
अभि । मित्रिणः । भूत् ।
सऽमर्ये । इषः । स्तवते । विऽवाचि । सत्राऽकरः ।
यजमानस्य । शंसः ॥ ४

अयमिंद्रो नृभिः कर्मनिर्वाहकैर्यजमानैर्दत्तं पृक्षो हविर्लक्षणमन्नं सुश्रवस्या शोभनान्नेच्छयान्नेच्छुर्वा प्रखादः । प्रकर्षेण खादिता । एव एवं । एवमेव पूर्वं यथा तथैव मित्रिणः सहायवतोऽपि यजमानस्य शत्रूनभि भूत् । अभिभवति । यद्वा नृभिर्दृष्टिनेतृभिर्मरुद्भिः सहितोऽयमिंद्रः सुश्रवस्या प्रखादः सन्नेवमेव मित्रिण ऋत्विग्रूपमित्रवतो यजमानस्यार्यं तदभिमतायाभिभूत् । अभीत्यनर्थकः । भवति । आभिमुख्येन वा भवति । तस्य हविः स्वीकृत्य तदभिमताय भवतीत्यर्थः । अथ तथाभूः सन् विवाचि विविधपरस्पराह्वानध्वनियुक्ते समर्ये संग्रामे विविधस्तोत्रशस्त्रध्वनियुक्ते समर्ये मर्त्ययुक्ते यज्ञे वा तन्निमित्तं यजमानस्य शंसः शंसकः सन् सत्राकरः फलानां सत्यकार्ययमिंद्र इषो हविर्लक्षणमन्नं स्तवते स्तौति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वया वयं मघवन्निंद्र शत्रूनभि ष्याम महतो मन्यमानान्।
त्वं त्राता त्वमु नो वृधे भूर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ५

त्वया। वयं। मघऽवन्। इंद्र। शत्रून्। अभि।
स्याम। महतः। मन्यमानान्।
त्वं। त्राता। त्वं। ऊं इति। नः। वृधे। भूः।
विद्याम। इषं। वृजनं। जीरऽदानुं ॥ ५

हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वया सहायेन वयं यजमानाः महतो मन्यमानान् अतिबलानवध्यान् मन्यमानान् शत्रूनभिष्याम। अभिभवितारो भवेम। हे इंद्र त्वं त्राता त्वमेवास्माकं रक्षकः। अतस्त्वमु त्वमेव नोऽस्माकं वृधे धनादिवर्धनाय भूः। भव। विद्यामित्यादि गतं ॥.

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

पूर्वीरहमिति षडृचं पंचदशं सूक्तं त्रैष्टुभं। उपांत्या बृहती। अत्र त्रयाणां हृचानां लोपामुद्रागस्त्यतच्छिष्यैर्दृष्टत्वात्त एवर्षयः। सूक्तप्रतिपाद्योऽर्थो रतिर्देवता। अत्रानुक्रमणिका। पूर्वीः षट् जायापत्योर्लोपामुद्राया अगस्त्यस्य च हृचाभ्यां रत्यर्थं संवादं श्रुत्वांतेवासी ब्रह्मचर्यंत्ये बृहत्यादी अपश्यदिति। विशेषविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा । लोपमुद्राह ॥

पूर्वीरहं शरदः शश्रमाणा दोषा वस्तोरुषसो जरयंतीः ।

मिनाति श्रियं जरिमा तनूनामप्यू नु पत्नीर्वृषणो जगम्युः ॥ १

पूर्वीः । अहं । शरदः । शश्रमाणा । दोषाः । वस्तोः । उषसः । जरयंतीः ।

मिनाति । श्रियं । जरिमा । तनूनां । अपि । ऊं इति । नु । पत्नीः । वृषणः । जगम्युः ॥ १

हे अगस्त्य अहं लोपामुद्रा पूर्वीः शरदः पुरातनानसंख्यातान्संवत्सरान् दोषा रात्रीर्वस्तोरहानि तथा हेहं जरयंतीरुषस उषःकालांश्च ॥ सर्वत्रात्यंतकालसंयोगे द्वितीया ॥ अद्यतनकालपर्यंतं बहुसंवत्सरं कार्त्स्न्येन त्वच्छुश्रूषया शश्रमाणा श्रांताभूवं । इदानीं तु जरिमा जरा तनूनामंगानां श्रियं सौंदर्यं मिनाति । हिनस्ति । एवमपि नानुगृह्णासीत्यर्थः । अप्यू नु । अपिः संभावनायां । उ इत्यवधारणे । नु इति वितर्के । इदानीमपि किं संभावनीयं । लोके हि पत्नीः स्त्रियो वृषणः सेक्तारः पुरुषा जगम्युः । गच्छेयुः । संभोगं कुर्युः । अतो मां किमित्यवमन्यसे । इदानीमपि वा संभावयेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया । सा तमेवाह ॥

ये चिद्धि पूर्व ऋतसाप आसंन्त्साकं देवेभिरवंदन्नृतानि ।

ते चिदवांसुर्नह्यंतमापुः समू नु :

पत्नीर्वृषभिर्जगम्युः ॥ २

ये । चित् । हि । पूर्वे । ऋतऽसापः । आसंन् । साकं ।

देवेभिः । अवंदन् । ऋतानि ।

ते । चित् । अवं । असुः । नहि । अंतं । आपुः ।

सं । ऊं इति । नु । पत्नीः । वृषंऽभिः । जगम्युः ॥ २

हे पते अगस्त्य ये चिद्धि येऽपि तु पूर्वे पुरातना ऋतसापः सत्यस्यापयितारो व्याप्नुवाना महर्षय आसन् ते देवेभिर्देवैः साकं सह ऋतानि सत्यवाक्यान्यवदन् । वदंति । ये महत्तपो यज्ञं वानुतिष्ठंति ये च देववाक्यानि देवस्तुतिरूपाणि वदंति । ते चित् । चिदप्यर्थे । ते चिदवासुः । अवच्छिपंति रेतः ॥ स्यतिरूपसृष्टो विमोचने वर्तते ॥ ते नह्यंतमापुः । नहि ब्रह्मचर्यादेरंतं प्राप्नुवन् । ब्रह्मचर्यमनिषिद्धर्तुकालगमनमपि कुर्वंतीत्यर्थः । तथा पत्नीः पत्न्यश्च तपस्यमाना वृषभिर्भोगवर्षकैः पतिभिः सह समू नु जगम्युः । उ न्विति पूरणौ । संगच्छेरन् । अतस्त्वं कथं मां नानुभवसीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया । अगस्त्यस्तामाह ॥

न मृषा श्रांतं यदवंति देवा विश्वा इत्स्पृधो अभ्यश्नवाव ।

जयावेदत्र शतनीथमाजिं यत्सम्यंचा मिथुनावभ्यजाव ॥ ३

न । मृषा । श्रांतं । यत् । अवंति । देवाः । विश्वाः ।

इत् । स्पृधः । अभि । अश्नवाव ।

जयाव । इत् । अत्र । शतऽनीथं । आजिं । यत् ।

सम्यंचा । मिथुनौ । अभि । अजाव ॥ ३

भोः पत्नि त्वया मया न मृषा श्रांतं । व्यर्थं नैव खिन्नमावाभ्यां । यत् यस्माद्देवा अवंति । रक्षंति तपोभिः प्रीता देवाः । विश्वाः सर्वाः स्पृधोऽभ्यश्नवाव । अभितो व्याप्नुयाव । अत्रास्मिन्संसारे शतनीथमपरिमितभोगप्राप्तिसाधनमाजिं प्राप्तिं परस्परं जयाव । जयलक्षणं सुरतसंग्रामं वा जयाव । यत् यस्मात्सम्यंचा सम्यक् परस्परं गच्छंतौ प्रजयंतौ वा मिथुना मिथुनौ स्त्रीपुरुषरूपौ संतावभ्यजाव । त्वं चाहमपि परस्परमभिजयावेत्येवं तयोक्तं संभोगं संभावयामास ॥

॥ अथ चतुर्थ्याप्यगस्त्य आह ॥

नदस्य मा रुधतः काम आगन्नित आजातो अमुतः कुतश्चित् ।

लोपामुद्रा वृषणं नी रिणाति धीरमधीरा धयति श्वसंतं ॥ ४

नदस्यं । मा । रुधतः । कामः । आ । अगन् । इतः ।
आऽजातः । अमुतः । कुतः । चित् ।
लोपामुद्रा । वृषणं । नि । रिणाति । धीरं । अधीरा ।
धयति । श्वसंतं ॥ ४

हे जाये नदस्य नदनस्य जपशब्दयितुर्जपाध्ययनकर्तुः । रुधतो रेतो निरुन्धतो ब्रह्मचर्यमास्थितस्य ॥ उभे कर्मणि षष्ठ्यौ । उक्तलक्षणं मां काम आगन् । आगमत् ॥ नदस्य मा रुधतः कामः आगमदिति निरुक्तं । ५. २. ॥ अस्य हेतोरिति उच्यते । इतस्त्वत्संगमनिमित्तात् तथामुतो वसंतादिकालात् कुतश्चित्कारणादाजातः सर्वत उत्पन्नः । यद्वा इत एतल्लोकजनितादमुतो लोकांतरजनिताद्वा कुतश्चिन्निमित्तात्कात् । कथमिति उच्यते । इयं लोपमुद्रा वृषणं रेतसः प्रवर्तकं मां नीरिणाति । नितरां गच्छतु । किंच धीरं धीमतं नियमादविचालिन श्वसंतं महाप्राणं महाबलमधीरा कातरैषा योषिद्धयति । उपभुंक्तां ॥

अथानयोर्दंपत्योः संभोगसंलापं श्रुत्वा तत्प्रायश्चित्तं चिकीर्षुरुत्तराभ्यामाह । अनयोर्विनियोगः शौनकेनोक्तः । इमं नु सोममित्येते द्वे ऋचौ प्रयतो जपन् । सर्वान्कामानवाप्नोति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते । ऋग्वि॰ १. २६. । इति ॥

॥ तयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इमं नु सोममंतितो हृत्सु पीतमुप ब्रुवे ।

यत्सीमागश्चकृमा तत्सु मृळतु पुलुकामो हि मर्त्यः ॥ ५

इमं । नु । सोमं । अंतितः । हृत्ऽसु । पीतं । उप ।

ब्रुवे ।

यत् । सीं । आगः । चकृम । तत् । सु । मृळतु ।

पुलुऽकामः । हि । मर्त्यः ॥ ५

उपेत्य मनसा प्राप्य प्रार्थयते। किं ब्रवीति। उच्यते। यदागो गुर्वोः कामप्रलापश्रवणविषयं पापं चकृम कृतवंतो वयं तत् तस्मादागसः स सोमः सु सम्यक् मृळतु। सुखयतु। पापजनितदुःखं मा करोत्वित्यर्थः। महत्पापमनुभुज्यमानं प्रार्थनया कथं लुप्यत इत्यत आह। हि यस्मान्मर्त्यो मनुष्यः पुलुकामो बहुकामनावान्। अल्पेनैव कर्मणा बहुकामाना-कालयति। यस्मादेवं तस्मात्परिहरेत्यर्थः। यद्वायमपवर्जनी-यतया प्राप्यत इवेत्याह। पुरुकामो हि खलु मर्त्यः कामहतः सन् कामेन निरुद्ध एव वर्तते। अतस्तयोरुत्संकोऽयुक्तः। तच्छब्दश्रवणदोषोऽपि प्रामादिकोऽस्माकं प्राप्तेन सोमेन परिहर्तव्य इत्यर्थः। यद्वायं मंत्रश्चंद्रपरो व्याख्येयो मनसोऽभिमानित्वाच्च तस्य पापस्यापि मनस्येव संभावितत्वात्। अस्मिन्पक्षे हृत्सु पीतं हृदयस्थितमित्यर्थः। शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ अथ विनियुक्तयोर्मध्ये द्वितीयया सूक्ते षष्ठ्यांतेवास्याह ॥

अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं

बलमिच्छमानः ।

उभौ वर्णावृषिरुग्रः पुपोष सत्या देवेष्वाशिषो

जगाम ॥ ६

अगस्त्यः । खनमानः । खनित्रैः । प्रऽजां । अपत्यं ।

बलं । इच्छमानः ।

उभौ । वर्णौ । ऋषिः । उग्रः । पुपोष । सत्याः ।

देवेषु । आऽशिषः । जगाम ॥ ६

अयमगस्त्यो महर्षिः खनित्रैः फलस्योत्पादनसाधनैर्यज्ञस्तोत्रादिभिः खनमानः फलमभिमतमुत्पादयन् प्रजां प्रकर्षेण पुनःपुनर्जायमानःमपत्यं कुलस्यापतनसाधनं पुत्रादिकं बलं चेच्छमानः सन् । यद्वा प्रजां भृत्यादिरूपां चेच्छन् ऋषिरतींद्रियद्रष्टा महानुभाव उग्र उद्गूर्णः संसारे संचरन्नप्यपापः सन्नुभौ वर्णौ वर्णौ वर्णनीयावाकारौ कामं च तपश्च पुपोष । सत्या आशिषो देवेषु देवेभ्यो जगाम । प्राप्नुवान् । यतोऽयं महानुभावस्तस्मात्पातीत्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ इति प्रथमे मंडले त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्विंशऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र युवो रजांसीति दशर्चं प्रथमं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभं । तुभ्यादिपरिभाषयेदमादिसूक्तपंचकमाश्विनं । युवोर्दशाश्विनं वेत्यनुक्रमणिका । एतदादीनि तृतीयवर्जितानि पंच सूक्तानि प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छंदसि विनियुक्तानि । अथाश्विन इति खंडे सूत्रितं । युवो रजांसीति पंचानां तृतीयमुद्धरेत् । आ० ४. ११ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युवो रजांसि सुयमासो अश्वा रथो यद्वां पर्यर्णांसि दीयत् ।
हिरण्ययां वां पवयः प्रुषायन्मध्वः पिबंता उषसः सचेथे ॥१

युवोः । रजांसि । सुऽयमासः । अश्वाः । रथः । यत् । वा । परि । अर्णांसि । दीयत् ।
हिरण्ययाः । वां । पवयः । प्रुषायन् । मध्वः । पिबंतौ । उषसः । सचेथे इति ॥ १

हे अश्विनौ युवोर्युवयोरश्वा रथवोढारो रजांसि रंजकान् लोकान् सुयमासः शोभननियमनाः । लोकत्रयसंचारिण इत्यर्थः । कदेत्याह । यत् यदा वां रथोऽर्णांस्यरणीयानभिमतदेशान् परिदीयत् । परिगच्छेत् । परितो गच्छति वा । तदेत्यर्थः ॥ दीयतिर्गतिकर्मा दीयति तकतीति तत्कर्मसु पाठात् ॥ किंच त्वदागमनकाले वां युवयोः

द्धवयी वज्रा रथनेमयो वा हिरण्मया हिरण्मयाः प्रुषायन्। प्रुष्णंत्यभिमतं । यद्वा हिरण्ययानि पवयो मधुपात्राणि वां युवाभ्यामर्षीय। यस्मादेवं तस्माद्युवां मध्वो मदुनो मधुसदृशस्य सोमरसस्य॥ कर्मणि षष्ठी॥ सोमरसं पिबंतावास्वादयंतावुषस उष.संबंधिनि काले सचेथे। यत्र संगच्छेथे अत्र क्रमो न विवक्षितः। उषःकाल एवागत्य मधुरं सोमरसं पिबतमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवमत्यस्याव नक्षथो यद्विपत्मनो नर्यस्य प्रयंज्योः ।

स्वसा यद्वां विश्वगूर्ती भराति वाजायेट्टे मधुपाविषे च ॥२

युवं । अत्यस्य । अव । नक्षथः । यत् । विऽपत्मनः ।

नर्यस्य । प्रऽयंज्योः ।

स्वसा । यत् । वां । विश्वगूर्ती इति विश्वऽगूर्ती । भराति ।

वाजाय । ईट्टे । मधुऽपौ । इषे । च ॥ २

हे अश्विनौ युवं युवां यदत्यास्यातनशीलस्य सततसंचारिणो विपत्मनो विविधगमनस्य विचित्रगमनस्य वा नर्यस्य मनुष्याणां हितस्य प्रयज्योः प्रकर्षेण पूज्यस्य॥ एतानि कर्मनि षष्ठंयतानि॥ उक्तरूपं रथमव अवस्तात् तदुदयात्पूर्वं नक्षथः। व्याप्नुथो देवयजनं गंतुं। किंच यत् यदा हे विश्वगूर्तो सर्वस्तुत्वौ सर्वदोद्गूर्णौ वा वां युवयोः स्वसा स्वसुस्थानाया स्वयंसारिणी वोषा भराति। पोषते। त्वदागमनाय

प्रभातं करोति । यदा हे मधुपौ मधुरस्य सोमरसस्य पातारौ युवां यजमानो वाजाय बलाय गमनाय वा हवे प्रभूतमाह्वयेहे । स्तौति तदा रथं प्राप्नुथ इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युवं पयं उस्रियायामधत्तं पक्कमामायामव पूर्व्यं गोः ।
अंतर्यद्वनिनो वामृतप्सू ह्वारो न शुचिर्यजते हविष्मान् ॥ ३

युवं । पयः । उस्रियायां । अधत्तं । पक्कं । आमायां ।
अव । पूर्व्यं । गोः ।
अंतः । यत् । वनिनः । वां । ऋतप्सू इत्यृतऽप्सू ।
ह्वारः । न । शुचिः । यजते । हविष्मान् ॥ ३

हे अश्विनौ युवं युवामुस्रियायां । गोनामैतत् । भोगात्स्राविण्यां गवि पयोऽधत्तं । अधारयतं । स्थापितवंतौ । तथामायामपक्कायां पक्कं परिपक्कं भोगयोग्यं गोसंबंधि दुग्धं पूर्व्यं पूर्वभवं तत्रैवोत्पन्नमव अवस्तादधारयतं । गवि क्षीरमुत्पाद्य पुनर्भोगाय पृथक्कृतवंतावित्यर्थः । यत् यस्मात् हे ऋतप्सू सत्यस्वरूपौ यज्ञियहविर्भक्षयितारौ वा हे अश्विनौ वां वनिन उदकवत उदकोपलक्षितहविष्मतो यज्ञस्यांतर्मध्ये हविष्मान् प्रदेयहविषा तद्वान् शुचिः शुद्धो यजमानो यजते । पूजयति युवां । तस्मादेवमकुरुतं यद्वा यदैवं यजमानः करोति तदेत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । वनिनो वनसंबंधिवृक्षसमूहस्यांतर्मध्ये ह्वारो न । चोर इव । स यथा जागरूको वर्तते तथा यजमानोऽपीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवं ह घर्मं मधुमंतमत्रयेऽपो न क्षोदोऽवृणीतमेषे ।

तद्वां नरावश्विना पश्वइष्टी रथ्येव चक्रा प्रति

यंति मध्वः ॥ ४

युवं । ह । घर्मं । मधुऽमंतं । अत्रये । अपः । न ।

क्षोदः । अवृणीतं । एषे ।

तत् । वां । नरौ । अश्विना । पश्वःऽइष्टिः । रथ्याऽइव ।

चक्रा । प्रति । यंति । मध्वः ॥ ४

अत्रेतिहासमाहुः । प्रवर्ग्येण प्रचरंतमत्रिं राक्षसास्तप्ते घर्मेऽपातयन् । स च तप्यमानोऽश्विनौ तुष्टाव । तौ च स्तुत्या हृष्टमनसाववरचतामिति । अपरेऽग्नौ क्षिप्तमपालयतामित्याहुरिति । हे अश्विनौ युवं युवां मधुमंतं पयोघृतरूपाभ्यां मधुभ्यां तद्वंतं घर्मं दीप्तं प्रवर्ग्यमेषे सौख्यमिच्छतेऽत्रय एतन्नाम्ने महर्षये क्षोदः क्षोदांसि क्षोद्यमानान्यपो न उदकानीवावृणीतं । अवारयतं । औष्ण्यं शैत्यसुखं कृतवंतौ । तप्तघर्मसकाशाद्रक्षितवानित्यर्थः । यद्वा अत्रये क्षोदः । उदकनामैतत् । तत्स्थं शैत्यं लक्ष्यते । अपः क्षोदो न । अप इति षष्ठ्यर्थे द्वितीया । उदकानां शैत्यं यथा भवति तद्वत् । पक्षांतरे तु घर्मं दीप्तमग्निं मधुमंतं कृत्वावृणीतं । सुखयतमित्यर्थः । तथा च मंत्रांतरं । तप्तं घर्ममोम्यावंतमत्रय इति । तत्तस्मात् यस्मादेवं तस्मात् हे नरौ नेतारौ नराकारौ वाश्विना

अश्विनौ वां युवाभ्यां पश्वद्दिः । पशुरित्यग्नेर्नाम । अग्निः पशुरासीदित्यादिश्रुतेः । यद्वा पशुप्रियत्वात्पशुरित्युच्यते । तस्याग्नेरिष्टिर्भवति । अग्नौ यागः सर्वो युष्मदर्थं प्रवर्तत इति शेषः । आश्विनं धूम्रललाममालभेत यो दुर्ब्राह्मणः सोमं पिपासेदित्यादिनाप्यश्विभ्यां पशुर्विहितः । तथा मध्वो मधुसदृशाः सोमरसा अपि युवाभ्यां प्रति यंति । अभिगच्छंति तत्र दृष्टांतः । रथ्येव चक्रा । रथसंबंधीनि चक्रा चक्राणीव । तानि यथा प्रवणदेशमभिगच्छंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ वां दानाय ववृतीय दस्रा गोरोहेण तौग्र्यो न जिव्रिः ।
अपः क्षोणी सचते माहिना वां जूर्णो वामक्षुरंहसो यजत्रा ॥ ५

आ । वां । दानाय । ववृतीय । दस्रा । गोः । ओहेन । तौग्र्यः । न । जिव्रिः ।
अपः । क्षोणी इति । सचते । माहिना । वां । जूर्णः । वां । अक्षुः । अंहसः । यजत्रा ॥ ५

हे दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वां युवयोर्दानायास्मदभिमताय युवाभ्यां वाहयितुमाववृतीय । आवर्तयामि यागदेशं ॥ वृतेरंतर्भावितण्यर्थस्येदं ॥ केन साधनेनेति तदुच्यते । गोः स्तुतिरूपाया वाच ओहेन वहनेन साधनेन ।

यद्वा आवर्तनकाल उच्यते। गोर्गत्या उषसो वहनेन। जिव्रिर्जीर्णो जयशीलो वा लौग्रो न तुग्राख्यस्य राज्ञः पुत्रो भुज्युरिव। स यथा शत्रुभिः संताड्य समुद्रे पातितो युवां परितोष्य स्वोद्धाराय स्वसमीपमानयत तद्वदित्यर्थः। इममाख्यायिका तुग्रो ह भुज्युमंहसः पिपृथो नासत्या भुज्युमित्यादिषु प्रसिद्धा च। किमाश्चर्यमहमावर्तयामीति। किंतु क्षपः क्षोणी। क्षप इत्यंतरिक्षनाम। क्षोणीति पृथिवीनाम। द्यावापृथिव्यावपि वां युवयोर्महिना माहात्म्येन युवयोः प्रसादेन सर्वोपकारिण्याविति ख्यातिं सर्वप्रदेशव्यापित्वं वा सचते प्रत्येकं। यद्वा वां माहिम्ना यजमानो द्यावापृथिव्यौ सचते। किंच हे यजत्रा यष्टव्यौ प्रसादादयमृषिर्जूर्णो जरया जीर्णांगः सन्नंहसः पापाज्जरालक्षणान्मुच्यात्क्षिरकालव्याप्तो दीर्घजीवी भूयात्। यद्वा हे यजत्रा वां प्रसादाज्जूर्णो जीर्णो यजमानोऽंहसो दुरितस्य हंत्रीरप उक्तलक्षणानि सोमरसरूपाण्युदकानि क्षोणी क्षोण्यां॥ सप्तम्यर्थे प्रगृह्यं। भूम्यां चिरकालमक्षुव्याप्तः सन् महिना माहात्म्येन सचते। द्वितीयो वामित्ययमादरार्थः॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

नि यद्युवेथे नियुतः सुदानू उप स्वधाभिः सृजथः पुरंधिं।
प्रेषद्वेषद्वातो न सूरिरा महे ददे सुव्रतो न वाजं॥ ६

नि । यत् । युवेथे इति । निऽयुतः । सुदानू इति सुऽदानू ।

उप । स्वधाभिः । सृजथः । पुरंऽधिं ।

प्रेषंत् । वेषंत् । वातः । न । सूरिः । आ । महे । ददे ।

सुऽव्रतः । न । वाजं ॥ ६

हे सुदानू शोभनदानावश्विनौ यत् यदा नियुतोऽश्वान् नियुवेथे । नियुंजाथे । नियोजयथः । ताभिरश्वैर्गमनाय संयुतौ भवथः । तदा स्वधाभिरन्नैः स्तकारणैरुदकैर्वा पुरंधिं बहूनां धात्रीं पृथिवीमुपसृजथः । एवं च सति सूरिः स्तोतायं यजमानो वातो न वायुरिव तद्वत् क्षिप्रं युवां प्रेषत् । तर्पयतु । वेषत् । व्याप्नोतु । कामयतां वा ॥ प्रीणा-तेर्वेतेश्च लेटि रूपे ॥ अनंतरं सुव्रतो न अतिप्रशस्तोऽश्वादिक-मेवानिव वाजमन्नं महे महत्त्वायायं यजमान आददे । आदत्ते । स्वीकरोति ॥ आङो दो नास्यविहरण इत्यात्मने-पदं । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यद्वा छांदसे लिटि रूपं ॥ स्वीकृत्य स्वमहत्त्वाय युवामेव तर्पयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयं चिद्धि वां जरितारः सत्या विपन्यामहे वि

पणिर्हितावान् ।

अधा चिद्धि ष्माश्विनावनिंद्या पाथो हि ष्मा

वृषणावंतिदेवं ॥ ७

वयं। चित्। हि। वां। जरितारः। सत्याः।

विपन्यामहे। वि। पणिः। हितऽवान्।

अध। चित्। हि। स्म। अश्विनौ। अनिंद्या। पाथः।

हि। स्म। वृषणौ। अंतिऽदेवं ॥ ७

वयं चिद्धि वयमपि जरितारस्तव स्तोतारः सत्याः सत्यफलाः संतो विपन्यामहे। विविधं स्तुमः। पणिः पणाधारो द्रोणकलशो विहितवान्। स्थापितरसवानासीत्। यद्वा पणिर्वणिक् लुब्धकोऽयष्टा हितवान् नियतधनो धनाढ्योऽप्ययष्टा वि। वियुज्यतां॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥ अध अपि च चिद्धि स्म। एते त्रयः पूरणाः। हे अश्विनौ अनिंद्या। प्रशस्यनामैतत्। हे प्रशस्यौ वृषणा हे कामानां वर्षितारौ युवामंतिदेवं देवानामंतिके पाथः। सोमं पिबथः। यद्वा अंतिके वर्तमानं देवान्प्राप्नुवामं सोममिति योज्यं॥

॥ अथाष्टमी॥

युवां चिद्धि ष्माश्विनावनु द्यून्विरुद्रस्य प्रस्रवणस्य सातौ।

अगस्त्यो नरां नृषु प्रशस्तः काराधुनीव चितयत्सहस्रैः॥ ८

युवां। चित्। हि। स्म। अश्विनौ। अनु। द्यून्।

विऽरुद्रस्य। प्रऽस्रवणस्य। सातौ।

अगस्त्यः। नरां। नृषु। प्रऽशस्तः। काराधुनीऽइव।

चितयत्। सहस्रैः॥ ८

हे अश्विनौ युवां । चिद्धि स्मेति त्वयः पूरणाः । अनु द्यून् प्रतिदिनं विरुद्रस्य विविधस्तोत्ररूपशब्दः खद्रावणस्य विविधरोरुयमाणद्रवणवतो वा प्रस्रवणस्य हृश्यदकसंस्त्यायस्य सातौ लाभे निमित्तभूते सत्यगस्त्य एतन्नामा महर्षिर्नरां नेतृणां कर्मनिर्वाहकानां मनुष्याणां नृषु येषु तादृशा मनुष्याः संति तेषु प्रशस्तः प्रशस्यतरोऽयं सहस्रैरपरिमितैः स्तोत्रैश्चितयत् । चेतयति स्तुत्या प्रबोधयति । तत्र दृष्टांतः । काराधुनीव । कारा शब्दः । तस्य धूनयितोत्पादयिता शंखानिः स इव । यद्वैतदप्यगस्त्यविशेषणं । कारः शब्दयिता स्तोत्रादिः । तस्य धुनिः कंपयिता प्रेरक इव । इवेति संप्रत्यर्थे । अस्तुरूपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोग इति निरुक्तं ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र यद्वहेथे महिना रथस्य प्र स्यंद्रा याथो मनुषो न होता ।
धत्तं सूरिभ्य उत वा स्वश्व्यं नासत्या रयिषाचः स्याम ॥ ९

प्र । यत् । वहेथे इति । महिना । रथस्य । प्र । स्यंद्रा । याथः । मनुषः । न । होता ।
धत्तं । सूरिऽभ्यः । उत । वा । सुऽअश्व्यं । नासत्या । रयिऽसाचः । स्याम ॥ ९

हे अश्विनौ युवां रथस्यागमनसाधनस्य महिना महत्त्वेन यत् यस्मात्प्रवपेथे । धारयथो यज्ञं । यद्वा रथस्य स्वर्गगमनसाधनस्य यागस्य धुरं वहतः । तथा हे स्यंद्रा स्यंदनशीलौ युवां याथः । गच्छथः । स्वस्थानं यज्ञारंभ आगच्छथः यज्ञसमाप्तौ पुनर्गच्छथश्च । तत्र दृष्टांतः । मनुषो होता मनुष्यस्य यजमानस्य होता यथा यज्ञप्रारंभ आगच्छति कर्मणि निर्वृत्ते पुनरपगच्छति तद्वत् । आगमनसमये सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो धत्तं । धारयतं फलं । उत वा स्वश्व्यं शोभनाश्वसमूहं धत्तं । नासत्या । सत्सु भवौ सत्यौ । न असत्यौ नासत्यौ । हे तादृशौ त्वदनुग्रहाद्रयिसाचो धनसमवायिनः स्याम । भवेम ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम स्तोमैरश्विना सुविताय नव्यं ।

अरिष्टनेमिं परि द्यामियानं विद्यामेषं वृजनं

जीरदानुं ॥ १०

तं । वां । रथं । वयं । अद्य । हुवेम । स्तोमैः ।

अश्विना । सुविताय । नव्यं ।

अरिष्टऽनेमिं । परि । द्यां । इयानं । विद्याम । इषं ।

वृजनं । जीरदानुं ॥ १०

हे अश्विना हे अश्विनौ वां युवयोः संबंधिनं शीघ्रगमनेन स्तुत्यं रथं वयमगस्त्या अद्यास्मिन् सुत्येऽहनि हुवेम ।

आश्याम। केन साधनेनेति उच्यते। स्तोमैः स्तोत्रैः। किमर्थं। सुवितायं। सुष्टु प्राप्तये। कीदृशं। नव्यं। स्तुत्यं नूतनं वा। तथारिष्टनेमिं। अहिंसितचक्रवलयं द्यां परीयानं द्युलोकस्य परितो गच्छंतं। विद्यामेत्यादि गतं॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः॥

कदु प्रेष्ठाविति नवर्चं द्वितीयं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभमाश्विनं। कदु नवेत्यनुक्रांतं। प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगः पूर्वसूक्त एवोक्तः।

॥ तत्र प्रथमा॥

कदु प्रेष्ठाविषां रयीणामध्वर्यंता यदुन्निनीथो अपां।
अयं वां यज्ञो अकृत प्रशस्तिं वसुधिती अवितारा
जनानां॥ १

कत्। ऊं इति। प्रेष्ठौ। इषां। रयीणां। अध्वर्यंता।
यत्। उत्ऽनिनीथः। अपां।
अयं। वां। यज्ञः। अकृत। प्रऽशस्तिं। वसुधिती इति
वसुऽधिती। अविऽतारा। जनानां॥ १

हे अश्विनौ प्रेष्ठौ प्रियतमौ वां युवां कदु कदा भविष्यति इषामिष्यमाणानामन्नानां। कर्मणि षष्ठी। अन्नानि धनानि चोन्निनीथः। ऊर्ध्वं प्रापयथः। अध्वर्यंताध्वरं। पारयितुमिच्छंतौ युवामपां वृष्ट्युदकानां वृष्ट्युदकानि चोन्निनीथः।

उत्कृष्टमघः प्रापयथ इति यत् तत् कदा । कस्मादेवमुच्यत इति उच्यते । अयं यज्ञोऽस्माभिरनुष्ठीयमानो वां युवयोरेव प्रशस्तिं प्रशंसां स्तुतिमकृत । करोति । यज्ञे शंसनीयानि शस्त्राणि युवामेव प्रशंसंतीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात् हे वसुधिती वसुनो धनस्य धातारौ वस्तव्यकर्माणौ तथा हे जनानामवितारावुक्तलक्षणौ युवां कदाभाम्नां धनानां च दातारौ भवथ इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ वामश्वासः शुचयः पयस्पा वातरंहसो
दिव्यासो अत्याः ।
मनोजुवो वृषणो वीतपृष्ठा एह स्वराजो
अश्विना वहंतु ॥ २

आ । वां । अश्वासः । शुचयः । पयःऽपाः ।
वातऽरंहसः । दिव्यासः । अत्याः ।
मनःऽजुवः । वृषणः । वीतऽपृष्ठाः । आ । इह ।
स्वऽराजः । अश्विना । वहंतु ॥ २

अश्विनौ शोभनाश्वयुक्तौ वां युवामश्वासो युष्मदीया इहास्मिन्यज्ञ आवहंतु प्रापयंतु । अवशिष्टान्यश्वविशेषणानि । कीदृशास्ते । शुचयः शुद्धा दीप्ता वा पयस्पा उदकस्य पातारः । वातरंहसो वायुवेगाः दिव्या दिविभवाः । अत्याः

अतनशीलाः । मनोजुवो मनोजवाः । वृषणो वर्षका युवान इत्यर्थः । वीतपृष्ठाः कांतपृष्ठा वपुष्मंत इत्यर्थः । स्वराजः स्वयमेव राजमानाः । ईदृशा भवंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां रथोऽवनिर्न प्रवत्वान्त्सृप्रवंधुरः सुवितायं गम्याः ।
वृष्णः स्थातारा मनसो जवीयानहंपूर्वो यजतो
धिष्ण्या यः ॥ ३

आ । वां । रथः । अवनिः । न । प्रवत्वान् ।
सृप्रऽवंधुरः । सुवितायं । गम्याः ।
वृष्णः । स्थातारा । मनसः । जवीयान् । अहंऽपूर्वः ।
यजतः । धिष्ण्या । यः ॥ ३

पूर्वमंत्रेऽश्वव्याजेनाश्विनोरागमनमुक्तं । अनेन रथव्याजेनोच्यते । हे धिष्ण्या उन्नतस्थानार्हौ स्थातारा रथस्याधिष्ठानौ वां युवयोर्यो रथोऽस्ति स सुविताय शोभनफलायागम्याः । अस्मद्यज्ञमागच्छतु । पुरुषव्यत्ययः । कीदृशो रथ इति स विशेष्यते । अवनिर्न प्रवत्वान् भूमिरिवात्यंतविस्तारवान् । सृप्रवंधुरो विस्तीर्णपुरोभागः । वृष्णो वर्षकस्याश्वस्य मनसोऽपि जवीयान् मनोवेगवानित्यर्थः । अहंपूर्वोऽहंकारपूर्वो मनस्वी वात्युदारः । यजतो यष्टव्यः । ईदृशो रथ आगच्छतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इहेह जाता समवावशीतामरेपसा तन्वाऽनामभिः स्वैः ।
जिष्णुर्वामन्यः सुमखस्य सूरिर्दिवो अन्यः सुभगः पुत्र ऊहे ॥ ४

इहऽइह । जाता । सं । अवावशीतां । अरेपसा ।
तन्वा । नामऽभिः । स्वैः ।
जिष्णुः । वां । अन्यः । सुऽमखस्य । सूरिः । दिवः ।
अन्यः । सुऽभगः । पुत्रः । ऊहे ॥ ४

हे अश्विनौ युवां समवावशीतां । सह सम्यग्वा पुनःपुनः स्तूयेथे कामयेथां वा यज्ञं ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ कीदृशौ युवां । इहेह जाता । उभाभ्यामिहशब्दाभ्यां मध्यमोत्तमस्थाने उच्यते । तयोः संभूतौ चंद्रसूर्यणेति यावत् । सूर्याचंद्रमसावित्येक इति निरुक्तं । अरेपसा अपापौ । आथर्वणस्य गुरोः शिरश्छेदनादिना पापलेपरहिताविति भावः । आथर्वणायाश्विना दधीचेऽश्व्यं शिरः प्रत्यैरयतमित्यादिमंत्रवर्णात् । केन हेतुनेति उच्यते । तन्वा शरिरेण शरीरसौंदर्येण निमित्तेन स्वैर्नामभिः स्वीयैर्माहात्म्यविशिष्टैरश्विनौ नासत्यावित्यादिभिरपि । रमणीयशरीरवत्त्वान्महिमोपेतनामवत्त्वाच्च हेतोः संस्तूयेथे इत्यर्थः । यद्वा अरेपसा तन्वेति योज्यं । उक्तप्रकारेण गुरुशिरश्छेदादप्यपापेन शीर्षेण तादृशहत्त्व-

स्थापनेनेति यावत् । किंच वां युवयोरन्य एको मध्यमस्थांतरीक्षस्य पुत्रस्थानीयः सोमो जिष्णुर्जयशीलः सुमखस्य शोभनयज्ञः सूरिः प्रेरयिता सन् ऊहे वहति विश्वं जगद्धारयति । चंद्रात्मनस्तस्योदये सति ह्योषधिवनस्पत्यादयो वर्धंते । अन्योऽपरः उत्तमस्थाने दिवो द्युलोकस्य पुत्रः पुत्रस्थानीय आदित्यः सुभगः शोभनरश्मिरूपधन ऊहे । वहति । तत्त्वमेवं पृथक् जगन्निर्वाहको महानुभावौ युवां सह स्तूयेथे । अत्र निरुक्तं । इहेह जातौ संस्तूयेथे पापेनालिप्यमानया तन्वा नामभिश्च स्वैर्जिष्णुर्वामन्यः सुमहतो बलस्येरयिता मध्यमो दिवोऽन्यः सुभगः पुत्र उच्यत आदित्यः । नि० १२.३. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र वां निचेरुः ककुहो वशाँ अनु पिशंगरूपः सदनानि गम्याः ।
हरी अन्यस्य पीपयंत वाजैर्मथ्रा रजांस्यश्विना वि घोषैः ॥ ५

प्र । वां । निऽचेरुः । ककुहः । वशान् । अनु । पिशंगऽरूपः । सदनानि । गम्याः ।
हरी इति । अन्यस्य । पीपयंती । वाजैः । मथ्रा । रजांसि । अश्विना । वि । घोषैः ॥ ५

हे अश्विना अश्विनौ वां युवयोर्मध्येऽन्यस्यैकस्य ककुहः श्रेष्ठः पिंशगरूपो हिरण्यरूपः पीतवर्णो वा बहुभिरश्वाद्यवयवैर्निरूप्यमाणो वा रथो वशाननु कामाननुलक्ष्य यथाकामं। अस्मद्यज्ञागमनेच्छयेत्यर्थः। यद्वा वशान् स्वधीनाः ककुहे दिशो दिगंतरालानुक्रमेण नीचैरुच्चैश्चरन् स्वस्थानाद्देवयजनमुखं गच्छन् सदनान्यस्मद्यागगृहाणि प्रगम्याः। प्रगच्छतु। पुरुषव्यत्ययः। अत्र यद्यप्यन्यस्येति नोक्तं तथाप्युत्तरवाक्ये यथोक्तत्वादत्रापि लभ्यते। अन्यस्य युवयोरन्यतमस्य हरी अश्वौ रजांसि लोकाः। अत्र लोकशब्दो जनवाचकः। ते यजमानरूपा जना इत्यर्थः। ते च मथ्यमाथनेन लोडनेन निष्पादितैर्वाजैरन्नैरामिक्षादिरूपैर्घोषैः स्तुतिभिश्शाखानादिशब्दविशिष्टैर्वा पीपयंत॥ आप्याययंति॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

प्र वां शरद्वान्वृषभो न निष्षाट् पूर्वीरिषश्चरति मध्व इष्णन्।
एवैरन्यस्य पीपयंत वाजैर्वेषंतीरूर्ध्वा नद्यो न आगुः ॥६

प्र। वां। शरत्ऽवान्। वृषभः। न। निष्षाट्। पूर्वीः।
इषः। चरति। मध्वः। इष्णन्।
एवैः। अन्यस्य। पीपयंत। वाजैः। वेषंतीः।
ऊर्ध्वाः। नद्यः। नः। आ। अगुः॥६

हे अश्विनौ युवयोरन्यतमो मध्यमस्थानः शरद्वान् शरनवान् मेघहृत्पर्णादीनां विशरणवान्। अथवा बहुसंवत्सरः पूर्वतनो नित्य इत्यर्थः। वृषभो न। वर्षितैवेंद्रः। स इव शत्रूणां निष्षाट् निःसारयिताऽसन् पूर्वीर्बह्वीः पुरातनीर्वेषोऽन्नानि सस्यादीन्युद्दिश्य प्रचरति। प्रकर्षेण गच्छति। मध्यमस्थानश्चंद्र इति पक्षे शरद्वान् शरत्कालवान्। तस्मिन् ऋतौ हि चंद्रः संनद्धो भवति। तेन च तृणगुल्मोषध्यादीनि वर्धंते। स किमर्थमेवं करोतीति उच्यते। मध्व इषणन् मधुनो मधुसदृशस्य हविषः॥ कर्मणि षष्ठी॥ हविरिच्छन्। तदर्थमेवं करोति। तथान्यस्योत्तमादित्यस्यैवैः कामैर्गमनैर्वा निमित्तभूतैः पीपयंत। आप्याययंति हविर्भिर्यजमानाः। तुष्टेन तेन प्रेरिता वेषंतीर्व्यापयंतीरुद्ध्रा उन्नता ऊत्तीरा नद्यो न नदनशीला यथा नोऽस्मदर्यमागुः। आच्छंति॥

॥ अथ सप्तमी॥

अर्सर्जि वां स्थविरा वेधसा गीर्बाळ्हे अश्विना त्रेधा क्षरंती।
उपस्तुताववतं नाधमानं यामन्नयामञ्छृणुतं हवं मे॥ ७

असर्जि। वां। स्थविरा। वेधसा। गीः। बाळ्हे।
अश्विना। त्रेधा। क्षरंती।
उपऽस्तुतौ। अवतं। नाधमानं। यामन्। अयामन्।
शृणुतं। हवं। मे॥ ७

हे वेधसा विधातारावश्विनौ वां युवयोर्वीडुहे दृढे स्थैर्ये निमित्तभूते सति गीः स्तुतिरूपा वाक् असर्जि । उच्यते । कीदृशी सा । स्थविरा । अत्यंतं स्थिरा नित्या वेदमयी । त्रेधा मंत्रादिभेदेन त्रिप्रकारा चरंति युवां गच्छंती । ईदृशी स्तुतिः कृतेत्यर्थः । तयोपस्तुतौ संतौ नाधमानमभिमतफलं याचमानमवतं । रक्षतं तर्पयतं वा । किंच यामन् गमनेऽयामन् अगमने च हवमाह्वानं शृणुतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत स्या वां रुशतो वप्ससो गीस्त्रिबर्हिषि सदसि
पिन्वते नॄन् ।
वृषा वां मेघो वृषणा पीपाय गोर्न सेके मनुषो
दशस्यन् ॥ ८

उत । स्या । वां । रुशतः । वप्ससः । गीः ।
त्रिऽबर्हिषि । सदसि । पिन्वते । नॄन् ।
वृषा । वां । मेघः । वृषणा । पीपाय । गोः । न ।
सेके । मनुषः । दशस्यन् ॥ ८

हे अश्विनौ वां युवयो रुशतो दीप्तस्य वप्ससो रूपस्येव वपुषो वा व्याप्यायित्री गीः स्तुतिवाक् त्रिबर्हिषि त्रिधास्तीर्णबर्हिष्के सदसि यागसदने नॄन् कर्मनेतॄनस्मान्पिन्वते । आप्याययति आप्याययतु वोचितप्रदानादिना । कीञ

प्रकारेण उच्यते। हे वृषणा वर्षितारौ कामानां वां युवयो स्वभूतो मेघः सेक्ता जलदः प्रदानविशेषो वा वृषा वर्षकः सन् :मनुषो मनुष्यान् प्रति दशस्यन् प्रयच्छन् पीपाय। आप्याययति। आप्यायने दृष्टांतः। गोर्न सेके। उदकसेक इव। प्रांतनात्सेक उदकसेचव। तदथाप्याययति तद्वदित्यर्थः। यद्वा नेति संप्रत्यर्थे। गोरुदकस्य सेके निमित्तभूते सति पीपायेति संबंध ॥

॥ अथ नवमी ॥

युवां पूषेवाश्विना पुरंधिरग्निमुषां न जरते हविष्मान्।
हुवे यद्वां वरिवस्या गृणानो विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ९

युवां। पूषाऽइव। अश्विना। पुरंऽधि। अग्निं। उषां। न। जरते। हविष्मान्।
हुवे। यत्। वां। वरिवस्या। गृणानः। विद्याम। इषं। वृजनं। जीरऽदानुं ॥ ९

हे अश्विनौ युवां पुरंधिर्बहुप्रज्ञः पूषेव पोषक इव हविष्मान् हविर्युक्तो जरते। स्तौति। यद्वा पुरंधिर्बहूनां धारयित्री पूषेव पृथिवीव॥ द्वितीयार्थे प्रथमा॥ तां यथा स्तौति तद्वत्। किमिव। अग्निमुषां न। अग्निमुषसं स यथा तथा युवामपि। प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराश्विनक्रतुवदा

अनयोरुभयोरपि सद्भावादिति भावः । कदेत्याह । यत् यदा वरिवस्या वरिवस्यया परिचर्यया युक्तो गच्छानः । स्तोता स्तौति तदा यजमानोऽपि जरत इत्यर्थः । विद्यामित्यादि गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

अभूदिदमित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तमाश्विनं जागतं । अवर्विदमिति षष्ठी तद्वां नरा नासत्याविल्यष्टमी चोभे त्रिष्टुभौ । अभूदिदमष्टौ षष्ठ्यंत्ये त्रिष्टुभावित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छंदस्याश्विने विनियोगः । तथा च सूत्रितं । अभूदिदं यो वां परिज्मेति तीणि । आ॰ ४.१५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूदिदं वयुनमो षु भूषता रथो वृषण्वान्मदता मनीषिणः ।
धियंजिन्वा धिष्ण्या विश्पलावसू दिवो नपाता सुकृते शुचिव्रता ॥ १

अभूत् । इदं । वयुनं । ओ इति । सु । भूषत । रथः । वृषण्ऽवान् । मदत । मनीषिणः ।
धियंऽजिन्वा । धिष्ण्या । विश्पलावसू इति । दिवः । नपाता । सुऽकृते । शुचिऽव्रता ॥ १

हे मनीषिणो मनस्विनो मेधाविन ऋत्विजः । अस्माकमिदं वयुनं प्रज्ञानमभूत् । उत्पन्नं । कीदृशं तदिति उच्यते । वृषण्वान् अभिमतवर्षणवान् रथोऽश्विनोः संबंधी गमनसाधनो रथ आगत इति शेषः । तत्स्थावश्विनावो पुभूषत् । ओ इति निपातद्वयसमुदायात्मक एको निपातः । सुष्ठाभूषत । अभिमुखा भवत स्तोतुं । तादृशौ महानुभावावश्विनौ मदत ॥ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं ॥ मदयत संभावयत । अश्विनौ विशेष्येते । सुकृते सुष्ठु कृतवते मह्यं धियंजिन्वा कर्मणो बुद्धेर्वा प्रीणयितारो धिषण्या धिषणार्हौ स्तुत्यौ विश्पलावसू विशां प्रजानामस्माकं पालयितृधनौ । विश्पलाख्यायाच्छिन्नजंघाया हिरण्मयजंघाप्रदानेन यथाभूतौ । सद्यो जंघामायसीं विश्पलाया इत्यादिनिगमः । दिव आदित्यस्य नपाता नप्तारौ वा । शुचिव्रता दीप्तकर्माणौ । ईदृशावश्विनौ मदत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रतमा हि धिष्ण्या मरुत्तमा दस्रा दंसिष्ठा रथ्या रथीतमा ।
पूर्णं रथं वहेथे मध्व आचितं तेन दाश्वांसमुप याथो अश्विना ॥ २

इंद्रऽतमा । हि । धिष्ण्या । मरुत्ऽतमा । दस्रा ।
दंसिष्ठा । रथ्या । रथिऽतमा ।

पूर्णं। रथं। वहेथे इति। मध्वः। आऽचितं। तेन।

दाश्वांसं। उप। याथः। अश्विना॥ २

हे अश्विनौ युवामिंद्रतमा हि। ईश्वरतमौ खलु। एवं प्रतिविशेषणं हिः संबंध्यः। तथा धिष्ण्या स्तुत्यार्हौ मरुत्तमा मरुद्वेगगामिनौ मितरागिणौ मितराविणौ वा। दस्रा उपक्षपयितारौ शत्रूणां। दंसिष्ठा अतिशयकर्माणौ। रथ्या रथार्हौ रथवंतौ। यद्वा रथिनो नेतारः। तेषां श्रेष्ठौ। रथीरध्वराणामिति नेतृपरतया व्याख्यातत्वात्। ईदृशौ युवां मध्वो मधुरस्य रसस्योदकस्याज्यस्य वा पूर्णं पूरितमाचितं सर्वतः सनद्धं रथं वहेथे। नयथः। तेनोक्तगुणविशिष्टेन रथेन हे अश्विना अश्विनौ उक्तगुणविशिष्टौ संतावुपयाथः। यज्ञमभिप्राप्नुथः॥

॥ अथ तृतीया॥

किमत्र दस्रा कृणुथः किमासाथे जनो यः

कश्चिदहविर्महीयते।

अति क्रमिष्टं जुरतं पणेरसुं ज्योतिर्विप्राय कृणुतं

वचस्यवे॥ ३

किं। अत्र। दस्रा। कृणुथः। किं। आसाथे इति।

जनः। यः। कः। चित्। अहविः। महीयते।

अति । क्रमिष्टं । जुरतं । पणेः । असुं । ज्योतिः ।
विप्राय । कृणुतं । वचस्यवे ॥ ३

हे दस्रा उपक्षपयितारौ युवामत्रास्मिन्मनुष्ये किं कृणुथः । कुरुथः । हविषोऽभावादिति भावः । तत्रैव किमासाथे । किं तिष्ठथः । अत्रेत्युक्तं कुत्रेत्याह यः कश्चिज्जनो जन्मवान् अहविर्यज्ञार्थहवीरहितो महीयते पूज्यते । स्वयं न युष्मान् पूजयति । तं जनमतिक्रमिष्टं । पराभूय तिष्ठतं । न केवलमतिक्रममात्रं किंतु पणेर्वणिग्भूतस्य लुब्धकस्यायष्टुस्तस्यासुं प्राणं जुरतं । अहिंसिष्टं । अनीनशतं । विप्राय मेधाविने वचस्यवे वचसः स्तोत्ररूपस्य युवाभ्यामिच्छते मह्यं ज्योतिः । कृणुतं । युष्मद्यजनविषयज्ञानं कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जंभयतमभितो रायतः शुनो हतं मृधो
विदथुस्तान्यश्विना ।
वाचंवाचं जरितू रत्निनीं कृतमुभा शंसं
नासत्यावतं मम ॥ ४

जंभयतं । अभितः । रायतः । शुनः । हतं । मृधः ।
विदथुः । तानि । अश्विना ।
वाचंऽवाचं । जरितुः । रत्निनीं । कृतं । उभा । शंसं ।
नासत्या । अवतं । मम ॥ ४

हे अश्विनौ रायतो निंदितं शब्दयतोऽस्मान् हंतुमागच्छतो वा शुनः श्वसदृशानभितो जंभयतं । नाशयतं । तथा स्पृधस्तेषां संग्रामान् संग्रामं कुर्वतो वा हतं । मारयतं तानि हननोपायान्विदथुः । जानीथः । किंच जरितुर्युष्मान् स्तोतुर्वाचं वाचं तां तां स्तुतिलक्षणां वाचं रत्निनीं कृतं । सर्वामपि स्तुतिं रमणीयफलवतीं कुरुतं । हे नासत्या सत्यभूतौ युवामुभा उभौ मम मदीयां शंसं स्तुतिमवतं । रक्षतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युवमेतं चंक्रथुः सिंधुषु प्लवमात्मन्वंतं पक्षिणं

तौग्र्याय कं ।

येन देवत्रा मनंसा निरूहथुः सुपप्तनी पेतथुः

क्षोदंसो महः ॥ ५

युवं । एतं । चक्रथुः । सिंधुषु । प्लवं । आत्मन्ऽवंतं ।

पक्षिणं । तौग्र्यायं । कं ।

येन । देवऽत्रा । मनंसा । निःऽऊहथुः । सुऽपप्तनि ।

पेतथुः । क्षोदंसः । महः ॥ ५

हे अश्विनौ युवं युवां सिंधुषु समुद्रोदकेष्वेतं प्लवं प्रसिद्धं प्रतिसाधनं प्लवं नावमात्मन्वंतं दार्ढ्यवंतं पक्षिणं पक्षवद्गतिसाधनरथवंतं तौग्र्याय तुग्रनाम्नो राज्ञः पुत्राय भुज्युनाम्ने

राज्ञे कं सुखकरं चक्रथुः। तौग्र्यो भुज्यू राजा समुद्रवर्ती ससैनः परचक्रं प्रमथितुं प्रस्थितः। तं प्रतीपबलान्यागत्यापातयन्। स च प्रसादफलकराश्विनौ स्तुत्वा स्वात्मानं ररक्षेत्यर्थमितिहासो बहुधा पूर्वं प्रपंचितः। यद्वा कमिति पूरणः। तस्य जलसंचारिरथस्य सहायभूतान्पक्षान् रथादीनकृतमित्यर्थः। अयमर्थस्तु तमूहथुर्नौभिश्चतस्रो नावस्त्रिभी रथैरित्यादिमंत्रांतरेषु प्रसिद्धः। येन युष्मद्दत्तेन प्लवेन देवत्रा देवेषु मध्ये मनसानुग्रहयुक्तया बुद्ध्या। येन मनसेति वा योज्यं। निरूहथुः। निर्गमनं कुरुथः। तथा सुपप्तनि शोभनपतनं यथा भवति सुपतनौ वा युवां महो महतः क्षोदसः उदसः। उदकनामैतत् उदकात्पेतथुः। पतथ उत्तरीतुं॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अवविद्धं तौग्र्यमप्स्व१न्तरनारंभणे तमसि प्रविद्धं।
चतस्रो नावो जठलस्य जुष्टा उदश्विभ्यामिषिताः
पारयंति॥ ६

अवऽविद्धं। तौग्र्यं। अप्ऽसु। अंतः। अनारंभणे।
तमसि। प्रऽविद्धं।
चतस्रः। नावः। जठलस्य। जुष्टाः। उत्।
अश्विऽभ्यां। इषिताः। पारयंति॥ ६

अप्स्वंतर्मध्येऽवविद्धमवस्ताच्छत्रुभिः पातितमनारंभणेऽनालंबन आलंबनरहिते तमसि । तमोवत्तमः । दृष्टिप्रसारादिप्रतिबंधके जलमध्ये प्रविद्धं प्रकर्षेण पीडितं तौग्र्यं भुज्युं जठलस्य जठरवदुदकधारकस्य मध्ये जुष्टाः सेविताः । यद्वा कर्मणि षष्ठी । जठरं प्राप्ता अंतर्जलं प्रविष्टाः अश्विभ्यामिषितास्ततस्तो नाव उत्पारयंति । उत्तारयंति प्रापयंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कः स्विद्वृक्षो निष्ठितो मध्ये अर्णसो यं तौग्र्यो
नाधितः पर्यषस्वजत् ।
पर्णा मृगस्य पतरोरिवारभ उदश्विना ऊहथुः
श्रोमताय कं ॥ ७

कः । स्वित् । वृक्षः । निःऽस्थितः । मध्ये । अर्णसः । यं ।
तौग्र्यः । नाधितः । परिऽअसस्वजत् ।
पर्णा । मृगस्य । पतरोःऽइव । आऽरभे । उत् ।
अश्विना । ऊहथुः । श्रोमताय । कं ॥ ७

कः स्वित् कश्चिदनुग्राहको वृक्षो वृक्षविकारो रथः । विकारे प्रकृतिशब्दः । यद्वा संप्लवाभिप्रायमेतत् प्लोवाख्यो वृक्ष इत्यर्थः । कीदृशो रथः । निष्ठितः । निश्चलं वर्तमानः । कुत्रेति उच्यते । अर्णस उदकस्य मध्ये । यं वृक्षं तौग्र्यस्तुग्रपुत्रो भुज्युर्नाधितो याचमानः पर्यषस्वजत् । परिष्वक्त-

मकरोत्। आलंबने हस्तीतः पतरोः पतनशीलस्य मृगस्य आर्जयितुः शोधयितुर्हिंसादेरारभ आलंबनाय पर्णानीव। तानि यथालंबनाय प्रभवंति तद्वत्। हे अश्विनौ श्रोमताय कीर्त्तिमत्त्वायोदूहथुः। ऊर्ध्वं प्रापयतः। स्तुतिपक्षे स्तोतारं वृक्षमाश्रितवंतं तमूहथुरित्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

तद्वां नरा नासत्यावनु ष्याद्यद्वां मानास उचथमवोचन्।
अस्मादद्य सदसः सोम्यादा विद्यामेषं वृजनं
जीरदानुं॥ ८

तत्। वां। नरा। नासत्यौ। अनु। स्यात्। यत्।
वां। मानासः। उचथं। अवोचन्।
अस्मात्। अद्य। सदसः। सोम्यात्। आ। विद्याम।
इषं। वृजनं। जीरऽदानुं॥ ८

हे नरा नेतारौ कर्मणो नरकारौ वा हे नासत्या असत्यरहितौ सत्यफलौ वा वां युवां तत् तादृशं स्तोत्रमनु स्यात्। अनुकूलं भवतु। अनुभवतु वा वां। तदित्युक्तं यदित्याह। वां प्रति मानासः पूजावंतोऽस्मदीया होत्रादयो यदुचथं स्तोत्रमवोचन्। अकुर्वन्। तद्वामनुष्यात्। हे अश्विनौ अद्यास्मिन्प्रधानयागदिने। अस्मादस्माभिः क्रियमाणात्सदसः संबंधिनः सोम्यात् सोमयागसंपादकात्। आ

कृत्यर्थं। अस्माभिर्यजमानैरद्य क्रियमाणादपि स्तोत्रात् प्रीणायतमिति। विश्रामेति गतं॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः॥

तं युंजाथामिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं त्रैष्टुभमागस्त्यमाश्विनं॥

॥ तत्र प्रथमा॥

तं युं॑जाथां॒ मन॑सो॒ यो जवी॑यान् त्रिवं॒धु॒रो वृ॑षणा॒ यस्त्रि॑च॒क्रः।

येनो॑पया॒थः सु॒कृतो॑ दुरो॒णं त्रि॒धातु॑ना पतथो॒ विर्न प॒र्णैः॥१

तं। यु॒ंजा॒था॒ं। मन॑सः। यः। जवी॑यान्। त्रि॒ऽवं॒धु॒रः। वृ॒ष॒णा॒। यः। त्रि॒ऽच॒क्रः।

येन॑। उ॒प॒ऽया॒थः। सु॒ऽकृतः॑। दु॒रो॒णं। त्रि॒ऽधातु॑ना। पतथः॒। विः। न। प॒र्णैः॥१

हे वृषणा वर्षकौ कामानां युवां तं वक्ष्यमाणगुणविशिष्टं रथं युंजाथां। योजयतं। तमित्युक्तं कमित्याह। यो रथस्त्रिवंधुरः त्रिप्रकारसारथिस्थानः॥ वंधुरं रथिनः स्थानमित्याहुः।: आयाह्यर्वाङुप वंधुरेष्ठा इत्यादिमंत्रांतरात्। यश्च त्रिचक्रः चक्रत्रययोपेतः। पुनः स एव विशेष्यते। येन रथेनोपयाथः। उपगच्छथः। किं। सुकृतः शोभनसोमाख्यकर्मवतो यजमानस्य दुरोणं। गृहनामैतत्। यागगृहं। केनेत्युक्तं केनेत्याह। त्रिधातुना त्रिप्रकारस्थानोपेतेन सुवर्ण-

रजततताम्रधातुत्रयोपेतेन वा रथेन । गमने दृष्टांतः । विर्नं पर्णः । पक्षी पक्षैर्यथा शीघ्रमप्रयत्नेन गच्छति तद्वदुक्तलक्षणेन रथेन पतथः । गच्छथः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुवृद्रथो वर्तते यन्नभि क्षां यत्तिष्ठथः क्रतुमंतानु पृक्षे ।
वपुर्वपुष्या सचतामियं गीर्दिवो दुहित्रोषसा सचेथे ॥ २

सुऽवृत् । रथः । वर्तते । यन् । अभि । क्षां । यत् ।
तिष्ठथः । क्रतुऽमंता । अनु । पृक्षे ।
वपुः । वपुष्या । सचतां । इयं । गीः । दिवः । दुहित्रा ।
उषसा । सचेथे इति ॥ २

हे अश्विनौ युवयो रथः सुवृत् शोभनवर्तनः । शोभनचक्रपरिभ्रमणो यन् गच्छन् क्षामभि वर्तते । देवयजनभूमिं प्रति गच्छति । यत् यं रथं क्रतुमंता संकल्पवंतौ कर्मवंतौ वा पृक्षे ॥ अन्ननामैतत् ॥ हविषि निमित्तभूते सति ॥ अनु अधीत्यर्थं ॥ अधितिष्ठथः । आश्रयथः । तादृशो रथो देवयजनं प्रत्यागतः इत्यर्थः । अनंतरं वपुष्या युष्मद्वपुषि हिता शरीरवर्धनीयं गीरिदानीं क्रियमाणप्रकारा स्तुतिरूपा वाक् वपुः सचतां । युवां च दिवो द्युलोकस्यादित्यस्य वा दुहिता दुहितृस्थानीययोषसोषोदेवतया सचेथे । यज्ञं संगच्छथे । उषआश्विनयोः समानकालत्वादिति भावः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तिष्ठतं सुवृतं यो रथो वामनु व्रतानि वर्तते हविष्मान्।

येन नरा नासत्येषयध्यै वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च ॥ ३

आ। तिष्ठतं। सुऽवृतं। यः। रथः। वां। अनु। व्रतानि। वर्तते। हविष्मान्।

येन। नरा। नासत्या। इषयध्यै। वर्तिः। याथः। तनयाय। त्मने। च ॥ ३

हे अश्विनौ वां युवां सुवृतं शोभनवर्तनं रथमातिष्ठतं। आश्रयतं। यो रथो हविष्मान् ॥ षष्ठ्यर्थे प्रथमा ॥ हविष्मतो यजमानस्य व्रतानि कर्माण्यनु वर्तते। यद्वा यजमानाय दत्तहविषा तद्वान्। येन च रथेन हे नरा नेतारौ वा हे नासत्या असत्यरहितौ युवामिषयध्यै। यज्ञं प्राप्तुमिच्छत-मिति शेषः। तेन रथेन वर्तिः। गृहनामैतत्। यजमानस्य यज्ञगृहं तनयाय पुत्रलाभाय त्मन आत्मन आत्महिताय च याथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा वां वृको मा वृकीरा दधर्षीन्मा परि वर्क्तमुत माति धक्तं।

अयं वां भागो निहित इयं गीर्दस्राविमे वां निधयो मधूनां ॥ ४

मा । वां । वृकः । मा । वृकीः । आ । दधर्षीत् । मा ।

परि । वक्तं । उत । मा । अति । धक्तं ।

अयं । वां । भागः । निऽहितः । इयं । गीः । दस्रौ ।

इमे । वां । निऽधयः । मधूनां ॥ ४

हे दस्रौ शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वां युवयोरनुग्रहादिति शेषः । वृको हिंसकोऽरण्यश्वादिर्मादधर्षीन्मां । तथा वृकीर्वृक्यो हिंसका अन्या अपि मादधर्षीत् ॥ वचनव्यत्ययः ॥ धर्षणं मा कार्षुः । युवामेव वा मादधर्षीदिति योज्यं । तथा युवां मा परिवक्तं । परितो मा वर्जयतं मां । उत अपि च मातिधक्तं । अस्मानतिक्रम्यान्यस्मै मा दत्तं । किमर्थमेवमिति उच्यते । वां युवयोरर्थाय भागो भजनीयो हविरंशो निहितः । तथेयं च गीः स्तुतिरूपा वागपि निहितेति शेषः । हे दस्रावश्विनौ वां युवाभ्यामिमे इमानि मधूनां सोमरसानां निधयो निधानानि स्थापितानि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युवां गोतमः पुरुमीळ्हो अत्रिर्दस्रा हवतेऽवसे हविष्मान् ।

दिशं न दिष्टामृजूयेव यंता मे हवं नासत्योप यातं ॥ ५

युवां । गोतमः । पुरुऽमीळ्हः । अत्रिः । दस्रा । हवते ।

अवसे । हविष्मान् ।

दिशं । न । दिष्टां । ऋजयाऽइव । यंता । आ । मे ।

हवं । नासत्या । उप । यातं ॥ ५

हे दस्रा दस्रावश्विनौ युवां गोतमस्य पुरुमीड्हस्यात्रेश्च महर्षंयस्य एतेष्वेकैको हविष्मान् सन् अवसे युष्मत्तर्पणाय वा हवते । आह्वयति । एवमहमप्याह्वयामि । फलसाधनाह्वाने दृष्टांतः । यंतोपगंतोपगंतुकाम ऋजूयेव ॥ द्वितीयाया आकारः ॥ ऋजुगामिनं मार्गं दिष्टां दिशं न गंतव्यामभिमतां दिशं प्रति यथा तथा मामपि । यथाध्वगामी स्वगंतव्यस्य शीघ्रगमनाय मार्गमृजुगामिनमाह्वयति तद्वत् । यद्वा ऋजूयेव ॥ इवशब्द एवार्थे ॥ गंता ऋजुनैव मार्गेणेष्टां दिशमिव तथा युष्मत्प्रीणनेन मार्गेण स्वाभिमतं फलं प्राप्नोति । हे नासत्यावश्विनौ मे मम हवमाह्वानमालक्ष्योप यातं । उपगच्छतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अतारिष्म तमसस्पारमस्य प्रति वां स्तोमो

अश्विनावधायि ।

एह यातं पथिभिर्देवयानैर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ६

अतारिष्म । तमसः । पारं । अस्य । प्रति । वां ।

स्तोमः । अश्विनौ । अधायि ।

आ। इह। यातं। पथिऽभिः। देवयानैः। विद्याम। इषं। वृजनं। जीरऽदानुं ॥ ६

हे अश्विनौ युवयोः प्रसादादस्य तमसस्तमनहेतोः श्रेयःप्रतिबंधरूपस्य दुःखस्य पारं पर्यंतभूमिमतारिष्म। उत्तीर्णाः स्मः। हे अश्विनौ वां प्रति स्तोमः स्तोत्रमधायि। अकारीत्यर्थः। युवां देवयानैर्देवगंतव्यैर्मार्गैरिहास्मद्यज्ञ आयातं आगच्छतं। शिष्टो व्याख्यातः ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तक-
श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणा-
चार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
ऋक्संहिताभाष्ये
द्वितीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

—००—

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
द्वितीयाष्टकमध्यस्थस्तुर्योऽध्याय आदरात् ।
व्याख्यातः सायणाचार्येण पंचमो व्याकरिष्यते ॥

तत्र ता वामितीदं प्रथममंडलस्य चतुर्विंशेनुवाके पंचमं सूक्तं । पूर्वसूक्ते षडित्युक्तत्वात् सूक्तसंख्यानुवर्तत इति परिभाषितत्वात् षड्चं । ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषयागस्त्यं । तथाश्विनं वेत्युक्तत्वाद्यादिपरिभाषयेदमप्याश्विनं । अनादेशपरिभाषया त्रैष्टुभं । ता वामित्यनुक्रांतं । युवो रजांसीत्यादीनां पच सूक्तानां तृतीयवर्जितानां प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः । तत्रेदं पंचमं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ता वांमद्य तावंपरं हुवेमोच्छंत्यांमुषसि वह्निरुक्थैः ।
नासत्या कुहं चित्संतावर्यो दिवो नपाता
सुदास्तराय ॥ १

ता । वां । अद्य । तौ । अपरं । हुवेम । उच्छंत्यां ।
उषसि । वह्निः । उक्थैः ।
नासत्या । कुहं । चित् । संतौ । अर्यः । दिवः ।
नपाता । सुदाःऽतराय ॥ १

ता तौ रत्नकत्वेन प्रसिद्धौ वां युवामद्यास्मिन्यागदिने हुवेम । आह्वयाम इत्याशीः । तथापरमपरस्मिन्नपि दिने तौ युवां हुवेम । अपरमित्येतदपरस्मिन्नित्यर्थे समभिव्याहारात् अद्या च नो मृलयतापरं चेत्यादिमंत्रांतरे तथा दर्शनाच्च । अपरयागं प्रत्यपीति वा । कस्मिन्काले । उषस्युषोदेवतायामुच्छंत्यां । तमो विवासयंत्यां सत्यां । उषःकाले हि प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रे प्रयुज्येते । उक्ते काले हे नासत्या असत्यरहितौ दिवो नपाता द्युलोकस्य नपातयितारौ नप्तृस्थानीयौ वा कुह चित्संतौ कुत्र चिद्देशे वर्तमानौ युवां वह्निः स्तुतेर्वोढायं ईरयिता स्तुतेरीश्वरो वा ईदृशोऽहं होता सुदास्तरायात्यर्थं शोभनहविर्दात्रे यजमानाय तदर्थं तौ युवामुक्थैः शस्त्रैर्हुवेमेति संबंधः । आख्यातं पदमेकवचनतया नेतव्यं । वह्निरर्यशब्दौ वा बहुवचनत्वेन नेतव्यौ । अथवा वाक्यद्वयं । यस्माद्वह्निरर्यो होतोक्थैः गुणाकौ युवां शंसति तस्माद्वयं यजमानास्तौ युवामाह्वयाम इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्मे ऊ षु वृषणा मादयेथामुत्पणीँर्हतमूर्म्या मदंता ।
श्रुतं मे अच्छोक्तिभिर्मतीनामेष्टा नरा निचेतारा
च कर्णैः ॥ २

अस्मे इति । ऊं इति । सु । वृषणा । मादयेथां । उत् ।
पणीन् । हतं । ऊर्म्या । मदंता ।
श्रुतं । मे । अच्छोक्तिऽभिः । मतीनां । एष्टा । नरा ।
निऽचेतारा । च । कर्णैः ॥ २

हे वृषणा कामानां वर्षकावश्विनौ युवामस्मे उ अस्मास्वेव सु मादयेथां । सुष्ठु तृप्यतं । अस्मभ्यं तर्पयतमभिमतं । तथा पणीन् वणिजो लुब्धकानयष्टॄन् उत् उन्मूल्य हतं । नाशयतं । कीदृशौ युवां ऊर्म्या । रात्रिनामैतत् । रात्रौ मदंता माद्यंतौ । यद्वा ऊर्मिरिति सोमनाम । ऊर्मिर्यस्ते पवित्र आ दृत्यादिषु तथा प्रयोगात् । अस्मदीयेन सोमेन मदंतौ । तादृशौ युवां मे ममाच्छोक्तिभिराभिमुख्यकरैर्निर्मलवेदवाक्यै रंचिता मतीनां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मननसाधनाः स्तुतीः कर्णैराकर्णनसाधनैः श्रोत्रैः श्रुतं । शृणुतं । हे नरा नेतारौ युवां खल्वेष्टा अन्वेष्टारावस्मत्स्तुतीनां । तथा निचेतारा लब्धानां तासां संचयकर्तारौ । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने । यस्मादेवंविधौ तस्माच्छृणुतमिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रिये पू॑षन्निषुकृते॑व देवा नास॑त्या वहतुं सूर्यायाः।
वच्यंते॑ वां ककुहा अप्सु जाता युगा जूर्णेव वरु॑णस्य भूरे॑: ॥ १

श्रिये। पूषन्। इषुकृताऽइव। देवा। नास॑त्या। वहतुं। सूर्यायाः।
वच्यंते॑। वां। ककुहाः। अप्ऽसु। जाताः। युगा। जूर्णाऽइंव। वरु॑णस्य। भूरे॑: ॥ २

सविता सूर्यां दुहितरं सूर्याख्यां प्रदातुमना देवानाहूय सामर्थ्यसमीक्षणायाजिं परिकल्प्य य इमं जेष्यति स एषां कन्यकाद्यस्वस्त्रक्‌सं स्तोत्रं च लभत इत्यकल्पयत्। तमग्निः प्रथममजयत् तमन्वश्विनावपि जित्वाग्निं प्रधृष्य ऋकसहस्रं कन्यकां चालभेतां। तत इंद्र उषाश्चाजयतां। तौ च तैरग्न्यादिभिः प्रार्थितौ स्वग्रस्तस्य कंचित्कंचिद्भागं तेभ्यः परिकल्प्य सूर्यां स्वरथेऽधारयतामिति। अयमितिहासो ब्राह्मणे प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञ इत्यत्राम्नातोऽस्माभिः प्रथमाष्टमे। १. ८. २०. ५.। आ वां पतित्वं सख्ययेत्यत्र प्रपंचितः। तत्राह। हे पूषन् पोषक सूर्य। एतच्चंद्रस्याप्युपलक्षणं सूर्याचंद्रमसौ देवाश्वित्वात्। सूर्याचंद्रमसावित्येक इति यास्केनोक्तत्वात्। अत पूषन्नित्युक्ते हे पोषकावश्विनावित्युक्तं भवति हे पोषकौ हे नासत्या असत्यरहितौ देवा

देवौ युवां श्रिये श्रेयसे यज्ञस्य कन्यायाश्च लाभायेत्यर्थः। इषुकृतेव। इवशब्द एवार्थे। आजिधावनायेषुवच्छीघ्रमनु-गामिनी कृतावेव संतौ सूर्याया एतन्नामिकायाः सवितुः पुत्र्याः॥ कर्मणि षष्ठी॥ सूर्यां वहंतं रथे धारयित्वाजि-मुदजयतमित्यर्थः। यस्मादेवं तस्मादस्य जाताः कर्मसु संपादिताः ककुहाः यज्ञरूपाः स्तुतयो भूरेरविच्छिन्नप्रवाहस्य यजमानस्य फलप्रतिबंधकपापनिवारकस्य यागस्य सिद्धार्थं तत्संबंधिन्यो वां प्रति वर्त्तंते होत्रादिभिः। युवामेव यज्ञगत-मंत्रैर्यागकाले च स्तुवंतीत्यर्थः। युगा जूर्णेव। जीर्णानि युगानीव। इवशब्दः संप्रत्यर्थः पुरातना यागकाला यथा तद्वदद्यतना अपीत्यर्थः। पूर्वकाले यथा युवामेव स्तुवंति तद्वदिदानीमपीति तात्पर्यं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अस्मे सा वां माध्वी रातिरस्तु स्तोमं हिनोतं मान्यस्य कारोः।

अनु यद्वां श्रवस्या सुदानू सुवीर्याय चर्षणयो मदंति॥ ४

अस्मे इति। सा। वां। माध्वी इति। रातिः। अस्तु। स्तोमं। हिनोतं। मान्यस्य। कारोः।

अनु। यत्। वां। अवस्या। सुदानू इति सुऽदानू। सुऽवीर्याय। चर्षणयः। मदंति॥ ४

हे माध्वी मधुपूर्णपात्रयुक्तावश्विनौ वां युवयोः संबंधिनी सा प्रसिद्धा रातिर्दानमस्मे अस्माकमस्तु । भवतु । तदर्थं मान्यस्य मननीयस्य कारोः स्तोतुरगस्त्यस्य स्तोमं स्तुतिं हिनोतं । प्रीणयतं । हे सुदानू शोभनफलदानौ वां युवां श्रवस्या कीर्त्तिरन्नस्य वेच्छया यत् यस्मात्सुवीर्याय यजमानाय शोभनबलाय वा चर्षणयो मनुष्या ऋत्विग्रूपा अनुमदंति । अनुक्रमेण माद्यंति युवाभ्यां सह स्वयं वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष वां स्तोमो अश्विनावकारि मानेभिर्मघवाना सुवृक्ति ।
यातं वर्तिस्तनयाय त्मने चागस्त्ये नासत्या मदंता ॥ ५

एषः । वां । स्तोमः । अश्विनौ । अकारि । मानेभिः ।
मघऽवाना । सुऽवृक्ति ।
यातं । वर्तिः । तनयाय । त्मने । च । अगस्त्ये ।
नासत्या । मदंता ॥ ५

हे अश्विनौ हे मघवाना हविर्लक्षणान्नवंतौ वां युवाभ्यामेषः स्तोमः स्तोत्रं सुवृक्ति सुष्ठु पापवर्जनं यथा भवति तथा । यद्वा सुसमाप्त्याकारि । कृतः । कीदृशोऽयं । मानेभिर्मानैर्हविःप्रदानरूपैः सहितः । हे नासत्या असत्यरहितौ युवामगस्त्य एतन्नाम्नि महर्षौ मयि मदंता माद्यंतौ संतौ वर्तिर्गृहं यज्ञसंबंधि यातं । प्राप्नुतं । किमर्थं । तनयाय पुत्रादिलाभाय । त्मने । आत्मने च हिताय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अतारिष्म तमसस्पारमस्य प्रति वां स्तोमो अश्विनावधायि।
एह यातं पथिभिर्देवयानैर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं॥ ६

अतारिष्म। तमसः। पारं। अस्य। प्रति। वां।
स्तोमः। अश्विनौ। अधायि।
आ। इह। यातं। पथिऽभिः। देवऽयानैः। विद्याम।
इषं। वृजनं। जीरऽदानुं॥ ६

अतारिष्मेति षष्ठी व्याख्याता॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे प्रथमो वर्गः॥

कतरा पूर्वेत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभं। कतरैकादश द्यावापृथिवीयमित्यनुक्रांतं। आभिप्लविके षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे द्यावापृथिव्यनिविद्धानमिदं। तृतीयस्येति खंडे सूचितं। कतरा पूर्वीयासानक्तेति वैश्वदेवं। आ॰ ७. ७.। इति॥ महाव्रतेऽपि वैश्वदेवशस्त्र इदमेव द्यावापृथिव्यनिविद्धानं। तस्मादाभिप्लविकात्तृतीयसवनमित्यतिदेशात्॥

॥ तत्र प्रथमा॥

कतरा पूर्वा कतरापरायोः कथा जाते कवयः को
वि वेद।
विश्वं त्मना बिभृतो यद्ध नाम वि वर्तेते अहनी
चक्रियेव॥ १

कतरा। पूर्वा। कतरा। अपरा। अयोः। कथा।
जाते इति। कवयः। कः। वि। वेद।
विश्वम्। त्मना। बिभृतः। यत्। ह। नाम। वि।
वर्तेते इति। अहनी इति। चक्रियाऽइव॥ १

अयोरिमयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये कतरा पूर्वा। पूर्वमुत्पन्ना। कतरा वापरा पश्चाद्भाविनी। एवं पौर्वापर्यप्रश्नः। उभयोरविनाभावेन सहैव वर्तमानत्वादिति भावः। तथा कथा केन हेतुना जाते। किमनयोरुत्पादनमित्यर्थः। हे कवयः क्रांतदर्शिनोऽतींद्रियज्ञा यूयं वदत को वि वेद। पौर्वापर्यं कारणं च विशेषेण विविच्य वा जानाति। न केनापि ज्ञायत इत्यर्थः। अज्ञाने कारणमाह। यद्ध यस्मात्खलु हेतोर्नाम प्रसिद्धं विश्वं कृत्स्नमपि जगदविशेषेण त्मना आत्मनैव अन्यैरपेक्ष्यैवैव बिभृतः धारयतः। यद्वा यद्ध नाम यत्किंचित्पदार्थजातमस्ति विश्वं तत्सर्वमात्मना बिभृतः। अनेन यत्कारणं ब्रूमस्तदप्याभ्यामेव भ्रियत इति कारणाभावः प्रतिपादितः। उत्तरेण पौर्वापर्याभाव उच्यते। अहनी एते द्यावापृथिव्यौ चक्रियेव चक्रयुक्ते इव विवर्तेते। अत्र कतरा पूर्वा कतरापरैनयोरित्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं। नि० ३. २२.॥

॥ अथ द्वितीया ॥

भूरिं द्वे अचरंती चरंतं पद्वंतं गर्भमपदी दधाते।
नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे द्यावा रक्षतं पृथिवी
नो अभ्वात्॥ २

भूरिं। द्वे इति। अचरंती इति। चरंतं। पत्ऽवंतं।
गर्भं। अपदी इति। दधाते इति।
नित्यं। न। सूनुं। पित्रोः। उपऽस्थे। द्यावा।
रक्षतं। पृथिवी इति। नः। अभ्वात्॥ २

अचरंती अविचले द्वे एवैते द्यावापृथिव्यौ भूरिं बहुतरं चरंतं पद्वंतं पादयुक्तं गर्भं गर्भवदाश्रितं कृत्स्नं प्राणिजातमपदी स्वयं पादरहिते दधाते। धारयतः। अनयोर्मध्ये खलु सर्वं जगत्क्षेमेण वर्तते। धारणे दृष्टांतः। पित्रोर्मातापित्रोरुपस्थ उत्संगे वर्तमानं नित्यं ध्रुवमात्मजं सूनुं न। पुत्रमिव। यथा स्नेहेन वर्धयंतौ धारयंतौ मातापितरौ तद्वत्। अथ प्रत्यक्षेणाह। हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ। इतरेतरापेक्षया द्वित्वमुभयोः। नोऽस्मानभ्वात् महतो भयहेतोः पापाद्रक्षतं। पालयतं। यद्वा अभ्वात् अभ्वं महत् अत्यर्थमित्यर्थः। अभ्वेति महन्नाम। द्वंद्वे कृतद्यावादेशस्य द्यावापृथिवीशब्दस्य मध्ये रक्षितमिति पदप्रयोगश्छांदसः। आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन निघाताभावः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अनेहो दात्रमदितेरनर्वं हुवे स्वर्वदवधं नमस्वत् ।
तद्रोदसी जनयतं जरित्रे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ३

अनेहः । दात्रं । अदितेः । अनर्वं । हुवे । स्वःऽवत् । अवधं । नमस्वत् ।
तत् । रोदसी इति । जनयतं । जरित्रे । द्यावा । रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ३

अदितेः । एतदंतरिक्षस्याप्युपलक्षणं । अखंडनीयाया पृथिव्यासादृशस्यांतरिक्षस्य च संबंधि दात्रं धनमाह्वयामि स्तुहयामीत्यर्थः । कीदृशं तद्धनं । अनेहः । अपापं दुःखरहितं सुखात्मकं । अनर्वं । अनरणं । अक्षीणमित्यर्थः । स्वर्वत् फलभूतेन स्वर्गेण तद्वत् । अवधं । अहिंसितं । नमस्वत् अन्नवत् । ईदृशं धनं हुवे । तदस्माभिः कांक्षितमुक्तलक्ष धनं हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ जरित्रे स्तोत्रे यजमानाय जनयंत । उत्पादयतं । द्यावेत्यादि व्याख्यातं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अतप्यमाने अवसावंती अनु ष्याम रोदसी देवपुत्रे ।
उभे देवानामुभयेभिरह्नां द्यावा रक्षतं पृथीवी नो अभ्वात् ॥ ४

अतप्यमाने इति । अवसा । अवंती इति । अनु ।

स्याम । रोदसी इति । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे ।

उभे इति । देवानां । उभयेभिः । अह्नां । द्यावा ।

रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ४

अवसा स्वतोऽधिकेन केनचित्कृतेनावनेन सह्द्वारतप्यमाने अनीश्वरे ॥ तप ऐश्वर्यकर्मणा इदं रूपं ॥ अतप्यमाने अन्यैरपीड्यमाने । अवसान्नेनावंती तर्पयंत्यौ देवपुत्रे । देवा व्यवहर्तारो ऽमनुष्याः पुत्रस्थानीया ययोस्तादृश्यौ । लोकद्वयस्था मनुष्याश्च देवाश्च तदुपजीव्यत्वात्पुत्रा इत्युच्यंते । ईदृशावुभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ देवानामह्नां । एतद्रात्रेरप्युपलक्षणं । द्योतमानानामह्नां रात्रीणां च संबंधिभिरुभयविधैः शीतोष्णादिरूपैर्विलक्षणैर्धनैर्निमित्तभूतैः । तेषां लाभायेत्यर्थः । तदर्थं युवामनु स्याम । अनुभवेम । शिष्टो व्याख्यातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

संगच्छमाने युवती समंते स्वसारा जामी

पित्रोरुपस्थे ।

अभिजिघ्रंती भुवनस्य नाभिं द्यावा रक्षतं पृथिवी

नो अभ्वात् ॥ ५

संगच्छ॑माने इति॑ सं॒ऽगच्छ॑माने । यु॒वती इति॑ । सम॑ंते इति॑ सं॒ऽअ॑ंते । स्वसा॑रा । जा॒मी इति॑ । पि॒त्रोः । उ॒पऽस्थे॑ ।

अ॒भि॒जिघ्रं॑ती इत्य॑भि॒ऽजिघ्र॑ंती । भुव॑नस्य । नाभि॑ं । द्यावा॑ । रक्ष॑तं । पृथिवी इति॑ । नः । अभ्वा॑त् ॥ ५

संगच्छमाने परस्परमुपकारित्वेन सह युज्यमाने । वृष्टि-हविषोर्ह्य परस्परमुपकार्योपकारकभावः । यद्वा पूर्वं संसृष्टे एव सत्यौ पश्चाद्वियुज्य वृष्टिहविषी अकुर्वत्यौ पश्चान्मनुष्यैः प्रार्थितैर्देवैर्विवाहिते सत्यौ संगते अभूतामित्याहुः । अय-मर्थो द्यावापृथिवी सहास्तामित्यादिब्राह्मणे समाम्नातः । युवती नित्यतरुण्यौ मिश्रयंत्यौ वा सर्वेषु भावेषु । समंते समानांतिके समानपर्यंते वा । स्वसारा परस्परं स्वसृभूते जामी बंधुभूते । प्रजापतेः सकाशात्सहोत्पन्नत्वात्परस्परं जामित्वं । तथा च निगमो दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षमथो स्वः यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुरिति । पित्रोः सर्वस्य पितृ-स्थानीययोः पालकयोस्तयोरुपस्थ उत्संगे स्थितं भुवनस्य भूतजातस्य नाभिं बंधकमुदकमभिजिघ्रंती अभिघ्राणं कुर्वंत्यौ स्पृशंत्यौ । समानमेतदुदकमित्यादिमंत्रवर्णादुभयो-रुदकप्रदत्वं प्रसिद्धं । ईदृश्यौ नौ रक्षतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उर्वी सद्मनी बृहती ऋतेन हुवे देवानामवसा जनित्री ।
दधाते ये अमृतं सुप्रतीके द्यावा रक्षतं पृथिवी
नो अभ्वात् ॥ ६

उर्वी इति । सद्मनी इति । बृहती इति । ऋतेन । हुवे ।
देवानां । अवसा । जनित्री इति ।
दधाते इति । ये इति । अमृतं । सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके ।
द्यावा । रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ६

उर्वी विस्तीर्णे सद्मनी सदनाधारभूते बृहती महत्यौ महानुभावे देवानां उपलक्षणमेतत् । देवमनुष्यादीनामवसा प्रीत्या निमित्तेन जनित्री वृष्टिसस्ययोर्जनित्र्यौ । वृष्ट्यादेर्देवानामवसा तर्पणेन निमित्तेन ऋतेन यज्ञेन च निमित्तभूतेन हुवे । आह्वयामि । देवानां हविरर्थमस्मद्यज्ञायेत्यर्थः । ये सुप्रतीके शोभनरूपे अमृतमुदकं दधाते । धारयतः । ते युवामाह्वयामि । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उर्वी पृथ्वी बहुले दूरेअन्ते उप ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन् ।
दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती द्यावा रक्षतं पृथिवी
नो अभ्वात् ॥ ७

उर्वी इति। पृथ्वी इति। बहुले इति। दूरेअंते इति

दूरेऽअंते। उप। ब्रुवे। नमसा। यज्ञे। अस्मिन्।

दधाते इति। ये इति। सुभगे इति सुऽभगे।

सुप्रतूर्ती इति सुऽप्रतूर्ती। द्यावा। रक्षतं।

पृथिवी इति। नः। अभ्वात् ॥ ७

उर्वी उर्व्यौ महत्यौ पृथ्वी पृथिव्यौ बहुले अनेकप्रकारेण प्रथमाने बह्वाकारे दूरेअंते विप्रकृष्टांतदेशे। अपारे इत्यर्थः। ईदृश्यौ युवामस्मिन्यज्ञे नमसा नमःसाधनेन स्तोत्रेणोपब्रुवे। उपेत्य ब्रवीमि। स्तौमीत्यर्थः। पुनः कीदृश्यौ। ये सुभगे शोभनभाग्ये सुप्रतूर्ती सुप्रतरणे शोभनदाने दधाते विश्वं जगत् ते युवामुप ब्रुवे। स्तौमि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

देवान्वा यच्चकृमा कच्चिदागः सखायं वा

सदमिज्जास्पतिं वा।

इयंधी भूया अवयानमेषां द्यावा रक्षतं पृथिवी

नो अभ्वात् ॥ ८

देवान्। वा। यत्। चकृम। कत्। चित्। आगः।

सखायं। वा। सदं। इत्। जाःऽपतिं। वा।

इयं। धीः। भूयाः। अवऽयानं। एषां। द्यावा।

रक्षतं। पृथिवी इति। नः। अभ्वात् ॥ ८

हे द्यावापृथिव्यौ वयं देवान् देवान्प्रति यत्किंचिदागोऽपराधं तत्तद्यागकाले तेषां तेषामयागलक्षणं सदमित् सदैव चकृम। कृतवंतो वयं। सखायं वा प्रियं मित्रं वा प्रति यच्चकृम। जास्पतिं। जाः पुत्रः। तासां पतिं जामातरं वा जायापतिं प्रति दोषारोपणकलहोत्पादनादिरूपं यत्सर्वदैव चकृम। एषामुक्तरूपाणां पापानामपगमं कर्तुमियं धीर्युष्मत्स्तुतिरूपमिदं कर्म भूयाः। भूयात् भवतु। द्यावेत्यादि गतं। अत्र सर्वत्र प्रकारांतरेण मंत्रांतरेण रक्षतं रक्षतमिति प्रार्थनं तयोरग्न्यादिबहुमननासंभवादुचितमेव तस्मात्स्वस्थान एव स्थिते अनुकूले भवतमित्येवं प्रार्थ्यते।

॥ अथ नवमी ॥

उभा शंसा नर्या मामविष्टामुभे मामूती अवसा सचेतां।

भूरि चिदर्यः सुदास्तरायेषा मदंत इषयेम देवाः ॥ ९

उभा। शंसा। नर्या। मां। अविष्टां। उभे इति। मां।

ऊती इति। अवसा। सचेतां।

भूरि। चित्। अर्यः। सुदाःऽतराय। इषा। मदंतः।

इषयेम। देवाः ॥ ९

उभा शंसा द्यावापृथिव्योरुभयोर्विषयावुभावपि शंसौ नर्या नरेभ्यो हितौ ईदृश्यावुभयाश्रये स्तुती मामविष्टां। रक्षतां। यद्वा द्यावापृथिव्यभिमानिदेवयोरेव शंसशब्देनाभिधानात्पुंल्लिंगता। तथोभे ऊती रक्षिके द्यावापृथिव्यौ मा-

मवसा रक्षणेन सचेतां। यद्वा प्राणिभ्यो हितकराबुभावैहि- कामुष्मिकविषयौ शंसौ मामविष्टां। प्राप्नुतां। तथोभे अप्यूती तयोः संबंधिन्योरभिमानिदेवतयोरवसास्मत्तर्पणेन निमित्तेन सचेतां। हे देवा द्यावापृथिव्योरंतर्भूताः सर्वेऽपि देवाः। अर्यः स्तोतारो वयं सुदास्तरायातिशयेन शोभनदा- तृत्वायैषान्नेन सोमलक्षणेन मदंतो मादयंतः संतो भूरि चित्। पूजायां। अभिपूजितं धनमिषयेम। इच्छेम। यद्वा अर्य इति षष्ठ्या रूपं। ईश्वराद्राजादेरपि सुदास्तरायेत्यर्थः। शिष्टं समानं॥

ऋतं दिव इति द्वे द्यावापृथिवीये पशौ पुरोडाशहविषो- रनुवाक्ये। अग्नीषो माविति खंडे सूत्रितं। ऋतं दिवे तदवोचं पृथिव्या इति द्वे। आ० ३, ८। इति॥

॥ अथ दशमी॥

ऋतं दिवे तदवोचं पृथिव्या अभि श्रावाय प्रथमं सुमेधाः
पातामवद्याद्दुरितादभीके पिता माता च
रक्षतामवोभिः॥ १०

ऋतं। दिवे। तत्। अवोचं। पृथिव्यै। अभिऽश्रावाय।
प्रथमं। सुऽमेधाः।
पातां। अवद्यात्। दुःऽइतात्। अभीके। पिता।
माता। च। रक्षतां। अवःऽभिः॥ १०

सुमेधाः शोभनप्रज्ञोऽहं दिवे द्युदेवतायै पृथिव्यै पृथिवीदेवतायै तत्प्रीतिकरमृतं स्तोत्रं प्रथनं । सुख्यनामैतत् । प्रतमं प्रकृष्टतममवोचं । ब्रवीमि किमर्थं । अभिश्रावाय । अभितः सर्वतः श्रवणाय । किंच पिता पालको द्युलोको माता सर्वस्य निर्मात्री पृथिवी चोभे अवद्यान्निंदिताद्दुःस्वप्नादेरंहसः सकाशात्पातां । रक्षतां । तथाभीके । अंतिकनामैतत् । समीप एवावोभिरभिमततर्पणै रक्षतां । पालयतां ॥

॥ अथैकादशी ॥

इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु पितर्मातर्यदिहोपब्रुवे वां ।
भूतं देवानामवमे अवोभिर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ११

इदं । द्यावापृथिवी इति । सत्यं । अस्तु । पितः ।
मातः । यत् । इह । उपऽब्रुवे । वां ।
भूतं । देवानां । अवमे इति । अवःऽभिः । विद्याम ।
इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ११

हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ इदमस्माभिः क्रियमाणं स्तोत्रं सत्यमस्तु । अवितथं भवतु फलवद्भवत्वित्यर्थः । इदमित्युक्तं किं तदित्याह । हे पितर्द्यौः हे मातः पृथिवि वां युवां प्रतीहास्मिन्यज्ञे यत्स्तोत्रमुपब्रुवे । उपेत्य ब्रवीमि तत्सत्यमस्तु । देवानां स्तोतॄणामस्माकमवमे । अंतिकनामैतत् ।

नित्यसंनिहिते युवामवोभिस्तर्पणैर्युक्तौ भूतं । अवतं ।
अवशिष्टं गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

आ न इळाभिरिति सप्तमं सूक्तमेकादशर्चमागस्त्यं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । आ नो वैश्वदेवमित्यनुक्रांतं । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ न इळाभिर्विदथे सुशस्ति विश्वानरः सविता देव एतु ।
अपि यथा युवानो मत्सथा नो विश्वं जगदभिपित्वे मनीषा ।

आ । नः । इळाभिः । विदथे । सुऽशस्ति । विश्वानरः ।
सविता । देवः । एतु ।
अपि । यथा । युवानः । मत्सथ । नः । विश्वं । जगत् ।
अभिऽपित्वे । मनीषा ॥ १

नो विदथेऽस्मदीये यज्ञे सुशस्ति ॥ सुपां लुक् ॥ सुशस्तिभिः शोभनशंसनैः स्तुतिभिः प्रदेयै रत्नैः सह । यद्वा इळाभिः । तदाश्रितेषु ताच्छब्द्यं । भूमिस्थानाभिर्देवताभिः सह विश्वानरः सर्वप्राणिहितकार्यग्निः सविता प्रेरक आदित्यश्च देव एतु । आगच्छतु । हे युवानो नित्यतरुणा यज्ञस्य मिश्रयितारो वा यूयं नोऽस्मानभिपित्वेऽभिपतनीयेऽस्मद्यज्ञे मनीषा मनीषया मनस ईशितृत्वेन । स्वेच्छयेत्यर्थः । अपिः संभावनायां । अप्यस्मान्मत्सथ । मादयथ । यथा विश्वं जगत्

एतत्स्थावरस्याप्युपलक्षणं। यद्वा कृत्स्नं प्रपंचं मत्सथ तथा-
स्मानपि। यद्वा जगच्छब्दो यजमानरूपमनुष्यवाची। सर्वा-
नपि यजमानान्यथा मत्सथ तथेत्यर्थः॥

वैश्वदेवे यज्ञावा नो विश्व इत्येषा हविषः पुरोनुवाक्या।
आ नो देवानामुपवेतु शंस आ नो विश्व आस्क्रा गमंतु
देवाः। आ॰ २. ७.। इति॥

॥ सैषा द्वितीया॥

आ नो विश्व आस्क्रा गमंतु देवा मित्रो अर्यमा वरुणः
सजोषाः।
भुवन्यथा नो विश्वे वृधासः करन्त्सुषाहा विथुरं न शवः॥ २

आः। नः। विश्वे। आस्क्राः। गमंतु। देवाः। मित्रः।
अर्यमा। वरुणः। सऽजोषाः।
भुवन्। यथा। नः। विश्वे। वृधासः। करन्।
सुऽसहा। विथुरं। न। शवः॥ २

नोऽस्माकं यज्ञं विश्वे सर्व देवा आस्क्राः शत्रूणामास्कं-
दयितार आक्रमितारो वागमंतु। आगच्छंतु। के ते।
मित्रोऽर्यमा वरुणश्च तयोऽपि सजोषाः समानप्रीतयः संत
आगच्छंतु। किंतु विश्वे देवा नोऽस्माकं वृधासो वर्धयितारो
यथा भुवन् भवेयुः तथा सुषाहा सुष्ठु शत्रूणामभिभवेन
नोऽस्मदीयं शवोऽन्नं विथुरं हीनं यथा न करन्। न कुर्युः।
तथागच्छंतु॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं गृणीषेऽग्निं शस्तिभिस्तुर्वणिः सजोषाः।
असद्यथा नो वरुणः सुकीर्तिरिषश्च पर्षदरिगूर्तः
सूरिः ॥ ३

प्रेष्ठं। वः। अतिथिं। गृणीषे। अग्निं। शस्तिऽभिः।
तुर्वणिः। सऽजोषाः।
असत्। यथा। नः। वरुणः। सुऽकीर्तिः। इषः।
च। पर्षत्। अरिऽगूर्तः। सूरिः॥ ३

हे देवा वो युष्माकं प्रेष्ठं प्रियतमं। सर्वेषामाह्वातृत्वात् हविर्वहनाच्चाग्निर्देवानां प्रियतमः। तमतिथिं गृणीषे। गृणे। स्तौमि॥ व्यत्ययेन मध्यमः॥ केन साधनेन। शस्तिभिः। शंसनैः स्तुतिभिः। कीदृशोऽहं। तुर्वणिः। तूर्णवनिः शीघ्रं संभक्ता। सजोषाः। युष्माभिः सह प्रीयमाणः। यद्वैते अग्निविशेषणे। तुर्वणिः शीघ्रं यज्ञस्य संभक्ता सजोषा युष्माभिः सह प्रीयमाणः। तमग्निं गृणीषे। यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकं वरुण एतन्नामको देवः सुकीर्तिः शोभनकीर्तिमानसत्। सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरेरित्यादिमंत्रवर्णेषु वरुणात् कीर्तिरेवैषणीया। अरिगूर्तोऽरिष्वदात्यु सदा शब्दितः। अरीणां हननायोद्युक्तो वा सूरिः प्रेरयितायं वरुण इषश्चान्नानि पर्षत्। पूरयेत्। तथा तमपि स्तुम इत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उप व एषे नमसा जिगीषोषासानक्ता सुदुघेव धेनुः ।

समाने अहन्विमिमानो अर्कं विषुरूपे पयसि

सस्मिन्नूधन् ॥ ४

उप । वः । आ । ईषे । नमसा । जिगीषा ।

उषसानक्ता । सुदुघाऽइव । धेनुः ।

समाने । अहन् । विऽमिमानः । अर्कं । विषुऽरूपे ।

पयसि । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ४

हे देवा वो युष्माकं नमसा हविषा नमस्कारेण वोप उपेत्य जिगीषा पापानां जिगीषया आ ईषे । इच्छामि ॥ इष गतावित्यस्य वेषतेर्वा गत्याद्यर्थस्य लिड्युत्तमैकवचन इदं रूपं ॥ भजामि । कस्मिन्काले । उषासानक्ता । अहनि रात्रौ च । यद्वा अहोरात्रदेवते अभ्यभिगच्छामि । गतौ दृष्टांतः । सुदुघा धेनुरिव । सुदोग्ध्री धेनुर्यथा दोहाय दोग्धुर्गृहमागच्छति तद्वत् । किं कुर्वन् । सस्मिन् समाने ऊधन् ऊधस्युत्पन्ने विषुरूपे नानारूपे पयसि क्षीरघृतादिकेऽर्कमर्चनीयमन्नं चरुपुरोडाशादिकं विमिमानः । विविधं मिमानः । कस्मिन्काले । समानेऽहन् । अह्नेऽहनि एकस्मिन्नेवाहनि सर्वदैव वेत्यर्थः । एकस्मिन्नेवाहनि समान ऊधस्युत्पन्ने नानारूपे पयसि त्वदर्थं हविर्मिमान उपगच्छामीत्यर्थः । यद्वा सस्मिन् सर्वस्मिन्नूधनि फलाभ्युत्पादके यज्ञे

निमित्तनुते सति विषुरूपे पयसि नानारूपे सोमलक्षणो
के ऽर्कमन्नसाधनं स्तोत्रं विमिमानोऽहं युष्मानभिगच्छामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यो॑ मय॑स्कः शिशुं न पिप्युषीव वेति सिंधुः ।
येन नपातमपां जुनाम मनोजुवो वृषणो यं वहंति ॥ ५

उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । मयः । कः । शिशुं । न । पिप्युषीऽइव । वेति । सिंधुः । येन । नपातं । अपां । जुनाम । मनःऽजुवः । वृषणः । यं । वहंति ॥ ५

उत अपि च नोऽस्माकमहिरंतरिक्षगाम्यहंता वाहीनो वाहन्यमानो वैतन्नामको देवः । स एव बुध्न्यः । बुध्नं बन्धकमंतरिक्षं । तदर्हतीति बुध्न्योऽतंरिक्षचार्येतन्नामको देवो मयः सुखं कः । करोतु ॥ करोतेर्लुङि रूपं ॥ किंच पिप्युषी । इवशब्द एवार्थः पूरणो वा । अस्मान्रसेनाप्याययंती सिंधुर्नाम नदी वेतु । आगच्छतु । तत्र दृष्टांतः । शिशुं न । यथा शिशुं प्याययंती गौर्गच्छति तद्वत् । अपां नपातमुदकानामपालयितारं वर्षकमेतन्नामकं यद्वोदकानां नेप्तारं तृतीयं पुत्रं । अद्भ्य ओषधिवनस्पतयः । तेभ्योऽग्निरिति नप्तृत्वं । तादृशमग्निं जुनाम । स्तुतिभिः संगच्छेम ॥ जु इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः ॥ यं देवं मनोजुवो मनोवेगा वृषणो वर्षकासेचका अश्वा वहंति । स सुखं करोतु ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत न ईं त्वष्टा गंत्वच्छा स्मत्सूरिभिरभिपित्वे सजोषाः।

आ वृत्रहेंद्रश्चर्षणिप्रास्तुविष्टमो नरां न इह गम्याः॥ ६

उत। नः। ईं। त्वष्टा। आ। गंतु। अच्छ। स्मत्।

सूरिऽभिः। अभिऽपित्वे। सऽजोषाः।

आ। वृत्रऽहा। इंद्रः। चर्षणिऽप्राः। तुविःऽतमः।

नरां। नः। इह। गम्याः॥ ६

त्वष्टा देवोऽपि नोऽस्मानच्छ अभिप्राप्तुमीमिदानीमिमं यज्ञं वागंतु। आगत्य च। स्मच्छब्दः सहार्थे प्राशस्त्ये वा वर्तते। अत्र प्रशंसायां। प्रशस्तं यथा तथाभिपित्वेऽभिगंतव्ये यज्ञे निमित्तभूते सति सूरिभिः स्तोतृभिर्ऋत्विग्भिः सजोषाः समानप्रीतिर्भवत्विति शेषः। तथा वृत्रहा वृत्रघाती चर्षणिप्राः। चर्षणयो मनुष्या यजमानाः। कामैस्तेषां पूरकस्तुविष्टमो बहुतमो महत्तम इहास्मिन्कर्मणि नरां नृणां नोऽस्माकमुक्तगुणोपेतः सन्नागम्याः। आगच्छतु॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत न ईं मतयोऽश्वयोगाः शिशुं न गावस्तरुणं

रिहंति।

तमीं गिरो जनयो न पत्नीः सुरभिष्टमं नरां

नसंत॥ ७

उत । नः । ईं । मतयः । अश्वऽयोगाः । शिशुं । न ।
गावः । तरुणं । रिहंति ।
तं । ईं । गिरः । जनयः । न । पत्नीः । सुरभिःऽतमं ।
नरां । नसंत ॥ ७

उत अपि च ईमेनं तरुणं नित्ययुवानमिंद्रं मतयोऽस्मद्बुद्धयोऽश्वयोगा अश्वसमानप्रासयो रिहंति । आस्वादयंति । स्तुवंतीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । गावो दोग्ध्र्यो धेनवः शिशुं न । शिशुमिव वत्समिव । तं यथा लिहंति तद्वत् । तदेवाह । तमीं तमेवैनं नरां नराणां यजमानानां सुरभिष्टमसतिशयेन सुरभिं जनयः फलस्योत्पादयित्र्यो गिरः स्तुतयो नसंत । व्याप्नुवंति ॥ नसतिर्व्याप्तिकर्मा ॥ तत्र दृष्टांतः । जनयो न । उत्पादयित्र्यः पत्नीः पत्न्यः पतिमिव ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत न ईं मरुतो वृद्धसेनाः स्मद्रोदसी समनसः सदंतु ।
पृषदश्वासोऽवनयो न रथा रिशादसो मित्रयुजो न देवाः ॥ ८

उत । नः । ईं । मरुतः । वृद्धऽसेनाः । स्मत् ।
रोदसी इति । सऽमनसः । सदंतु ।
पृषत्ऽअश्वासः । अवनयः । न । रथाः । रिशादसः ।
मित्रऽयुजः । न । देवाः ॥ ८

उत अपि च नोऽस्मदीयमीमिदानीमिमं यागं वा मरुतः स्मत् सहापि सदंतु । गच्छंतु । कुतो देशात् । रोदसी । रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः सकाशात् । यद्वा रोदस्यावपि गच्छतां । कीदृशास्ते मरुतः । दृढसेनाः प्रवृद्धबलाः । सुमनसः समानमनस्काः । पृषदश्वासः पृषद्वर्णाश्वाः । पृषत्यो मरुतामिति यास्कः । अवनयो न । यथैव नमनस्वभावा रथा रंहणस्वभावा रयवंतो वा ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ यद्वा अवनयो रत्नगा रथा इव स्थिताः । रिशादसः । रिशाः घातकः तेषामत्तारो मित्रयुजो देवा नः । मैत्रीयुक्ता व्यवहर्तार ऋत्विज इव । यद्वा मैत्रीयुक्ता अन्ये देवा यथा गच्छंति तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र नु यदेषां महिना चिकित्रे प्र युंजते प्रयुजस्ते सुवृक्ति ।

अध यदेषां सुदिने न शरुर्विश्वमेरिणं प्रुषायंत सेनाः ॥ ९

प्र । नु । यत् । एषां । महिना । चिकित्रे । प्र ।

युंजते । प्रऽयुजः । ते । सुऽवृक्ति ।

अध । यत् । एषां । सुऽदिने । न । शरुः । विश्वं ।

आ । इरिणं । प्रुषायंत । सेनाः ॥ ८

एषां मरुतां महिना महिमा वृष्टिलक्षणो यत् यस्मात्प्रचिकित्रे । प्रज्ञायते । यद्वैषां महत्त्वेन युक्ता नराश्चिकित्रे । जानंत्यनुष्ठेयं । नु इति पूरणः । ततस्ते ज्ञातारः सुवृक्ति ॥ सुपो लुक ॥ सुष्टुतीनां प्रयुजः प्रयोगात्प्रयुंजते । अध अथ

प्रयोगानंतरं यत् यस्मादेषां सेना वृष्ट्युत्पादका विश्वं सर्वं भुवनमिरिणमूषरप्रदेशं यथा तथा सर्वतः प्रधावंत। उत्पादयंति। तत्र दृष्टांतः। सुदिने मेघावरणादिरहिते दिने सूर्यरंधकारहिंसकः प्रकाश इव। स यथा सर्वमाप्नोति तथा मरुत्सेनाप्यद्या सर्वभूषरं करोति। यदा मरुन्महिमा वृष्टिर्भवति। तदा सस्यादिसमृद्धौ सत्यां प्रयोगं कुर्वंति। यदा मरुत्सेनाः सर्वां महीमुंदं तीत्येवं महानुभावा मरुत इति तेषां स्तुतिः॥

॥ अथ दशमी॥

प्रो अश्विनाववसे कृणुध्वं प्र पूषणं स्वतवसो हि संति।
अद्वेषो विष्णुर्वात ऋभुक्षा अच्छा सुम्नाय ववृतीय
देवान्॥ १०

प्रो इति। अश्विना। अवसे। कृणुध्वं। प्र। पूषणं।
स्वऽतवसः। हि। संति।
अद्वेषः। विष्णुः। वातः। ऋभुक्षाः। अच्छ।
सुम्नायं। ववृतीय। देवान्॥ १०

हे ऋत्विजः अश्विनावेतन्नामकौ देवावुद्दिश्यावसेऽस्मद्रक्षणाय प्रो कृणुध्वं। स्तुतिं प्रकर्षेण कुरुध्वं। पूषणं पोषकमेतन्नामकं देवमप्यवसे प्रकर्षेण स्तुतिं कृणुध्वं। किंच ये स्वतवसः स्वायत्तबलाः संति तानपि प्रकृणुध्वं। के ते। अद्वेषो द्वेषरहितो विष्णुर्व्याप्त एतन्नामको देवः। प्रथममनाहूतोऽपि न कुप्यतीति वक्तुमद्वेष इत्युक्तं। तथा वातः सर्वत

संचारी वायुः । ऋभुक्षाः पतिरिंद्रस्य । एतानपि प्रकृणुध्वं । अतोऽहं स्वायत्तबलान् सर्वानपि देवान् सुम्नायसुखायाच्छा आभिमुख्येन वर्त्तीय । स्तोत्रैरभिवर्तयेयं ॥

॥ अथैकादशी ॥

इयं सा वो अस्मे दीधितिर्यजत्रा अपिप्राणी च सदनी च भूयाः ।

नि या देवेषु यतते वसूयुर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ११

इयं । सा । वः । अस्मे इति । दीधितिः । यजत्राः । अपिऽप्राणी । च । सदनी । च । भूयाः ।

नि । या । देवेषु । यतते । वसुऽयुः । विद्याम । इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ११

हे यजत्रा यष्टव्या देवा वो युष्मत्संबंधिनी सेयं प्रसिद्धा दीधितिर्दीप्तिरस्मे अस्माकमपिप्राणी सर्वदा चेष्टयित्री सदनी च निवासवती च भूयाः । भूयात् । भवतु । या दीधितिर्वसूयुर्वसुमती देवेषु नियतते । नियमेन प्रयत्नं करोति । तानपि प्रकाशितुं सैव भूयात् । विद्यामेति गतः ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

पितुं न्वित्येकादशर्चमष्टमं सूक्तमागस्त्यमन्नदेवताकं गायत्रं । आद्यानुष्टुप् गर्भोष्णिक् । आद्यः पंचकस्त्रयोऽष्टका अनुष्टुबगर्भत्वमुक्तत्वात् । तृतीया पंचमी षष्ठी सप्तम्येकादशी चेति पंचानुष्टुभः । तथा चानुक्रमणिका पितुं न्वन्नस्तुतिर्गायत्रं त्वाद्या ऽगर्भा तृतीयाद्ये पंचम्याद्याश्च तिस्रो-

ऽनुष्टुभ इति॥ विनियोगं शौनक आह। पितुं न्वित्युपतिष्ठेत नित्यमन्नमुपस्थितं। पूजयेदशनं नित्यं भुंजीत चाविकुत्सयन्। नास्य स्यादन्नजो व्याधिर्विषमप्यन्नतं भवेत्। विषं च पीत्वैतत्सूक्तं जपेद्विषविनाशनं॥ नावाग्यतस्तु भुंजीत नाशुचिर्न जुगुप्सितं। दद्याच्च पूजयेच्चैव जुहुयाच्च हविस्तदा। जुहुयं नास्य किंचित्स्यादन्नजं व्याधिमाप्नुयादिति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

पितुं नु स्तोषं महो धर्माणं तविषीं।
यस्य त्रितो व्योजसा वृत्रं विपर्वमर्दयत्॥ १

पितुं। नु। स्तोषं। महः। धर्माणं। तविषीं।
यस्य। त्रितः। वि। ओजसा। वृत्रं। विऽपर्वं।
अर्दयत्॥ १

अहमगस्त्यो नु क्षिप्रं पितुं पालकमन्नं स्तोषं। स्तौमि। महो महांतं धर्माणं सर्वस्य धारकं तविषीं बलात्मकं। यद्वा महतो लोकस्य धारकं। यस्यान्नस्यौजसा बलेन सामर्थ्येन त्रितो विस्तीर्णतमः प्रख्यातकीर्तिस्त्रिषु क्षित्यादिस्थानेषु वायमानोऽपींद्रो वृत्रं विपर्वं विच्छिन्नसंधिकं यथा तथार्दयत्। हिंसितवान्॥

॥ अथ द्वितीया॥

स्वादो पितो मधो पितो वयं त्वा ववृमहे।
अस्माकमविता भव॥ १

स्वादो इति। पितो इति। मधो इति। पितो इति।

वयं। त्वा। ववृमहे।

अस्माकं। अविता। भव।

हे स्वादो आस्वादनीय पितो पालक मधो माधुर्योपेत पितो हे पानसाधनान्न वयं त्वा त्वां ववृमहे। सेवामहे॥ अत्र सर्वत्रानुदात्तानां पूर्वस्यासामान्यवचनत्वेनानिघातत्वं। अनुदात्तानां तु विशेषवचनत्वान्निघातत्वं॥ अस्माकमितिशब्द-श्रवणं तस्य प्राशस्त्यज्ञापनार्थं॥ हे पितो अस्माकमविता तर्पयिता भव॥

॥ अथ तृतीया॥

उप नः पितवा चर शिवः शिवाभिरूतिभिः।

मयोभुरद्विषेण्यः सखा सुशेवो अद्वयाः॥ ३

उप। नः। पितो इति। आ। चर। शिवः।

शिवाभिः। ऊतिऽभिः।

मयःऽभुः। अद्विषेण्यः। सखा। सुऽशेवः। अद्वयाः॥ ३

हे पितो यतस्त्वं शिवो मंगलः। अतः शिवाभिर्मंगल-युक्ताभिरूतिभी रक्षणैर्नोऽस्मानाचर। आगच्छ। आगत्य च मयोभुः सुखस्य भावयिताद्विषेण्योऽद्वेष्यरसः। प्रियरस इत्यर्थः। सखा सखिवत्प्रियकारी सुशेवोऽत एव सुष्ठु सुखक-रोऽद्वया द्वयरहित उक्तगुण एव न तु तद्विपरीतो भवेत्यर्थः। अथवा दृष्टांतवादोऽयं। सुशेवोऽद्वया मनःकर्मविसंवाद-

रहितः सखा यथा मयोभुरदेभ्यश्च भवति तद्वत्त्वमपि भवेत्यर्थः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

तव त्ये पितो रसा रजांस्यनु विष्ठिताः ।

दिवि वाता इव श्रिताः ॥ ४

तव । त्ये । पितो इति । रसाः । रजांसि । अनु । विऽस्थिताः ।

दिवि । वाताःऽइव । श्रिताः ॥ ४

हे पितो तव त्वत्संबंधिनस्त्ये ते स्वाद्वम्लादिषड्रसाः रजांसि लोकान् लोकस्थानादर्थाननु आनुकूल्येन विष्ठिताः । विविधं स्थिताः । विविधस्थितौ दृष्टांतः । दिवि द्युलोकेऽंतरिक्षे श्रिता वाता वायवः । ते यथा व्याप्ताः स्तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव त्ये पितो ददतस्तव स्वादिष्ठ ते पितो ।

प्र स्वाद्मानो रसानां तुविग्रीवा इवेरते ॥ ५

तव । त्ये । पितो इति । ददतः । तव । स्वादिष्ठ ।

ते । पितो इति ।

प्र । स्वाद्मानः । रसानां । तुविग्रीवाःऽइव । ईरते ॥ ५

हे पितो पालकान्न त्ये ते त्वदर्थिनो नरास्तव भोक्तारो भवंतीति शेषः । के ते नराः । हे स्वादिष्ठ स्वादुतम पितो पालक तव त्वदनुग्रहात्ते त्वां ददतः प्रयच्छंतो भवंति । यद्वा

हे पितो इत्यादरार्थं। अस्मासे हि भूयांसमर्थं मन्यंते। किंच तव रसानां स्वादुस्वादीनां घसां स्वाद्मानः स्वादयितारो भक्षयितार एव तुविग्रीवा इव। तुवीति बहुनाम। प्रवृद्धग्रीवा एव प्रेरते। प्रकर्षेण गच्छंति। संचरंति॥ इवशब्द एवकारार्थः पूरणो वा॥ भूलोकेऽत्तार एव दृढांगा भवंतीति प्रसिद्धं। अन्यथा हि ग्रीवा अधो लंबंते। यद्वा तव रसानामत्तारोऽसंख्यातग्रीवा इव भवंति रसानां बाहुल्यादिति भावः। एवं बहुरसोपेतमन्नमिति तस्य स्तुतिः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे षष्ठो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

त्वे पितो महानां देवानां मनो हितं।

अकारि चारु केतुना तवाहिमवसावधीत्॥ ६

त्वे इति। पितो इति। महानां। देवानां। मनः। हितं।

अकारि। चारु। केतुना। तव। अहिं। अवसा।

अवधीत्॥ ६

हे पितो महानां पूज्यानां महतां वा देवानामिंद्रादीनां मनस्त्वयि हितं निहितमकारि। कृतं। अस्मानपि विहाय त्वय्येव वर्तते। हे पितो तव चारु समीचीनेन केतुना त्वत्कृतेन प्रज्ञानलक्षणेनावसा रक्षणेनाहिं मेघं हतं वावधीत्। हतवानिंद्रः। अन्नमयं हि सोम्य मन इति श्रुतेः। अथवा त्वत्केतुना जगद्रक्षणेन निमित्तेनेति योज्यं। जगद्रक्षणार्थं हींद्रेणाहिर्भिद्यते॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यददो पितो अजगन्विवस्व पर्वतानां ।

अत्रा चिन्नो मधो पितोऽरं भक्षाय गम्याः ॥ ७

यत् । अदः । पितो इति । अजगन् । विवस्व । पर्वतानां ।

अत्र । चित् । नः । मधो इति । पितो इति । अरं ।

भक्षाय । गम्याः ॥ ७

हे पितो अन्न त्वां यद्यदा विवस्व ॥ सुपो लुक् । अंत्यलोपश्छांदसः ॥ विवासनवतां विद्युद्रूपप्रकाशनवतां । विवो धनमुदकलक्षणं । धनवतां वा पर्वतानां मेघानां संबंध्यदः प्रसिद्धं तदुदकमजगन् । अगमत् । गच्छेत् । अत्र चित् अस्मिन्काले नोऽस्मान् हे मधो हे पितो माधुर्योपितान्न त्वं नोऽस्मानरमलं संपूर्णं भक्षाय भक्षणाय गम्याः । गच्छ । संनिहितो भव ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यदपामोषधीनां परिंशमारिशामहे ।

वातापे पीव इद्भव ॥ ८

यत् । अपां । ओषधीनां । परिंशं । आऽरिशामहे ।

वातापे । पीवः । इत् । भव ॥ ८

यत् येनापामोषधीनां संबंधि परिंशं परिलेशं परितः सुखकरमन्नमारिशामहे । सास्वादयामः । भक्षयामः ।

तेजोन्नोदकसारेण हे वातापे । वातेन प्राणेनाप्नोति स्वनिर्वाहमिति वातेनाप्यायत इति वा वातापि शरीरं । हे शरीर त्वं पीव इत् आप्यायित एव भव । अन्नोदकाभ्यां शरीरवृद्धिः प्रसिद्धा । यद्वा यद्यप्यपामोषधीनां परिंशं लेशमास्वादयामः । तथापि हे वातापे वातवत्सर्वव्यापक पितो त्वमल्पमपि पीवः पीवानेव भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

यत्ते सोम गवाशिरो यवाशिरो भजामहे ।
वातापे पीव इद्भव ॥ ९

यत् । ते । सोम । गोऽआशिरः । यवऽआशिरः ।
भजामहे ।
वातापे । पीवः । इत् । भव ॥ ९

पूर्वमन्त्रसामान्येन स्तुत्वेदानीं सोमलक्षणमन्नं स्तौति । हे सोम ते तव यत् यमंशं गवाशिरो गोविकारक्षीराद्या श्रपणद्रव्यं यवाशिरो यवविकाराश्रपणद्रव्यं भजामहे । सेवामहे । तेन हे वातापे शरीर पीवो भव ॥

॥ अथ दशमी ॥

करंभ ओषधे भव पीवो वृक्क उदारथिः ।
वातापे पीव इद्भव । १०

करंभः । ओषधे । भव । पीवः । वृक्कः । उदारथिः ।
वातापे । पीवः । इत् । भव ॥ १०

करंभो यः करंभादिरूपः सक्तुपिंडोऽस्ति तदात्मक हे ओषधे त्वं पीवः स्थौल्यवान् वृक्को व्याधेर्वर्जयिता भव। उदारथिरुद्गमय इंद्रियाणामुद्दीपयिता भव । शिष्टो गतः।

॥ अथैकादशी ॥

तं त्वा वयं पितो वचोभिर्गावो न हव्या सुषूदिम।

देवेभ्यस्त्वा सधमादमस्मभ्यं त्वा सधमादं ॥ ११

तं । त्वा । वयं । पितो इति । वचःऽभिः । गावः ।

न । हव्या । सुसूदिम ।

देवेभ्यः । त्वा । सधऽमादं । अस्मभ्यं । त्वा ।

सधऽमादं॥ ११

हे पितो अन्न सोमरूप तं तादृशं स्तुतं ता त्वां महाभावं वचोभिः स्तुतिवाग्भिर्वयं सषूदिम । चारयामो रसान्। तत्र दृष्टांतः । गावो न हव्या । गाव इव हवींष्युत्पादयंति तथा त्वत्सकाशात्सोमं सुषूदिम । किमर्थं कीदृशं चेति चेत्। उच्यते । देवेभ्य इंद्रादिभ्यः । तदर्थं सधमादं तेषां सह मादयितारं कुलशेषरूपं त्वा त्वामस्मभ्यमस्मदर्थमपि ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

समिद्धोऽद्येत्येकादशर्चं नवमं सूक्तमागस्त्यं सर्वं गायत्रं। समिद्धाग्नितनूनपादादय एकादश प्रत्यृचं देवता यास्केन किंदेवताः प्रयाजा इत्युपक्रम्याग्नेयाः प्रयाजा ऋतुदेवताश्छंदोदेवताः पशुदेवताः प्राणदेवता आत्मदेवता इत्यादिना

बह्वृचपक्षानुपन्यस्य ब्राह्मणानि च प्रदर्श्याग्नेया एवेति सिद्धांतितं । समिद्ध आप्रिय इत्यनुक्रांतं । पशावगस्त्यानामेकादशप्रयाजरूपमिदमाप्रीसूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिद्धो अद्य राजसि देवो देवैः सहस्रजित् ।

दूतो हव्या कविर्वह ॥ १

संऽइद्धः । अद्य । राजसि । देवः । देवैः । सहस्रऽजित् ।

दूतः । हव्या । कविः । वह ॥ १

हे अग्ने देवैर्व्यवहर्तृभिर्ऋत्विग्भिः समिद्धः सम्यग्दीपितो देवोऽत एव दीप्यमानः । समिद्धैर्वा देवैः सहितः समिद्धः सन् अद्यास्मिन्यागदिने राजसि । दीप्यसि । हे सहस्रजित् सहस्रस्य धनस्यैतत्संख्याकानां शत्रूणां वा जेतः । ततो दूतो देवानां दूतस्तद्यज्ञादिवार्ताहर आह्वाता वा । अग्निर्देवानां दूत आसीदिति श्रुतेः कविः क्रांतदर्शी । ईदृशस्त्वं हव्यास्मदीयानि हवींषि वह । देवेभ्यः प्रापय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तनूनपादृतं यते मध्वा यज्ञः समज्यते ।

दधत्सहस्रिणीरिषः ॥ २

तनूऽनपात् । ऋतं । यते । मध्वा । यज्ञः । सं । अज्यते ।

दधत् । सहस्रिणीः । इषः ॥ २

तनूनपात् यज्ञशरीरस्य नपातयिता । यद्वा आपोऽत्र तन्व उच्यंत इत्युक्तत्वादपां नपातयिता तासां नप्ता वा । अद्भ्य ओषधयः । ओषधीभ्योऽग्निरिति नप्तृत्वं । यज्ञः पूज्यः । यज्ञनिर्वाहकत्वाद्वा यज्ञः । ईदृशोऽग्निर्ऋतं यज्ञं यते । गच्छते । अनुतिष्ठते । यजमानाय तदभिमतार्थं । मध्वा मधुरेणाज्यसोमादिद्रव्येण समज्यते । किं कुर्वन्नयं । सहस्रिणीरेतत्संख्याकानीषोऽन्नानि दधत् । यजमानेभ्यो धारयन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आजुह्वानो न ईड्यो देवाँ आ वक्षि यज्ञियान् ।
अग्ने सहस्रसा असि ॥ ३

आऽजुह्वानः । नः । ईड्यः । देवान् । आ । वक्षि ।
यज्ञियान् । अग्ने ।
सहस्रऽसाः । असि ॥ ३

हे अग्ने आजुह्वानोऽस्माभिराहूयमानः सन् ईड्योऽस्माभिः स्तुत्य इडनामकः । त्वं नोऽस्मदर्थं यज्ञियान् यज्ञभाजो देवानावक्षि । आवह । हे अग्ने त्वं सहस्रसा असि । अपरिमितधनस्य दातासि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्राचीनं बर्हिरोजसा सहस्रवीरमस्तृणन् ।
यत्रादित्या विराजथ ॥ ४

प्राचीनं । बर्हिः । ओजसा । सहस्रऽवीरं । अस्तृणन् ।

यत्र । आदित्याः । विऽराजथ ॥ ४

प्राचीनं प्रागग्रं सहस्रवीरं सहस्रसंख्याका वीराः शत्रूणां विशेषेणेरयितारो देवा यस्य तत्तादृक् । यद्वा अपरिमितवीराः पुत्रादयो येन तादृग्बर्हिरोजसा मंत्रलक्षणबलेनोपेता ऋत्विजोऽस्तृणन् । आच्छादयन् । यत्र यस्मिन्बर्हिष्यादित्या अदितेः पुत्रा यूयं विराजथ । विविधं राजध्वे । तद्बर्हिरस्तृणन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विराट् सम्राड्विभ्वीः प्रभ्वीर्बह्वीश्च भूयसीश्च याः ।

दुरो घृतान्यक्षरन् ॥ ५

विऽराट् । संऽराट् । विऽभ्वीः । प्रऽभ्वीः ।

बह्वीः । च ।

भूयसीः । च । याः ।

दुरः । घृतानि । अक्षरन् ॥ ५

विराट् विशेषेण राजंत इति व्यत्ययेनैकवचनं । सम्राट् सम्यगिति पूज्यतरं राजमानाः । अत्रापि व्यत्ययेनैकवचनं । विभ्वीर्विभ्व्यो विविधं भवित्र्यः । प्रभ्वीः प्रभ्व्यः प्रकर्षेण भवित्र्यः । बह्वीर्बह्व्यः । भूयसीर्लोकप्रसिद्धसंख्याभिश्च भूयस्यश्च या दुरो यज्ञगृहद्वारः संति ताघृतान्युदकानि प्राप्यपका-

रार्थमचरन् । चरंति । यद्वा बह्वीर्भूयसीरित्येते संख्याभिधाने । शिष्टानि तासां नामधेयानि ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुरुक्मे हि सुपेशसाधि श्रिया विराजतः ।

उषासावेह सीदतां ॥ ६

सुरुक्मे इति सुऽरुक्मे । हि । सुऽपेशसा । अधि ।

श्रिया । विऽराजतः ।

उषसौ । आ । इह । सीदतां ॥ ६

सुरुक्मे शोभनदीप्ताभरणे प्रसिद्धे सुपेशसा शोभनरूपे इदृश्यावहोरात्रदेवते अधि अधिकं श्रिया सौंदर्येण विराजतः । विशेषेण दीप्येते ॥ हियोगादनिघातः ॥ तादृशावुषसौ एतद्रात्रेरप्युपलक्षणं । उषःशब्दो दिवसस्योपलक्षकः । रात्रिरुषाश्चोभे इहास्मिन्दिन आसीदतां । आगत्य तिष्ठतां । आगच्छतां वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रथमा हि सुवाचसा होतारा दैव्या कवी ।

यज्ञं नो यक्षतामिमं ॥ ७

प्रथमा । हि । सुऽवाचसा । होतारा । दैव्या ।

कवी इति ।

यज्ञं । नः । यक्षतां । इमं ॥ ७

प्रथमा । मुख्यनामैतत् । प्रतमौ प्रकृष्टतमौ ॥ हि प्रसिद्धौ ॥ सुवाचसा प्रियवचनौ दैव्या देवार्हौ होतारा देवानामाह्वातारौ होमनिष्पादकौ वा कवी मेधाविनावेतौ नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं यक्षतां । यजतां गच्छतां वा ।

॥ अथाष्टमी ॥

भारतीड़े सरस्वति या वः सर्वा उपब्रुवे ।

ता नश्चोदयत् श्रिये ॥ ८

भारति । ईड़े । सरस्वति । याः । वः । सर्वाः ।

उपऽब्रुवे ।

ताः । नः । चोदयत् । श्रिये ॥ ८

हे भारति । भरत आदित्यः । तस्य संबंधिनी भारती । तादृग्धि द्युलोकदेवते । हे इड़े भूदेवि । हे सरस्वति । सरो वागुदकं वा । तद्वत्यंतरिक्षदेवते । तादृग्धि देवि । एताः क्षित्यादिदेवताः । एतास्तिस्र आदित्यप्रभावविशेषरूपा इत्याहुः । यास्तिस्रः सर्वा वो युष्मानुपब्रुवे । उपेत्य स्तौमि । ता यूयं नोऽस्मान् श्रिये संपदे चोदयत । प्रेरयत ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वष्टा रूपाणि हि प्रभुः पशून्विश्वान्त्समानजे ।

तेषां नः स्फातिमा यज ॥ ९

त्वष्टा । रूपाणि । हि । प्रऽभुः । पशून् । विश्वान् ।

सम्ऽआनजे ।

तेषां । नः । स्फातिं । आ । यज ॥ ९

त्वष्टा यज्ञसाधनपात्राभिमानी देवो रूपाणि योनौ सृष्टानि रेतांसि रूपाणि कर्तुं प्रभुर्हि । हिशब्दः श्रुत्यंतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः । रेतसः सिक्तस्य त्वष्टा रूपाणि विकरोतीति श्रुतेः । स देवो विश्वान् सर्वानपि पशूनस्मदीयान् गवादिकान् समानजे । सम्यगनक्ति । व्यक्तीकरोति ॥ संपूर्वादनक्तेर्लिटि तस्मान्नुडिति नुट् ॥ अथ प्रत्यक्षः । तेषामक्तानां पशूनां स्फातिं वृद्धिं नोऽस्मदर्थमायज । सर्वतः पूजय। कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

उप त्मन्यां वनस्पते पाथो देवेभ्यः सृज ।

अग्निर्हव्यानि सिष्वदत् ॥ १०

उप । त्मन्यां । वनस्पते । पाथः । देवेभ्यः । सृज ।

अग्निः । हव्यानि । सिस्वदत् ॥ १०

हे वनस्पते यूपाभिमानि देव त्मन्या आत्मनैव देवेभ्यो-ऽग्न्यादिभ्यः पाथः पशुरूपमन्नमुपसृज । उत्पादय । यूपाभावे पशुनियोजनाभावेन हविषोऽभावात् । त्वय्येवं कृतवति सत्यग्निर्हव्यानि हवींषि स्वदत् । स्वदयतु । स्वादूकरोतु ॥

॥ अथैकादशी ॥

पुरोगा अग्निर्देवानां गायत्रेण समज्यते ।
स्वाहाकृतीषु रोचते ॥ ११

पुरःऽगाः । अग्निः । देवानां । गायत्रेण । सं । अज्यते ।
स्वाहाऽकृतीषु । रोचते ॥ ११

अयमग्निर्देवानां पुरोगा असुरयुद्धं प्रति पुरोगामी । यद्वा देवानां मध्ये यज्ञं प्रत्यग्निरेव पुरोगामी । अत एवाग्रणीत्वा-देवाग्निशब्दो निष्पन्नः । अग्निः कस्मादग्रणीर्भवतीति निरुक्तं । तादृशोऽयं गायत्रेणैतदुपलक्षितेन मंत्रेण समज्यते । सम्यक् लक्ष्यते । स्वाहाकृतीषु स्वाहाकारेषु सत्सु हविःषु दीयमानेषु रोचते । अत्यर्थं दीप्यते । एताः प्रयाजदेवता यज्ञावयवाभिमानिन्यः । तद्द्वारा यज्ञ एव स्तूयत इति केषांचिन्मतं । अग्नेरेव नामांतरमित्यन्ये ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

अग्ने नयेति दशमं सूक्तमष्टर्चमागस्त्यं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अग्ने नयाष्टावाग्नेयमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विन शस्त्रयोस्त्रैष्टुभच्छंदसि विनियोगः । अथैतस्या इत्यत्राग्ने नयाग्ने त्वमित्यष्टानामुत्तमाद्युत्तमास्तिस्र उद्धरेत् । आ० ४. १२. । इति सूत्रितत्वात् ॥ अत्र शौनकः । उत्पथप्रतिपन्नो

यो भ्रष्टो वापि पथ क्वचित्। पंथानं प्रतिपद्येत कृत्वा वा कर्म गर्हितं ॥ अग्ने नयेति सूक्तेन प्रत्यृचं जुहुयाद्घृतं। जपेच्च प्रयतो नित्यमुपतिष्ठेत वानलं। ऋग्वि० १.२५। इति ॥ आद्यास्तस्रः श्रावणाकर्मणि विनियुक्ताः। श्रावण्यां पौर्णमास्यामित्यत्र सूत्रितं। अग्ने नय सुपथा राये अस्मानिति चतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा। आ० गृ० २.१.। इति। आग्नेये पशौ वपापुरोडाशयोराद्ये द्वे अनुवाक्ये। तथा च सूत्रितं। अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्त्रैः। आ० ३.७.। इति ॥ आद्या प्रायणीयेष्टावाग्नेय यानुवाक्या। सैवोदयनीये याज्या। तदुक्तं प्रायणीयेष्टिरित्यत्र सूत्रितं। अग्ने नय सुपथा राये अस्माना देवानामपि पंथामगन्म। आ० ४.३.। इति। विपरीतास्तु याज्यानुवाक्या इति च ॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा ॥

अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव
वयुनानि विद्वान्।
युयोध्य१स्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥

अग्ने। नयं। सुऽपथा। राये। अस्मान्। विश्वानि।
देव। वयुनानि। विद्वान्।
युयोधि। अस्मत्। जुहुराणं। एनः। भूयिष्ठां।
ते। नमःऽउक्तिं। विधेम ॥ १

हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्ट देव द्योतमान विश्वानि वयुनानि सर्वाणि प्रज्ञानानि। अनेनैतदनुष्ठितमिदं प्रापणीयमिति यदेतज्ज्ञानमस्ति तद्विद्वानित्यर्थः। यतो विद्वान् अतस्त्वमस्मान् सुपथा शोभनेन मार्गेण राये गंतव्याय स्वर्गादिधनाय ॥ द्वितीयार्थे वा चतुर्थी ॥ प्रापणीयं रयिं प्रति नय। तदर्थं जुहुराणं कुटिलकारिणः पापं फलप्रतिबंधकरूपमस्मत् अस्मत्तो युयोधि। पृथक् कुरु। ते तव वयं भूयिष्ठामतिप्रवृद्धां नमउक्तिं नमस्कारोक्तिं स्तुतिं विधेम। परिचरेम। कुर्मः ॥

आयुष्कामेष्ट्यामग्ने त्वं पारयेति द्वे स्विष्टकृतो याज्ये पाहि न इति चतुर्थ्यनुवाक्या। पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैरग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मानिति संयाज्ये। आ० २.१०.। इति सूत्रितं ॥ एते एव स्वस्त्ययन्यामपि संयाज्ये इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा।
पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः ॥

अग्ने। त्वं। पारय। नव्यः। अस्मान्। स्वस्तिऽभिः।
अति। दुःऽगानि। विश्वा।
पूः। च। पृथ्वी। बहुला। नः। उर्वी। भव। तोकाय।
तनयाय। शं। योः ॥ २

हे अग्ने त्वं नव्यो नवतरः स्तुत्यो वा त्वमस्मान् यागाङ्गात्पारय। कर्म समापय्यातिपारय। अतिक्रामय। केन साधनेन। स्वस्तिभिः। अग्निरभिपूजितः। सुशब्दः शोभनवचनः। अत्यंतं पूजितैर्यज्ञादिसाधनैः। कानि। दुर्गाणि दुर्गमनानि पापानि। अनतिक्रमणीयानि दुरिताख्यानतिपारय। किंच नोऽस्माकं पृथ्वी पृथुतरा पूश्च पुर्यपि भवत्विति शेषः। चशब्दो वक्ष्यमाणेन सह समुच्चयार्थः। पूरिति जात्येकवचनं। पुराण्यपि भवंत्वित्यर्थः। तथा नोऽस्माकमुर्वी पृथ्व्यपि बहुतरा भवतु। त्वं तु तोकायापत्याय तनयाय पुत्राय। तोकशब्दोऽपत्यसामान्यवचनः। तनयशब्दः पुत्रवचनः। शं सुखं योर्मिश्रयिता भव। यद्वा रोगाणां शमनं भयानां यावनं च भव। कुर्वित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमंत

कृष्टीः।

पुनरस्मभ्यं सुवितायं देव क्षां विश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र॥ ३

अग्ने। त्वं। अस्मत्। युयोधि। अमीवाः।

अनग्निऽत्राः। अभिऽअमंत। कृष्टीः।

पुनः। अस्मभ्यं। सुवितायं। देव। क्षां। विश्वेभिः।

अमृतेभिः। यजत्र॥ ३

हे अग्ने त्वममीवा रोगानस्मत् अस्मत्तो युयोधि । व्यावर्तय । या अनग्निवा अग्निनापालयिता: कृष्टी: प्रजा अभ्यमंत । अभिमिमतेऽस्मान् ॥ यच्छब्दाध्याहारादनिघात: ॥ ता युयोधि । यद्वा ता अनग्निवा: प्रापिन्य: कृष्टय: प्रजा अभ्यमंत । त्वयाभ्यमितुमभितो रोगै: प्रापयितुमर्हंति । वयं तु न तादृशा: । अतोऽस्मत्तो वियोजयेत्यर्थ: । न केवलं वियोगमात्रं । अपि तु पुन:पुनरिदं कर्तव्यं । अस्मभ्यमस्मदर्थं सुविताय शोभनफलाय हे यजत यष्टव्य देव द्योतमानाग्ने विश्वेभिरमृतेभि: सर्वैरमरणधर्मभिरन्यैर्यष्टव्यैर्देवै: सह द्यां पृथिवीं देवयजनलक्षणामागच्छति शेष: ॥

पाहि न इत्यस्या विनियोगद्वयमग्ने त्वं पारयेत्यत्रोक्तं । तथाग्नेयपशाविषैव हविषोऽनुवाक्या तथा च सूत्रितं । पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रै: प्र व: शुक्राय भानवे भरध्वं । आ० ३, ७, । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैरुत प्रिये सदन आ शुशुक्वान्
मा ते भयं जरितारं यविष्ठ नूनं विदन्मापरं सहस्व: ॥ ४

पाहि । न: । अग्ने । पायुऽभि: । अजस्रै: । उत ।
प्रिये । सदने । आ । शुशुक्वान् ।
मा । ते । भयं । जरितारं । यविष्ठ । नूनं । विदत् । मा ।
अपरं । सहस्व: ॥ ४

हे अग्ने नोऽस्मानजस्रैरनवरतैरविच्छिन्नैः पायुभिः पालनप्रकारैः पाहि । पालय । उत अपि च प्रिये सदने तव प्रियभूते यागगृह आ सर्वतः शुशुक्वान् । दीप्यमानो भवेति शेषः । किंच हे यविष्ठ युवतम ते तव जरितारं गरितारं स्तोतारं मां नूनमद्य भयं मा विदत् । मा लभतां । माप्नोतु । हे सहस्वो बलवन्नग्नेऽपरमपरस्मिन्काले भयं मा विदत् । अपरं मदन्यं वा मा विदत् ॥

अच्युताय भौमायैककपालपुरोडाशहोमे मा नो अग्न इत्यनयाशयमभिजुहोति । तथा च सूत्रितं । मा नो अग्नेऽव सृजो अघायेत्येनमाशयेनाभिजुहोति । आ० गृ० २. १. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

मा नो॑ अग्ने॒ऽव॑ सृजो अ॒घाया॑वि॒ष्यवे॑ रि॒पवे॑

दु॒च्छुना॑यै ।

मा द॒त्वते॒ दश॑ते॒ माद॒ते॑ नो॒ मा रीष॑ते सहसाव॒न्परा॑

दाः ॥ ५

मा । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । अव॑ । सृ॒जः॒ । अ॒घाय॑ । अ॒वि॒ष्यवे॑ ।

रि॒पवे॑ । दु॒च्छुना॑यै ।

मा । द॒त्वते॑ । दश॑ते । मा । अ॒द॒ते॑ । नः॒ । मा ।

रिष॑ते । स॒ह॒सा॒ऽव॒न् । परा॑ । दाः॒ ॥ ५

हे अग्ने नोऽस्मानघाय हिंसकायाविष्यवे। अविष्यतिरत्तिकर्मा। अन्नेच्छवे दुच्छुनायै। शुनं सुखं। दुष्टसुखकारिणे दुःखकारिण इत्यर्थः। तस्मै रिपवे मावसृजः। मा त्याक्षीः। तदधीनं मा कुर्वित्यर्थः। तथा नोऽस्मान्दत्वते दंतवते दशते खादते सर्पादये मावसृजः। तथा नोऽस्मानदतेऽदंतकाय शृंगादिभिर्घातिने मावसृजः। तथा रिषते हिंसकाय तस्कर राक्षसादये हे सहस्वान् महस्विन् मा परा दाः। पराभूतं मा देहि। सर्वथा न देहीत्यर्थः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि घ त्वावाँ ऋतजात यंसद्गृणानो अग्ने तन्वे३वरूथं।

विश्वाद्रिरिक्षोरुत वा निनित्सोरभिहुतामसि हि देव

विष्पट् ॥ ६

वि। घ। त्वाऽवान्। ऋतऽजात। यंसत्। गृणानः।

अग्ने। तन्वे। वरूथं।

विश्वात्। रिरिक्षोः। उत। वा। निनित्सोः।

अभिऽहुतां। असि। हि। देव। विष्पट् ॥ ६

हे ऋतजात यज्ञार्थमुत्पन्नाग्ने वरूथं वरणीयं त्वां तन्वे शरीरपोषाय गृणानः स्तुवन् त्वावान् त्वया देवतया तद्वान्

जनो वि ष यंसत्। विमुंचति खल्वात्मानं। कामात्मकोपाशात्। रिरिक्षोर्हिंसितुमिच्छोश्चोरादेः सकाशात्। उत वा अथवा निनित्सोर्निंदितुमिच्छतः। हे देव अभिहुतामाभिमुख्येन कुटिलं कुर्वतां द्विषां विष्पट् विशेषेण बाधकोऽसि हि। अतस्त्वदनुग्रहादयं जनो वियंसत्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं ताँ अ॑ग्न उभयान्वि विद्वान्वेषि॑ प्रपित्वे मनु॑षो यजत्र।
अभिपित्वे मन॑वे शास्यो॑ भूर्मर्मृजेन्य॑ उशिग्भिर्नाक्रः॥ ७

त्वं। तान्। अग्ने। उभयान्। वि। विद्वान्। वेषि॑।
प्रऽपित्वे। मनु॑षः। यजत्र।
अभिऽपित्वे। मन॑वे। शास्यः॑। भूः। मर्मृजेन्यः॑।
उशिक्ऽभिः॑। न। अक्रः॥ ७

हे यजत्र यष्टव्याग्ने त्वं तान्यष्टृनयष्टृंश्चोभयान्मनुषो मनुष्यान्विविच्य विद्वान् जानन् प्रपित्वे संनिहित एव काले वेषि। कामयसे यष्टृन्। तथा कुर्वन् अक्र आक्रमिता त्वं मनवे॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। मनुष्यस्य यजमानस्याभिपित्वेऽभिप्राप्तकालेऽभिगमनवति यज्ञे वा शास्यो भूः। शिक्षणीयो भव। इदं कुर्विदं कुर्विति विधेयो भव। मर्मृजेन्यः शोधयिता यजमान उशिग्भिः कामयमानैर्ऋत्विग्भिरिव॥

॥ अथाष्टमी ॥

अवोचाम निवचनान्यस्मिन्मानस्य सूनुः सहसाने अग्नौ ।
वयं सहस्रमृषिभिः सनेम विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ८

अवोचाम । निऽवचनानि । अस्मिन् । मानस्य । सूनुः ।
सहसाने । अग्नौ ।
वयं । सहस्रं । ऋषिऽभिः । सनेम । विद्याम । इषं ।
वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ८

वयमस्मिन्नग्नौ निवचनानि नियमपूर्वकाणि वचांसि स्तोत्ररूपाण्यवोचाम । ब्रूमः । अग्निर्विशेष्यते । मानस्य सूनुः । मीयत इति मानो मंत्रः । तस्य सूनुरग्निर्मंत्रेणोत्पद्यमानत्वात् ॥ सप्तम्यर्थे प्रथमा ॥ मानस्य सूनौ । सहसाने शत्रूणामभिभवितर्यग्नाववोचाम । वयमेभिर्ऋषिभिरतींद्रियार्थप्रकाशकैर्मंत्रैः साधनैः सहस्रमपरिमितं धनं सनेम । संभजेमहि । विद्यामेति गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

अनर्वाणमित्यष्टर्चमेकादशं सूक्तमागस्त्यं बार्हस्पत्यं त्रैष्टुभं । अनर्वाणं बार्हस्पत्यमित्यनुक्रांतं । श्रौतविनियोगो लैंगिकः ॥ तत्र शौनकः ॥ स्नात्वा जपेदनर्वाणं नमस्कृत्य बृहस्पतिं । वीराश्वनं च प्राप्नोति सोऽग्र्याक्यं च नियच्छति । ऋग्वि० १ २७ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अनर्वाणं वृषभं मंद्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमर्कैः।
गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आशृण्वंति नवमानस्य
मर्ताः ॥ १

अनर्वाणं। वृषभं। मंद्रऽजिह्वं। बृहस्पतिं। वर्धय।
नव्यं। अर्कैः।
गाथाऽन्यः। सुऽरुचः। यस्य। देवाः। आऽशृण्वंति।
नवमानस्य। मर्ताः ॥ १

हे होतर्नव्यं नवतरं स्तुत्यं वा तमनर्वाणमगंतारं। स्तोतुरधीनमित्यर्थः। वृषभमपां फलानां वर्षितारं मंद्रजिह्वं मादकवाचं बृहस्पतिं मंत्रस्य पालयितारमेतन्नामकं देवमर्कैरर्चनसाधनैर्वर्धय। प्रवृद्धं कुरु। सुरुचः शोभनदीप्तेर्नवभाजस्य स्तूयमानस्य॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ यस्य बृहस्पतेः॥ कर्मणि षष्ठी॥ रोचमानं स्तूयमानं गाथान्यः। गाथेति वाङ्नाम। स्तुतिवचसो नेतारो देवा व्यवहर्तारो मर्ता मनुष्या होत्रादयः। यद्वा नवमानस्य स्तुवानस्य यजमानस्य संबंधिनस्ते। आशृण्वंति। आश्रावयंति पुरा। तं बृहस्पतिं वर्धय। अनर्वाणमप्रत्यृतमन्यस्मिन्नित्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं। नि० ६. २३.॥

बार्हस्पत्ये पशौ तमृत्वियेत्येषा वपायाज्या। सूत्रितं च। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हात्तमृत्विया उप वाचः सचंते। आ० ३. ७.। इति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमृत्विया उप वाचः सचंते सर्गो न यो देवयतामसर्जि।
बृहस्पतिः स ह्यंजो वरांसि विभ्वाभवत्समृते मातरिश्वा ॥२

तं। ऋत्वियाः। उप। वाचः। सचंते। सर्गः। न।
यः। देवऽयतां। असर्जि।
बृहस्पतिः। सः। हि। अंजः। वरांसि। विऽभ्वा।
अभवत्। सं। ऋते। मातरिश्वा ॥ २

तं बृहस्पतिमृत्विया वर्षर्तुसंबंधिन्यो वाचो माध्यमिका उप सचंते। समीपे सेवंते। यः सर्गो न। उदकस्य स्रष्टापि। नशब्दोऽप्यर्थे॥ देवयतां देवानिच्छतां यजमानानामसर्जि फलं। यद्वा देवत्वमिच्छतां मनुष्याणामसर्जि सृष्टवान्वृष्ट्युदकं। यद्वा ऋत्विया प्राप्तकालीना वाचो होत्रादिप्रेरिता वाच उप सचंते तं यः सर्गो न। उदकसृष्टिरिव। सः स एव बृहस्पतिरंजो हि। व्यंजकः खलु। तस्मिन्वर्षति सर्वं भवंति। अत एव विभ्वा विभुर्व्याप्तो मातरिश्वा वृष्टिनिर्मातर्यंतरिक्षे चेष्टमानो वायुसदृशो वा वरांसि वरणीयानि वृष्ट्यादिफलानि संपादयन् ऋत उदके निमित्तभूते सति समभवत्। संभूतः। अथवा अंजो यज्ञियानां व्यंजको मातरिश्वा फलस्य निर्मातरि यज्ञे श्वसिता वर्तमानः स बृहस्पतिर्ऋते यज्ञे निमित्तभूते सति वरांसि वरणीयानि हवींषीच्छन् विभ्वा विभुः समभवत्॥

॥ अथ तृतीया ॥

उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च श्लोकं यंसत्सवितेव प्र बाहू।

अस्य क्रत्वाहन्योऽयो अस्ति मृगो न भीमो

अरक्षसस्तुविष्मान् ॥ २

उपऽस्तुतिं। नमसः। उत्ऽयतिं। च। श्लोकं। यंसत्।

सविताऽइव। प्र बाहू इति।

अस्य। क्रत्वा। अहन्यः। यः। अस्ति। मृगः। न।

भीमः। अरक्षसः। तुविष्मान् ॥ ३

अयं बृहस्पतिरुपस्तुतिं यजमानेनोपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं नमसो हविर्लक्षणस्यान्नस्योद्यतिमुद्धारं च श्लोकं अन्यो यो मंत्रविशेषोऽस्ति तं च प्रयंसत्। प्रकर्षेण यच्छतु स्वीकर्तुं। यजमानो वा तत्सर्वं प्रयच्छत्वस्मै। तत्र दृष्टांतः। सवितेव। सूर्य इव। स यथा स्तोत्रादिकं स्वीकरोति तद्वत्। यजमानप्रदानपक्षे सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्य इव। स यथा बाहुभ्यः प्रकाशादि प्रयच्छति तद्वदाह बाहुभ्यां यजमानोऽपीत्यर्थः। तस्य महत्त्वमाह। अरक्षसः स्वविरोधिरक्षोरहितस्यास्य बृहस्पतेः क्रत्वा कर्मणा सामर्थ्येनाहन्योऽह्नि साध्यः सूर्योऽस्ति स भीमो न मृग इव भयजनकः सिंहादिरिव भीमो भयहेतुस्तुविष्मान् बलवान् परिभ्रमतीति शेषः। यस्य माहात्म्येन मंत्राभिमानिनो बृहस्पतेः सामर्थ्यान्मंदेहाद्यसुराञ्जित्वातितेजस्वी भवति तादृशो महानुभावो यजमानदत्तं हविरादिकं स्वीकरोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य श्लोको दिवीयते पृथिव्यामत्यो न
यंसद्यक्षभृद्विचेताः।
मृगाणां न हेतयो यंति चेमा बृहस्पतेरहिमायाँ अभि
द्यून् ॥ ४

अस्य। श्लोकः। दिवि। ईयते। पृथिव्यां। अत्यः।
न। यंसत्। यक्षऽभृत्। विऽचेताः।
मृगाणां। न। हेतयः। यंति। च। इमाः।
बृहस्पतेः। अहिऽमायान्। अभि। द्यून्। ४

अस्य बृहस्पतेः श्लोकः स्तुत्यात्मिका कीर्तिर्गर्जितवान्वा दिवि द्योतमाने द्युलोके पृथिव्यां चेयते। गच्छति। व्याप्नोति यो बृहस्पतिरत्यो न अतनशील आदित्य इव यक्षभृत् पूजितं हविरादिकं दधानो विचेता विविधं चेतयिता प्राणिनां विशिष्टप्रज्ञायुक्तो वा यंसत्। नियच्छति फलं। किंच मृगाणां हंतुमन्विष्यतां हेतयो न आयुधानीवास्य बृहस्पतेरिमा हेतयो हिंसाख्यायुधानि यंति। गच्छंति च॥ चवायोगे प्रथमेति न निघातः॥ अहिमायान् आगत्य हंतारोऽंतरिक्षचारिणो वा माया येषां वृत्रादीनां तानसुरान् द्यून् दिवसान्॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया॥ तान्यायुधान्यभि लक्षयंति च। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥

॥ अथ पंचमी ॥

ये त्वा देवोस्रिकं मन्यमानाः पापा भद्रमुपजीवंति पज्राः।
न दूढ्ये ३ अनु ददासि वामं बृहस्पते चयस इत्पियारुं ॥५

ये । त्वा । देव । उस्रिकं । मन्यमानाः । पापाः ।
भद्रं । उपऽजीवंति ॥ पज्राः ।
न । दुःऽध्ये । अनु । ददासि । वामं । बृहस्पते । चयसे ।
इत् । पियारुं ॥ ५

हे देव बृहस्पते ये पापाः पापबुद्धयोऽल्पाः पज्रा हवि-र्लक्षणान्नवंतः पापेन जीर्णा वा नरा भद्रं कल्याणं त्वा त्वामुस्रिकं। उस्रियेति गोनाम। कुत्सितामल्पक्षीरोत्पा-दिनीं गां जीर्णमनड्वाहं वा मन्यमाना उपजीवंति। उपेत्य प्राप्नुवंति। अल्पं याचंत इत्यर्थः। दूढ्ये दुर्धिये ॥ वचनव्यत्ययः दुर्बुद्धिभ्यस्तेभ्यो वामं वननीयं धनं नानुददासि। अनुकूलं न वितरसि। हे बृहस्पते देव पियारुं सोमपालनशीलं सोमेन यष्टारं महाफलरिप्सुं तु चयस इत्। गच्छस्येवानु-ग्रहीतुं ॥ चय गताविल्यस्येदं रूपं ॥ यद्वा हे बृहस्पते पियारुं हिंसकं ॥ पीयतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपं। तं प्राणिहिंसकं चयस इत्। हंस्येव ॥ बृहस्पते यच्चातयसि देवपीयुमिति निरुक्तं। ४. २५. ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुप्रैतुः सूयवसो च पंथा दुर्नियंतुः परिप्रीतो न मित्रः ।
अनर्वाणो अभि ये चक्षते नोऽपीवृता अपोर्णुवंतो
अस्थुः ॥ ६

सुऽप्रतुः । सुऽयवसः । न । पंथाः । दुःऽनियंतुः ।
परिऽप्रीतः । न । मित्रः ।
अनर्वाणः । अभि । ये । चक्षते । नः । अपिऽवृताः ।
अपऽऊर्णुवंतः । अस्थुः ॥ ६

हे बृहस्पते त्वं सुप्रैतुः सुष्ठु गंतुर्मनुष्यस्य सुयवसः शोभनान्नस्य पंथा न । मार्ग इव । सुष्ठु यज्ञमार्गगामिनो सुयवसः पंथा इव । सुखकारी भवेत्यर्थः । किंच दुर्नियंतुर्दुःखेन नियमितू राज्ञः परिप्रीतः सर्वप्रकारेण संतुष्टो द्वेषादिरहितो मित्रो न । सुहृत्तमीव । स यथा दुर्नयान्निवर्तयति तद्वत् त्वमपि तथास्मभ्यं कुर्वित्यर्थः । सखिवदमार्गान्निवर्त्य मार्गे यज्ञादिरूपे योजयित्वा तत्रापि फलप्रदो भवेत्यर्थः । किंच अनर्वाणोऽपापा ये नरा नोऽस्मानभि आभिमुख्येन चक्षते बोधयंति तेऽपीवृता अप्यपोर्णुवंतोऽपगतावरणवंतो ज्ञानवंतोऽस्थुः । तिष्ठंतु । यद्वा अनर्वाणस्त्वामप्राप्नुवंतो येऽस्मद्विरोधिनो नोऽस्मानभिचक्षते । अभिवदंति निंदंति तेऽपीवृता आच्छादिता रक्षिता अप्यपोर्णुवंतोऽपगतरक्षणा भवंति ॥

सं यं स्तुभ इत्येषा बार्हस्पत्ये पशौ पुरोडाशस्य याज्या। सूत्रितं च। सं यं स्तुभोऽवनयो न यंत्येषा पित्वे। आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

सं यं स्तुभोऽवनयो न यंति समुद्रं न स्रवतो रोधचक्राः।
स विद्वाँ उभयं चष्टे अंतर्बृहस्पतिस्तर आपश्च गृध्रः ॥ ७

सं। यं। स्तुभः। अवनयः। न। यंति। समुद्रं। न। स्रवतः। रोधऽचक्राः।
सः। विद्वान्। उभयं। चष्टे। अंतरिति। बृहस्पतिः। तरः। आपः। च। गृध्रः ॥ ७

यं बृहस्पतिं स्तुभः स्तोतारश्चावनयो न। सर्वा अवनयो भूमयो मनुष्या यथा स्वामिनं कर्म प्रति वा संयंति संगच्छंति तद्वत्। तथा समुद्रं रोधचक्राः॥ नदीनामैतत्॥ रोधनशीलानि चक्राणि यासु तास्ताइत्यः कूलं क्रममाणा वा स्रवंतः स्रवंत्यो नद्यो यथा यंति तद्वत् सर्वा अपि स्तुतयस्तमेव प्राप्नुवंति। गृध्रो गर्धनशीलो दृष्टिमाकांक्षमाणः स बृहस्पतिर्विद्वान् वक्ष्यमाणाभिज्ञस्तरस्तरणं जलाभिवृष्टिमाप उदकानि चोभयमंतर्मध्ये स्थित्वा चष्टे पश्यति। करोतीत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

एवा महस्तुविजातस्तुविष्मान्बृहस्पतिर्वृषभो धायि देवः ।

स नः स्तुतो वीरवद्धातु गोमद्विद्यामेषं वृजनं

जीरदानुं ॥ ८

एव । महः । तुविऽजातः । तुविष्मान् । बृहस्पतिः ।

वृषभः । धायि । देवः ।

सः । नः । स्तुतः । वीरऽवत् । धातु । गोऽमत् ।

विद्याम । इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ८

महो महान् तुविजातो बह्वर्थमुत्पन्नस्तुविष्मान् बलवान् वृषभोऽपां वर्षिता देवो बृहस्पतिरेव एवं स्तुतिप्रकारेण धायि । धीयते । स्तूयत इत्यर्थः । स स्तुतो देवो नोऽस्माकं वीरवत्पुत्राद्युपेतं गोमद्गोभिर्युक्तं फलं धातु । करोत्वित्यर्थः । विद्यामेति गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

कंकत इति षोडशर्चं द्वादशं सूक्तं । ऋषिरगस्त्यः । अप्तृणसूर्यास्त्रयो देवताः । त्रिष्टुप् छंदः । सूर्ये विषमित्याद्यास्तिस्रो महापंक्तयः । अष्टकौ सप्तकः षट्को दशको नवकश्चेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । नवानामित्येषा त्रयोदशी महाबृहती । चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहतीति ह्युक्तं । अत्र यद्यप्यक्षराणि न्यूनानि तथापि व्यूहेन पूरणीयानि ।

अथानुक्रमणिका। कंकतः षोडशोपनिषदानुष्टुभमत्र्य सौर्यं विषघ्नंकावानगस्त्यः प्राब्रवीदथाद्याद्याश्च तिस्रो महापंक्त्यो महाबृहती चेति। उपनिषदिति रहस्यमित्यर्थः। विषघ्नंकाग्यक्तोऽगस्त्यस्तत्परिहारार्थेदमुक्तवान्। शौनक विशेषविनियोगो लैंगिकः॥ अत्र शौनकः। कंकतो नेति सूक्तं तु विषार्त्तः प्रयतो जपेत्। विषं न क्रमते चास्य सर्पादृष्टिविषादपि॥ यत्कीटलूतासु विषं दंष्ट्रिवृश्चिकतश्च यत्। मूलं च कृत्रिमं चैव जपन् सर्वमपोहति। ऋग्वि० १,२७, इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

कंकतो न कंकतोऽथो सतीनकंकतः।

द्वाविति प्लुषी इति न्य१'दृष्टा अलिप्सत॥ १

कंकतः। न। कंकतः। अथो इति। सतीनऽकंकतः।

द्वौ। इति। प्लुषी इति। इति। नि। अदृष्टाः।

अलिप्सत॥ १

कंकतोऽल्पविषः कश्चित् न कंकतस्तद्विपरीतोऽनल्पविषो महोरगादिः। तकतेर्गत्यर्थस्य वर्णव्यत्ययेन कंकत इति रूपं भवति। अथो अपि च सतीनकंकतः। सतीनमित्युदकनाम सतीनं गहनमिति तन्नामसु पाठात्॥ उदकचारल्पविषवान् कश्चिद्दुण्डुभादिः। एवं द्वाविति। अल्पविषमहाविषभेदेन जलस्थलभेदेन वा द्विप्रकाराविति। प्लुषी इति। प्लोषणा इति। प्रकारद्वै विध्यदाहकत्वयोः प्रतिपादनार्थेतिकारद्वयं।

तथादृष्टा अदृश्यमानरूपा एतत्संज्ञकाश्च केचिद्विषधरा एवमुक्तप्रकारा ये संति ते नूनं मां न्यलिप्सत । विशेषेण लिंपंति । सर्वाण्यंगानि विषमाप्नोति । केनैवं कृतमिति ज्ञायत इति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अदृष्टान्हंत्यायत्यथो हंति परायती ।

अथो अवघ्नती हंत्यथो पिनष्टि पिंषती ॥ २

अदृष्टान् । हंति । आऽयती । अथो इति । हंति ।
परा॒ऽयती ।

अथो इति । अवऽघ्नती । हंति । अथो इति । पिनष्टि ।
पिंषती ॥ २

अनेन विषघ्नौषधिः स्तूयते । आयती विषदष्टस्य सकाशमागच्छंती विषनिर्हरणसाधनौषधिरदृष्टान् अदृश्यमानान्विषधरान्हंति । हिनस्ति । अथो अपि च परायती परागच्छंती संमार्जनसमयेऽर्वाक्प्रवृत्ता हंति । नाशयति जलचरविषधरान् । अथो अपि चावघ्नती ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ अवहन्यमानौषधिः स्वगंधेन हंति बहुविधान् । यद्वा काचिदौषधिर्दंशकान्मारयत्येव । अथो अपि च पिंषती पेषणकर्त्री दृषत्पिष्यमाणा वौषधिः पिनष्टि । चूर्णीकरोत्यल्पविषान् । अथवा सर्वेषु वाक्येष्वविशेषेण सर्वविषकारिणां नाश उक्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शरासः कुशरासो दर्भासः सैर्या उत ।
मौंजा अदृष्टा वैरिणाः सर्वे साकं न्यलिप्सत ॥ ३

शरासः । कुशरासः । दर्भासः । सैर्याः । उत ।
मौंजाः । अदृष्टाः । वैरिणाः । सर्वे । साकं । नि ।
अलिप्सत ॥ २

अन्यांश्च विषहेतूनाह । शरासः शरा वेणुदंडसदृशा अंतश्छिद्रास्तृणविशेषाः । कुशरासः कुत्सितशरा अंतश्छिद्राः शरसदृशास्तृणविशेषाः । दर्भासो दर्भाः कुशाः सैर्याः स्थटाकादिप्रांतोद्भवास्तृणविशेषा अश्ववाला इति प्रसिद्धाः । मौंजा मुंजाः प्रसिद्धाः । वैरिणा वीरणप्रकाराः । एतेषु वर्तमाना अदृष्टा उक्तरूपाः सर्वे विषधराः साकं मिलित्वा न्यलिप्सत । निलिंपंति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि गावो गोष्ठे असदन्नि मृगासो अविक्षत ।
नि केतवो जनानां न्यदृष्टा अलिप्सत ॥ ४

नि । गावः । गोऽस्थे । असदन् । नि । मृगासः ।
अविक्षत ।
नि । केतवः । जनानां । नि । अदृष्टाः । अलिप्सत ॥ ४

गावो गोष्ठे न्यसदन्। निषीदंति। मृगासो मृगा न्यविक्षत। निविष्टाः। स्वस्थान उपरताः। जनानां प्राणिनां केतवः प्रज्ञानानि नि। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥ नीचान्यभवन्। एतेऽस्मिन्समयेऽदृष्ठा अदृश्यमानरूपा संतो न्यलिप्सत। निलिंपंति विशेषेण॥

॥ अथ पंचमी ॥

एत उ त्ये प्रत्यदृश्रन्प्रदोषं तस्करा इव ।

अदृष्टा विश्वदृष्टाः प्रतिबुद्धा अभूतन ॥ ५

एते। ऊं इति। त्ये। प्रति। अदृश्रन्। प्रऽदोषं।

तस्कराःऽइव।

अदृष्टाः। विश्वंऽदृष्टाः। प्रतिऽबुद्धाः। अभूतन ॥ ५

त्ये त एते सर्पाः प्रत्यदृश्रन्। प्रतिदृश्यंते रात्रौ श्वासादिलिंगेन। यद्वा ते रात्रौ हंतारो दिवैते प्रतिदृश्यंते। तत्र दृष्टांत। प्रदोषं। रात्रिर्दोषा। रात्रिं प्रति तमसाभिभूतासु रात्रिषु तस्करा इव हिंसकाश्चौरा दृश्यंते यथा तद्वत्। कीदृशास्ते। अदृष्टाः। अपरिदृश्यमानाः। विश्वदृष्टाः। विश्वं दृष्टं यैस्ते तादृशाः प्रतिदृश्यंते। अतो हे नराः प्रतिबुद्धा अभूतन। भवत॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

द्यौर्वः पिता पृथिवी माता सोमो भ्रातादितिः स्वसा ।

अदृष्टा विश्वदृष्टास्तिष्ठतेडयता सु कं ॥ ६

द्यौः । वः । पिता । पृथिवी । माता । सोमः । भ्राता ।

अदितिः । स्वसा ।

अदृष्टाः । विश्वऽदृष्टाः । तिष्ठत । इडयत । सु । कं ॥ ६

अतः परं विषचिकित्सा । तत्र तावत् हे सर्पा वो युष्माकं द्यौः पिता । पृथिवी माता । सोमो भ्राता । अदितिर्देवमाता स्वसा । एवं महानुभावा महोरगा अदृष्टा अन्यैरदृश्यमानरूपाः स्वयं तु विश्वदृष्टाः सर्वस्य द्रष्टारो यूयं तिष्ठतः । स्वस्वस्थाने मां प्रति मा गच्छत । सु सुतरां कं सुखं यथा तथेडयत । ईरयत । गच्छत । सोमशब्देन सोमाधारो द्युलोक उच्यते । पृथिव्यंतरिक्षद्युस्थानस्थाः सर्पाः स्वस्वस्थानं प्राप्नुत । अस्मद्बाधं मा कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ये अंस्या ये अंग्याः सूचीका ये प्रकंकताः ।

अदृष्टाः किं चनेह वः सर्वे साकं नि जस्यत ॥ ७

ये । अंस्याः । ये । अंग्याः । सूचीकाः । ये । प्रऽकंकताः ।

अदृष्टाः । किं । चन । इह । वः । सर्वे । साकं । नि ।

जस्यत ॥ ७

येऽंस्या अंसार्हा अंसगा अंसे भवा अंसाभ्यां खादंतो वा। तथा येऽंग्या अंगगा अंगेन शरीरेण हंतारो वा लूतिकादयः। सूचीकाः सूचीसदृशपुच्छरोमाणो वृश्चिकाद्याः। ये च प्रकंकताः प्रकृष्टविषाः प्रकृष्टनामिनो वा महोरगा अदृष्टा अदृश्यमानाः किं चन यत्किंचित्सर्पजातमस्ति ःद्दूत्रास्मिन् समीपे वो युष्माकं किमस्ति। अतो यूयं सर्वे साकं सह नितरां जस्यत। मुंचतास्मान् ॥ जसु मोचणे दैवादिकः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत्पुरस्तात्सूर्यं एति विश्वदृष्टो अदृष्टहा ।

अदृष्टान्त्सर्वाञ्जंभयन्त्सर्वाश्च यातुधान्यः ॥ ८

उत् । पुरस्तात् । सूर्यः । एति । विश्वऽदृष्टः । अदृष्टऽहा ।

अदृष्टान् । सर्वान् । जंभयन् । सर्वाः । च ।

यातुऽधान्यः ॥ ८

असौ सूर्यः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिश्युदेति। कीदृशः सः। विश्वदृष्टः। विश्वैर्द्रष्टव्यो यस्य स तादृशः। अदृष्टहा। अदृष्टा विषविशेषा विषधरविशेषा। तेषां हंता। यद्वा अदृष्टमदर्शनमज्ञानमंधकारः। तस्य हंता। सूर्य उदिते सति सर्वे विषधरा विषाणि वा पलायंते। किं कुर्वन्नुदेतीति चेत् उच्यते। सर्वानदृष्टानदृश्यान्विषराक्षसादीञ्जंभयन् हिंसयत्। तथा सर्वा यातुधान्यः। यातवो

यातनास्तीव्रवेदनाः । तासां धात्रीत्वाद्दयित्रीर्महोरगी राक्षसीर्वा जंभयन् पुरस्तादुदेति । अतोऽस्मत्तो निजस्यतेति संबंध ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदपप्तदसौ सूर्यः पुरु विश्वानि जूर्वन् ।

आदित्यः पर्वतेभ्यो विश्वदृष्टो अदृष्टहा ॥ ९

उत् । अपप्तत् । असौ । सूर्यः । पुरु । विश्वानि ।

जूर्वन् ।

आदित्यः । पर्वतेभ्यः । विश्वऽदृष्टः । अदृष्टऽहा ॥ ९

असौ पुरस्ताद्दृश्यमानः सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उदपप्तत् । ऊर्ध्वं गच्छति ॥ पततेर्लुङि पुमागमे रूपं ॥ किं कुर्वन् । विश्वानि बहूनि विषाणि पुरु प्रभूतं जूर्वन् । हिंसन् । कीदृशोऽसौ । पर्वतेभ्यः पर्ववद्भ्यः प्राणिभ्यस्तेषामुपकारायादित्यो विषोदकादीनामदनशीलः । विश्वदृष्टः । विश्वं दृष्टं येन तादृशः । अदृष्टहा । अदृष्टानां विषविशेषाणां हंता । एवं महानुभावः सूर्य ऊर्ध्वमारोहति । अतो विषशंका न कार्या ॥

॥ अथ दशमी ॥

सूर्ये विषमा सजामि दृतिं सुरावतो गृहे ।

सो चिन्नु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं

हरिष्ठा मधु । त्वा मधुला चकार । १०

सूर्ये । विषं । आ । सजामि । दृतिं । सुराऽवतः । गृहे ।

सः । चित् । नु । न । मराति । नो इति । वयं ।

मराम । आरे । अस्य । योजनं । हरिऽस्थाः ।

मधु । त्वा । मधुला । चकार ॥ १०

आदित्यमंडले चतुर्थेनांगुलिना विषमादाय मधुकृत्य योजयित्वा निर्विषो भवेदिति यदेतद्विषविद्यायामुक्तं तदिदमत्रोच्यते । अहं विषाहृतोऽगस्त्यः सूर्ये सर्वस्य प्रेरयितरि मधुविद्यारूपे सूर्यमंडले विषमाहृत्य वर्तमानं सूर्ये आसजामि । आसक्तं करोमि । तत्र दृष्टांतः । सुरावतो गृहे सुरानिर्मातृसदने दृतिमिव चर्ममयं सुरापात्रमिव । यथा तत्कर्तुर्न दोषाय भवति तद्वद्विषमादित्यस्य न बाधकमित्यर्थः । सो सित् । चित् पूजायां । उः प्रसिद्धौ । पूज्यः स सूर्यः खलु न मराति । न म्रियते । नो वयं मराम । तदनुग्रहात्तत्रैव विषस्य योजितत्वाद्वयमपि न म्रियामहे । उभयोरमरणे कारणमाह । हरिष्ठाः । हरयोऽश्वाः । तेषु स्थित आदित्य आरे दूरेऽस्य विषस्य योजनं प्रापणं चकार । तदेवोच्यते । हे विष त्वा त्वां मध्वमृतं चकार । विषस्य विषभावं दूरेऽपनोद्यामृतीचकारेति एषैव मधुला मधुद्रावी निर्विषीकर्त्री मधुविद्या । यदेतदादित्यस्य विषयोजनं तेन चामृतीकरणं यदस्ति एषा मधुविद्या ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इयत्तिका शकुंतिका सका जघास ते विषं ।

सो चिन्नु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं

हरिष्ठा मधुं त्वा मधुला चकार ॥ ११

इयत्तिका । शकुंतिका । सका । जघास । ते । विषं ।

सो इति । चित् । नु । न । मराति । नो इति । वयं ।

मराम । आरे । अस्य । योजनं । हरिऽस्थाः । मधुं ।

त्वा । मधुला । चकार ॥ ११

इयत्तिका । इयत्तां कुत्सितेयत्तावती या बालेत्यर्थः । शकुंतिका । शकुंतः शकुनः । तस्य स्त्री । तां कपिंजलीमाहुः । सका सा ते तव विषं जघास । अभिक्षतवती । सा विषहर्त्रीति प्रसिद्धा । सो चित् ॥ सा उ इति निपातसमुदाय एकं पदं ॥ सापि शकुंतिका न म्रियते निजप्रतिपक्षत्वाद्विषस्य । शिष्टं व्याख्यातचरं । अनेन विद्यायां यद्देवदत्तं विषं तस्य शकुनिभ्य आदित्याय च प्रदानमस्तीत्युक्तं भवति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्रिः सप्त विष्पुलिंगका विषस्य पुष्यमक्षन् ।

ताश्चिन्नु न मरंति नो वयं मरामारे अस्य योजनं

हरिष्ठा मधुं त्वा मधुला चकार ॥ १२

त्रिः। सप्त। विष्पुलिंगकाः। विषस्यं। पुष्यं। अक्षन्।
ताः। चित्। नु। न। मरंति। नो इति। वयं।
मराम। आरे। अस्य। योजनं। हरिऽस्थाः।
मधुं। त्वा। मधुला। चकार॥ १२

त्रिः सप्त त्रिगुणिताः सप्तसंख्याका विष्पुलिंगका विविधाः स्फुलिंगकाः। सप्तसु जिह्वासु लोहितशुक्लकृष्णभेदेन विंश- तियोगात्ताः। यद्वा त्रिः सप्त एकविंशतिभेदा विष्पुलिंगकाः सूक्ष्मचटिका विषप्रतिपक्षभूता विषस्यापहारकस्य पुष्यं पोषमक्षन्। अदंतु। नाशयंतु। ताश्च न मरंति न वयमपि। शिष्टमविशिष्टं॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

नवानां नवतीनां विषस्य रोपुषीणां।
सर्वासामग्रभं नामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा
मधुला चकार॥ १३

नवानां। नवतीनां। विषस्यं। रोपुषीणां।
सर्वासां। अग्रभं। नाम। आरे। अस्य। योजनं।
हरिऽस्थाः। मधुं। त्वा। मधुला। चकार॥ १३

नवानां नवतीनां नवाधिकानां नवतिसंख्याकानां नदीनां। पुनः कीदृशीनां। विषस्यापहारकस्य सर्वस्य

विषस्य रोपयीणां लोपयित्रीणां छेत्रीणां । सर्वासामुक्तानां गंगादिनदीनां नामाग्रभं । गृह्णामि । संकीर्तयामि ॥ गृहेश्छांदसे लुङि छांदसश्र्लुक् । हृग्रहोर्भः ॥ अस्य योजनमित्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्रिः सप्त मयूर्यः सप्त स्वसारो अग्रुवः ।

तास्ते विषं वि जभ्रिर उदकं कुंभिनीरिव ॥ १४

त्रिः । सप्त । मयूर्यः । सप्त । स्वसारः । अग्रुवः ।

ताः । ते । विषं । वि । जभ्रिरे । उदकं ।

कुंभिनीःऽइव ॥ १४

त्रिः सप्त एकविंशतिसंख्याका मयूर्यो मयूरस्त्रियः । ता विषकारिसर्पदेविष्य इति प्रसिद्धा नागद्वेषिगरुड़पक्षादुत्पन्नत्वात् । तथा सप्त एतत्संख्याकाः सर्पशाखाभावाः स्वसारः स्वयमेव सरंत्या अग्रुवः ॥ नदीनामैतत् ॥ सुरगंगायाः प्रसिद्धाः सप्त नद्यः संति । तास्ते हे देह तव विषं विजभ्रिरे । विशेषेण हरंतु । तत्र दृष्टांतः । उदकं कुंभिनीः कुंभिन्यः कुंभवत्यः कुंभेन जलहारिण्य इव । ता यथा तद्धरंति तद्वन्नद्यो मयूर्यश्चातिप्रभूतं हरंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इयत्तकः कुषुंभकस्तकं भिनद्म्यश्मना ।

ततो विषं प्र वावृते पराचीरनु संवतः ॥ १५

इयत्तकः । कुषुंभकः । तकं । भिनद्मि । अश्मना ।

ततः । विषं । प्र । वावृते । पराचीः । अनु । संऽवतः ॥ १५

इयत्तकः कुत्सितेयत्तः । अल्पप्रमाण इत्यर्थः । कुषुंभकः कुं पृथ्वीं सुंभति विलिखतीति सर्पाणां कुत्सितं सुंभयिता निग्रहीता कुषुंभको नकुलः । स ते विषं हरत्विति शेषः । यदि न तथा स करोति तकं कुत्सितं तं नकुलमश्मना भिनद्मि । विदारयामि । विषनिर्हरणप्रयोगे यावद्विषापगमं तं पाषाणानुवातमनुतिष्ठंति तद्विदः । तदिदमत्रोक्तं । ततः एवं प्रयोगे सति विषं प्रवावृते । विषावृताद्देहाद्विषं प्रवर्तते । निर्गच्छतु । काः प्रति । उच्यते । पराचीः परागंचनवतीरतिदूरगाः संवतः संविभागवतो दिशोऽनु लक्षीकृत्य । दिगंतं प्रति गच्छतु । न मां प्रति गच्छत्वित्यर्थः ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोः कुषुंभस्तदित्यंत्या विनियुक्ता । दधिसक्तूञ्जुहोतीत्युपक्रम्य कुषुंभकस्तदब्रवीत् । आ० गृ० ३. ४. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषा षोडशी ॥

कुषुंभकस्तदब्रवीद्गिरेः प्रवर्तमानकः

वृश्चिकस्यारसं विषमरसं वृश्चिक ते विषं ॥ १६

कुषुंभकः । तत् । अब्रवीत् । गिरेः । प्रऽवर्तमानकः ।

वृश्चिकस्य । अरसं । विषं । अरसं । वृश्चिक । ते ।

विषं ॥ १६

एवं महानुभावेनागस्त्यमहर्षिणोच्यमाने सति गिरेः शकाशात्प्रवर्तमानकः प्रवर्तमानोऽतिशीघ्रमभिगच्छन् कुषुंभको नकुलस्तदब्रवीत् । तद्वाक्यमाचख्यौ । किं वदतीति । उच्यते । वृश्चिकस्यैतद्विषमरसमसारं । बाधकं न भवतीत्यर्थः । तथा लोकेऽपि सर्पदष्टमपि क्रिम्यादिदंशनमेव । अतो न बाध इति हि वदंति । एवमभिवचनेन सोऽपि निर्विषोऽभवत् । अथ तं वृश्चिकं प्रति नकुल आह । हे वृश्चिक ते विषमरसं । अतस्त्वद्विषं किं करिष्यति । तस्मात्परिहरेति । यदैवमवादीत् तदा प्रभृति वृश्चिकविषमसारमभवत् । एषा विषनिर्हरण्युपनिषत् ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
द्वितीयाष्टके प्रथमे मंडले चतुर्विंशोऽनुवाकः
प्रथमं मंडलं च ॥

मन्त्रः	मण्डलः,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अध्यायः,	अष्टकः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	ऋक् संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१	१	१	१	१	१	१	अग्निमीळे	नवर्चं	मधुच्छंदा वैश्वामित्रः	अग्निः	गायत्री	६७।
२	१	१	२	१	१	३	वायवा याहि	,,	,,	१–३ वायुः ४–६ इन्द्र वायू ७–९ मित्रावरुणौ	,,	८७।
३	१	१	३	१	१	३	अश्विना यज्वरी	द्वादशर्चं	,,	१–३ अश्विनौ, ४–६ इन्द्रः, ७–९ विश्वेदेवाः १०–१२ सरस्वती	,,	९९।
४	१	२	१	१	१	५	सुरूप कृत्नुम्	दशर्चं	,,	इन्द्रः	,,	११८।
५	१	२	२	१	१	७	आ तु	,,	,,	,,	,,	१३१;
६	१	२	२	१	१	११	युंजंति ब्रध्नं	दशर्चं	मधुच्छंदा वैश्वामित्रः	इन्द्रः ४-९ मरुतः ५-७ इन्द्रः, मरुतः	गायत्री	१४२।
७	१	२	४	१	१	१३	इन्द्रमिद्गाथिनो	,,	,,	इन्द्रः	,,	१५६।
८	१	२	१	१	१	१५	ऐन्द्र सानसिं	,,	,,		,,	१७३।

मन्त्रः	मण्डलः,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अध्यायः,	अष्टकः,	वर्गः.	ऋगाद्यं	ऋक संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठ
९	१	३	२	१	१	१७	इन्द्रेहिमत्स्यंधसो	दशर्चं	मधुच्छंदा वैश्वामित्रः	इन्द्रः	,,	१८६।
१०	१	३	३	१	१	१९	गायंति त्वा	द्वादशार्चं	,,	,,	अनुष्टुभं	१९७।
११	१	३	४	१	१	२१	इन्द्रं विश्वा	अष्टर्चं	मधुच्छंदसःपुत्रो जेतृनामक ऋषिः	,,	,,	२१७।
१२	१	४	१	१	१	२२	अग्निं दूतं	द्वादशर्चं	कण्वपुत्रो मेधातिथिः	अग्निः, दैवतो, निर्मंथ्य, आहवनीय, श्चेति।	गायत्री	२२७।
१३	१	४	२	१	१	२४	सुसमिद्धोनग्रा	,,	,,	इध्मः वासमिद्धः, २ तनुनपात्, ३ नरासंसः, ४ इलः, ५ बर्हिः, ६ दैवीर्द्वारः, ७ उषासानक्ता, ८ देव्याहोतारौ प्रचेतसौ, ९ तिस्रोदेव्याः (सरस्वती इला भारती) १० त्वष्टा, ११ वनस्पतिः, १२ स्वाहा कृतयः (आपर सूक्तं)	,,	२४०।

१४	१	४	३	१	१	२६	ऐभिः	,,	,,	विश्वे देवाः	,,	२५४।
१५	१	४	४	१	१	२८	इन्द्र सोमम्	,,	,,	ऋतवः। १ इन्द्रः। २ मरुतः। ३ त्वष्टा। ४ अग्निः। ५ इन्द्रः। ६ मित्रावरुणौ। ७-१० द्रविणोदाः ११ अश्विनौ। १२ अग्निः।	,,	२६६।
१६	१	४	५	१	१	३०	आ त्वा	नवर्च	,,	इन्द्रः	,,	२७८।
१७	१	४	६	१	१	३२	इन्द्रावरुणयोः	,,	,,	इन्द्रावरुणौ	गायत्री ४-५ पादनिचृत्	२८६।
१८	१	५	१	१	१	३४	सोमानम्	,,	,,	१-५ ब्रह्मणस्पतिः इन्द्रसोमानः (४) दक्षिणा (५) ६-८ सदसस्पतिः। ९ नराशंसः।	गायत्री	२९८।
१९	१	५	२	१	१	३६ ३७	प्रतित्यं	,,	,,	अग्निः मरुतश्च।	गायत्री	३०७।
२०	१	५	३	१	२	१	अयं	८	,,	ऋभवः	,,	३१५।
२१	१	५	४	१	२	३	इहेन्द्राग्नी	६	,,	इंद्राग्नी	,,	३२४।

सूक्तः	मण्डलः, अनुवाकः, सूक्तं,	अष्टकः, अध्यायः, वर्गः	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
२२	१ ५ ५	१ २ ४	प्रातर्युजा	२१	मेधातिथिः	१-४ अश्विनौ, ५-८ सविता ९-१० अग्निः. ११ देव्याः १२ इन्द्राणी. वरुणानी अग्नायी १३-१४ द्यावापृथिवी १५ पृथिवी. १६-२१ विष्णुः	गायत्री	३४८।
२३	१ ५ ६	१ २ ८	तीव्राः	२४	,,	१ वायुः। २-३ इन्द्रवायू। ४-६ मित्रावरुणौ। ७-९ इन्द्र-मरुत्वान्। १०-१२ विश्वे देवाः। १३-१५ पूषा। १६-२३(क) आपः। २३(ख)-२४ अग्निः।	गायत्री १९ पुरोष्णिक्। २० अनुष्टुभ। २१ प्रतिष्ठा। २२-२४ अनुष्टुभ।	३४९।
२४	१ ६ १	१ २ १३	कस्यनूनं	१५	अजीगर्त्त पुत्रः शूनःशेपः कृत्रिमो विश्वामित्रो देवरातः	वरुणः। प्रजापतिः। अग्निः। सविता। भगः।	त्रिष्टुभ ३-५ गायत्री	३७०।
२५	१ ६ २	१ २ १६	यच्चिद्धि	२१	,,	वरुणः	गायत्री	३८६।
२६	१ ६ ३	१ २ २०	वसिष्वा	१०	,,	अग्निः	,,	४०१।
२७	१ ६ ४	१ २ २२	अश्वं न त्वा	१३	,,	अग्निः। १-३ विश्वे देवाः।	गायत्री	[illegible]

२७	१	६	४	१	२	२२	अश्वं न त्वा	१२	,,	अग्निः। १-३ विश्वेदेवाः।	गायत्री	४०२।
२८	१	६	५	१	२	२५	यत्रग्रावा	९	,,	१-४ इन्द्रः। ५-६ उलूखलम् ७-८ उलूखलम् मुषलौ ९ हरिश्चन्द्रः अधिसवन कर्म्म. सोमः	१-३ त्रिष्टुभ १-६ अनुष्टुभ ७-९ गायत्री	४१८।
२९	१	६	६	१	२	२७	यच्चिद्धि	७	,,	इन्द्रः	पंक्तिः	४२५।
३०	१	३	७	१	२	२८	आ वः	२२	,,	१-१६ इन्द्रः १७-१९ अश्विनौ २०-२२ उषाः	गायत्री ११ पाद-निवृद्गायत्री	४३१।
३१	१	७	१	१	२	३२	त्वमग्ने	१८	अंगिरसो हिरण्यस्तुपः	अग्निः	१६ त्रिष्टुभ जगती ८ १६-१८ त्रिष्टुभ	४४८।
३२	१	७	२	१	२	३६-३८	इन्द्रस्य नु	१५	,,	इन्द्रः	त्रिष्टुभ	४६९।
३३	१	७	३	१	२	१	एता	१५	,,	,,		
३४	१	७	४	१	२	६	त्रिश्चिन्नो	१२	,,	अश्विनौ	,, जगती ९. १२ त्रिष्टुभ्	४८९। ५०८।
३५	१	७	५	१	६	४	ह्वयाम्यग्निं	११	,,	सविता १ अग्निः, मित्रावरुणौ रात्रि, सवितौ	त्रिष्टुभ १ ९ जगती	५२३।

सूक्तं	मण्डलं,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अष्टकः,	अध्यायः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
३६	१	८	१	१	२	८	प्र वो	२०	घोर पुत्रः कण्वः	अग्निः	अयुजो बृहत्यः	५३७।
										१३-१४ यूपः	युजः सतोबृहत्यः	
३७	१	८	२	१	२	१२	क्रीळं	१५	,,	मरुतः	गायत्री	५५७।
३८	१	८	३	१	२	१५	कद्ध	१५	,,	,,	,,	५६९।
३९	१	८	४	१	२	१८	प्रयत्	१०	,,	,,	युजः सतोबृहत्यः	५८०।
											अयुजो बृहत्यः	
४०	१	८	५	१	२	२०	उत्तिष्ठ	८	,,	ब्रह्मणस्पतिः	,,	५९०।
४१	१	८	६	१	२	२२	यंरक्षन्ति	९	,,	१-३, ७-९, वरुण-मित्र-अर्यमनः	,,	
										४-६, आदित्यः		
४२	१	८	७	१	२	२४	संपूषन	१०	,,	पूषा	,,	६०६।
४३	१	८	८	१	२	२६	कद्रुद्राय	९	,,	रुद्र ३ मद्रावरुणौ ७-९ सोमः	गायत्री अनुष्टुभ	६१४।
४४	१	९	१	१	२	२८	अग्ने	१४	कण्वपुत्रः प्रस्कण्वः	अग्निः १-२ अश्विनौ, उषाः	बृहती	६२२।
४५	१	९	२	१	२	३१	त्वमग्ने	१०	,,	अग्निः, देवाः	अनुष्टुभ	६६३।

४६	१	९	३	१	२	३३-३५	एषो	१५	,,	अश्विनौ	गायत्री	६४३।
४७	१	९	४	१	४	१	अयं	१०	,,	,,	म ग.यम्	६५४।
४८	१	९	५	१	४	३	सहवामेन	१६	,,	उषाः	,,	६६२।
४९	१	९	६	१	४	६	उषो	४	,,	,,	अनुष्टुभ	६८१।
५०	१	९	७	१	४	७	उदुत्यम्	१३	,,	सूर्यः	१-९ गायत्री १०-१३ अनुष्टुभ	६८७।
५१	१	१०	१	१	४	९	अभि त्यम्	१५	सव्य आङ्गिरसः	इन्द्रः	१-१३ जगती १४-१५ त्रिष्टुभ	६९९।
५२	१	१०	२	१	४	१२	त्वं प्र	१५	,,	,,	१-१२, १४ जगती १३, १५ त्रिष्टुभ	७२२।
५३	१	१०	३	१	४	१५	न्यूषु	११	,,	,,	१-९ जगती १०, ११, त्रिष्टुभ	७४१।
५४	१	१०	४	१	४	१७	मा नो	११	,,	,,	१-५, ७, १० जगती ६, ८, ९ ११, त्रिष्टुभ	७५३।
५५	१	१०	५	१	४	१९	दिवश्चित्	८	,,	,,	जगती	७६६।

सूक्तः	मण्डलः, अनुवाकः, सूक्तं,	अष्टकः, अध्यायः, वर्गः	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
५६	१ १० ६	१ ४ २१	एष प्र	६	सव्य आंगिरसः	इन्द्रः	जगती	७७६ ।
५७	१ १० ७	१ ४ २२	प्र मंहिष्ठ य	६	,,	,,	,,	७८५ ।
५८	१ ११ १	१ ४ २३	नू चित्	६	नोधाः गोतमः	अग्निः	१-५ जगती १-६ त्रिष्टुभ	७९२ ।
५९	१ ११ २	१ ४ २५	वया इत्	७	,,	अग्निर्वैश्वानरः	त्रिष्टुभ	८०१ ।
६०	१ ११ ३	१ ४ २६	वह्निं	५	,,	अग्निः	,,	८०९ ।
६१	१ ११ ४	१ ४ २७ २८	अस्मा इदु	१६	,,	इन्द्रः	,,	८१७ ।
६२	१ ११ ५	१ ५ १	प्र	१३	,,	,,	,,	८३६ ।
६३	१ ११ ६	१ ५ ४	त्वं	९	,,	,,	,,	८५४ ।
६४	१ ११ ७	१ ५ ६	वृष्णे	१५	,,	मरुतः	१-१४ जगती १५ त्रिष्टुभ	८६४ ।
६५	१ १२ १	१ ५ ९	पश्वान	१०(५)	शान्तिपुत्र पराशरः	अग्निः	द्विपदा विराट्	८८२ ।
६६	१ १२ २	१ ५ १०	रयिः	१०(५)	,,	,,	,,	८८६ ।
६७	१ १२ ३	१ ५ ११	[illegible]	१०(५)	,,	,,	,,	[illegible]
६८	१ १२ ४	१ ५ १२	श्रीणन्	१०(५)	,,	,,	[illegible]	[illegible]

६८	१	१२	४	१	५	१२	श्रीणन	१०(५)	,,	,,	,,	६०१।
६९	१	१२	५	१	५	१३	शुक्रः	,,	,,	,,	,,	६०६।
७०	१	१२	६	१	५	१४	वनेम	११ ६	,,	,,	,,	६११।
७१	१	१२	७	१	५	१५	उपप्र	१०	,,	,,	त्रिष्टुभ	६१७।
७२	१	१२	८	१	५	१७	नि काव्या	,,	,,	,,	,,	६३०।
७३	१	१२	९	१	५	१९	रयिर्न	,,	,,	,,	,,	६४३।
७४	१	१३	१	१	५	२१	उप प्रयन्तः	९	राहूगणस्य पुत्रः गोतमः	,,	गायत्री	६५६।
७५	१	१३	२	१	५	२३	जुषस्व	५	,,	,,	,,	६६१।
७६	१	१३	३	१	५	२४	का ते	,,	,,	,,	त्रिष्टुभ	६६५।
७७	१	१३	४	१	५	२५	कथा	,,	,,	,,	,,	६७१।
७८	१	१३	५	१	५	२६	अभि त्वा	,,	,,	,,	गायत्री	६७६।
७९	१	१३	६	१	५	२७	हिरण्य केश	१२	,,	अग्निः, (अग्निर्माध्यमः वैद्युतः)	१-३ त्रिष्टुभ् ४-६ उष्णिक. ७-१२ गायत्री	६८०।
८०	१	१३	७	१	५	२९ ३१	इत्था	१६	,,	इन्द्रः	पंक्तिः	६९०।

सूक्तं	मण्डलं, अनुवाकं, सूक्तं	अष्टकं, अध्यायं, वर्गं	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
८१	१ १३ ८	१ ६ १	इन्द्रः	९	राहूगणस्य पुत्रः गोतमः	इन्द्रः	पंक्ति	१००५।
८२	१ १३ ९	१ ६ ३	उपोषु	६	,,	,,	१-५ पंक्ति ६ जगती	१०१५।
८३	१ १३ १०	१ ६ ४	अश्वावति	६	,,	,,	जगती	१०२५।
८४	१ १३ ११	१ ६ ५	असावि	२०	,,	,,	१-६ अनुष्टुभ ७-९ उष्णिक १०-१२ पंक्तिः १३-१५ गायत्री १६-१८ त्रिष्टुभ १९ बृहती २० सतो बृहती	१०३०।
८५	१ १४ १	१ ६ ९	प्र वे	१२	,,	मरुतः	१-४, ६-११ जगती ५, १२ त्रिष्टुभ	१०५२।
८६	१ १४ २	१ ६ ११	मरुतः	१०	,,	,,	गायत्री	१०६७।

८७ / १ १४ ३ / १ ६ १३ / त्वमग्

८७	१	१४	३	१	६	१३	चत्वप्रष	६	,,	,,	जगती	१०७५ ।
८८	१	१४	४	१	६	१४	आ विद्युनमद्भिः	६	,,	,,	१-६ प्रस्तार पंक्तिः ५ विराटरूपा,	१०८३ ।
८९	१	१४	५	१	६	१५	आ नः	१०	,,	विश्वे देवाः	२-४ त्रिष्टुभ, १ ५, ७, जगती ६ विराटस्थाना ८-१० त्रिष्टुभ	१०९२ ।
९०	१	१४	६	१	६	१७	ऋजुनीती	९	,,	,,	१-८ गायत्री ९ अनुष्टुभ	११०५ ।
९१	१	१४	७	१	६	१८	त्वं सोम	२३	,,	सोमः	१ ४,१८-२३ त्रिष्टुभ ५-१६ गायत्री १७ उष्णिक	१११३
९२	१	१४	८	१	६	२४	एता उ त्या	१८	,,	उषाः, १६-१८ अश्विनौ	१-४ जगती ५-१२, त्रिष्टुभ १३-१८ उष्णिक	११३६ ।
९३	१	१४	९	१	६	२८	अग्नीषोमौ	१२	,,	अग्निषोमौ	१-३ अनुष्टुभ, ९-११ गायत्री ४-७, १२ त्रिष्टुभ ८ जगती व. त्रिष्टुभ	११५६ ।

सूक्तं:	मण्डलं, अनुवाकं, सूक्तं	अष्टकं, अध्यायं, वर्गः	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
९४	१ १५ १	१ ६ ३०-३१	इमम्	१६	आङ्गिरसः कुत्सः	अग्निः, ८ (क. ख. ग) देवाः, १६ (ग. घ) मित्रः, वरुणः, अदितिः सिन्धुः, पृथिवी, द्यौश्चवा, अग्निः	१-१४ जगती १५-१६ त्रिष्टुभ	११६७।
९५	१ १५ २	१ ७ १	द्वे विरूपे	११	,,	अग्निः, अग्निरौषसो वा	त्रिष्टुभ	११८६।
९६	१ १५ ३	१ ७ ३	स प्रत्नथा	९	,,	द्रविणोदाः	,,	१२०१।
९७	१ १५ ४	१ ७ ५	अप नः	८	,,	अग्निः (शुचिः)	गायत्री	१२१२।
९८	१ १५ ५	१ ७ ६	वैश्वानरस्य	३	,,	अग्निर्वैश्वानरः	त्रिष्टुभ	१२१७।
९९	१ १५ ६	१ ७ ७	जातवेदसे	१	मरीचि पुत्र कश्यपः	जातवेदाः	,,	१२२०।
१००	१ १५ ७	१ ७ ८	स यो वृषा	१९	वृषागिरो महाराजस्य पुत्रभूता ऋज्राश्व इत्यादयः राजर्षयः	इन्द्रः	,,	१२२१।
१०१	१ १५ ८	१ ७ १२	प्र मंदिने	११	आङ्गिरसः कुत्सः	,,	१-७ जगती, ८-११ त्रिष्टुभ	१२४३।
१०२	१ १५ ९	१ ७ १४	इमां ते	११	,,	,,	१-१० जगती, ११ त्रिष्टुभ	१२५४।

१०३	१ १५ १०	१ ७ १६	तत् ते	८	,,	,,	त्रिष्टुभ	१२६६ ।
१०४	१ १५ ११	१ ७ १८	योनिः	६	,,	,,	,,	१२७५ ।
१०५	१ १५ १२	१ ७ २०	चन्द्रमाः	१६	,,	विश्वे देवाः	१-७ ६-१८ पंक्ति ८ महाबृहती यवमध्या, १६ त्रिष्टुभ	१२८७ ।
१०६	१ १६ १	१ ७ २४	इन्द्रमित्र	७	,,	,,	१-६ जगती, ७ त्रिष्टुभ्	१३०८ ।
१०७	१ १६ २	१ ७ २५	यज्ञः	३	,,	,,	त्रिष्टुभ	१३१४ ।
१०८	१ १६ ३	१ ७ २६	य इन्द्राग्नी	१३	,,	इन्द्राग्नी	,,	१३१७ ।
१०९	१ १६ ४	१ ७ २८	विह्वि	८	,,	,,	,,	१३२६ ।
११०	१ १६ ५	१ ७ ३०	ततं	६	,,	ऋभवः	१-७ जगती ८-६ त्रिष्टुभ	१३३६ ।
१११	१ १६ ६	१ ७ ३२	तक्षं	५	,,	,,	१-४ जगती, त्रिष्टुभ	१३५१ ।
११२	१ १६ ७	१ ७ ३३-३७	इळे	२५	,,	अश्विनौ १ (क) द्यावापृथिव्यौ १ (ख) अग्निः	१-२३ जगती २४-२५ त्रिष्टुभ	१३५७ ।
११३	१ १६ ८	१ ८ १	इदं	२०	,,	उषाः, उषा, रात्री	त्रिष्टुभ	१३८७ ।

सूक्तः	मण्डलः,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अष्टकः,	अध्यायः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
११४	१	१६	९	१	८	५	इमाः	११	कुत्सः	रुद्रः	१-९ जगती, १०-११ त्रिष्टुभ	१४१२ ।
११५	१	१६	१०	१	८	७	चित्रम्	६	,,	सूर्यः	त्रिष्टुभ	१४२६ ।
११६	१	१७	१	१	८	८	नासत्याभ्याम्	२५	कक्षीवान	अश्विनौ	,,	१४३४ ।
११७	१	१७	२	१	८	१३	मध्वः	२५	,,	,,	,,	१४६५ ।
११८	१	१७	३	१	८	१८	आ वाम्	११	,,	,,	,,	१४९२ ।
११९	१	१७	४	१	८	२०	आ वां रथम्	१०	,,	,,	जगती	१५०२ ।
१२०	१	१७	५	१	८	२२	का राधत्	१२	,,	अश्विनौ (१२) दुःस्वप्ननाशनम्	गायत्री, ककुप् कविराट, नष्टरूपी तनुशिरा, उष्णिक विस्तार, बृहती, कृति, विराट, गायत्री	१५१४ ।
१२१	१	१८	१	१	८	२४	कदित्था	१५	,,	विश्वे देवाः इन्द्रो वा	त्रिष्टुभ	१५२५ ।

१२१	१ १८ १	१ ८ २४	कदिया	१५	,,	विश्वे देवाः इन्द्रो वा	त्रिष्टुभ	१५२५ ।

प्रथम मण्डले द्वितयाष्टकस्यानुक्रमणिका ।

१२२	१ १८ २	२ १ १	प्र वः पांतं	१५	कक्षीवान	विश्वे देवाः	त्रिष्टुप् ५-६ विराड्रूपा	११ ।
१२३	१ १८ ३	२ १ ४	पृथु रथः	१३	,,	उषाः	त्रिष्टुप्	१९ ।
१२४	१ १८ ४	२ १ ७	उषा उच्छंती	१३	,,	,,	,,	३४ ।
१२५	१ १८ ५	२ १ १०	प्राता रत्नम्	७	,,	दान देवता	१-३ ६-७ त्रिष्टुप् ४-५ जगती	५० ।
१२६	१ १८ ६	२ १ ११	अमंदान	७	कक्षीवान भावयव्य रोमशा	१-६ भावयव्य, ७ रोमशा	१-५ त्रिष्टुप् ६-७ अनुष्टुप	६० ।
१२७	१ १९ १	२ १ १२	अग्निं होतारं	११	दिवोदास पुत्रः पुरुच्छेप	अग्निः	१-५,७-११ अत्यष्टिः ६ अतिधृतिः	६९ ।
१२८	१ १९ २	२ १ १४	अयं जायत	८	,,	,,	अत्यष्टिः	८७ ।
१२९	१ १९ ३	२ १ १६	यं त्वं रथं	१०	,,	इन्द्रः	१-७,१० अत्यष्टिः ८-९ अतिसक्वरी ११ अष्टिः	९९ ।
१३०	१ १९ ४	२ १ १८	ऐन्द्रः याह्युप नः	१०	,,	,,	१-९ अत्यष्टिः १० त्रिष्टुप्	११६ ।
१३१	१ १९ ५	२ १ २०	इंद्राय हि	७	,,	,,	अत्यष्टिः	१३२ ।

मन्त्रः	मण्डल, अनुवाकः, सूक्तं,	अष्टकः, अध्यायः, वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१३२	१ १९ ६	२ १ २१	त्वया वयं	६	पुरुच्छेप	इन्द्रः, इन्द्रपर्व्वतौ	अत्यष्टिः	१४३ ।
१३३	१ १९ ७	२ १ २२	उभे पुनासि	७	,,	इन्द्रः	१ त्रिष्टुप् २-४ अनुष्टुभ, ५ गायत्री, ६ धृतिः ७ अत्यष्टिः	१५३ ।
१३४	१ २० १	२ १ २३	आ त्वा जुवः	६	,,	वायुः	१-५ अत्यष्टिः, ६ अष्टिः	१६१ ।
१३५	१ २० २	२ १ २४	स्तीर्णं वर्हिः	९	,,	१-३, ९ वायुः. ४-८ इन्द्रः	१-६ अत्यष्टिः, ७-८ अष्टिः, ९ अत्यष्टिः	१७१ ।
१३६	१ २० ३	२ १ २६	प्रसु ज्येष्ठं	७	,,	मित्रावरुणौ ६-७ लिङ्गोक्तदेवते	अत्यष्टिः, ७ त्रिष्टुप	१८४ ।
१३७	१ २० ४	२ १ १	सुषुमा यातं	३	,,	मित्रावरुणौ	अति शक्वरी	१९५ ।
१३८	१ २० ५	२ २ २	प्र प्र पुष्णः	४	,,	पुषा	अत्यष्टिः	१९९ ।

१३८	१ २० ५	२ २ २	प्र प्र पुष्णः	४	,,	पुषा	अत्यष्टिः	१९५ । १९९ ।
१३९	१ २० ६	२ २ ३	अस्तु श्रौषट्	११	,,	१ विश्वेदेवाः, २ मित्रावरुणौ, ३-५ अश्विनौ, ६ इन्द्रः, ७ अग्निः, ८ मरुतः, ९ इन्द्राग्नी, १० बृहस्पतिः, ११ विश्वेदेवाः	१-४ अत्यष्टिः ५ बृहती ६-१० अत्यष्टिः ११ त्रिष्टुप	२०६
१४०	१ २१ १	२ २ ५	वेदिषदे	१३	उचथ्यपुत्रः दीर्घतमाः	अग्निः	१-९, ११ जगती १०, १२-१३ त्रिष्टुप	२२३ ।
१४१	१ २१ २	२ २ ८	वड़ित्था	१३	,,	,,	१-११ जगती, १२-१३ त्रिष्टुप	२३८ ।
१४२	१ २१ ३	२ १ १०	समिद्धः	१३	,,	१ सुसमिद्धको अग्निः, २ तनुनपात्, ३ नराशंस, ४ इळः, ५ बर्हिः, ६ देवीरद्वारः, ७ उषासानक्ता, ८ दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ ९ तिस्रो देव्याः, १० त्वष्टा, ११ वनस्पतिः, १२ स्वाहा कृतयः १३ इन्द्रः,	अनुष्टुप	२५४ ।
१४३	१ २१ ४	२ २ १२	प्रतव्यसीं	८	,,	अग्निः	१-७ अनुष्टुप, ८ त्रिष्टुप	२६५ ।
१४४	१ २१ ५	२ २ १३	एति प्र होता	७	,,	,,	जगती	२७४ ।
१४५	१ २१ ६	२ २ १४	तम् पृच्छता	५	,,	,,	१-४ जगती ५ त्रिष्टुप	२८२ ।

सूक्तं:	मण्डलं, अनुवाकं, सूक्तं	अष्टकं, अध्याय:, वर्गं,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१४६	१ २१ ७	२ २ १५	त्रिमूर्द्धानं	५	दीर्घतमाः	अग्निः	त्रिष्टुप	२८९।
१४७	१ २१ ८	२ २ १६	कथाते	५	,,	,,	,,	२९५।
१४८	१ २१ ९	२ २ १७	मथिद्यत्	५	,,	,,	,,	३०१।
१४९	१ २१ १०	२ २ १८	महः सः	५	,,	,,	विराट्	३०७।
१५०	१ २१ ११	२ २ १९	पुरुत्वा	३	,,	,,	उष्णिक	३१३।
१५१	१ २१ १२	२ २ २०	मित्रं न यं	९	,,	१ मित्रः, २ मित्रावरुणौ	जगती	३१५।
१५२	१ २१ १३	२ २ २२	युवं न वस्त्राणि	७	,,	मित्रावरुणौ	त्रिष्टुप	३२७।
१५३	१ २१ १४	२ २ २३	यजामहे वां	४	,,	,,	,,	३३४।
१५४	१ २१ १५	२ २ २४	विष्णोर्नुकं	६	,,	विष्णुः	,,	३३८।
१५५	१ २१ १६	२ २ २५	प्र वा पांतं	६	,,	१-३ विष्णुः इन्द्रश्च, ४-६ विष्णुः	जगती	३४६।
१५६	१ २१ १७	२ २ २६	भवामित्रः	५	,,	विष्णुः	,,	३५४।
१५७	१ २२ १	२ २ २७	अबोध्यग्निर्ज्म	६	,,	अश्विनौ	१-४ जगती, ५-६ त्रिष्टुप	३६०।

१५७	१ २२ १	२ २ २७	अबोध्यग्निर्ज्म	६	,,	अश्विनौ	१-४ जगती, ५-६ त्रिष्टुप	३६० ।
१५८	१ २२ २	२ ३ १	वसूरुद्रा	६	,,	"	१-५ त्रिष्टुप ६ अनुष्टुप	३६७ ।
१५९	१ २२ ३	२ ३ २	प्र द्यावा	५	,,	द्यावापृथिव्यौ	जगती	३७५ ।
१६०	१ २२ ४	२ ३ ३	ते हि	५	,,	,,	,,	३८१ ।
१६१	१ २२ ५	२ ३ ४	किमु श्रेष्ठः	१४	,,	ऋभवः	१-१३ जगती १४ त्रिष्टुप	३८७।
१६२	१ २२ ६	२ ३ ७	मा नो मित्रः	२२	,,	अश्वस्तुतिः	१-२, ४-५, ७-२२ त्रिष्टुप् ३ ६, जगती	४०५ ।
१६३	१ २२ ७	२ ३ ११	यदक्रन्दः	१३	दीर्घतमाः	,,	त्रिष्टुप	४२८ ।
१६४	१ २२ ८	२ ३ १४	अस्य वामस्य	५२	,,	१-४१ विश्वेदेवाः, ४२ वाक्, आपः, ४३ शाकधूमः, सोमः, ४४ अग्नि-सूर्यवायवः, ४५, वाक्, ४६-४७ सूर्यः, ४८ सम्वत्सरात्मा कालः, ४९ सरस्वती, ५० साध्याः, ५१ अग्नयः, ५२ सवस्वान् (सूर्यः)	१-११, १३-१४, १६-२२ २४-२८ ३०-३५ ३७-४० ४३-५० ५२ त्रिष्टुप १२ १५ २३ २९ ३६ ४१ जगती ४२ प्रस्तारपंक्तिः ५१ अनुष्टुप	४४६ ।

मन्त्रः	मण्डलं, अनुवाकः, सूक्तं	अष्टकः, अध्यायः, वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१६५	१ २३ १	२ ३ २४	कया शुभा	१५	१-२ इन्द्रः, ३ मरुतः ४ इन्द्रः, ५ मरुतः, ६ इन्द्रः, ७ मरुतः, ८ इन्द्रः, ९ मरुतः, १०-१२ इन्द्रः, १५ अगस्त्यः	मरुत्वान् इन्द्रः	त्रिष्टुप	५२२।
१६६	१ २३ २	२ ४ १	तन्नु	१५	अगस्त्यः	मरुतः	१-१३ जगती १४-१५ त्रिष्टुप	५३६।
१६७	१ २३ ३	२ ४ ४	सहस्रं ते	११	,,	१ इन्द्रः, २-११ मरुतः	त्रिष्टुप,	५५१।
१६८	१ २३ ४	२ ४ ६	यज्ञायज्ञा	१०	,,	मरुतः	१-७ जगती ८-१० त्रिष्टुप	५६२।
१६९	१ २३ ५	२ ४ ८	महश्चित् त्वं	८	,,	इन्द्रः	१ त्रिष्टुप २ चतुष्पाद विराट ३-८ त्रिष्टुप	५७१।
१७०	१ २३ ६	२ ४ १०	ननूनमस्ति	५	१ इन्द्रः, २ अगस्त्यः ३-४ इन्द्रः, ५ अगस्त्यः	,,	१ बृहती २-४ अनुष्टुप ५ त्रिष्टुप	५८०।
१७१	१ २३ ७	२ ४ ११	प्रति व	६	अगस्त्यः	१-२ मरुतः ३-६ मरुत्वान्	त्रिष्टुप	५८४।
१७२	१ २३ ८	२ ४ १२	चित्रो वः	३				

१७२	१ २३ ८	२ ४ १२	चित्रो वः	३	,,	मरुतः	गायत्री	५८८ ।
१७३	१ २३ ९	२ ४ १३	गायत्साम	१३	,,	इन्द्रः	त्रिष्टुप	५९६ ।
१७४	१ २३ १०	२ ४ १६	त्वं राजेन्द्र	१०	,,	,,	,,	६०५ ।
१७५	१ २३ ११	२ ४ १८	मत्स्यपायि	६	,,	,,	१ स्कन्धोग्रीवी-बृहती, २-५ अनुष्टुप, ६ त्रिष्टुप	६१५ ।
१७६	१ २३ १२	२ ४ १९	मत्सि नः	६	,,	,,	१-५ अनुष्टुप ६ त्रिष्टुप	६२० ।
१७७	१ २३ १३	२ ४ २०	आ चर्षणि प्रा	५	,,	,,	त्रिष्टुप	६२४ ।
१७८	१ २३ १४	२ ४ २१	यद्ध स्या	५	अगस्त्यः	,,	,,	६२९ ।
१७९	१ २३ १५	२ ४ २२	पूर्वीरहम्	६	१-२ लोपामुद्राः, ३-४ अगस्त्यः ५-६ तच्छिष्यः	रतिः	१-४, ६ त्रिष्टुप, ५ बृहती	६३४ ।
१८०	१ २४ १	२ ४ २३	युवो रजांसि	१०	अगस्त्यः	अश्विनौ	त्रिष्टुप	६४० ।
१८१	१ २४ २	२ ४ २५	कदु प्रेष्ठौ	९	,,	,,	,,	६५० ।
१८२	१ २४ ३	२ ४ २७	अभूदिदं	८	,,	,,	१-५, ७ जगती, ६-८ त्रिष्टुप	६५९ ।
१८३	१ २४ ४	२ ४ २९	तं युञ्जाथां	६	,,	,,	त्रिष्टुप	६६७ ।

मन्त्रः	मण्डल, अनुवाकः, सूक्तं.	अष्टकः, अध्यायः, वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठ
१८४	१ २४ ५	२ ५ १	ता वां	६	अगस्त्यः	अश्विनौ	त्रिष्टुप	६७३।
१८५	१ २४ ६	२ ५ २	कतरा पूर्वा	११	,,	द्यावापृथिव्यौ	,,	६७६।
१८६	१ २४ ७	२ ५ ४	आ न इळाभिः	,,	,,	विश्वेदेवाः	,,	६९०।
१८७	१ २४ ८	२ ५ ६	पितुं नु	,,	,,	अन्नस्तुतिः	१ अनुष्टुप-गर्भोष्णिक २ ४ ८-१० गायत्री ३ ५-७ अनुष्टुप ११ बृहती	७००।
१८८	१ २४ ९	२ ५ ८	समिद्धो अद्य	,,	,,	आप्रियः	गायत्री	७०७।
१८९	१ २४ १०	२ ५ १०	अग्ने नय	८	,,	अग्निः	त्रिष्टुप	७१५।
१९०	१ २४ ११	२ ५ १२	अनर्वाणं	८	,,	बृहस्पतिः	,,	७२१।
१९१	१ २४ १२	२ ५ १४	कंकतं	१६	,,	अप्तृण सूर्याः	१-९ अनुष्टुप १४-१६ ,, १०-१२ महापंक्ति १३ महाबृहती	७३०।

॥ अथ द्वितीयं मंडलं ॥

यतचिंनां प्रथमं मंडलं व्याख्यातं। अथ गार्त्समदं द्वितीयं मंडलं व्याख्या-यते। त्वमग्ने द्युभिरित्यादिकं द्वितीयं मंडलं। चत्वारोऽनुवाकाः। तेषु प्रथमेऽनुवाके एकादश सूक्तानि। तत्र त्वमग्ने द्युभिरिति षोडशर्चं प्रथमं सूक्तं। मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः। स च पूर्वमांगिरसकुले शुनहोत्रस्य पुत्रः सन् यज्ञकालेऽसुरैर्गृहीत इंद्रेण मोचितः। पश्चात्तद्वचनेनैव भृगुकुले शुनकपुत्रो गृत्समदनामाभूत्। तथा चानुक्रमणिका। य आंगिरसः शौनहोत्रो भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपश्यदिति। तथा तस्यैव शौनकस्य यत्नस्त्वय्यनुक्रमणे। त्वमग्न इति गृत्समदः शौनको भृगुतां गतः। शौनहोत्रः प्रकृत्या तु य आंगिरस उच्यत इति। तस्मान्मंडलद्रष्टा शौनको गृत्समद ऋषिः। जगती छंदः। मंडलादिपरिभाषयाग्नेयं। अत्रानुक्रमणिका। त्वमग्ने जागतं त्विति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छंदसि आग्नेयसूक्तद्वयस्य विनियोगः। त्वमग्ने द्युभिरिति सूक्ते। आ०४.१३.। इति सूत्रितत्वात्॥ उपाकरणो-त्सर्जनयोरप्याद्या विनियुक्ता॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥ १

त्वं। अग्ने। द्युऽभिः। त्वं। आऽशुशुक्षणिः। त्वं।

अत्ऽभ्यः। त्वं। अश्मनः। परि।

त्वं। वनेभ्यः। त्वं। ओषधीभ्यः। त्वं। नृणां। नृऽपते।

जायसे। शुचिः॥ १

हे अग्ने यज्ञशीलादिगुणविशिष्ट हे नृणां नृपते। नृणां मनुष्याणां मध्ये ये नरा यष्टारः संति तेषां विशेषेण पालयितः। यद्वोभयोः पदार्थयोर्बहुत्वं नित्यत्वानित्यत्वं च प्रतिपाद्यते। सर्वेषामपि नराणां नितरां पालकेत्यर्थः॥ नृणा-मितरस्य विधाताभावस्य द्रष्टः॥ आदरे हे देव त्वं अभिप्रायादिरूपैर्विविधमू-

तैर्जायसे। यागार्थं मथनेनोत्पन्न इत्यर्थः। तादृशैर्दिवसैः सहितो जायसे। तत्तद्यागदिवसेषु प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः। तथा त्वमाशुशुक्षणिर्जायसे। आ समंतात् दीप्यमानो भवसि॥ आङुपपदे शुच दीप्ताविति धातोः सनंतस्य छांदसमिदं रूपं। यद्वा आशु शीघ्रं शुच् दीप्तः सन् यतः स जायत इति। आशु शुचं शोकं शत्रोः ददाति सन् भयो दाङ्दिनेत्याशुशुक्षणिः। तादृशो भवसि। एवं सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायस इति योज्यं। हे अग्ने त्वमद्भ्यो दृष्टदकेभ्यो जायसे वैद्युतरूपेण वाडवरूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः। अश्मनो मेघात्पाषाणाद्वा परि जायसे। द्यो अश्मनोरंतरग्निं जजानेति हि मंत्रांतरं। त्वं वनेभ्यो वृक्षादिसमूहेभ्यो दावरूपेण। त्वमोषधीभ्यो वैश्वानररूपेण। एवं महानुभावस्त्वं मथनेनोत्पन्नः सन् सर्वात्मको भवसीत्यर्थः। शुचिरेव जायसे। यद्वा शुचिरादित्यरूपो जायस इत्यर्थः। अत्र त्वमग्ने द्युभिरस्त्वमाशुशुक्षणिरित्यादि निरुक्तमनुसंधेयं। नि० ६. १.॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रमृत्वियं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदृतायतः।
तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे॥

तव। अग्ने। होत्रं। तव। पोत्रं। ऋत्वियं। तव। नेष्ट्रं।
त्वं। अग्नित्। ऋतऽयतः।
तव। प्रऽशास्त्रं। त्वं। अध्वरिऽयसि। ब्रह्मा। च। असि।
गृहऽपतिः। च। नः। दमे॥ २

हे अग्ने होत्रं होतुः कर्म शस्त्रयाज्यादिलक्षणं यदस्ति तदपि तवैव। त्वदर्पितमित्यर्थः। तथा पोत्रं पोतुः कर्म यदस्ति तदपि तवैव। तथा ऋत्वियं प्राप्तकालमार्त्विज्यं तवैव। नेष्ट्रं नेष्टुः कर्म प्रस्थितयाज्यादिरूपं तव। हे अग्ने त्वमग्नित् अग्नीध्रश्च त्वमेवासि। तथा ऋतायतो यज्ञमिच्छतस्तवैव प्रशास्त्रं यत्प्रशास्तुर्मैत्रावरुणस्य कर्म तत्। हे अग्ने त्वमध्वरीयसि अध्वरं यज्ञं कामयसे। अध्वर्युर्भवसीत्यर्थः। तथाध्वर्युशब्दव्युत्पत्तिः। अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं कामयत इति वै निरुक्तं। १. ८॥ तथा ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंस्यपि। तथा नो दमेऽस्मद्गृहे गृहपतिश्चासीति॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वमग्न इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुरुगायो नमस्यः ।
त्वं ब्रह्मा रयिविद्ब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥ ३

त्वं । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सतां । असि । त्वं । विष्णुः ।
उरुऽगायः । नमस्यः ।
त्वं । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वं ।
विधर्तरिति विऽधर्तः । सचसे । पुरंऽध्या ॥ ३

हे अग्ने त्वं यतः सतां वृषभो वर्षितासि अत इन्द्रोऽसि । यद्वा सतां साधूनामिन्द्रोऽसि । कामानां वर्षितासि । त्वं विष्णुरसि । यत उरुगायो बहुभिर्गीयमानो नमस्यो नमस्कारार्हश्च भवसि । हे ब्रह्मणस्पते परिवृढस्य कर्मणो मंत्रस्य वा पालयितस्त्वं यतो रयिवित् गवादिधनस्य वेत्ता अतो ब्रह्मासि । हे विधर्तः विविधकारक वैश्वानररूपाग्ने पुरंध्या बहुप्रकारया बुद्ध्या सचसे । सह वर्तसे । सर्वदा बुद्ध्या स्तूयस इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईड्यः ।
त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥ ४

त्वं । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽव्रतः । त्वं । मित्रः ।
भवसि । दस्मः । ईड्यः ।
त्वं । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । संऽभुजं । त्वं । अंशः ।
विदथे । देव । भाजयुः ॥ ४

हे अग्ने त्वं यतो धृतव्रतो धारितकर्मासि अतो वरुणो राजासि । यतो दस्मः शत्रूणामुपक्षपयिता ईड्यः स्तुत्यश्च अतो मित्र एतन्नामको देवोऽसि । यतः सत्पतिः सतामभिमतप्रदानेन पालयिता अतोऽर्यमा भवसि । द इत्थं सार्वभूतो लिंगं ।

पर्यंभेति तत्कार्यो ददातीति । यद्वार्यमृणो दामं संभुजं संततसुखं व्यापकं भवति।
यद्वा यस्य धनं संभुजं सम्यक् भोगाय साधु भवतीत्यर्थः । तया त्वमंशः सूर्यसुखं-
तरभूत एतन्नामको देवोऽसि । तादृश हे देव विदथेऽस्मदीये यज्ञे भाव्यस्
फलानां भाजयिता प्रापयितासि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव ग्नावो मित्रमहः सजात्यं।
त्वमाशुहेमा ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरुवसुः ॥ ५

त्वं । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यं । तव । ग्नावः ।
मित्रऽमहः । सऽजात्यं ।
त्वं । आशुऽहेमा । ररिषे । सुऽअश्व्यं । त्वं । नरां । शर्धः ।
असि । पुरुऽवसुः ॥ ५

हे अग्ने त्वष्टा फलस्य साधु संपादयिता त्वं विधते परिचरते जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं । वीर्यं धनं । तद्धेतुर्भवसि । ग्नावो याः स्तुतिवाचः संति तास्त्वभूताः । हे मित्रमहः हितकारितेजः सजात्यमस्माकं बांधवं भवस इत्यर्थः । हे अग्ने आशुहेमा आशु प्रेरयिता त्वं स्वश्व्यं शोभनाश्वसमूहोपेतं फलं ररिषे। ददासि । हे अग्ने पुरुवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरां नराणां शर्धो बलस्थानीयोऽसि॥

इति द्वितीयस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे।
त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना ॥ ६

त्वं । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वं । शर्धः ।
मारुतं । पृक्षः । ईशिषे ।
त्वं । वातैः । अरुणैः । यासि । शंऽगयः । त्वं । पूषा ।
विधतः । पासि । नु । त्मना ॥ ६

हे अग्ने त्वं महो दिवो महतो द्युलोकात् । पञ्चम्येतत् । लोकत्रयात् । असुरः शत्रूणां निरसिता रुद्रोऽसि । रुत् दुःखं दुःखहेतुर्वा पापादिः । तस्य द्रावयिता एतन्नामको देवोऽसि । रुद्रो वा एष यदग्निरित्यादिष्वग्नौ रुद्रशब्देन व्यवहारात् । यद्वा त्वं रुद्रः । रौति आमनिष्ठा नरा दुःखे पतिष्यंतीति रुद्रः । तादृशोऽसि । रुद्रो रौतीति सत इति हि निरुक्तं । तथा महो महतो द्युलोकस्य संबंध्यसुरोऽसि । असुर्बलं । तस्य दातादितिरूपस्य त्वमसि । अग्नेर्द्युलोकसंबंध्यसुरत्वमुत त्वा दिवो असुराय मन्मेत्यादिषु । तथा त्वं मारुतं शर्धो मरुत्संबंधिरूपं बलमसि । वायुरूपस्त्वमसीत्यर्थः । एष वा अग्न्यादित्र वायुरूपस्त्वं । पृक्षोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य त्वमीशिषे । ईश्वरो भवसि । यस्मादेवं तस्मात्त्वं वातैर्वायुसदृशैररुणैररुणवर्णैरश्वैः शंगयः सुखस्य गृहरूपं आवासभूतः सन् यासि । प्राप्नोषि यागगृहं । यद्वा अरुणैर्गमनशीलैर्वातैर्वायुभिरुत्पन्नः सन् यासि वने । तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् नु क्षिप्रं त्मना आत्मनानुग्रहरूपया स्वबुद्ध्यैव स्मितः परिचरतो यजमानान् पासि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वम॑ग्ने द्रविणो॒दा अ॑रं॒कृते॒ त्वं दे॒वः स॑वि॒ता र॑त्न॒धा अ॑सि ।

त्वं भगो॑ नृपते॒ वस्व॑ ईशिषे॒ त्वं पा॒युर्दमे॒ यस्तेऽवि॑धत् ॥ ७

त्वं । अ॒ग्ने॒ । द्र॒वि॒णः॒ऽदाः । अ॒रं॒ऽकृते॑ । त्वं । दे॒वः । स॒वि॒ता ।

र॒त्न॒ऽधाः । अ॒सि ।

त्वं । भगः॑ । नृ॒ऽप॒ते॒ । वस्वः॑ । ई॒शि॒षे॒ । त्वं । पा॒युः । दमे॑ ।

यः । ते॒ । अवि॑धत् ॥ ७

हे अग्ने त्वमरंकृते त्वामलंकुर्वते यजमानाय द्रविणोदाः । हिरण्यस्य दातासि । देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि । तथा हे नृपते नृणां पालकाग्ने त्वं भगो भजनीयः सन् वस्वो वसुनो धनस्येशिषे । समर्थो भवसि दातुं । यो यजमानो दमे यज्ञगृहे ते त्वामविधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वामग्ने दम आ विश्पतिं विशस्त्वां राजानं सुविदत्रमृञ्जते।
त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८

त्वां। अग्ने। दमे। आ। विश्पतिं। विशः। त्वां।
राजानं। सुऽविदत्रं। ऋञ्जते।
त्वं। विश्वानि। सुऽअनीक। पत्यसे। त्वं। सहस्राणि।
शता। दश। प्रति॥ ८

हे अग्ने विश्पतिं यजमानानां पालकं त्वां विशो यजमाना दमे स्वकीये यज्ञगृहे आ। आसादयंति॥ उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः॥ तथा त्वां राजानं दीप्यमानं सुविदत्रं शोभनज्ञानमनुकूलचेतस्कं सुधनं वा त्वामृंजते। प्रसाधयंति॥ ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः॥ यत एवं ततो हे स्वनीक शोभनज्वालारूपसैन्य त्वं विश्वानि सर्वाणि। हवींषीति शेषः॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया॥ विश्वेषां हविषामाज्यसोमपुरोडाशादीनां पत्यसे। ईश्वरो भवसि॥ ईश्वरनामैतत्। इरज्यति पत्यत इति तन्नामसु पाठात्॥ यद्वा पतिभावमाचरसि। त्वं तु सहस्राणि शता शतानि दश एतत्संख्याकानि प्रति। एतत्संख्याकानामभिमतसाधनानां प्रतिनिधिरित्यर्थः॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति कर्मप्रवचनीयत्वं॥ तैर्यत्फलं भवति तत्त्वया लभ्यत इत्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्या तनूरुचं।
त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत्त्वं सखा सुशेवः पास्याधृषः ॥ ९

त्वां। अग्ने। पितरं। इष्टिऽभिः। नरः। त्वां। भ्रात्राय।
शम्या। तनूऽरुचं।
त्वं। पुत्रः। भवसि। यः। ते। अविधत्। त्वं। सखा।
सुऽशेवः। पासि। आऽधृषः॥ ९

हे अग्ने पितरं पालकं त्वां नरो नेतारो यजमाना इष्टिविशेषसाधनैर्यागैर्यजंत इति शेषः। पितृवत्पालनाय यजंत इत्यर्थः। तथा तनूरुचं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना त्वां भ्रात्राय भ्रातृत्वाय सौभ्रात्राय शम्या ॥ कर्मनामैतत् ॥ कर्मणा यजंत इति शेषः। यद्वोभयत्र यजमानेनाविधदित्यनेन संबंधः। हे अग्ने यो नरस्ते त्वामविधत् परिचरति तस्य त्वं पुत्रो भवसि। पुत्रवत्पालयिता भवसि। तथा त्वं सखा समानख्यानः सखिवद्धितकारी सुशेवः ॥ शेवमिति सुखनाम ॥ सुष्ठु सुखकारी सन् आहुष आधर्षकात्पासि। रक्षसि। पितृत्वकामाय पितृत्वेन भ्रातृत्वकामाय भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्थानीयो भवसि। त्रिप्रकारेण रक्षसीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वमग्न ऋभुराके नमस्य१स्त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे।
त्वं वि भास्यनु दक्षि दावने त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः ॥ १०

त्वं। अग्ने। ऋभुः। आके। नमस्यः। त्वं। वाजस्य।
क्षुऽमतः। रायः। ईशिषे।
त्वं। वि। भासि। अनु। धक्षि। दावने। त्वं। विऽशिक्षुः।
असि। यज्ञं। आऽतनिः ॥ १०

हे अग्ने त्वमृभुः। उरुभासमानो मेधावी वा। त्वमाकेऽंतिके संनिधावेव नमस्यो नमस्कार्यः। स्तुत्य इत्यर्थः। इतरदेवतावन्मंत्रप्रतिपाद्याकारेण स्तुत्यो न भवसि किंतु प्रत्यक्ष इत्यर्थः। तथा त्वं क्षुमतः शब्दवतः सर्वत्र श्रूयमाणस्य वाजस्यान्नस्य रायो धनस्य चेशिषे। स्वामी भवसि। अतस्तद्देहीत्यर्थः। हे अग्ने त्वं विभासि। विशेषेण दीप्यसे। तदर्थमनुक्रमेणैव धक्षि। दहसि काष्ठादीन्। दहेर्लटि सिपि रूपं। संहितायां षत्वाभावश्छांदसः ॥ किमर्थमेवं। दावने छेदनायांधकारस्य। यद्वा हविषो दानवते यजमानाय च। किंच त्वं विशिक्षुर्विशेषेण शिक्षयिता साधयितासि ॥ न लोकाव्ययेति षष्ठ्या निषेधः ॥ तथातनिः। फलस्य सर्वतो विस्तारयिता ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वम॑ग्ने॒ अदि॑ति॒र्दे॑व दा॒शुषे॒ त्वं होत्रा॒ भार॑ती वर्धसे गि॒रा ।
त्वमि॒ळा श॒तहि॑मासि॒ दक्ष॑से॒ त्वं वृ॑त्र॒हा व॑सुपते॒ सर॑स्वती ॥ ११

त्वं । अ॒ग्ने॒ । अदि॑तिः । दे॒व॒ । दा॒शुषे॑ । त्वं । होत्रा॑ ।
भार॑ती । व॒र्ध॒से॒ । गि॒रा ।
त्वं । इ॒ळा । श॒तऽहि॑मा । अ॒सि॒ । दक्ष॑से । त्वं । वृ॒त्र॒ऽहा ।
व॒सु॒ऽप॒ते॒ । सर॑स्वती ॥ ११

हे अग्ने देव त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानायादितिरखंडयिता परिपालयितासि । यद्वा अदीना भूमिरसि । किंच त्वं होत्रा होमनिष्पादका भारती भरतस्यादित्यस्यादित्यसंबंधिनी रश्मिरूपा सती गिरा स्तुत्या वर्धसे । प्रवृद्धो भवसि । किंच त्वं शतहिमा । हिमशब्दः कालोपलक्षकः । अपरिमितकाला नित्येळा भूमिरसि । तादृशी सती दक्षसे दानाय समर्था भवसि ॥ तिङ उत्तरत्वादनिघातः । तथा हे वसुपते धनपालक वृत्रहा पापादेर्हंता त्वं सरस्वती । सरणवान्वायुः । तत्संबंधिदेवनियामका माध्यमिका सि । आदित्याग्निवायूनां संबंधिन्यो भारतीळासरस्वत्याख्या यास्तिस्रो देव्यः संति ता अपि त्वमेवेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वम॑ग्ने सु॒भृ॑त उत्त॒मं वय॒स्तव॑ स्पा॒र्हे वर्ण॒ आ सं॒दृशि॒ श्रियः॑ ।
त्वं वाजः॑ प्र॒तर॑णो बृ॒हन्न॑सि॒ त्वं र॒यिर्ब॑हु॒लो वि॒श्वत॑स्पृ॒थुः ॥ १२

त्वं । अ॒ग्ने॒ । सु॒ऽभृ॑तः । उ॒त्ऽत॒मं । वयः॑ । तव॑ । स्पा॒र्हे ।
वर्णे॑ । आ । स॒म्ऽदृशि॑ । श्रियः॑ ।
त्वं । वाजः॑ । प्र॒ऽतर॑णः । बृ॒हन् । अ॒सि॒ । त्वं । र॒यिः ।
ब॒हु॒लः । वि॒श्वतः॑ । पृ॒थुः ॥ १२

हे अग्ने त्वं सुभृतः सुष्ठु पोषितः सन् उत्तमं निरतिशयं वयोऽन्नमायुष्यं वा त्वमसि। तस्य दायकोऽसीत्यर्थः। तथा तव स्पार्हे स्पृहणीये वर्णे लोहितशुक्लादिलक्षणे संदृशि सम्यग्दर्शनीये श्रिय ऐश्वर्याणि कांतयो वा श्रित्य वर्तंते॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥ किंच त्वं वाजोऽन्नं। तत्साधकत्वात्तच्छब्दः। अन्नसाधक इत्यर्थः। प्रतरणः प्रतारयिता पापात्। अत एव बृहन् महानसि। तथा त्वं रयिर्धनरूपोऽसि बहुलः सर्वविषयबाहुल्योपेतो विश्वतः पृथुर्विस्तीर्णः प्रख्यात इत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यं १ त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे।
त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा
हविरदंत्याहुतं ॥ १३

त्वां। अग्ने। आदित्यासः। आस्यं। त्वां। जिह्वां।
शुचयः। चक्रिरे। कवे।
त्वां। रातिऽसाचः। अध्वरेषु। सश्चिरे। त्वे इति। देवाः।
हविः। अदंति। आऽहुतं॥ १३

हे अग्ने त्वामादित्यासोऽदितेः पुत्रा इंद्रादय आस्यं स्वकीयं मुखं भक्षणपानादिसाधनं चक्रिर इति वक्ष्यमाणेन संबंधः। तथा हे कवे क्रांतप्रज्ञ त्वामेव शुचयः शुद्धा दीप्ता वा देवा जिह्वां स्वकीयजिह्वास्थानीयमास्वादनसाधनं चक्रिरे। त्वन्मुखेनैव भक्षयंति त्वज्जिह्वयैवास्वादयंतीत्यर्थः। तथा त्वामेव रातिषाचः। रातिर्दानं दत्तं हविरादि धनं वा। तेन समवेता देवा अध्वरेषु यज्ञेषु सश्चिरे। सेवंते त्वामेव प्रतीक्षंते विना त्वया स्वेषां हविर्भक्षणायोगात्। एवं कृत्वा त्वे त्वयि देवाः सर्वं आहुतं सर्वतो दत्तं हविरदंति। भक्षयंति। एवं सर्वदेवोपकारिणं महानुभावं स्तौमीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अद्रुह आसा देवा हविरदंत्याहुतं।
त्वया मर्तासः स्वदंत आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां
जज्ञिषे शुचिः ॥ १४

त्वे इति। अग्ने। विश्वे। अमृतासः। अद्रुहः। आसा।
देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं।
त्वया। मर्तासः। स्वदंते। आऽसुतिं। त्वं। गर्भः। वीरुधां।
जज्ञिषे। शुचिः ॥ १४

हे अग्ने त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽमृतासोऽमरणधर्माणोऽद्रुहोऽद्रोग्धारो देवा आसा त्वदीयेनास्येनाहुतं हविरदंति। भक्षयंति॥ आस्यशब्दस्य तृतीयैकवचने पद्दन्नो-मास्हृदित्यादिनासन्नादेशः। ऊडिदंपदादीति विभक्तेरुदात्तत्वं॥ तथा मर्तासो मनुष्या अपि त्वया साधनभूतेनासुतिं रसरूपमन्नादिकं स्वदंते। आस्वादयंति। त्वमेव वीरुधां लतादीनां गर्भो गर्भस्थानीयः तेषां मध्यावस्थानात्। यद्वा सर्वेषां निवासभूतः सन् जज्ञिषे। उत्पादयसि सस्याद्यन्नं॥

॥ अथ पंचदशी ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे।
पृक्षो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५

त्वं। तान्। सं। च। प्रति। च। असि। मज्मना।
अग्ने। सुऽजात। प्र। च। देव। रिच्यसे।
पृक्षः। यत्। अत्र। महिना। वि। ते। भुवत्। अनु।
द्यावापृथिवी इति। रोदसी इति। उभे इति ॥ १५

हे अग्ने त्वं मज्मना बलेन तान् प्रसिद्धान्देवान् सं वासि। संगच्छसि। तैः सहितोऽपि भवसि। तथा सामर्थ्येन प्रति चासि। प्रत्येकं तैर्विभिन्नः प्रतिनिधिर्वा भवसि। प्रतिस्वीकारसमये तैः सहितो भवसि वियुक्तश्च भवसीत्यर्थः। हे सुजात शोभनजनन। मंत्रसहितमथनेनोत्पन्नत्वादग्नेः सुजन्मत्वं। तादृशाग्ने हे देव प्ररिच्यसे च। तैर्बलेन चाधिको भवसि। आधिक्ये कारणमाह। यत् यस्मा-दत्राग्निन्यत्ते पृक्षः सर्वमप्यन्नं॥ व्यत्ययेन बहुवचनं॥ ते तवैव विभुत्व्। समर्थं भवति महिमा माहात्म्येन। यतो महत्त्वमस्ति अत इत्यर्थः। कुतेति तदुच्यते। रोदसी सर्वनिरोदनस्वभावे उभे द्यावापृथिव्यावनु। से प्रति। तयोर्मध्ये व्याप्नुवन्नित्यर्थः। त्वयि हुतमन्नं स्वमहत्त्वेन लोकत्रये व्याप्नोतीत्यर्थः॥

॥ अथ षोडशी ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजंति सूरयः।
अस्मांश्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ १६

ये। स्तोतृऽभ्यः। गोऽअग्राम्। अश्वऽपेशसम्। अग्ने।
रातिम्। उपऽसृजंति। सूरयः।
अस्मान्। च। तान्। च। प्र। हि। नेषि। वस्यः। आ।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ १६

अनया होता स्तुतिनिगमव्याजेनाभिमतमाशास्ते। हे अग्ने सूरयो मेधाविनः प्रेरयितारो वा यजमानाः स्तोतृभ्यः स्तुतिकर्तृभ्यो गोअग्रां गावोऽग्रगामिन्यो यस्यास्तादृशीं गोप्रमुखामश्वपेशसं॥ पेश इति रूपनाम॥ अश्वेन निरूपणीयां। एतद्द्वयप्राधान्याभिप्रायां। गौश्चाश्वश्चाजाश्चेति दक्षिणापरिगणनेषु गवाश्वयोः प्राथम्यात्। तादृशीं रातिमुपसृजंति। ददते। तान्यजमानानस्मांस्त्विजो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं स्वर्गादिस्थानं आ सर्वतः प्र हि नेषि। प्रकर्षेण नयसि खलु। नयेत्यर्थः। हि प्रसिद्धौ। वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसहिताः विदथे यज्ञे [illegible]मंत्रजातं वदेम। उच्चारयामः। स्तुम इत्यर्थः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः॥

यज्ञेन वर्धतेति त्रयोदशर्चं द्वितीयं सूक्तं मंडलद्रष्टुर्गृत्समदस्यार्षं। मंडलादिष्वाग्नेयमिति परिभाषयाग्नेयं। तुभ्यंद्वानुक्रमणिकादिदमपि जागतं। यज्ञेन सप्तोनेत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छंदसस्य विनियोगः। सूत्रं तु पूर्वसूक्त एवोक्तं॥ तथा चातुर्विंशिके तृतीयसवने जातवेदस्यनिविद्धानीयमिदं। यज्ञेनवर्धतेत्याग्निमारुतं। आ० ७. ४.। इति सूत्रितत्वात्॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहन्यपि जातवेदस्यनिविद्धानमिदं। चातुर्विंशिकं तृतीयसवनमिति चतुर्विंशवदतिदिष्टत्वात्॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा।
समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदं॥१

यज्ञेन। वर्धत। जातऽवेदसं। अग्निं। यजध्वं। हविषा।
तना। गिरा।
सम्ऽइधानं। सुऽप्रयसं। स्वःऽनरं। द्युक्षं। होतारं।
वृजनेषु। धूःऽसदं॥१

हे यजमाना ऋत्विजो वा यूयं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातधनं जातप्रज्ञं वाग्निं यज्ञेन यागेन वर्धत। प्रवर्धत। सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाह। हविषा चरुपुरोडाशादिना तना विस्तृतया गिरा स्तुत्या च यजध्वं। पूजयध्वं। कीदृशं तं। समिधानं। समिध्यमानं। सुप्रयसं। शोभनान्नं। स्वर्णरं। स्वर्गं नेतव्या यजमाना यस्य तादृशं। यद्वा स्वरिति सर्वपर्यायः। स्तुतीनां नेतारः स्तोतारः। बहुस्तोतारमित्यर्थः। द्युक्षं। दीप्तं द्युनिवासिनं वा। होतारं। होमसंपादकं। वृजनेषु बलेषु धूर्षदं। बलस्य कर्तारमित्यर्थः। अग्निपाटवे सति शरीरबलं भवतीति प्रसिद्धं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्ने वत्सं न स्वसरेषु धेनवः।
दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः॥२

अभि। त्वा। नक्तीः। उषसः। ववाशिरे। अग्ने। वत्सं।
न। स्वसरेषु। धेनवः।
दिवःऽइव। इत्। अरतिः। मानुषा। युगा। आ। क्षपः।
भासि। पुरुऽवार। संऽयतः॥ २

हे अग्ने त्वा त्वामभि प्रति नक्ती रात्रीरुषसोऽहानि। सर्वासु रात्रिषु सर्वेष्वहःसु। यद्वा नक्तशब्दः सायंकालं लक्षयति सायं प्रातरग्निहोत्रस्य सद्भावात्। सर्वेषु कालेषु सायंप्रातःकालेषु वा ववाशिरे। आकांक्षंते यजमाना यष्टुं। यद्वा अहानि रात्रयश्च त्वामेव कामयंते होतुं। काले कर्मणश्चोदनात् कालानां कामनमुपचर्यते। तत्र दृष्टांतः। स्वसरेषु स्वयंसरणशीलेष्वहःसु सरणाधिकरणेषु गोष्ठेषु वा धेनवो वत्सं न। वत्समिव। किंच हे पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने संयतो नियतस्त्वं दिव इव द्युलोकस्येवारतिः। व्याप्तो विस्तृतः। तत्रत्यानां देवानां हविःप्रदानादेव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः। मानुषा मनुष्याणां यजमानानां संबंधीनि युगा युगानि। युगशब्दः कालोपलक्षकः। प्रातरादिसवनानि। सर्वेषु सवनेषु॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया॥ क्षपो रात्रीः। सर्वासु रात्रिष्वप्याभासि। समंताद्दीप्यसे॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं देवा बुध्ने रजसः सुदंससं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यं॥ ३

तं। देवाः। बुध्ने। रजसः। सुऽदंससं। दिवःपृथिव्योः।
अरतिं। नि। एरिरे।
रथंऽइव। वेद्यं। शुक्रऽशोचिषं। अग्निं। मित्रं। न।
क्षितिषु। प्रऽशंस्यं॥ ३

तं प्रशिक्षस्तुत्यगुणविशिष्टमग्निं देवाः प्रसिद्धा व्यवहर्तारः ऋत्विजो वा रजसो रंजनात्मकस्य लोकस्य बुध्ने मूले । पृथिव्यां वेद्यामित्यर्थः । तत्र न्येरिरे । नितरां प्रेरयंति । व्यापारयंति स्वस्वहविर्लाभाय । ऋत्विक्पक्षे स्तोत्रादिना नितरां गच्छंति । भजंते । कीदृशमित्याह । सुदंससं शोभनदर्शनं दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योररतिं । ईश्वरं गंतारं व्याप्तं वा । वेदो धनं । तस्मै हितं रथमिव । रथं यथा स्वाभिमतलाभायाश्रयंते तद्वत् । यद्वा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन संमानं वेद्यं वेदितव्यं । शुक्रशोचिषं दीप्तवर्णमग्निं मित्रं न सखिवत्कार्यसाधकं यद्वा आदित्यमिव । क्षितिषु यागभूमिषु मनुष्येषु वा प्रशंस्यं । प्रकर्षेण स्तुत्यं । एवं महानुभावमग्निं न्येरिर इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चंद्रमिव सुरुचं ह्वार आ दधुः ।
पृश्न्याः पतरं चितयंतमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी
उभे अनु ॥ ४

तं । उक्षमाणं । रजसि । स्वे । आ । दमे । चंद्रंऽइव ।
सुऽरुचं । ह्वारे । आ । दधुः ।
पृश्न्याः । पतरं । चितयंतं । अक्षऽभिः । पाथः । न । पायुं ।
जनसी इति । उभे इति । अनु ॥ ४

तं स्तुत्यतरं रजस्यंतरिक्षे आ उक्षमाणं सर्वतः सिंचंतं वृष्टिजलं रजति पृथिव्यां वेद्यां घृतादिनासिच्यमानं वा । स्वे स्वकीये ह्वारे विजने दमे यागगृहे आदधुः । आदधते । कीदृशं तं । चंद्रमिव सुरुचं । चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यमिव शोभनदीप्तिं । पश्चात्प्रवृद्धावस्थायां पृश्न्याः पतरं । द्युलोकस्यांतरिक्षस्य गंतारं । अक्षभिः स्वकीयैर्ज्वालारूपैरवयवैश्चितयंतं चेतयमानं । पाथो न पायुं । उदकमिव रक्षकं । उभे जनसी सर्वस्य जनयित्र्यौ द्यावापृथिव्यावनु व्याप्तं । भूम्यां होमाधारत्वेन स्थित्वा हविःप्रापणाय द्युलोकमाक्रमितुमिति भावः । एवंरूपमग्निमादधते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋंजते गिरा।

हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुरद्द्यौर्न स्तृभिश्चितयद्रोदसी

अनु॥ ५

सः। होता। विश्वं। परि। भूतु। अध्वरं। तं। ऊं इति।

हव्यैः। मनुषः। ऋंजते। गिरा।

हिरिऽशिप्रः। वृधसानासु। जर्भुरत्। द्यौः। न। स्तृऽभिः।

चितयत्। रोदसी इति। अनु॥ ५

सोऽग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् विश्वं सर्वमध्वरं यागं परिभूतु। परितो भवतु। तमु तमेवाग्निं हव्यैर्हविर्भिर्गिरा स्तुत्या च मनुष्या ऋंजते। प्रसाधयंति॥ ऋंजतिः प्रसाधनकर्मा॥ हिरिशिप्रो हरणशीलहनुर्दीप्तोष्णीषो वा। शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीरित्यादिमंत्रांतरात्। वृधसानासु प्रवर्धमानास्वोषधीषु ज्वालासु वा जर्भुरत्। पूर्यमाणो यद्वा गंता॥ शत्रंतं पदं। यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी॥ वर्धमाना ओषधीर्जर्भुरत्। पुनःपुनर्दहन्नित्यर्थः। द्यौर्द्युलोकांतरिक्षं स्तृभिर्नक्षत्रैरिव रोदसी अनु द्यावापृथिव्यावनु चितयत्। चेतयति। ज्वालाभिर्विस्फुलिंगैश्च भुवमंतरिक्षं च व्याप्नोतीत्यर्थः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये संददस्वान्रयिमस्मासु दीदिहि।

आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो

देव वीतये॥ ६

सः । नः । रेवत् । सम्ऽइधानः । स्वस्तये । सम्ऽददस्वान् ।

रयिम् । अस्मासु । दीदिहि ।

आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने ।

हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६

हे अग्ने स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं स्वस्तये। स्वस्तीत्यविनाशनाम। क्षेमा रेवद्रयिमद्रयिं धनं उपर्युपरिवृद्धिमद्दानयोग्यं वा धनमस्मासु संददस्वान् सम्यक् प्रयच्छन् समिधानोऽस्माभिः सम्यगिध्यमानः सन् दीदिहि। दीप्यस्व। यद्वा रेवदिति क्रियाविशेषणं। रा धनं समृद्धिमद्यथा तथा दीप्यस्वेति। तथाभूतः सन् नोऽस्माकं सुविताय सुहिताय शोभनफलाय रोदसी द्यावापृथिव्यावाकृणुष्व। सर्वतः कुरु। उभौ लोकौ भोगप्रदौ कुर्वित्यर्थः। किमर्थमिति तदुच्यते। हे देवाग्ने मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य मम संबंधीनि हव्या हवींषि वीतये देवेभ्यो भक्षणाय पुनःपुनर्यागाद्यनुष्ठानायेत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्व१र्ण शुक्रमुषसो वि दिद्युतः ॥ ७

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न ।

वाजम् । श्रुत्यै । अप । वृधि ।

प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः ।

न । शुक्रम् । उषसः । वि । दिद्युतः ॥ ७

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं बृहतो महतः प्रभूतान् गवाश्वादिधनविशेषान् दाः। देहि। तथा सहस्रिणः सहस्रसंख्योपेतान्पुत्रभृत्यादीन्दाः। देहि॥ ददातेश्छांदसे लुङि रूपं। वाक्यभेदादनिघातः॥ श्रुत्यै कीर्त्यै वाजमन्नं दुरो न तस्य द्वाराण्यपि

र्थेऽर्थे॥ अपावृधि। अपवृणु। प्रेरयेत्यर्थः। यद्वा द्वाराणीव। तमांस्यपाया-न्विमदयति। तदर्थं द्यावापृथिवी ब्रह्मणा परिबृढेन कर्मणा प्राची प्रवृत्ते च अस्म-दनुकूले अधि। कुरु। स्वर्ण। आदित्य इव। स यथा जगत्प्रकाशयति तद्वत्। शुक्रा दीप्तं त्वामुषस उषःकाला विदिद्युतः। विद्योतयंति। उषःकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यंते॥

॥ अथाष्टमी ॥

स इधान उषसो राम्या अनु स्वर्ण दीदेदरुषेण भानुना।
होत्राभिरग्निर्मनुषः स्वध्वरो राजा विशामतिथिश्चारुरायवे॥

सः। इधानः। उषसः। राम्याः। अनु। स्वः। न। दीदेत्।
अरुषेण। भानुना।
होत्राभिः। अग्निः। मनुषः। सुऽअध्वरः। राजा। विशाम्।
अतिथिः। चारुः। आयवे॥ ८

सोऽग्नी राम्या रमणहेतुभूता उषसोऽनु अनुलक्ष्येधान इध्यमानो दीपितः सन् अरुषेण रोचमानेन भानुना तेजसा स्वर्ण आदित्य इव दीप्यते। सोऽग्निर्म-नुषो मनुष्यस्य होतुर्होत्राभिः होत्रेति वाङ्नाम। होमसाधनभूताभिः स्तुतिभिः स्तूयमानः स्वध्वरः शोभनयागो विशां प्रजानां राजा राजमानः स्वास्वायवे मनु-ष्याय यजमानाय तदर्थं चारुश्चरणशीलोऽतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति॥

॥ अथ नवमी ॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्व्य धीष्पीपाय बृहद्दिवेषु मानुषा।
दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्मना शतिनं पुरुरूपमिषणि॥ ९

एव। नः। अग्ने। अमृतेषु। पूर्व्य। धीः। पीपाय।
बृहत्ऽदिवेषु। मानुषा।
दुहाना। धेनुः। वृजनेषु। कारवे। त्मना। शतिनं।
पुरुऽरूपं। इषणिं।

इन्द्रादिषु प्रभूतद्युतिषु स्तुतेषु देवेषु मध्ये हे पूर्व्य पूर्वभाविन्नग्ने त्वां मानुषा मनुष्याणां मध्ये नोऽस्मदीया धीर्बुद्धिः स्तुति कर्म वा एव एवं पोषाय । ध्याययति । यद्वा मानुषा मनुष्यान् धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्म वा ध्याययतु । तथा त्वदीया धीर्द्व जनेषु यज्ञेषु कारवे स्तोत्रे दुहाना धेनुः । दोग्ध्री धेनुरिव । सुप्तोपममेतत् । अनात्मनैवेच्छयेषणायां सतां शतिनमपरिमितसंख्याकं पुरुरूपं गवाश्वादिरूपेण नानारूपं धनसमूहं दुहाना भवति ॥

॥ अथ दशमी ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनाँ अति ।

अस्माकं द्युम्नमधि पंच कृष्टिषूच्चा स्वर्ण शुशुचीत दुष्टरं ॥ १० ॥

वयं । अग्ने । अर्वता । वा । सुऽवीर्यं । ब्रह्मणा । वा ।

चितयेम । जनान् । अति ।

अस्माकं । द्युम्नं । अधि । पंच । कृष्टिषु । उच्चा । स्वः । न ।

शुशुचीत । दुस्तरं ॥ १२

हे अग्ने वयं यजमानाः सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं यथा तथार्वता वारण-कुशलेनाश्वेन ॥ वाशब्दश्चार्थे ॥ ब्रह्मणा वाहनेन च त्वद्दत्तेन जनानस्मत्समाना-नति चितयेम । अतिक्रम्य ज्ञायेमहि ॥ कर्मणि कत्प्रत्ययः ॥ यद्वा त्वद्दत्तेनाश्वे-नान्नेन च सुवीर्यं चितयेम । प्रकाशयेम । तदर्थमस्माकं पंच पंचसु कृष्टिषु जनेषु निषादपंचमेषु चतुर्षु वर्णेषूच्चा उच्चैरतिप्रभूतं दुस्तरमन्येनाप्राप्यं द्युम्नं धनं स्वर्ण सूर्यं इवाधिकं शुशुचीत । दीप्यतां । अधीत्ययमनर्थको वा ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्त्सुजाता इषयंत सूरयः ।

यमग्ने यज्ञमुपयंति वाजिनो नित्ये तोके दीदिवांसं स्वे

दमे ॥ ११

सः। नः। बोधि। सहस्य। प्रऽशंस्यः। यस्मिन्।

सुऽजाताः। इषयंत। सूरयः।

यं। अग्ने। यज्ञं। उपऽयंति। वाजिनः। नित्ये। तोके।

दीदिऽवांसं। स्वे। दमे॥ ११

हे अग्ने सहस्य शत्रूणामभिभवितर्बलप्रभव वा प्रशंस्यः स्तुत्यः स त्वं नोऽस्म-दीयं स्तोत्रादिकं बोधि। बुध्यस्व। स इत्युक्तं क इत्याह। यस्मिन्नग्नौ सुजाताः शोभनजननाः सूरयः स्तोतार ऋत्विज इषयंत। गमयंति स्तोत्राणि। किंच हे अग्ने यज्ञं यजनीयं यं वाजिनो हविर्लक्षणान्नवंतो यजमाना नित्ये तोके औरसे पुत्रे निमित्तभूते सति। यद्वा तस्मिन्न्यथा दीप्यते। पुत्रगृहे यथा पिता दीप्यति तद्वत्। स्वे दमे स्वकीये यागगृहे सवनीयादिस्थाने दीदिवांसं दीप्यमानमुपयंति हविःस्तोत्रादिना। स बोधीत्यन्वयः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उभयासो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूरयश्च शर्मणि।

वस्वो रायः पुरुश्चंद्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य

शग्धि नः॥ १२

उभयासः। जातऽवेदः। स्याम। ते। स्तोतारः। अग्ने।

सूरयः। च। शर्मणि।

वस्वः। रायः। पुरुऽचंद्रस्य। भूयसः। प्रजाऽवतः।

सुऽअपत्यस्य। शग्धि। नः॥ १२

हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने स्तोतारस्त्वां स्तुवंत ऋत्विजः सूरयो मेधा-विनो यजमानाश्चेत्युभयासः। उभये वयं शर्मणि सुखे निमित्तभूते सति ते त्वत्संबंधिनः स्याम। भवेम। यद्वा ते शर्मणि स्याम। त्वं च नोऽस्माकं वस्वो

निवासहेतोर्वसिष्ठस्य रायो गवादिधनस्य पुरुश्चंद्रस्यातिशयेनाह्लादकस्य बहु-रिहयशोपेतस्य वा भूयसः प्रभूतस्य प्रजावतो भृत्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा स्वपत्यस्य शोभनपुत्रस्य। ईदृग्रूपं धनं नोऽस्मभ्यं शग्धि। देहि। दाता भवसि॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअ॑ग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजंति सूरयः।
अस्मांच तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे
सुवीराः ॥ १३

ये। स्तोतृऽभ्यः। गोऽअग्रां। अश्वऽपेशसं। अग्ने। रातिं।
उपऽसृजंति। सूरयः।
अस्मान्। च। तान्। च। प्र। हि। नेषि। वस्यः। आ।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ १३

ये स्तोतृभ्य इति त्रयोदशी व्याख्याता॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचम एकविंशो वर्गः॥

समिद्धो अग्निरित्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं। सप्तमी जगती। समिद्धोऽग्निरग्निना नराशंसतनूनपादादय एकादश प्रयाजदेवताः।' समिद्ध एकादशाग्रं सप्तमी जगतीत्यनुक्रमणिका॥ षष्ठौ शुनकानामिदमाप्रीसूक्तं। गृत्समदस्यापि शुनकत्वात्। समिद्धो अग्निरिति शुनकानामिति हि सूत्रितं। आ० ३, २,॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्थात्।
होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरर्हन्॥ १

सम्ऽइद्धः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्यां । प्रत्यङ् ।

विश्वानि । भुवनानि । अस्थात् ।

होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् ।

यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १

पृथिव्यां वेदिलक्षणायां समिद्धः सम्यक् दीप्त एतन्नामकोऽग्निर्निहितः स्थापितः सन् विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि प्रत्यङ् अभिमुखः सन् अस्थात् । तिष्ठति । यथा सर्वे जनाः पश्यंति तथा प्रदृश्योऽभवदित्यर्थः । किंच सोऽग्निर्होता होमनिष्पादको देवानामाह्वाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवो द्योतमानः । एवं महानुभावोऽग्निरर्हन् यागयोग्यः सन् देवान्यजतु । अत्र यष्टव्यानिंद्रादीन्पूजयतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नराशंसः प्रति धामान्यंजन् तिस्रो दिवः प्रति मह्ना स्वर्चिः ।

घृतप्रुषा मनसा हव्यमुंदन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २

नराशंसः । प्रति । धामानि । अंजन् । तिस्रः । दिवः ।

प्रति । मह्ना । सुऽअर्चिः ।

घृतऽप्रुषा । मनसा । हव्यं । उंदन् । मूर्धन् । यज्ञस्य ।

सं । अनक्तु । देवान् ॥ २

नराशंसो नरैर्नृभिर्ऋत्विग्भिः शंसनीय एतन्नामकोऽग्निः स्वर्चिः शोभनः ज्वालः सन् धामानि स्थानान्याहुत्यधिकरणानि तेजांसि प्रति प्रत्येकं मह्ना स्वमहिम्नांजन् व्यक्तीकुर्वन् तिस्रो दिवो द्योतमानांस्त्रीन् भूम्यादिलोकांश्च प्रति प्रत्येकमंजन् । स्थित्या भूमिं प्रकाशेनांतरिक्षं हविःप्रापणेन दिवमित्यभिप्रायः । यद्वा लोकानां प्रत्येकं त्रित्वोपेतत्वात् तिस्रो दिव इत्यविरुद्धं । तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्र इत्यादिमंत्रवर्णात् त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति ब्राह्मणाच्च । तथा घृतप्रुषा घृतं सिंचता मनसा हव्यमुंदन् क्लेदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्य

मूर्धन् मूर्धनि सखे होमसमये देवान्यष्टव्यान् ससनक्तु । सम्यक् व्यक्तीकरोतु । तदर्थयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अर्हन्देवान्यक्षि मानुषात्पूर्वो अद्य ।
स आ वह मरुतां शर्धो अच्युतमिंद्रं नरो बर्हिषदं यजध्वं ॥ ३

ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अर्हन् । देवान् । यक्षि ।
मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।
सः । आ । वह । मरुतां । शर्धः । अच्युतं । इंद्रं । नरः ।
बर्हिऽसदं । यजध्वं ॥ ३

हे अग्ने ईळितोऽस्माभिः स्तुतः सन् मनसास्मदनुरक्तेन देवानां यागबुद्ध्या अर्हन् यागयोग्यः सन् मानुषाद्धोतुः पूर्वः पूर्वभावी नोऽस्मदर्थमद्यास्मिन्दिने देवान् यष्टव्यान् यक्षि त्वमेव यजसि । स तादृशो यष्टा त्वमावह । आकारयस्व । कान् । मरुतां शर्धो गणं । अच्युतमक्षीणमिंद्रं तदविनाभूतमिंद्रमपि । यद्वा मरुद्बलोपेतमिंद्रं । अनंतरं हे नरो नेतार ऋत्विजो बर्हिषदं बर्हिषि सीदंतं तमिंद्रं यजध्वं । पूजयध्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

देवं बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्यां ।
घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियासः ॥ ४

देवं । बर्हिः । वर्धमानं । सुऽवीरं । स्तीर्णं । राये । सुऽभरं ।
वेदी इति । अस्यां ।
घृतेन । अक्तं । वसवः । सीदत । इदं । विश्वे । देवाः ।
आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४

हे बर्हिर्देव एतदभिमानिन्यग्ने वर्धमानं सुवीरं शोभनवीरसंपादकं सुभरं सुपूर्णं स्तीर्णमस्मदीयैः त्विग्भिरास्तृतं भव। किमर्थं। राये धनाय। अस्मां दो वेद्यां॥ सप्तम्यर्थे प्रगृह्यसंज्ञा। संहितायां यणादेशश्छांदसः॥ घृतेनाक्त-नाक्तमिदं स्निग्धं बर्हिः सीदत। के। हे वसव एतन्नामकाः। हे विश्वे सर्वे देवाः। हे आदित्याः। यज्ञियासो यज्ञार्हास्ते सूयमिदं बर्हिर्निषीदत। अस्मिन्बर्हिषि निषीदतेत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वि श्र॑यंतामुर्वि॒या ह्रू॒यमा॑ना द्वारो॑ दे॒वीः सु॑प्राय॒णा नमो॑भिः।

व्यच॑स्वतीर्वि प्र॑थंतामजु॒र्या व॒र्णं पु॑ना॒ना य॒शसं॑ सु॒वीरं॑ ॥ ५

वि। श्र॒यं॒ता॒म्। उ॒र्वि॒या। ह्र॒यमा॑नाः। द्वारः॑। दे॒वीः।

सु॒प्र॒ऽअ॒य॒नाः। नमः॑ऽभिः।

व्यच॑स्वतीः। वि। प्र॒थं॒ता॒म्। अ॒जु॒र्याः। व॒र्णं। पु॒ना॒नाः।

य॒शसं॑। सु॒ऽवीरं॑ ॥ ५

द्वारो देवीरग्नेर्द्वाराभिमानिन्यो देव्यो विश्रयंतां। विविच्य श्रयंतां। विवृतापिधाना भवंतु। कीदृश्यस्ताः। उर्विया। उर्व्यो महत्यः। नमोभिर्नमस्कारोपेतैः स्तोत्रैर्हूयमानाः। सुप्रायणाः। सुष्ठु प्रकर्षेण गंतव्याः। ईदृश्यो देव्यो विश्रयंतां। किंच व्यचस्वतीर्व्याप्तिमत्योऽजुर्या अहिंस्या अजनना या सुवीरं शोभनपुत्राद्युपेतं यशसं यशोयुक्तं वर्णं वर्णनीयं रूपविशेषं पुनाना यजमानाञ्शोधयित्र्यः संपादयित्र्यो देव्यो विप्रथंतां। विशेषेण प्रख्याता भवंतु॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

साध्वपांसि सनता न उक्षिते उषासानक्ता वय्येव रण्विते ।
तंतुं ततं संवयंती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुघे पयस्वती ॥ ६

साधु । अपांसि । सनता । नः । उक्षिते इति । उषसानक्ता ।
वय्याऽइव । रण्विते इति ।
तंतुं । ततं । संवयंती इति संऽवयंती ।
समीची इति संऽईची । यज्ञस्य । पेशः ।
सुदुघे इति सुऽदुघे । पयस्वती इति ॥ ७

साधु साधूनि नोऽस्मदीयान्यपांसि कर्माण्युद्दिश्य सनता सनातनेनाविच्छिन्नप्रवृत्तिकेन स्तोत्रादिनोक्षिते पूजिते । यद्वा पुराणवाची सनच्छब्दोऽस्ति । तस्य प्रथमाद्विवचनस्याकारः । सनातने नित्ये इत्यर्थः । अस्मिन्पक्ष उक्षिते फलस्य सेचयित्र्यौ ॥ कर्तरि निष्ठा ॥ उषासानक्ताहोरात्रदेवते वय्या इव वानकुशले रण्विते शब्दिते स्तुते परस्परं गच्छंत्यौ वा ततं विस्तृतं तंतु तंतुस्थानीयं यज्ञं संवयंती सम्यक् चित्रं सह वा वयंत्यावुत्पादयित्र्यौ समीची सम्यक् प्रवृत्तिके परस्परानुकूले । किमर्थं संवयंती । यज्ञस्यानुष्ठीयमानस्य पेशो रूपं निर्मातुमिति शेषः । यज्ञं निवर्तयितुं तदवयवानुक्रमेणानुष्ठापयित्र्यावित्यर्थः । अहोरात्राभ्यां हि यज्ञः संतन्यंते । सुदुघे सुष्ठु फलस्य दोग्ध्र्यौ पयस्वती उदकवत्यौ । अहोरात्राभ्यां हि वृष्टिर्जायते । एवं महानुभावे अहोरात्रदेवते अस्मद्यज्ञं निर्वहतामित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यक्षतः समृचा वपुष्टरा ।
देवान्यजंतावृतुथा समंजतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु
त्रिषु ॥ ७

दैव्या । होतारा । प्रथमा । विदुःऽतरा । ऋजु । यक्षतः ।
सं । ऋचा । वपुःऽतरा ।
देवान् । यजंतौ । ऋतुऽया । सं । अंजतः । नाभा ।
पृथिव्याः । अधि । सानुषु । त्रिषु ॥ ७

दैव्या । दिवि भवो दिव्योऽग्निः । तस्माद्दिव्यादग्नेर्जातौ होताराह्वातारौ देवानां होमनिष्पादकौ वाग्नी पार्थिवांतरिक्ष्यौ प्रथमा प्रथमं यष्टव्यौ विदुष्टरा विद्वत्तमौ वपुष्टरा प्रकृष्टवपुषौ देवावृचा मंत्रेण ऋजु अविकलं यथा तथा सम्यक् यक्षतः । पूजयतः । ऋतुया तत्तदृतौ तत्र तत्र काले देवान्यष्टव्यान् यजंतौ देवौ पृथिव्या नाभा नाभावुत्तरवेद्यामधि उपरि त्रिषु सानुषु समुच्छ्रितेषु प्रदेशेषु गार्हपत्यादिषु समंजतः । समांक्तां ॥ अंजेर्लेट्यडागमः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सरस्वती साधयंती धियं न इळा देवी भारती विश्वतूर्तिः ।
तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पांतु शरणं निषद्य ॥ ८

सरस्वती । साधयंती । धियं । नः । इळा । देवी । भारती ।
विश्वऽतूर्तिः ।
तिस्रः । देवीः । स्वधया । बर्हिः । आ । इदं । अच्छिद्रं ।
पांतु । शरणं । निऽसद्य ॥ ८

नोऽस्मदीयां धियं बुद्धिं यागं वा साधयंती निवर्तयंती सरस्वती इळैतन्नामिका देवी भारती च विश्वतूर्तिर्विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक् । एतदुभयविशेषणं । तिस्रो देवीरेतास्तिस्रो देव्यः स्वधयास्मद्दत्तहविषा निमित्तेनेदं बर्हिर्यज्ञमच्छिद्रं यथा तथा पांतु । पालयंतु । किं कृत्वा । शरणं यागगृहमानिषद्य आश्रित्य । यद्वा स्वधयेदं बर्हिरिमं यज्ञमागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा तथा पांतु ॥

अथ पिशंगरूप इति नवमी त्वाष्ट्रे पशौ पुरोडाशस्य याज्या पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभाजं यशसं वयोधां । आ० ३, ८, । इति सूत्रितत्वात् । पाठस्तु ॥

पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।
प्रजां त्वष्टा वि ष्यतु नाभिमस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥ ९

पिशंगऽरूपः । सुऽभरः । वयःऽधाः । श्रुष्टी । वीरः ।
जायते । देवऽकामः ।
प्रऽजां । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिं । अस्मे इति । अथ ।
देवानां । अपि । एतु । पाथः ॥ ९

पिशंगरूपः सुवर्णवर्णो नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसोऽन्नस्य धारयिता दाता वा श्रुष्टी क्षिप्रगुणो वीरो विविधमीरयिता देवकामो देवाः काम्यंते येन तादृशः पुत्रो जायते । जायतामुत्पद्यतां त्वष्टुरनुग्रहात् । स च त्वष्टैतन्नामको देवोऽस्मे अस्मभ्यं नाभिं कुलस्य बंधिकां प्रजां पुत्रादिरूपां विष्यतु । विमुंचतु । वितरत्वित्यर्थः । अथ अपि च देवानां संबंधि पाथोऽन्नमप्यस्मानेतु । गच्छतु । अपिः क्रियया वा संबध्यते । गच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुप स्थादग्निर्हविः सूदयाति प्र धीभिः ।
त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितोप हव्यं ॥ १०

वनस्पतिः । अवऽसृजन् । उप । स्थात् । अग्निः । हविः ।
सूदयाति । प्र । धीभिः ।
त्रिधा । संऽअक्तं । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः ।
शमिता । उप । हव्यं ॥ १०

वनस्पतिर्यूपाभिमान्येतन्नामकोऽग्निरवसृजन् अस्मदीयं कर्मानुजानन् उपास्मत्समीपे स्यात्। तिष्ठतु। अग्निः पाकाधारोऽग्निश्च हविः पशुरूपं धीभिः कर्मभिर्विशेषैः पाकसाधनैः प्रकर्षेण सूदयाति। क्षारयति। अपाकाधिकपाकादिराहित्येन हविः पचतीत्यर्थः। किंच दैव्यो देवसंबंध्याहुत्यधिकरणभूतोऽग्निः शमिता हविषः संस्कर्ता। यद्वा दैव्यः शमितैतन्नामकोऽग्निः। अग्निर्वै देवानां शमितेति श्रूयते। त्रिधा त्रिप्रकारमुपस्तरणावदानाभिघारणैः समक्तं सम्यक् सिक्तं हव्यं हविः प्रजानन् विद्वान् नयनप्रकाराभिज्ञः सन् देवेभ्य उपनयतु। समीपं प्रापयतु ॥

॥ अथैकादशी ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम।
अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यं ॥ ११

घृतं। मिमिक्षे। घृतं। अस्य। योनिः। घृते। श्रितः।
घृतं। ऊं इति। अस्य। धाम।
अनुऽस्वधं। आ। वह। मादयस्व। स्वाहाऽकृतं।
वृषभ। वक्षि। हव्यं ॥ ११

अस्याग्नेर्घृतमाज्यं मिमिक्षे। सिंचामि। यतोऽस्य घृतं योनिः कारणं। उत्पन्नोऽपि घृते श्रितः। आश्रितः। अस्याग्नेर्घृतमेव धाम तेजः। घृतेन ह्ययं दीप्यते। इदानीं संबोध्यच्यते। हे अग्ने वृषभ फलस्य वर्षितस्त्वमनुष्वधं प्रतिहविः सर्वेष्वपि हविःषु दीयमानेष्वावह देवान्। आहूय तान्मादयस्व। प्रीणय। ततस्त्वं स्वाहाकृतं स्वाहाकारेण दत्तं वक्षि। वह ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

हुवे इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं। भार्गवः सोमाहुतिनामक ऋषिः। अग्निर्देवता। त्रिष्टुप् छंदः। हुवे नव सोमाहुतिर्भार्गवो हेत्यनुक्रमणिका॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छंदसीदं। सूत्रितं च। हुवे वः सुद्योत्मानं नि होता सदन इति सूक्ते। आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसं।
मित्र इव यो दिधिषाय्यो भूद्देव आदेवे जने जातवेदाः ॥ १

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानं । सुऽवृक्तिं । विशां । अग्निं ।
अतिथिं । सुऽप्रयसं ।
मित्रःऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आऽदेवे ।
जने । जातऽवेदाः ॥ १

हे यजमाना वो युष्मदर्थमग्निं हुवे । आह्वयामि । कीदृशं तं । सुद्योत्मानं सुष्ठु द्योतमानं । सुवृक्तिं सुवर्जितं पापैः शोभनस्तुतिं वा । विशां यजमानानामतिथिमतिथिवत्सदा पूज्यं । सुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणान्नं । किंच जातवेदा जातानां वेदिता यो देवोऽग्निर्मित्र इव सखेव आदित्य इव वा दिधिषाय्यो धारयिता भूत् । भवति । कृत्वेति उच्यते । आदेवे देवपर्यंते जने । मनुष्यप्रभृतिदेवपर्यंतेषु । तेषां धारकोऽभवदित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमं विधंतो अपां सधस्थे द्वितादधुर्भृगवो विक्ष्वायोः ।
एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिर्जीराश्वः ॥ २

इमं । विधंतः । अपां । सधऽस्थे । द्विता । अदधुः ।
भृगवः । विक्षु । आयोः ।
एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूम । देवानां । अग्निः ।
अरतिः । जीरऽअश्वः ॥ २

द्रूममग्निं विधंतः परिचरंतो भृगवोऽस्मत्पूर्वे महर्षयोऽपां सधस्थे सहस्थाने ऽंतरिक्ष आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य स्वभूतासु विक्षु प्रजासृत्विक्षु तेषां मध्ये च द्विता द्वयोः स्थानादददुः। अधारयन्॥ दधातेर्लुङि रूपं॥ एषोऽग्निर्भूम भूमात्यर्थं विश्वानि भूतजातान्यस्मद्विरोधीन्यभ्यस्तु। अभिभवतु। स कीदृशः। देवानामरतिरीश्वरः। तेषां मध्ये शीघ्रमरणशीलो वास्मद्यागं प्रति। तथा जीराश्वः क्षिप्राश्वः॥

॥ अथ तृतीया॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विक्षु प्रियं धुः क्षेष्यंतो न मित्रं।
स दीदयदुशतीरूर्म्या आ दक्षाय्यो यो दास्वते दम आ॥ ३

अग्निं। देवासः। मानुषीषु। विक्षु। प्रियं। धुः।
क्षेष्यंतः। न। मित्रं।
सः। दीदयत्। उशतीः। ऊर्म्याः। आ। दक्षाय्यः। यः।
दास्वते। दमे। आ॥ ३

देवासो देवाः क्षेष्यंतः स्वर्गं प्रति गच्छंतः संतः पूर्वं मानुषीषु मानुष्यसंबंधिनीषु विक्षु प्रजासु प्रियं देवानां प्रीणयितारमग्निं धुः। अधुः स्थापितवंतः। तत्र दृष्टांतः। क्षेष्यंतो मित्रं न। रायं प्रति गच्छंतो नरा मित्रं प्रियं सखाय स्वगृहरक्षार्थं स्थापयंति। तद्वत्। स एवं देवैः स्थापितो योऽग्निर्दास्वते हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थं दमे तदीये यागगृह आ आहितः स्थापितो दक्षाय्यः समर्धयिता दाता वा सोऽग्निरुशतीः कामयमाना ऊर्म्या रात्रीः सर्वासु रात्रिष्वादीदयत्। दीप्यते सर्वतः। सर्वरात्रीरादीपयति वा॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अय रण्वा स्वस्येव पुष्टिः मंद्र स्थिरस्य क्षियानस्य दद्धोः।
वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्वामत्यो न रथ्यो दोधवीति
वारान्॥ ४

अस्य । रण्वा । स्वस्यऽइव । पुष्टिः । संऽदृष्टिः । अस्य ।
हियानस्य । दक्षोः ।
वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्वां । अत्यः । न ।
रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४

अस्याग्नेः पुष्टिः शरीरवृद्धी रण्वा रमणीया शब्दयुक्ता वा । तत्र दृष्टांतः
स्वस्य पुष्टिरिव । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्मै रमणीया भवति तद्वत्
यद्वास्याग्नेः संबंधिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रण्वा तद्वत् । किंच हियानस्य
समृद्धिं गच्छतो व्याप्नुवतो दक्षोः काष्ठानि दहतोऽग्नेः ...मिच्छोरस्याग्नेः संदृष्टिः
संदर्शनादिर्भावोऽपि रण्वा । योऽग्निरोषधीषु काष्ठेषु जिह्वां ज्वालां । जात्येक-
वचनं । ज्वाला विभरिभ्रत् । अत्यर्थं विहरति । कंपयतीत्यर्थः ॥ हरतेर्यङ्लुगं-
तेन दाधर्त्यादिषु । पा० ७. ४. ६५. । निपातिताल्लुग्व्यडागमः । यद्योगादनिघातः ।
तत्र दृष्टांतः । रथ्यो रथार्होऽत्यो न वाजो यथा वारान् दंशवारणसाधनान्वालान्
दोधवीति । कंपयति तद्वत् । योऽग्निर्ज्वालाः कंपयति अस्याग्नेः पुष्टी रण्वेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यन्मे अभ्वं वनदः पनंतोशिग्भ्यो नामिमीत वर्णं ।
स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वाँ यो मुहुरा युवा भूत् ॥
आ । यत् । मे । अभ्वं । वनदः । पनंत । उशिक्ऽभ्यः ।
न । अमिमीत । वर्णं ।
सः । चित्रेण । चिकिते । रंऽसु । भासा । जुजुर्वान् । यः ।
मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥ ५

यत् यस्याभ्वं महत्त्वं मे मम संबंधिनो वनदो वनंतः सभक्तारः । यद्वा वन-
दोऽवनदो रूपं शब्दयंतः स्तोतारः ॥ अवशब्दो रूपार्थवाची । तत्पूर्वाद्वदेः
क्विप् । अवाप्योरित्यकारलोपः ॥ आपनंत । समंतात् स्तुवंति । सोऽग्निरु-
शिग्भ्योऽस्मदीयं रूपं कामयमानेभ्य ऋत्विग्भ्यो वर्णं स्वसदृशं रूपं नामिमीत ।

शब्दार्थं ॥ निमिमीते च । स च रंसु रमणीयेष्वाज्यादिहविःषु निमित्तेषु विलेन भासा हिरण्यकनकादिनानवर्णया दीप्त्या चिकिते । विज्ञायते । किंच योऽग्निर्जुजुर्वान् जीर्णः सन् ज्वालोपशमे स एव मुहुः पुनःपुनरा युवा सर्वतो मिश्रयिता तरुणो वाभूत् । आभवति पुनराज्यादिसंयोगात् ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यो वना तातृषाणो न भाति वार्ण पथा रथ्येव स्वानीत् ।

कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥ ६

आ । यः । वना । ततृषाणः । वाः । न । पथा । रथ्याऽइव । स्वानीत् ।

कृष्णऽअध्वा । तपुः । रण्वः । चिकेत । द्यौःऽइव ।

स्मयमानः । नभःऽभिः ॥ ६

योऽग्निर्वना वनानि वृक्षसमूहान् ततृषाणो न तृषित इव । त्वरमाण इत्यर्थः । आभाति । आभासयति । दहतीत्यर्थः । यद्वा वना वने आभाति । किंच वार्ण उदकमिव पथा प्रवणेन मार्गेण गच्छति । तद्वत् इतस्ततो गच्छति । रथ्येव रथस्य वोढाश्व इव स्वानीत् । शब्दयति । यद्वा रथशब्दात् सोऽर्थादेशः । यथा रथो युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत् । किंच कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा तपुस्तापको रण्वो रमणीय एवंभूतः सन् चिकेत । ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः । क इव । नभोभिर्नक्षत्रैः स्मयमानः प्रकाशमानो द्यौरिव द्युलोक इव । यद्वा नभोभिरंतरिक्षप्रदेशविशेषैः स्मयमानः शोभमानो द्यौरादित्य इव । नीलवर्णांतरिक्षचार्यादित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वसंचारेण कृष्णीभूते मार्गे ज्ञायते । प्रकाशयत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स यो व्यस्थादभि दक्षदुर्वीं पशुर्नैति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्माँ अतसान्युष्णन्कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूम ॥ ७

सः। यः। वि। अस्थात्। अभि। अक्षत्। उर्वीं। पशुः। न। एति। स्वऽयुः। अगोपाः।

अग्निः। शोचिष्मान्। अतसानि। उष्णन्। कृष्णऽव्यथिः। अस्वदयत्। न। भूम॥ ७

योऽग्निर्व्यस्थात्। विविधं तिष्ठति। व्याप्नोति विश्वं। तथा योऽग्निरुर्वीं विस्तृतां पृथिवीं सर्वां। यश्चाभिदक्षत्। आभिमुख्येन प्रवर्धमानो भवति॥ उभे वाक्ये यच्छब्दयोगान्न निहन्येते॥ सोऽग्निः पशुर्न पशुरिव। यथा जातः पशुः स्वच्छंदेन चरति तथा स्वयुः स्वयमेव गच्छन् अगोपा गोपरहितः नियामकवर्जित इत्यर्थः एति। गच्छति। किं कुर्वन्। शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णं प्राप्ता दग्धा व्यथकराः कंटकादयो येनं तादृशः सन् भूमात्यधिकमस्वदयच्च। आस्वादयतीत्यर्थः वृक्षगतान् रसान्। अतसानि सततानि नीरसानि वा वा तरुगुल्मादीन्युष्णन् दहन्निति॥

॥ अथाष्टमी॥

नु ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्म शंसि।

अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहंतं क्षुमंतं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः॥ ८

नु। ते। पूर्वस्य। अवसः। अधिऽइतौ। तृतीये। विदथे। मन्म। शंसि।

अस्मे इति। अग्ने। संयत्ऽवीरं। बृहंतं। क्षुऽमंतं। वाजं। सुऽअपत्यं। रयिं। दाः॥ ८

हे अग्ने ते तव संबंधिनः पूर्वस्य पूर्वं यागसमये कृतस्यावसोऽभिमततर्पणस्याधीतौ स्मरणे सति तत्स्मृत्या नु अद्यापि तृतीये विदथे यागे तृतीयसवने। यद्वा प्रातरनुवाकसंबंधिनामाग्नेयोषस्याश्विनानां मध्येऽन्यतमे तृतीये क्रतौ मन्म मननीयं स्तोत्रं शंसि। अशंसि। शस्यतेऽस्माभिः। हे अग्ने त्वं चास्मे अस्मभ्यं संयद्वीरं संयतो वीरा यस्मिन् तादृशं बृहंतं महांतं क्षुमंतं शब्दवंतं कीर्तिमंतं वाजस्तुत्तलक्षणमन्नं स्वपत्यं रयिं च दाः। देहि।

॥ अथ नवमी ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वंत उपराँ अभि ष्युः।
सुवीरासो अभिमातिषाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः॥ ९

त्वया। यथा। गृत्सऽमदासः। अग्ने। गुहा। वन्वंतः।
उपरान्। अभि। स्युरिति स्युः।
सुऽवीरासः। अभिमातिऽसहः। स्मत्। सूरिऽभ्यः।
गृणते। तत्। वयः। धाः॥ ९

हे अग्ने त्वया रक्षकेन वन्वंतस्त्वां संभजंतो गृत्समदा ऋषयः। आत्मनि परोक्षेण वचनं। यथा गुहा गुहायां वर्तमानानुपरान् उपरमणसाधनान् उपरि उत्कृष्टे वर्तमानान्वा धनविशेषानभि ष्युः। अभिभवेयुः। स्वाधीनान् कुर्युः। यद्वा गूढानुपरान् उपरेऽधिकत्वेन वर्तमानान्पापानभि ष्युः। अभिभवेयुः। तथा कुर्वित्यर्थः। कीदृशाः। सुवीरासः। शोभनपुत्राद्युपेताः। अभिमातिसहः। वैरिणां पापादीनां सोढारः। किंच सूरिभ्यो मेधाविभ्यो यजमानेभ्यो गृणते॥ व्यत्ययेनैकवचनं॥ षव्द्यङ्गाः स्तोतृभ्यः। यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गृणते स्तोत्रे च स्मत् सुमत् अतिप्रभूतं तत् तादृशं प्रसिद्धं वयोऽन्नं धाः। धेहि॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः॥

होताजनिष्टेत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं सोमाहुतेरार्षमाग्नेयमानुष्टुभं। होताष्टाया-नुष्टुभमित्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतावस्य विनियोगः। सूत्रितं च। अग्नायो होताजनिष्ट। आ० ४. १३.। इति॥ चतुर्विंशेऽहन्यपीदमेवाज्यं। चतुर्विंशे होताजनिष्टेत्याज्यं। आ० ७. २.। इति॥ आभिप्लविके द्वितीयेऽहनीदमेवाज्यं। द्वितीयस्य चतुर्विंशेनाज्यं। आ० ७. ६.। इत्यतिदिष्टत्वात्॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये।
प्रयक्षं जेन्यं वसु शकेम वाजिनो यमं॥ १

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृऽभ्यः । ऊतये ।

प्रऽयक्षन् । जेन्यं । वसु । शकेम । वाजिनः । यमं ॥ १

होता होमनिष्पादकश्चेतनश्चेतयितास्मदनुष्ठितस्य पिता पालकोऽस्मद्यज्ञस्य ईदृशोऽग्निरजनिष्ट । उत्पन्नः । किमर्थं । पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ तेषामूतये रक्षणाय च । वयं च वाजिनो हविर्लक्षणान्नवंतः संतः प्रयक्षं प्रकर्षेण पूज्यं जेन्यं जेतव्यं यमं यमयितव्यं वसु धनं शकेम । शक्ता भूयास्म लब्धुमिति शेषः । यद्वा वाजिनोऽन्नस्य यमं यमनं कर्तुं शकेम । प्रयक्षं जेन्यं वसु धनमित्युपमानं । उत्तमलक्षणं धनमिव । तद्यथावरोद्धुं शक्नुमस्तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यस्मिन्त्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वद्दैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥ २

आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।

मनुष्वत् । दैव्यं । अष्टमं । पोता । विश्वं । तत् । इन्वति ॥ २

यज्ञस्य नेतरि यागस्य निर्वाहके यस्मिन्नग्नौ सप्त रश्मयः सप्तसंख्याका रश्मिवद्व्याप्ता होत्रका आतताः । स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवंति । स पोता पावको देवानां पोत्राख्य ऋत्विग्रूपो वाग्निर्मनुष्वत् मनुष्यपोतृवत् दैव्यं । देवो यज्ञः । तत्संबंध्यष्टममष्टर्त्विक्संबंधि तद्विश्वं कर्तव्यजातं सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सन् इन्वति । व्याप्नोति । यद्वा तदित्यस्य लिंगव्यत्ययः । स पोतेति संबंधः । सप्तहोत्रकैः सहाष्टमो भूत्वा तद्यज्ञं निर्वहतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥ ३

दधन्वे । वा । यत् । ईं । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊं इति । तत् ।

परि । विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रम्ऽइव । अभवत् ॥ ३

पूर्वं मंत्रे होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञं निर्वहतीत्युक्तं। अत्र तु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह। वा अथवा ईमेनं यज्ञमनु लक्षीकृत्य यद्धविरादिकं दधन्वे धारयत्यध्वर्य्वादिरूपः। यानि ब्रह्माणि शस्त्रादीन्यनुवोचत्। अनुवक्ति होत्रादिरूपः। अत्र वान्वित्येतद्योज्यं। तत्सर्वं वेः। वेत्ति। कामयते जानाति वा स्वयमनुष्ठातुं। अयमग्निर्विश्वानि सर्वाणि काव्यानि। कवयो मेधाविन ऋत्विजः तत्संबंधीनि कर्माणि पर्यभवत्। परिभवति। स्वायत्तानि करोति। व्याप्नोतीत्यर्थः। व्याप्तौ दृष्टांतः। नेमिः वहिर्वेष्टनवलयश्चक्रं रथांगं यथा कार्त्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥ ४

साकं । हि । शुचिना । शुचिः । प्रऽशास्ता । क्रतुना । अजनि ।

विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाःऽइव । अनु । रोहते ॥ ४

शुचिः स्वयं शोधकः प्रशास्ता देवानां एतन्नामक ऋत्विक् प्रशासिता वा यज्ञविघ्नानां शुचिना क्रतुना शोधकेनाग्निहोत्रादिकर्मणा साकं हि सहैवाजनि। उत्पन्नः। जातमात्र एव शुद्धः सर्वस्य प्रशास्ता च सन्नग्निहोत्रादिनिर्वोढाभवदित्यर्थः। अस्याग्नेर्ध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन् यजमानो वया इव विस्तृताः शाखा इवानुरोहते। क्रमेणानुतिष्ठति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचंत धेनवः ।

कुवित्तिसृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥ ५

ताः । अस्य । वर्णं । आयुवः । नेष्टुः । सचंत । धेनवः ।

कुवित् । तिसृऽभ्यः । आ । वरं । स्वसारः । याः । इदं । ययुः ॥

या वक्ष्यमाणलक्षणा या अंगुलय इदमनुष्ठीयमानं कर्म ययुः । प्राप्नुवंति । अनुतिष्ठंति । ता आयुवो गंत्र्यो व्याप्ता धेनवः प्रीणयित्र्यः स्वसारः स्वयं सारिण्योऽंगुलयो नेष्टुर्हविर्याचितुर्भक्षयितुः शोधयितुः पोषयितुर्नेतुर्वास्यास्मे यद्वैतन्नामकस्यर्त्विग्रूपस्य तिसृभ्य आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि वरं वर्णं कुवित् बहुकृत्वः सचंत । सेवंते । परिचरंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरंत्यस्थित ।

तासामध्वर्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥ ६

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतं । भरंती । अस्थित ।

तासां । अध्वर्युः । आऽगतौ । यवः । वृष्टीऽइव । मोदते ॥ ६

यदि यदा मातुः सर्वस्य निर्मातुर्भूम्या वेदिलक्षणायाः स्वसा स्वसृस्थानीया जुहूर्घृतं भरंती सत्युपास्थित । उपतिष्ठ दग्निं । एकवचनमविवक्षितं । जुह्वपभृदू(?)ध्रुवा घृतं भरंत्यस्तिष्ठंतीत्यर्थः । तदा तासां जुह्वादीनामागतौ यागाय प्राप्तौ सत्या-मध्वर्युरेतन्नामक ऋत्विग्रूपोऽध्वरं कामयमानो वायमग्निर्मोदते । हृष्यति । यवो वृष्टीव वृष्ट्या यथा मोदते तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजं ।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयं ॥ ७

स्वः । स्वायं । धायसे । कृणुतां । ऋत्विक् । ऋत्विजं ।

स्तोमं । यज्ञं । च । आत् । अरं । वनेम । ररिम । वयं ॥ ७

अयमग्निः स्वः स्वयमेव स्वाय स्वकीयाय धायसे कर्मणे हविषां धारणाय वा ऋत्विक् होताजनिष्टेत्यादिनोक्तलक्षणो होतृपोतृप्रशास्त्राद्यृत्विग्रूपः सन् ऋत्विजमार्त्विज्यं॥ भावप्रधानोऽयं निर्देशः॥ देवर्त्विग्रूपः सन् ऋत्विजं मानुषमार्त्विज्यं कृणुतां। करोतु। वयं च तदनुग्रहात् आदनंतरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदाश्रयं यागमध्वरमलमत्यर्थं वनेम। संभजेमहि। ररिम दद्मोहि च हविः। यद्वा स्तोमं वनेम यज्ञं यज्ञयोग्यं हवी ररिम॥

॥ अथाष्टमी॥

यथा विद्वाँ अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः।

अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयं॥ ८

यथा। विद्वान्। अरं। करत्। विश्वेभ्यः। यजतेभ्यः।

अयं। अग्ने। त्वे इति। अपि। यं। यज्ञं। चकृम। वयं॥ ८

हे अग्ने विद्वान् तन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विश्वेभ्यो यजतेभ्यः सर्वेभ्यो यजनीयेभ्यो देवेभ्योऽरं पर्याप्तं करत् कुर्यात् तथा त्वमनुष्ठेत्यर्थः। वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं चकृम कुर्महे स यागस्त्वे अपि॥ अपिरेवार्थे॥ तवैव त्वमीत्यर्थः। त्वमेव तस्मात्तं सर्वदेवार्थयागं तत्तदृत्विग्रूपः सन् निर्वहेत्यर्थः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः॥

इमां म इत्यष्टर्चं षष्ठं सूक्तं सोमाहुत्यार्षमाग्नेयं गायत्रं। इमां मे गायत्रं हीत्युक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदस्यस्य विनियोगः। सूत्रितं च। इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तयोराण्यासुत्तमासुद्धरेत्। आ० ४. १३. । इति॥ अपराह्णिक्यासूपसदामां मे अग्ने समिधमिति तिस्र ऋचस्त्रिरभ्यस्ता नव सामिधेन्यः कृत्वा विनियोक्तव्याः। अथोपसदिति खंडे सूत्रितं। इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तु सामिधेन्यः। आ० ३. ८. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः।

इमा उ षु श्रुधी गिरः॥ १

इमां। मे। अग्ने। सम्ऽइधं। इमां। उपऽसदं।

वनेरिति वनेः।

इमां। ऊं इति। सु। श्रुधि। गिरः॥ १

हे अग्ने मदीयामिमामाधीयमानां समिधं इमामुपसदमुपसदनसाधनामाहुति- मुपसद्यागे क्रियमाणां या वनेः। संभजेथाः। तथेमा उ इमा अपि गिरः स्तुतीः सु सुष्टु श्रुधि। शृणु॥

। अथ द्वितीया॥

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादश्वमिष्टे।

एना सूक्तेन सुजात॥ २

अया। ते। अग्ने। विधेम। ऊर्जः। नपात्। अश्वम्ऽइष्टे।

एना। सुऽउक्तेन। सुऽजात॥ २

हे अग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम। परिचरेम। हे ऊर्जो नपात् बलस्य नप्तः तस्य नपातयितर्वा हे अश्वमिष्टे व्यापकयज्ञ। यद्वा आशु क्रियमाणं कर्माश्वं। तदिच्छतीत्यश्वमिष्टिः। संत्वरमाणा ह्युपसदाचरंति। ते कर्मभिः सत्वरंत ते तिस्रः सामिधेनीरनूच्य तिस्रो देवता अयजन्निति ब्राह्मणं। तादृशाग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम। परिचरेम। तथा हे सुजात शोभनजनन एना एतेन सूक्तेन स्तोत्रेन प्रीणयेमेति शेषः। यद्वा स्तुत्युपबृंहितेन विधेम॥

॥ अथ तृतीया॥

तं त्वां गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः।

सपर्येम सपर्यवः॥ ३

तं। त्वा। गीःऽभिः। द्रविणस्युं। द्रविणःऽदः।

सपर्येम। सपर्यवः॥ ३

हे द्रविणोदो धनस्य दातरग्ने सं तादृशं गिर्वणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयं द्रविणस्युं हविर्लक्षणधनेच्छुं त्वा त्वां सपर्यवः परिचरणकर्तारो वयं गीर्भिः स्तुतिभिः सपर्येम । परिचरेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् ।

युयोध्य१स्मद्द्वेषांसि ॥ ४

सः । बोधि । सूरिः । मघऽवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् ।

युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥ ४

मघवा धनवान् सूरिर्विद्वान् प्रेरको वा स उक्तलक्षणकस्त्वं बोधि । बुध्यस्वास्मदीयं स्तोत्रं । किंच हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टृनस्मदस्मत्तो युयोधि । पृथक्कुरु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनर्वाणं ।

स नः सहस्रिणीरिषः ॥ ५

सः । नः । वृष्टिं । दिवः । परि । सः । नः । वाजं । अनर्वाणं ।

सः । नः । सहस्रिणीः । इषः ॥ ५

सः स एवाग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवस्परि द्युलोकादंतरिक्षात् ॥ परीति पंचम्यर्थानुवादो ॥ वृष्टिं करोतीति च शेषः । स एव नोऽस्मदर्थमनर्वाणमविचलमनल्पं वाजं बलं ददातु । तथा सहस्रिणीरपरिमितप्रकाराणीषोऽन्नानि स एवाग्निर्ददातु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ईळानायावस्यवे यविष्ठ दूत नो गिरा ।

यजिष्ठ होतरा गहि ॥ ६

ईळानाय । अवस्यवे । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा ।

यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥ ६

हे यविष्ठ युवत्तम दूत देवानां यज्ञादिसूचक यजिष्ठातिशयेन यष्टव्य होतर्देवानामाह्वातरग्ने नो गिरास्मदीयया स्तुत्येड़ानाय पूजयितेऽवसवे संरक्षणमिच्छते मदर्थमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अंतर्ह्यग्न ईयसे विद्वान् जन्मोभया कवे ।

दूतो जन्येव मित्र्यः ॥ ७

अंतः । हि । अग्ने । ईयसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे ।

दूतः । जन्याऽइव । मित्र्यः ॥ ७

हे कवे मेधाविन्नग्ने अंतर्जनानां हृदय ईयसे हि । गच्छसि जानासि वा । हिः स होता सेदु दूत्यं चिकित्वा अंतरीयस इत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः । कीदृशस्त्वं । उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि यष्टॄणां यजमानानां यष्टव्यानां देवानां च संबंधीनि विद्वान् जानन् सन् । ईयस इति संबंधः । तत्र दृष्टांतः । जन्यो जनेभ्यो हितो मित्र्यो विशेषेण मित्रेभ्यो हितो दूत इव । स यथा प्रजानां चित्तवृत्तिज्ञानाय राज्ञा प्रेरितस्तासां मनो जानाति तद्वत् त्वमप्यस्माकमंतरीयस इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स विद्वाँ आ च पिप्रयो यक्षि चिकित्व आनुषक् ।

आ चास्मिन्त्सत्सि बर्हिषि ॥ ८

सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यक्षि । चिकित्वः ।

आनुषक् ।

आ । च । अस्मिन् । सत्सि । बर्हिषि ॥ ८

हे अग्ने स त्वं विद्वान् विशेषाभिज्ञः सन् आ च पिप्रयः । सर्वतोऽस्मान्पूरय च कामैः । हे चिकित्वश्चेतनावन् आनुषक् अनुक्रमेण यक्षि । यज देवान् । आसत्सि । आसीद चास्मिन् स्तीर्णे बर्हिषि ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

श्रेष्ठं यविष्ठेति षड्टचं सप्तमं सूक्तं सोमाहुत्यार्षमाग्नेयं गायत्रं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदसस्य विनियोगः पूर्वसूक्त एवोक्तः ॥ आग्रयणकर्मण्याद्या विनियुक्ता ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमंतमा भर ।

वसो पुरुस्पृहं रयिं ॥ १

श्रेष्ठं । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमंतं । आ । भर ।

वसो इति । पुरुऽस्पृहं । रयिं ॥ १

हे अग्ने यविष्ठ युवतम हे भारत । भरता ऋत्विजः । तेषां संबंधी भारतः । तैरध्वर्यादिभिर्मथनहविःस्तोत्रादिना व्याप्रियमाणत्वात् । तादृश हे वसो वासक व्याप्त वा एवंरूपाग्ने श्रेष्ठमतिप्रशस्यं द्युमंतं दीप्तिमंतं पुरुस्पृहं बहुभिरर्थिभिः स्पृहणीयं रयिमाभर । आहर ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च ।

पर्षि तस्या उत द्विषः ॥ २

मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च ।

पर्षि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २

हे अग्ने त्वदनुग्रहान्नोऽस्मानरातिरदानं शत्रुत्वं । यद्वा छंदस्यरातिशब्दः शत्रुवाची स्त्रीलिंगो भवति । अदाता शत्रुर्मेशत । पराभवितुं शक्तो मा भूत । मा विषयीकुर्यात् । अरातिर्विशेष्यते । देवस्य च मर्त्यस्य च संबंधिनो तैः कारिता । उत अपि च तस्या उभयविधाया द्विषोऽस्मदरातेः पर्षि । पूरय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव ।

अति गाहेमहि द्विषः ॥ ४

विश्वाः । उत । त्वया । वयं । धाराः । उदन्याःऽइव ।

अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ३

उत अपि च हे अग्ने वयं त्वदनुग्रहाद्विश्वा द्विषः सर्वानपि द्वेष्टॄन् उदन्या धारा इव उदकसंबंधिनीर्धारा आप्लवतीरिव त्वनात्मनैवान्यनिरपेक्षेणातिगाहेमहि । अभिक्रम्य गच्छेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शुचिः पावक वंद्योऽग्ने बृहद्वि रोचसे ।

त्वं घृतेभिराहुतः ॥ ४

शुचिः । पावक । वंद्यः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे ।

त्वं । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ ४

हे पावक शोधकाग्ने शुचिः शुद्धो वंद्यो नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् यथा स्यात्तथा अधिकं विरोचसे । विविधं दीप्यसे । यतस्त्वं घृतेभिर्घृतैराहुतः । समंतात्सिक्तः अतो विरोचसे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं नो असि भारताग्ने वशाभिरुक्षभिः ।

अष्टापदीभिराहुतः ॥ ५

त्वं । नः । असि । भारत । अग्ने । वशाभिः । उक्षऽभिः ।

अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥ ५

हे भारत ऋत्विजां पुत्रस्थानीयाग्ने नोऽस्मदीयस्त्वं वशाभिर्वंध्याभिर्गोभिः उक्षभिः सेक्तृभिर्बलीवर्दैः अष्टापदीभिर्गर्भिणीभिश्चाऽऽहुत आराधितोऽसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

द्रुन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः।

सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ६

द्रुऽअन्नः। सर्पिःऽआसुतिः। प्रत्नः। होता। वरेण्यः।

सहसः। पुत्रः। अद्भुतः ॥ ६

द्रुन्नः समिद्रूपान्नः सर्पिरासुतिः सर्पिरासूयत आसिच्यते यस्मिन् तादृशः प्रत्नः पुरातनो होता होमनिष्पादको वरेण्यो वरणीयः सहसस्पुत्रः सहसो बलस्य पुत्रस्थानीयः बलेनोत्पन्नत्वात्। अद्भुत आश्चर्यभूतः। रमणीय इत्यर्थः। एवंमहानुभावोऽग्निर्मामनुजानात्वित्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

वाजयन्निवेति षड्ऋचमष्टमं सूक्तं। सोमाहुतेर्हंयद्वालुहत्तस्याभवान्मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः। अग्निर्देवता। हिरण्वद्गायत्री छंदः। अंत्यानुष्टुप्। वाजयन्नि-वांत्यानुष्टुबित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्तृतीयसूक्तत्वेनास्योक्तमार्वजितस्य विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वाजयन्निव नू रथान्योगाँ अग्नेरुप स्तुहि।

यशस्तमस्य मीळ्हुषः ॥ १

वाजयन्ऽइव। नु। रथान्। योगान्। अग्नेः। उप। स्तुहि।

यशःऽतमस्य। मीळ्हुषः ॥ १

हे अंतरात्मन् तु चिप्रमग्नेर्योगानश्वानुपस्तुहि। कीदृशस्याग्नेः। यशसा प्रवृद्धयशसः॥ मत्वर्थो लुप्यते॥ मीड्हुषः सेक्तुः फलस्य। ईदृशस्य योगान् स्तुहि होतरिति वा संबोध्यं। स्तुतौ दृष्टांतः। वाजयन्निव। अन्नमिच्छन् पुरुष इव। स्वयथाश्वान् गमनाय स्तौति तद्वत्। यद्वोक्तलक्षणस्याग्नेर्गमनसाधनानश्वान् स्तुहि॥

॥ अथ द्वितीया॥

यः सुनीथो ददाशुषेऽजुर्यो जरयन्नरिं।

चारुप्रतीक आहुतः॥ २

यः। सुऽनीथः। ददाशुषे। अजुर्यः। जरयन्। अरिं।

चारुऽप्रतीकः। आऽहुतः॥ २

सुनीथः शोभननयनोऽजुर्योऽजरणीयोऽनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो योऽस्ति सोऽग्निर्ददाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थमरिं तस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः। समंतादाराधितो भवति॥

॥ अथ तृतीया॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषसि प्रशस्यते।

यस्य व्रतं न मीयते।

यः। ऊं इति। श्रिया। दमेषु। आ। दोषा। उषसि।

प्रऽशस्यते।

यस्य। व्रतं। न। मीयते॥ ३

योऽग्निरु श्रिया ज्वालया युक्तः सन् दमेषु आ आगत्य दोषा रात्रिषु उपस्युषःसु च प्रशस्यते। स्तूयते। यस्याग्नेर्व्रतं कर्म न मीयते। न हिंस्यते न क्षीयते वा॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ यः स्व१र्ण भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा ।

अंजानो अजरैरभि ॥ ४

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा ।

अंजानः । अजरैः । अभि ॥ ४

योऽग्निश्चित्रश्चायनीयो नानावर्णो वार्चिषा ज्वालया रश्मिसमूहेनाविभाति । सर्वतो भासते । तत्र दृष्टांतः । स्वर्भानुना । किरणेन सूर्यं इव । स यथा विभाति तद्वत् । किं कुर्वन् । अजरैर्नित्यैर्ज्वालासमूहैरभि सर्वतोऽंजानो व्यंजयन् प्रकाशयन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अत्रिमनु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः ।

विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५

अत्रिं । अनु । स्वऽराज्यं । अग्निं । उक्थानि । ववृधुः ।

विश्वाः । अधि । श्रियः । दधे ॥ ५

अत्रिं शत्रूणामत्तारं या भक्षकं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अभिलक्ष्य वाग्निमुक्थानि शस्त्राणि ववृधुः । वर्धयंति । स चाग्निर्विश्वाः सर्वाः श्रियोऽधि दधे । धारयति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामूतिभिर्वयं ।

अरिष्यंतः सचेमह्यभि ष्याम पृतन्यतः ॥ ६

अग्नेः । इंद्रस्य । सोमस्य । देवानां । ऊतिऽभिः । वयं ।

अरिष्यंतः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६

अरिष्यंतः केनाप्यहिंस्यमाना वयमग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामपूतिभी रक्षणाभिः सचेमहि । युक्ता भवेम । तथा रक्षायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतनामात्मन इच्छतः शत्रूनभिष्याम । अभिभवेम ॥ पृतनाशब्दात्क्यचि कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्यवर्णलोपः ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

नि होतेति षडृचं नवमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं नि होतेत्यनुक्रांतत्वात् । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् । मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्यस्य विनियोगः । अथैतस्या इति खंडे सूत्रितं । नि होता होतृषदन इति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ अग्निप्रणयन आद्ये ऋचौ विनियुक्ते । पंचम्यां पौर्णमास्यामिति खंडे सूत्रितं । नि होता होतृषदन इति द्वे । आ० २. १७. ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवाँ असदत्सुदक्षः ।
अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १

नि । होता । होतृऽसदने । विदानः । त्वेषः । दीदिऽवान् ।
असदत् । सुऽदक्षः ।
अदब्धव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रम्ऽभरः । शुचिऽजिह्वः ।
अग्निः ॥ १

गृत्समदः स्तौति । होता देवानामाह्वाता विदानो विद्वान् त्वेषः प्रवृद्धो दीदिवान् दीप्यमानः सुदक्षः शोभनबलोऽदब्धव्रतप्रमतिः । अदब्धान्यहिंसितानि व्रतानि कर्माणि यस्याः सादब्धव्रता प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । वसिष्ठः सर्वस्य वासयितृतमः ॥ वासयतेस्तृजंतस्येष्ठनि रूपं ॥ सहस्रंभरः सहस्रस्यानेकविधस्य भर्ता । विहरणेन नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः । यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता । तथा च वाजसनेयं । सर्वं वै सहस्रं सर्वंभर इत्येव तदाहेति । शुचिजिह्वः

शुचिर्दीप्ता जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः एवंभूतोऽग्निर्होतृषदने। हौतात् सीदतीति होतृषदनमुत्तरा वेदी॥ अधिकरणे ल्युट्॥ तत्र न्यसदत्। नितरां सीदतु॥ उक्तार्थे ब्राह्मणं। नि होता होतृषदने विदान इत्यग्निर्वै देवानां होता तस्यैतद्धोतृषदनं यदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेषो दीदिवां असदत्सुदक्ष इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यग्निर्वै देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निरित्येषा ह वा अस्य सहस्रंभरता यदेनमेकं सन्तं बहुधा विहरंतीति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।
अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ २

त्वं । दूतः । त्वं । ऊं इति । नः । परःऽपाः । त्वं । वस्यः ।
आ । वृषभ । प्रऽनेता ।
अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूनां । अप्रऽयुच्छन् । दीद्यत् ।
बोधि । गोपाः ॥ २

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतोऽस्मदीये यज्ञे देवाह्वानार्थं दूतो भव। त्वमु त्वमेव नोऽस्माकं परस्पाः पापशत्रुः पारयिता पाता च भव। किंच त्वं वस्यो वसुनो धनस्य आ प्रणेतास्मदभिमुख्येन प्रापयिता भव। अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्। दीद्यान्॥ दीदयतिर्दीप्तिकर्मा॥ शोभमानः। त्वं नोऽस्माकं तोकस्य पुत्रस्य तने। तनोति विस्तारयति कुलमिति तनः पौत्रः। तस्मिन् अस्मदीयानां तनूनां गोपा गोपायिता। तथा च ब्राह्मणं। अग्निर्वै देवानां गोपा अग्निमेतत्सर्वतो गोप्तारं परिदत्त आत्मने च यजमानाय चेति। तादृशस्त्वं च गोपायिता भवामीति बोधि। बुध्यस्व॥

॥ अथ तृतीया ॥

विधेम ते परमे जन्मन्नग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।
यस्माद्योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥ ३

विधेम। ते। परमे। जन्मन्। अग्ने। विधेम। स्तोमैः।

अवरे। सधऽस्थे।

यस्मात्। योनेः। उत्ऽआरिथ। यजे। तं। प्र। त्वे इति।

हवींषि। जुहुरे। सम्ऽइद्धे॥ ३

हे अग्ने परमे उत्कृष्टे जन्मन्। जायते प्रादुर्भवत्यस्मिन्निति जन्मस्थानं द्यौः। तस्मिन् द्युलोकेऽवस्थिताय ते तुभ्यं विधेम। स्तुतिभिः परिचरेम। अवरे द्युलोकादधस्तने सधस्थेऽन्तरिक्षे स्थिताय तुभ्यं स्तोमैः स्तोत्रैर्विधेम। परिचरेम। यस्माद्योनेः पृथिवीरूपात्स्थानात् त्वमुदारिथ उद्गतोऽसि प्रादुर्भूतोऽसि तं पृथिवीप्रदेशं यजे। पूजयामि। त्वे हि समिद्धे समिद्भिः सम्यगिध्यमाने त्वयि हवींषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुरे। अध्वर्य्वादयः प्रजुह्वति॥ जुहोतेर्लिटि रूपं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छ्रुष्टी देष्णमभि गृणीहि

राधः।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचसो मनोता॥ ४

अग्ने। यजस्व। हविषा। यजीयान्। श्रुष्टी। देष्णं। अभि।

गृणीहि। राधः।

त्वं। हि। असि। रयिऽपतिः। रयीणां। त्वं। शुक्रस्य।

वचसः। मनोता॥ ४

हे अग्ने यजीयान् यष्टृतमस्त्वं हविषाऽस्मद्दत्तेन यजस्व। देवान् संयोजय। देष्णं देयं राधोऽन्नं श्रुष्टी॥ श्रुष्टीति क्षिप्रनाम॥ क्षिप्रमभिगृणीहि। देवानां पुरत एवं स्वादुतरमिदं स्वादुतरमिति ब्रूहि। यद्वा श्रुष्टी क्षिप्रकारी त्वं देष्णं देयं राधो धनमभिगृणीहि। अस्मदाभिमुख्येन ब्रूहि। प्रयच्छेत्यर्थः। दानसामर्थ्यं दर्शयति।

त्वं रयीणां धनानां मध्ये रयिपतिरुत्तमस्य धनस्य पतिरसि हि। यद्वा रयीणां रयीपतिरित्यत्रैको रयिशब्दोऽनुवादः। त्वं शुक्रस्य दीप्तस्य वचसोऽस्मदीयस्य स्तोत्रस्य मनोता प्रज्ञाता भवसि। यद्वा मानयिता॥

॥ अथ पंचमी ॥

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे जायमानस्य दस्म।
कृधि क्षुमंतं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः॥ ५

उभयं। ते। न। क्षीयते। वसव्यं। दिवेऽदिवे।
जायमानस्य। दस्म।
कृधि। क्षुऽमंतं। जरितारं। अग्ने। कृधि। पतिं।
पतिं। सुऽअपत्यस्य। रायः॥ ५

दस्म दर्शनीय हे अग्ने दिवेदिवे प्रतिदिनमग्निहोत्रकाले जायमानस्य ते तवोभयं वसव्यं दिव्यं भौमं च वसु॥ वस्वादित्वात्स्वार्थिको यत्प्रत्ययः। पा० ५.४.३०.४॥ तादृशमुभयं वसु न क्षीयते। न क्षीयते। अस्योभयविधधनसद्भावे संवादः त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्येत्यत्रोक्तः। अतस्त्वं जरितारं तव स्तोत्रं कुर्वाणमिमं यजमानं क्षुमंतमन्नवंतं वा कृधि। कुरु। किंच स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्य रायो धनस्य पतिं स्वामिनं कुरु॥

साकमेधे पर्वणि पूर्वेद्युरनुसवनं तिस्र इष्टयः कर्तव्याः। प्रथमायामग्नेरनीकवतः सैनानीकेनेति याज्या। तथा ततः साकमेधा इति खंडे सूत्रितं। सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे। आ० २.१८.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते षष्ठी

सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति।
अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवद्दिदीहि॥ ६

सः। एना। अनीकेन। सुऽविदत्रः। अस्मे इति।

यष्टा। देवान्। आऽयजिष्ठः। स्वस्ति।

अदब्धः। गोपाः। उत। नः। परःऽपाः। अग्ने।

द्युऽमत्। उत। रेवत्। दिदीहि॥ ७

हे अग्ने स तादृशस्त्वमेनानेनानीकेन युक्तस्त्वं सुविदत्रः सुप्रतिज्ञः सुधनो वास्मे अस्माकं भव। देवान्यष्टा देवानां हविःप्रदानेन पूजक आयजिष्ठो यष्टृतमोऽदब्धः केनाप्यतिरस्कृतो गोपा देवानां गोपायिता। उत अपि च नोऽस्माकं परस्पा दुरितेभ्यः पारयिता पाता च त्वं द्युमत् कांतियुक्तं उत अपि च रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा स्वस्ति दिदीहि। क्षेमेण सर्वतो दिदीहि। क्षेमेण सर्वतो दीप्यस्व॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः॥

जोहूत्र इति षडृचं दशमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमाग्नेयं जोहूत्र इत्यनुक्रांतत्वात्। सूक्तविनियोगः पूर्वेण सहोक्तः॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पितेवेड़स्पदे मनुषा यत्समिद्धः।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मृजेन्यः श्रवस्यः स वाजी॥ १

जोहूत्रः। अग्निः। प्रथमः। पिताऽइव। इड़ः। पदे।

मनुषा। यत्। सम्ऽइद्धः।

श्रियम्। वसानः। अमृतः। विऽचेताः। मर्मृजेन्यः।

श्रवस्यः। सः। वाजी॥ १

जोहूत्रः सर्वैर्यज्ञार्थं ह्वातव्यो होतव्यो वा॥ ह्वयतेर्जुहोतेर्वा रूपं॥ तादृशः प्रथमः। अग्निर्वै देवानामवम इत्याम्नानात्। मुख्यो योऽग्निः। यत् यदेड़ इड़ायाः पद उत्तरवेद्यात्मके स्थाने मनुषा मनुष्येण यजमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितेव देवानां

हविःप्रथमेन पावको भवति। श्रियं दीप्तिं वसान आच्छादयन् अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञः अत्यः। अत्य इत्यश्वनाम। तद्वद्धितः। वाजी बलवान्। सोऽग्निर्मर्मृजेन्यः सर्वैः परिचरणीयो भवति॥ यङ्लुगन्तात्केन्यप्रत्ययः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

श्रूया अग्निश्चित्रभानुर्हवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः।
श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारुषाह चक्रे विभृत्रः॥ २

श्रूयाः। अग्निः। चित्रऽभानुः। हवं। मे। विश्वाभिः।
गीःऽभिः। अमृतः। विऽचेताः।
श्यावा। रथं। वहतः। रोहिता। वा। उत। अरुषा।
अह। चक्रे। विऽभृत्रः॥ २

अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विशिष्टप्रज्ञश्चित्रभानुर्विचित्रदीप्तिश्चायनीयदीप्तिर्वा सोऽग्निर्विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतैः सर्वैर्वाक्यैः क्रियमाणं मे मम हवं स्तोत्रं श्रूयाः। शृणोतु। तस्याग्ने रथं श्यावा श्याववर्णावश्वौ वहतः। वा अपि वा रोहिता रोहितवर्णावश्वौ रथं वहतः। रोहिद्वर्णयोरश्वयोः श्यावादिवर्णपरिग्रहः स्वेच्छया भवति। विभृत्रो नानास्थानेषु विहृतश्चक्रे। ऋत्विग्भिरकारि खलु॥ करोतेः कर्मणि लिट्॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत्तानायामजनयन्त्सुषूतं भुवदग्निः पुरुपेशासु गर्भः।
शिरिणायां चिदक्तुना महोभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः॥ ३

उत्तानायां। अजनयन्। सुऽसूतं। भुवत्। अग्निः।
पुरुऽपेशासु। गर्भः।
शिरिणायां। चित्। अक्तुना। महःऽभिः। अपरिऽवृतः।
वसति। प्रऽचेताः॥ ३

उत्तानायामुत्तानशयायामरण्यां सुषूतमग्निं होतारं यष्टृ प्रेरितमग्निमजनयन्। अध्वर्य्वादय उदपादयन्। सोऽग्निः पुरुपेशासु। पेश इति रूपनाम। बहुरूपास्वोषधीषु गर्भो भुवत्। अंतर्वर्तमानतया गर्भ इव भवेत् ॥ भवतेर्लिङि रूपं ॥ शिरिणायां। शीर्यंतेऽस्यां भूतानीति शिरिणा रात्रिः। तस्यामप्यक्तुना। अंजना-दक्तुस्तमः। तेन तमसापरीवृतोऽस्पृष्टः अत एव सहोभिस्तेजोभिर्युक्तः, प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः सन् वसति। दीप्यमानो वर्तते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियंतं भुवनानि विश्वा।

पृथुं तिरश्चा वयसा बृहंतं व्यचिष्ठमन्नैः रभसं दृशानं ॥ ४

जिघर्मि। अग्निं। हविषा। घृतेन। प्रतिऽक्षियंतं।

भुवनानि। विश्वा।

पृथुं। तिरश्चा। वयसा। बृहंतं। व्यचिष्ठं। अन्नैः। रभसं।

दृशानं ॥ ४

विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतिक्षियंतं वैश्वानरात्मनाधितिष्ठंतं पृथुं महांतं तिरश्चा सर्वतः प्रवर्तमानेन वयसा पयसा बृहंतं प्रवृद्धमन्नैर्हविर्लक्षणैर्व्यचिष्ठं व्याप्तं रभसं बलवंतं दृशानमेवंगुणवत्तया दृश्यमानमग्निं पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा घृतेन च जिघर्मि ॥ प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि क्षेति पृथुं तिरश्चा वयसा धूमेन बृहंतं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानमित्यवकाशनवंतमन्नैरन्नादं दीप्यमानमित्येतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं जुहोमीत्येतदरक्षसेत्यपेडयानेन मनसा जुषेतेत्येतन्मर्यश्रीरिति मर्यश्रीरिवेव स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृश इति न ह्येष स्पृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ विश्वतः प्रत्यंचं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषेत।

मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृशे तन्वा३जर्भुराणः ॥ ५

आ । विश्वतः । प्रत्यंचं । जिघर्मि । अरक्षसा । मनसा ।
मनसा । तत् । जुषेत ।
मर्यऽश्रीः । स्पृहयत्ऽवर्णः । अग्निः । न । अभिऽमृशे ।
तन्वा । जर्भुराणः ॥ ५

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्यंचं वयं प्रत्यागच्छंतमग्निं येन हृतेनाजिघर्मि । आसिंचामि । अरक्षसा बाधकरहितेन मनसा स्तोत्रेण सह तदाज्यं जुषेत । अग्निः सेवेत । मर्यश्रीः । मर्यैर्मर्त्यैः श्रयणीयो भजनीयः स्पृहयद्वर्णः । यादृशं वर्णं यजमानाः स्पृहयंति तादृशवर्णोपेतः । तन्वा तेजसा जर्भुराणः पूर्यमाणोऽग्निर्नाभिमृशे । अतितेजस्वितयाभिमर्शनीयो न भवति ॥ अभिपूर्वान्मृशेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादूतासो मनुवद्वदेम ।
अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६

ज्ञेयाः । भागं । सहसानः । वरेण । त्वाऽदूतासः ।
मनुऽवत् । वदेम ।
अनूनं । अग्निं । जुह्वा । वचस्या । मधुऽपृचं । धनऽसाः ।
जोहवीमि ॥ ६

वरेण । वारयत्यनेन शत्रूनिति वरं तेजः । तेन सहसानः शत्रूनभिभवन् त्वं भागं भजनीयं स्तोत्रं ज्ञेयाः । जानीहि ॥ आशीर्लिङि वान्यस्य संयोगादेः । पा० ६. ४. ६८. । इत्येत्वं ॥ त्वादूतासः । त्वं दूतो येषामसि ते त्वादूतासः । वयं त्वया प्रेरिता वयं मनुवत् मनुरिव वदेम । स्तोत्रं ब्रूयामः । जुह्वा । हूयतेऽस्यामिति जुहूर्ज्वाला पात्रविशेषो वा । तयानूनं संपूर्णं मधुपृचं मधुना कर्मफलेन यजमानानां संयोजयंतमग्निं धनसा धनस्य संभक्ताहं वचस्या स्तुतिकामनया जोहवीमि । आह्वयामि ॥ ६

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

श्रुधी हवमित्येकविंशत्यृचमेकादशं सूक्तं गार्त्समदं। अत्रानुक्रमणिका श्रुधि सैकैंद्रं विराट्स्थानमंतेऽत्यामिति। विराट्स्थाना त्रिष्टुप्। तल्लक्षणमनुक्रमण्या-मुक्तं। नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभश्च द्वौ वा वैराजौ नवकस्त्रैष्टुभश्च विराट्स्थानेति। अंत्या त्रिष्टुप् विशेषस्त्वनुक्तत्वादिंद्रो देवता॥ पृष्ठ्यस्य चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे द्वे सूक्ते निविद्धाने। तत्रेदं तृतीयं सूक्तं। चतुर्थेऽहनीति खंडे सूत्रितं श्रुधी हवमिंद्र मरुत्वां इंद्रेति मरुत्वतीयं। आ० ७. ११.। इति॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

श्रुधी हवमिंद्र मा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनां।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयंति वसूयवः सिंधवो न क्षरंतः॥ १

श्रुधि। हवं। इंद्र। मा। रिषण्यः। स्याम। ते। दावने।

वसूनां।

इमाः। हि। त्वां। ऊर्जः। वर्धयंति। वसुऽयवः। सिंधवः।

न। क्षरंतः॥ १

गृत्समद स्तौति। हे इंद्र मे हवं मदीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि शृणु। मा रिषण्यः। मा हिंसीः। इदमल्पं न साधीय इति मा निराकार्षीः॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यतीति निपातितः॥ वयं ते तव वसूनां दावने दानाय स्याम। पात्रभूता भवेम। इमा अस्माभिर्दत्तानि वसूयवो दातुर्यजमानस्य धनमिच्छंति॥ छंदसि परेच्छायां क्यच्॥ तादृशानि क्षरंतः स्रवंतः सिंधव इव घृतक्षरणोपेतान्यूर्जो हविर्लक्षणान्यन्नानि त्वां वर्धयंति हि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सृजो महीरिंद्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः।

अमर्त्यं चिद्दासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः॥ २

सृजः। महीः। इंद्र। याः। अपिन्वः। परिऽस्थिताः।
अहिना। शूर। पूर्वीः।
अमर्त्यं। चित्। दासं। मन्यमानं। अव। अभिनत्।
उक्थैः। वावृधानः॥ २

शूर शत्रूणां हिंसक हे इंद्र या अपोऽपिन्वः। अवर्धयः। पूर्वीः प्रभूता अहिना मेघेन वृत्रेण वा परिष्ठिताः। अधिष्ठिता आक्रांताः। ततस्त्वं तस्मात् सकाशात् महीर्महतीरपः सृजः। व्यसृजः। उक्थैः शस्त्रैर्वावृधानो वर्धमानस्त्वं दासं सर्वस्योपक्षपयितारममर्त्यं चित् मरणधर्मरहितमेवात्मानं मन्यमानं तमसुरमवाभिनत्। अवाङ्मुखं यथा भवति तथा॥ भिदिर् विदारणे। लङि सिपि रूपं।

॥ अथ तृतीया ॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्त्स्तोमेष्विंद्र रुद्रियेषु च।
तुभ्येदेता यासु मंदसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः॥ ३
उक्थेषु। इत्। नु। शूर। येषु। चाकन्। स्तोमेषु।
इंद्र। रुद्रियेषु। च।
तुभ्य। इत्। एताः। यासु। मंदसानः। प्र। वायवे।
सिस्रते। न। शुभ्राः॥ ३

हे शूरेंद्र येषूक्थेषु होत्रादिभिः क्रियमाणेषु शस्त्रेषु रुद्रियेषु। रुद्रियं सुखं। तत्साधनभूतेषु। यद्वा रुद्राः स्तोतारः। तत्कृतेषु उद्गातॄणां स्तोमेषु च नु क्षिप्रं चाकन्। स्तुतीः कामयसे॥ कमतेः कनतेर्वा यङ्लुकि रूपं॥ यासु स्तोतृप्रयुक्तरूपासु स्तुतिषु मंदसानो हृष्यन् भवसि ता एताः शुभ्रा दीप्यमानाः स्तुतयो वायवेऽस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छते तुभ्येत् तुभ्यमेव प्रसिस्रते। त्वदर्थमेव प्रसरंति। न संप्रत्यर्थे। ता अधुना ईवस्व॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयंतः शुभ्रं वज्रं बाह्वोर्दधानाः ।

शुभ्रस्त्वमिंद्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सह्याः ॥ ४

शुभ्रं । नु । ते । शुष्मं । वर्धयंतः । शुभ्रं । वज्रं । बाह्वोः ।

दधानाः ।

शुभ्रः । त्वं । इंद्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः ।

सूर्येण । सह्याः ॥ ४

हे इंद्र ते तव शुभ्रं शोभनं शुष्मं बलं स्तोत्रैर्वर्धयंतः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं नु क्षिप्रं तव बाह्वोर्दधाना निदधानाः स्तूयमानो हींद्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्थंरूपेणायुधं निदधाना भवामः । वावृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रस्तेजसा युक्तस्त्वमस्मे अस्मार्कं दासीरुपक्षपयित्रीर्विश आसुरीः प्रजाः सूर्येण सुष्टु प्रेरकेण । आयुधं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्वेति । एवंरूपेण बाह्वोर्निहितेन वज्रेण सह्याः अभिभव ॥ सहतेर्व्यत्ययेन लिङि परस्मैपदं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियंतं ।

उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण ॥ ५

गुहा । हितं । गुह्यं । गूळ्हं । अप्ऽसु । अपिऽवृतं ।

मायिनं । क्षियंतं ।

उतो इति । अपः । द्यां । तस्तभ्वांसं । अहन् । अहिं ।

शूर । वीर्येण ॥ ५

हे शूरेंद्र गुहा गुहायां हितं निहितं अत एव गुह्यमप्रकाश्यं गूळ्हं गूढमपीच्यं तिरोहितं । अत्रैकस्मिन्तिरोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्तत्रयं तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः अभ्यासे हि भूयानर्थो भवति । यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयेति । तादृशं मायिनं मायाविनमसुरं क्षियंतं निवसंतं उतो अपि चापो द्यां दिवं च तस्तभ्वांसं स्वसामर्थ्येन स्तंभयंतं इत्थंभूतमहिमसुरं मेघं वा वीर्येण सामर्थ्यभूतेन वज्रेणाहन् । हतवानसि ॥ हन हिंसागत्योरित्यस्य लङि रूपं ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्तवा नु त इंद्र पूर्व्या महान्युत स्तवाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाह्वोरुशंतं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६

स्तवं । नु । ते । इंद्र । पूर्व्या । महानि । उत । स्तवाम ।

नूतना । कृतानि ।

स्तवं । वज्रं । बाह्वोः । उशंतं । स्तवं । हरी इति । सूर्यस्य ।

केतू इति ॥ ६

हे इंद्र पूर्व्या पुरातनानि महानि महांति ते तव कर्माणि नु क्षिप्रं स्तव । स्तवाम । उत अपि च नूतना अद्यतनानि कृतानि कर्माणि स्तवाम । बाह्वोरुशंतं दीप्यमानं वज्रं स्तव । स्तवाम । किंच सूर्यस्य सुष्टु प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मनो वेंद्रस्य केतू प्रज्ञापकौ हरी एतन्नामकावश्वौ स्तव । स्तवाम ॥ ष्टुञ् स्तुतौ । तिङां तिङो भवंतीत्युत्तमबहुवचनस्य मध्यमैकवचनादेशः । बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हरी नु त इंद्र वाजयंता घृतश्चुतं स्वारमस्वार्ष्टां ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन् ॥ ७

हरी इति । नु । ते । इंद्र । वाजयंता । घृतऽश्चुतं । स्वारं ।
अस्वार्ष्टां ।
वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् ।
सरिष्यन् ॥ ७

हे इंद्र वाजयंता वेगं कुर्वंतौ ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ ते तव हरी एतन्नामकावश्वौ घृतश्चुतं घृतस्योदकस्य च्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नु क्षिप्रमस्वार्ष्टां ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । पाकं पचतीतिवदेकधातोरनुवादः । लुङि रूपं ॥ समना समस्थला यद्वा समना सर्वतो व्यप्रथिष्ट । गर्जनं श्रुत्वा ममोपरि वृष्टिर्भवतीति प्रथिताभूत् । तथा पर्वतश्चित् मेघोऽपि सरिष्यन् वर्षणार्थमितस्ततो गमिष्यन् अरंस्त । अरमत ॥ रमतेर्लुङि रूपं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्त्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।
दूरे पारे वाणीं वर्धयंत इंद्रेषितां धमनिं पप्रथन्नि ॥ ८

नि । पर्वतः । सादि । अप्रऽयुच्छन् । सं । मातृऽभिः ।
वावशानः । अक्रान् ।
दूरे । पारे । वाणीं । वर्धयंतः । इंद्रऽइषितां । धमनिं ।
पप्रथन् । नि ॥ ८

अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् वर्षंश्च सावधानः पर्वतो मेघो निषादि । नभसि निषण्ण आसीत् । मातृभिरद्भिर्माध्यमिकाभिर्वाग्भिर्वा संवावशानः सह शब्दं कुर्वाणोऽक्रान् । अक्रमीत् । इतस्ततः संचारमकरोत् ॥ क्रमतेर्लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥ दूरे पारेऽतिदूरेऽन्तरिक्षे स्थितां वाणीं माध्यमिकां वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः समृद्धां कुर्वंतः स्तोतारो मरुतो येंद्रेषितामिंद्रेण प्रेरिता धमनिं शब्दं कुर्वाणां तां वाचं नितरां पप्रथन् । अप्रथयन् ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रो महां सिंधुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः ।
अरेजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९

इंद्रः । महां । सिंधुं । आऽशयानं । मायाऽविनं । वृत्रं ।
अस्फुरत् । निः ।
अरेजेतां । रोदसी इति । भियाने इति । कनिक्रदतः ।
वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९

बलवानिंद्रो महां सिंधुं । स्यंदत इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघः । तमाशयानं तमधिष्ठाय शयानं मायाविनं वृत्रमसुरं । यद्वा सिंधुरुदकं । तदधिष्ठाय शयानं वृत्र । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं निरस्फुरत् । निरहन् । वृष्णो वर्षकस्येंद्रस्य कनिक्रदतः शब्दं कुर्वाणाद्वज्राद्भियाने भयं प्राप्ते रोदसी द्यावापृथिव्यावरेजेतां । अकंपेतां ॥ दाधार्तिदर्धर्तीत्यादिना कनिक्रदत्शब्दो निपातितः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अरोरवीद्वृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।
नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिवान्त्सुतस्य ॥ १०

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत् ।
मानुषः । निऽजूर्वात् ।
नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् ।
पपिऽवान् । सुतस्य ॥ १०

वृष्णः कामानां वर्षकस्येंद्रस्य वज्रोऽरोरवीत्। भृशं शब्दमकरोत्। कदेत्यपेक्षायामाह। यद्यदा अमानुषं मनुष्याणां रहितं। यद्वा मानुषोऽहं न भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हितकारी यद्वा मतिमानिंद्रो निजूर्वीत्। नितरां हिंस्यात्। जिघांसतीत्यर्थः॥ जूर्वतेर्हिंसाकर्मणो लेटि रूपं॥ सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवान् पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य। दानुर्नाम वृत्रमाता दानुः शय इत्यादिषु दृष्टत्वात्। तस्याः पुत्रस्य वृत्रस्य माया वचनानि न्यपादयत्। न्यपातयत्। बबाधेति यावत्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः॥

॥ अथैतस्मिन्सूक्त एकादशी॥

पिबापिबेदिंद्र शूर सोमं मंदंतु त्वा मंदिनः सुतासः।
पृणंतस्ते कुक्षी वर्धयंत्वित्था सुतः पौर इंद्रमाव॥ ११

पिबऽपिब। इत्। इंद्र। शूर। सोमं। मंदंतु। त्वा।
मंदिनः। सुतासः।
पृणंतः। ते। कुक्षी इति। वर्धयंतु। इत्था। सुतः। पौरः।
इंद्रं। आव॥ ११

शूर बलवन् हे इंद्र पिब पिबेत्। अभिषुतमिमं सोमं पिबैव। आदरार्था वीप्सा। मंदिनो मदकराः सुतास्तेऽभिषुताः सोमास्त्वा मदंतु। त्वां मदयंतु॥ मदि स्तुत्यादिषु। व्यत्ययेन परस्मैपदं॥ ते सोमास्ते तव कुक्षी उदरस्योभौ पार्श्वौ पृणंतः पूरयंतः संतस्त्वां वर्धयंतु। इत्थानेन प्रकारेण पौर उदरपूरकः सुतोऽभिषुतः सोम इंद्रं त्वामाव। तर्पयतु॥ अवतेस्तर्पणार्थस्य लिटि रूपं॥

॥ अथ द्वादशी॥

त्वे इंद्राप्यभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपंतः।
अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम॥ १२

त्वे इति। इंद्र। अपि। अभूम। विप्राः। धियं। वनेम।

ऋतऽया। सपंतः।

अवस्यवः। धीमहि। प्रऽशस्तिं। सद्यः। ते। रायः।

दावने। स्याम॥ १२

हे इंद्र विप्रा मेधाविनो वयं त्वे त्वयि त्वद्धृदयेऽभूम। अपि सानुनयप्रश्ने वर्तते। ते तव हृदये किं वर्तामह इति। ऋतया। ऋतं कर्मफलं। तत्कामनया सपंतस्त्वां परिचरणाख्येन कर्मणा स्पृशंतो वयं धियं त्वदुद्देशेन क्रियमाणं कर्म वनेम। संभजेमहि॥ वन षण संभक्तौ। आशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः॥ किंच अवस्यवस्त्वत्तो रक्षणमिच्छंतः प्रशस्तिं। शस्तिः शंसनं। प्रकृष्टशंसनं स्तोत्रं धीमहि। त्वयि निदधीमहि। ततस्ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दानाय पात्रभूताः सद्यः स्याम। इदानीं भवेम॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

स्याम ते त इंद्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जं वर्धयंतः।

शुष्मिंतमं यं चाकनाम देवास्मे रयिं रासि वीरवंतं॥ १३

स्याम। ते। ते। इंद्र। ये। ते। ऊती। अवस्यवः।

ऊर्जं। वर्धयंतः।

शुष्मिन्ऽतमं। यं। चाकनाम। देव। अस्मे इति। रयिं।

रासि। वीरऽवंतं॥ १३

हे इंद्र ते तवोती ऊत्या प्रणयनेन॥ अवतेः प्राप्तस्य क्तिनि रूपं॥ ये ते तवावस्यवो रक्षाकामा ऊर्जं हविर्लक्षणमन्नं वर्धयंतो भवंति ते तव वयं ते स्याम। त्वदधीना भवेम। देव द्योतमान हे इंद्र शुष्मिंतमं दानभागाद्बलवत्तमं यद्वा शत्रूणां शोषयितृतमं यं रयिं चाकनाम। कामयामहे॥ कनतेः कांत्यर्थस्य लङ्लुगंतस्य लोटि रूपं॥ वीरवंतं पुत्रपौत्रैः सहितं तादृशं रयिमस्मभ्यं रासि। देहि॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

रास्व क्षयं रासि मित्रमस्मे रास्व शर्ध इंद्र मारुतं नः।

सजोषसो ये च मंदसानाः प्र वायवः पांत्यग्रणीतिं ॥ १४

रास्व। क्षयं। रासि। मित्रं। अस्मे इति। रास्व।

शर्धः। इंद्र। मारुतं। नः।

सऽजोषसः। ये। च। मंदसानाः। प्र। वायवः।

पांति। अग्रऽनीतिं ॥ १४

हे इंद्र क्षयं। क्षियंति निवसंत्यत्रेति क्षयो गृहं। तदस्मभ्यं रास्व। देहि। तथा मित्रं सखायमस्मे अस्मभ्यं रासि॥ वाक्यभेदादनिघातः॥ मारुतं मरुतां देवविशां संबंधि शर्धो बलं नोऽस्मभ्यं रास्व। एतेन मरुतामभ्यागमनं प्रार्थ्यते। ये मरुतः सजोषसः सह प्रीयमाणा मंदंतो मोदमाना वायवो यज्ञं प्रति गंतारः संतोऽग्रणीतिमग्रे नीयमानं सोमं प्रपांति। प्रकर्षेण पिबंति तेषां शर्धं इति समन्वयः। यद्वा ये च वायवोऽग्ने नीयमानं सोमं पिबंति तेषां वायूनां बलं रास्व॥ वायव इति पूजायां बहुवचनं। वायुर्हि सोमस्याग्रपातेति॥

॥ अथ पंचदशी ॥

व्यंत्विन्नु येषु मंदसानस्तृपत्सोमं पाहि द्रह्यदिंद्र।

अस्मान्त्सु पृत्स्वा तरुत्रावर्धयो द्यां बृहद्भिरर्कैः ॥ १५

व्यंतु। इत्। नु। येषु। मंदसानः। तृपत्। सोमं। पाहि।

द्रह्यत्। इंद्र।

अस्मान्। सु। पृत्ऽसु। आ। तरुत्र। अवर्धयः। द्यां।

बृहत्ऽभिः। अर्कैः ॥ १५

हे इंद्र येषु तव सहायभूतेषु मरुत्सु मंदसानो माद्यन्भवसि ते मरुतो नु क्षिप्रं व्यंतु। सोमं भक्षयंतु। इत् एवार्थे। इत्यद्यतु॥ दंहतेरिदं रूपं॥ आत्मानं दृढीकुर्वंस्त्वं तृपत् तर्पयंतस्मिन् सोमं पाहि। पिब। तरुत्र शत्रूणां हिंसक हे इंद्र दृढद्भिर्बलवद्भिरक्रैरचंनीयैर्महद्भिः सहितस्त्वं। आ इति चार्थे। तेनास्मान् द्यां च वृधस्त्व पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मत्पालनेन च दिवसवर्धयः। यद्वा येषु सोमेषु मंदसानो मोदमानो भवसि ते सोमा व्यंतु। त्वां गच्छंतु। शेषं पूर्ववत्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी॥

एहंत इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुम्नमाविवासान्।

स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यावत्त्वोता इदिंद्र वाजमग्मन्॥१६

एहंतः। इत्। नु। ये। ते। तरुत्र। उक्थेभिः। वा।

सुम्नं। आऽविवासान्।

स्तृणानासः। बर्हिः। पस्त्यऽवत्। त्वाऽऊताः। इत्। इंद्र।

वाजं। अग्मन्॥१६

तरुत्र आपद्भिस्तारक हे इंद्र ये पुमांसः सुम्नं सुखकरं त्वामुक्थैः शस्त्रैराविवासान्। परिचरेयुः॥ विवासतेर्लेट्याडागमः॥ त एव पुमांसो नु क्षिप्रमविलंबेन एहंतो महांतो भवंतीति पूरणः। किंच बर्हिः स्तृणानासो वेद्यां बर्हिराच्छादयंतो ये त्वां परिचरंति ते त्वोता इत् त्वया रक्षिताः संत एव पस्त्यावत् गृहसहितं वाजमन्नमग्मन्। गच्छंति॥

॥ अथ सप्तदशी॥

उग्रो ष्विन्नु शूर मंदसानस्त्रिकद्रुकेषु पाहि सोममिंद्र।

प्रदोधुवच्छ्मश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिं॥१७

ऋग्रेषु। इंद्र। नु। शूर। मंदसानः। त्रिऽकद्रुकेषु।
पाहि। सोमं। इंद्र।
प्रऽदोधुवत्। श्मश्रुषु। प्रीणानः। याहि। हरिऽभ्यां।
सुतस्य। पीतिं॥ १७

हे शूर बलवन्निंद्र ऋग्रेषु भूम्नेषु बहुस्तोत्रयज्ञवत्सु त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु मंदसानो हृष्यन् सोमं पाहि। पिब। ततः प्रीणानः सोमपानेन प्रीतो भवन् श्मश्रुषु लिप्तं सोमं प्रदोधुवत्॥ धूञ् कंपने। यङ्लुगंतस्य शतरि रूपं॥ पुनःपुनर्धुन्वन् सुतस्याभिषुतस्य पीतिं पानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः सन् याहि। गच्छ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमवाभिनद्दानुमौर्णवाभं।
अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिंद्र॥ १८

धिष्व। शवः। शूर। येन। वृत्रं। अवऽअभिनत्। दानुं।
और्णऽवाभं।
अप। अवृणोः। ज्योतिः। आर्याय। नि। सव्यतः। सादि।
दस्युः। इंद्र॥ १८

शूर हे इंद्र यवस्तादृशं बलं धिष्व। धारय। दधातेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। छंदस्युभयथेति वा स आर्धधातुकत्वादिडागमः॥ येन बलेन दानुं दानोः पुत्रं वृत्रमौर्णवाभं। ऊर्णनाभिः कीटविशेष और्णवाभ इत्युच्यते। तमिवावाभिनत्। विभेदिथ। यद्वा और्णं ऊर्णनाभिः। तदाभं तत्सदृशमित्यर्थः। ततस्तमोरूपस्य हननादार्याय कर्मणामनुष्ठात्रे जनाय कुत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणोः उद्घाटितवानसि। दस्युः कर्मणामुपक्षपयिता स वृत्रः सव्यतस्तव सव्यपार्श्वे निषादि। त्वया नितरां सन्नो बाधितो वर्तते॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

सनेम ये त ऊतिभिस्तरंतो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून्।

अस्मभ्यं तत्त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरंधयः साख्यस्य त्रिताय ॥ १९

सनेम। ये। ते। ऊतिऽभिः। तरंतः। विश्वाः। स्पृधः।

आर्येण। दस्यून्।

अस्मभ्यं। तत्। त्वाष्ट्रं। विश्वऽरूपं। अरंधयः। साख्यस्य।

त्रिताय ॥ १९

सनेम तान्पुरुषान् संभजेम ये ते तवोतिभिः पालनैर्विश्वाः स्पृधः स्पर्धमानाः सर्वा अभितस्तरंतो हिंसंतः तथार्येणार्यभावेन दस्यूनुपक्षपयितॄन् हिंसंतो भवंति। तदस्मभ्यं वशमानाय। किं तत् तदाह। त्वाष्ट्रः त्वष्टुः सुतं विश्वरूपमेतन्नामकमसुरमरंधयः॥ रध्यतिर्वशगमने॥ वशमानयः। यद्वा तमसुरमवधीः॥ रध हिंसासंराद्ध्योः। रधिजभोरचीति नुम्॥ इंद्रस्त्वाष्ट्रमवधीदित्ययमर्थस्तैत्तिरीयके विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र इत्यत्र महता प्रबंधेन प्रपंचितः। किंच साख्यस्य सखिभावस्यानुपालनाय त्रिताय महर्षये वशमानयः। यद्वा सनेम ते वयं प्रवृद्धा भवेम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजा दस्यूंश्च तरंतोऽतिक्रामंतो भवेम॥ सनेमेति छंदस्याद्युदात्तः। यथा सनेम मित्रावरुणा सनंत इति। सकर्मकश्चेत् मध्योदात्तः। सनेम वाजं तवेति। तरंतः। तॄ प्लवनतरणयोः। शतरि रूपं। संज्ञावचनश्चेदंतोदात्तः। यथा तरंत इव मंहनेति।

॥ अथ विंशी ॥

अस्य सुवानस्य मंदिनस्त्रितस्य न्यर्बुदं वावृधानो अस्तः।

अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनद्वलमिंद्रो अंगिरस्वान् ॥ २०

अस्य । सुवानस्य । मंदिनः । त्रितस्य । नि । अर्बुदं ।

ववृधानः । अस्तः ।

अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रं । भिनत् । वलं । इंद्रः ।

अंगिरस्वान् ॥ २०

मंदिनोऽस्य मदकरमिमं सुवानस्य सुतवतस्त्रितस्य तीर्णतमस्यास्य महर्षेरर्थं ववृधानः सोमेन वर्धमान इंद्रोऽर्बुदं । अंबुनि ददातीत्यर्बुदो मेघः । अनुस्वारस्य रेफश्छांदसः । यद्वा नामैतत् अर्बुदाख्यमसुरं न्यस्तः ॥ स्तृ हिंसायामित्यस्य लङि तिपि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । गुणे कृते हल्ङ्यादिना तिलोपः ॥ नितरामवधीत् । महांतं चिदर्बुदं नि क्रमीः पदेत्यादिष्वर्बुदवधः स्पष्टमुक्तः । किंच अंगिरस्वान् अंगिरोभिः सहित इंद्रोऽवर्तयत् । असुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् । सूर्यो न । यथा सूर्यश्चक्रं भ्रामयति तद्वत् । यद्वा यस्मादसुराद्भिया सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत् । निषेधार्थोऽत्र नकारः । वर्तयितुं नाशकत् तं वलं पणीनां प्रभुमसुरं भिनत् । वज्रेणाभिनत् । यद्वा द्विचक्रो हि पूर्वं सूर्यस्य रथः । तस्यैकं चक्रमिंद्रेणापहृतं । सूर्यं इति सुपां सुलुगिति षष्ठ्येकवचनस्य सुः । सूर्यस्य संबंध्यपहृतं तदेकं चक्रमवर्तयत् । रक्षोहननार्थमभ्रामयत् । तेन चक्रेण वलमभिनच्च । नश्चार्थे ॥

अहर्गणेषु माध्यंदिनसवनेषु तायमानरूपेष्वच्छावाकस्याहरहः शस्यसंज्ञक-मभितष्टेवेति सूक्तं । नूनं सा त इत्येषा तस्यांते शंसनीया । सूत्रितं च । नूनं सा त इत्यंत उत्तमं । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते एकविंशी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे

सुवीराः ॥ २१

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ २१

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षसंवर्धनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वदीया मघोनी धनवती जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमततमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् इदानीं प्रतिदोग्धि । संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं मातिधक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः । अपेक्षितफलप्रदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम ॥ अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यादि निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १. ७. ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति गार्त्समदमंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो जात इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं ॥ संस्थे निष्केवल्ये निविद्धानीयस्य पुरस्ताद्यो जात एवेति शंसेत् । यदि पर्यायानिति खंडे सूत्रितं । यो जात एवेति निष्केवल्ये । आ० ६. ६. । इति ॥ आभिप्लविके तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये यो जात एवेति निविद्धानीयं । सूत्रितं च । तृतीयस्य त्र्यर्यमा यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. । इति ॥ विश्वजिति माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणः स्वशस्त्रे प्राक्तनात्सूक्तात्पूर्वं यो जात इति सामसूक्तं शंसेत् । विश्वजितोऽग्निं नर इति खंडे सूत्रितं । सत्रासदासो यो जात एवाभूरेक इति सामसूक्तानि । आ० ८. ६. । इति ॥ अग्निष्टुति निष्केवल्ये निविद्धानमिदं । श्येनाजिराणामिति खंडे सूत्रितं । तिष्ठा हरी इति यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ६. ८. । इति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये यो जात एवेति सूक्तं । एव इति खंडे सूत्रितं । वने न वा यो न्यधायि चाकन् यो जात एव प्रथमो मनस्वान्

ऐ० आ० ५. १२. । इति । अत्रेतिहासो बृहद्देवतायामुक्तः । संबुध्य तपसात्मानमैंद्रं बिभ्रन्महद्वपुः । अभवत् सुकृतेन दिवि च व्योम्नि चैव च ॥ तमिंद्र इति मत्वा तु दैत्यौ भीमपराक्रमौ । धुनिश्च चुमुरिश्चोभौ सायुधावभिपेततुः ॥ विदित्वा स तयोर्भावमृषिः पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति सूक्तेन कर्माण्यैंद्राण्यकीर्तयत् ॥ अन्ये त्वन्यथा वर्णयंति । पुरा किलेंद्रादयो वैन्ययज्ञं समाजग्मुः । गृत्समदोऽपि तत्रागत्य सदस्यासीत् । दैत्याश्चेंद्रजिघांसया तत्र समागमन् । तान् दृष्ट्वा निर्जगामेंद्रो यज्ञाद्गृत्समदाकृतिः । स च गृत्समदो वैन्येन पूजितो यज्ञवाटान्निरगच्छत् । निर्गच्छंतं तमृषिं दृष्ट्वा अयमेवेंद्र इति मन्यमाना असुराः परिवव्रुः । नाहमिंद्रस्तुच्छः किंत्वेवंगुणोपेतः स इत्यनेनैव सूक्तेन तान्प्रत्युवाच ॥ अपरे त्वेवं कथयंति । गृत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमेकाकिनमिंद्रं ज्ञात्वासुराः परिवव्रुः । स इंद्रो गृत्समदरूपेण यज्ञवाटान्निर्गत्य स्वर्गं जगाम । ततोऽसुरा इंद्रो विलंबित इत्यंतःप्रविश्य गृत्समदं दृष्ट्वा पूर्वमेव गृत्समदो गतः अयं त्विंद्रोऽस्मद्भयाद्गृत्समदरूपेणास्त इति तं जगृहुः । स तान् नाहमिंद्रोऽयमित्यनेन सूक्तेन प्रत्युवाच । अयमेवार्थो महाभारते प्रपंचितः ॥

॥ तत्रैषा सूक्ते प्रथमा ॥

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् ।
यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मह्ना स जनास इंद्रः ॥ १

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् ।
क्रतुना । परिऽअभूषत् ।
यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेताम् । नृम्णस्य ।
मह्ना । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १

गृत्समदो ब्रूते । जनासो जना हे असुराः यो जात एव जायमान एव सन् प्रथमो देवानां प्रधानभूतो मनस्वान् मनस्विनामग्रगण्यो देवो द्योतमानः सन् क्रतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयेन कर्मणा देवान् सर्वान्यागदेवान्पर्यभूषत् । रक्षकत्वेन पर्यग्रहीत् ॥ भूषं अलंकारे भूवादिः । लङि रूपं ॥ यद्वा सर्वानन्यान्देवान्पर्यभूषत् पर्यभवत् । अत्यक्रामत् ॥ अस्मिन्पक्षे भवतेर्व्यत्ययेन कः । सुत्रकः

कितीतीट्प्रतिषेधः॥ यस्येंद्रस्य शुष्मात् शरीरात् बलात् रोदसी द्यावापृथिव्यावभ्यसेतां। अबिभीतां॥ भ्यस भये। अनुदात्तेत्। भ्यस भयवेपनयोरिति नैरुक्ताः। नि० ३. १७.॥ अभ्यसेतामवेपेतां वा। तथा च मंत्रांतरं। इमे चित्तव मन्यवे वेपेते भियसा मही इति। नृम्णस्य सेनालक्षणस्य बलस्य मह्ना महत्त्वेन युक्तः स इंद्रो नाहमिति॥ अत्र निरुक्तं। यो जात एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान्क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रामदिति वा यस्य बलाद्द्यावापृथिव्यावप्यबिभीतां नृम्णस्य मह्ना बलस्य महत्त्वेन स जनास इंद्र इत्यृषेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता। नि० १०. १०.। इति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः पृ॑थि॒वीं व्यथ॑माना॒मदृं॑ह॒द्यः पर्व॑ता॒न्प्रकु॑पिताँ॒ अर॑म्णात्।
यो अं॒तरि॑क्षं विम॒मे वरी॑यो॒ यो द्याम॒स्तभ्ना॒त्स ज॑नास॒ इंद्रः॥२

यः। पृ॒थि॒वीं। व्यथ॑मानां। अदृं॑हत्। यः। पर्व॑तान्।
प्रऽकु॑पितान्। अर॑म्णात्।
यः। अं॒तरि॑क्षं। वि॒ऽम॒मे। वरी॑यः। यः। द्यां। अस्त॑भ्नात्।
सः। ज॒ना॒सः। इंद्रः॑॥ २

हे जनाः य इंद्रो व्यथमानां चलंतीं पृथिवीमदृंहत्। शर्करादिभिर्दृढामकरोत्॥ दृह दृहि वृद्धौ॥ यश्च प्रकुपितान् इतस्ततश्चलितान् पक्षयुक्तान्पर्वतानरम्णात्। नियमितवान्। स्वे स्वे स्थाने स्थापितवान्॥ अरम्णात् रमु क्रीडायां। अंतर्भावितण्यर्थस्य व्यत्ययेन श्नाप्रत्ययः॥ यश्च वरीय उरुतरमंतरिक्षं विममे। निर्ममे। विस्तीर्णं चकारेत्यर्थः। यश्च द्यां दिवमस्तभ्नात्। स्तंभनिरुद्धामकरोत्॥ स्तंभु रोधन इति सौत्रो धातुः॥ स एवेंद्रो नाहमिति॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो ह॒त्वाहि॒मरि॑णात्स॒प्त सिंधू॒न्यो गा उ॒दाज॑दप॒धा व॒लस्य॑।
यो अश्म॑नोरं॒तर॒ग्निं ज॒जान॑ सं॒वृक्स॒मत्सु॒ स ज॑नास॒ इंद्रः॥३

यः। हत्वा। अहिं। अरिणात्। सप्त। सिंधून्। यः। गाः।

उत्ऽआजत्। अपऽधा। वलस्य।

यः। अश्मनोः। अंतः। अग्निं। जजान। संऽवृक्।

समत्ऽसु। सः। जनासः। इंद्रः॥ ३

योऽहिं मेघं हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्त सर्पणशीलाः सिंधून् स्यंदनशीला अपोऽरिणात्। प्रैरयत्। यद्वा सप्त गंगायमुनाद्या मुख्या नदीररिणात्॥ रीङ् स्रवणे क्र्यादिः॥ यश्च वलस्य वलनामकस्यासुरस्यापधा तत्कर्तृकान्निरोधान्निरुद्धा गा उदाजत्। निरगमयत्॥ अपधा। अपपूर्वाद्दधातेरातश्चोपसर्गे। पा० ३. ३. १०६. । इति भावेऽङ्प्रत्ययः। सुपां सुलुगिति पंचम्या आकारः॥ यश्चाश्मनोः। अश्नुते व्याप्नोत्यंतरिक्षमित्यश्मा मेघः। अश्मंतस्तद्रूपयोरंतर्मध्ये वैद्युतमग्निं जजान। उत्पादयामास। यश्च समत्सु। संमदयंति योद्धॄणामायूंषीति समदः संग्रामाः। तेषु संवृक् भवति॥ वृणक्तेर्हिंसार्थस्य क्विपि रूपं॥ स इंद्रो नान्यमिति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः।

श्वघ्नीव यो जिगीवां लक्षमाददर्यः पुष्टानि स जनास इंद्रः॥४

येन। इमा। विश्वा। च्यवना। कृतानि। यः। दासं। वर्णं।

अधरं। गुहा। अकरित्यकः।

श्वघ्नीऽइव। यः। जिगीवान्। लक्षं। आदत्। अर्यः।

पुष्टानि। सः। जनासः। इंद्रः॥ ४

येनेंद्रेणेमानि विश्वा च्यवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि। स्थिरीकृतानि। यश्च दासं वर्णं शूद्रादिकं। यद्वा दासमुपक्षपयितारमधरं निकृष्टमसुरं गुहा गुहायां गूढस्थाने नरके वाकः। अकार्षीत्॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुकि रूपं॥ लक्षं लब्धं जिगीवान्॥ जि जये। क्सौ सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासा-

दुस्तरस्य कार्यं। दीर्घश्छांदसः॥ जितवान् योऽर्योऽरेः॥ यश्चो वावचने छांदसो यथादेशः॥ शत्रोः संबंधीनि पुष्टानि सर्वस्वान्यादत्त आदत्ते। तत्र दृष्टांतः श्वघ्नीव। श्वभिर्मृगान् हंतीति श्वघ्नी व्याधः। यथा व्याधो जिगीषंतं लक्ष्यं परि-गृह्णाति तद्वत्॥

॥ अथ पंचमी ॥

यं स्मा पृच्छंति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नैषो अस्तीत्येनं।

सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास इंद्रः॥ ५

यं। स्म। पृच्छंति। कुह। सः। इति। घोरं। उत। ईं। आहुः। एषः। अस्ति। इति। एनं।

सः। अर्यः। पुष्टीः। विजःऽइव। आ। मिनाति।

श्रत्। अस्मै। धत्त। सः। जनासः। इंद्रः॥ ५

अपश्यंतो जना घोरं शत्रूणां घातकं यं पृच्छंति स कुह सेति। स इंद्रः कुत्र वर्तत इति॥ सेति सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणमिति सोर्लोपे गुणः॥ न क्वचिदपि तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनमिंद्रमाहुः एष इंद्रो नास्तीति। तथा च संत्वैनेंद्रो अस्तीति नेम उ त्व आहेति। ईमिति पूरणः। स इंद्रो विज इवोद्वेजक एवार्थं। उद्वेजक एव सन् अर्योऽरेः संबंधीनि पुष्टीः पोषकाणि गवा-श्वादीनि धनान्यामिनाति। सर्वतो हिनस्ति॥ मीङ् हिंसायां। मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः॥ तस्मात् श्रद्धया इंद्राय धत्त। स इंद्रोऽस्तीति विश्वासं कुरुत। यद्यप्यसौ विशेषतोऽस्माभिर्न दृश्यते तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत। एवं निर्धारणमहिमोपेतः स इंद्रो नाहमिति॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

यो रध्रस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।
युक्तग्राव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इंद्रः ॥ ६

यः । रध्रस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः ।
नाधमानस्य । कीरेः ।
युक्तऽग्राव्णः । यः । अविता । सुऽशिप्रः । सुतऽसोमस्य ।
सः । जनासः । इंद्रः ॥ ६

यो रध्रस्य ॥ रध हिंसासंराद्ध्योः ॥ समृद्धस्य चोदिता धनानां प्रेरयिता भवति । यश्च कृशस्य च दरिद्रस्य च यश्च नाधमानस्य ॥ नाधृ नाथृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु ॥ याचमानस्य कीरेः ॥ करोतेः कीर्तयतेर्वा ॥ स्तोतुर्ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य च धनानां प्रेरयिता । यश्च सुशिप्रः शोभनहनुः सुशीर्षको वा सन् युक्तग्राव्णोऽभिषवार्थमुद्यतग्राव्णः सुतसोमस्याभिषुतसोमस्य यजमानस्याविता रक्षिता भवति स एवेंद्रो नाहमिति । ब्रह्मशब्दस्य त्वन्नपरत्वे ह्याद्युदात्तता स्यात् यथा ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरमिति । अयं त्वंतोदात्तः पठ्यत इति मात्रपरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथासः ।
यः सूर्यं य उषसं जजान यो अपां नेता स जनास इंद्रः ॥ ७

यस्य । अश्वासः । प्रऽदिशि । यस्य । गावः । यस्य । ग्रामाः ।
यस्य । विश्वे । रथासः ।
यः । सूर्यं । यः । उषसं । जजान । यः । अपां । नेता ।
सः । जनासः । इंद्रः ॥ ७

यस्य सर्वांतर्यामितया वर्तमानस्य प्रदिशि प्रदेशनेऽनुशासनेऽश्वासोऽश्वा वर्तंते। यस्यानुशासने गावः। यस्यानुशासने ग्रामाः। ग्रसंतेऽत्रेति ग्रामा जनपदाः। यस्याज्ञायां विश्वे सर्वे रथासो रथा वर्तंते। यश्च वृत्रं हत्वा सूर्यं जजान। जनयामास। यश्चोषसं। तथा मंत्रः जजान सूर्यमुषसं सुदंसा इति। यश्च मेघभेदनद्वारापां नेता प्रेरकः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यं क्रंदसी संयती विह्वयेते परेऽवर उभया अमित्राः ।

समानं चिद्रथमातस्थिवांसा नाना हवेते स जनास इंद्रः ॥ ८

यं । क्रंदसी इति । संयती इति संऽयती ।

विह्वयेते इति विऽह्वयेते । परे । अवरे । उभयाः । अमित्राः ।

समानं । चित् । रथं । आतस्थिऽवांसा । नाना । हवेते इति ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ ८

यं क्रंदसी रोदसी शब्दं कुर्वाणे मानुषी दैवी च द्वे सेने वा संयती परस्परं संगच्छंत्यौ यमिंद्रं विह्वयेते। स्वरक्षार्थं विविधमाह्वयतः। पर उत्कृष्टा अवरेऽधमाश्चोभया उभयविधा उभयमाह्वयंति। समानमिंद्रस्यसदृशं रथमातस्थिवांसा आस्थितौ द्वौ रथिनौ तमेवेंद्रं नाना पृथक् पृथक् हवेते। आह्वते। यद्वा समानमेकरथमारूढाविंद्राग्नी हवेते। यज्ञार्थं यजमानैः पृथगाहूयेते। तयोरन्यतरः स इंद्रो नाहमिति ॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्मान्न ऋते विजयंते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवंते ।

यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इंद्रः ॥ ९

यस्मात् । न । ऋते । विऽजयंते । जनासः । यं । युध्यमानाः ।

अवसे । हवंते ।

यः। विश्वस्य। प्रतिऽमानं। बभूव। यः। अच्युतऽच्युत्।

सः। जनासः। इंद्रः॥ ९

यस्मादृते जनासो जना न विजयंते। विजयं न प्राप्नुवंति। अतो युध्यमाना युद्धं कुर्वाणा जना अवने रक्षणाय यमिंद्रं हवंते। आह्वयंति। यश्च विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं प्रतिनिधिर्बभूव। यश्चाच्युतच्युत् अच्युतानां क्षयरहितानां पर्वतादीनां च्यावयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं॥

॥ अथ दशमी ॥

यः शश्वतो मह्येनो दधानानमन्यमानाञ्छर्वा जघान।

यः शर्धते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हंता स जनास

इंद्रः॥ १०

यः। शश्वतः। महि। एनः। दधानान्। शर्वा। जघान।

यः। शर्धते। न। अनुऽददाति। शृध्यां। यः। दस्योः। हंता।

सः। जनासः। इंद्रः॥ १०

यो महि महदेनः पापं दधानान् शश्वतो बहूनमन्यमानान् आत्मानमजानत इंद्रमपूजयतो वा जनान् शर्वा। शृणाति शत्रूननेनेति शरुर्वज्रः। तेनायुधेन जघान॥ हंतेर्लिटि रूपं॥ यश्च शर्धत उत्साहं कुर्वतेऽनात्मज्ञाय जनाय शृध्यामुत्साहजनीयं कर्म नानुददाति। न प्रयच्छति॥ अनुपूर्वात् डुदाञ् दाने जौहोत्यादिकः। अभ्यस्तानामादिरिति तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः॥ यश्च दस्योरुपक्षपयितुः शत्रोर्हंता घातकः स इंद्र इत्यादि पूर्ववत्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यः शंबरं पर्वतेषु क्षियंतं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविंदत्।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास

इंद्रः॥ ११

यः । शंबरं । पर्वतेषु । क्षियंतं । चत्वारिंश्यां । शरदि

अनुऽअविंदत् ।

ओजायमानं । यः । अहिं । जघान । दानुं । शयानं । सः ।

जनासः । इंद्रः ॥ ११

यः पर्वतेषु क्षियंतमिंद्रभिया वर्द्धन् संवत्सरान्प्रच्छन्नो भूत्वा पर्वतगुहासु निवसंतं शंबरमेतन्नामकं मायाविनमसुरं चत्वारिंश्यां शरदि चत्वारिंशे संवत्सरेऽन्वविंदत् । अन्विष्या लभत लब्ध्वा च य ओजायमानं ॥ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ओजसोऽप्सरसो नित्यं । पा० ३. १. ११. २. । इति सकारलोपः ॥ बलमाचरंतमभिमानिनं हंतारं दानुं दानवं शयानं शंबरमसुरं जघान हतवान् स इंद्रो नान्य इति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत्सर्तवे सप्त सिंधून् ।

यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुर्द्यामारोहंतं स जनास इंद्रः ॥१२

यः । सप्तऽरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअसृजत् ।

सर्तवे । सप्त । सिंधून् ।

यः । रौहिणं । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्यां आऽरोहंतं ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ १२

यः सप्तरश्मिः सप्तसंख्याकाः पर्जन्या रश्मयो यस्य । ते च रश्मयो वराहवः स्वतपसो विद्युन्महसो धूपयः श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते ये च मेऽशिमिविद्विषः पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षंति वृष्टिभिरिति तैत्तिरीयारण्यके ह्याम्नाताः । वृषभो वर्षकस्तुविष्मान् वृद्धिमान्बलवान्वा सप्त सर्पणस्वभावान्सिंधून्नपः सर्तवे सरणायावासृजत् । अवसृष्टवान् । यद्वा गंगाद्याः सप्त मुख्या नदीरसृजत् । यश्च वज्रबाहुः सन् द्यां दिवमारोहंतं रौहिणमसुरमस्फुरत् । जघान ॥ स्फुर स्फुरणे तुदादिः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयंते।
यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इंद्रः॥ १३

द्यावा। चित्। अस्मै। पृथिवी इति। नमेते इति। शुष्मात्।
चित्। अस्य। पर्वताः। भयंते।
यः। सोमऽपाः। निऽचितः। वज्रऽबाहुः। यः। वज्रऽहस्तः।
सः। जनासः। इंद्रः॥ १३

अस्मा इंद्राय द्यावा पृथिवी॥ इतरेतरापेक्षया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोरितिवत्॥ नमेते। स्वयमेव प्रह्वीभवतः॥ णमु प्रह्वत्वे। कर्मकर्तरि न दुहस्नु-नमां यक्चिणाविति यकः प्रतिषेधः॥ चिदपि च अस्येंद्रस्य शुष्माद्बलात्पर्वता भयंते। बिभ्यति। यः सोमपाः सोमस्य पाता निचितः सर्वैः। यद्वा अन्येभ्योऽपि देवेभ्यो दृढांगः। वज्रबाहुर्वज्रसदृशबाहुः। यश्च वज्रहस्तो वज्रयुक्तः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यः सुन्वंतमवति यः पचंतं यः शंसंतं यः शशमानमूती।
यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इंद्रः॥ १४

यः। सुन्वंतं। अवति। यः। पचंतं। यः। शंसंतं। यः।
शशमानं। ऊती।
यस्य। ब्रह्म। वर्धनं। यस्य। सोमः। यस्य। इदं। राधः।
सः। जनासः। इंद्रः॥ १४

यः सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमानमवति । रक्षति । यश्च पुरोडाशादिहवींषि पचंतं । यश्चोती ऊतये ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः रक्षार्थै शस्त्राणि शंसंतं यश्च शसमानमवति । स्तोत्रं कुर्वाणं रक्षति । यस्य परिवृढं स्तोत्रं यस्य वर्धनं वृद्धिकरं भवति । तथा यस्य सोमो वृद्धिहेतुर्भवति । यस्य चेतस्मदीयं राधः पुरोडाशादिलक्षणमन्नं वृद्धिकरं भवति । स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यः सुन्वते पचते दुध्र आ चिद्वाजं दर्दर्षि स किलासि सत्यः ।
वयं त इंद्र विश्वह प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १४

यः । सुन्वते । पचते । दुध्रः । आ । चित् । वाजं । दर्दर्षि ।
सः । किल । असि । सत्यः ।
वयं । ते । इंद्र । विश्वह । प्रियासः । सुऽवीरासः । विदथं ।
आ । वदेम ॥ १५

इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिंद्रं प्रति प्रब्रूते । हे इंद्र ो दुध्रो दुर्धरः सन् सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते पुरोडाशादिहवींषि पचते यजमानाय वाजमन्नं बलं वाददर्दर्षि भृशं प्रापयसि स तादृशस्त्वं सत्यो यथार्थभूतोऽसि । न पुनर्नास्तीति बुद्धियोग्योऽसि । किलेति प्रसिद्धौ । ते तव प्रियासः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो वयं विश्वह सर्वेष्वहःसु विदथं स्तोत्रमावदेम । ब्रूयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

ऋतुर्जनित्रीति त्रयोदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गार्त्समदं । ऋतुः सप्तोनांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका । अस्मभ्यं तद्वसो इति त्रयोदशी त्रिष्टुप् । शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः । इंद्रो देवता ॥ उक्थेग्र तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त्रेऽस्य सूक्तस्य विनियोगः । सूत्रितं च । ऋतुर्जनित्री नू मर्तो भवा मित्रः । आ० ६. १. । इति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहन्यपि तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं । ऋतुर्जनित्रीति नित्यान्यैकाहिकानि । आ० ८. ४. । इति सूत्रितं ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मक्षू जात आविशद्यासु वर्धते ।
तदाहना अभवत्पिप्युषी पयोंऽशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यं ॥ १

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः ।
आ । अविशत् । यासु । वर्धते ।
तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी । पयः । अंशोः ।
पीयूषं । प्रथमं । तत् । उक्थ्यं ॥ १

ऋतुर्वर्षाख्यः कालो जनित्री सोमस्य जनयित्री जननी भवति । तस्याः परि तस्या जनन्याः सकाशाज्जातः सोमोऽप उदकानि मक्षु शीघ्रमाविशत् । यास्वप्सु सोमो वर्धते ता अविशदित्यन्वयः । तस्मादप्सु प्रविष्टत्वात् सोम आहना आहंतव्योऽभिषोतव्यो भवति । आहना इति सकारांतमिदं । तथा च मंत्र वर्णः । ये ते मदा आनसो विहायस इति । या चांशुरूपा सोमलता पयः सारभूतं पिप्युषी । वर्धयंत्यभवत् ॥ प्यायतेर्लिटि क्वसौ लिड्यङोश्चेति पीभावः । वसोः संप्रसारणं । उगितश्चेति ङीप् ॥ अंशोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूषं रसभूतं पय उक्थं प्रशस्यं हविरिंद्रस्य भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सध्रीमा यंति परि बिभ्रतीः पयो विश्वप्स्न्याय प्र भरंत भोजनं ।
समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २

सध्री । ईं । आ । यंति । परि । बिभ्रतीः । पयः ।
विश्वऽप्स्न्याय । प्र । भरंत । भोजनं ।
समानः । अध्वा । प्रऽवतां । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः ।
प्रथमं । सः । असि । उक्थ्यः ॥ २

सध्री। अंचतेर्लुक् छांदसः। सहस्य सध्रिरिति सध्र्यादेशोऽंतोदात्तत्वेन निपातितः। सध्रीचीनाः गय उदकं परि परितो बिभ्रतीर्बिभ्राणा ईमेता नद्य आयंति। सर्वतो गच्छंति। ता नद्यो विश्वप्स्न्याय विश्वासामपामाश्रयभूताय समुद्राय भोजनं॥ भुज्यत इति भोजनं पतः॥ प्रभरंत। प्रकर्षेण संपादयंति। कृत एतत् तदाह। प्रवतां प्रवणयतां निम्नगानां पयसामनुष्यदे॥ कृत्यार्थे तवैकेनृकेन्यत्वन इति केनृप्रत्ययः॥ अनुष्यंदनीयोऽध्वा मार्गः समान एको हि। यस्मा तानि सोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनि कर्माणि प्रथमं पूर्वमकृणोः। अकरोः। स तादृक्कर्मोपेतस्त्वमुक्थ्योऽसि। सर्वैः प्रशस्यो भवसि॥

॥ अथ तृतीया ॥

अन्वेको वदति यद्ददाति तद्रूपा मिनन्तदपा एक ईयते।

विश्वा एकस्य विनुदस्तितिक्षते यस्ताकृणोः प्रथमं

सास्युक्थ्यः॥

अनु। एकः। वदति। यत्। ददाति। तत्। रूपा। मिनन्।

तत्ऽअपाः। एकः। ईयते।

विश्वाः। एकस्य। विऽनुदः। तितिक्षते। यः। ता।

अकृणोः। प्रथमं। सः। असि। उक्थ्यः॥३

यजमानो यद्धविर्देवेभ्यो ददाति तदेको होतानुवदति। याज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवताः स्मारयति। एकोऽध्वर्यू रूपा पश्वादीनां रूपाणि मिनन् हिंसन् तदपास्तद्विशसनाख्यमपः कर्म यस्य तादृशः सन् ईयते। देवयजने सर्वत्र गच्छति। एकस्याध्वर्योर्विश्वा विनुदः सर्वाणि तत्कर्तृकाणि विक्षेपणरूपाणि कर्मवैगुण्यानि तितिक्षते। तद्योग्यप्रायश्चित्तकरणेन ब्रह्मा सहते॥ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् क्षमायामिष्यते॥ तानि हविःप्रदानादीनि कर्माणि यस्त्वमकृणोः। अकारयः स त्वमुक्थ्योऽसि॥

॥ अथ चतुर्थी॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजंत आसते रयिमिव पृष्टं प्रभवंतमायते।

असिन्वन्दंष्ट्रैः पितुरत्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं

सास्युक्थ्यः ॥ ४

प्रऽजाभ्यः। पुष्टिं। विऽभजंतः। आसते। रयिंऽइव। पृष्टं।

प्रऽभवंतं। आऽयते।

असिन्वन्। दंष्ट्रैः। पितुः। अत्ति। भोजनं। यः। ता।

अकृणोः। प्रथमं। सः। असि। उक्थ्यः॥ ४

हे इंद्र पुष्टिं त्वया दत्तं पोषकं धनं स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यो विभजंतोऽस्मै एतावदस्मै एतावदिति विभागं कुर्वंतो गृहमेधिन आसते। स्वस्वगृहेषु निवसंति। तत्र दृष्टांतः। आयते गृहं प्रत्यागच्छतेऽतिथये पृष्टं धारकं प्रभवंतं वस्त्राभरणसमर्थं रयिं धनं यथा विभज्य प्रयच्छंति तद्वत्। असिन्वन् सेतुबंधादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः पालयित्र्या दिवः सकाशादागतं भोजनमुदकं तत्कार्यां ओषधीर्दंष्ट्रैर्दंतैरत्ति। भक्षयति। यद्वा असिन्वन् अव्याप्रियमाणोऽग्निः पितुः पालकस्य यजमानस्य संबंधि भोजनं हविर्लक्षणमन्नं दंष्ट्रैर्दंतरूपैर्ज्वालैरत्ति। यस्ताकृणोरित्यादि सिद्धं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृशे दिवे यो

धौतीनामहिहन्नारिणक्पथः।

तं त्वा स्तोमेभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा

अजनन्सास्युक्थ्यः॥ ५

अध । अकृणोः । पृथिवीं । सम्ऽदृशे । दिवे । यः । धौतीनां ।
अहिऽहन् । अरिणक् । पथः ।
तं । त्वा । स्तोमेभिः । उदऽभिः । न । वाजिनं । देवं ।
देवाः । अजनन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ५

हे इंद्र अध अपि च त्वं दिवे द्योतमानाय सूर्याय पृथिवीं चलितां सतीं दृढीकृत्य संदृशे संदर्शनीयामकृणोः । अकरोः ॥ दृशे विख्ये चेति केन्प्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ यस्त्वं धौतीनां चलंतीनां नदीनां पथो मार्गानरिणक् । अरेचयः । गंतुं योग्यानकरोरित्यर्थः ॥ रिचिर् विरेचने । लङि सिप् । तस्य हल्ङ्यादिना लोपः ॥ अहिहन् अहेर्वृत्रस्य मेघस्य वा हंतर्हे इंद्र देवाः स्तोतारस्तं तादृशं देवं त्वां स्तोमेभिः स्तोत्रैरजनन् । तत्र दृष्टांतः । उदभिर्न वाजिनं । यथा वाजिनमश्वमुदभिरुदकैर्वर्धयंति तद्वत् ॥ पद्दन्नोमासित्यादिनोदकस्योदन्भावः ॥ शेषं स्पष्टं ॥

इति द्वितीयस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमार्द्रादा शुष्कं मधुमद्दुदोहिथ ।
सः शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे
सास्युक्थ्यः ॥ ६

यः । भोजनं । च । दयसे । च । वर्धनं । आर्द्रात् । आ ।
शुष्कं । मधुऽमत् । दुदोहिथ ।
सः । शेवऽधिं । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः ।
ईशिषे । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ६

हे इंद्र यस्त्वं भोजनं । भुज्यत इति भोजनमन्नादि । च दयसे । यजमानेभ्यः प्रयच्छसि ॥ दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु आत्मनेपदी ॥ किंच वर्धनं वृद्धिकरं धनं बलं वा दयसे । तथार्द्रात्क्लिन्नात् शुष्कमनार्द्रं व्रीह्यादिकं मधुमत् मधुररसोपेतं दुदोहिथ । दुग्धवानसि ॥ दुहेर्लिटि क्रादिनियमादिडागमः ॥ स तादृशस्त्वं विवस्वति ते परिचरणं कुर्वाणे यजमाने शेवधिं धनसदनं निदधिषे । निदधासि । किं बहुना । विश्वस्य सर्वस्य जगत एकोऽद्वितीय एव सन् ईशिषे । स्वामी भवसि ॥ ईश ऐश्वर्ये । ईशः से इतीडागमः ॥ स इत्यादि सिद्धं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यः पुष्पिणीश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्य१वनीरधारयः ।

यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुरूर्वाँ अभितः सास्युक्थ्यः ॥ ७

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने ।

वि । अवनीः । अधारयः ।

यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः ।

ऊर्वान् । अभितः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ७

हे इंद्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीश्च प्रस्वः प्रसूताः प्रसूयमाना वावनीरवनीरोषधीर्दानेऽधि ॥ उपसूयंते सस्यान्यत्रेति दानं क्षेत्रं । अधिकरणे ल्युट् ॥ तस्मिन् क्षेत्रे धर्मणा सकललक्षणेन कर्मणा व्यधारयः । न्यदधाः । यश्च त्वं दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्यासमा विषमा नानाप्रकारा दिद्युतो दीप्तीरजनः । अजनयः । यद्वा दिवो नक्षत्राणि ॥ जनेर्लङि व्यत्ययेन शप् ॥ यश्चोरुर्महांस्त्वमभितः सर्वत ऊर्वान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वाजनयः । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो नार्मरं सहवसुं निहंतवे पृक्षाय च दासवेशाय चावहः ।

ऊर्जयंत्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत्सास्युक्थ्यः ॥ ८

यः । नार्मरं । सहऽवसुं । निऽहंतवे । पृक्षाय । च ।
दासऽवेशाय । च । अवहः ।
ऊर्जयंत्याः । अपरिऽविष्टं । आस्यं । उत । एव । अद्य ।
पुरुऽकृत् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८

पुरुकृत् पुरूणां कर्मणां कर्ता हे इंद्र यस्त्वं नार्मरं । नॄन् मनुष्यान्मारयतीति नृमरः कश्चिदसुरः । तस्यापत्यं नार्मरः । तं सहवसुं । वसुना सह वर्तत इति सहवसुः । असुरनामैतत् । एतन्नामकमसुरं निहंतवे ॥ हंतेस्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । तादौ च निति कृत्यतौ इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ निहंतुं ऊर्जयंत्या बलवत्या वज्रधारया अपरिविष्टं मलादिभिरव्याप्तमास्यमद्यैवावहः । तमसुरं प्रापयः । यद्वा ऊर्जयंत्याः पिशाचिकाया आस्यं प्रापयः । किमर्थं । पृक्षाय । तव हविर्लक्षणान्नलाभाय । दासवेशाय । दासानां दस्यूनां वेशाय विनाशाय च । यद्वा पशुपाकलक्षणलाभाय दस्युविनाशाय च ॥

॥ अथ नवमी ॥

शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद्ध चोदमाविथ ।
अरज्जौ दस्यून्त्समुनब्दभीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९

शतं । वा । यस्य । दश । साकं । आ । अद्यः । एकस्य ।
श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदं । आविथ ।
अरज्जौ । दस्यून् । सं । उनप् । दभीतये । सुप्रऽअव्यः ।
अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९

हे इंद्र एकस्यैकाकिनः श्रेष्ठस्य वा यस्य ते श्रुष्टौ सुखनिमित्ते तदर्थं शतं दश दश शतानि हरयो वाहनार्थं भवंति । तथा च मंत्रवर्णः । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेति । अपि च यस्य त्वा अद्यः सर्वेषां सर्वत उपजीव्यः । न तस्येशे यं नाद्यादिदेवं नाद्युरिति हि श्रुतिः । यद्ध यस्य त्वं चोदं

स्तोतॄणां प्रेरकं यजमानमाविथ। रक्षितवानसि। किंच यस्मिन्रज्जौ रज्जु-वर्जिते बंधनागारे दस्यूनुपक्षपयितॄन् दभीतये। दभीतिर्नाम कश्चिदृषिः तदर्थं सयुनप्। हिंसितवानसि॥ उभतेर्हिंसाकर्मणो लङि व्यत्ययेन श्नस्। हलङ्या-दिना सिपो लोपः। अडभावश्छांदसः॥ किंच सुप्राव्यः सुखेन सर्वैरुपसर्पणी-योऽभवः। शिष्टं सिद्धं॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वेदनु रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्नवे धनं।

षड़स्तभ्ना विष्टिरः पंच संदृशः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः॥१०

विश्वा। इत्। अनु। रोधनाः। अस्य। पौंस्यं। ददुः।

अस्मै। दधिरे। कृत्नवे। धनं।

षट्। अस्तभ्नाः। विऽस्तिरः। पंच। संऽदृशः। परि।

परः। अभवः। सः। असि। उक्थ्यः॥ १०

विश्वेत्॥ सुपां सुलुगिति जस आकारः। सर्वा एव रोधना रोधस्वत्यो नद्योऽस्येंद्रस्य पौंस्यं। पुंसो भावः पौंस्यं। वीर्यमिति यावत्। अनु तद्वीर्यमनु वर्तंते। अस्मा इंद्राय ददुः। हविर्लक्षणमन्नं यजमानाः प्रयच्छंति। किंच कृत्नवे कर्मणां कर्त्रे इंद्राय धनं दधिरे। सर्वे जना धारयंति। तथा च मंत्रः। इंद्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षंति जीरयो वनानीति। विष्टिरो विस्तीर्णाः षट् षट्संख्याका उर्वीः। तास्तु द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधय इत्येवंरूपाः। ता अस्तभ्नाः। नियमितवानसि। संदृशः। सम्यक् पश्यंतीति संदृशो जनाः। पंच संदृशः पंच जनान् परि सर्वतः परः पारयिता पालयिता वाभवः। भवसि। गतमन्यत्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ट एकादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

सुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं१ यदेकेन क्रतुना विंदसे वसु।

जातूष्ठिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थ सेंद्र विश्वास्युक्थ्यः॥११

सुऽप्रवाचनं । तव । वीर । वीर्यं । यत् । एकेन । क्रतुना ।

विंदसे । वसु ।

जातुऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थ । सः ।

इंद्र । विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ ११

वीर बलवन् हे इंद्र तव वीर्यं सामर्थ्यं सुप्रवाचनं । सुष्ठु प्रवचनीयं । सर्वैः श्लाघनीयमित्यर्थः । किं तत् एकेन क्रतुना कर्मणा वसु विंदसे । शत्रूणां धनं लभसे ॥ विद्लृ लाभे । तुदादिः स्वरितेत् ॥ यद्वा तदीयं धनं स्तोतृन्प्रापयसीति यत् तत्प्रशस्यमित्यर्थः । सहस्वतो बलवतो जातूष्ठिरस्य । एतन्नामकः कश्चित् । तस्य वयोऽन्नं प्रादाः । यद्वा जातुष्ठिरस्य । जातु कदाचित् सर्वदा स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यज्ञादेः कर्मणः संबंधि वयो हविर्लक्षणमन्नं प्र विंदस इति समन्वयः । या यानीमान्यन्यानि विश्वा सर्वाणि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि । स तादृशस्त्वमुक्थ्यः । सर्वैः प्रशंसनीयो भवसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च स्रुतिं ।

नीचा संतमुदनयः परावृजं प्रांधं श्रोणं श्रवयन्त्सास्युक्थ्यः ॥१२

अरमयः । सरऽअपसः । तराय । कं । तुर्वीतये । च ।

वय्याय । च । स्रुतिं ।

नीचा । संतं । उत् । अनयः । पराऽवृजं । प्र । अंधं ।

श्रोणं । श्रवयन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ १२

हे इंद्र सरपसः । सरणमपः कर्म यासां ताः सरपसः ॥ शकंध्वादित्वात्पररूपत्वं ॥ ता अपः कं सुखेन तराय तरणायारमयः । अक्रीडयः । किंच तुर्वीतये । तुर्वी-

तिनाम कश्चिद्राजर्षिः तस्मै वय्याय च। यय्यो नाम कश्चित् तस्मै। ताभ्यां श्रुतिं भरणं प्रयच्छनयः। तौ हि जलपूर्णां महानदीं दृष्ट्वा तरीतुमसमर्थावास्तां। तौ च त्वया तारितौ। परावृजं। परितः पापानि वृणक्ति दूरतीति परावृक् कश्चिदृषिः। तमस्मु मग्नं तथा नीचा नीचं संतमुदनयः। आपद्भ्य ऊर्ध्वं नीतवानसि। किंच अंधं संतं श्रोणं पंगुं संतं चक्षुर्दानादपंगुकरणाच्चोदनयः। किं कुर्वन्। प्रकर्षेण अथयन् आत्मानं कीर्त्तिमंतं कुर्वन्। उदनय इति समन्वयः। स इत्यादि सिद्धं॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं।

इंद्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३

अस्मभ्यं। तत्। वसो इति। दानाय। राधः। सं।

अर्थयस्व। बहु। ते। वसव्यं।

इंद्र। यत्। चित्रं। श्रवस्याः। अनु। द्यून्। बृहत्। वदेम।

विदथे। सुऽवीराः ॥ १३

वसो सर्वस्य वासक वसुमन्वा हे इंद्र स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं तद्राधो धनं दानाय। उपलक्षणमेतत्। भोगाय च समर्थयस्व। देहि। अस्मान् संगमयेत्यर्थः॥ अर्थ याचने चुरादिरदंत आत्मनेपदी॥ ते तव तद्बहु प्रभूतं वसव्यं॥ वस्वेव वसव्यं। वस्वादित्वात् स्वार्थिको यत्॥ तादृशं प्रभूतं धनमस्ति खलु। चित्रं चायनीयं यद्धनमनु द्यून् अन्वहं॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया॥ श्रवस्याः। भोग्यमिच्छेः॥ अंतर्णीतण्यर्थत्वादकर्मकत्वं। यथा रोदितीति। स त्वन्यः। द्वे ह्यत्र कर्मणी उद्देश्यकर्म च विधेयकर्मांतर्भूतं। उद्देश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति। यथा माणवकं पुत्रीयतीति भाष्य उदाहृतं। श्रवःशब्दाच्छंदसि परेच्छायां क्यच्। तदंतस्य लेट्यडागमे रूपं॥ सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं यस्मादिकं वक्यं वदेम॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः॥

अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं । अध्वर्यवो द्वादशेत्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रयाज्याध्वर्यव इत्येषा । अध्वर्यवो भरतेंद्राय सोममिति याज्या । आ० ६. ४। इति सूत्रितं ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अध्व॑र्यवो॒ भर॒तेंद्रा॑य॒ सोम॒मामत्रे॑भिः सिंचता॒ मद्य॒मंधः॑ ।

का॒मी हि वी॒रः सद॑मस्य पी॒तिं जु॒होत॒ वृष्णे॒ तदिदे॒ष व॑ष्टि ॥ १

अध्व॑र्यवः । भर॑त । इंद्रा॑य । सोम॑म् । आ । अम॑त्रेभिः । सिंचत । मद्य॑म् । अंधः॑ ।

का॒मी । हि । वी॒रः । सद॑म् । अ॒स्य । पी॒तिम् । जु॒होत॑ ।

वृष्णे॑ । तत् । इत् । ए॒षः । व॒ष्टि ॥ १

गृत्समदो ब्रूते। अध्वर्यवः अध्वरस्य नेतारः। अध्वरं यजमानायेच्छंतः॥ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्यकारलोपः। अत्र यास्कः। अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयत इति नि० १. ८. ॥ हे अध्वर्यवः इंद्राय देवाय सोमं हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रति भरत। हरत॥ आमंत्रितस्याविद्यमानवत्वादनिघातः॥ अमत्रेभिः। अमा सहादंत्यत्र होत्रादय इत्यमत्राणि चमसाः। तैर्मद्यं मदकरमंधः सोमलक्षणमन्नमासिंचत। अग्नौ प्रक्षिपत। अत्र यास्कः। आ सिंचतामत्रैर्मदनीयमंधोऽमत्रं पात्रममा अस्मिन्नदंति। नि० ५. १. इति। वीरः स इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रति सदं सदैव कामी हि। कामयमानो हि। तस्माद्वृष्णो वर्षित्र इंद्राय सोमं जुहोत। जुहुत॥ हु दानादनयोः। लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः॥ एष इंद्रस्तदित् तदेव सोमद्रव्यं वष्टि। कामयते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अध्व॑र्यवो॒ यो अ॒पो व॑व्रि॒वांसं॑ वृ॒त्रं ज॒घाना॒शन्ये॑व वृ॒क्षं ।

तस्मा॑ ए॒तं भ॑रत तद्व॒शायँ॑ ए॒ष इंद्रो॑ अर्हति पी॒तिम॑स्य ॥ २

अध्व॑र्यवः। यः। अपः। वव्रिऽवांस॑म्। वृत्रम्। जघान॑।

अशन्याऽइव। वृक्षम्।

तस्मै॑। एतम्। भरत। तत्ऽवशाय॑। एषः। इन्द्रः॑। अर्हति।

पीतिम्। अस्य॥ २

हे अध्वर्यवः य इंद्रोऽप उदकानि वव्रिवांसमावृत्य स्थितं वृत्रं। वृणोत्या-कारमिति वृत्रो मेघः। तं मेघं वज्रेण जघान। हतवान्। अशन्येव। यथाशन्या वैद्युताग्निना वृक्षं दहति तद्वत्। तस्मै तद्वशाय सोमकामाय तस्मा इंद्रायैतं सोमं भरत। उत्तरवेदिं प्रति हरत। एष इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानमर्हति॥

॥ अथ तृतीया॥

अध्व॑र्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः।

तस्मा एतमंतरिक्षे न वातमिंद्रं सोमैरोर्णुत जूर्न वस्त्रैः॥ ३

अध्व॑र्यवः। यः। दृभीकम्। जघान॑। यः। गाः। उत्ऽआज॑त्।

अप॑। हि। वलम्। वरिति वः।

तस्मै॑। एतम्। अंतरि॑क्षे। न। वात॑म्। इंद्र॑म्। सोमैः॑। आ।

ऊर्णु॑त। जूः। न। वस्त्रैः॥ ३

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दृभीकं। सर्वान्विदारयति भियं करोतीति दृभीको नामासुरः। तमसुरं जघान। यश्च वलासुरेण निरुद्धा गा उदाजत्। निरगमयत्। ततश्च तमेव वलमसुरं अपवः। अपावृणोत्। हिंसितवानित्यर्थः॥ वृणोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक्। हल्ङ्यादिना तिपो लोपः॥ तस्मा इंद्रायैतं सोममंतरिक्षे वातं न वातमिव धाराभिर्व्याप्तं कुरुत। तदेवाह सोमैरिंद्रमा ऊर्णुत। सर्वत आच्छादयत॥ ऊर्णुञ् आच्छादने। आदादिकः। लोटि रूपं॥ तत्र दृष्टांतः। जूर्न जीर्णो यथा वस्त्रैरंगमाच्छादयति तद्वत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः उ॒रणं॑ ज॒घान॒ नव॑ च॒ख्वांसं॑ नव॒तिं च॑ बा॒हून् ।
यो अर्बु॑द॒मव॑ नी॒चा ब॑बा॒धे तमिंद्रं॒ सोम॑स्य भृ॒थे हि॑नोत ॥ ४

अध्व॑र्यवः । यः । उ॒रणं॑ । ज॒घान॑ । नव॑ । च॒ख्वांसं॑ । न॒व॒तिं ।
च॒ । बा॒हून् ।
यः । अर्बु॑दं । अव॑ । नी॒चा । ब॒बा॒धे । तं । इंद्रं॑ । सोम॑स्य ।
भृ॒थे । हि॒नो॒त ॥ ४

हे अध्वर्यवः य इंद्रो नव नवतिं च एकोनशतं बाहून् चख्वांसं ॥ चष्टेरिदं रूपं। यद्वा खनतेः क्वसौ रूपं। जने लोपः। छांदसं रूपं ॥ सर्वस्य दर्शयंतं। यद्वा स्वात्मनो देहे निखातवंतमुरणमेतन्नामकमसुरं जघान। यश्चार्बुदमेतन्नामकमसुरं च नीचाधोमुखं कृत्वाववबाधे। तमेनमिंद्रं सोमस्य भृथे सोमं बिभ्रति पात्रे हिनोत। वर्धयत। यद्वा सोमस्य भृथे भरणे संपादने सति हिनोत। स्तोत्रैः प्रीणयत ॥ हि गतिवृद्ध्योः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः स्वश्नं॑ ज॒घान॒ यः शुष्ण॑म॒शुषं॒ यो व्यंसं॑ ।
यः पिप्रुं॒ नमु॑चिं॒ यो रु॑धि॒क्रां तस्मा॒ इंद्रा॒यांध॑सो जुहोत ॥ ५

अध्व॑र्यवः । यः । सु । अश्नं॑ । ज॒घान॑ । यः । शुष्णं॑ ।
अ॒शुषं॑ । यः । वि॒ऽअं॒सं॑ ।
यः । पिप्रुं॑ । नमु॑चिं । यः । रु॒धि॒ऽक्रां । तस्मै॑ । इं॒द्राय॑ ।
अंध॑सः । जु॒हो॒त ॥ ५

हे अध्वर्यवः य इंद्रोऽश्नं । अश्नाति भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अश्नुते स्वतेजसा सर्वं व्याप्नोतीत्यश्नः कश्चिदसुरः । तमसुरं सु सुष्टु जघान । अशुषं केनाप्यशोषणीयं शुष्णमसुरं यश्च तमसुरं व्यंसमंसहीनं कृत्वा जघान । यश्च पिप्रुं तेजसा जगद्व्याप्य वर्तमानमेतन्नामकमसुरं नमुचिमसुरं जघान यश्च । तैत्तिरीयके नमुचिमसुरं नांलभतेति प्रकृत्य फेनेन शिर उदवर्तयदित्यंतेन वाक्यसंदर्भेण नमुचिवधः प्रपंचितः । तथा मंत्रश्च । अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्रोदवर्तय-दिति । रुधिक्रामेतन्नामकमसुरं यश्च जघान । तस्मा इंद्रायांधसो हविर्लक्षणा-न्यन्नानि जुहोत । जुहुत ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः श॒तं शंब॑रस्य॒ पुरो॑ बि॒भेदाश्म॑नेव पू॒र्वीः ।

यो व॒र्चिनः॑ श॒तमिंद्रः॑ स॒हस्र॑म॒पाव॑प॒द्भर॑ता॒ सोम॑मस्मै ॥ ६

अध्व॑र्यवः । यः । श॒तं । शंब॑रस्य । पुरः॑ । बि॒भेद॑ ।

अश्म॑नाऽइव । पू॒र्वीः ।

यः । व॒र्चिनः॑ । श॒तं । इंद्रः॑ । स॒हस्रं॑ । अ॒प॒ऽअव॑पत् ।

भर॑त । सोमं॑ । अ॒स्मै ॥ ६

हे अध्वर्यवः य इंद्रः शंबरस्य मायाविनोऽसुरस्य पूर्वीः पुरातनीः शतं पुरः पुरोरश्मनेव अश्मसदृशेन वज्रेण बिभेद । यश्चेंद्रो वर्चिनः ॥ वर्च दीप्तौ । गमेरिनिः । उ० ४, ६, । इति विधीयमान इनिर्बहुलवचनादस्माद्भवति ॥ यद्वा नामैतत् । तस्यासुरस्य शतं सहस्रमेतत्संख्याकानपरिमितान्वीरान् पुत्रानपा-वपत् । युगपदेव भूम्यामपातयत् । तथा च मंत्रवर्णः । शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरानिति । अस्मा इंद्राय सोमं भरत ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः श॒तमा स॒हस्रं॒ भूम्या॑ उ॒पस्थेऽव॑पज्जघ॒न्वान्।
कुत्स॑स्या॒योर॑ति॒थि॒ग्वस्य॑ वी॒रान्न्यवृ॑ण॒ग्भर॑ता॒ सोम॑मस्मै ॥ ७

अध्व॑र्यवः। यः। श॒तं। आ। स॒हस्रं॑। भूम्याः॑। उ॒पऽस्थे॑।
अव॑पत्। ज॒घ॒न्वान्।
कुत्स॑स्य। आ॒योः। अ॒ति॒थि॒ऽग्वस्य॑। वी॒रान्। नि।
अवृ॑णक्। भर॑त। सोम॑म्। अ॒स्मै ॥ ७

हे अध्वर्यवो जघन्वान् पूर्वं शत्रून् हतवान् य इंद्रः शतं सहस्रमसुरान् भूम्या उपस्थ उत्संगेऽवपत्। एकैकेन प्रकारेणापातयत्। किंच यः कुत्सस्यैतन्नामकस्य राजर्षेः। आयोः पौरूरवस्य राजर्षेः। अतिथिग्वस्य दिवोदासस्य। एतेषां त्रयाणां वीरानभिगंतृन्प्रति इंद्विनः शुष्णादीनसुरान् न्यावृणक्। वृणक्तिर्हिंसाकर्मा। अवधीत्। तथा च मंत्रवर्णः। त्वं कुत्सं शुष्णहत्येष्वाविथारंधयोऽतिथिग्वाय शंबरमिति। तादृशायेंद्राय सोमं भरत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अध्व॑र्यवो॒ यन्न॑रः का॒मया॑ध्वे श्रु॒ष्टी वह॑न्तो नशथा॒ तदिन्द्रे॑।
गभ॑स्तिपूतं भरत श्रु॒ताये॒न्द्राय॒ सोमं॑ यज्यवो जुहोत ॥ ८

अध्व॑र्यवः। यत्। न॒रः॒। क॒मया॑ध्वे। श्रु॒ष्टी। वह॑न्तः।
न॒श॒थ॒। तत्। इन्द्रे॑।
गभ॑स्तिऽपूतं। भ॒र॒त॒। श्रु॒ताय॑। इन्द्रा॑य। सोम॑म्। य॒ज्य॒वः॒।
जु॒हो॒त॒ ॥ ८

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभिलषितमर्थं कामयाध्वे॥ कामयतेर्लेट्यडागमः॥ श्रुष्टी क्षिप्रमिंद्रे सोमं वहंतः प्रापयंतो यूयं तदभिलषितं फलं नयथ। प्राप्नुत। श्रुताय लोके प्रसिद्धायेंद्राय गभस्तिपूतं हस्ताभ्यां मंजनदोहनादिभिः शोधितं सोमं भरत। उत्तरवेदिं प्रति हरत। ततो यज्ध्वो यागं कुर्वाणा हे अध्वर्यव आहृतं सोममिंद्राय जुहोत। जुहुत। अग्नौ प्रक्षिपत॥

॥ अथ नवमी ॥

अध्व॑र्यवः क॒र्तना॑ श्रु॒ष्टिम॑स्मै॒ वने॒ निपू॑तं॒ वन॒ उन्न॑यध्वं।
जु॒षा॒णो हस्त्य॑म॒भि वा॑वशे व॒ इंद्रा॑य॒ सोमं॑ म॒दिरं॑ जुहोत॥ ९

अध्व॑र्यवः। क॒र्तन॑। श्रु॒ष्टिं। अ॒स्मै॒। वने॑। निऽपू॑तं। वने॑। उत्। न॒य॒ध्वं॒।
जु॒षा॒णः। हस्त्यं॑। अ॒भि। वा॒व॒शे॒। वः॒। इंद्रा॑य। सोमं॑। म॒दिरं॑। जु॒हो॒त॥ ९

हे अध्वर्यवः अस्मा इंद्राय सोमं श्रुष्टिं सुखकरं कर्तन। कुरुत॥ करोतेर्लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः। आसमंतात्तस्याविद्यमानत्वान्न निघातः॥ किंच वने संभजनीये वन उदके निपूतमाप्यायनेन शोधितं सोममुन्नयध्वं। ऊर्ध्वं नयत। यद्वा वने तद्विकारे चमसे निपूतं दशापवित्रेण शोधितं सोमं वने चमस उन्नयध्वं। जुषाणः प्रीयमाणः स इंद्रो वो युष्माकं हस्त्यं हस्ताभ्यामभिषुतं सोममभिवावशे। कामयते॥ वश कांतौ। यङ्लुगंतस्य लटि व्यत्ययेनात्मनेपदं। लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः॥ मदिरं मदकरमिमं सोममिंद्राय जुहोत। इंद्रोद्देशेनाग्नौ प्रक्षिपत॥

॥ अथ दशमी ॥

अध्व॑र्यवः॒ पय॒सोध॒र्यथा॒ गोः सोमे॑भिरीं पृणता भो॒जमिंद्रं॑।
वेदा॒हम॑स्य॒ निभृ॑तं म ए॒तद्दित्स॑तं॒ भूयो॑ यज॒तश्चि॑केत॥ १०

अध्व॑र्यव: । पय॑सा । ऊध॑: । यथा॑ । गो: । सोमे॑भि: ।
पृ॒णत । भो॒जं । इंद्रं॑ ।

वेद॑ । अ॒हं । अ॒स्य । निऽभृ॑तं । मे॒ । ए॒तत् । दित्स॑तं ।

भूय॑: । य॒जत॑: । चि॒केत॒ ॥ १०

हे अध्वर्यवः यथा गोरूधः पयसा पूर्णं तद्वदीमेनं भोजं फलस्य दातारं रक्षितारं चेंद्रं सोमेभिः सोमैः पृणत । पूरयत । मे मदीयस्य सोमस्य निभृतं गूढं सुखासाधनस्वभावमहमेव वेद । जानामि । इति पूर्वं न परस्मै कथितं । तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्यर्थः । दित्संतं सोमं दातुमिच्छंतं यजमानं यजतो यष्टव्य इंद्रो भूयोऽतिशयेन चिकेत ॥ दित्संतं । डुदाञ् दाने । इच्छायां सन् । सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस् इत्याकारस्य इसादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः । सः स्यार्धधातुक इति सकारस्य तत्वं ॥

॥ अथैकादशी ॥

अध्व॑र्यवो॒ यो दि॒व्यस्य॒ वस्वो॒ यः पार्थि॑वस्य॒ क्षम्य॑स्य॒ राजा॑ ।
तमू॒र्दरं॒ न पृ॑णता॒ यवे॒नेंद्रं॒ सोमे॑भि॒स्तदपो॑ वो अस्तु ॥ ११

अध्व॑र्यव: । य: । दि॒व्यस्य॑ । वस्व॑: । य: । पार्थि॑वस्य ।
क्षम्य॑स्य । राजा॑ ।

तं । ऊ॒र्दर॑ं । न । पृ॒णत॒ । यवे॑न । इंद्र॑ं । सोमे॑भिः ।
तत् । अप॑: । व॒: । अ॒स्तु ॥ ११

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दिव्यस्य द्युलोकार्हस्य वस्वो वसुनो राजा भवति । यश्च पार्थिवस्य । पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमंतरिक्षमुच्यते । तत्रत्यं धनं पार्थिवं । तस्य राजा । यश्च क्षम्यस्य । क्षमा भूमिः । तत्रत्यं धनं क्षम्यं । तस्य च राजा भवति । तमेवंविधमिंद्रं सोमेभिः सोमैः पृणत । पूरयत । तत्र दृष्टांतः । ऊर्दरं न । ऊर्दु दीर्णमूर्दरं कुसूलं । यथा यवेन तत्पूर्णं तद्वदिंद्रं पूरयतेति । तादृशं सोमादिनेंद्रोदरपूरणलक्षणमपः कर्म वो युष्माकमस्तु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं ।

इंद्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १२

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं ।

अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यं ।

इंद्र । यत् । चित्रं । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुऽवीराः ॥ १२

एषा व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

प्र घा न्वस्येति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं । अत्रानुक्रमणिका प्र घ दशेति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि निष्केवल्ये त्रीणि सूक्तानि । तत्रेदं द्वितीयं । षष्ठस्येति खंडे सूत्रितं । एंद्र याह्युप नः प्र घा न्वस्यासूरेक इति निष्केवल्यं । आ० ८. १. । इति ॥ त्र्यहैकाहके निष्केवल्ये प्र घा न्वस्येत्येषा सूक्तमुखीया । उशनःस्तोमे सूत्रितं । त्र्यर्यमा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचं ।

त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्यास्य मदे अहिमिंद्रो जघान ॥ १

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य ।

करणानि । वोचं ।

त्रिऽकद्रुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहिं ।

इंद्रः । जघान ॥ १

गृत्समदो ब्रूते। महतो बलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्येंद्रस्य सत्यानि यथार्थानि महानि महांति करणान्यस्मिन् सूक्ते वक्ष्यमाणानि कर्माणि नु अद्य प्रवोचं। प्रकर्षेण ब्रवीमि॥ वच परिभाषणे। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लुङि अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्। वच उम्॥ चेति प्रसिद्धौ। कानि तानि उच्यंते। त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येवंरूपेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु सुतस्याभिषुतं सोममिंद्रोऽपिबत्। ततः पीतस्यास्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सतींद्रोऽहिं वृत्रमसुरं जघान। हतवान्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवंशे द्यामस्तभायद्बृहंतमा रोदसी अपृणदंतरिक्षं।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ २

अवंशे। द्यां। अस्तभायत्। बृहंतं। आ। रोदसी इति।

अपृणत्। अंतरिक्षं।

सः। धारयत्। पृथिवीं। पप्रथत्। च। सोमस्य। ता।

मदे। इंद्रः। चकार॥ २

अवंशे आकाशे द्यां द्योतमानं सूर्यं द्युलोकं वास्तभायत्। इंद्रोऽस्तभ्नात्। अनवलंबनस्य तस्यावस्थापनमकरोदित्यर्थः॥ स्तंभु इति सौत्रो धातुः क्र्यादिः। लङि व्यत्ययो बहुलमित्यश्नावपि श्रायजादेशः॥ बृहंतं महदंतरिक्षं रोदसी द्यावापृथिव्यौ चापृणत्। तेजसा पूरितवान्। किंच स इंद्रः पृथिवीं विस्तीर्णां भूमिं धारयत्। अधारयत्। तथा पप्रथच्च। एनां भूमिमप्रथयत्॥ प्रथ प्रख्याने। ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं। चङ्यन्यतरस्यामिति मध्योदात्तत्वं॥ सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति तानीमानि कर्माणींद्रश्चकार॥

॥ अथ तृतीया ॥

सद्मेव प्राचो वि मिमाय मानैर्वज्रेण खान्यतृणन्नदीनां।

वृथासृजत्पथिभिर्दीर्घयाथैः सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ ३

सद्मंऽइव। प्राचः। वि। मिमाय। मानैः। वज्रेण।

खानि। अतृणत्। नदीनां।

वृथा। असृजत्। पथिऽभिः। दीर्घऽयाथैः। सोमस्य। ता।

मदे। इंद्रः। चकार॥ ३

सद्मेव यथा यज्ञगृहाण्मानैः षट्त्रिंशत्प्रक्रमप्राचीत्येवंरूपैः परिमाणैः प्राक्प्रवणान् कुर्वंति तद्वत् सिंधून् लोकान्यान्यत्नूत्वा मानैः परिमाणैः प्राचः प्राङ्मुखान्विमिमाय। इंद्रो विशेषेण निर्मितवान्। तथा नदीनां खानि निर्गमनद्वाराणि वज्रेण चातृणत्। अखनत्॥ तृदिर् हिंसानादरयोः। रुधादिः। लङ्॥ तथा च मंत्रः। इंद्रो अस्मां अरदद्वज्रबाहुरिति। तथा दीर्घयाथैर्बहुकालं गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैर्वृथा असृजत्। अनायासेन ता नदीः सृष्टवान्। सोमस्येति सिद्धार्थं इति॥

॥ अथ चतुर्थी॥

स प्रवोळ्हॄन्परिगत्या दभीतेर्विश्वमधागायुधमिद्धे अग्नौ।

सं गोभिरश्वैरसृजद्रथेभिः सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ ४

सः। प्रऽवोळ्हॄन्। परिऽगत्य। दभीतेः। विश्वं। अधाक्।

आयुधं। इद्धे। अग्नौ।

सं। गोभिः। अश्वैः। असृजत्। रथेभिः। सोमस्य। ता।

मदे। इंद्रः। चकार॥ ४

प्राकिल चुमुरिधुनिप्रभृतयोऽसुरा दभीतेः पुरं संरुध्य परिगृह्य तस्मात्पुराच्चिरगुरिति कथा। स इंद्रो दभीतेः। दभीतिर्नाम कश्चिद्राजर्षिः। तस्य प्रवोळ्हॄन् प्रवोढॄन्॥ सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वं॥ प्रकर्षेण सं दभीतिं वहतस्तानसुरान् मध्ये मार्गे परिगत्य तेषां विश्वं सर्वमायुधमिद्धेऽग्नौ दीप्यमाने वह्नावधाक्। अधाक्षीत्॥ दहेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक्॥ पश्चात्तं दभीतिं गोभिरश्वै रथेभी रथैश्च समसृजत्। संयोजितवान्। सोमस्यादि सिद्धमिति॥

॥ अथ पंचमी ॥

अतिमूर्त्तिनाम्न्येकाहे मरुत्वतीये सूक्तमुखीया । अतिमूर्त्तिनेति खंडे सूचितं स ईं महीं धुनिमेतोररम्णात् । आ० ९. ८. । इति ॥

स ईं महीं धुनिमेतोररम्णात्सो अस्नातॄनपारयत्स्वस्ति ।
त उत्स्नाय रयिमभि प्र तस्थुः सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ५

सः । ईं । महीं । धुनिं । एतोः । अरम्णात् । सः ।
अस्नातॄन् । अपारयत् । स्वस्ति ।
ते । उत्ऽस्नाय । रयिं । अभि । प्र । तस्थुः । सोमस्य ।
ता । मदे । इंद्रः । चकार ॥ ५

स इंद्र ईमेनां महीं महतीं धुनिं । धुनोति स्तोतॄणां पापानीति धुनिः परुष्णी नदी । तामेतोः ॥ ईश्वरपदासंनिधानेऽपि तोसुन्प्रत्ययः । पा० ३. ४. १२. ॥ ऋषीणां गमनार्थमरम्णात् । उपारमयत् । महाजलां नदीमल्पोदकामकरोदित्यर्थः । ततः स इंद्रोऽस्नातॄन् स्नातुमशक्तान् तरणासमर्थानृषीन् स्वस्ति क्षेमेणापारयत् । ते महर्षय उत्स्नाय तां नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छंति तं रयिमभिलक्ष्य प्रतस्थुः । इतस्थिरे । शिष्टं सिद्धं ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सोदंचं सिंधुमरिणान्महित्वा वज्रेणान उषसः सं पिपेष ।
अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्त्सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ६

सः । उदंचं । सिंधुं । अरिणात् । महिऽत्वा । वज्रेण ।
अनः । उषसः । सं । पिपेष ।
अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्चन् । सोमस्य । ता । मदे ।
इंद्रः । चकार ॥ ७

स इंद्रः सिंधुं प्रांचं संतं महित्वा स्वकीयेन महिम्नोदंचमरिणात्। उदङ्मुखमकरोत्॥ सिंधुशब्दश्छंदसि पुल्लिंगः॥ उषस उषोदेव्या अनः शकटं वज्रेण संपिपेष। चूर्णीचकार। एतच्च दिवश्चिद्धा दुहितरमित्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते। किं कुर्वन्। अजवसो जवहीना दुर्बलाः सेना जविनीभिर्जवयुक्ताभिः सेनाभिर्विवृश्चन्। विशेषेण भिंदन्। पिपेषेति समन्वयः॥ ओव्रश्चू छेदने। शतरि ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं। शिष्टं स्पष्टं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत्परावृक्।

प्रति श्रोणः स्थाद्व्य१नगचष्ट सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ ७

सः। विद्वान्। अपऽगोहं। कनीनां। आविः। भवन्।

उत्। अतिष्ठत्। पराऽवृक्।

प्रति। श्रोणः। स्थात्। वि। अनक्। अचष्ट। सोमस्य।

ता। मदे। इंद्रः। चकार॥ ७

पुरा किल कन्यकाश्चक्षुर्हीनं पादहीनं परावृजं जिह्वचर्म्मर्षिं दृष्ट्वाभिदुद्रुवुः। ततः स ऋषिरिंद्रं स्तुत्वा चक्षुः पादौ च लेभे। तदेतदाह। कनीनां कन्यकानामपगोहमपगोहनं तिरोभावं विद्वान् परावृग्दृषिराविर्भवन् सर्वेषां प्रत्यक्षो भवन् उदतिष्ठत्। श्रोणः पूर्वं पङ्गुरिदानीमिंद्रस्य प्रसादाद्विभग्नजानुस्ताः कन्याः प्रतिस्थात्। पूर्वमंधोऽधुना चक्षुर्लाभाद्व्यचष्ट। ताः कन्यका विशेषेण पश्यति स्म। तानीमानि कर्माणि स इंद्रश्चकार॥

॥ अथाष्टमी ॥

भिनद्वलमंगिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृंहितान्यैरत्।

रिणग्रोधांसि कृत्रिमाण्येषां सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ ८

भिनत्। वलं। अंगिरःऽभिः। गृणानः। वि। पर्वतस्य।
दृंहितानि। ऐरत्।
रिणक्। रोधांसि। कृत्रिमाणि। एषां। सोमस्य। ता।
मदे। इंद्रः। चकार॥ ८

अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः स इंद्रो वलं वलनामकमसुरं भिनत्। अभिनत्। तथा गवां निरोधकस्य पर्वतस्य दृंहितानि शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि व्यैरत्। उद्घाटितवान्। तदेवाह। एषां पर्वतानां कृत्रिमाणि क्रियया निर्वृत्तानि रोधांसि निरुद्धानि द्वाराणि रिणक्। उदघाटयत्। गतमन्यत्॥

अति मूर्त्तिनाम्न्येकाहे निष्केवल्ये सूक्तमुखीया स्वप्नेनेत्येषा। सूत्रितं। स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं चेति सूक्तमुखीया। आ० ९. ८.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी॥

स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं च जघंथ दस्युं प्र दभीतिमावः।
रंभी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ ९

स्वप्नेन। अभिऽउप्य। चुमुरिं। धुनिं। च। जघंथ।
दस्युं। प्र। दभीतिं। आवः।
रंभी। चित्। अत्र। विविदे। हिरण्यं। सोमस्य। ता।
मदे। इंद्रः। चकार॥ ९

स त्वं दस्युं सर्वस्योपक्षपयितारं चुमुरिं धुनिं च एतन्नामावसुरौ स्वप्नेन दीर्घनिद्रयाभ्युप्य संयोज्य जघंथ। हतवानसि। ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतिं राजर्षिं प्रावः। रक्षितवानसि। तथा च मंत्रवर्णः। त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चास्वापयो दभीतये सुहंत्विति॥ आवः। अवतेः रक्षार्थस्य लङि सिपि रूपं॥ रंभी चित् वेत्रधारी चास्य दौवारिकोऽत्रास्मिन्युद्धे तयोरसुरयोर्हिरण्यं धनं विविदे। लेभे॥ विद्लृ लाभे स्वरितेत्। तानीमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकारेति॥

॥ अथ दशमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे

सुवीराः॥ १०

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।

दक्षिणा। मघोनी।

शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।

बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ १०

एषा व्याख्याता॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे षोडशो वर्गः॥

प्र वः सतामिति नवर्चं पंचमं सूक्तं गार्त्समदमैंद्रं। अत्रानुक्रमणिका। प्र वो नवांत्या त्रिष्टुबिति। नवमी त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे प्र वः सतामिति सूक्तं। अतिरात्र इति खंडे सूत्रितं। प्र वः सतां प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्निति याज्या। आ० ६. ४.। इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

प्र वं सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरे।

इंद्रमजुर्यं जरयंतमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे॥ १

प्र। वः। सतां। ज्येष्ठऽतमाय। सुऽस्तुतिं। अग्नौऽइव।

संऽइधाने। हविः। भरे।

इंद्रं। अजुर्यं। जरयंतं। उक्षितं। सनात्। युवानं।

हवामहे॥ १

गृत्समदो ब्रूते। हे यजमाना वो युष्मदर्थं सतां महतां देवानां ज्येष्ठतमायातिशयेन श्रेष्ठायेंद्राय तदर्थं। अग्नाविव समिधाने। इवशब्द एवार्थः। दीप्यमान एवाग्नौ हविः प्रभरे। संपादयामि। ततः परं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं करोमि॥ भर इति भृञ् भरणे जिच्चादुभयपदी। लटि रूपं॥ अजुर्यमजरणीयं जरयंतं सर्वमन्यज्जरयंतमुचितं सोमेन सिक्तं सनात्सनातनं युवानं नित्यतरुणं तादृशमिंद्रमवसेऽस्माकं रक्षणाय तस्य तर्पणाय वा हवामहे। आह्वयामः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्मादिंद्राद्बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्त्संभृताधि वीर्या।
जठरे सोमं तन्वीइसहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि
क्रतुं ॥ २

यस्मात्। इंद्रात्। बृहतः। किं। चन। ईं। ऋते।
विश्वानि। अस्मिन्। संऽभृता। अधि। वीर्या।
जठरे। सोमं। तन्वि। सहः। महः। हस्ते। वज्रं।
भरति। शीर्षणि। क्रतुं ॥ २

बृहतो महतो यस्मादिंद्रादृते किमपीमिदं जगच्चन। नास्तीत्यर्थः॥ चेति नेति निपातद्वयसमुदायश्चनेति। चेति चिदित्यर्थे नेति निषेधार्थे। एकपद्यं तु सांप्रदायिकं॥ उक्तार्थे मंत्रः। नेंद्रादृते पवते धाम किं चनेति। यद्वा इंद्रादृत ईमिदं जगत् किं। न क्षुद्रमत्यल्पमित्यर्थः। कुत एतत् तदेवोच्यते। अस्मिन्निंद्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्याणि सामर्थ्यान्यधि संभृता। अधिकं संभृतान्यासते। यश्चेंद्रो जठरे स्वोदरे सोममभिषुतं सोमरसं भरति। बिभर्ति किंच तन्वि तन्वां स्वकीये सर्वस्मिन् शरीरे सहो बलं महस्तेजश्च बिभर्ति। हस्ते वज्रमायुधं बिभर्ति। शीर्षणि शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति। बिभर्ति॥ यद्वृत्तयोगादनिघातः। वाक्यभेदाद्वा निघाताभावः। शीर्षणि। शीर्षन् छंदसीति॥

॥ अथ तृतीया ॥

न द्योणीभ्यां परिभ्वे त इंद्रियं न संमुद्रैः पर्वतैरिंद्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वंश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतसि योजना पुरु ॥ ३

न । क्षोणीभ्यां । परिऽभ्वे । ते । इंद्रियं । न । समुद्रैः ।

पर्वतैः । इंद्र । ते । रथः ।

न । ते । वज्रं । अनुं । अश्नोति । कः । चन । यत् ।

आशुऽभिः । पतसि । योजना । पुरु ॥ ३

हे इंद्र ते तवेंद्रियं बलं क्षोणीभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां न परिभ्वे । न परिभवनीयं ॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति केन्प्रत्ययः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं ॥ किंच ते रथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवनीयः । ते वज्रमायुधं कश्चन पुमान् नान्वश्नोति । न व्याप्नोति परिभवितुं ॥ अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ यद्यदासुरवधार्थं दिग्विजयकाले पुरु पुरूणि बहूनि योजना योजनानि पतसि । गच्छसि । तदा तव बलादि न परिभवनीयमिति समन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वे ह्यंस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरंति वृषभाय सश्चते ।

वृषा यजस्व हविषां विदुष्टरः पिबेंद्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ ४

विश्वे । हि । अस्मै । यजताय । धृष्णवे । क्रतुं । भरंति ।

वृषभाय । सश्चते ।

वृषा । यजस्व । हविषां । विदुःऽतरः । पिब । इंद्र । सोमं ।

वृषभेण । भानुना ॥ ४

हे यजमान विश्वे सर्वे जना यजताय सर्वैर्यजनीयाय वृष्णवे यवूणां वर्षयित्रे वृषभाय कामानां वर्षित्रे सचते सज्यमानाय स्तुत्यादिकर्मवते तोतृ एतादृशायेंद्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरंति हि। भरंति खलु। प्रणयंतीत्यर्थः॥ भरंति। हियोगादनिघातः॥ यस्मादेवं तस्मात्तृपा सोमरससेचनसमर्थो विदुष्टरः॥ विदुष्टरः॥ विद्वच्छब्दात्तरपि छांदसं संप्रसारणं। वसिवसिवसीनां चेति संहितायां षत्वं॥ विद्वत्तरस्त्वं हविषा तमिंद्रं यजस्व। इदानीमिंद्रं संबोध्याह। हे इंद्र वृषभेण कामानां वर्षकेण भानुना दीप्यमानेनाग्निना सह सोमं पिब॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषा᳚: को॒शः᳚ पवते॒ मध्व॑ ऊ॒र्मिर्वृ॑षभा॒न्नाय वृषभाय॒ पात॑वे।

वृष॑णाध्व॒र्यू॑ वृ॑ष॒भासो॒ अद्र॑यो॒ वृष॑णं॒ सोम॑ं वृष॒भाय॑ सुष्वति॥५

वृषा॑:। को॒शः᳚। पवते। मधु॑:। ऊ॒र्मिः᳚। वृष॒भऽअ॑न्नाय।

वृष॒भाय॑। पात॑वे।

वृष॑णा। अध्व॒र्यू॒ इति॑। वृ॒ष॒भासः॑। अद्र॑यः। वृष॑णं। सोम॑ं।

वृष॒भाय॑। सु॒स्व॒ति॥५

हे इंद्र वृष्णः फलस्य वर्षितुर्मध्वो मदकरस्य सोमस्य कोशो रस ऊर्मिरुच्छ्रातॄणां पातॄणां च प्रेरकः सन् पवते। गच्छति॥ पव गतौ। अनुदात्तेत्॥ किमर्थं। वृषभान्नाय। बलवर्धकान्यन्नानि यस्य स तथोक्तः। तादृशाय वृषभाय कामानां वर्षित्र इंद्राय पातवे। पानार्थं पवत इति समन्वयः। किंच वृषणा सोमरससेचनसमर्थावध्वर्यू अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ वृषभासो वर्षका अद्रयोऽभिषवग्रावाणश्च वृषणं स्वर्गादिफलस्य सेक्तारं सोमं वृषभाय देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यं सुष्वति। सुन्वंति॥ सुनोतेर्लटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः। अदभ्यस्तादिति झोऽदादेशः॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाण्यायुधा ।
वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इंद्र सोमस्य वृषभस्य तृप्णुहि ॥ ६

वृषा । ते । वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः । वृषणा ।
हरी इति । वृषभाणि । आयुधा ।
वृष्णः । मदस्य । वृषभ । त्वं । ईशिषे । इंद्रः । सोमस्य ।
वृषभस्य । तृप्णुहि ॥ ६

वृषभ कामानां वर्षक हे इंद्र ते तव वज्रो वृषा कामवर्षकः । तथा ते रथोऽपि वृषा । ते हरी एतन्नामकावश्वौ वृषणा वर्षकौ । तवायुधा वज्रव्यतिरिक्तान्यायुधान्यपि वृषभाणि । वृष्णो वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य सोमस्य त्वमेवेशिषे । स्वामी भवसि । हे इंद्र वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमेन तृप्णुहि । तृप्तो भव ॥ तृप प्रीणने स्वादिः ॥ क्षुभ्नादिषु । पा० ८. ४. ३९. । तृप्नोतीति पठितं । तथापि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र णत्वप्रतिषेधो न भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दाधृषिः ।
कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिंद्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ ७

प्र । ते । नावं । न । समने । वचस्युवं । ब्रह्मणा । यामि ।
सवनेषु । दधृषिः ।
कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽबोधिषत् । इंद्रं । उत्सं ।
न । वसुनः । सिचामहे ॥ ७

दाष्टपिस्त्वत्प्रसादाच्छत्रूणां धर्षकोऽहं समने संग्रामे वचस्युं ॥ अमि तन्वा-दित्वादुवङादेशः ॥ स्तोत्रमिच्छंतं नावं न नावमिवापञ्जास्तारकं ते त्वां सवनेषु विषु ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रयामि । प्राप्नोमि । किंच अस्य वचसः स्तुतिलक्षण-मेतद्वाक्यं कुविद्बहु निबोधिषत् । इंद्रो नितरां बुध्यतां ॥ बुध अवगमने । लेटि सिप् बहुलमिति सिप् । कुविद्योगादनिघातः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ वयं चोत्सं न जलस्य निधानभूतं कूपमिव वसुनो निधानभूतमिंद्रं सिचामहे । सोमेन सिंचामः ॥ षिचिर् क्षरणे स्वरितेत् । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पुरा संबाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो

नसीमहि ॥ ८

पुरा । संऽबाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः ।

न । वत्सं । यवसस्य । पिप्युषी ।

सकृत् । सु । ते । सुमतिऽभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो

सं । पत्नीभिः । न । वृषणः । नसीमहि ॥ ८

हे इंद्र संबाधात् शत्रुजन्यात्संबाधात् पुरा नोऽस्मानभ्यावदृत्स्व । आवर्तय । यथा संबाधोऽस्मान् न स्पृशति तथा कुर्वित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न वत्सं यथा यवसस्य घासेन पिप्युष्याप्यायिता धेनुर्वत्सं क्षुद्बाधात्परावर्तयति तद्वत् । हे शतक्रतो वयं सुमतिभिस्त्वद्विषयैः शोभनैः स्तोत्रैः सकृत् सकृत् सकृदपि सु नसीमहि । सुष्ठु व्याप्नुमहि । तत्र दृष्टांतः । वृषणो न । सेक्तारो युवानो यथा पत्नीभिर्व्याप्यंते तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे

सुवीराः ॥ ९

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।

दक्षिणा। मघोनी।

शिक्षं। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।

बृहत्। वदेम। विदथे। सुवीराः॥ ९

नूनं सा त इति व्याख्याता॥

इति द्वितीयस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः॥

तदस्मा इति नवर्चं षष्ठं सूक्तं गार्त्समदमैंद्रं। अत्रानुक्रमणिका। तदस्मै द्विविष्टुबंतमिति। अंत्ये द्वे त्रिष्टुभौ शिष्टाः सप्त जगत्यः॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे तदस्मा इति सूक्तं। अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सूत्रितं। तदस्मै नव्यमस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्रेति याज्या। आ० ६. ४.। इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

तदस्मै नव्यमंगिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रत्नथोदीरते।

विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य

दृंहितान्यैरयत्॥ १

तत्। अस्मै। नव्यं। अंगिरस्वत्। अर्चत। शुष्माः। यत्।

अस्य। प्रत्नऽथा। उत्ऽईरते।

विश्वा। यत्। गोत्रा। सहसा। परिऽवृता। मदे।

सोमस्य। दृंहितानि। ऐरयत्॥ १

गृत्समदो ब्रूते। हे स्तोतारः नव्यं नवतरमन्येष्वदृष्टपूर्वं तत्ताहशं स्तोत्रमंगिरस्वदंगिरस इवास्मा इंद्रायार्चत। ब्रूत। यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्येंद्रस्य शुष्मा शत्रूणां शोषकाणि तेजांसि प्रत्नथा॥ प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छंदसीतीवार्थे थाल्प्रत्ययः॥

प्रत्नानि पुरातनानीबोदीरते। छन्दसि ॥ ईर गतौ अनुदात्तेत्। तिङि चोदात्त-वतीति गतेर्निघातः ॥ यद्यस्माच्च विश्वा सर्वान् गोत्रा मेघान्। गा उदकानि त्रायंते रक्षंतीति गोत्रा मेघाः परीवृता इत्येणाक्रांतान् ॥ सर्वत्र सुपो लादेशः ॥ तान् इं'हितानि तेन दृढीकृतान् मेघान् सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति सहसा बलेनैरयत्। उद्घाटयत्। मेघभेदनेनापः प्रेरयामासेत्यर्थः। यद्वा विश्वा सर्वाणि परीवृता वलासुरेणाक्रांतानि इं'हितानि पर्वतबिले निरुद्धानि गोत्रा॥ इनित्र-कत्र्यचश्चेति समूहार्थे त्रप्रत्ययः ॥ गवां वृंदानि सहसैरयत्। तस्माद्विलान्निर-गमयत्। तस्मादर्चंतेति समन्वयः ॥ ऐरयत्। ईर गतौ। ण्यंतस्य लङि रूपं। यद्वत्तयोगादनिघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स भु॑तु यो ह॑ प्रथमाय धाय॑स ओजो मिमा॑नो

म॒हिमान॒मातिर॑त्।

शूरो॒ यो यु॒त्सु त॒न्वं॑ परि॒व्यत॑ शी॒र्षणि॒ द्यां म॑हि॒ना

प्रत्यमुंचत ॥ २

सः। भूतु। यः। ह। प्रथमाय। धायसे। ओजः।

मिमानः। महिमानं। आ। अतिरत्।

शूरः। यः। युत्ऽसु। तन्वं। परिऽव्यत। शीर्षणि। द्यां।

महिना। प्रति। अमुंचत ॥ २

स इंद्रो भूतु। अवतु। वर्धतामित्यर्थः। य इंद्र ओजस्तेजो बलं मिमानः कुर्वाणः सन् प्रथमाय प्राथमिकाय धायसे॥ धेट् पाने॥ सोमपानाय महिमानमातिरत्। अवर्धयत्॥ तिरतेर्व्यत्ययेन शः। यद्योगादनिघातः॥ शूरः शत्रूणां शातयिता य इंद्रो युत्सु युद्धेषु तन्वं स्वकीयं शरीरं परिव्यत। कवचेन परिवीतमकरोत्। स इंद्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना शीर्षणि स्वशिरसि द्यां प्रत्यमुंचत। अधारयत्॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः।

रथेष्ठेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्र्यक्पृथक् ॥ ३

अध। अकृणोः। प्रथमम्। वीर्यम्। महत्। यत्। अस्य।
अग्रे। ब्रह्मणा। शुष्मम्। ऐरयः।
रथेऽस्थेन। हरिऽअश्वेन। विऽच्युताः। प्र। जीरयः।
सिस्रते। सध्र्यक्। पृथक् ॥ ३

अध अपि च हे इंद्र त्वं प्रथमं मुख्यं तद्वीर्यं सामर्थ्यमकृणोः। अकरोः। किं तत्। ब्रह्मणा स्तोत्रेण स्तुतिसाधनभूतेन वेदवाक्येनास्य वीर्यस्य स्तोतुर्जनस्याग्रे पुरतो यच्छुष्मं शत्रूणां शोषकं बलमैरयः। उद्गमयः। जीरयो जरयितारो बाधका असुरा रथेष्ठेन रथस्थितेन हर्यश्वेन त्वया विच्युताः स्वस्थानाच्च्याविताः संतः सध्र्यक् सध्रीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या वियुक्ताः संतः प्रसिस्रते। प्रकर्षेण धावंति॥ सृ गतौ। जुहोत्यादिः। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं॥ सध्र्यगिति सहस्य सध्रिरिति सध्र्यादेशः। अद्रिसध्र्योरंतोदात्तत्वेन निपातनादुदात्तस्वरितयोरिति यणः स्वरितत्वं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनेशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत।

आद्रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत्सीव्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ ४

अध। यः। विश्वा। भुवना। अभि। मज्मना।
ईशानऽकृत्। प्रऽवयाः। अभि। अवर्धत।
आत्। रोदसी इति। ज्योतिषा। वह्निः। आ। अतनोत्।
सीव्यन्। तमांसि। दुधिता। सम्। अव्ययत् ॥ ४

अथ अपि च प्रथयाः प्रवृद्धाचः पुरातनो वा य इंद्रो विश्वा भुवना सर्वान् लोकान् मज्मना बलेनाभिभूयेशानकृत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन्। यद्वा अग्न्यादीन्देवान् तत्तल्लोकाधिपतीन्कुर्वन् अव्यथर्धत। सर्वतः प्रवृद्धोऽभवत्। आदनंतरं यद्विजगतां वोढ़ा स इंद्रो ज्योतिषा स्वीयेन तेजसा रोदसी द्यावापृथिव्यावानेनोत्। व्याप्नोत्। किंच तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि दुधिता दुःस्थितानि दुर्गतानि सीव्यन् विस्तारयन् समव्ययत्। आवृणोत्। जगद्व्याप्य वर्तत इत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

स प्राचीनान्पर्वताँ दृंहदोजसाधराचीनमकृणोदपामपः।

अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्नान्मायया द्यामवस्रसः॥ ५

सः। प्राचीनान्। पर्वतान्। दृंहत्। ओजसा।

अधराचीनं। अकृणोत्। अपां। अपः।

अधारयत्। पृथिवीं। विश्वऽधायसं। अस्तभ्नात्। मायया।

द्यां। अवऽस्रसः॥ ५

स इंद्रः प्राचीनान् इतस्ततः प्रकर्षेणांचतो गच्छतः सपक्षान् पर्वतान् ओजसा बलेन दृंहत्। पक्षच्छेदं कृत्वा भूमौ दृढीचकार। अचलानकरोदित्यर्थः। अपां मेघस्थितानामुदकानामपः स्पंदनलक्षणं कर्माधराचीनं। अधःप्रदेशमंचति गच्छतीत्यधराचीनं। तादृशमकृणोत्। मेघभेदनं कृत्वापो भूमावपातयदित्यर्थः। किंच विश्वधायसं विश्वस्य धात्रीं पृथिवीं बलेनाधारयत्। मायया प्रज्ञयोपायेन द्यां द्युलोकमवस्रसः॥ स्रंसु गतौ। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्॥ अवपतनादस्तभ्नात्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि।

येना पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हत्व्यवृणक्तुविष्वणिः॥ ६

सः। अस्मै। अरं। बाहुऽभ्यां। यं। पिता। अकृणोत्।

विश्वस्मात्। आ। जनुषः। वेदसः। परि।

येन। पृथिव्यां। नि। क्रिविं। शयध्यै। वज्रेण। हत्वी।

अवृणक्। तुविऽस्वनिः॥ ६

स तादृश इंद्रोऽस्मै जगतेऽरमलं पर्याप्तो बभूव। रक्षकत्वेन स्वामी बभूवेत्यर्थः। पिता सर्वस्य पालकः प्रजापतिर्विश्वस्मात्सर्वस्माज्जनुषो जनात् परि ततोऽप्युत्कृष्टाद्वेदसो ज्ञानात् तद्विशिष्टं बाहुभ्यां स्वकीयाभ्यां बाहुभ्यां यमाकृणोत्। तुविस्वनिर्बहुकीर्त्तिर्महास्वनो वा स इंद्रो येन ज्ञानेन क्रिविमेतन्नामानमसुरं वज्रेण हत्वी॥ स्नात्व्यादयश्चेति त्वी॥ हत्वा ताड़यित्वा पृथिव्यां शयध्यै शयनाय दीर्घनिद्रायै न्यवृणक्॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा॥ न्यवधीत्॥

॥ अथ सप्तमी॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगं।

कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दद्धि भागं तन्वो३येन मामहः॥ ७

अमाजूःऽइव। पित्रोः। सचा। सती समानात्। आ।

सदसः। त्वां। इये। भगं।

कृधि। प्रऽकेतं। उप। मासि। आ। भर। दद्धि। भागं।

तन्वः। येन। ममहः॥ ७

हे इंद्र अमाजूर्यावज्जीवं गृह एव जीर्यंती पित्रोः सचा मातापितृभ्यां सह भवंती तयोः शुश्रूषणपरा पतिमलभमाना सती दुहिता समानादात्मनः पित्रोश्च साधारणात्सदसो गृहात्॥ अधिकरणे चोपसंख्यानमिति पंचमी॥ गृह उपस्थावैव यथा भागं याचति तथा स्तोताहं भगं भजनीयं धनं त्वामिये॥ इङ् गत्यादिषु। लिड्युत्तम इति व्यत्ययेनात्मनेपदं। इयङादेशः॥ त्वां याचे। तत्र देयं धनं प्रकेतं प्रकर्षेण ज्ञातव्यं विश्वजनीयं कृधि। कुरु। तत्रोपमासि। एतावदिदं धनमिति कुरु। आभार। तत्र धनं संपादय। भागं भजनीयं धनं तन्वः शरीराय मह्यमिति यावत् दद्धि। देहि। येन धनेन ममहः। स्तोतॄनिमान् आ पूजयसि॥

॥ अथाष्टमी ॥

ओजं त्वामिंद्र वयं हुवेम ददिष्ट्वमिंद्रापांसि वाजान्।
अविड्ढींद्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निंद्र वस्यसो नः॥ ८

ओजं। त्वां। इंद्र। वयं। हुवेम। ददिः। त्वं। इंद्र।
अपांसि। वाजान्।
अविड्ढि। इंद्र। चित्रया। नः। ऊती। कृधि। वृषन्।
इंद्र। वस्यसः। नः॥ ८

हे इंद्र ओजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं हुवेम॥ ह्वयतेर्लिङि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं॥ हे इंद्र त्वमपांसि कर्माणि वाजानन्नानि ददिः॥ दाण् दाने। आदृगमहनजन इति किप्रत्ययः। लिड्वद्भावादभ्यासादिकार्यं। न लोकाव्ययनिष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः॥ दाता खलु। हे इंद्र चित्रया नानाप्रकारयोती ऊत्या पालनेन नोऽस्मानविड्ढि। रक्ष। वृषन् कामानां वर्षक हे इंद्र नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृधि। कुरु॥

नूनं सा त इति व्याख्याता॥

॥ अथ दशमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ ९

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।
दक्षिणा। मघोनी।
शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुवीराः॥ ९

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे विंशो वर्गः॥

प्रातः रथ इति नवर्चं सप्तमं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं । प्रातरित्यनुक्रांतं । लैंगिको विनियोगः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

प्राता रथो नवो योजि सस्निश्चतुर्युगस्त्रिकशः सप्तरश्मिः ।
दशारित्रो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंह्यो भूत् ॥ १

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्निः । चतुःयुगः ।
त्रिऽकशः । सप्तऽरश्मिः ।
दशऽअरित्रः । मनुष्यः । स्वःऽसाः । सः । इष्टिऽभिः ।
मतिऽभिः । रंह्यः । भूत् ॥ १

रथो रंहणाद्रथो यज्ञः । स च नवः । नूयते स्तूयतेऽनेति नवः स्तुतिमान् । सस्निः ॥ स्ना शौचे । आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः ॥ शुद्धः । एवंविधो यज्ञः प्रातः प्रातःकाले योजि । अयोज्यस्माभिः । चतुर्युगः । युज्यंत इति युगानि ग्रावाणः । चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः । अध्वर्य्वाद्यृत्विगभिप्रायं वा । त्रिकशः । तिस्रः कशा वाचो मंद्रमध्यमोत्कृष्टरूपा यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा । सप्तरश्मिः । अश्नुवते व्याप्नुवंति कर्माणीति रश्मयश्छंदांसि । सप्तसंख्याकानि गायत्र्यादीनि छंदांसि यस्य स तथोक्तः । दशारित्रः । अरिभ्यः पापेभ्यस्त्रायंत इत्यरित्रा ग्रहाः । दशसंख्याका ग्रहा यस्य स तादृशः । चमसाध्वर्य्वभिप्रायं वा । मनुष्यो मनुष्याणां हितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य दाता । एवंविधो यज्ञ इष्टिभिः प्रायणीयातिथ्यादिभिर्मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रै रंह्यः शब्दनीयो भूत् । अभूत् । यद्वा नवोऽभिनवः सस्निः ॥ सनोतेर्द्विवचनादि ॥ कामानां दाता रथो ॥ रमंतेऽस्मिन्निति रथः स्यंदनः प्रातःसवने च सोमपानार्थं योजि । अश्वैरयोजि । कीदृशः । चतुर्युगः त्रिकशः । तिस्रः कशा यस्य स तथोक्तः । सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः दशारित्रो दशचक्रः । मनुष्यो मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्य संगमयितेंद्रस्य इष्टिभिर्यागैर्मतिभिः स्तोत्रैश्च व्याप्तव्यो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सो अस्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।
अन्यस्या गर्भमन्य ऊं जनंत सो अन्येभिः सचते जेन्यो वृषा ॥ २

सः । अस्मै । अरं । प्रथमं । सः । द्वितीयं । उतो इति ।
तृतीयं । मनुषः । सः । होता ।
अन्यस्याः । गर्भं । अन्ये । ऊं इति । जनंत । सः ।
अन्येभिः । सचते । जेन्यः । वृषा ॥ २

स यज्ञः सोमो वास्मा इंद्राय प्रथमं प्रातःसवनेऽरं । पर्याप्तोऽभूत् । स च द्वितीयं माध्यंदिने सवने तर्वाप्तोऽभूत् । उतो अपि च स तृतीयं तृतीये सवने पर्याप्तोऽभूत् ॥ सर्वत्र कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ स यज्ञः सोमो वा मनुषो मनुष्यस्य होता शुभानां वोढ़ां भवति । किंच अन्ये ऋत्विजोऽन्यस्याः पृथिव्या वेदात्मिकाया वाचो वा गर्भं संतं सोमं यज्ञं वा जनंत । अजनयंत ॥ उ प्रसिद्ध्यर्थः ॥ वृषाभिमतफल-वर्षको जेन्यो जयसमर्थः स यज्ञः सोमो वान्येभिरन्यैरिंद्रादिभिर्देवैः सचते । संगच्छते ॥ सच समवाये । अनुदात्तेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

हरी नु कं रथ इंद्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसा नवेन ।
मो षु त्वामत्र बहवो हि विप्रा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ॥ ३

हरी इति । नु । कं । रथे । इंद्रस्य । योजं । आऽयै ।
सुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।
मो इति । सु । त्वां । अत्र । बहवः । हि । विप्राः । नि ।
रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ॥ ३

इंद्रस्य संबंधिनि रथे हरी एतन्नामकावश्वौ नु क्षिप्रं कं सुखेनायै गमनाय नवेनान्यैरकृतपूर्वेण वचसा वेदात्मकेन सूक्तेन साधनेन योजं। युनज्मि॥ युजिर् योगे। लुङि इरितो वेति च्लेरङादेशः॥ अत्राश्विन्यत्र बहवो विप्रा मेधाविनः स्तोतारो भवंति हि। तथाप्यन्ये मद्व्यतिरिक्ता यजमानाः। तो यजमानास्त्वां सु सुष्ठु मो निरीरमन्। नितरां मा रमयंतु। अतोऽस्मदीयं यज्ञमागत्य सोमं पिबेति भावः॥ रीरमन्। रमतेर्ण्यंतस्य लुङि चङि सन्वद्भावादभ्यासस्येत्वदीर्घौ। वाक्यभेदादत्र हियोगाभावेन निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिंद्र याह्या चतुर्भिरा षड्भिर्हूयमानः।
आष्टाभिर्दशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः॥ ४

आ। द्वाभ्यां। हरिऽभ्यां। इंद्र। याहि। आ। चतुःऽभिः।
आ। षट्ऽभिः। हूयमानः।
आ। अष्टाभिः। दशऽभिः। सोमऽपेयं। अयं। सुतः।
सुऽमख। मा। मृधः। करिति कः॥ ४

हे इंद्र होतृभिराहूयमानस्त्वं द्वाभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यामिमं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमायाहि। चतुर्भिर्हरिभिरायाहि। तथा षड्भिरागच्छ सोमपेयं॥ पा पाने। कर्मण्यचो यत्। ईद्यतीतीत्वं॥ पातव्यं सोमं प्रत्यष्टाभिरश्वैरायाहि॥ अष्टनो दीर्घात्। पा० ६. १. १६२.। इति विभक्तेरुदात्तत्वं॥ दशभिर्हरिभिरागच्छ। सुमख सुयज्ञ सुधन वा हे इंद्र अयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतः। अतो यज्ञस्य मृधो हिंसा मा कः। मा कार्षीः॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक्। गुणे कृते हल्ङ्यादिना सिपो लोपः। यद्यपींद्रस्य द्वावेव हरी तथापि तयोर्विभूतिभेदान्नानात्वं। अतोऽश्ववहुत्वमविरुद्धं॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ विंशत्या त्रिंशता याह्यर्वाङा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः।
आ पंचाशता सुरथेभिरिंद्रा षष्ट्या सप्तत्या सोमपेयं॥ ५

आ । विंशत्या । त्रिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ ।

चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।

आ । पंचाशता । सुऽरथेभिः । इंद्र । आ । षष्ट्या । सप्तत्या ।

सोमऽपेयं ॥ ५

हे इंद्र सोमपेयं पातव्यं सोमं प्रत्यर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या विंशतिसंख्याकैरश्वैरायाहि । त्रिंशता त्रिंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ । चत्वारिंशता चत्वारिंशत्संख्याकैर्हरिभिर्युजानो युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रत्यायाहि सुरथेभिः सुरंहणैः सुगमनैः पंचाशता हरिभिरायाहि । तथा षष्ट्या षष्टिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्या एतत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानं प्रत्यागच्छ ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आशीत्या नवत्या याह्यर्वाचा शतेन हरिभिरुह्यमानः ।

अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इंद्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६

आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । शतेन ।

हरिऽभिः । उह्यमानः ।

अयं । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः । इंद्र । त्वाऽया ।

परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ७

अशीत्याशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थमर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् आयाहि । नवत्या एतत्संख्याकैरश्वैरागच्छ । शतेन शतसंख्याकैर्हरिभिरुह्यमानो धार्यमाणस्त्वमायाहि । हे इंद्र हि यस्मात्ते मदाय हर्षाय शुनहोत्रेषु । सुखेन हूयते सोमो येभिरिति शुनहोत्राः पात्रविशेषाः । तेष्वयं सोमस्त्वाया त्वत्कामनया परिषिक्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मम ब्रह्मे॑न्द्र याह्यच्छा॒ विश्वा॒ हरी॑ धु॒रि धि॑ष्वा॒ रथ॑स्य।

पु॒रु॒त्रा हि वि॒हव्यो॑ ब॒भूथा॒स्मिञ्छू॑र॒ सव॑ने मादयस्व ॥ ७

मम॑। ब्रह्म॑। इ॒न्द्र॒। या॒हि॒। अच्छ॑। विश्वा॑। हरी॒ इति॑।
धु॒रि। धि॒ष्व॒। रथ॑स्य।

पु॒रु॒ऽत्रा। हि। वि॒ऽहव्यः॑। ब॒भूथ॑। अ॒स्मिन्। शू॒र॒। सव॑ने।
मा॒द॒य॒स्व॒ ॥ ७

हे इंद्र मम ब्रह्मास्मदीयामेव स्तुतिमच्छाभिलक्ष्य याहि। विश्वा व्याप्तौ हरी रथस्य धुरि युगप्रांते धिष्व। संयोजय। पुरुत्रा पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैस्त्वं विहव्यो विविधं ह्वातव्यो बभूथ। बभूविथ॥ बभूयाततंथ जगृभ्म ववर्थेति निपातनादिडभावः॥ हे शूर अस्मिन्सवने यज्ञे मादयस्व। सोमपानेन हृष्टो भव॥

॥ अथाष्टमी ॥

न म इंद्रे॑ण स॒ख्यं वि यो॑षद॒स्मभ्य॑म॒स्य दक्षि॑णा दुहीत।

उप॒ ज्येष्ठे॒ वरू॑थे॒ गभ॑स्तौ प्रा॒येप्रा॑ये जिगी॒वांसः॑ स्याम ॥ ८

न। मे॒। इंद्रे॑ण। स॒ख्यं। वि। यो॒ष॒त्। अ॒स्मभ्य॑म्। अ॒स्य।
दक्षि॑णा। दु॒ही॒त॒।

उप॑। ज्येष्ठे॑। वरू॑थे। गभ॑स्तौ। प्रा॒ये॒ऽप्रा॑ये। जि॒गी॒वांसः॑।
स्या॒म॒ ॥ ८

इंद्रेण सह मे मम सख्यं यष्टव्यं यष्टव्यलक्षणं सख्यं न वि योषत्। कदाचिदपि न वियुज्यतां॥ यौतेर्लेटि सिब्बहुलमिति सिप्। अडागमः॥ अस्येंद्रस्य दक्षि-

येंद्रकर्तृकं दानसमर्थं दुहीत। अभिमतफलं दुग्धां॥ दुहेर्लिङि रूपं॥ ज्येष्ठे-तिशयेन प्रशस्ते वरूथ आपदां वारके वरणीये वा गभस्तौ बाह्वावुप समीपे वर्तिनः स्याम। इंद्रस्य हस्तस्पर्शयोग्या भवेमेत्यर्थः। किंच प्राये प्राये सोमपानार्थमिंद्रस्य यज्ञशालायां प्रवेशे प्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणां जेतारो भवेम। यद्वा प्राये प्राये। प्रकर्षेणेयते गम्यते योद्धृभिरिति प्रायं युद्धं। तस्मिन्युद्धे जिगीवांसः शत्रून् जितवंतो भवेम॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ ९

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।
दक्षिणा। मघोनी।
शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुवीराः॥ ९

नूनं सा त इति व्याख्याता॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः॥

अपाय्यस्येति नवर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं। त्रैष्टुभमैंद्रं। अपायीत्यनुक्रांतं। लैंगिकः सूक्तविनियोगः। द्वितीये पर्याये होतृशस्त्रयाज्यापायीत्येषा। आ० ६. ४.॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

अपाय्यस्यांधसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः।
यस्मिन्निंद्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यंतश्च नरः॥ १

अपायि। अस्य। अंधसः। मदाय। मनीषिणः। सुवानस्य। प्रयसः।
यस्मिन्। इंद्रः। प्रऽदिवि। ववृधानः। ओकः। दधे।
ब्रह्मण्यंतः। च। नरः॥ १

सुवानस्य सोमाभिषवं कुर्वाणस्य मनीषिणः प्राज्ञस्य यजमानस्य संबंधिनः प्रयसः॥ प्रीङ् तर्पणे। असुन्॥ प्रीतिकरस्यास्य सोमलक्षणस्यांधसो मदायापायि। एतदन्नमिंद्रेण पीतमित्यर्थः॥ यद्वा अपायीति पातेर्व्यत्ययो बहुलमिति चिण् कर्तरि भवति। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लोडर्थे लुङ्॥ प्रीतिकरस्यांधसो मदायापायि॥ शेषविवक्षया कर्मणि षष्ठी॥ इंद्रः सोमं पिबतु। प्रदिवि पुराणे यस्मिन्सोमलक्षणेऽधसि वावृधानो वर्धमान इंद्र ओको दधे। सुव्यतया निवासं चकार। किंच ब्रह्मण्यंत इंद्राय स्तोत्रमिच्छंतो नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजो यस्मिन्निवासं दधिरे। तदेतदपायीति पूर्वेणान्वयः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य मंदानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिंद्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत्।
प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमंत॥ २

अस्य। मंदानः। मध्वः। वज्रऽहस्तः। अहिं। इंद्रः।
अर्णःऽवृतं। वि। वृश्चत्।
प्र। यत्। वयः। न। स्वसराणि। अच्छ। प्रयांसि।
च। नदीनां। चक्रमंत॥ २

अस्य मध्वः॥ तृतीयार्थे षष्ठी॥ अनेन मदकरेण सोमेन मंदानो हृष्यन् वज्रहस्तो वज्रयुक्तो हस्तो यस्य स इंद्रोऽर्णोवृतमुदकस्यावरकमुदकेनावृतं वाहिं वृत्रं मेघं वा विवृश्चत्। विशेषेणाच्छिनत्॥ ओव्रश्चू छेदने। तौदादिकः। लङि ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं॥ यद्यदाहिभेदने जाते नदीनां प्रयांसि प्रीणयितॄणि जलान्यच्छ समुद्रमभिलक्ष्य प्रचक्रमंत। गंतुमुपाक्रमन्। तत्र दृष्टांतः। वयो न।

यथा पक्षिणः स्वसराणि। सुष्टु अर्यंते प्राप्यंत इति स्वराणि स्वसराणि कुलायाः। तानभिलक्ष्य गच्छंति तद्वत्॥

॥ अथ तृतीया॥

स माहिन इंद्रो अर्णो अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रं।

अजनयत्सूर्यं विदद्गा अक्तुनाह्नां वयुनानि साधत्॥ ३

सः। माहिनः। इंद्रः। अर्णः। अपां। प्र। ऐरयत्।

अहिऽहा। अच्छ। समुद्रं।

अजनयत्। सूर्यं। विदत्। गाः। अक्तुना। अह्नां।

वयुनानि। साधत्॥ ३

माहिनो महनीयोः पूजनीयो यद्वा महिमोपेतः। अहिहाहिं मेघं हतवानिंद्रः। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्। बहुलं छंदसीति भूतकाले क्विप्॥ स इंद्रोऽपामर्णः॥ ऋ गतौ॥ स्रोतोलक्षणं प्रवाहं समुद्रमच्छाभिलक्ष्य प्रैरयत्। किंच स इंद्रोऽगिरसां बिलांतर्वर्तिनामाहृतानां गवां लाभाय सूर्यमजनयत्। ततो गाः पणिभिरपहृता गा विदत्। अलभत॥ विदिर् लाभे। लुङीरितो वेति च्लेरङादेशः। वाक्यभेदाद-निघातः॥ तथाक्तुना तेजसाह्नां दिवसानां वयुनानि प्रज्ञानानि प्रकाशान् साधत्। असाधयत्॥

॥ अथ चतुर्थी॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरूणींद्रो दाशद्दाशुषे हंति वृत्रं।

सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ॥ ४

सः। अप्रतीनि। मनवे। पुरूणि। इंद्रः। दाशत्। दाशुषे।

हंति। वृत्रं।

सद्यः। यः। नृऽभ्यः। अतसाय्यः। भूत्। पस्पृधानेभ्यः।

सूर्यस्य। सातौ॥ ४

स इंद्रो दाशुषे हविर्दत्तवते मनवे मनुष्याय यजमानाय पुरूणि बहून्यप्रतीन्युत्कृष्टानि धनानि दायत्। ददाति। किंच दस्यवे क्रूरं हंति। कीदृशः। य इंद्रः सूर्यस्य सातौ। सातिः संभजनं। सूर्यसंभजनविषये भूते पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामिति स्पर्धमानेभ्यः स्तोतृभ्यः सद्यस्तदानीमेवातसाय्यस्तत्प्राप्तिहेतुभूतः सन् समाश्रयणीयो भूत्। अभूत्। यद्वा सूर्यस्य सातौ॥ षोऽंतकर्मणि। क्तिच्क्तौ च संज्ञायां॥ सूर्यस्य संबंधिनि युद्धे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्पर्धमानेभ्योऽतसाय्योऽभूत्॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सु॑न्वत इंद्रः॒ सूर्य॒मा दे॒वो रि॑णङ्मर्त्या॑य स्त॒वान्।

आ यद्र॒यिं गु॒हद॑वद्यमस्मै॒ भर॒दंशं॒ नैत॑शो दश॒स्यन्॥ ५

सः। सु॒न्व॒ते। इंद्रः॑। सूर्य॑म्। आ। दे॒वः। रि॒ण॒क्।

मर्त्या॑य। स्त॒वान्।

आ। यत्। र॒यिम्। गु॒हत्ऽअ॑वद्यम्। अ॒स्मै॒। भर॑त्। अंश॑म्।

न। एत॑शः। द॒श॒स्यन्॥ ५

स्तवान् एतशेन स्तूयमानो देवो द्योतमानः स इंद्रः सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते मर्त्याय मनुष्यायैतशाय सूर्यमारिणक्। एतशेन स्पर्धमानं सूर्यं बलेनारेचयत्। तथा च निगमः। प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिंद्र इति। यद्यस्मादेतशः सौवश्व्यो राजा दशस्यन् यजमानोऽस्मा इंद्राय गुहदवद्यं प्रच्छन्नावद्यं रयिं सोमरूपमभरत्। संपादयामास। तत्र दृष्टांतः। अंशं न। यथा पितांशं भागं पुत्राय भरति तद्वत्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स रं॑धयत्स॒दिवः॒ सार॑थये॒ शुष्ण॑म॒शुषं॒ कुय॑वं॒ कुत्सा॑य।

दिवो॑दासाय नव॒तिं च॒ नवेंद्रः॒ पुरो॒ व्यै॑र॒च्छंब॑रस्य॥ ६

सः । रंधयत् । सऽदिवः । सारथये । शुष्णं । अशुषं ।

कुयवं । कुत्साय ।

दिवःऽदासाय । नवतिं । च । नव । इंद्रः । पुरः । वि ।

ऐरत् । शंवरस्य ॥ ६

सदिवो दीप्तियुक्तः स इंद्रः सारथय आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं । शोषयति सर्वमिति शुष्णः कश्चिदसुरः । तमशुषं न केनापि शोषणीयमेतन्नामानमसुरं रंधयत् ॥ रध्यतिर्वशगमने ॥ वशमनयत् ॥ यद्वा रध हिंसासंराद्ध्योरित्यस्य ण्यंतस्य रधिजभोरचीति नुम् ॥ अवधीत् । किंच स इंद्रो दिवोदासायैतन्नामकाय राज्ञे शंवरस्यासुरस्य नव नवतिं पुरो व्यैरत् । विदारितवान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एवा त इंद्रोचथमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयंतः ।

अश्याम तत्साप्तमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥ ७

एव । ते । इंद्र । उचथं । अहेम । श्रवस्या । न । त्मना ।

वाजयंतः ।

अश्याम । तत् । साप्तं । आशुषाणाः । ननमः । वधः ।

अदेवस्य । पीयोः ॥ ७

हे इंद्र श्रवस्या ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ अन्नेच्छया वाजयंतस्त्वां बलिनं कुर्वंतः । यद्वा श्रवस्या यशःकामनया वाजयंतोऽन्नमिच्छंतः ॥ इच्छायामपि शिप् दृश्यते । अश्वायंतो गव्यंतो वाजयंत इति क्यजंतत्वे चित्प्रातिपदिकस्यांतोदात्तत्वं स्यात् वाजयंतः शतक्रतुमिति यथा ॥ तादृशा वयं ते तुभ्यमेवोचथं स्तोत्रं त्मना आत्मना स्वयमेव नाहेम । इदानीं प्रापयेम ॥ अहि गतौ । न संप्रत्यर्थे ॥ आशुषाणाः ॥ अश्नोतेः कानचि व्यत्ययो बहुलमिति लिट्यपि विकरणद्वय उप्रत्ययः स च ॥ त्वामश्नुवाना वयं यदभिलषितं तत्साप्तं सप्तपुरुषसंबंधि सप्तपदेनं सख्यमश्याम । व्याप्नुयाम । अदेवस्य देवानिंद्रादीनजानतः पीयोः ॥

पीयतिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंसकस्यासुरस्य वधः ॥ वध्यंते शत्रवोऽनेनेति वधरायुधं ॥ ननमः । तदधो नमय ॥ ननमः । णमु प्रह्वत्वे ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तक्षुः ।
ब्रह्मण्यंत इंद्र ते नवीय इषमूर्जं सुक्षितिं सुम्नमश्युः ॥ ८

एव । ते । गृत्सऽमदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनानि । तक्षुः ।
ब्रह्मण्यंतः । इंद्र । ते । नवीयः । इषं । ऊर्जं । सुऽक्षितिं सुम्नं । अश्युः ॥ ८

शूर बलवन् हे इंद्र ते तुभ्यं गृत्समदाः । अत्र यास्कः । गृत्समदो गृत्समदनो गृत्स इति मेधाविनाम गृणातेः स्तुतिकर्मणः । नि० ९.५. । इति । तथाविधा मन्म मननीयं स्तोत्रं ते तुभ्यमेव तक्षुः । ततक्षुः । चक्रुः । तत्र दृष्टांतः । अवस्यवो न ॥ अवः । गत्यर्थादवतेरसुनि रूपमव इति ॥ अवो गमनमिच्छंतः पुमांसो वयुनानि मार्गान् यथा कुर्वंति तद्वत् । किंच नवीयः ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ नवीयसो नवतरस्य ते तव ब्रह्मण्यंतः स्तोत्रं कर्तुमिच्छंतो गृत्समदाः सुक्षितिमिषं शोभननिवासोपेतमन्नमूर्जं बलं सुम्नं सुखं चाश्युः । प्राप्नुयुः । एकस्मिन् गृत्समदे बहुवचनं परोक्षनिर्देशश्च ॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोना ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे । दुहीयत् । इंद्र ।

दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्ष । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः ।

बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ०

नूनं सा त इति सिद्धार्थेति ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

वयं ते वय इति नवर्चं नवमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं । वयं त इत्यनुक्रांतं । सूक्तविनियोगो लिंगादवधार्यतां ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

वयं ते वयं इंद्र विद्धि षु णः प्र भरामहे वाजयुर्न रथं ।

विपन्यवो दीध्यतो मनीषा सुम्नमियक्षंतस्त्वावतो नृन् ॥ १

वयं । ते । वयः । इंद्र । विद्धि । सु । नः । प्र । भरामहे ।

वाजऽयुः । न । रथं ।

विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । सुम्नं । इयक्षंतः ।

त्वाऽवतः । नृन् ॥ १

हे इंद्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमलक्षणमन्नं प्रभरामहे । प्रकर्षेण संपादयामः । तत्र दृष्टांतः । वाजयुर्न । यथान्नमात्मन इच्छन् पुमान् रथं शकटं संपादयति तद्वत् । एवं हविःसंपादकान् नोऽस्मान् सु सुष्टु विद्धि । जानीहि ॥ विदेर्ज्ञानार्थस्य लोटि रूपं । वाक्यादित्वादनिघातः ॥ किं कुर्वंतो वयं । विपन्यवः । तव स्तोत्रं कुर्वाणाः । मनीषा मनस इच्छया स्तुत्या दीध्यतो दीप्यमानाः ॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । व्यत्ययेन शप् ॥ त्वावतः युष्मदस्मदोः छंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् ॥ त्वत्सदृशान् नृन् नेतॄन् अग्न्यादीन् सुम्नं सुखमियक्षंतः । याचमानाः । यद्वा सुम्नं सुखेन नृन् नेतॄन् अग्न्यादीन्देवानियक्षंतः ॥ इयक्षतिर्गतिकर्मा ॥ हविषा तान् प्राप्नुवंतो वयं भरामह इति समन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं नं इंद्र त्वाभिं रूती त्वायतो अंभिष्टिपासि जनान् ।

त्वमिनो दाशुषों वरूतेत्थाधीरभि यो नक्षति त्वा ॥ २

त्वं । न । इंद्र । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा ।

असि । जनान् ।

त्वं । इनः । दाशुषः । वरूता । इत्थाऽधीः । अभि । यः ।

नक्षति । त्वा ॥ २

हे इंद्र त्वं ताभिस्त्वदीयाभिरूती ऊतिभिः पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि। किंच त्वायतः ॥ सुप आत्मनः क्यच्। मतुरनुम इति विगन्नोरुदात्तत्वं। त्वत्कामान् जनान् अभिष्टिपा ॥ सुपां सुलुगिति सोराकारः ॥ अभिष्टयोऽभिगंतारः शत्रवः। तेभ्यः पाता रक्षकोऽसि। भवसि। दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य त्वमिनः। ईश्वरः खलु। वरूता ॥ ग्रसितस्कभितस्तभितेति निपातनादीकारस्य ऊकारः ॥ बाधकानां निवारकोऽसि। किंच त्वं तस्य स्तोतुरित्थाधीरेवंविधोपद्रवोपशमरूपकर्मासि। यस्त्वा त्वामभिनक्षति हविषा परिचरति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो युवेंद्रो जोहूत्रः सखां शिवो नरामंस्तु पाता ।

यः शंसंतं यः शंशमानमूती पचंतं च स्तुवंतं च प्रणेषत् ॥ ३

सः । नः । युवा । इंद्रः । जोहूत्रः । सखा । शिवः । नरां ।

अस्तु । पाता ।

यः । शंसंतं । यः । शशमानं । ऊती । पचंतं । च । स्तुवंतं ।

च । प्रऽनेषत् ॥ ३

युवा तरुणो यष्टॄणां फलस्य शमयिता वा जोहूत्रः स्तोतृभिराह्वातव्यो होतव्यो वा सखा सखिभूतः शिवः सुखकरः स इंद्रो नरां ॥ नृशब्दस्याामि छांदसो गुणः नरशब्दस्य वास्यागमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुडभावः ॥ कर्मनेतॄणामस्माकं पाता पालको भवति । यः शस्त्राणि शंसंतं यश्च शशमानं ॥ शश प्लुतगतौ ॥ क्रियाः कुर्वाणं पुरोडाशादिकं हवींषि पचंतं स्तुवंतं सामभिः स्तोत्रं कुर्वाणं स्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमंत्रसाध्यत्वेन भेदस्य प्रतिपादितत्वात् अत्र पृथङ्निर्देशः । एवमवं यजमानभूती ऊत्या रक्षणेन प्रनेषत् ॥ नयतेर्लेटि सिब्बहुलमिति सिप् । अडागमः । निचि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ कर्मणां पारं प्रापयेत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तमु स्तुष इंद्रं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा वावृधुः शाशदुश्च ।

स वस्वः काम पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥ ४

तं । ऊं इति । स्तुषे । इंद्रं । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा ।

पुरा । ववृधुः । शाशदुः । च ।

सः । वस्वः । कामं । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः ।

नूतनस्य । आयोः ॥ ४

तमु तमेवेंद्रं स्तुषे । स्तौमि । तथा तमिंद्रं गृणीषे । शंसामि ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यस्मिन्निंद्रे पुरा पूर्वं स्तोतारो वावृधुः । प्रवृद्धा अभवन् । शाशदुश्च । शत्रून् हिंसितवंतश्च ॥ शदॢ शातने । लिटि तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः ॥ इयानः स्तोतृभिर्याच्यमानः स इंद्रो ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतो नूतनस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य वस्वो वसुनः काममभिलाषं पीपरत् । अभिलषितफलदानेन पूरयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सो अंगिरसामुचथा जुजुष्वान्ब्रह्मा तूतोदिंद्रो गातुमिष्णन् ।

मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानश्वस्य चिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि ॥ ५

सः । अंगिरसां । उचथा । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तूतोत् ।

इंद्रः । गातुं । इष्णन् ।

मुष्णन् । उषसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्नस्य । चित् ।

शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥ ५

अंगिरसां संबंधीन्युचथोक्थानि जुजुष्वान् ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लिटि क्वसौ रूपं । सेवमानः स इंद्रो गातुं पणिभिरपहृतनामंगिरसां मार्गमिष्णन् प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन तूतोत् ॥ तु वृद्धावित्यस्य लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः ॥ अवर्धयत् । किंच स्तवान् स्तोतृभिः स्तूयमानः सूर्येण साधनभूतेनोषसो मुष्णन् अपहरन् । उदिते हि सूर्ये उषसो व्यावर्तंते । तादृशः स इंद्रोऽश्नस्य । अश्नुते स्वतेजसा सर्वं जगदित्यश्नः कश्चिदसुरः । तस्य पूर्व्याणि पुरातनानि पुराणि बलानि वा शिश्नथत् । अश्नथयत् । शिथिलीचकार ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स ह श्रुत इंद्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मतमः ।

अव प्रियमर्शसानस्य साह्वाञ्छिरो भरद्दासस्य स्वधावान् ॥ ६

सः । ह । श्रुतः । इंद्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् ।

मनुषे । दस्मऽतमः ।

अव । प्रियं । अर्शसानस्य । सह्वान् । शिरः । भरत् ।

दासस्य । स्वधाऽवान् ॥ ६

देवो द्योतमानः श्रुतः कीर्तिमान् अत एव दस्मतमः सर्वैरतिशयेन दर्शनीयः स इंद्रो मनुषे मनोरर्थमूर्ध्वो भुवत् । कामप्रदाने प्रवृत्त उन्मुखो भवतु ॥ नाम प्रसिद्धौ । हेति पूरणः ॥ तदुच्यते । साह्वान् शत्रूनभिभवन् स्वधावान् बलवानिंद्रो-ऽर्शसानस्य लोकं बाधमानस्य दासस्यैतन्नामकस्यासुरस्य प्रियं शिरोऽवभरत् । अधः पातयत् ॥ हरतेर्लङ्यडागमः हृग्रहोर्भः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स वृ॑त्र॒हेंद्रः॑ कृ॒ष्णयो॑नीः पुरंद॒रो दासी॑रैरय॒द्वि।

अज॑नय॒न्मन॑वे॒ क्षाम॒पश्च॑ स॒त्रा शंसं॒ यज॑मानस्य तूतोत्॥ ७

सः। वृ॒त्र॒ऽहा। इंद्रः॑। कृ॒ष्णऽयो॑नीः। पु॒रं॒ऽद॒रः।

दासीः॑। ऐ॒र॒य॒त्। वि।

अज॑नयत्। मन॑वे। क्षां। अ॒पः। च॒। स॒त्रा। शंसं॑।

यज॑मानस्य। तू॒तो॒त्॥ ७

वृत्रहा वृत्रस्य हंता पुरंदरः शंबरपुरां दारयिता स इंद्रः कृष्णयोनीर्निकृष्टजातीर्दासीरुपक्षपयित्रीरासुरीः सेना व्यैरयत्। व्यनुदत्। किंच मनवे मनोरर्थं क्षां पृथिवीमप उदकानि चाजनयत्। यजमानस्य सत्रा सत्यं तं शंसमभिलाषं तूतोत्। कामप्रदानेन पूरयतु॥ तु वृद्धाविति सौत्रो धातुः। शपः श्लुः। तुजादित्वाद्दीर्घः॥ यद्वा सत्रा महत् शंसं शंसनीयं शस्त्रं कामप्रदानेन वर्धयतु। यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णाख्येनासुरेण निषिक्तरेतस्का दासीर्भार्या व्यैरयत्। व्यनुदत्। तथा मंत्रः। यः कृष्णगर्भा निरहन्नृजिश्वनेति॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मै॑ तव॒स्य१॒॑मनु॑ दायि स॒त्रेंद्रा॑य दे॒वेभि॒रर्ण॑सातौ।

प्रति॒ यद॑स्य॒ वज्रं॑ बा॒ह्वोर्धुर्ह॒त्वी दस्यू॒न्पुर॒ आय॑सी॒र्नि ता॑रीत्॥ ८

तस्मै॑। त॒व॒स्यं॑। अनु॑। दा॒यि॒। स॒त्रा। इंद्रा॑य। दे॒वेभिः॑।

अर्ण॑ऽसातौ।

प्रति॑। यत्। अ॒स्य॒। वज्रं॑। बा॒ह्वोः। धुः। ह॒त्वी। दस्यू॑न्।

पुरः॑। आय॑सीः। नि। ता॒रीत्॥ ८

देवेभिर्देवनशीलैः स्तोतृभिरर्णसातावुदकलाभे निमित्ते तस्मा इंद्राय तवसं तवसे बलाय हितं बलवर्धनं हविः सत्रा संततं सर्वेष्वहःसु अनु अनुक्रमेण सवनत्रये दायि। अदायि। यद्वा तवसं। यद्बलं प्रयच्छाय दीयते तत्तवसं। देवेभिर्देवैरुदक-भजनेऽनुक्रमेण तद्बलं तस्मा इंद्रायादायि। तथा मंत्रः। अनु ते दायि मह इंद्रियायेति। यद्यदास्येंद्रस्य बाह्वोर्वज्रं प्रति धुः। स्तोतारोऽसुरवधसूचकेन स्तोत्रेण प्रतिनिदधुः। स्तूयमानो हींद्रो दस्युवधार्थं वज्रमादत्ते॥ दधुः। दधातेर्लुङि गातिस्थेति सिचो लुक्। आत इति झेर्जुस्॥ ततस्तेन वज्रेण दस्यूनसुरान् हत्वी हत्वा तदीया आयसीरयोमयीः पुरो नितारीत्। नितरामनाशयत्॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥९

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र
दक्षिणा। मघोनी।
शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥९

नूनं सा त इति व्याख्याता॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे षड्विंशो वर्गः ॥

विश्वजित इति षडृचं दशमं सूक्तं गार्त्समदमैंद्रं। अंत्या त्रिष्टुप्। शिष्टाः पंच जगत्यः॥ तृतीये पर्याये होतुः शस्त्र एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुज्यमानेति याज्या। आ० ६. ४. । इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते सत्राजिते नृजित उर्वराजिते।
अश्वजिते गोजिते अब्जिते भरेंद्राय सोमं यजताय हर्यतं॥ १

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वःऽजिते । सत्राजिते ।

नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।

अश्वऽजिते । गोऽजिते । अपऽजिते । भर । इंद्राय । सोमं ।

यजताय । हर्यतं ॥ १

हे अध्वर्यो इंद्राय सोमं भर । संपादय । कीदृशाय । विश्वजिते । सर्वस्य जेत्रे । तदेव प्रपंचयति । धनजिते शत्रूविजयेन तदीयधनानां जेत्रे । स्वर्जिते स्वर्गस्य जेत्रेऽधिपतये । सत्राजिते सत्रा संततं जयशीलाय महतो जेत्रे वा । नृजिते नृणां नायकानां जेत्रे । उर्वराजिते । उर्वरा सर्वसस्याढ्या भूः । तस्या जेत्रे । अश्वजिते गोजिते बलेनापहृतानां गवां जेत्रे । अब्जिते वृत्रेणाक्रांतानामपां जेत्रे । यजताय यजनीयाय । तस्मा इंद्राय हर्यतं ॥ हर्य गतिकांत्योः । भृमृदृशीत्यादिना कर्मण्यतच् ॥ कमनीयं स्पृहणीयं वा सोमं भरतेति समन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अभिभुवेऽभिभंगाय वन्वतेऽषाळ्हाय सहमानाय वेधसे ।

तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इंद्राय वोचत ॥ २

अभिऽभुवे । अभिऽभंगाय । वन्वते । अषाळ्हाय ।

सहमानाय । वेधसे ।

तुविऽग्रये । वह्नये । दुस्तरीतवे । सत्राऽसहे । नमः ।

इंद्राय । वोचत ॥ २

अभिभुवे सर्वस्याभिभवित्रेऽभिभंगायासुराणां भंजकाय वन्वते ॥ वन षण संभक्तौ ॥ व्यत्ययेन शप्रत्ययः ॥ शत्रूणां धनानां संभजकाय । अषाळ्हाय ॥ सहे कर्मणि निष्ठा । इत्वाभावश्छांदसः ॥ शत्रुभिरनभिभूताय । सहमानाय सर्वंसहाय वेधसे सर्वस्य विधात्रे । तुविग्रये पूर्णग्रीवाय ॥ यद्वा गॄ शब्दे । औणादिकः कर्मणि कप्रत्ययः ॥ तुविभिर्बहुभिः स्तोतव्याय । वह्नये सर्वस्य वोढ्रे दुष्टरीतवेऽन्यैर्दुस्तराय

दुर्हिंसाय। सत्रासहे सर्वदाभिभवित्रे महतोऽभिभवित्रे वा एवंविधायेंद्राय नमो नमःशब्दपूर्वकं स्तोत्रं योचत। हे स्तोतारो यूयं ब्रूत॥ ब्रूञो लुङि ब्रूवो वचिः। अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङित्यङादेशः। वच उमित्युम्। गुणः॥

॥ अथ तृतीया ॥

सत्रासाहो जनभक्षो जनंसहश्च्यवनो युध्मो अनु जोषमुक्षितः

वृतंचयः सहुरिर्विक्ष्वारित इंद्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥ ३

सत्राऽसहः। जनऽभक्षः। जनंऽसहः। च्यवनः। युध्मः।

अनु। जोषं। उक्षितः।

वृतंऽचयः। सहुरिः। विक्षु। आरितः। इंद्रस्य। वोचं।

प्र। कृतानि। वीर्या ॥ ३

सत्रासाहो बहूनामभिभविता जनभक्षो जनानां यजमानानां कामप्रदानेन संभक्ता तैः संभजनीय इति वा। जनंसहो बलिनां जनानामभिभविता च्यवनः शत्रूणां च्यावयिता स्वस्थानात्। युध्मो योद्धा जोषमनु प्रीतिमनु उक्षितः सिक्तः सोमेन। वृतंचयो वृतस्याभीष्टस्याचेता संचेता दातेत्यर्थः। यद्वा वर्तते पुनःपुनरभिमुखमागच्छतीति वृत् शत्रुः। तं चयते हिनस्तीति वृतंचयः। चयतिर्हिंसाकर्मा। तथा च ब्राह्मणं यो वै भागिनं भागान्नुदते चयते वैनं स यदि वैनं न चयतेऽथ पुत्रमथ पौत्रं चयते त्वेवैनमिति। सहुरिः॥ जसिसहोरुरिन्नित्युरिन्प्रत्ययः॥ अभिभविता शत्रूणां विक्षु प्रजास्वारितः पालकत्वेन प्रापितो भवति। तादृशस्येंद्रस्य कृतानि वृत्रहननादिरूपाणि वीर्याणि सामर्थ्यानि प्रवोचं प्रकर्षेण वदामि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वधो गंभीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः।

रध्रचोदः श्नथनो वीळितस्पृथुरिंद्रः सुयज्ञ उषसः स्वर्जनत् ॥ ४

अननुऽदः । वृषभः । दोधतः । वधः । गंभीरः । ऋष्वः ।
असमष्टऽकाव्यः ।
रध्रऽचोदः । श्नथनः । वीळितः । पृथुः । इंद्रः । सुऽयज्ञः ।
उषसः । स्वः । जनत् ॥ ४

अनानुदः । अनु पश्चाद्ददातीत्यनुदः । आतश्चोपसर्गे इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभूतधनदानेन समानो नास्तीत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्षिता । दोधतः ॥ दुधिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंसकस्यासुरस्य वधो हंता गंभीरो महत्त्वेन गांभीर्योपेतः । ऋष्वो महान् यद्वा दर्शनीयः सर्वैः । असमष्टकाव्यः ॥ अशू व्याप्तौ । कर्मणि निष्ठा । उदित्त्वादिड्विकल्पः । नञ्समासः ॥ अन्यैरव्याप्तकर्मा । रध्रचोदः ॥ रध हिंसासंराध्योः ॥ रध्राणां समृद्धानां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां शत्रूणां चोदकः । श्नथनः शत्रूणां बलापहारेण शातयिता । वीळितो दृढांगः पृथुः स्वतेजसा जगद्व्याप्य वर्तमानः सुयज्ञः सुकर्मा एतादृश इंद्र उषसः स्वः सूर्यं ज्योतिः । स्वः सूर्यं इति हि ब्राह्मणं । सूर्यं च जनत् । प्रादुश्चकार ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यज्ञेनं गातुमप्तुरो विविद्रिरे धियो हिन्वाना उशिजो मनीषिणः ।
अभिस्वरा निषदा गा अवस्यव इंद्रे हिन्वाना द्रविणान्याशत ॥ ५

यज्ञेनं । गातुं । अप्ऽतुरः । विविद्रिरे । धियः । हिन्वानाः । उशिजः । मनीषिणः ।
अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । इंद्रे ।
हिन्वानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५

धियो हिन्वानाः स्तुतीरिंद्रे प्रेरयंत उशिज इंद्रं कामयमाना मनीषिणो मेधाविनोऽंगिरसोऽसुरोऽपां प्रेरकादिंद्राज्ज्ञातुं गवां मार्गं यज्ञेन तपसा विविद्रिरे। लेभिरे। ततोऽवस्यवो रक्षणमिच्छंत इंद्रे गाः स्तुतीर्हिन्वानाः॥ हि गतिवृद्ध्योः स्वादिः॥ प्रेरयंतस्ते ंगिरसोऽभिस्वरा अभितः स्वरः स्वरणं शब्दनं यस्य तेन स्तोत्रेण निषदोपसदेन च द्रविणानि गोधनान्याशत। प्राप्नुवन्॥ अश्नोतेर्लुङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे।
पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्मानं वाचः सुदिनत्वमह्नां ॥६

इंद्र। श्रेष्ठानि। द्रविणानि धेहि। चित्तिं। दक्षस्य।
सुभगऽत्वं। अस्मे इति।
पोषं। रयीणां। अरिष्टिं। तनूनां। स्वाद्मानं। वाचः।
सुदिनऽत्वं। अह्नां ॥६

हे इंद्र श्रेष्ठान्युत्तमानि द्रविणानि धनान्यस्मभ्यं धेहि। निधेहि। दक्षस्य॥ दक्षेर्भावे घञ्॥ कर्मकारणसामर्थ्यस्य चित्तिं ख्यातिं धेहि। अस्मे अस्मभ्यं सुभगत्वं शोभनधनवत्त्वं सौभाग्यं वा निधेहि। रयीणां त्वया दत्तानां धनानां पोषं समृद्धिं धेहि। तनूनामंगानां। यद्वा तायत एभिः कुलमिति तन्वः पुत्राः। तनोतेः करण उप्रत्ययः॥ तेषामरिष्टिमहिंसां धेहि। तथास्मदीयाया वाचः स्वाद्मानं स्वादुतां। अह्नां सुदिनत्वं शोभनदिनत्वं च धेहि। येषु ह्यींद्रादयो देवा इज्यंते तानि सुदिनानि। तेषां भावः सुदिनत्वं॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः॥

त्रिकद्रुकेष्विति चतुर्दशर्चमेकादशं सूक्तं गात्समदमैंद्रं। अत्रेयमनुक्रमणिका। त्रिकद्रुकेषु चतुष्कमष्ट्याद्यतिशाक्वरमंत्याष्टिर्वेति। आद्यायामष्टिश्छंदस्ततः षष्ठ्युत्तरा। अवशिष्टाः षड्युत्तरा अतिशक्वर्यः अंत्याष्टिर्वा॥ षोडशिशस्त्रे त्रिकद्रुकेष्विति तृचः। सूत्रितं। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं प्रो ष्वस्मै पुरोरथमिति तृचावतिछंदसो। आ० ६. २.। इति॥ अभिप्लवाख्येऽहनि मरुत्वतीये प्रतिपत्तृचस्य

त्रिकद्रुकेष्विति प्रथमा । दशमेऽहनीति खंडे सूत्रितं । आ त्वा रथं यथोतय इत्येतस्याः स्थाने त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति । आ० ८. १२. । इति ॥ आश्वमेधिके मध्यमेऽहनि मरुत्वतीय आद्या । तस्य विशेषान्वक्ष्याम इति खंडे सूत्रितं । त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । आ० १०. १०. । इति ॥ महाव्रतेऽपि माध्यंदिने सवने आच्छावाकस्य स्तोत्रियस्तृचः । त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति स्तोत्रियः । ऐ० आ० ५. १. । इति सूत्रितं ॥

॥ अग्निमसूक्ते प्रथमा ॥

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत्सोममपिबद्विष्णुना

सुतं यथावशत् ।

स ईं ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्चद्देवो देवं

सत्यमिंद्रं सत्य इंदुः ॥ १

त्रिऽकद्रुकेषु । महिषः । यवऽआशिरं । तुविऽशुष्मः । तृपत् ।

सोमं । अपिबत् । विष्णुना । सुतं । यथा । अवशत् ।

सः । ईं । ममाद । महि । कर्म । कर्तवे । महां । उरुं ।

सः । एनं । सश्चत् । देवः । देवं । सत्यं । इंद्रं । सत्यः ।

इंदुः ॥ १

गृत्समदो ब्रूते । महिषो महान् पूज्यस्तुविशुष्मो बहुबलस्तृपत् ॥ तृप प्रीणने तुदादिः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः ॥ तृप्यन् इंद्रस्त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु सुतमभिषुतं यवाशिरं यवमयैः सक्तुभिर्मिश्रितं ॥ आङ्पूर्वस्य श्रीणातेः क्विपि अपस्पृधेथामित्यादिना शिर इत्यादेशः ॥ तं सोमं विष्णुना सहापिबत् । यथावशत् । पूर्वं यथा तं सोममकामयत तथापिबत् ॥ वश कांतौ । बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः ॥ पीतः स सोमो महां महांतमुरुं तेजसा विस्तीर्णमीमेनमिंद्रं ममाद । अमादयत् । किमर्थं महि महद्वृत्रहननादिलक्षणं कर्म कर्तवे कर्तुं । सत्य इंदुः स्रवन् देवो दीप्यमानः स सोमः सत्यं यथार्थभूतं देवं सोमं कामयमानमिंद्रं सश्चत् ॥ सश्चतिर्व्याप्तिकर्मा ॥ व्याप्नोतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अध त्विषीमाँ अभ्योजसा क्रिविं युधाभवदा रोदसी

अपृणदस्य मज्मना प्र वावृधे।

अधत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिंद्रं

सत्य इंदुः ॥ २

अध। त्विषिऽमान्। अभि। ओजसा। क्रिविं। युधा।

अभवत्। आ। रोदसी इति। अपृणत्। अस्य।

मज्मना। प्र। ववृधे।

अधत्त। अन्यं। जठरे। प्र। ईं। अरिच्यत। सः। एनं।

सश्चत्। देवः। देवं। सत्यं। इंद्रं। सत्यः। इंदुः ॥ २

अध अथ सोमपानानंतरं त्विषीमान् दीप्तिमानिंद्र ओजसा बलेन क्रिविं नामासुरं युधा युद्धेनाभ्यभवत्। अभिभूतवान्। किंच स इंद्रो रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणत्। स्वतेजसा समंतात्पूरयामास। तथास्य पीतस्य सोमस्य मज्मना बलेन प्रवावृधे। प्रकर्षेण वर्धते। यद्वा अस्य क्रिवेरसुरस्य मज्मना सारेण रोदसी अपूरयत्। स इंद्रः सोमं द्वेधा विभज्यान्यं भागं स्वकीये जठरेऽधत्त। ईमेनमपरं भागं देवेभ्यः प्रारिच्यत। प्रारेचयत्। एतेनार्धमिंद्राय अर्धमन्येभ्यो देवेभ्य इत्युक्तं भवति। तथा तैत्तिरीयकं। यत्सर्वेषामर्धमिंद्रः प्रति तस्मादिंद्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तम इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववक्षिथ साकं वृद्धो वीर्यैः

सासहिर्मृधो विचर्षणिः।

दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिंद्रं

सत्य इंदुः ॥ ३

साकं। जातः। क्रतुना। साकं। ओजसा। ववक्षिथ। साकं।

वृद्धः। वीर्यैः। ससहिः। मृधः। विऽचर्षणिः।

दाता। राधः। स्तुवते। काम्यं। वसु। सः। एनं। सश्चत्।

देवः। देवं। सत्यं। इंद्रं। सत्यः। इंदुः॥ ३

क्रतुना कर्मणा प्रज्ञया वा साकं सह जातः साकमोजसा बलेन सह ववक्षिथ। विश्वं वोढुमिच्छसि॥ वहेः सनंतस्य लिटि मंत्रत्वादाम्न भवति॥ किंच त्वं वीर्यैः शत्रुहननादिलक्षणैः पराक्रमैः साकं सह वृद्धः प्रवृद्धो मृधो हिंसकान् संग्रामान्वा सासहिः॥ न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः॥ तेषामभिभविता। विचर्षणिः पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च विशेषेण द्रष्टा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वाणाय यजमानाय राधः साधकं काम्यं प्रार्थनीयं वसु धनं दाता सन् ववक्षिथेति समन्वयः। सैनमिति परोक्षनिर्देशः सिद्धार्थश्च॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तव त्यन्नर्यं नृतोऽप इंद्र प्रथमं पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतं।

यद्देवस्य शवसा प्रारिणा असुं रिणन्नपः।

भुवद्विश्वमभ्यादेवमोजसा विदादूर्जं शतक्रतुर्विदादिषं॥ ४

तव। त्यत्। नर्यं। नृतो इति। अपः। इंद्र। प्रथमं। पूर्व्यं॥

दिवि। प्रऽवाच्यं। कृतं।

यत्। देवस्य। शवसा। प्र। अरिणाः। असुं। रिणन्।

अपः।

भुवत्। विश्वं। अभि। अदेवं। ओजसा। विदात्। ऊर्जं।

शतक्रतुः। विदात्। इषं॥ ४

...तो सर्वेषां नर्तयितः हे इंद्र नर्यं नराणां हितकरं प्रथमं प्रततं ॥ प्रथमं प्रततमिति यास्कः ॥ पूर्व्यं पूर्वकालभवं त्वया कृतं । तव त्यत् तदपः कर्म दिवि स्वर्गलोके प्रवाच्यं । प्रकर्षेण वक्तव्यं । स्लाघनोयमित्यर्थः । किं तत् । देवस्य विजिगीषोरसुरस्यासुं प्राणं रिणन् हिंसन् त्वमपस्तेन निरुद्धान्युदकानि प्ररिणाः । प्रेरयः । इति यदेतत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः । परोक्षनिर्देशोऽवशिष्टः । स इंद्रो विश्वं व्याप्तमदेवं तमोरूपमसुरमोजसा बलेनाभिभुवत् । अभिभवतु । किंच शतक्रतुरिंद्र ऊर्जं बलं विदात् । इषं हविर्लक्षणमन्नं च विदात् । विदिर् लाभे शविकरणी । लेट्यडागमः ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ गार्त्समदे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रेदमेकोनविंशत्यृचं गार्त्समदं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । गणानामेकोना ब्राह्मणस्पत्यं तु बार्हस्पत्यास्तु इष्टलिंगाः पंचदश्यंत्ये त्रिष्टुभाविति । पंचदश्येकोनविंशी च त्रिष्टुभौ ॥ शिष्टा जगत्यः । यासु बृहस्पतिशब्दः श्रूयते ता बार्हस्पत्याः । शिष्टा ब्राह्मणस्पत्याः ॥ प्रातर्नुवाकेऽभिप्लव एतत्सूक्तं । सूत्रोदकमिति खंडे सूत्रितं । गणानां त्वा प्रथस्व यस्य । आ ४. ६. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमं ।
ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनं ॥ १

गणानां । त्वा । गणऽपतिं । हवामहे । कविं । कवीनां । उपमश्रवःऽतमं ।
ज्येष्ठऽराजं । ब्रह्मणां । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । ऊतिऽभिः । सीद । सदनं ॥ १

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोऽन्नस्य परिवृढस्य कर्मणो वा पते पालयितः गणानां देवादिगणानां संबंधिनं गणपतिं स्वीयानां पतिं। कवीनां क्रांतदर्शिनां कविं। उपमश्रवस्तमं। उपमीयतेऽनयेत्युपमा। सर्वेषामन्नानामुपमानं श्रवोऽन्नं यस्य स तथोक्तः। अतिशयेनोपमश्रवा उपमश्रवस्तमः॥ माङ् माने। आतश्चोपसर्गे करणेऽङ्प्रत्ययः। ङ्यापोः संज्ञाछंदसोरिति ह्रस्वत्वं॥ ज्येष्ठराजं। ज्येष्ठाः प्रशस्यतमाः। तेषां मध्ये राजंतं ब्रह्मणां मंत्राणां स्वामिनं त्वा त्वां हवामहे। अस्मिन्कर्मण्याह्वयामः। किंच नोऽस्माकं स्तुतीः शृण्वन् त्वमूतिभिः पालनैर्हेतुभूतैः सादनं। सीदंत्यस्मिन्निति सदनं। यज्ञगृहमासीद। उपविश॥

॥ अथ द्वितीया ॥

देवाश्चित्ते असुर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः।
उस्रा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता
ब्रह्मणामसि ॥ २

देवाः। चित्। ते। असुर्य। प्रऽचेतसः। बृहस्पते। यज्ञियं।
भागं। आनशुः।
उस्राःऽइव। सूर्यः। ज्योतिषा। महः विश्वेषां। इत्।
जनिता। ब्रह्मणां। असि॥ २

असुर्य असुराणां हंतः हे बृहस्पते प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ते त्वदीया देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञार्हं भागमानशुः। प्राप्नुवन्। यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतेर्विशेषणं। प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव संबंधिनो देवा इति योजनीयं। यद्वा प्रचेतसः। विभक्तिपरिणामः। प्रचेतसि त्वयि सति देवा यज्ञियं भागमानशिरे। कर्मविघ्नकारिणामसुराणां रक्षोघ्नमंत्रैरपाकरणात्। न वै ब्रह्मण्वद्रिष्यतीति श्रवणात्। ज्योतिषा तेजसा महो मंहनीयः सूर्य उस्रा इव। उस्राः किरणाः॥ स्फायितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः॥ यथा किरणान् जनयति तथा विश्वेषां सर्वेषां ब्रह्मणां मंत्राणां जनिता जनयितैवासि॥ जनितः मंत्र इति निपातनात्सिलोपः॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तं रथमृतस्य तिष्ठसि।
बृहस्पते भीमममित्रदम्भनं रक्षोहणं गोत्रभिदं स्वर्विदम् ॥ ३

आ। विऽबाध्य। परिऽरपः। तमांसि। च। ज्योतिष्मन्तं। रथं। ऋतस्य। तिष्ठसि।
बृहस्पते। भीमं। अमित्रऽदम्भनं। रक्षःऽहनं। गोत्रऽभिदं। स्वःऽविदं ॥ ३

हे बृहस्पते परिरपः। परितो रपः पापरूपं रक्षः। यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि। क्विप्॥ परिवदतो निंदकान् तमांसि च विबाध्य तेजसा निराकृत्य ज्योतिष्मंतं ज्योतिषा तद्वंतमृतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां भयंकरममित्रदंभनं शत्रूणां हिंसकं। तदेवाह रक्षोहणं रक्षसां हंतारं गोत्रभिदं मेघानां भेत्तारं स्वर्विदं स्वर्गस्य लंभकं रथमातिष्ठसि। अधितिष्ठसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्नवत्।
ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत्ते महित्वनम् ॥ ४

सुनीतिऽभिः। नयसि। त्रायसे। जनं। यः। तुभ्यं। दाशात्। न। तं। अंहः। अश्नवत्।
ब्रह्मऽद्विषः। तपनः। मन्युऽमीः। असि। बृहस्पते। महि। तत्। ते। महिऽत्वनं ॥ ४

हे बृहस्पते सुनीतिभिः। शोभनं नीतयो येषु ते सुनीतयः सन्मार्गाः। तैर्नयसि। अपेक्षितफलं प्रापयसि। त्रायसे। जनमापद्भ्यो रक्षसि च। यो यजमानस्तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दाशात् प्रयच्छेत्। दाशृ दाने। लेट्यडागमः॥ तमंहः पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा नाश्नवत्। न प्राप्नुयात्॥ अश्नोतेर्लेटि व्यत्ययेन परस्मैपदं। अडागमः॥ ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां मंत्राणां वा द्वेष्टुस्तपनस्तापकोऽसि। किंच मन्युमीर्मन्योः क्रोधस्य परेषां ज्ञानस्य वा हिंसकोऽसि॥ मीङ् हिंसायां। क्विप्॥ ते तव तत्तादृशं महि महत् प्रभूतं महित्वनं माहात्म्यमस्ति॥

॥ अथ पंचमी॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः।
विश्वा इदस्माद्ध्वरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि
ब्रह्मणस्पते॥ ५

न। तं। अंहः। न। दुःऽइतं। कुतः। चन। न।
अरातयः। तितिरुः। न। द्वयाविनः।
विश्वाः। इत्। अस्मात्॥ ध्वरसः। वि। बाधसे। यं।
सुऽगोपाः। रक्षसि। ब्रह्मणः। पते॥ ५

हे ब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्टु पालयिता त्वं यं जनं रक्षसि पालयसि तं जनमंहः आहंतव्यं दुःखं न बाधते। दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते। अरातयो हिंसकास्तं जनं कुतश्चन सर्वासु दिक्षु न तितिरुः॥ तिरतिर्हिंसाकर्मा। लिट्॥ न हिंसंति। तथा द्वयाविनः। मनस्यन्यत्क्रियायां चान्यदित्येतद्द्वयं येषामस्ति ते द्वयाविनो वंचकाः। तेऽपि तं जनं न बाधंते। किंच ध्वरसो वा हिंसिका विश्वाः सर्वाः सेनास्तदर्थं विबाधसे। विशेषेण बाधस एव॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे एकोनत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं नो गोपाः पथिकृद्विचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।
बृहस्पते यो नो अभि ह्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तु दुच्छुना
हरस्वती ॥ ६

त्वं । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय ।
मतिऽभिः । जरामहे ।
बृहस्पते । यः । नः । अभि । ह्वरः । दधे । स्वा । तं ।
मर्मर्तु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६

हे बृहस्पते त्वं नोऽस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत् सन्मार्गस्य भवसि । विचक्षणो विशेषेण द्रष्टा सर्वस्य । तव व्रताय त्वत्संबंधिने यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रैर्जरामहे । स्तुमः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ यः पुमान् नोऽस्मानभि अभिलक्ष्य ह्वरः ॥ ह्वृ कौटिल्ये । भावेऽसुन् ॥ कौटिल्यं दधे विदधाति तं स्वा स्वीया दुच्छुना दुर्बुद्धिर्हरस्वती वेगवती सती मर्मर्तु । मोचयतु ॥ मृङ् प्राणत्यागे । अंतर्भावितण्यर्थस्य यङ्लुकि लोटि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।
बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा ।
मर्तः । सानुकः । वृकः ।
बृहस्पते । अप । तं । वर्तय । पथः । सुऽगं । नः । अस्यै ।
देवऽवीतये । कृधि ॥ ७

उत वा अपि च हे बृहस्पते अरातीवाभिमुखमागमनवान् सानुकः समुच्छ्रितः॥ सानु समुच्छ्रितमिति यास्कः। नि० २, २४.॥ वृकः॥ वृक आदाने॥ धनादीनामादाता यो मर्त्यो मनुष्योऽनागसोऽपराधहीनान्नोऽस्मान् मर्चयात्॥ मर्चयतिर्हिंसाकर्मा॥ हिंस्यात्। तं मर्तं पथो वैदिकान्मार्गादपवर्तय। निवर्तय। नोऽस्माकमस्यै देववीतये। देवानां वीतिं सोमभक्षणमर्चयतीति देववीतिर्यज्ञः। अस्यै देववीतयेऽस्मै यज्ञाय नोऽस्माकं सुगं सुष्ठु गंतव्यं मार्गं कृधि। कुरु। यज्ञानुष्ठानाय सुमतिं देहीत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पर्तरधिवक्तारमस्मयुं।
बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुम्नमुन्नशन्॥ ८

त्रातारं। त्वा। तनूनां। हवामहे। अवऽस्पर्तः।
अधिऽवक्तारं। अस्मऽयुं।
बृहस्पते। देवऽनिदः। नि। बर्हय। मा। दुःऽएवाः।
उत्ऽतरं। सुम्नं। उत्। नशन्॥ ८

अवस्पर्तः उपद्रवेभ्यः पारयितः। यद्वा अवसा रक्षणेनापद्भ्यः पारयितः हे ब्रह्मणस्पते तनूनामंगानां पुत्रादीनां वा त्रातारं पालयितारमधिवक्तारमस्मासु पक्षपातेनाधिकं वक्तारमस्मयुं हविःप्रदानस्मान् कामयमानं त्वां हवामहे। अस्मिन्कर्मण्याह्वयामः किंच देवनिदो देवनिंदकानसुरान् निबर्हय। विनाशय। दुरेवा दुष्टगमना दुर्बुद्धयः शत्रव उत्तरमुत्कृष्टतरं सुम्नं सुखं मा उन्नशन्। मा व्याप्नुवंतु॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्या ददीमहि।
या नो दूरे तळितो या अरातयोऽभि संति जंभया ता अनप्नसः॥ ९

त्वया॑ । व॒यं । सु॒ऽवृधा॑ । ब्र॒ह्म॒णः॒ । प॒ते॒ । स्पा॒र्हा । वसु॑ ।
म॒नु॒ष्या॑ । आ । द॒दी॒म॒हि॒ ।
याः । नः॒ । दू॒रे । त॒ळितः॑ । याः । अरा॑तयः । अ॒भि ।
संति॑ । जं॒भय॑ । ताः । अ॒न॒प्नसः॑ ॥ ९

हे ब्रह्मणस्पते सुवृधा सुष्टु वर्धयित्रा त्वया हेतुना वयं स्पार्हा स्पृहणीयानि वसु धनानि मनुष्या ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थीबहुवचनस्याकारः ॥ मनुष्येभ्यो दातृभ्य आददीमहि । गृह्णीमहि ॥ आङो दोऽनास्यविहरण इत्यात्मनेपदं ॥ दूरे दूरदेशे या अरातयः याश्च तळितोऽतिकेऽरातयो नोऽस्मानभिसंति । अभि भवंति अनप्नसः कर्महीनान् ता अरातीस्तान् शत्रून् जंभय । नाशय ॥ जभि नाशने चुरादिः ॥ अत्र निरुक्तं । त्वया वयं सुवर्धयित्रा ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसूनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च नो दूरे तळितो याश्चांतिकेऽरातयोऽदानकर्माणो वादानप्रज्ञा वा जंभय ता अनप्नसोऽप्न इति रूपनाम । नि० ३. ११. । इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वया॑ व॒यमु॑त्त॒मं धी॑महे॒ वयो॒ बृह॑स्पते॒ पप्रि॑णा॒ सस्नि॑ना यु॒जा ।
मा नो॑ दुः॒शंसो॑ अभि॒दिप्सु॑रीशत॒ प्र सु॒शंसा॑
म॒तिभि॑स्तारिषीमहि ॥ १०

त्वया॑ । व॒यं । उ॒त्ऽत॒मं । धी॒म॒हे॒ । वयः॑ । बृह॑स्पते । पप्रि॑णा ।
सस्नि॑ना । यु॒जा ।
मा । नः॒ । दुः॒ऽशंसः॑ । अ॒भि॒ऽदिप्सुः॑ । ई॒श॒त॒ । प्र ।
सु॒ऽशंसाः॑ । म॒तिऽभिः॑ । ता॒रि॒षी॒म॒हि॒ ॥ १०

हे बृहस्पते पप्रिणा ॥ पॄ पालनपूरणयोः । आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः । छांदसो यणादेशः ॥ कामानां पूरकेन सस्निना शुद्धेन युजा सहायेन त्वया हेतुनोत्तमं वयो

हविर्लक्षणमन्नं वयं धीमहे । धारयामः ॥ धी धारणे । दैवादिकः ॥ दुःशंसो दुःशंसनोयोऽभिदिप्सुरभिदंभितुमभिभवितुमिच्छुः पुरुषो नोऽस्माकं मा ईशत । मा ईशिष्ट । मा भवतु ॥ ईश ऐश्वर्ये । लेव्यडागमः ॥ वयं मतिभिः स्तोत्रैः सुशंसाः शोभनशंसनोपेताः संतः प्रतारिषीमहि । प्रकर्षेण वर्धेमहि ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अनानुदो वृषभो जग्मिराहवं निष्टप्ता शत्रुं पृतनासु सासहिः ।

असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पते उग्रस्य चिद्दमिता वीळुहर्षिणः ॥ ११

अनुनुऽदः । वृषभः । जग्मिः । आऽहवं । निःऽतप्ता । शत्रुं । पृतनासु । ससहिः ।

असि । सत्यः । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पते । उग्रस्य । चित् । दमिता । वीळुऽहर्षिणः ॥ ११

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः । अनु पश्चाद्ददातीत्यनुदः । स यस्य नास्तीत्यननुदः । दात्रंतरशून्य इत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्षिता । आहवं ॥ आह्वयतेऽत्रेत्याहवो युद्धं ॥ आङि युद्धे । पा० ३. ३. ७३. । इत्यप्प्रत्ययः संप्रसारणं च ॥ तद्युद्धं जग्मिर्गंता ॥ आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः । लिड्वद्भावादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः ॥ शत्रुं शातयितारं निष्टप्ता । नितरां तस्य तापकः ॥ तृन्नंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः । निसस्तपतावनासेवने । पा० ८. ३. १०२. । इति षत्वं । तादौ च नितीति गतेः स्वरः ॥ पृतनासु संग्रामेषु सासहिः शत्रूणामभिभविता । एतादृशस्त्वं सत्यः सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वासि । ऋणया ऋणस्य यावयितासि ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । ययंतस्य क्विपि णिलोपे लोपो व्योर्वलीति वलोपः ॥ किंच उग्रस्य चित् ओजस्विनोऽपि दमितोपशमयिता वीळुहर्षिणो दृढहर्षस्य कामुकस्य नास्तिकस्य चिद्दमितासि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति।

बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः॥ १२

अदेवेन। मनसा। यः। रिषण्यति। शासां। उग्रः। मन्यमानः। जिघांसति।

बृहस्पते। मा। प्रणक्। तस्य। नः। वधः। नि। कर्म। मन्युं। दुःऽएवस्य। शर्धतः॥ १२

यः पुमान् अदेवेन देवानमन्यमानेन यद्वा आसुरवृत्तिविशिष्टेन मनसास्मान् रिषण्यति। हिनस्ति॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यतीति निपातितः॥ यश्चोग्रः पापचित्तो मन्यमान आत्मानं बहुमन्यमानः पुमान् शासामुक्थस्य शंसितारं। यद्वा अस्माकमाशंसां। शासितॄणामुग्र इति वा योजनीयं। अस्मान् जिघांसति। हंतुमिच्छति॥ हंतेः सन्यज्झनगमां सनीति दीर्घः॥ हे बृहस्पते तस्य वधः॥ वध्यतेऽनेनेति वध आयुधं॥ नोऽस्मान्मा प्रणक्। पृची संपर्के अम्विकरणी। व्यत्ययेनामागमः। चादिलोपः इति न निघातः। व्यत्ययेनाद्युदात्तः॥ किंच दुरेवस्य दुष्टगमनस्य शर्धतो बलवतः। यद्वा दुष्टाभिसंधेर्वेगं कुर्वतस्तस्य मन्युं क्रोधं ज्ञानं वा नि कर्म। त्वत्प्रसादाच्चिराकुर्मस्व॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गंता वाजेषु सनिता धनंधनं।

विश्वा इदर्यो अभिदिप्स्वोऽ३मृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथाँ इव॥ १३

नरेषु। हव्यः। नमसा। उपऽसद्यः। गंता। वाजेषु।

सनिता। धनंऽधनं।

विश्वाः। इत्। अर्यः। अभिऽदिप्स्वः। मृधः। बृहस्पतिः।

वि। ववर्ह। रथान्ऽइव॥ १३

स बृहस्पतिर्नरेषु संग्रामेषु हव्यो योद्धृभिः स्वरक्षणार्थमाह्वातव्यो नमसोपसद्यः सर्वैर्नमस्योपसदनीयः। किंच वाजेषु गंता। संग्रामेषु रक्षार्थं गमनशीलः। तथा धनं धनं सनिता संभक्ता दाता॥ तृनंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः॥ तथायं स्वामी बृहस्पतिरभिप्सोऽभिभवनेच्छावतीर्विश्वा इत् सर्वा एव मृधो हिंसकाः सेना रथानिव युद्धे वेगेन परकीयान्रथानिव विववर्ह। विशेषेण शिथिलीचकार। यद्वा इवशब्दश्चार्थे। रथांश्च विववर्ह॥ लडर्थे लिट्॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यं।

आविस्तत्कृष्व यदसत्त उक्थ्यं१ बृहस्पते वि परिरापो अर्दय॥ १४

तेजिष्ठया। तपनी। रक्षसः। तप। ये। त्वा। निदे।

दधिरे। दृष्टऽवीर्यं।

आविः। तत्। कृष्व। यत्। असत्। ते। उक्थ्यं। बृहस्पते।

वि। परिऽरपः। अर्दय॥ १४

हे बृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेन तिग्मया तपनी तापकारिण्या हेत्या रक्षसो राक्षसांस्तप। तापय। ये राक्षसा दृष्टवीर्यं युद्धेषु दृष्टपराक्रमं त्वां निदे निंदाया विषयं दधिरे। कृतवंतः। तान् तापयेति समन्वयः। ते तवोक्थ्यं१ सर्वैः प्रशंसनीयं यद्वीर्यमसत् पूर्वमासीत् तदधुनाविष्कृष्व। प्रकटीकुरु। तेन च वीर्येण परिरापः परिवदतो निंदकानसुरान् व्यर्दय। विशेषेण बाधस्व॥

बार्हस्पत्ये पशावेषा हविषोऽनुवाक्या। प्रदानानामिति खंडे सूत्रितं। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादित्युस्त्रिया उप वाचः सचंते। आ० ३. ७.। इति॥ एषैवाश्विनशस्त्र परिधानीया। सूत्रितं। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिधानीया। आ० ६. ५.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते पंचदशी ॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।
यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रं ॥ १५

बृहस्पते। अति। यत्। अर्यः। अर्हात्। द्युऽमत्।
विऽभाति। क्रतुऽमत्। जनेषु।
यत्। दीदयत्। शवसा। ऋतऽप्रजात। तत्। अस्मासु।
द्रविणं। धेहि। चित्रं ॥ १५

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्न हे बृहस्पते अर्यः श्रेष्ठो ब्राह्मणः सर्वान् कामानतीत्य यद्ब्रह्मवर्चसं तेजोऽर्हात्। पूजयेत्॥ अर्ह पूजायां। लेट्यडागमः॥ जनेषु ब्राह्मणेषु द्युमत् दीप्तियुक्तं क्रतुमत् ज्ञानोपेतं यद्ब्रह्मवर्चसं विभाति। विशेषेण दीप्यते। यच्च शवसा बलेन स्वाश्रयं जनं दीदयत्॥ दीदयतिर्दीप्तिकर्मा॥ दीपयति। चित्रं चायनीयं तद्ब्रह्मवर्चसरूपं द्रविणमस्मासु धेहि। निधेहि॥ यद्वा अर्य उदारोऽपि त्वया दत्तं धनमतीवार्हात्। अर्हयीत। यच्च त्वद्दत्तं धनं जनेषु तव स्तोत्रं कुर्वाणेषु दीप्तियुक्तं कर्मसाधनं च विभाति यच्च धनं शवसाश्वादिसंपद्धा दीदयत् स्वाश्रयं दीपयति तादृशं धनमस्मासु धेहि॥ तथा च ब्राह्मणं। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादित्येतया परिदध्यात्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामोऽतीवान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हति द्युमदिति द्युमदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजातेति दीदायेव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी भवतीति। ४. ११. ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठ एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

मा न स्तेनेभ्यो ये अभि द्रुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।
आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । द्रुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जगृधुः ।
आ । देवानां । ओहते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६

हे बृहस्पते नोऽस्मान् स्तेनेभ्यः । स्त्यानमस्ति येष्विति स्तेनाश्चौराः । तेभ्यो मा दाः । तान् दर्शयति । ये चौरा द्रुहः प्राणद्रोहस्य पदे स्थाने निरामिणो नितरां रमणशीला रिपवो हिंसकाः संतोऽन्नेषु परकीयेष्वभिजागृधुः । अभिकांक्षंति ॥ गृधु अभिकांक्षायां । लिटि रूपं ॥ ये च देवानां वि व्रयो विशेषेण वर्जनं ॥ व्री वृ इति धातू वर्जने वर्तेते । य एवं विद्वान् दक्षिणां प्रतिगृह्णाति नैनं दक्षिणा वृणातीत्येकस्य वर्जनार्थे दृष्टस्यापि वर्जनार्थत्वं ॥ तत् हृदि स्वकीये हृदय आ ओहते । आवहंति । देवानां यागान् स्तुतींश्च न करवामेति मन्यंत इति यावत् । तेभ्योऽस्मान् मा दा इति समन्वयः । ये पुमांसः साम्नः साममयाद्वक्तः परः परस्तादन्यदुत्कृष्टं साम यद्रक्षोघ्नं । साम वै रक्षोहेति । न विदुः । न जानंति । किंतु सर्वसाधकं साम त्वामेव विदुषोऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा दाः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजनत्साम्नःसाम्नः कविः ।
स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हंता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७

विश्वे॑भ्यः। हि। त्वा। भुव॑नेभ्यः। परि॑। त्वष्टा॑। अजनत्।
साम्नः॑ऽसाम्नः। कविः॥
सः। ऋणऽचित्। ऋणऽयाः। ब्रह्म॑णः। पतिः॑। द्रुहः।
हंता। महः। ऋतस्य॑। धर्तरि॑॥ १७

हे ब्रह्मणस्पते त्वष्टा प्रजापतिर्विश्वेभ्यो भुवनेभ्यस्परि सर्वेभ्यो भूतजातेभ्य उत्कृष्टं त्वामजनद्धि। अजोजनत् खलु। ततस्त्वं साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः कविः॥ कु शब्दे। अच इरिति इप्रत्ययः॥ उच्चारयिता कर्तासि। यद्वा कविः क्रांतदर्शी त्वष्टा साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः सारेणः त्वामजीजनत्। किंच स ब्रह्मणस्पतिर्महो महत ऋतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारके यजमाने ऋणचित् स्तोतृकामम्रणमिव चिनोतीति ऋणचित्। किंच ऋणयाः पापरूपस्य ऋणस्य यावयिता पृथक्कर्ता च द्रुहः कर्मणो द्रोग्धुरसुरस्य हंता भवेति॥

॥ अष्टादशी॥

तव॑ श्रिये व्य॑जिहीत पर्व॑तो गवां॑ गोत्रमुदसृ॑जो यद॑ंगिरः।
इंद्रे॑ण युजा तम॑सा परी॑वृतं बृहस्पते निरपामौब्जो
अर्ण॑वं॥ १८

तव॑। श्रिये। वि। अजिहीत। पर्व॑तः। गवां॑। गोत्रं।
उत्ऽअसृ॑जः। यत्। अंगिरः।
इंद्रे॑ण। युजा। तम॑सा। परि॑ऽवृतं। बृहस्पते। निः।
अपां। औब्जः। अर्ण॑वं॥ १८

अंगिर आंगिरस हे बृहस्पते गवामावारको वलेनाधिष्ठितः पर्वतस्तव श्रिय आश्रयणार्थं व्यजिहीत। विवृतद्वारतामगच्छत्। ततस्त्वं यदा गोत्रं॥ इनित्रकत्यचश्चेति समूहार्थे त्रप्रत्ययः॥ गवां समूहमुदसृजः। निरगमयः। तदेंद्रेण युजा

सहायेन युक्तस्त्वं तमसा वृत्रासुरेण परीवृतं परित आक्रांतमपामयनं स्थानभूतं मेघं निरौब्जः । नितरामधोमुखमकार्षीः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यंता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।
विश्वं तद्भद्रं यदवंति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १९

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यंता । सुऽउक्तस्य । बोधि ।
तनयं । च । जिन्व ।
विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवंति । देवाः । बृहत् । वदेम ।
विदथे । सुऽवीराः ॥ १९

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणां स्तोत्राणामधिपते अस्य जगतो यंता नियामकस्त्वं सूक्तस्यास्मदीयमिदं ब्राह्मणस्पत्यं सूक्तं बोधि । बुध्यस्व । त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिलक्षणं संतानं जिन्व ॥ जिवि प्रीणनार्थः । लोटि रूपं ॥ प्रीणय । भवादृशा देवा यदवंति रक्षंति तत्तादृशं विश्वं भद्रं कल्याणं भवति । अतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो बृहत्प्रभूतमिदं स्तोत्रं वदेम । ब्रूयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अस्य ऋषिच्छंदोदेवताविनियोगपुरःसरं सप्रश्नो व्याख्यायते ॥ गात्संमदस्य द्वितीयमंडलस्य तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रैकं सूक्तं व्याकृतं । सेमामिति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । सेमां षोडशांत्या त्रिष्टुप् द्वादशी च सैंद्री चेति । मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः । द्वादशीषोडश्यौ त्रिष्टुभौ । शिष्टाश्चतुर्दश जगत्यः । ब्राह्मणस्पत्यं हेत्युक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषयेदमादीनि त्रीणि सूक्तानि ब्राह्मणस्पत्यानि । अस्य सूक्तस्य द्वादश्यैंद्री इंद्रदेवत्या । चशब्दाद्ब्राह्मणस्पत्या च ॥ सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विशेषतस्तु लिंगादवगंतव्य ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

सेमामविड्ढि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा ।
यथा नो मीढ्वान्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो
मतिं ॥ १

सः । इमां । अविड्ढि । प्रऽभृतिं । यः । ईशिषे । अया ।
विधेम । नवया । महा । गिरा ।
यथा । नः । मीढ्वान् । स्तवते । सखा । तव । बृहस्पते ।
सीसधः । सः । उत । नः । मतिं ॥ १

हे ब्रह्मणस्पते यस्त्वमीशिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि स त्वमिमामस्मदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण भृतां स्तुतिमविड्ढि । प्राप्नुहि ॥ अवतेः प्राप्त्यर्थस्य लोट्येतद्रूपं ॥

वयं च त्वमया अनया ॥ छांदसो वर्णलोप ॥ नवया नूतनया प्रत्यग्रया मह्ना महत्या गिरा वेदरूपया स्तुतिलक्षणया वाचा विधेम । परिचरेम ॥ विधतिः परिचरणकर्मा ॥ उत अपि च नोऽस्माकं मध्ये मीढ्वान् सेक्ता स्तुतेर्वर्षिता । कर्तेति यावत् । तव सखा मित्रभूतः सन् यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवते । त्वां स्तौति । हे बृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मंत्रस्य स्वामिन् स त्वं नोऽस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीषधः । साधय ॥ छांदसे लुङि चङ्येतद्रूपं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो नंत्वान्यनंमन्न्योजंसोतादर्दर्मन्युना शंबराणि वि ।

प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविंशद्वसुमन्तं वि पर्वतं ॥२

यः । नंत्वानि । अनंमत् । नि । ओजंसा । उत । अदर्दः ।

मन्युना । शंबराणि । वि ।

प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च ।

अविंशत् । वसुऽमन्तं । वि । पर्वतं ॥ २

यो ब्रह्मणस्पतिर्नंत्वानि नमनीयानि राक्षसादीन्योजसा बलेन न्यनमत् । नितरामनमयत् । प्रह्वीभूतान्यकरोत् । उत अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्मन्युना क्रोधेन वा ॥ मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणो वधकर्मणो वा । नि० १० २९. । इति यास्कः ॥ शंबराणि ॥ मेघनामैतत् ॥ मेघान् व्यदर्दः । वर्षणार्थं विदारितवान् ॥ दॄ विदारण इत्यस्माद्यलुङ्लुगंताल्लङ्येतद्रूपं ॥ तदनंतरमच्युतानि नैश्चल्येन मेघेऽवस्थितान्युदकानि प्राच्यावयत् । प्रकर्षेणागमयत् । मेघान्निरगमयदित्यर्थः । तथा वसुमंतं गोरूपधनवंतं पर्वतं वलनान्नासुरेण विलद्वारे पिधानार्थं निहितं शिलोच्चयं आ च आभिमुख्येन चेत् ॥ चशब्दश्चेदर्थः । समुच्चयार्थत्वे तु चवायोगे प्रथमेति पूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वं स्यात् अस्य च सर्वानुदात्तत्वं । चेदर्थे तु निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः सिध्यति ॥ व्यविशत् । विशेषेण प्रविशति तदानीं तद्गोरूपं धनं प्राप्नोदित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तद्देवानां देवतमाय कर्त्वमश्रथ्नन्दृड़्हाव्रदंत वीड़िता।

उद्गा आजदभिनद्ब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः॥ ३

तत्। देवानां। देवऽतमाय। कर्त्वं। अश्रथ्नन्। दृड़्हा।

अव्रदंत। वीड़िता।

उत्। गाः। आजत्। अभिनत्। ब्रह्मणा। वलं। अगूहत्।

तमः। वि। अचक्षयत्। स्व१रिति स्वः॥ ३

देवानामिंद्रादीनां मध्ये देवतमायातिशयेन दानादिगुणयुक्ताय॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ इदमस्य ब्रह्मणस्पतेस्तत्कर्त्वं कर्तव्यं कर्म। किं पुनस्तदिति चेदुच्यते। दृड़्हा दृढानि पर्वतादीन्यश्रथ्नन्॥ श्रंथ विमोचनप्रतिहर्षणयोः। अस्य बलेन श्रथितानि शिथिलान्यभवन्॥ तथा वीड़िता संस्तंभितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि॥ वीड़यतिश्च व्रीड़यतिश्च संस्तंभकर्माणाविति यास्कः। नि० ५. १६.॥ अव्रदंत। मृदून्यभवन्॥ व्रदतिर्मृदूभावकर्मा॥ अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्वलेनापहृता गा उदाजत्॥ अज गतिक्षेपणयोः॥ देवान्प्रत्युदगमयत्। तथा ब्रह्मणात्मीयेन मंत्रेण वलं सर्वस्यावरकमसुरमभिनत्। मंत्रस्य सामर्थ्येनाभैत्सीत् तदनंतरं वलेनोत्पादितं तमो ध्वांतमगूहत्॥ गुहू संवरणे॥ गूढमदृश्यमकरोत्। तदनंतरं स्वरादित्यं व्यचक्षयत्। तमसो निराकरणेन तत्सम्यदर्शयत्॥ चष्टिः पश्यतिकर्मा॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत्।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणं॥ ४

अश्मऽआस्यं। अवतं। ब्रह्मणः। पतिः। मधुऽधारं।

अभि। यं। ओजसा। अतृणत्।

तं। एव। विश्वे। पपिरे। स्वःऽदृशः। बहु। साकं।
सिसिचुः। उत्सं। उद्रिणं॥ ४

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिः पालयिता देवोऽश्मास्यमश्मवद्दृढतरास्यं। यास्कस्त्वाह। अश्नवंतमास्यंदनवंतं। नि० १०. १३.। इति व्यापनवंतमासेचनवंतमिति तस्यार्थः। मधुधारं मधुमादयित्री उदकधारा यस्य तादृशमवतमवस्तात्ततं विस्तृतं यं मेघमोजसा बलेनाभ्यतृणत्॥ उतृदिर् हिंसानादरयोः॥ अहिंसीत्। वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः। तमेव मेघं विश्वे सर्वे स्वर्दृशः। स्वरादित्यः। तस्य संबंधिनो द्रष्टारो रश्मयः पपिरे। घर्मकाले पिबंति। मेघेन वृष्टस्योदकस्य पानात्तमेव पिबंतीत्युच्यते। ते च रश्मयो वर्षास्वुत्समुत्सेचनवंतमुद्रिणमुदकवंतं मेघं साकं सह युगपदेव बहु सिसिचुः। घर्मकाले यत्पीतं ततोऽपि बहुतरं सहस्रगुणितं सिंचंतीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरो वरंत वः।
अयतंता चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना
ब्रह्मणस्पतिः॥ ५

सना। ता। का। चित्। भुवना। भवीत्वा। मात्ऽभिः।
शरत्ऽभिः। दुरः। वरंत। वः।
अयतंता। चरतः। अन्यत्ऽअन्यत्। इत्। या। चकार।
वयुना। ब्रह्मणः। पतिः॥ ५

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं सना सनातनानि ता तानि का चित् कानि चित् ब्रह्मणस्पतेः प्रज्ञानानि भुवना भुवनानां॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक्॥

सुवनास्सुदकानां भवीता भाव्यानां दुरो द्वाराणि माद्भिं मौसैः॥ पद्दन्नित्यादिना मासशब्दस्य मास्भावः। स्ततवस्रासोषसां च त दृश्यते। पा० ७. ४. ४८. २.। इति तत्वं॥ शरद्भिः संवत्सरैश्च वरंत। विहखंति। तत्काले वर्षणार्थं मेघद्वारा-ख्युद्घाटयंतीत्यर्थः। कानि पुनस्तानि। ब्रह्मणस्पतिर्यां यानि वयुना॥ ज्ञाननामैतत्॥ ज्ञानानि मंत्रविषयाणि चकार। क्षतवान्। तदनंतरमयतंता अयतमानावप्रयत्नादुभौ लोकौ द्यौश्च पृथिवी च अन्यदन्यदित् अन्यदन्यदेव पृथिवी वृष्टिजलं दिव्यमुदकं द्यौरुदककार्यं हविर्लक्षणं पार्थिवमन्नं एवं परस्परव्यतिहारेण चरतः। भुंजाते॥ चर गतिभक्षणयोः॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अभिनक्षंतो अभि ये तमानशुर्निधिं पणीनां परमं गुहा हितं

ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यानृता पुनर्यत उ आयन्तदुदीयुराविशं॥६

अभिऽनक्षंतः। अभि। ये। तं। आनशुः। निऽधिं।

पणीनां। परमं। गुहा। हितं।

ते। विद्वांसः। प्रतिऽचक्ष्यं। अनृता। पुनः। यतः।

ऊं इति। आयन्। तत्। उत्। ईयुः। आऽविशं॥६

गोसमूहे पणिभिरसुरैरपहृते सति पणीनां स्थानं सरमाख्यया देवशुन्या ज्ञात्वा ब्रह्मणस्पतिना सृष्टा अंगिरसस्तत्स्थानं प्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मिता मायाश्च दृष्ट्वा असुरनिवासस्थानं स्वहस्तोद्भूतेनाग्निना दग्ध्वा प्रत्यागच्छन्। तदेतदृचेनो-च्यते। अभिनक्षंतोऽभितो गच्छंतो येऽगिरसस्तं निधिं गोसमूहरूपं निधानं धनं परमसुत्कृष्टं पणीनां॥ तृतीयार्थे षष्ठी॥ पणिभिर्गुहायां निहितं स्थापित-मभ्यानशुः। अभिलक्ष्यानशिरे। प्राप्नुवंतः। विद्वांसोऽभिज्ञास्तेऽगिरसोऽनृता अनृतान्यसुरैः कृता मायाः प्रतिचक्ष्य दृष्ट्वा आविशमावेष्टुं प्रवेष्टुं यत उ यत एव स्थानादायन् अगच्छन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः। उदगच्छन्। उत्कर्षेण प्राप्ताः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ऋतावानः प्रतिचक्ष्यानृता पुनरात आ तस्थुः कवयो महस्पथः।
ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि नकिः षो अस्त्यरणो जहुर्हि तं ॥ ७

ऋतऽवानः। प्रतिऽचक्ष्य। अनृता। पुनः। आ। अतः।
आ। तस्थुः। कवयः। महः। पथः।
ते। बाहुऽभ्यां। धमितं। अग्निं। अश्मनि। नकिः।
सः। अस्ति। अरणः। जहुः। हि। तं ॥ ७

ऋतावानः। ऋतमिति सत्यनामधेयं। तद्वंतः कवयः क्रांतदर्शिनः सर्वज्ञा अंगिरसोऽनृता अनृतानि प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा अतोऽस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवो महस्पथो महतो मार्गान् प्रति आतस्थुः। अवतस्थिरे। अवतिष्ठमानाश्च ते बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धमितं संधनोत्पादितं प्रज्वालितमग्निमश्मनि पणीनां निवासभूते शिलोच्चये जहुः। दग्धुं त्यक्तवंतः खलु। अरणोऽरमयिता दाहेन दुःखकारी सोऽग्निः पूर्वं तत्र नकिरस्ति। न विद्यते। अविद्यमानमग्निं स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य तत्र प्रचिक्षिपुरित्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना।
तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः ॥ ८

ऋतऽज्येन। क्षिप्रेण। ब्रह्मणः। पतिः। यत्र। वष्टि। प्र।
तत्। अश्नोति। धन्वना।
तस्य। साध्वीः। इषवः। याभिः। अस्यति। नृऽचक्षसः।
दृशये। कर्णऽयोनयः ॥ ८

ऋतं सत्यमेव ज्या यस्य तेन क्षिप्रेषूणां क्षेपकेन धन्वना धरणभूतेन धनुषा ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पालयिता देवो यत्र यस्मिन्विषये वष्टि कामयते तत्प्राप्नोति । प्रकर्षेण व्याप्नोति ॥ अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्ता इषवो भवंति याभिरिषुभिर्ब्रह्मणस्पतिरस्यति । राक्षसादीन् क्षिपति । कीदृश्यस्ताः । नृचक्षसो नॄन् पश्यतः । उपलक्षणमेतत् । सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतेर्दृशये दर्शनाय ज्ञानाय जाताः कर्णयोनयः श्रोत्रेंद्रियेण ग्राह्या मंत्रभूता आकर्णकृष्टा वा बाणाः ब्रह्मणस्पतिर्मंत्रैरेव सर्वं साधयतीति भावः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स संनय स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि
ब्रह्मणस्पतिः ।
चाक्ष्मो यद्वाजं भरते मती धनादित्सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९

सः । संऽनयः । सः । विऽनयः । पुरःऽहितः । सः ।
सुऽस्तुतः । सः । युधि । ब्रह्मणः । पतिः ।
चाक्ष्मः । यत् । वाजं । भरते । मती । धना । आत् । इत् ।
सूर्यः । तपति । तप्यतुः । वृथा ॥ ९

पुरोहितो देवैः पुरतोऽत्र स्थापितः स ब्रह्मणस्पतिः संनयः विश्लिष्टानां मंत्रैः संगमयिता भवति । विनयः संगतानां विविधं नेता पृथक्कर्तापि स एव । तथा सुष्टुतः शोभनं स्तोतृभिः स्तुतश्च भवति । तथा युधि संग्रामे स स्तोतॄणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः । यद्यदा चाक्ष्मः ॥ चष्टेः क्षमतेर्वा ॥ सर्वस्य द्रष्टा सर्वसहो वा ब्रह्मणस्पतिर्वाजमन्नं मती मननीयं प्रशस्तं धना धनं च स्तोतॄणामर्थाय भरते । बिभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति । आदित् अनंतरमेव तप्यतुस्तापकः सूर्यो वृथा । अनायासवचनमेतत् । अनायासेन तपति । दीप्यते । ब्रह्मणस्पतिना दत्तैरन्नैर्धनैश्च यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं केवलं हवींषि भुंजान एव वर्तत इत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।
इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुंजते
विशः ॥ १०

विऽभु । प्रऽभु । प्रथमं । मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः ।
सुऽविदत्राणि । राध्या ।
इमा । सातानि । वेन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः ।
उभये । भुंजते । विशः ॥ १०

विभु विभूनि व्याप्तानि प्रभु प्रभूणि प्रौढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि। एवंभूतानि मेहनावतो वर्षणवतो वृष्टिप्रदस्य बृहस्पतेर्बृहतो मंत्रस्य पालयितुः संबंधीनि सुविदत्राणि ॥ विद्लृ लाभे । सुविदेः कत्रन् । उ० ३, १०९. ॥ सुष्ठु लब्धव्यानि ॥ सुविदत्रं धनं भवतीति यास्कः ॥ राध्या राध्यानि सम्यक् साधनीयानि। प्राप्तव्यानीति यावत् । इमा सातानीमानि धनानि वेन्यस्य कमनीयस्य वाजिनोऽन्नवतो ब्रह्मणस्पतेः ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि । येन धनेनोभय उभयविधा जनाः स्तोतारो यजमानाश्च देवा मनुष्याश्च वा विशो निविष्टाः संतो भुंजते । भोगान् लभंते । तत्सर्वं ब्रह्मणस्पतिना दत्तमित्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

योऽवरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रण्वः शवसा ववक्षिथ ।
स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृथु विश्वेदु ता
परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११

यः । अवरे । वृजने । विश्वऽथा । विऽभुः । महां ।
उं इति । रण्वः । शवसा । ववक्षिथ ।
सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वा । इत् ।
उं इति । ता । परिऽभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११

विश्वथा सर्वप्रकारेण विभुर्व्याप्तो रण्वो रमयिता स्तोतव्यो वा यो ब्रह्मणस्पतिरवरे निकृष्टे वृजने वर्जनहेतुभूते बले वर्तमानं। दुर्बलमिति यावत्। महां महांतं च॥ छांदसो वर्णलोपः॥ उभयविधं स्तोतारं शवसात्मीयेन बलेन ववक्षिथ। वोढुमिच्छति। सर्वदा वहतीति यावत्॥ वहतेः सनंतस्य लिट्येतद्रूपं। पुरुषव्यत्ययः॥ स देवो दानादिगुणयुक्तो देवान् प्रति सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः सन् पृथु पप्रथे। अत्यंतं प्रथते। यशसा विस्तीर्णो भवतीति यावत्। यस्मादेवं तस्माद्विश्वेदु सर्वाण्येव ता तानि सर्वाणि भूतजातानि परिभूः परिभवन् अभिभवन् वर्तत इति शेषः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनंति व्रतं वां ।
अच्छेंद्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजेव वाजिना जिगातं ।
विश्वं । सत्यं । मघऽवाना । युवोः । इत् । आपः । चन ।
प्र । मिनंति । व्रतं । वां ।
अच्छ । इंद्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नं ।
युजाऽइव । वाजिना । जिगातं ॥ १२

हे मघवाना। मघमिति धननाम। तद्वंताविंद्राब्रह्मणस्पती युवोरित् युवयोरेव विश्वं सर्वं स्तोत्रं सत्यं यथार्थं। स्तुत्या यद्यद्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानमेव न त्वारोपितमित्यर्थं। तथा चनेत्येतत्पदद्वयसमुदायः एकपदं त्वध्यापकसांप्रदायिकं यद्येव शब्दस्य पूर्वपदे न। आपश्च आपोऽपि। उपलक्षणमेतत्। एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि वां युवयोर्व्रतं कर्म न प्रमिनंति। न हिंसंति॥

मीङ् हिंसायां क्र्यादिकः । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्वं ॥ हे इंद्राब्रह्मणस्पती मोऽस्माकं हविरच्छाभिमुख्येन जिगातं । गच्छतं । आगच्छतमिति यावत् ॥ जिगातिर्गतिकर्मा । जौहोत्यादिकः ॥ तत्र दृष्टांतः । युजेव वाजिना । युजा रथे नियुक्तौ वाजिनौ वेजनवंतावश्वावच्छं घासं प्रति यथा स्वयमेव शीघ्रं गच्छतस्तद्वत् शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥ युजेवेत्यत्र सुपां सुलुगिति प्रथमाद्विवचनस्याकारः । तृतीयायां हि सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उताशिष्ठा अनु शृण्वन्ति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।

वीळुद्वेषा अनु वश ऋणमाददिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥ १३

उत । आशिष्ठाः । अनु । शृण्वन्ति । वह्नयः । सभेयः । विप्रः । भरते । मती । धना ।

वीळुऽद्वेषाः । अनु । वशा । ऋणं । आऽददिः । सः । ह । वाजी । संऽइथे । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १३

उत अपि च आशिष्ठा आशुतराः शीघ्रगामिनो वह्नयः ॥ अश्वनामैतत् ॥ वोढारो ब्रह्मणस्पतेरश्वा अनु शृण्वंति । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमनुक्रमेण शृण्वंति । यद्वा ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वंति । अतस्ते तमस्मदीयं यज्ञं प्रापयंत्विति शेषः । सभेयः सभायां साधुः ॥ ढश्छंदसीति ढः ॥ विप्रो मेधावी अध्वर्युर्होता वा मती मत्या मननीयेन स्तोत्रेण ॥ सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ धना हविर्लक्षणानि धनानि तस्मै ब्रह्मणस्पतये भरते । बिभर्ति । संपादयतीति यावत् । यद्वा स्तोत्रेण धनानि भरते । बिभर्ति पोषयति । असौ वीळुद्वेषाः । वीळून् दृढान् प्रबलान् राक्षसादीन् द्वेष्टीति तादृशो ब्रह्मणस्पतिर्वशा वशया गोः ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् । ऋत्यक इति प्रकृतिभावः । ऋणमस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयमवदानात्मकमनुक्रमेणाददिरादाता भवत्विति शेषः । अवदानस्य ऋणत्वं च तैत्तिरीये

त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्य इत्यादिना स्पष्टमाम्नातं। यद्वा अनुरानुगुण्ये। वशा वशस्य कामस्याभिलाषस्यानुगुणमादाता भवत्विति योज्यं। इयर्द्रः प्रसिद्धौ ॥ स खलु ब्रह्मणस्पतिः समिथे। संयंति संगच्छंतेऽस्मिन्नाहुतिभिर्देवा इति समिथो यज्ञः। तस्मिन्वाजी अन्नवान् तस्माद्धविष आदाता भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः।

यो गा उदाजत्स दिवे चाभजन्महीव रीतिः

शवसासरत्पृथक् ॥ १४

ब्रह्मणः। पतेः। अभवत्। यथाऽवशं। सत्यः। मन्युः।

महि। कर्म। करिष्यतः।

यः। गाः। उत्ऽआजत्। सः। दिवे। वि। च। अभजत्।

महीऽइव। रीतिः। शवसा। असरत्। पृथक् ॥ १४

महि महत्कर्म करिष्यतो ब्रह्मणस्पतेर्मन्युर्मननसाधनो मंत्र क्रोधो वा यथावशं यथाकामं सत्योऽवितथोऽभवत्। स यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः। यो ब्रह्मणस्पतिः पणिभिरपहृता गा उदाजत्। उदगमयत् गुहाया निरगमयदित्यर्थः। स ब्रह्मणस्पतिर्दिवे द्युलोकाय तत्रत्येभ्यो देवेभ्य इत्यर्थः। व्यभजत्। ता गा विभक्ताश्चाकरोत्। स च गोसमूहो महीव रीतिः। महती स्रुतिरिव ॥ रीङ् स्रवणे ॥ यथा गंगादीनां स्रोतो विभक्तं सत् निम्नदेशाभिमुखं प्रसरति तथा शवसात्मीयेन बलेन तत्तद्देवगृहं पृथक् विभिन्नोऽसरत्। अगच्छत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्योई वयस्वतः।

वीरेषु वीराँ उप पृङ्धि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे

हवं ॥ १५

ब्रह्म॑णः । पते॒ । सु॒ऽयम॑स्य । वि॒श्वहा॑ । रा॒यः । स्या॒म॒ ।
र॒थ्यः॑ । वय॑स्वतः ।
वी॒रेषु॑ । वी॒रान् । उप॑ । पृ॒ङ्धि॒ । नः॒ । त्वं । यत् । ईशा॑नः ।
ब्रह्म॑णा । वेषि॑ । मे॒ । हव॑म् ॥ १५

हे ब्रह्मणस्पते मंत्राधिपते सुयमस्य सुष्ठु नियंतव्यस्य वयस्वतोऽन्नयुक्तस्य रायो धनस्य विश्वहा विश्वेषु सर्वेष्वहःसु रथ्योऽधिपतयः स्याम । भूयास्म । रथा एषां संतीति रथ्यः छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः ॥ अपि च नोऽस्माकं वीरेषु वीर्योज्ज तेऽस्मदीयेषु पुत्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वमुप पृंधि । संपृक्तान् कुरु । उत्पादय ॥ पृची संपर्के । रौधादिकं ॥ वयं पौत्रानपि लभेमहीति यावत् । ईशानः सर्वस्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा ॥ अन्ननामैतत् ॥ हविर्लक्षणेनान्नेन सह मे हवं मदीयं स्तुतिलक्षणमाह्वानं वेषि । कामयसे ॥ वी गतिप्रजननकांत्यसनखादनेषु ॥ अतो मयोक्तं कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य य॒न्ता सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जिन्व ।
विश्वं॒ तद्भ॒द्रं यदव॑न्ति दे॒वा बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ १६ ॥

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । त्वम् । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्य॑ । बो॒धि॒ ।
तन॑यम् । च॒ । जि॒न्व॒ः ।
विश्व॑म् । तत् । भ॒द्रम् । यत् । अव॑न्ति । दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ ।
वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ । १६

हे ब्रह्मणस्पते यंता सर्वस्य जगतो नियंता त्वमस्य सूक्तस्येदं सूक्तं ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ बोधि । बुध्यस्व । बुद्ध्वा तनयं पुत्रं चास्मभ्यं जिन्व । प्रेरय ॥ जिविः प्रीणनार्थः । अत्र प्रेरणे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ यद्भद्रं कल्याणं देवाः सर्वेऽवंति रक्षंति विश्वं सर्वं तद्भद्रं

व जिन्वेति शेषः। वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्राभिरुपेताः संतो बृहत् प्रौढं स्तोत्रं विदथे। विदंति यष्टव्यतयास्मिन्देवान् जानंतीति विदथो यज्ञः। तस्मिन् वदेम। ब्रूयास॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः॥

इंधान इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं जागतं ब्राह्मणस्पत्यं। तथा चानुक्रांतं। इंधानः पंच जागतं त्विति। लैंगिको विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इंधानो अग्निं वनवद्वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत्।

जातेन जातमति स प्र संसृते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः॥ १

इंधानः। अग्निं। वनवत्। वनुष्यतः। कृतऽब्रह्मा।

शूशुवत्। रातऽहव्यः। इत्।

जातेन। जातं। अति। सः। प्र। संसृते। यंऽयं। युजं।

कृणुते। ब्रह्मणः। पतिः॥ १

अग्निमिंधानो ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थमग्निं प्रज्वलयन्यजमानो वनुष्यतो हिंसिष्यतो हिंसां कुर्वतो वा शत्रून्वनवत्। वनुयात् हिंस्यात्॥ वनुष्यतिर्हंतिकर्मेति यास्कः। इदिति चार्थे॥ कृतब्रह्मा। ब्रह्म स्तोत्रं कृतं येन स तथोक्तः। रातहव्यः। रात दत्तं हव्यं हविर्येन। एवंभूतः सन् शूशुवत्। वर्धते॥ टुओश्वि गतिवृद्ध्योः। अभ्यासस्यांताल्लुङि रूपं॥ तथा यजमानो जातेन पुत्रेण जातं जनितस्तत्पादितं स्वस्य पौत्रमति प्रसर्सृते। अतीत्य सृष्टं प्रसरति। पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीवेदित्यर्थः॥ सर्तेर्यङ्लुगंताद्व्यत्ययेनात्मनेपदं॥ यंयं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन युजं सखायं कृणुते। कुरुते। स समान एव भवतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

वीरेभिर्वीरान्वनवद्वनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद्बोधति त्मना।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः॥ २

वीरेभिः। वीरान्। वनवत्। वनुष्यतः। गोभिः। रयिं।

पप्रथत्। बोधति। त्मना।

तोकं। च। तस्य। तनयं। च। वर्धते। यं॒ऽयं। युजं।

कृणुते। ब्रह्मणः। पतिः॥ २

स यजमानो वीरेभिर्वीरैरात्मीयैः पुत्रैर्वनुष्यतो हिंसतो वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत्। वनुयात् हिंस्यात्। अपि च गोभिः संहितं धनं पप्रथत्। प्रथयति विस्तारयति॥ प्रथयतेर्लुङि चङ्येतद्रूपं॥ तथा त्मना आत्मनैव बोधति। सर्वं जानाति। अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः। किंच तस्य यजमानस्य तोकं पुत्रस्तनयं॥ विभक्तिव्यत्ययः॥ तनयस्तत्पुत्रश्च वर्धते। प्रवृद्धो भवति। यद्वा तोकं तनयं पुत्रं पौत्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति॥ वृधिरंतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः। अन्यद्गतं॥

॥ अथ तृतीया॥

सिंधुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेव वध्रीँरभि वष्ट्योजसा।
अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः॥ ३

सिंधुः। न। क्षोदः। शिमीऽवान्। ऋघायतः। वृषाऽइव।

वध्रीन्। अभि। वष्टि। ओजसा।

अग्नेःऽइव। प्रऽसितिः। न। अह। वर्तवे। यंऽयं। युजं।

कृणुते। ब्रह्मणः। पतिः॥ ३

सिंधु स्यंदनशीला नदी क्षोदो न क्षुद्यमानं कूलं यथा भिनत्ति तथा शिमीवान्। शिमीति कर्मनाम। ब्रह्मणस्पतेः परिचरणात्मना कर्मणा युक्तो यजमान ऋघायतो हिंसतः शत्रून् ओजसा बलेनाभिवष्टि। हंतुमभितः कामयते॥ वश कांतौ॥ इदमपरं निदर्शनं। वृषेव वध्रीन्। वध्रयो निष्पिष्टमुष्का निर्वीर्या बलीवर्दाः। तान् यथा वृषा सेचनसमर्थः सवीर्यो वृषभोऽभिभवति तद्वच्छत्रूनभिभवतीत्यर्थः। अपि चासावग्नेरिव प्रसितिः। प्रसीयते बध्यतेऽनयेति प्रसितिर्ज्वाला॥ षिञ् बंधने। करणे क्तिन्॥ यथाग्नेर्ज्वालाप्रतिहतप्रसरा एवमपि न वर्तवे।

धारयितुं निवर्तयितुं वा नैव शक्यते ॥ अहशब्दोऽवधारणे । दृणोतेरंतर्भावितण्य- र्थात् वर्ततेर्वा तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । अन्यद्गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तस्मा अर्षंति दिव्या असश्चतः स सत्वभिः प्रथमो गोषु गच्छति ।
अनिभृष्टतविषिर्हंत्योजसा यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४

तस्मै । अर्षंति । दिव्याः । असश्चतः । सः । सत्वऽभिः ।
प्रथमः । गोषु । गच्छति ।
अनिभृष्टऽतविषिः । हंति । ओजसा । यंऽयं । युजं । कृणुते ।
ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४

तस्मै यजमानाय दिव्या दिवि भवा वृष्टिलक्षणा आपोऽसश्चतोऽसज्यमाना अनिरुद्धाः सत्योऽर्षंति । गच्छंति प्राप्नुवंति ॥ अर्तेर्लेटि रूपं ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः । सत्वानः साधकाः परिचारकाः । तैः सहितः प्रथमोऽन्येभ्यो यजमा- नेभ्योः पूर्वभावी सन् गोषु गच्छति । गवादिधनं प्राप्नोतीत्यर्थः । किंच अनि- भृष्टतविषिः । तविषीति बलनाम । अनिभृष्टा परैरबाधिता तविषी बलं यस्य तादृशः सन् ओजसा बलेन हंति शत्रून् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तस्मा इद्विश्वे धुनयंत सिंधवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरूणि ।
देवानां सुम्ने सुभगः स एधते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४

तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयंत । सिंधवः । अच्छिद्रा ।
शर्म । दधिरे । पुरूणि ।
देवानां । सुम्ने । सुऽभगः । सः । एधते । यंऽयं । युजं ।
कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४

तस्मा इत् तस्मा एव यजमानाय विश्वे सिंधवः सर्वाः स्यंदनशीला नद्यो धुनयंत । चलयंति । एतदभीष्टफलसिद्ध्यर्थं प्रवहंतीत्यर्थः । तथा अच्छिद्रा अच्छिद्राणि छिद्ररहितानि संततानि पुरूणि बहूनि शर्म शर्माणि सुखानि दधिरे । तस्मा एव धार्यंते । सुभगः शोभनधनो देवानां सुम्ने देवैः प्रत्ते सुखे वर्तमानः सन् एधते । वर्धते । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

ऋजुरिति चतुर्ऋचं चतुर्थं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं जागतं ब्राह्मणस्पत्यं । तथा चानुक्रांतं । ऋजुश्चतुष्कमिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋजुरिच्छंसो वनवद्वनुष्यतो देवयन्निददेवयंतमभ्यसत् ।

सुप्रावीरिद्वनवत्पृत्सु दुष्टरं यज्वेदयज्योर्वि भजाति भोजनं ॥ १

ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवऽयन् ।

इत् । अदेवऽयंतं । अभि । असत् ।

सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्ऽसु । दुस्तरं । यज्वा । इत् ।

अयज्योः । वि । भजाति । भोजनं ॥ १

ऋजुरित् आर्जवयुक्त एव । यद्वा ऋंजतिः प्रसाधनकर्मा । स्तोतॄणां प्रसाधक एव शंसो ब्रह्मणस्पतेः स्तोता वनुष्यतो हिंसतः शत्रून् वनवत् । वनुयात् हिंस्यात् ॥ वनोतेर्हिंतिकर्मण एतद्रूपं ॥ तथा देवयन्नित् देवं दानादिगुणयुक्तं ब्राह्मणस्पतिमात्मन इच्छन्नेव अदेवयंतं तद्विपरीतं पुरुषमभ्यसत् । अभिभवेत् ॥ अस्तेर्लेट्येतद्रूपं ॥ तथा सुप्रावीरित् ॥ अवतेस्तृप्त्यर्थादौणादिक ईकारप्रत्ययः ॥ सुष्ठु प्रकर्षेण ब्राह्मणस्पतेस्तर्पयितैव पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु दुस्तरं तरीतुमशक्यं वनवत् । हिंस्यात् । तथा यज्वेत् ब्राह्मणस्पतिं हविषेष्टवानेव अयज्योरयज्वनो भोजनं भोगसाधनं विभजाति । विशेषेण भजेतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथाससि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रं । मनः ।

कृणुष्व । वृत्रऽतूर्ये ।

हविः । कृणुष्व । सुऽभगः । यथा । अससि । ब्रह्मणः ।

पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २

ऋषिरात्मीयं पुरुषं शास्ति। हे वीर विशेषेण स्तुतीनां प्रेरक सखे यजस्व। ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्यां पूजय। मनायतो मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानान् हिंसकान् यद्वा अभिमन्यमानान् शत्रून्प्रति प्रविहि। प्रकर्षेण युद्धार्थं गच्छ॥ वी गत्यादिषु। छांदसो ह्रस्वः॥ वृत्रतूर्ये वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हिंसाहेतुभूते संग्रामे भद्रं कल्याणं धार्ष्ट्योपेतं मनः कृणुष्व। कुरुष्व। ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहात्तवैव जयो भविष्यति। तथा ब्रह्मणस्पते हविश्चरुपुरोडाशादिकं कृणुष्व। कुरु। यथा त्वं सुभगः शोभनधनोऽससि (भवेः॥ अस्तेर्लेट्याडागमः॥ ब्रह्मणस्पतेर्योगेन त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत्। अपि च वयं ब्रह्मणस्पतेरवो रक्षणमाभिमुख्येन वृणीमहे। प्रार्थयामहे॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिं ॥ ३

सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः ।
पुत्रैः । वाजं । भरते । धना । नृऽभिः ।

देवानां । यः । पितरं । आऽविवासति । श्रद्धाऽमनाः ।
हविषा । ब्रह्मणः । पतिं ॥ ३

यो यजमानः श्रद्धामनाः श्रद्धा मनसि यस्य तादृशः सन् देवानां पितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिं हविषा चरुपुरोडाशादिनाविवासति। परिचरति॥ विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ स इत् स एव यजमानो जनेन जातेन सर्वेण लोकेन वाजमन्नं भरते। बिभर्ति संभरति वा। स एव दिशा प्रजयात्मीयेन बंधुजनेन वाजं भरते। स एव पुत्रैरात्मीयैरपत्यैर्वाजं भरते। तथा नृभिर्नेतृभिरन्यैः परिचारकैर्धना धनानि भरते। बिभर्ति संपादयति वा। ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य सर्वतो जना अन्नधनयोः साधका भवंतीति यावत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अस्मै हव्यैर्घृतवद्भिरविधत्प्र तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः।
उरुष्यतीमंहसो रक्षती रिषोऽहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः ॥ ४

यः। अस्मै। हव्यैः। घृतवत्ऽभिः। अविधत्। प्र। तं।
प्राचा। नयति। ब्रह्मणः। पतिः।
उरुष्यति। ईं। अंहसः। रक्षति। रिषः। अंहोः। चित्।
अस्मै। उरुऽचक्रिः। अद्भुतः ॥ ४

यो यजमानोऽस्मै ब्रह्मणस्पतये ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ इमं ब्रह्मणस्पतिं घृतवद्भिरुपस्तरणाभिघारणात्मकेनाज्येनोपेतैर्हव्यैर्हविर्भिरविधत्। परिचरति॥ विध विधाने तौदादिकः। अयं परिचरणकर्मसु पठितः॥ तं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचा प्राचीनेन ऋजुना मार्गेण प्रणयति। प्रकृष्टफलं प्रापयति। अपि च ईमेनमंहसः पापादुरुष्यति॥ रक्षति॥ उरुष्यती रक्षाकर्मेति यास्कः॥ तथा रिषो हिंसकादेनं रक्षति। अंहोश्चित्। अहस्तेर्दारिद्र्यात्। यद्वा आगत्य हंतुरपि रक्षति। अपि चास्मै यजमानायाद्भुतः महन्नामैतत्। आश्चर्यभूतो महान् ब्रह्मणस्पतिरुरुचक्रिरुरोर्विस्तीर्णस्योपकारस्य कर्ता भवति॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पंचमो वर्गः॥

इमा गिर इति सप्तदशर्चं पंचमं सूक्तं गृत्समदपुत्रस्य कूर्मस्यार्षं गृत्समदस्यैव वा त्रैष्टुभमादित्यदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । इमा गिरस्सूना कूर्मो गार्त्समदो हि वादित्यमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । आदित्यदेवताके पशौ पुरोडाशस्येमा गिर इत्येषानुवाक्या । अग्नीषोमाविति खंडे सूत्रितं । इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूरुत आदित्यास उरवो गभीराः । आ० ३, ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि ।
शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः ॥ १

इमाः । गिरः । आदित्येभ्यः । घृतऽस्नूः । सनात् ।
राजऽभ्यः । जुह्वा । जुहोमि ।
शृणोतु । मित्रः । अर्यमा । भगः । नः । तुविऽजातः ।
वरुणः । दक्षः । अंशः ॥ १

आदित्येभ्योऽदितेः पुत्रेभ्यो राजभ्यो राजमानेभ्य ईश्वरेभ्यो वा मित्रादिभ्यो घृतस्नूर्घृतप्रस्नाविनीर्घृतं चरंतीरिमा गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः सनात्सर्वदा जुह्वा । जुह्वेतत् । वागिंद्रियेण जुहोमि । प्रयच्छामि । करोमीति यावत् । यद्वा जुहूस्थानीयेन घृतं चरंति वाग्रूपाणि हवींषि जुहोमि । आदित्यानुद्दिश्य त्यजामि । देवानां पयोघृतादिक्षरणहेतुत्वं च य ऋचोऽधीते पयसः कूल्या अस्येत्यादिना तैत्तिरीये स्पष्टमाम्नातं । नोऽस्मदीयास्ता गिरो मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु । ते च तैत्तिरीयेऽष्टौ पुत्रासो अदितेरित्युपक्रम्य स्पष्टमनुक्रांताः । मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च अंशुश्च भगश्च इंद्रश्च विवस्वाँश्चेत्येत इति । मित्रः प्रमीतेस्त्रायकः । यद्वा सर्वेषां स्निग्धः । अरीन् यच्छति नियच्छतीत्यर्यमा । भगो भजनीयो देवः । तुवीति बहुनाम । बहुषु देशेष्वनुग्रहार्थं प्रादुर्भूतः । वरुणविशेषणमेतत् । पापस्य निवारणाद्वरुणः । दक्षः समर्थः । एतच्चांशस्य विशेषणं । एते प्रत्येकं शृणोतु ॥

पूर्वोक्त एव पशाविमं स्तोममित्येषा वपाया याज्या । सूत्रितं च । इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून् । आ० ३, ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य मित्रो अर्यमा वरुणो जुषंत।
आदित्यासः शुचयो धारपूताः अवृजिना अनवद्या
अरिष्टाः ॥ २

इमं। स्तोमं। सऽक्रतवः। मे। अद्य। मित्रः। अर्यमा।
वरुणः। जुषंत।
आदित्यासः। शुचयः। धारऽपूताः। अवृजिनाः।
अनवद्याः। अरिष्टाः ॥ २

इमं मेऽस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं सक्रतवः समानकर्माणः समानप्रज्ञा वा मित्रादयोऽद्येदानीं जुषंत। जुषंतां सेवंतां। कीदृशास्ते। आदित्यासोऽदितेः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः। धारपूता उदकधाराभिरिव पूताः। निर्मला इत्यर्थः। अवृजिनाः वृजी वर्जने। अवर्जितारः। सर्वानुग्राहका इत्यर्थः। अनवद्याः अवद्येन गर्ह्येण पापेन रहिताः। अरिष्टाः केनाप्यहिंसिताः ॥

तस्मिन्नेव पशौ त आदित्यास इति हविषोऽनुवाक्या। सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं॥

॥ अथ तृतीया ॥

त आदित्यास उरवो गभीरा अदब्धासो दिप्संतो भूर्यक्षाः।
अंतः पश्यंति वृजिनोत साधु सर्वं राजभ्यः परमा चिदंति ॥ ३
ते। आदित्यासः। उरवः। गभीराः। अदब्धासः। दिप्संतः।
भूरिऽअक्षाः।
अंतरिति। पश्यंति। वृजिना। उत। साधु। सर्वं।
राजऽभ्यः। परमा। चित्। अंति ॥ ३

त आदित्यासोऽदितेः पुत्रा उरवो महांतो गभीरा गांभीर्योपेता अदब्धासः शत्रुभिरहिंसिताः संतो दिप्सं॑तः शत्रून्दंभितुं हिंसितुमिच्छंतः ॥ दंभु दंभे । अस्मादिच्छायां सनि सनीवंतर्धेतीडभावपक्षे दंभ इच्चेतीकारः । दंभेर्हल्ग्रहणस्य जातिवाचकत्वात्सिद्धमिति सनः कित्त्वेऽनुनासिकलोपः ॥ तथा भूर्यक्षाः ॥ भूरीणि बहून्यक्षीणि चक्षूंषि येषां ते तथोक्ताः । बहुतेजसो वा ॥ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच्समासांतः ॥ एवंभूता आदित्या अंतर्मध्ये प्राणिनां हृदि प्रेरकतया वर्तमानाः संतो वृजिना वृजिनानि पापानि उत अपि च साधु साधूनि पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यंति । जानंति । परमा चित् परमाणि दूरदेशावस्थितान्यपि सर्वं सर्वाणि दृश्यमानानि राजभ्यो राज्ञामीश्वराणामादित्यानामंति । अंतिके समीपे वर्तंत इति शेषः ॥ कादिलोपो बहुलमित्यंतिकशब्दस्य कादिलोपः ॥

साग्निचित्ये क्रतौ दीक्षणीयायामादित्ययागस्य धारयंत इत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । अत एव भुवद्वद्भुवनपतिविशेषणविशिष्टादित्ययागेऽपि । तथा च दीक्षणीयायामिति खंडे सूत्रितं । धारयंत आदित्यासो जगत्स्था इति द्वे एते एव भुवद्वद्भ्यो भुवनपतिभ्यो वा । आ० ४. २. । इति ॥

॥ तयोराद्या सूक्ते चतुर्थ्यृचा ॥

धारयंत आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।
दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४

धारयंतः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य ।
भुवनस्य । गोपाः ।
दीर्घऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यं । ऋतऽवानः । चयमानाः ।
ऋणानि ॥ ४

जगज्जंगमं स्थाः स्थावरं च ॥ तिष्ठतेः कर्तर्यसुन् ॥ एतदुभयविधं भूतजातं धारयंतोऽवस्थापयंतो देवा दानादिगुणयुक्ता विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपयितारो रक्षका दीर्घाधियो दीर्घाणि धियः कर्माणि वा येषां तादृशाः ॥

अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ असुर्यं । असव प्राणाः तेन च तद्धेतुभूता आपो लक्ष्यंते । अपां तद्धेतुत्वं च छांदोग्ये स्पष्टमाम्नातं । आपोमयः प्राण इति । असुमुदकं ददातीत्यसुरो मेघः । तत्र भवं मेघांतर्वर्तमानमुदकं रक्षमाणाः । तत्तत्काले वृष्ट्युत्पादनाय रक्षंतः । असुरशब्दाद्भवे छंदसीति यत् ॥ ऋतावानः सत्यवंतो यज्ञवंतो वा ॥ छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीयो वनिप् । पूर्ववद्दीर्घः ॥ ऋणानि स्तोतृभिरन्येभ्यः प्रदेयानि चयमाना अपगमयंतः ॥ चय गतौ । भौवादिकोऽनुदात्तेत् ॥ एवंगुणविशिष्टाश्चयद्वा वा अस्मदधीना भवंत्विति शेषः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विद्यामा॑दित्या॒ अव॑सो वो अ॒स्य यद॑र्यमन्भ॒य आ चि॑न्मयो॒भु ।
यु॒ष्माकं॑ मित्रावरुणा॒ प्रणी॑तौ॒ परि॒ श्वभ्रे॑व दुरि॒तानि॑ वृज्यां ॥ ५ ॥

विद्यां॑ । आ॒दि॒त्याः॒ । अव॑सः । वः॒ । अ॒स्य । यत् । अ॒र्य॒म॒न् । भ॒ये । आ । चि॒त् । म॒यः॒ऽभु ।
यु॒ष्माकं॑ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । प्र॒ऽनी॑तौ । परि॑ । श्वभ्रा॑ऽइव । दुः॒ऽइ॒तानि॑ । वृ॒ज्यां॒ ॥ ५ ॥

हे आदित्याः अदितेः पुत्रा वो युष्माकमस्यावसः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इदं रक्षणं विद्यां । लभेय । भये राक्षसादिभ्य आगते सति यद्युष्मदीयं रक्षणं । चिच्छब्दश्चार्थे । मयोभु मयसः सुखस्य भावयितृ च तदिदं लभेयेत्यन्वयः । हे अर्यमन् हे मित्रावरुणा युष्माकं प्रणीतावस्मद्विषये प्रकृष्टे नयने सति श्वभ्रेव श्वभ्राणीव स्यातुमयोग्यानि गर्तवंति स्थलानीव दुरितानि पापानि परिवृज्यां । परित्यजेयं ॥ वृजी वर्जने । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पंथा अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।
तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहंतु शर्म ॥ ६

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पंथाः । अनृक्षरः ।
वरुण । साधुः । अस्ति ।
तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः ।
दुःऽपरिहंतु । शर्म ॥ ६

हे अर्यमन् मित्र वरुण वो युष्माकं सुगः सुखेन गंतव्योऽनृक्षरः । ऋक्षरः कंटक ऋच्छतेरिति । तद्रहितः साधुः साधकः शोभनो वा । एवंगुणविशिष्टः पंथा मार्गोऽस्ति । विद्यते खलु । अतस्तेन पथास्मान् शोभनं नयतेति शेषः । हे आदित्या नोऽस्माकमधिवोचत । अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुत । अपि च नोऽस्मभ्यं दुष्परिहंतु परिहंतुं विनाशयितुमशक्यं शर्म सुखं यच्छत । दत्त ॥ दाण् दाने । पाघ्रेत्यादिना यच्छादेशः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

पिपर्तु नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।
बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ८

पिपर्तु । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि ।
अर्यमा । सुऽगेभिः ।
बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम ।
पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७

राजपुत्रा राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्रा यस्यास्तादृश्यदितिरदीना अखंडनीया वा देवी नोऽस्मान् द्वेषांसि द्वेष्टॄणि रक्षांस्यति पिपर्तु। अति पारयतु। अतिक्रम्य तद्रहितं देशं प्रापयत्वित्यर्थः। अर्यमा च सुगेभिः सुष्ठु गंतव्यैर्मार्गैरस्मानृ पारयतु। अपि च वयं पुरुवीरा बहुभिर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेता अरिष्टा केनाप्य-हिंसिताश्च संतो मित्रस्य वरुणस्य च दृह्यत्परिवृद्धं शर्म सुखमुपस्याम। उपगता भवेम॥

पूर्वोक्ते पश्चौ तिस्रो भूमीरिति पुरोडाशस्य याज्या। सूक्तं पूर्वमेवोदाहृतं॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी॥

तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून्त्रीणि व्रता विदथे अंतरेषां।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु॥ ८

तिस्रः। भूमीः। धारयन्। त्रीन्। उत। द्यून्। त्रीणि।

व्रता। विदथे। अंतः। एषां।

ऋतेन। आदित्याः। महि। वः। महिऽत्वं। तत्। अर्यमन्।

वरुण। मित्र। चारु॥ ८

तिस्रो भूमीः। अत्र भूमीशब्दो लोकत्रये वर्तते। 'यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथिव्यामित्यत्र यथा पृथिवीशब्दः। भूम्यंतरिक्षस्वर्गांस्त्रीन् लोकान् आदित्या धारयन्। वृष्टिप्रदानादिना धारयंति। उत अपि च द्यून् दीप्तान् तत उपरितनान् महरादिकानपि त्रीन् लोकान् धारयंति। यद्वा दीप्तान् अग्निं वायुं सूर्यं च धारयंति। अपि चैषामादित्यानां विदथे यज्ञेऽतर्मध्ये त्रीणि व्रता सवनत्रयनिष्पा-द्यानि त्रीणि कर्माणि संति। यद्वा एषां लोकानामंतर्मध्ये विदथे यज्ञे निमित्तभूते सति एषामादित्यानां त्रीणि कर्माणि रसादानधारणविसर्जनलक्षणानि संति। उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः। हे आदित्याः ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा महि महत् प्रभूतं वो युष्माकं महित्वं महत्त्वं यन्माहाभाग्यं हे अर्यमन् वरुण मित्र तन्माहाभाग्यं चारु। शोभनं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

त्री रोचना दिव्या धारयंत हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।
अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९

त्री । रोचना । दिव्या । धारयंत । हिरण्ययाः । शुचयः ।
धारऽपूताः ।
अस्वप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदब्धाः । उरुऽशंसाः । ऋजवे ।
मर्त्याय ॥ ९

त्री रोचना त्रीणि रोचनानि रोचमानान्यग्न्यादीनि तेजांसि दिव्या दिव्यानि दिविभवानि धारयंत । आदित्या अवास्थापयन् । किमर्थं । ऋजवे ऋजोकाय स्तोत्राणां मर्त्याय मनुष्याय भोगसिद्ध्यर्थमिति यावत् । कीदृशा आदित्याः । हिरण्ययाः । हिरण्मया हिरण्मयालंकृतसर्वांगाः । यद्वा हितरमणीयवेषाः । शुचयो दीप्यमानाः । धारपूता उदकधारया क्षालिता इव निर्मलाः । अस्वप्नजोऽसंजातस्वप्नाः ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ अपर आह । अस्वप्नजोऽस्वपंतो विगतनिद्राः स्वपितृषोर्नजिङिङ्ति नजिङ्प्रत्यय इति तदेतत्पदकारस्यानभिमतं ॥ अनिमिषा निमेषरहिताः । अदब्धा असुरादिभिरहिंसिताः । उरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनीयाः स्तोतव्याः । एवंगुणविशिष्टा अधारयंतेत्यन्वयः ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।
शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽश्यामायूंषि सुधितानि पूर्वा ॥ १०

त्वं । विश्वेषां । वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः ।
असुर । ये । च । मर्ताः ।
शतं । नः । रास्व । शरदः । विऽचक्षे । अश्याम । आयूंषि ।
सुऽधितानि । पूर्वा ॥ १०

हे असुर शत्रूणां क्षेपक वरुण त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजासि। केषां ये च देवा देवजनाः ये च मर्ता मरणधर्माणो मनुष्याः तेषामित्यर्थः। अतस्त्वं नोऽस्मभ्यं शतं शरदः शतसंख्याकान् संवत्सरान् विचक्षे विशेषेण दर्शनाय रास्व। प्रयच्छ॥ रा दाने। व्यत्ययेनात्मनेपदं॥ वयं च पूर्वा पूर्वैर्देवैः सुधितानि सुष्ठु चितानि शत-संवत्सरलक्षणान्यायूंष्यश्याम। व्याप्नुयाम॥ सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय चेति निपात्यते। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। पूर्वा। सुपां सुलुगिति तृतीयाया डादेशः॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः॥

आदित्यदेवताके पशौ न दक्षिणेत्येषा हविषो याज्या। तिस्रो भूमीर्धारयन्नीरुत द्यून् न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या। आ० ३. ८.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते एकादशी॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा।
पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्यां॥ ११

न। दक्षिणा। वि। चिकिते। न। सव्या। न। प्राचीनं। आदित्याः। न। उत। पश्चा।
पाक्या। चित्। वसवः। धीर्या। चित्। युष्माऽनीतः। अभयं। ज्योतिः। अश्यां॥ ११

हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणो भागो न विचिकिते। मया न विज्ञायते। सव्या सव्यो वामभागोऽपि न ज्ञायते॥ उभयत्र सुपां सुलुगिति सोराजादेशः। तथा प्राचीनं पुरस्तादपि न ज्ञायते॥ विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति स्वार्थे खः॥ उत अपि च पश्चा पश्चात् पृष्ठभागेऽपि न ज्ञायते। नैशेन तमसावृतत्वात् आंतरादज्ञानाद्वा॥ पश्च पश्चा च छंदसि। पा० ५. ३. ३३.। इति निपात्यते॥ किं बहुना। पाक्या चित्। पाक्यः पक्तव्योऽपरिपक्वज्ञानोऽपि॥ डुपचष् पाके। ऋहलोर्ण्यत्। तित्स्वरितः॥

धीर्यो चित् धीरे नेतव्यत्वेन भवो धीर्यः कातरः ॥ भवे छंदसीति यत् ॥ कातरोऽपि ॥ उभयत्र सुपां सुलुगित्याकारः ॥ हे वसवो वासयितार आदित्या युष्मानीतो युष्माभिर्नीतः शोभनेन मार्गेण प्रापितः सन् अभयं भयरहितं ज्योतिः सौरं तेज आंतरं वा ज्ञानात्मकमश्यां । प्राप्नुयां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश यं वर्धयंति पुष्टयश्च नित्याः ।
स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२

यः । राजऽभ्यः । ऋतनिऽभ्यः । ददाश । यं । वर्धयंति ।
पुष्टयः । च । नित्याः ।
सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा ।
विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥ १२

यो यजमानो राजभ्यो राजमानेभ्य ऋतनिभ्य ऋतस्य सत्यस्य वा नेतृभ्य आदित्येभ्यो ददाश । चरुपुरोडाशादिकं ददाति । यं यजमानं पुष्टयः पोषका नित्याः शाश्वता आदित्याश्च वर्धयंति । स यजमानो रेवान्धनवान् प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसूनां धनानां दाता सन् प्रशस्तः सर्वैः प्रशस्यमानो विदथेषु वेद्येषु लब्धव्येषु गृहेषु रथेन वाहनेन याति । गच्छति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

शुचिरपः सूयवसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।
नकिष्टं घ्नंत्यंतितो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ १३

शुचिः । अपः । सुऽयवसाः । अदब्धः । उप । क्षेति ।
वृद्धऽवयाः । सुऽवीरः ।

नकिः । तं । घ्नंति । अंतितः । न । दूरात् । यः ।

आदित्यानां । भवति । प्रऽनीतौ ॥ १३

स यजमानः शुचिर्दीप्यमानः शुद्धो वा अदब्धः सपत्नैरबाधितो वृद्धवयाः प्रभूतान्नः सुवीरः शोभनपुत्रश्च सन् सूयवसाः शोभनसस्यान्यपो वृष्टिलक्षणान्युदकान्युपक्षेति । उपनिवसति । सर्वदा सुसस्यानामपां समीपे निवसतीत्यर्थः । तथा नकिर्नैव तं घ्नंति हिंसंत्यंतितो न अंतिकात्समीपदेशाच्च दूराद्विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः ॥ अंतिकस्य तसिलादिलोप इति लोपः ॥ यो यजमान आदित्यानामदितेः पुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टे नयने प्रापणे भवति वर्तते स इति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अदिते मित्र वरुणोत मृड़ यद्वो वयं चकृमा कच्चिदागः ।

उर्वश्यामभयं ज्योतिरिंद्र मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४

अदिते । मित्र । वरुण । उत । मृड़ । यत् । वः । वयं ।

चकृम । कत् । चित् । आगः ।

उरु । अश्यां । अभयं । ज्योतिः । इंद्र । मा । नः । दीर्घाः ।

अभि । नशन् । तमिस्राः ॥ १४

उत अपि च हे अदिते मित्र वरुण ॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वपूर्वस्यामंत्रितस्याविद्यमानवद्भावात् सर्वेषां षाष्ठिकमामंत्रितस्याद्युदात्तत्वं ॥ यूयं प्रत्येकं मृड़ । अस्माकमुपरि दयां कुरु । रक्षेत्यर्थः । यत् यद्यपि वयं वो युष्माकं कच्चित् किंचिदागोऽपराधं चकृम । अकर्म । तथापि मृड़ेत्यर्थः । हे इंद्र परमैश्वर्योपेतादित्य उरु विस्तीर्णमभयं भयरहितं ज्योतिस्त्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं वाश्यां । अहं प्राप्नुयां । दीर्घा विस्तृतास्तमिस्रास्तमसा युक्ता निशाः ॥ ज्योत्स्नातमिस्राशृंगिण । पा० ५. २. ११४. । इति निपात्यते ॥ ता नोऽस्मान् माभिनशन् माभिभवेन व्याप्नुवंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।
उभा क्षयावाजयन्याति पृत्सूभावर्द्धौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५

उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति सम्ऽईची ।
दिवः । वृष्टिं । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ।
उभा । क्षयौ । आऽजयन् । याति । पृत्ऽसु । उभौ । अर्द्धौ ।
भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १६

य आदित्यानां भवति प्रणीताविति व्यवहितोऽप्यत्रेदंशब्देन परामृश्यते। अस्मै यजमानाय समीची संगच्छमाने उभे द्यावापृथिव्यौ पीपयतः। प्याययतः। कामान्वर्धयतः॥ प्यायी वृद्धौ। अस्माण्णिताच्छांदसो लुङ्। व्यत्ययेन तसस्तामादेशाभावो धातोः पीभावश्च॥ स च सुभगः शोभनधनो दिवो द्युलोकादागतां वृष्टिं पुष्यन् वर्धयन् भवति। नामेति प्रसिद्धिर्द्योत्यते। किंच पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वाजयन् शत्रूनाभिमुख्येनाभिभवन् उभा क्षयावुभौ निवासौ॥ क्षियंति निवसंत्यस्मिन्निति क्षयो निवासस्थानं। पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणेत्यधिकरणे घः। क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं॥ तौ परैरनाक्रांतं स्वकीयं निवासस्थानं आत्मनापहृतं परकीयं निवासस्थानं च याति। गच्छति। तथास्मै यजमानायोभावर्द्धौ जगतो भागौ चराचरात्मकौ मर्त्यामर्त्यात्मकौ वा साधू साधकौ भवतः॥

॥ अथ षोडशी ॥

या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।
अश्वीव ताँ अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्स्याम ॥ १६

याः । वः । मायाः । अभिऽद्रुहे । यजत्राः । पाशाः ।
आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।

अश्वीऽइव । तान् । अति । येषं । रथेन । अरिष्टाः ।

उरौ । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६

हे यजत्रा यष्टव्या आदित्या वो युष्माकं या मायाः अभिद्रुहेऽभिद्रोहं कुर्वते राक्षसादये निर्मिताः ये च पाशा रिपवे शत्रवे निचृत्ता ॥ चृती हिंसाग्रंथनयोः ॥ प्रसारिता इत्यर्थः । तान्पाशान् मायाश्च रथेनातियेषं । अतीत्य प्रयतेयं । अतितरेयमित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अश्वीव । यथा शोभनाश्वः कश्चित्पुरुषो दुस्तरान्मार्गान् शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् ॥ येषृ प्रयत्ने भौवादिकोऽनुदात्तेत् । छांदसो लङ् । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा वयमरिष्टाः शत्रुभिरहिंसिताः संत उरौ विस्तीर्णे शर्मन् ॥ शर्मेति गृहनाम ॥ त्वया दत्ते सुखे गृहे वा आ समंतात् स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ ।

विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थां । बृहत् ।

वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १७

हे वरुण मघोनो धनवतः प्रियस्यानुकूलस्य भूरिदाव्नो भूरेर्बहुलस्य दातुरापेर्बंधोः शूनं मा आविदं । मावेदयानि । आवेदनं विज्ञापनं मा करवाणि । किं तदनावेद्यं । आपेर्ज्ञातेः शूनं शून्यं दारिद्र्यं ॥ वर्णलोपश्छांदसः ॥ यद्वा शूनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यं ॥ टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । श्वीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः । यजादित्वात्संप्रसारणं । ओदितश्चेति नकारः । दृषाश्वित्वादाद्युदात्तत्वं ॥ एतदुक्तं भवति अस्मदीयाः पुत्रादयः क्षुधिता इति प्रभुप्रभुसमीपेऽभिधाय याचमानो मा भूवमिति । हे राजन् सुयमात् । सुष्ठु नियम्यतेऽनेन पुरुषो गृह इति सुयमः ॥

दुःस्वप्नदुःखमिति खलु ॥ तादृशात्पापाद्यो धनान्नावस्थां । अपयुत्य स्थितो मा भूवं । वयं सुवीराः शोभनपुत्रा विदथे यज्ञे गृहे वर्तमानाः संतो बृहत् प्रौढं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

इदमित्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । इदमेकादश वारुणमिति । पूर्वसूक्ते कूर्मो गार्त्समदो हि वेत्युक्तत्वादस्योत्तरस्य च कूर्मो गृत्समदो वा ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । वरुणो देवता । विनियोगः लैंगिकः । अत्र केचिदाहुः । इदमेकादशर्चं तु वारुणं भयपापनुत् । ऋणदारिद्र्यदुःस्वप्ननाशनं चेति शुश्रुमेति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सांत्यभ्यस्तु मह्ना ।
अति यो मंद्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरेः ॥ १

इदं । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । संति ।
अभि । अस्तु । मह्ना ।
अति । यः । मंद्रः । यजथाय । देवः । सुऽकीर्तिं । भिक्षे ।
वरुणस्य । भूरेः ॥ १

कवेः क्रांतदर्शिन आदित्यस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेव राजमानस्येश्वरस्य वा वरुणस्येदं हविः स्तोत्रं वा यजमानः करोतीति शेषः । स च विश्वानि सर्वाणि संति द्वितीयभावविकारभांजि भूतजातानि मह्ना महिम्ना वरुणप्रसादाल्लब्धेनाभ्यस्तु । अभिभवतु । यो देवो द्योतमानो वरुणो यजथाय यष्ट्रे पुरुषाय अति अतिशयेन मंद्रः स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरेर्भर्तुर्वरुणस्य सुकीर्तिं शोभनां स्तुतिं भिक्षे । प्रार्थये । यद्वा वरुणस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । तेन वरुणेन दातव्यां शोभनां कीर्तिमहं याचे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्यो वरुण तुष्टुवांसः ।
उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो न जरमाणा अनु द्यून् ॥ २

तव॑ । व्रते । सुऽभगा॑सः । स्याम । सुऽआध्यः॑ । वरु॑ण ।
तुस्तुऽवांसः॑ ।
उपऽअय॑ने । उषसा॑म् । गोऽम॑तीनाम् । अग्नयः॑ । न ।
जर॑माणाः । अनु॑ । द्यून् ॥ १

हे वरुण स्वाध्यः शोभनाध्यानास्तुष्टुवांसः स्तुतवंतो वयं तव व्रते त्वदीये परिचरणाख्ये कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम शोभनधना भवेम । अपि च गोमतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुषसामुपायन उपागमने सत्यग्नयो न तयाग्नयोऽग्निहोत्रादिकर्मार्थं समिध्यंते एवमनु द्यून् अनुदिनं जरमाणास्त्वां स्तुवंतो वयं दीप्यमाना भवेम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तव॑ स्याम पुरुवीर॑स्य शर्म॑न्नुरुशंस॑स्य वरुण प्रणेतः ।
यूयं नः॑ पुत्रा अदितेरदब्धा अभि क्ष॑मध्वं युज्या॑य देवाः ॥ २

तव॑ । स्याम । पुरुऽवीर॑स्य । शर्म॑न् । उरुऽशंस॑स्य । वरु॑ण ।
प्रनेतरिति॑ प्रऽनेतः ।
यूयम् । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः । अभि । क्षमध्वम् ।
युज्या॑य । देवाः ॥ २

हे प्रणेतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षेण नेतर्वरुण पुरुवीरस्य पुरुभिर्बहुभिर्वीरैरुपेतस्य यद्वा पुरूणां बहूनां शत्रूणां विशेषेण प्रेरकस्योरुशंसस्योरुभिर्बहुभिः स्तूयमानस्य तव शर्मन् शर्मणि सुखे गृहे वा स्याम । अदितेः पुत्रा मित्रादयः ॥ परमपि छंदसीति परस्य षष्ठ्यंतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्भावेनानुप्रवेशात् पदद्वयसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ अदब्धाः शत्रुभिरहिंसिताः । एवंभूता हे देवा यूयं नोऽस्मान् कृतापराधान् युज्याय सख्यायाभिक्षमध्वं । अस्माभिः कृतमपराधं सहध्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र सीमादित्यो असृजद्विधर्ताँ ऋतं सिंधवो वरुणस्य यंति ।

न श्राम्यंति न वि मुचंत्येते वयो न पप्तू रघुया परिज्मन् ॥ ४

प्र । सीं । आदित्यः । असृजत् । विऽधर्ता । ऋतं ।

सिंधवः । वरुणस्य । यंति ।

न । श्राम्यंति । न । वि । मुचंति । एते । वयः । न । पप्तुः ।

रघुऽया । परिऽज्मन् ॥ ४

विधर्ता सेतुरिव जलस्य विधारयितादित्योऽदितेः पुत्रो वरुण ऋतं विधारणहेतुभूतं सत्यं यद्वा नदीनामुपादानभूतमुदकं सीं सर्वतः प्रासृजत् । प्रकर्षेण सृष्टवान् ॥ अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्याकारः सानुनासिकः ॥ तेन वरुणसृष्टेन सिंधवः स्यंदनशीला नद्यो यंति । गच्छंति प्रवहंति । एते सिंधवो न श्राम्यंति । श्रांतिं न प्राप्नुवंति । न विमुचंति । उपरता न भवंति । अनलसाः सर्वदैकरूप्येण प्रवहंतीत्यर्थः । एतदेवोच्यते । वयो न । वयः पक्षिण इव रघुया रघवः शीघ्रगामिनः परिज्मन् परिज्मनि भूम्यां पप्तुः । पतंति गच्छंति ॥ पत्लृ गतौ ।] लिडुसि तनिपत्योश्छंदसीत्युपधालोपः । स्थानिवद्भावाद्द्विर्वचनादि । रघुया इत्यत्र सुपां सुलुगिति जसो याजादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वि मच्छ्रथाय रशनामिवाग ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।

मा तंतुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुर

ऋतोः ॥ ५

वि । मत् । श्रथय । रशनांऽइव । आगः । ऋध्याम । ते ।

वरुण । खां । ऋतस्य ।

मा । तंतुः । छेदि । वयंतः । धियं । मे । मा । मात्रां ।

शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥ ५

हे वरुण मत् मत्सकाशात् रशनामिव रज्जुमिवागो विहिताननुष्ठानजनितं पापं विश्रथय । शिथिलीकुरु । विमोचयेत्यर्थः । ते त्वदीयं खमिन ऋतस्योदकस्य पूर्णां खां नदीं ॥ खा इति नदीनाम ॥ तामृध्याम । लोभेमहि । अपि च धियं कर्म वयतः संतन्वतो मे मम तंतुः कर्मसंततिर्मा छेदि । छिन्नो मा भूत् । नैरंतर्येणेत्यर्थः । तथा ऋतोः समाप्तिकालात्पुरा पूर्वमपसः कर्मणो मात्रा शरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं मा शारि । शीर्णं विकलं मा भूत् ॥ शॄ हिंसायां । कर्मणि लुङ् ॥ पुर ऋतोरित्यत्र ऋत्यक इति प्रकृतिभावः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अपो सु म्यक्ष वरुण भियसं मत्सम्राळृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामेव वत्साद्वि मुमुग्ध्यंहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥ ६

अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसं । मत् । संऽराट् ।

ऋतऽवः । अनु । मा । गृभाय ।

दामऽइव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् ।

आरे । निऽमिषः । चन । ईशे ॥ ६

हे वरुण भियसं भयं मत् मत्तः सुष्टु अपो म्यक्ष । अपगमय । हे सम्राट् सम्यग्राजमान हे ऋतावः सत्यवन् यज्ञवन्वा वरुण मा मामनुगृभाय । अनुगृहाण ॥ छंदसि शायजपीतिः श्न शायजादेशः । हृग्रहोर्भ इति भत्वं ॥ अपि च दामेव वत्सात् यथा दोग्धा वत्ससकाशाद्बंधनीं रज्जुं विमुंचति तथांहः पापं मत्सकाशाद्वि-मुमुग्धि । विमुंच ॥ छांदसः शपः श्लुः ॥ पृथक्कुरु । त्वदारे त्वत्तो दूरदेशे वर्तमानः । त्वदन्य इत्यर्थः । त्वत्तोऽन्यः कश्चित् निमिषश्चन निमेषस्यापि अक्षिपक्ष्मचलनस्यापि नहीशे । नेष्टे । त्वमेवेश्वर इत्यर्थः ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टावेनः कृण्वंतमसुर भ्रीणंति ।

मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि षू मृधः शिश्रथो जीवसे

नः ॥ ७

मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । इष्टौ । एनः । कृण्वंतं ।

असुर । भ्रीणंति ।

मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म । वि । सु । मृधः ।

शिश्रथः । जीवसे । नः ॥ ७

हे वरुण नोऽस्मान् वधैर्हननसाधनैरायुधैर्मा हिंसीरिति शेषः। हे असुर पापक्षेप्तः निरसितः ते त्वदीय इष्टौ यज्ञ एनो विहिताननुष्ठानेन जनितं पापं कृण्वंतं कुर्वंतं पुरुषं ये वधा भ्रीणंति हिंसंति तैरिति पूर्वत्र संबंधः ॥ भ्रीष् हिंसायां क्र्यादिकः ॥ अपि च ज्योतिषो गृहे वर्तमानादग्नेः सौरप्रकाशाद्वा प्रवसथानि प्रवासान्मा गन्म। मा गच्छाम। सर्वदा गृहे वर्तमानः सूर्यं पश्यंश्चिरकालं जीवेयमित्यर्थः ॥ गमेर्लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् ॥ तथा नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय मृधो हिंसकान् सुष्ठु विशिश्रथः। विश्लेषय। बाधस्वेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नमः पुरा ते वरुणोत नूनमुतापरं तुविजात ब्रवाम ।

त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दूळभ व्रतानि ॥ ८

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनं । उत । अपरं ।

तुविऽजात । ब्रवाम ।

त्वे इति । हि । कं । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽच्युतानि ।

दुःऽदभ । व्रतानि ॥ ८

हे वरुण पुरा पूर्वस्मिन्काले ते तुभ्यं नमो नमस्कारप्रतिपादकं नम इति शब्दमवादिष्म। उत अपि च नूनमद्यापि ब्रवाम। उत अपि च हे तुविजात बहुषु प्रदेशेषु प्रादुर्भूत वरुणापरस्मिन्नपि काले नमःशब्दं ब्रवाम। उच्चारयाम। कस्मादिति चेदुच्यते। दूळभ दुर्दभ दंभितुं हिंसितुमशक्य॥ दुरो दाशनाशदभध्येषु। पा० ६. ३. १०९. ५.। इति रेफस्योत्वमुत्तरपदादेः ष्टुत्वं च। कमित्येतत्पादपूरणं॥ हि यस्मात् त्वे त्वयि पर्वते न शिलोच्चय इवाप्रच्युतान्यन्यैः प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानि कर्माणि विधरणानि श्रितानि। आश्रितानि। तस्मादित्यर्थः॥

॥ अथ नवमी॥

परं ऋणा सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजं।

अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषास आ नो जीवान्वरुण तासु शाधि॥९

परा। ऋणा। सावीः। अध। मत्ऽकृतानि। मा। अहं।

राजन्। अन्यऽकृतेन। भोजं।

अविऽउष्टाः। इत्। नु। भूयसीः। उषसः। आ। नः।

जीवान्। वरुण। तासु। शाधि॥ ७

हे वरुण ऋणा ऋणानि पित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्देयानि परा सावीः। परा सुव। पराचीनं प्रेरय॥ षू प्रेरणे। छांदसो लुङ्॥ अध अधुना मत्कृतानि मया निष्पादितानि ऋणानि परा सुव। अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहमन्यकृतेनान्यैरर्जितेन धनेन मा भोजं। भोगं मा लभेयं। किं कारणमिति चेदुच्यते। भूयसीर्भूयस्यो बहुतरा उषसोऽव्युष्टा इन्नु। सत्यमव्युष्टा एव। अपररात्रे उत्थाय ऋणानि चिंतयतो जाग्रतो मम व्युष्टा अप्यव्युष्टकल्पा आसन्। हे वरुण तासूषःसु तोऽस्मान् जीवान् जीवनवत आशाधि। आ समंतादनुशिष्टान् कुरु। ऋणान्यपकृत्य भोगपर्याप्तं धनं प्रयच्छेत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान्॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने । भयं ।
भीरवे । मह्यं । आह ।
स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वं ।
तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥ १०

हे राजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादिर्वा सखा समानख्यानो बांधवो वा स्वप्ने दृष्टं त्वद्विषयं भयं भीरवे भयशीलाय मह्यं य चाह ब्रूते। तथा स्तेनश्चौरो वा वृकोऽरण्यश्वा वा यो नोऽस्मान् दिप्सति। जिघांसति सनीवंतर्धेति विकल्पनादिडभावः। दंभ इच्चेतीत्वं ॥ हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्मादस्मान्पाहि। रक्ष ॥

॥ अथ एकादशी ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥११

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः ।
आ । विदं । शूनं । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थां । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुऽवीराः ११

हे वरुण प्रियस्य भूरिदाव्नो भूरेर्धनस्य दातुर्धनवत आढ्यस्य पुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यमहं मा आविदं। आवेदयानि ज्ञापयानि। हे राजन् सुष्ठु नियामकाद्धनादवयुत्य स्थितो मा भूवं। शोभनपुत्रा यज्ञे गृहे वा वर्तमानाः प्रौढं स्तोत्रमुच्चारयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

धृतव्रता इति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं गार्त्समदस्य कूर्मस्य गृत्समदस्य वार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। तथा चानुक्रांतं धृतव्रताः सप्त वैश्वदेवमिति। गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

धृतव्रता आदित्या इषिरा आरे मत्कर्त रहसूरिवागः ।
शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥ १

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त ।
रहसूःऽइव । आगः ।
शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् ।
अवसे । हुवे । वः ॥ १

हे धृतव्रता धृतकर्माण आदित्या अदितेः पुत्रा इषिरा गमनशीलाः सर्वैरन्वेषणीयाः प्रार्थनीया वा हे विश्वे देवा मदारे मत्तो दूरदेश आगो विहिताननुष्ठानादिजनितं पापं कर्त । कुरुत ॥ करोतेश्छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः ॥ तत्र दृष्टांतः । रहसूरिव । रहस्यन्यैरज्ञाते प्रदेशे सूयत इति रहसूर्व्यभिचारिणी । सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरदेशे परित्यजति तद्वत् । हे वरुण मित्र देवाश्च वो युष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विद्वान् जानन्नहं शृण्वतो मत्कृतानि स्तोत्राणि श्रोत्रेण जानतो वो युष्मान् अवसे रक्षणार्थं हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्यूयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतर्युयोत ।
अभिक्षत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥ २

यूयं । देवाः । प्रऽमतिः । यूयं । ओजः । यूयं । द्वेषांसि ।
सनुतः । युयोत ।
अभिऽक्षत्तारः । अभि । च । क्षमध्वं । अद्य । च । नः ।
मृळयत । अपरं । च ॥ २

हे देवाः प्रमतिः प्रकृष्टा मतिर्यस्य प्रियादेस्ताद्दृशा अपि यूयमेव। तथौजो बलमपि यूयमेव। अपि च यूयं द्वेषांसि द्वेष्टॄणि रक्षःपिशाचादीनि। सनुतरित्यव्ययं। अंतर्हितनामैतत्। अंतर्हिते प्रदेशे युयोत। पृथक्कुरुत॥ युष्मस्मामिस्मयोः। छांदसः शपः श्लुः। पूर्ववत्तस्य तबादेशः॥ अभिचत्तारोऽभितः शत्रूणां हिंसितारो युयमभि च क्षमध्वं। अभिभवत च शत्रून्। अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मान् मृड़यत। सुखयत। अपरं च अपरमपि कालं। आगामिन्यपि कालेऽस्मान् मृड़यत॥

॥ अथ तृतीया॥

किमू नु वः कृणवामापरेण किं सनेन वसव आप्येन।

यूयं नो मित्रावरुणादिते च स्वस्तिमिंद्रामरुतो दधात॥ ३

किं। ऊं इति। नु। वः। कृणवाम। अपरेण। किं।

सनेन। वसवः। आप्येन।

यूयं। नः। मित्रावरुणा। अदिते। च। स्वस्तिं।

इंद्रामरुतः। दधातः॥ २

हे देवा वो युष्माकं नु अद्येदानीं किमु कृणवाम। किं खलु कर्तुं शक्नवाम। न किमपीत्यर्थः। तथापरेणापरकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः। तथा हे वसवो वासयितारो देवाः सनेन सनातनेनाप्येनाप्तव्येन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः। सर्वदापि युष्मदनुगुणं परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः। हे मित्रावरुणौ हे अदिते हे इंद्रामरुतः॥ देवताद्वंद्वे चेति पूर्वपदस्यानङ्॥ ते च सर्वे यूयं स्वस्तिमविनाशं नोऽस्मभ्यं दधात। धत्त। प्रयच्छत॥ लोटि तस्य तबादेशे ङित्त्वाभावेनातोलोपाभावः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

हये देवा यूयमिदापयः स्थ ते मृड़त नाधमानाय मह्यं।

मा वो रथो मध्यमवाड़ृते भून्मा युष्मावत्स्वापिषु श्रमिष्म॥ ४

इये । देवाः । यूयं । इत् । आपयः । स्थ । ते । मृळत ।

नाधमानाय । मह्यं ।

मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । ऋते । भूत् । मा ।

युष्माऽवत्ऽसु । आपिषु । श्रमिष्म ॥ ४

इये देवाः । छांदसो वर्णोपजनः ॥ हे देवाः यूयमित् यूयमेवापयो धनस्य आपयितारो बंधवः स्थ । भवथ । ते युयं नाधमानायाभिमतं फलं याचमानाय मह्यं स्तोत्रे मृळत । सुखयत । तथा वो युष्माकं रथ ऋतेऽस्मदीये यज्ञे निमित्तभूते मध्यमवाट् मा भूत् । मध्यमेन मंदगमनेन वाहको मा भूत् । शीघ्रं युष्मान्वहत्वित्यर्थः । वयं युष्मावत्सु युष्मत्सदृशेष्वापिषु बंधुषु सत्सु मा श्रमिष्म । श्रांता मा भूम ॥ वतुप्प्रकरणे युष्मदस्मद्भ्यां छंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शशास ।

आरे पाशा आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव

ग्रभीष्ट ॥ ५

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा ।

पिताऽइव । कितवं । शशास ।

आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा ।

अधि । पुत्रे । विंऽइव । ग्रभीष्ट ॥ ५

हे देवा वो युष्माकं मध्येऽहमेकः सन् भूरि बहुलमागः पापं प्रमिमय । अह प्रकर्षेणाहिंसिषं । कथमस्माक मध्ये त्वमेव इति चेदुच्यते । यद्यस्मां पितेव कितव यथापथप्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास । अनुशिष्टं चकृवे ॥ शास्तु अनुशिष्टा-

वित्यस्माल्लिटि मध्यमस्य रूपं॥ अपि च हे देवा युष्मादीयाः पाशा आरेऽस्मत्तो दूरदेशे संतु। अघानि पापानि चारे संतु। मा माधि पुत्रे॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी पुत्रे पश्यति सति पितरं संतं विमिव पक्षिणमिव व्याधो मा ग्रभीष्ट। मां गृह्णीध्वं॥ मानि लुङि ह्रग्रहोर्भ इति भत्वं॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अर्वांचो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयं।
त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तादवपदो यजत्राः॥६

अर्वांचः। अद्य। भवत। यजत्राः। आ। वः॥ हार्दि।
भयमानः। व्ययेयं।
त्राध्वं। नः। देवाः। निऽजुरः। वृकस्य। त्राध्वं॥ कर्तात्।
अवऽपदः। यजत्राः॥ ६

हे यजत्रा यष्टव्या देवा अद्येदानीमर्वांचोऽस्मदभिमुखा भवत। यो युष्माकं हार्दि हृद्यवस्थितं रक्षणं भयमानो बिभ्यदहमाव्ययेयं। आभिमुख्येन प्राप्नुयां॥ व्यय गतौ भौवादिकः॥ हे देवा वृकस्य तस्करस्यारण्यशुनो वा संबंधिनो निजुरो निहननात्। जूरी हिंसार्थः। अस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। छांदसो ह्रस्वः॥ नोऽस्मान् त्राध्वं। त्रायध्वं॥ तथा हे यजत्रा अवपद आपदः कर्तात्कर्तुः सकाशात् त्राध्वं। त्रायध्वं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ ७

मा। अहं। मघोनः। वरुण। प्रियस्य। भूरिऽदाव्नः। आ।
विदं। शूनं। आपेः।

सा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्याम् । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७

व्याख्यातेयं ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे एकादशो वर्गः ॥

ऋतं देवायेत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं । अंत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । प्र हि क्रतुमित्येषेंद्रासोमदेवताका । सरस्वति त्वमस्मानित्यर्धर्चः सारस्वतः । यो नः सनुत्य इत्येषा बार्हस्पत्या । अंत्या माद्दती । शिष्टा ऐंद्र्यः । तथा चानुक्रांतं । ऋतमेकादश जगत्यंतं षष्ठ्यैंद्रासोमी सरस्वति त्वमिति सारस्वतोऽर्धर्चो यो नो बार्हस्पत्या तं वो मारुतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

ऋतं देवाय कृण्वते सवित्र इंद्रायाहिघ्ने न रमंत आपः ।
अहरहर्यात्यक्तुरपां कियात्या प्रथमः सर्ग आसां ॥ १

ऋतं । देवाय । कृण्वते । सवित्रे । इंद्राय । अहिऽघ्ने । न ।
रमंते । आपः ।
अहःऽअहः । याति । अक्तुः । अपां । कियति । आ ।
प्रथमः । सर्गः । आसां ॥ १

ऋतमुदकं वृष्टिलक्षणं कृण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय सवित्रे सर्वस्य प्रेरकायाहिघ्नेऽहिं वृत्रं हतवत इंद्राय यागार्थमापो न रमंते । तस्माद्वृतोर्भीतत्या नोपरता भवंति ॥ तस्माद्यत्नयेन चतुर्थी ॥ अपि तु तासामपामक्तुः सेचकं स्रोतोऽहरहः प्रत्यहं याति । गच्छति । आसां प्रथमः सर्गः प्राथमिकं जन्म कियात्या । कियति काले निष्पन्नं । आकारः प्रश्ने । किंशब्द आक्षेपे । यावति काले ता अजायंत स कालः कियान् । किं परिमाणं तस्य कालस्य । न किमपि । नित्या एव हि ता इत्यर्थः

॥ अथ द्वितीया ॥

यो वृत्राय सिनमत्राभरिष्यत्प्र तं जनित्री विदुष उवाच ।

पथो रदंतीरनु जोषमस्मै दिवेदिवे धुनयो यंत्यर्थं ॥ २

यः । वृत्राय । सिनं । अत्र । अभरिष्यत् । प्र । तं । जनित्री ।

विदुषे । उवाच ।

पथः । रदंतीः । अनु । जोषं । अस्मै । दिवेऽदिवे । धुनयः ।

यंति । अर्थं ॥ २

यः पुरुषो वृत्रायासुराय सिनमन्नमत्र पाकस्थान आहर्तुमभरिष्यत् संपादितवान् तं पुरुषं जनित्री जनयित्रींद्रस्य मातादितिर्विदुषेऽभिजानायेंद्राय प्रोवाच । प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं वृत्रं हतवानिति शेषः । अपि चास्मा अस्मैंद्रस्यानुजोषमनुकाममिच्छामनुसृत्य पथो मार्गान् रदंतीर्विलिखंत्यो धुनयो नद्यो दिवेदिवे प्रतिदिवसमर्थमर्तव्यं गंतव्यं समुद्रं प्रति यंति । गच्छंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ऊर्ध्वो ह्यस्थादध्यंतरिक्षेऽधा वृत्राय प्र वधं जभार ।

मिहं वसान उप हीमदुद्रोत्तिग्मायुधो अजयच्छत्रुमिंद्रः ॥ ३

ऊर्ध्वः । हि । अस्थात् । अधि । अंतरिक्षे । अध । वृत्राय ।

प्र । वधं । जभार ।

मिहं । वसानः । उप । हि । ईं । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः ।

अजयत् । शत्रुं । इंद्रः ॥ ३

हिर्हेतौ । यस्मादयं वृत्रोऽंतरिक्ष ऊर्ध्वः सन् सर्वमावृत्याध्यस्थात् । अधिष्ठितोऽभूत् । अध अतः कारणात् वृत्राय वृत्रं प्रति वधं हननसाधनं वज्रमिंद्रो जभार । प्रचिक्षेप ॥ हृग्रहोर्भः ॥ स हि स खलु वृत्रो मिहं वृष्टेः कारं मेघं वसान

आच्छादयन् इमेनमिंद्रमुपादुद्रोत् । उपागमत् ॥ द्रु द्रु गतौ । लङि छांदसः शपः श्लुः ॥ तिग्मायुधस्तीक्ष्णायुध इंद्रः शत्रुं मातथितारं तं वृत्रमजयत् । जितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

बृहस्पते तपुषाश्नेव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् ।

यथा जघंथ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिंद्र ॥ ४

बृहस्पते । तपुषा । अश्नाऽइव । विध्य । वृकऽद्वरसः ।

असुरस्य । वीरान् ।

यथा । जघंथ । धृषता । पुरा । चित् । एव । जहि । शत्रुं ।

अस्माकं । इंद्र ॥ ४

हे बृहस्पते बृहतां परिवृढानां पालयितरिंद्र तपुषा तापकेन दीप्तेन वज्रेणाश्नेव अशन्येव वृकद्वरसः संवृतद्वारस्यासुरस्य वीरान् पुत्रान् । यद्वा संवृतद्वारानसुरस्य वीरान् विध्य । ताडय ॥ वृणोतेः सृवृभूशुषिमुषिभ्यः किदिति कर्मणि कप्रत्ययः । द्रु गतौ । अस्मादौणादिकोऽसन्प्रत्ययः । वृकाणि संवृतानि द्वरांसि द्वाराणि येषां । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे इंद्र पुरा चित् पुरापि धृषता धर्षकेण बलेन यथा जघंथ त्वं हतवान् एवमेवास्माकं शत्रुं जहि । नाशय ॥ हंतेर्ज इति हौ जादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अव क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मंदसानो निजूर्वाः ।

तोकस्य सातौ तनयस्य भूरेरस्माँ अर्धं कृणुतादिंद्र गोनां ॥ ५

अव । क्षिप । दिवः । अश्मानं । उच्चा । येन । शत्रुं ।

मंदसानः । निऽजूर्वाः ।

तोकस्य । सातौ । तनयस्य । भूरेः । अस्मान् । अर्धं ।

कृणुतात् । इंद्र । गोनां ॥ ५

हे इंद्र दिवो नभसः सकाशादश्मानमश्मवत्कठिनं वज्रमुच्चा उच्चैर्वर्तमानस्त्व-मवक्षिप । अस्मदीयान् शत्रूनुद्दिश्यावस्तात्क्षिप । येन वज्रेण मंदसानः स्तोतृभिः स्तूयमानः सन् शत्रून् निजूर्वाः । न्यहिंसीः ॥ जुर्वी हिंसार्थः । लेट्यडागमः ॥ तथा तोकस्य भूरेर्भर्तव्यस्य तनयस्य पौत्रस्य सातौ संभजने ॥ निमित्ते सप्तम्येषा ॥ संभजनार्थं । तथा हे इंद्र गोनां गवां संभजनार्थं चास्मान् अस्माकं ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ अर्द्धं समृद्धिं कृणुतात् । कुरु ॥ गोः पादांत इति गोशब्दस्यामो नुडागमः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रध्रस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इंद्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन्भयस्थे कृणुतमु लोकं ॥ ६

प्र । हि । क्रतुं । वृहथः । यं । वनुथः । रध्रस्य । स्थः ।

यजमानस्य । चोदौ ।

इंद्रासोमा । युवं । अस्मान् । अविष्टं । अस्मिन् । भयऽस्थे ।

कृणुतं । ऊं इति । लोकं ॥ ६

हे इंद्रासोमौ यं वैरिणं वनुथो हिंसथः ॥ वनुष्यतिर्हंतिकर्मेति यास्कः ॥ तं क्रतुं द्वेषस्य कर्तारं प्र हि वृहथः । प्रकर्षेणोद्यच्छथः खलु । उन्मूलयथ इत्यर्थः ॥ वृहू उद्यमने तौदादिकः ॥ तथा रध्रस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ शत्रूणां प्रेरकौ स्थः । भवथः । तथा हे इंद्रासोमौ युवं युवामस्मानविष्टं । अवतं अस्मिन्भयस्थे भयस्थाने युद्धे ॥ घञर्थे कविधानमित्यधिकरणे कप्रत्ययः । सरुहघा-दित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मिन्युद्धे लोकं भयरहितं स्थानं कृणुतं । कुरुतं । उ इति पादपूरणः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न मा तमन्न श्रमन्नोत तंद्रन्न वोचाम मा सुनोतेति सोमं ।

यो मे पृणाद्यो ददद्यो निबोधाद्यो मा सुन्वंतमुप गोभिरायत् ॥

न । मा । तमत् । न । श्रमत् । न । उत । तंद्रत् । न ।

वोचाम । मा । सुनोत । इति । सोमं ।

यः । मे । पृणात् । यः । ददत् । यः । निऽबोधात् । यः ।

मा । सुन्वंतं । उप । गोभिः । आ । अयत् ॥ ७

स इंद्रो मां न तमत् । न तमयतु । न ग्लपयतु । तथा न श्रमत् । श्रांतं मा करोतु ॥ तमु ग्लानौ श्रमु तपसि खेदे च । अनयोर्हेतुमत्यर्थंतयोर्लेट्यडागमः । छंदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वाण्णेरनिटीति णिलोपः ॥ उत अपि च मां न तंद्रत् । न तंद्रयेत् । तंद्र्यालस्येन युक्तं मा करोतु ॥ तंद्रीशब्दात्तत्करोतीति णिच् । णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येति टिलोपः । अन्यत् पूर्ववत् ॥ इंद्रयागाय सोमं मा सुनोत माभिषुणुतेत्यन्यान्यजमानान् प्रति न वोचाम । न ब्रवाम ॥ वक्तेश्छांदसो लुङ् । सुनोतेत्यत्र तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तबादेशः । तस्य पित्त्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः ॥ यः इंद्रो मे मम पृणात् कामान् पूरयेत् यश्च ददत् अभीष्टं फलं दद्यात् यश्च निबोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं यागं वावगच्छेत् य इंद्रः सुन्वंतं सोममभिषुण्वंतं मामश्वैर्दातव्यैर्गोभिः सहोपायत् उपगच्छेत् । स इंद्र इति पूर्वत्रान्वयः ॥ पृणादित्यादिषु लेट्यडागमः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविड्ढि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून् ।

त्यं चिच्छर्धंतं तविषीयमाणमिंद्रो हंति वृषभं शंडिकानां ॥ ८

सरस्वति । त्वं । अस्मान् । अविड्ढि । मरुत्वती । धृषती ।

जेषि । शत्रून् ।

त्यं । चित् । शर्धंतं । तविषीऽयमाणं । इंद्रः । हंति । वृषभं ।

शंडिकानां ॥ ८

हे सरस्वति सरणवति देवि त्वमस्मान् स्तोतॄन् अविड्ढि । रक्ष ॥ रक्षार्थस्यावतेर्लेट्यसद्रूपं ॥ तथा मरुत्वती मरुद्भिर्युक्ता । मध्यमस्थाना हि वाक् सरस्वती

मरुतश्च मध्यमस्थानस्थाः। अतस्तद्वंती सती घ्नंती धर्षयंती शत्रून् घातयितॄन् वैरिणो जेषि। जय॥ जयतेश्छांदसः शपः लुक्॥ किंचायमिंद्रस्त्वं चित् तमप्यसुरं हंति। हतवान्॥ व्यत्ययेन भूतार्थे लट्॥ कीदृशं। शर्धंतं। प्रसहनशीलं॥ शृधु प्रसहने॥ तविषीयमाणं। तविषी बलमिवाचरंतं सर्वस्य भंजने शक्तं। शंडिकानां। शंडामर्कावसुरपुरोहितौ। शंडवंश्यानां मध्ये वृषभं प्रधानं॥

॥ अथ नवमी॥

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य।

बृहस्पत आयुधैर्जेषि शत्रून्द्रुहे रीषंतं परि धेहि राजन्॥ ९

यः। नः। सनुत्यः। उत। वा। जिघत्नुः। अभिऽख्याय।

तं। तिगितेन। विध्य।

बृहस्पते। आयुधैः। जेषि। शत्रून्। द्रुहे। रिषंतं। परि।

धेहि। राजन्॥ ९

हे बृहस्पते यो नोऽस्माकं सनुत्यः। सनुतरित्यंतर्हितनाम। अंतर्हिते देशे भवश्चोरः॥ सगर्भसयूथसनुताद्यत्॥ उत वा अपि वा यो जिघत्नुर्जिघांसुर्भवति। तमभिख्याय संवीक्ष्य तिगितेन तीक्ष्णेनायुधेन विध्य। ताड़य। तथास्मदीयान् शत्रून् आयुधैरायोधनसाधनैरिष्वादिभिर्जेषि। जय। तथा हे राजन् राजमान बृहस्पते द्रुहे द्रोग्ध्रे शत्रवे रिषंतं हिंसंतं वज्रं परिधेहि। परितो धारय। प्रक्षिपेत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी॥

अस्माकेभिः सत्वभिः शूर शूरैर्वीर्या कृधि यानि ते कर्त्वानि।

ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि॥ १०

अस्माके॑भिः । सत्व॑ऽभिः । शूर॒ । शूरैः॑ । वी॒र्या॑ । कृ॒धि॒ ।

यानि॑ । ते॒ । कर्त्वा॑नि ।

ज्योक् । अ॒भू॒व॒न् । अनु॑ऽधूपितासः । ह॒त्वी । तेषा॑म् । आ ।

भ॒र॒ । नः॒ । वसू॑नि ॥ १०

हे शूर शौर्यवन्निंद्र अस्माकेभिरस्माकीनैः सत्वभिः परेषां सादकैः शूरैः शौर्योपेतैर्भटैस्तानि वीर्या वीरकर्माणि कृधि कुरु यानि ते त्वया कर्त्वानि करणीयानि ॥ कृत्यार्थे तवैकेनिति करोतेस्त्वन्प्रत्ययः ॥ ज्योक् चिरकालमनुधूपितासो धूपायमानहृदया मदीयाः शत्रवोऽभूवन् । आसन् । हत्वी तान् हत्वा ॥ स्नात्व्यादयश्चेतीकारः ॥ तेषां शत्रूणां वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं वः॒ शर्धं॒ मारु॑तं सुम्न॒युर्गि॒रोप॑ ब्रुवे॒ नम॑सा॒ दैव्यं॒ जन॑म् ।

यथा॑ र॒यिं सर्व॑वीरं॒ नशा॑महा अपत्य॒साचं॒ श्रुत्यं॑ दि॒वेदि॑वे ॥ ११

तम् । वः॒ । शर्ध॑म् । मारु॑तम् । सु॒म्न॒ऽयुः । गि॒रा । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ।

नम॑सा । दैव्य॑म् । जन॑म् ।

यथा॑ । र॒यिम् । सर्व॑ऽवीरम् । नशा॑महै । अ॒प॒त्य॒ऽसाच॑म् । श्रुत्य॑म् ।

दि॒वेऽदि॑वे ॥ ११

हे मरुतो वो युष्माकं शर्धं बलं मारुतं मरुत्समूहरूपं दैव्यं देवेनेंद्रेण संबद्धं जनं प्रादुर्भूतं एवंगुणविशिष्टं बलं नमसा नमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रेणोपब्रुवे । स्तौमि । यथा येन प्रकारेण वयं सर्ववीरं सर्वैर्वीरैर्विशेषेण शत्रूणां प्रेरकैर्भटैरुपेतमपत्यसाचमपत्यैरपतनहेतुभूतैः पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्यं श्रवणीयं प्रशस्यभूतं रयिं दिवेदिवे प्रतिदिवसं नशामहै । व्याप्नवाम ॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा । लेट्यडागमः । वैतोऽन्यत्रेत्यैकारः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

अस्माकमिति सप्तर्चं नवमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं वैश्वदेवं । अंत्या त्रिष्टुप् । शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रांतं । अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुबंतमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

। तत्र प्रथमा ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र यद्वयो न पप्तन्वस्मनस्परि श्रवस्यवो हृषीवंतो वनर्षदः ॥ १

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं । आदित्यैः । रुद्रैः ।

वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

प्र । यत् । वयः । न । पप्तन् । वस्मनः । परि । श्रवस्यवः ।

हृषीऽवंतः । वनऽसदः ॥ १

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ आदित्यैर्धात्रर्यमादिभिर्द्वादशभिः रुद्रैरेकादश-संख्याकैः वसुभिर्धरो ध्रुव इत्यादिरष्टसंख्याकैः एवं त्रिभिर्देवगणैः सचाभुवा सह भवंतौ सह वर्तमानौ युवामस्मकं रथमन्नलाभाय प्रवृत्तमवतं । यद्यदास्मदीया रथा वस्मनस्परि ॥ वसंत्यस्मिन्निति वस्म निवासस्थानं । औणादिको मनिन् ॥ तस्मात्स्थानात्परि उपरि उपरि देशांतरे ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति सत्वं । अध्यर्थ उपर्यर्थ इति वृत्तिः ॥ वयो न पक्षिण इव प्रप्तन् । प्रपतंति । प्रकर्षेण गच्छंति ॥ पतेश्छांदसे लुङि लृदित्वात् च्लेरङादेशः । पत । पुमिति पुमागमः ॥ कीदृशा वयः । श्रवस्यवोऽन्नकामाः । हृषीवंतः प्राप्तहर्षाः । वनर्षदो वने वृक्षादौ निषण्णाः ॥ सांहितिकश्छांदसो रेफोपजनः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अध स्मा न उदवता सजोषसो रथं देवासो अभि विक्षु वाजयुं ।

यदाशवः पद्याभिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जंघनंत

पाणिभिः ॥ २

अर्ध । स्म । नः । उत् । अवत । सऽजोषसः । रथं । देवासः ।
अभि । विक्षु । वाजऽयुं ।
यत् । आशवः । पद्याभिः । तित्रतः । रजः । पृथिव्याः ।
सानौ । जंघनंत । पाणिऽभिः ॥ २

हे सजोषसः समानं प्रीयमाणा देवासो देवा अध अधुना नोऽस्माकं वाजयुं वाजमन्नं कामयमानं गतिविशेषयुक्तं वा रथं विक्षु प्रजासु जनपदेष्वभिमुखमुदवत । उदगमयत ॥ अवतिरत्र गत्यर्थः ॥ यद्यदाग्निनुर्थे युक्ता आशवो व्यापनशीला अश्वाः पद्याभिः पादसाध्याभिर्गतिभी रजो रंजकं मार्गं तित्रतस्तरंतः ॥ तरतेः शतरि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ पृथिव्याः प्रथिताया भूमेः सानौ समुच्छ्रिते प्रदेशे पाणिभिः पाण्युपलक्षितैः पादैर्जंघनंत । अत्यर्थं गच्छंति ॥ हंतेर्यङ्लुगंताच्छांदसो लङ् । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत स्य न इंद्रो विश्वचर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुक्रतुः ।
अनु नु स्थात्यवृकाभिरूतिभी रथं महे सनये वाजसातये ॥ ३

उत । स्यः । नः । इंद्रः । विश्वऽचर्षणिः । दिवः । शर्धेन ।
मारुतेन । सुऽक्रतुः ।
अनु । नु । स्थाति । अवृकाभिः । ऊतिऽभिः । रथं । महे ।
सनये । वाजऽसातये ॥

उत अपि च विश्वचर्षणिर्विश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा यद्वा विश्वे चर्षणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः । अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्षणयो द्रष्टव्या येन ॥ बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ मारुतेन मरुत्समूहरूपेण शर्धेन बलेन सह सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स्यः स इंद्रोऽवृकाभिर्हिंसकरहिताभिरूतिभी रक्षाभिः

र्हितः सन् दिवो द्युलोकादागत्य नु अद्य नोऽस्माकं रथमनुयाति। आनुगुख्येनावितिष्ठतु॥ छांदसः शपो लुक्॥ किमर्थं। महे सनये महते धनाय। तथा वाजसातये वाजस्यान्नस्य सातये संभजनार्थं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सक्षणिस्त्वष्टा ग्नाभिः सजोषा॑ जूजुवद्रथं।
इळा भगो बृहद्दिवोत रोदसी पूषा पुरंधिरश्विनावधा पती॥ ४

उत। स्यः। देवः। भुवनस्य। सक्षणिः। त्वष्टा। ग्नाभिः। सऽजोषाः। जूजुवत्। रथं।
इळा। भगः। बृहत्ऽदिवा। उत। रोदसी इति। पूषा। पुरंऽधिः। अश्विनौ। अधं। पती इति॥ ४

उत अपि च स्य स देवो दानादिगुणयुक्तो भुवनस्य भूतजातस्य सक्षणिः सचनीयः सेव्यो ग्नाभिर्देवपत्नीभिः। छंदांसि वै ग्ना इति तैत्तिरीयकं। गायत्र्यादीनि छंदांसि च देवपत्न्य इत्युक्तं। सजोषाः समानप्रीतिः। एवंगुणविशिष्टस्त्वष्टास्मदीयं रथं जूजुवत्। प्रेरयतु॥ जु इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः। अस्मात्स्यंतात्लुङि रूपं॥ तथेळा तिसृणां देवीनामाद्येळाख्या देवी च रथं प्रेरयतु। बृहद्दिवा बृहन्महद्दीव्यति द्योतत इति बृहद्दिवः॥ इगुपधलक्षणः कः। सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः॥ तादृशो भगश्च प्रेरयतु। उत अपि च रोदसी द्यावापृथिव्यौ पुरंधिर्बहुधीः पूषा पोषको देवश्च॥ अधशब्दश्चार्थे॥ पती सूर्याया भर्तारावश्विनौ च एते सर्वेऽस्मदीयं रथं प्रेरयंत्वित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत त्ये देवी सुभगे मिथूदृशोषासानक्ता जगतामपीजुवा।
स्तुषे यद्वां पृथिवि नव्यसा वचः स्थातुश्च वयस्त्रिवया उपस्तिरे॥ ५

उत । त्ये इति । देवी इति । सुभगे इति सुऽभगे ।

मिथुऽदृशा । उषसानक्ता । जगतां । अपिऽजुवा ।

स्तुषे । यत् । वां । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्थातुः । च ।

वयः । त्रिऽवयाः । उपऽस्तिरे ॥ ५

उत अपि च त्ये ते प्रसिद्धे देवी देव्यौ देवनशीले सुभगे शोभनधने मिथूदृशा मिथः परस्परं पश्यंत्यौ एवंभूते उषासानक्ता उषाश्च रात्रिश्च जगतां जंगमानामपीजुवा प्रेरयित्र्यौ भवतः। तस्मादस्मदीयमपि रथं प्रेरयतां। उत्तरोर्द्धर्चो द्यावापृथिव्योः प्रत्यक्षकृतः। हे पृथिवि वां युवां त्वां दिवं च नव्यसी नवीयसा नवतरेण प्रशस्येन वचो वचसा॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक्॥ यद्यदा स्तुषे स्तुवे॥ उत्तमस्य व्यत्ययेन मध्यमः॥ तदानीं स्थातुः स्थावरस्य व्रीह्यादेः संबंधि वयोऽन्नं चरुपुरोडाशादिलक्षणं त्रिवयाः। वय इत्यन्ननाम। ओषधिपशुसोमात्मकानि हविर्लक्षणान्यन्नानि यस्य तादृशोऽहमुपस्तिरे। उपस्तृणामि। आज्येनोपस्तरणाभिघारणपूर्वकं प्रयच्छामीत्यर्थः॥ स्तृञ् आच्छादने। लङ्युत्तमे छांदसो विकरणस्य लुक्। अत्रत्यश्चशब्दश्चेति निपातांतरं पादपूरणं। ऋत इद्धातोरितीत्वं। निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत वः शंसमुशिजामिव श्मस्यहिर्बुध्न्योऽज एकपादुत ।

त्रित ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमा धिया शमि ॥ ६

उत । वः । शंसं । उशिजांऽइव । श्मसि । अहिः । बुध्न्यः ।

अजः । एकऽपात् । उत ।

त्रितः । ऋभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपां । नपात् ।

आशुऽहेमा । धिया । शमि ॥ ६

उत अपि च हे देवा उशिजामिव । इवेति संप्रत्ययार्थीयः । अस्मत्तः स्तुतिं कामयमानानां वो युष्माकं शंसं स्तुतिं संप्रति इष्मसि । उष्मसि कामयामहे ॥ वश कांतौ । इदंतो मसिः । ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं । छांदसो वर्णलोपः ॥ उत अपि च अहिर्बुध्न्यः । बुध्नमंतरिक्षं । तत्र भवोऽहिनामा देवः । अज एकपात् । न जायत इत्यजः । एक एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । अज एकपात्संज्ञकः सूर्यः । त्रितस्तीर्णतम ऋभुक्षा उरुक्षय उरुनिवास ऋभूणां निवासयिता वेंद्रश्च सविता सर्वस्य प्रसविता चनोऽन्नं दधे । विदधातु । अस्मभ्यं करोतु । तथाशुहेमा शीघ्रगामी ॥ हि गतिवृद्ध्योः । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् ॥ तादृशोऽपां नपात् अपां पौत्रीयस्थानीयोऽग्निः । अद्भ्य ओषधिवनस्पतयो जायंते । ओषधिवनस्पतिभ्यश्चायमग्निर्जायत इत्यग्नेरपां पौत्रत्वं । स च धिया स्तुत्या शमि । शमीति कर्मनाम । यज्ञकर्मणि प्रीतो भवत्विति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एता वो वश्म्युद्यता यजत्रा अतक्षन्नायवो नव्यसे सं ।
अवस्यवो वाजं चकानाः सप्तिर्न रथ्यो अह धीतिमश्याः ॥ ७

एता । वः । वश्मि । उत्ऽयता । यजत्राः । अतक्षन् ।
आयवः । नव्यसे । सं ।
अवस्यवः । वाजं । चकानाः । सप्तिः । न । रथ्यः । अह ।
धीतिं । अश्याः ॥ ७

हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा वो युष्मदीयान्येतैतान्युद्यतोद्यतानि वचांसि वश्मि । कामये । नव्यसे नवतराय स्तुत्यतमाय युष्मद्गणायायवो मनुष्याः कमितानि स्तोत्राणि समतक्षन् । समस्कुर्वन् । किमिच्छंतः । अवस्यवः अवनीयमन्नं वात्मन इच्छंतः । वाजं बलं चकानाः कामयमानाः ॥ कन दीप्तिकांतिगतिषु । लिटः कानच् ॥ रथ्यो रथसंबंधी सप्तिर्न सर्पणशीलोऽश्व इव युष्मद्गणो धीतिमस्मदीयं कर्माश्याः । प्राप्नोतु ॥ अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मै पदमध्यमौ । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अस्य मे इत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं षष्ठ्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । शिष्टाः पंच जगत्यः । प्रथमा द्यावापृथिवीया ततो द्वे ऐंद्र्यौ त्वाष्ट्र्यौ वा । ततो द्वे राकादेवत्ये द्वे सिनीवालीदेवत्ये अंत्या गुंग्वादिषड्देवताका । तथा चानुक्रांतं । अस्य मेऽष्टौ जागतं त्र्यनुष्टुबंतं । द्यावापृथिव्यैका द्वे ऐंद्र्यौ त्वाष्ट्र्यौ वा द्वे द्वे राकासिनीवाल्योरंत्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ आभिप्लविके चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्यस्तृचो द्यावापृथिवीयनिविद्धानः । तथा च सूत्रितं । अस्य मे द्यावापृथिवी इति तिस्रस्तत् से अप इति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमवित्री वचसः सिषासतः ।

ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वसूयुर्वां महो दधे ॥ १

अस्य । मे । द्यावापृथिवी इति । ऋतऽयतः । भूतं ।

अवित्री इति । वचसः । सिसासतः ।

ययोः । आयुः । प्रऽतरं । ते इति । इदं । पुरः ।

उपस्तुते इत्युपऽस्तुते । वसुऽयुः । वां । महः ॥ दधे ॥ १

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्यौ ऋतायत ऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिषासती युवां संभक्तुमिच्छतोऽस्य वचसः ॥ वक्तीति वचाः स्तोता । असुन् ॥ स्तोतुरस्य मे ममावित्री अवित्र्यौ पालयित्र्यौ भूतं । भवतं । ययोर्द्यावापृथिव्योरायुरन्नं प्रतरं प्रकृष्टतरमुत्पद्यत इति शेषः । इदमिदानीं ते द्यावापृथिव्यावुपस्तुते तत्र तत्र स्थितैः स्तोतृभिः स्तुते वां युवां वसूयुर्धनकामोऽहं महो महो महतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः महता स्तोत्रेण पुरो दधे । पुरस्करोमि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मा नो गुह्या रिप आयोरहन्दभन्मा न आभ्यो रीरधो

दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः सुम्नायता मनसा

तत्त्वेमहे ॥ २

मा । नः । गुह्याः । रिपः । आयोः । अहंन् । दभन् । माः ।

नः । आभ्यः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः ।

मा । नः । वि । यौः । सख्या । विद्धि । तस्य । नः ।

सुम्नऽयता । मनसा । तत् । त्वा । ईमहे ॥ २

हे इंद्र त्वष्टर्वा आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभूतस्य गुह्या गोप्या ज्ञातुमशक्या रिपो हिंसारूपा माया नोऽस्मान् अहन् । उपलक्षणमेतत् । अहनि रात्रौ च मा दभन् । मा हिंसिषुः । तथा नोऽस्मानाभ्यो दुच्छुनाभ्यः । शुनमिति सुखनाम । दुःशुना दुच्छुनाः । दुःखकारिणीभ्यः शत्रुसेनाभ्यो मा रीरधः । वशं मा नैषीः । रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः । रध हिंसासंराद्ध्योः । अस्मास्यंताल्लुङि चङि रूपं ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखित्वानि मा वि यौः । त्वया वियुक्तानि मा कार्षीः । अपि तु नोऽस्माकं तस्य तत् सखित्वं सुम्नायता सुखमस्माकमिच्छता मनसा विद्धि । जानीहि ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ तत् त्वा तादृशं त्वामीमहे । अभिमतफलं याचामहे ॥ सुपां सुलुगिति तच्छब्दादुत्तरस्या विभक्तेर्लुक् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहेळता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिप्युषीमसश्चतं ।

पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥

अहेळता । मनसा । श्रुष्टिं । आ । वह । दुहानां । धेनुं ।

पिप्युषीं । असश्चतं ।

पद्याभिः । आशुं । वचसा । च । वाजिनं । त्वां । हिनोमि ।

पुरुऽहूत । विश्वहा ॥ ३

हे इंद्र त्वष्टर्वा अहेळता अक्रुध्यता मनसा श्रुष्टिं सुखकरीं दुहानां दोग्ध्रीं पिप्युषीं प्रवृद्धां पीनां ॥ प्यायी वृद्धौ । लिटः क्वसुः । लिड्यङोश्चेति पीभावः ।

उगितश्चेति ङीप् । संप्रसारणमिति संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वं ॥ असश्चतमसक्तावयवां एवंभूतां धेनुं गामावह । आभिमुख्येन प्रापय । अपि च हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वष्टर्वां पद्याभिः पादगतिभिराशुं व्यापनशीलं वचसा वाचा च वाजिनं वेगवंतं त्वां विश्वहा सर्वेष्वहःसु हिनोमि । स्तुतिभिः प्रेरयामि ॥ हि गतौ वृद्धौ च ॥

पत्नीसंयाजेषु गृहपतेः प्राक् राकासिनीवाल्यौ यष्टव्ये। तत्र राकायागस्य राकामहमित्यादिके याज्यानुवाक्ये । सूत्रितं च । राकामहं सिनीवालि कुहूमह-मिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये । आ० १. १०. । इति ॥ तथाग्निमारुतेष्वेते धाय्ये। सूत्रितं च । राकामहमिति द्वे । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ तयोराद्यात्र चतुर्थी ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मनां ।
सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यं ॥ ४

राकां । अहं । सुऽहवां । सुऽस्तुती । हुवे । शृणोतु । नः ।
सुऽभगा । बोधतु । त्मनां ।
सीव्यतु । अपः । सूच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरं ।
शतऽदायं । उक्थ्यं ॥ ४

संपूर्णचंद्रा पौर्णमासी राका । तां देवीं सुहवां स्वाह्वानामाह्वानप्रयोजनकारिणीं सुष्टुती शोभनया स्तुत्याहं हुवे । आह्वयामि ॥ सुष्टुतिशब्दात्तृतीयैकवचनस्य सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णं ईकारः ॥ सा च सुभगा शोभनधना नोऽस्माकमाह्वानं शृणोतु । श्रुत्वा च त्मना आत्मना स्वयमेव बोधतु । अस्मदभिप्रायं बुध्यतां । बुद्ध्वा चापः कर्म पुत्रोत्पादनलक्षणं सूच्या सूचीस्थानीययाच्छिद्यमानयाविच्छिन्नयानु-ग्रहबुद्ध्या सीव्यतु । संतनोतु । यथा वस्त्रादिकं सूच्या स्यूतं चिरं तिष्ठति एवमिदं करोतु । कृत्वा च वीरं विक्रांतं शतदायं बहुधनं बहुप्रदं वोक्थ्यं प्रशस्यं पुत्रं ददातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि।
ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५

याः। ते। राके। सुऽमतयः। सुऽपेशसः। याभिः।
ददासि। दाशुषे। वसूनि।
ताभिः। नः। अद्य। सुऽमनाः। उपऽआगहि।
सहस्रऽपोषं। सुऽभगे। रराणा ॥ ५

हे राके देवि सुपेशसः शोभनरूपास्ते तव याः सुमतयः शोभनबुद्धयः याभिर्मतिभिर्दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय वसूनि धनानि ददासि। प्रयच्छसि। अद्येदानीं ताभिर्मतिभिः सहिता त्वं सुमनाः शोभनमना भूत्वोपागहि। उपागच्छ ॥ गमेश्छांदसः शपो लुक्। अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः। असिद्धवदत्रा भादित्यस्यासिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः ॥ किं कुर्वंती। हे सुभगे शोभनधने सहस्रपोषं सहस्रसंख्याकस्य धनस्य पुष्टिं रराणा ददती ॥ रा दाने। व्यत्ययेन शानच्। छांदसः शपः श्लुः। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

सिनीवाल्या यागे सिनीवालीत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये। सूत्रं पूर्वमुदाहृतं ॥

॥ तत्रानुवाक्या सूक्ते षष्ठी ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा।
जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ ६

सिनीवालि। पृथुऽस्तुके। या। देवानां। असि। स्वसा।
जुषस्व। हव्यं। आऽहुतं। प्रऽजां। देवि। दिदिड्ढि। नः ॥ ६

दृष्टचंद्रामावास्या सिनीवाली। हे सिनीवालि पृथुष्टुके पृथुजघने पृथुस्तुते वा या त्वं देवानां स्वसासि स्वयंसंचारिणी भगिनी वा भवसि सा त्वमाहुतमाभिमुख्येनाग्नौ प्रक्षिप्तं हव्यमस्मदीयं हविर्जुषस्व। सेवस्व। किंच हे देवि सिनीवालि

मोऽस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिड्ढि । उपचिनु अतिसर्जय वा । देहीत्यर्थः ॥ दिह उपचये । लोटि छांदसः शपः श्लुः । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

या सुबाहुः स्वंगुरिः सुषूमा बहुसूवरी ।

तस्यै विश्पत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ ७

या । सुऽबाहुः । सुऽअंगुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी ।

तस्यै । विश्पत्न्यै । हविः । सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ ७

या सिनीवाली सुबाहुः शोभनबाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुषूमा सुष्ठु प्रसवित्री ॥ षूङ् प्राणिप्रसवे । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् । बहुव्रीहौ उत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ बहुसूवरी बह्वीनां प्रजानां सवित्री ॥ तेनैव सूत्रेण क्वनिप् । वनो र चेति ङीब्रेफौ । बहुव्रीहौ उत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ तस्यै सिनीवाल्यै विश्पत्न्यै विशां पालयित्र्यै ॥ विभाषा सपूर्वस्येति पत्युर्नकारांतादेशः । अयस्मयादित्वेन भत्वाद्विशो जश्त्वाभावः । परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ हे ऋत्विग्यजमाना हविर्जुहोतन । जुहुत ॥ तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

या गुंगूर्या सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इंद्राणीमह्व ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ ८

या । गुंगूः । याः । सिनीवाली । या । राका । या ।

सरस्वती ।

इंद्राणीं । अह्वे । ऊतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥ ८

अत्र गुंगूशब्देन राकासिनीवाल्योः साहचर्यात्कुहूरुच्यते । या गुंगूः कुहूस्तामह्वे । आह्वयामि । एवमुत्तरत्रापि योज्यं । इंद्राणीमिंद्रस्य पत्नीमूतये रक्षणार्थमह्वे । आह्वयामि । तथा वरुणानीं वरुणस्य पत्नीं स्वस्तयेऽविनाशायाह्वयामि ॥ इंद्रवरुणेत्यादिना ङीष् आनुगागमश्च ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इति द्वितीये मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

चतुर्थेऽनुवाक एकादश सूक्तानि। तत्रा ते पितरिति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं त्रैष्टुभं रौद्रं। अनुक्रांतं च। आ ते पंचोना रौद्रमिति॥ शूलगवादिरुद्रयज्ञेष्वनेन सूक्तेन प्रतीचो दिगुपस्थेया। सूत्रितं च। कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थान इति॥ रुद्रदेवत्ये पशौ आ ते पितरिति हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्रः। आ० ३. ८.। इति॥ अत्र शौनकः। चतुर्दशीरोधिकां कृष्णस्य जुहुयाच्चरुं। आतेसूक्तेन रौद्रेण प्रत्यृचं वाग्यतः शुचिः॥ पूर्वमाज्याहुती हुत्वाथोपस्थाय च शंकरं। हविःशेषेण वर्तेतैकांतरमतंद्रितः। पूर्णे मासे जयेन्मृत्युं रोगैश्च परिमुच्यते। ऋग्वि० १. ३०.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा॥

आ ते॑ पितर्मरुतां सु॒म्नमे॑तु॒ मा नः॒ सूर्य॑स्य सं॒दृशो॑ युयोथाः। अ॒भि नो॑ वी॒रो अर्व॑ति क्षमेत॒ प्र जा॑येमहि रुद्र प्र॒जाभिः॑॥ १

आ। ते॒। पि॒त॒रिति॑। म॒रु॒ता॒म्। सु॒म्नम्। ए॒तु॒। मा। नः॒। सूर्य॑स्य। सं॒ऽदृशः॑। यु॒यो॒थाः॒।

अ॒भि। नः॒। वी॒रः। अर्व॑ति। क्ष॒मे॒त॒। प्र। जा॒ये॒म॒हि॒। रु॒द्र॒। प्र॒ऽजाभिः॑॥ १

हे मरुतां पितः मरुत्संज्ञानां देवानामुत्पादक रुद्र॥ परमपि छंदसीति षष्ठ्यंतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्भावात्सर्वानुदात्तत्वं॥ ते त्वदीयमस्मभ्यं दातव्यं सुम्नं सुखमेतु। आगच्छतु। रुद्रस्य च मरुतां पितृत्वमिदं पित्रे मरुतामाख्यायिकामुखेनावादिषम्। ऋग्वे० १. ११४. ६.। तथा त्वं नोऽस्मान् सूर्यस्य संदृशः संदर्शनान्मा युयोथाः। मा पृथक्कार्षीः॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः। लङि छांदसः शपः श्लुः। छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः॥ अर्वति शत्रौ। भ्रातृव्यो वा अर्वेति श्रुतेः। नोऽस्माकं वीरो वीर्यवान् पुत्रादिरभिक्षमेत। अभिभवतु। यद्वा वीरस्त्वं नोऽस्मानभिक्षमेथाः। अस्मान् कृतापराधानभिक्षमस्व। हे रुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायेमहि। प्रभूताः स्याम॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः।
व्य१स्मद्द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः ॥ २

त्वाऽदत्तेभिः। रुद्र। शंऽतमेभिः। शतं। हिमाः। अशीय। भेषजेभिः।
वि। अस्मत्। द्वेषः। विऽतरं। वि। अंहः। वि। अमीवाः। चातयस्व। विषूचीः ॥ २

हे रुद्र त्वादत्तेभिस्त्वया दत्तैः शंतमेभिरतिशयेन सुखकरैर्भेषजेभिर्भेषजैरौषधैः शत हिमाः शतं हेमंतान् शतं संवत्सरानशीय। व्याप्नुयां॥ अश्नोतेर्लिङि छांदसो विकरणस्य लुक्॥ अपि च। अस्मदस्मत्तो द्वेषा द्वेष्टॄन् विचातयस्व। विनाशय। तथांहः पापं वितरमत्यंतं विचातयस्व। अमीवा रोगान्विषूचीर्विषु नानांचतीः कृत्स्नशरीरव्यापकान् रोगान्विचातयस्व। अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशय॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो।
पर्षि णः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥ ३

श्रेष्ठः। जातस्य। रुद्र। श्रिया। असि। तवःऽतमः। तवसां। वज्रबाहो इति वज्रऽबाहो।
पर्षि। नः। पारं। अंहसः। स्वस्ति। विश्वाः। अभिऽइतीः। रपसः। युयोधि ॥ ३

हे रुद्र जातस्योत्पन्नस्य सर्वस्य जगतो मध्ये श्रियैश्वर्येण श्रेष्ठः प्रशस्यतमोऽसि। भवसि। तथा हे वज्रबाहो आयुधहस्त रुद्र तवसां प्रवृद्धानां मध्ये तवस्तमोऽतिशयेन

प्रवृद्धोऽसि स त्वं नोऽस्मानंहसः पापस्य पारं तीरं स्वस्ति क्षेमेण पर्षि। पारय।
तथा रपसः पापस्य विश्वाः सर्वा अभीतीरभिगमनानि युयोधि। पृथक्कुरु॥
यौतेश्छांदसः शपः श्लुः। वा छंदसीत्यपित्त्वस्य विकल्पनात् ङित्त्वाभावेऽङितश्चेति
हेर्धिः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहूती।

उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि॥ ४

मा। त्वा। रुद्र। चुक्रुधाम। नमःऽभिः। मा। दुःऽस्तुती।

वृषभ। मा। सऽहूती।

उत्। नः। वीरान्। अर्पय। भेषजेभिः। भिषक्ऽतमं।

त्वा। भिषजां। शृणोमि॥ ४॥

हे रुद्र त्वा त्वां नमोभिरयथाक्रियमाणैर्नमस्कारैर्हविर्भिर्वा माचक्रुधाम। मा
क्रोधयाम। क्रुद्धं मा कार्ष्म॥ क्रुध कोपे। अस्मात्संप्रसारणाल्लुङि चङि रूपं॥ हे
वृषभ कामानां वर्षितर्दुष्टुती दुःस्तुत्याशोभनया स्तुत्या मा चुक्रुधामेत्येव। तथा
सहूती सहूत्या विसदृशैरन्यैर्देवैः सहाह्वानेन मा क्रोधयाम। अयं हि स्वस्मान्न्यू-
नेन सहाह्वाने क्रुद्धो भवति। स त्वं नोऽस्माकं वीरान् पुत्रान्भेषजेभिस्त्वदीयैर्भेषजै-
रोषधैरुदर्पय। उत्कृष्टं संयोजय। हे रुद्र त्वा त्वां भिषजां चिकित्साभिज्ञानां
मध्ये भिषक्तममतिशयेन भैषज्यस्य कर्तारं शृणोमि। प्रथमो दैव्यो भिषगिति च
मंत्रांतरेऽप्युक्तं॥

॥ अथ पंचमी ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय।

ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै॥ ५

हवीम॑ऽभिः। हव॑ते। यः। ह॒विःऽभिः॑। अव॑। स्तोमे॑भिः।
रु॒द्रं। दि॒षी॒य।
ऋ॒दू॒दरः॑। सु॒ऽहवः॑। मा। नः॒। अ॒स्यै। ब॒भ्रुः। सु॒ऽशि॒प्रः।
री॒र॒धत्। म॒नायै॑॥ ५

यो रुद्रो हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिः सहितैर्हवीमभिराह्वानैः स्तुतिलक्षणैर्हवते। आह्वयते स्तूयते॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः। बहुलं छंदसीति ह्वयतेः संप्रसारणं॥ तं रुद्रं स्तोमेभिः स्तोत्रैरवदिषीय। अवखंडयामि। पृथक्करोमि। अपगतक्रोधं करोमीति यावत्॥ दो अवखंडने। व्यत्ययेनात्मनेपदं। बहुलं छंदसीतीत्वं॥ ऋदूदरो मृदूदर इति यास्कः। नि० ६. ४.। सुहवः शोभनाह्वानो बभ्रुर्भर्ता सर्वस्य बभ्रुवर्णो वा। सुशिप्रः। शिप्रे हनू नासिके वा। शोभनशिप्रः। एवंगुणविशिष्टः स रुद्रोऽस्यै मनायै। हन्मीति मन्यमाना बुद्धिर्मना। तस्यै नोऽस्मान्मा रीरधत्। मा वशं नैषीत्॥ रध हिंसासंराद्ध्योः। अस्माण्यंतात्लुङि चङि रूपं। रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः॥

॥ अथ षष्ठी॥

उन्मा॑ ममंद वृष॒भो म॒रुत्वा॒न्त्वक्षी॑यसा॒ वय॑सा॒ नाध॑मानं।
घृणी॑व छा॒याम॑र॒पा अ॑शी॒या वि॑वासेयं रु॒द्रस्य॑ सु॒म्नं॥ ६

उत्। मा। म॒मं॒द। वृ॒ष॒भः। म॒रुत्वा॑न्। त्वक्षी॑यसा।
वय॑सा। नाध॑मानं।
घृणि॑ऽइव। छा॒यां। अ॒र॒पाः। अ॒शी॒य। आ। वि॒वा॒से॒यं।
रु॒द्रस्य॑। सु॒म्नं॥ ६

वृषभः कामानां वर्षिता मरुत्वान् मरुद्भिः पुत्रैर्युक्तो रुद्रो नाधमानं याचमानं मा मां त्वक्षीयसा दीप्तेन वयसान्नेनोन्ममंद। उत्कर्षेण तर्पयतु। अपि चाहं घृणीव

छायां यथा सूर्यकिरणसंतप्तश्छायां प्रविशति एवं रुद्रस्य सुम्नं सुखमरपा अपापः सन् अशीय। व्याप्नुयां। तदर्थं तं रुद्रमाविवासेयं। परिचरेयं॥ विवासतिः परिचरणकर्मा॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क्व१॑स्य ते॑ रुद्र मृळ॒याकु॒र्हस्तो॒ यो अस्ति॑ भेष॒जो जला॑षः।
अ॒प॒भ॒र्ता रप॑सो॒ दैव्य॑स्या॒भी नु मा॑ वृषभ चक्षमीथाः॥ ७

क्व॑। स्यः। ते॒। रु॒द्र॒। मृ॒ळ॒याकुः॑। हस्तः॑। यः। अस्ति॑। भे॒ष॒जः। जला॑षः।
अ॒प॒ऽभ॒र्ता। रप॑सः। दैव्य॑स्य। अ॒भि। नु। मा॒। वृ॒ष॒भ॒। च॒क्ष॒मी॒थाः॥ ७

हे रुद्र ते तव मृळयाकुः सुखयिता स्यः स हस्तः क्व कुत्र वर्तते। यो हस्तो भेषजो भेषज्यकृत् जलाषः सर्वेषां सुखकरोऽस्ति। भवति। स हस्तो विद्यत एव। तेन हस्तेन मां रक्षेति भावः। अपि च हे वृषभ कामानां वर्षितः दैव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्यापभर्तापहर्ता विनाशयिता भूत्वा कृतापराधं मां नु क्षिप्रमभिचक्षमीथाः। अभिक्षमस्व॥ क्षमूष् सहने। लङि छांदसः शपः श्लुः। बहुलं छंदसीतीडागमः॥

रुद्रदेवत्ये पशौ वपापुरोडाशहविषां क्रमेण प्र बभ्रव इत्याद्यास्तिस्रो याज्याः प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्र आपश्चातावसत्या पुरस्तात्। आ० ३, ८. इति॥

॥ तत्राद्या सूक्तेऽष्टमी ॥

प्र ब॒भ्रवे॑ वृष॒भाय॑ श्विती॒चे म॒हो म॒हीं सु॑ष्टु॒तिमी॑रयामि।
न॒म॒स्या क॑ल्मली॒किनं॒ नमो॑भिर्गृणी॒मसि॑ त्वे॒षं रु॒द्रस्य॒ नाम॑॥ ८

प्र । बभ्रवे । वृषभाय । श्वितीचे । महः । महीम् । सुऽस्तुतिम् ।

ईरयामि ।

नमस्य । कल्मलीकिनम् । नमःऽभिः । गृणीमसि । त्वेषम् ।

रुद्रस्य । नाम ॥ ८

बभ्रवे विश्वस्य भर्त्रे बभ्रुवर्णाय वा वृषभाय कामानां वर्षित्रे तद्वत्प्रसह्यकारिणे वा श्वितीचे श्वैत्यमंचते ॥ श्विता वर्णे । औणादिक इन्प्रत्ययः । श्वितिमंचतीत्यंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन् । चतुर्थ्येकवचनेऽच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ एवंगुणविशिष्टाय रुद्राय महो महीं महतोऽपि महतीं सुष्टुतिं शोभनस्तुतिं प्रेरयामि । प्रकर्षेणोच्चारयामि । हे स्तोतः कल्मलीकिनं । ज्वलतो नामधेयमेतत् । नि० १, १७, । ज्वलंतं । कलयत्यपगमयति मलमिति कल्मलीकं तेजः । तद्वंतं रुद्रं नमोभिर्नमस्कारैर्हविर्भिर्वा नमस्य । पूजय । वयं च रुद्रस्य महादेवस्य त्वेषं दीप्तं नाम गृणीमसि । गृणीम संकीर्तयामः ॥ गॄ शब्दे । क्र्यादिकः । इदंतो मसिः । प्वादीनां ह्रस्वः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स्थिरेभिरंगैः पुरुरूप उग्रो बभ्रुः शुक्रेभिः पिपिशे हिरण्यैः ।

ईशानादस्य भुवनस्य भूरेर्न वा उ योषद्रुद्रादसुर्यं ॥ ९

स्थिरेभिः । अंगैः । पुरुऽरूपः । उग्रः । बभ्रुः । शुक्रेभिः ।

पिपिशे । हिरण्यैः ।

ईशानात् । अस्य । भुवनस्य । भूरेः । न । वै । ऊं इति ।

योषत् । रुद्रात् । असुर्यं ॥ ९

स्थिरेभिः स्थिरैर्दृढैरंगैरवयवैर्युक्तः पुरुरूपोऽष्टमूर्त्यात्मकैर्बहुभी रूपैरुपेत उग्र उद्गूर्णस्तेजस्वी बभ्रुर्भर्ता बभ्रुवर्णो वा रुद्रः शुक्रेभिर्दीप्तैर्हिरण्यैर्हिरण्मयैर्हितर-

मणीयैर्वालंकारैः पिपिशे। दीप्यते॥ पिश अवयवे। कर्मणि लिट्॥ ईशानादीश्वरादस्य भुवनस्य भूतजातस्य भूरेर्भर्तू रुद्रादसुर्यं॥ असु क्षेपणे असुरुरन्। असुरः क्षेप्ता। तत्र साधुः॥ असुर्यं बलं न वा उ योषत्। नैव पृथग्भवति॥ यौतेर्लेट्यडागमः। सिब्बहुलं लेटीति सिप्॥

॥ अथ दशमी॥

अर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वार्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपं।

अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति॥ १०

अर्हन्। बिभर्षि। सायकानि। धन्वं। अर्हन्। निष्कं।

यजतं। विश्वऽरूपं।

अर्हन्। इदं। दयसे। विश्वं। अभ्वं। न। वै। ओजीयः।

रुद्र। त्वत्। अस्ति॥ १०

हे रुद्र त्वमर्हन् अर्हो योग्य एव सन् सायकानि शरान् धन्व धनुश्च बिभर्षि। धारयसि। तथार्हन्नेव यजतं यजनीयं पूजनीयं विश्वरूपं बहुविधरूपयुक्तं निष्कं हारं बिभर्षि। तथार्हन्नेवेदं विश्वं सर्वमभ्वं। महन्नामैतत्। अतिविस्तृतं जगद्दयसे। रक्षसि। देङ् रक्षणे। हे रुद्र त्वत् त्वत् त्वत्तोऽन्यत् किंचिदोजीय ओजस्वितरं बलवत्तरं न वा अस्ति। न खलु विद्यते। अतस्त्वमेवोक्तव्यापारेषु योग्य इत्यर्थः॥ ओजस्शब्दान्मत्वर्थीयो विनिः। तत आतिशायनिक ईयसुन्। विन्मतोर्लुक्। टेरिति टिलोपः॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः॥

प्रयाणे मृगस्यासनोन्नवचः श्रुत्वा स्तुहि श्रुतमित्येतां जपेत्। सूत्रितं च स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानमिति मृगस्येति॥

॥ सैषात्रैकादशी॥

स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रं।

मृळा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपंतु सेनाः॥ ११

स्तुहि । श्रुतं । गर्तऽसदं । युवानं । मृगं । न । भीमं ।
उपऽहत्नुं । उग्रं ।
मृळ । जरित्रे । रुद्र । स्तवानः । अन्यं । ते । अस्मत् । नि ।
वपंतु । सेनाः ॥ ११

हे स्तोतः श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं रुद्रं स्तुहि । कीदृशं । गर्तसदं । गर्तो रथः । तत्र सीदंतं युवानं नित्यतरुणं मृगं न भीमं मृगं सिंहमिव भयंकरं । उपहत्नुमुपहंतारं शत्रूणामुग्रमुद्गूर्णं । हे रुद्र त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् जरित्रे स्तोत्रे मह्यं मृळ । सुखय । ते त्वदीयाः सेना अस्मदन्यमस्मद्व्यतिरिक्तं पुरुषं निवपंतु । निघ्नंतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कुमारश्चित्पितरं वंदमानं प्रति नानाम रुद्रोपयंतं ।
भूरेर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२

कुमारः । चित् । पितरं । वंदमानं । प्रति । प्रति । ननाम ।
रुद्र । उपऽयंतं ।
भूरेः । दातारं । सत्ऽपतिं । गृणीषे । स्तुतः । त्वं ।
भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२

वंदमानं आयुष्मान् भव सोम्येति स्तुवंतं पितरं कुमारश्चित् यथा कुमारः ॥ चिदित्येतदुपमार्थे ॥ हे रुद्र उपयंतमस्मत्समीपे गच्छंतं त्वां प्रतिननाम । प्रतिनतोऽस्मि । अपि च भूरेर्बहुनो धनस्य दातारं सत्पतिं सतां पालयितारं ॥ पत्यावैश्वर्य इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे रुद्र एवंभूतं त्वां गृणीषे । स्तौमि ॥ सिपस्तिङां तिङो भवंतीति से आदेशः ॥ स्तुतश्च त्वमस्मभ्यं भेषजा भेषजानि रासि । देहि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।
यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वश्मि ॥१३

याः । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शंऽतमा ।
वृषणः । या । मयःऽभु ।
यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शं । च ।
योः । च । रुद्रस्य । वश्मि ॥ १३

हे मरुतो रुद्रपुत्रा वो युष्माकं या यानि भेषजा भेषजान्यस्मदारोग्यहेतुभूतान्यौषधानि शुचीनि शुद्धानि निर्मलानि संति । हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतो या यानि च युष्मदीयानि भेषजानि शंतमा अतिशयेन सुखकराणि । या यानि च भेषजानि मयोभू मयोभूनि मयसः सुखस्य भावयितॄणि नोऽस्मत्पिता मनुर्यानि भेषजानि युष्मदीयान्यवृणीत वृतवान् ता तानि भेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबंधि शं च योश्च शमनीयानां रोगाणामुपशमनं यावनीयानां भयानां यद्यावनमस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयं च वश्मि । कामये ॥ वश कांतौ । आदादिकः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।
अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृड ॥ १४

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य ।
दुःऽमतिः । मही । गात् ।
अव । स्थिरा । मघवत्ऽभ्यः । तनुष्व । मीढ्वः । तोकाय ।
तनयाय । मृड ॥ १४

रुद्रस्य महो देवस्य हेतिरायुधं नोऽस्मान्परिवृज्याः। परिवर्जयतु। तथा त्वेषस्य दीप्तस्य रुद्रस्य महो महतो दुर्मतिर्दुःखकारिणी बुद्धिश्च परिगात्। अस्मान्वर्जयित्वान्यत्र गच्छतु॥ ऋप परिवर्जने॥ हे मीढ्वः सेचनसमर्थ रुद्र स्थिरा स्थिराणि त्वदीयानि धनूंषि मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्योऽवतनुष्व। अवततज्यानि कुरु। तथा तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च मृळ। सुखं कुरु॥

॥ अथ पंचदशी॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि।

हवनश्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ १५

एव। बभ्रो इति। वृषभ। चेकितान। यथा। देव। न।

हृणीषे। न। हंसि।

हवनऽश्रुत्। नः। रुद्र। इह। बोधि। बृहत्। वदेम।

विदथे। सुऽवीराः॥ १५

हे बभ्रो जगतो भर्तर्बभ्रुवर्ण वा वृषभ कामानां वर्षितः चेकितान सर्वं जानन् हे देव द्योतमान रुद्र तथा येन प्रकारेण न हृणीषे न क्रुध्यसि न च हंसि॥ हृणीङ् लज्जायां अयं क्रुध्यति कर्मा च॥ एवं हवनश्रुत् अस्मदीयमाह्वानं शृण्वन् नोऽस्मान् हे रुद्र इहास्मिन्देशे बोधि। बुध्यस्व। विदथे यज्ञे गृहे वा सुवीराः शोभनपुत्राः संतो बृहत् प्रौढं त्वदीयं स्तोत्रं वदेम। उच्चारयाम॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः॥

धारावरा इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गार्त्समदं मारुतं। अंत्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः। तथा चानुक्रांतं। धारावरा मारुतं त्रिष्टुबंतमिति॥ षष्ठ्याभिप्लवषडहयोस्तृतीयेऽहन्याग्निमारुतशस्त्रसेदं मारुतनिविद्धानं। सूत्रितं च। वैश्वानराय धिषणां धारावरा मरुतस्त्वमग्ने प्रथमो अंगिरा इत्याग्निमारुतं। आ० ७, ७,। इति॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजसो मृगा न भीमास्तविषी-

भिरर्चिनः ।

अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणो भृमिं धमंतो अप गा

अवृण्वत ॥ १

धाराऽवराः । मरुतः । धृष्णुऽओजसः । मृगाः । न । भीमाः ।

तविषीभिः । अर्चिनः ।

अग्नयः । न । शुशुचानाः । ऋजीषिणः । भृमिं । धमंतः ।

अप । गाः । अवृण्वत ॥ १

धारावरा उदकधारयांतरिक्षमावृण्वंतः । यद्वा धाराणां घृतानां स्थिराणां वृक्षादीनां निवारयितारश्चालयितारः । धृष्ण्वोजसः धर्षकेण बलेन युक्ताः । अत एव मृगा न भीमाः । सिंहा इव भयंकराः । तविषीभिरात्मीयैर्बलैर्वृष्टिप्रदानादिनार्चिनः सर्वं जगत्पूजयंतः । अग्नयो न शुशुचाना दीप्ता वह्नय इव दीप्यमानाः ॥ शुच दीप्तौ । लटः कानच् ॥ ऋजीषिणः । ऋजीषमुदकं तद्वंतः । यद्वा ऋजीषोऽपगतसारः सोमः । तेन युक्ताः । तृतीयसवने ह्याग्निमारुते मरुतः स्तूयंते । तत्र च सवनद्वयेऽभिषुतं गतसारं सोममभिषुण्वंति । अतस्तेषां तद्युक्तत्वं । एवंभूता मरुतो भृमिं भ्राम्यंतं मेघं धमंतो वर्षणायेतस्ततः प्रेरयंतो गास्तदंतर्गता वृष्टीरापोऽपावृण्वत । अपावृताः कुर्वंति । यथा सर्वैर्दृश्यंते तथा प्रवर्षंतीत्यर्थः । यद्वा भृम्याख्यो वीणाविशेषः । तं धमंतो वादयंतो गा वलनाम्नासुरेणापिहिता अपावृण्वत । अपगतावरणा अकुर्वन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्यावो न स्तृभिश्चितयंत खादिनो व्य१भ्रिया न द्युतयंत वृष्टयः ।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषाजनि पृश्न्याः शुक्र ऊधनि ॥ २

द्यावः। न। स्तृऽभिः। चितयंत। खादिनः। वि। अभ्रियाः।
न। द्युतयंत। वृष्टयः।

रुद्रः। यत्। वः। मरुतः। रुक्मऽवक्षसः। वृषा। अजनि।
पृश्न्याः। शुक्रे। ऊधनि॥ २

स्तृभिः। नक्षत्रनामैतत्। यदाह यास्कः। ऋक्षाः स्तृभिरिति नक्षत्राणां। नि० ३. २०.। इति। नक्षत्रैर्द्यावो न यथा द्युलोकाश्चितयंत चेतयंति स्वात्मानं ज्ञापयंति॥ चिती संज्ञाने॥ प्रकाशंत इत्यर्थः। तथा खादिनः शत्रूणां खादका मरुतः स्वकीयैराभरणैर्ज्ञायंते। यद्वा खादः कटकं। तद्युक्ताः संतः प्रकाशंते। तथा वृष्टयो वर्षका मरुतोऽभ्रिया न। अभ्रेषु भवा विद्युत इव वि द्युतयंत। स जगद्विद्योतयंति। प्रकाशयंति॥ अभ्रशब्दाद्भवार्थे समुद्राभ्राद्घ इति घप्रत्ययः॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः। रुक्मवक्षसः। रुक्मं रोचमानमाभरणं वक्षस्युरसि येषां तादृशा हे मरुतो यद्यदा वो युष्मान् वृषा सेचनसमर्थो रुद्रो महादेवः पृश्न्याः। पृश्निर्माध्यमिका वाक्। तस्याः संवंधिनि शुक्रे निर्मल ऊधन्यूधसि प्रदेशेऽजनि। अजनयत्। तदानीमिति पूर्वत्र संवंधः। यद्वा पृश्निर्नानावर्णेयं भूमिः पुरा गोरूपधरासीत् तस्यां महेशो वृषो भूत्वा मरुत उत्पादयामासेत्याचक्षते। तदत्रोच्यते। हे मरुतो यद्यस्माद्वो युष्मान् वृषा वृषरूपो रुद्रः पृश्न्या गोः शुक्रे निर्मल ऊधन्यूधसि पयस उत्पत्तिस्थानेऽजीजनत्तस्माद्यूयमेवंमहानुभावा जाता इत्यर्थः। तथा च तैत्तिरीयकं। पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता इति॥

॥ अथ तृतीया॥

उक्षंते अश्वाँ अत्याँ इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयंत आशुभिः।
हिरण्यशिप्रा मरुतो दविध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः
समन्यवः॥ ३

उक्षंते। अश्वान्। अत्यान्ऽइव। आजिषु। नदस्य। कर्णैः।
तुरयंते। आशुऽभिः।

हिरण्यऽशिप्राः । मरुतः । दविध्वतः । पृक्षं । याथ ।

पृषतीभिः । सऽमन्यवः ॥ ३

मरुतोऽश्वान् व्याप्तान् लोकानुक्षंते। सिंचंति॥ अशू व्याप्तौ॥ औणादिकः क्वन्प्रत्ययः॥ आजिषु संग्रामेष्वत्यानिव सततगामिनस्तुरगान् यथा खेदापनोदायोदकैः सिंचंति तद्वत्। अपि च ते मरुत आशुभिः शीघ्रगमनैरश्वैर्नदस्य शब्दयतो मेघस्य कर्णैः कृतैर्मध्यप्रदेशैस्तुरयंते। वर्षणार्थं वृष्ट्युत्पादनाय त्वरितं गच्छंति॥ तुर त्वरणे॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः। हे हिरण्यशिप्राः। शिप्रं शिरस्त्राणं। सुवर्णमयशिरस्त्राणाः समन्यवः समानवयस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतो दविध्वतो महीरुहादिकं कंपयंतो यूयं॥ धूञ् कंपन इत्यस्माद्दाधर्यादावेतद्रूपं निपात्यते॥ पृषतीभिर्युग्यरथे योजिताभिः श्वेतबिंद्वंकिताभिर्मृगीभिर्वडवाभिर्वा पृक्षं। अन्नमेतत्। हविर्लक्षणान्नवंतं यजमानं॥ अर्शआदित्वादच्॥ याथ। गच्छथ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पृक्षे ता विश्वा भुवना ववक्षिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः।
पृषदश्वासो अनवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धूर्षदः॥ ४

पृक्षे । ता । विश्वा । भुवना । ववक्षिरे । मित्राय । वा ।

सदं । आ । जीरऽदानवः ।

पृषत्ऽअश्वासः । अनवभ्रऽराधसः । ऋजिप्यासः । न ।

वयुनेषु । धूःऽसदः ॥ ४

पृक्षे पृक्षवते हविर्लक्षणान्नयुक्ताय यजमानाय ता तानि विश्वा सर्वाणि भुवनान्युदकानि मित्राय। वाशब्द उपमार्थः। मित्रायेव सदं सदा आ ववक्षिरे मरुत आवहंति। यद्वा वाशब्दोऽवधारणे। मित्रभूताय यजमानायैव पृक्षेऽन्ने निमित्तभूते सति वृष्ट्युदकान्यावहंति। कीदृशा मरुतः। जीरदानवः। क्षिप्रदानाः। पृषदश्वासः पृषद्भिः श्वेतबिंदुभिर्युक्ता अश्वा येषां ते तथोक्ताः। अनवभ्रराधसः॥ भ्रशु भ्रंशु

अधःपतने । अवभ्रंशनमवभ्रः । डोऽन्यत्रापि दृश्यत इति डप्रत्ययः । नास्त्यवभ्रो यस्येति बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । अनवभ्रं भ्रंशनरहितं राधो धनं येषां ते बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ऋजिप्यासो न । ऋजु अकुटिलं प्राप्नुवंतो गच्छंतोऽश्वा इव वयुनेषु गंतृषु मध्ये धूर्षदो धुरि मेघस्य वहने सीदंतो निषण्णा इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंधन्वभिर्धेनुभी रप्शदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः ।

आ हंसासो न स्वसराणि गंतन मधोर्मदाय मरुतः

समन्यवः ॥ ५

इंधन्वऽभिः । धेनुऽभिः । रप्शदूधऽभिः । अध्वस्मऽभिः ।

पथिऽभिः । भ्राजत्ऽऋष्टयः ।

आ । हंसासः । न । स्वसराणि । गंतन । मधोः । मदाय ।

मरुतः । सऽमन्यवः ॥ ५

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतेजसो वा हे मरुतो भ्राजदृष्टयो दीप्यमानायुधा यूयमिंधन्वभिः समिंधनवद्भिः ॥ इंधनशब्दाच्छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीयो वनिप् । छांदसो वर्णलोपः ॥ धेनुभिः प्रीणयित्रीभिश्च रप्शदूधभिः । विरप्शीति महन्नाम । महोधस्कैः । ऊधांसि जलस्रोतोमार्गाः । यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि । शब्दायमानोच्छ्रितप्रदेशैरध्वस्मभिर्ध्वंसनरहितैः पथिभिः । पतंति गच्छंतीति पंथानो मेघाः । एवंभूतैर्मेघैः सह मार्गैरेव वागंतन । आगच्छत । किमर्थं । मधोर्मदाय । सोमस्य मदार्थं । तत्र दृष्टांतः । हंसासो न । यथा हंसाः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवंति तद्वत् ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सवनानि गंतन ।
अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसं ॥ ६

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नरां । न । शंसः । सवनानि । गंतन ।
अश्वांऽइव । पिप्यत । धेनुं । ऊधनि । कर्त । धियं । जरित्रे । वाजऽपेशसं ॥ ६

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधा वा हे मरुतो नोऽस्माकं ब्रह्माणि ॥ अन्ननामैतत् ॥ अन्नानि सवनान्यभिषुतसोमलक्षणानि हवींष्यागंतन । आगच्छत ॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनबादेशः । अत एव ङित्त्वाभावादनुनासिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टांतः । नरां न शंसः । नरामस्माकं शंसः शंसनीयं स्तोत्रं यथागच्छथ तद्वत् ॥ नरशब्दात् षष्ठीबहुवचनस्यानित्यमागमशासनमिति नुडभावः । शंसः कर्मणि घञंत आद्युदात्तः । सुपां सुलुगित्यमः सुआदेशः ॥ आगत्य च धेनुमुदकदानेन प्रीणयितारमश्वामिवोधनि पिप्यत । यथाश्वाः पीनावयवा भवंति तद्वन्मेघं वर्षणसमर्थमाप्यायितं कुरुतेत्यर्थः । अपि च जरित्रे स्तोत्रे वाजपेशसं वाजैरन्नैराश्लिष्टं ॥ पिश अवयवे ॥ धियं कर्म कर्त । कुरुत ॥ करोतेश्छांदसः शपो लुक् । पूर्ववत्तशब्दस्य तबादेशः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितयद्दिवेदिवे ।
इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनिं मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७

तं । नः । दात । मरुतः । वाजिनं । रथे । आपानं ।

ब्रह्म । चितयत् । दिवेऽदिवे ।

इषं । स्तोतृऽभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनिं । मेधां ।

अरिष्टं । दुस्तरं । सहः ॥ ७

हे मरुतः तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दात। दत्त प्रयच्छत ॥ छांदसः शपो लुक् ॥ कीदृशं। वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा। रथे रंहणे युष्मदीय आगमने निमित्तभूते सति दिवेदिवे प्रतिदिवसं चितयत् प्रज्ञापयत् युष्मद्गुणप्रख्यापकं। ब्रह्म स्तोत्रमापानमाप्नुवंतं। अपि च दूषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं दात। प्रयच्छत। तथा वृजनेषु संग्रामेषु कारवे स्तोत्रे ॥ वचनव्यत्ययः ॥ मेधां युद्धप्रज्ञानं सनिं धनदातृत्वं चारिष्टं शत्रुभिरहिंसितं दुस्तरं शत्रुभिस्तरीतुमशक्यं सहो बलं च प्रयच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्युंजते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान्रथेषु भग आ सुदानवः ।
धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषं ॥८

यत् । युंजते । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । अश्वान् । रथेषु ।

भगे । आ । सुऽदानवः ।

धेनुः । न । शिश्वे । स्वसरेषु । पिन्वते । जनाय ।

रातऽहविषे । महीं । इषं ॥ ८

रुक्मवक्षसो रोचमानाभरणोरस्काः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यद्यदा रथेषु भगे भजनीये स्थाने। धुरीत्यर्थः। अश्वानायुंजते। आभिमुख्येन युक्तान्कुर्वंति। तदानीमेव रातहविषे दत्तहविष्काय यजमानाय महीं महतीमिषमन्नं तत्कारणभूतमुदकं वा स्वसरेषु स्वकीयेषु गृहेषु पिन्वते। सिंचंति किरंति ॥ पिवि सेचने ॥ तत्र दृष्टांतः। धेनुर्न शिश्वे। यथा धेनुः प्रस्नुतस्तनी सती स्वकीयाय वत्साय क्षीरं प्रयच्छति तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः ।

वर्तयंत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हंतना वधः ॥ ९

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे ।

वसवः । रक्षत । रिषः ।

वर्तयंत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तं । अव । रुद्राः ।

अशसः । हंतन । वधरिति ॥ ९

हे मरुतः यो मर्त्यो मनुष्यो वृकताति आदाता वृकः ॥ वृक आदाने । वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छंदसि । पा० ५. ४. ४१. । इति स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः ॥ तादृशः सन् नोऽस्माकं रिपुर्दधे । रिपुतयात्मानं धारयति । हे वसवो वासयितारो मरुतो रिषो हिंसकादस्मान्रक्षत । पालयत । अस्माकं शत्रूभूतं मर्त्यं तपुषा तापयित्वा चक्रिया कृष्ण्याख्यया शत्रुणाभिवर्तयत । अभितो निवर्तयत । हे रुद्रा रुद्रपुत्राः । यद्वा रोरूयमाणा द्रवंतः अशसो भक्षकस्य ॥ अश भोजन इत्यस्मादौणादिकोऽसिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राक्षसादेर्वधर्हननसाधनमायुधमवहंतन ॥ अवयुक्तः पृथक्कृत्य नाशयत ॥ हंतेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तनप् ॥

॥ अथ दशमी ॥

चित्रं तद्वो मरुतो याम चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः ।

यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥ १०

चित्रं । तत् । वः । मरुतः । यामः । चेकिते । पृश्न्याः ।

यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।

यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । त्रितं । जराय ।

जुरतां । अदाभ्याः ॥ १०

हे मरुतो वो युष्माकं चित्रं चायनीयं याम प्रापणं चेकिते । सर्वैर्ज्ञायते । इदानीं परोक्षवदाह । अपिशब्दः प्रसिद्धौ यद्यदा खलु पृश्न्या माध्यमिकाया वाचः संबंधिन-मूधरूद्वतं मेघमापयः प्रापयितारो मरुतो दुहुः । दुहंति ॥ दुहेश्छांदसो लिट् । छंदसि चेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः ॥ यद्वा यदा च नवमानस्य स्तुवतस्त्रितस्य निदे निंदकाय शत्रवे हिंसां कृतवंत इति शेषः ॥ निदि कुत्सायां । क्विप् चेति क्विप् ॥ तदानीं हे अदाभ्या अहिंस्या रुद्रिया रुद्रस्य पुत्रा मरुतस्त्रितमृषिं जुरतां हिंसतां शत्रूणां जराय जरणाय विनाशाय अभूतेति शेषः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे विंशो वर्गः ।

॥ अथैकादशी ॥

तान्वो महो मरुत एवयाव्नो विष्णोरेषस्य प्रभृथे हवामहे ।

हिरण्यवर्णान्ककुहान्यतस्रुचो ब्रह्मण्यंतः शंस्यं राध ईमहे ॥११

तान् । वः । महः । मरुतः । एवऽयाव्नः । विष्णोः । एषस्य ।

प्रऽभृथे । हवामहे ।

हिरण्यऽवर्णान् । ककुहान् । यतऽस्रुचः । ब्रह्मण्यंतः ।

शंस्यं । राधः । ईमहे ॥ ११

हे मरुत एवयाव्न एवं गंतव्यं स्तोत्रं यज्ञं वा गंतॄन् महो महतो महानुभावांस्तान्वो युष्मान्विष्णोर्व्यापकस्य ग्रहचमसादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्यैषस्यैषणीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य प्रभृथे प्रभरणेऽभिषवादिभिः प्रकर्षेण संपादने सति हवामहे । आह्वयामहे । आहूय च हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वा ककुहान् श्रेष्ठान् स्तुत्यान्वा एवंभूतांस्तान् यतस्रुचो यागायोद्यतस्रुचो ब्रह्मण्यंतः । ब्रह्म स्तोत्रं । तदिच्छंतो वयं शंस्यं प्रशंसनीयं राधो धनमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वंतूषसो व्युष्टिषु ।

उषा न रामीररुणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता

गोअर्णसा ॥ १२

ते। दश॑ऽग्वाः। प्र॒थ॒माः। य॒ज्ञम्। ऊ॒हि॒रे। ते। नः।

हि॒न्व॒न्तु॒। उ॒षसः॑। विऽउ॑ष्टिषु।

उ॒षाः। न। रा॒मीः। अ॒रु॒णैः। अप॑। ऊ॒र्णु॒ते॒। म॒हः।

ज्योति॑षा। शु॒च॒ता। गोऽअ॑र्णसा ॥ १२

हे मरुतो दशग्वाः। ये दशभिर्मासैः सिद्धिं गता अंगिरसस्तद्रूपा भूत्वा प्रथमा आदित्येभ्यः प्रथमभाविनः संतो यज्ञमूहिरे। अवहन्। आदित्यानामंगिरसां च स्वर्गगमनं प्रतिस्पर्धमानानां मध्ये पूर्वमेवांगिरसो यागानुष्ठाय स्वर्गं प्राप्ताः। तथा च श्रूयते। आदित्याश्च वै हासन्नंगिरसश्च तेऽग्नेऽग्निनाग्निमयजंतेति। तादृशास्त उषसो व्युष्टिषु विवासेषु प्रभातेषु सत्सु नोऽस्मान् हिन्वंतु। प्रेरयंतु॥ हि गतौ वृद्धौ च॥ रामीः कृष्णवर्णा रात्रीरूपा न यथोषा अरुणैरारोचमानैः स्वतेजोभिरपोर्णुते। अपवृणोत्यपसारयति। तथा महो महता शुचता दीप्यमानेन गोअर्णसा गच्छदुदकेन ज्योतिषा सूर्याख्येन तमो निवारयंति। सूर्यमंडलमावृण्वतो वृत्रादीन् हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयंतीत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ते क्षो॒णीभि॑ररु॒णेभि॒र्नाञ्जिभी॑ रु॒द्रा ऋ॒तस्य॒ सद॑नेषु वावृधुः।

नि॒मेघ॑माना॒ अत्ये॑न॒ पाज॑सा सुश्च॒न्द्रं वर्णं॑ दधिरे सु॒पेश॑सम् ॥ १३

ते। क्षो॒णीभिः॑। अ॒रु॒णेभिः॑। न। अ॒ञ्जिऽभिः॑। रु॒द्राः।

ऋ॒तस्य॑। सद॑नेषु। व॒वृ॒धुः॒।

नि॒ऽमेघ॑मानाः। अत्ये॑न। पाज॑सा। सु॒ऽच॒न्द्रम्। वर्ण॑म्। द॒धि॒रे॒।

सु॒ऽपेश॑सम् ॥ १३

रुद्रा रुद्रपुत्रास्ते मरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्वीणाख्यैर्वीणाविशेषैररुणेभिर्नांजिभिः॥ नशब्दः समुच्चये॥ आरोचमानैररुणवर्णैर्वा रूपाभिव्यंजकैरलंकारैश्च समन्विताः संत ऋतस्योदकस्य सदनेषु निवासभूतेषु मेघेषु वावृधुः। वर्धंते।

अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्रं व्याप्नुवता पाजसात्मीयेन बलेन निमेषमाना नितरां मेघादुदकं चिंतयंतस्ते सुश्चंद्रं शोभनाह्लादनं सुपेशसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ शोभनरूपं वर्णं दधिरे । कांतिं धारयंति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ताँ इ॑या॒नो महि॒ वरू॑थमू॒तय॒ उप॒ घेदे॒ना नम॑सा गृणीमसि ।
त्रि॒तो न यान्पंच॒ होतॄ॑न॒भिष्ट॑य आव॒वर्त॒दव॑राञ्च॒क्रियाव॑से ॥ १४

तान् । इ॒यानः॑ । महि॑ । वरू॑थं । ऊ॒तये॑ । उप॑ । घ॒ । इत् ।
ए॒ना । नम॑सा । गृ॒णी॒म॒सि॒ ।
त्रि॒तः । न । यान् । पंच॑ । होतॄ॑न् । अ॒भिष्ट॑ये । आऽव॒वर्त॑त् ।
अव॑रान् । च॒क्रिया॑ । अव॑से ॥ १४

तान् मरुतो महि महद्वरूथं वरणीयं प्रशस्तं धनं तन्मारुत ऊतये रक्षणार्थमियान इयाना याचमाना वयं ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ एनानेन नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वोपेत् उपेत्य गृणीमसि । स्तुमः ॥ घेति पादपूरणः । एनेत्यत्र सुपां सुलुगिति तृतीयाया आजादेशः । नशब्दः समुच्चये ॥ त्रित ऋषिश्च यानेतान् मरुतः पंच होतॄन् अध्यात्मप्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मना वर्तमानान् अत एव होमनिष्पादकान् अवरान् मुख्यानभिष्टयेऽभिलषितसिद्ध्यर्थं चक्रिया नाभिचक्रेणावसेऽवसं संगंतुमाववर्तत् । स्वस्मान्निर्जिगमिषून्प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयत् । यद्वा चक्रिया कृष्याख्येनायुधेन युक्तान् अवसे स्तुत्यादिस्तर्पयितुमावर्तयत् । तान् स्तुम इति संबंधः ॥ ववर्तदिति वृतेर्ण्यंताल्लुङि चङि रूपं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यया॒ रध्रं॑ पा॒रय॒थात्यंहो॒ यया॑ नि॒दो मुं॒चथ॑ वंदि॒तारं॑ ।
अ॒र्वाची॒ सा म॑रुतो॒ या व॑ ऊ॒तिरो॒ षु वा॒श्रेव॑ सुम॒तिर्जि॑गातु ॥ १५

यथा । रध्रं । पारयथ । अति । अंहः । यया । निदः ।
मुंचथ । वंदितारं ।

अर्वाची । सा । मरुतः । या । वः । ऊतिः । ओ इति । सु ।
वाश्राऽइव । सुऽमतिः । जिगातु ॥ १५

हे मरुतो ययोत्या रध्रमाराधकं यजमानमंहः पापमति पारयथ । अतिक्रमयथ । ययोत्या वंदितारं स्तोतारं निदो निंदितुः शत्रोः सकाशान्मुंचथ । मोचयथ । हे मरुतो वो युष्मदीया योतिः सार्वाच्यस्मदभिमुखा भवतु । तथा सुमतिर्युष्मदीया शोभना मतिरनुग्रहात्मिका वृद्धिर्वा वाश्रेव हंभारवं कुर्वंती धेनुरिव वत्सं सुष्ठु ओ जिगातु । एवं गच्छतु । अस्मान् प्रति सर्वथागच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तम एकविंशो वर्गः ॥

उपेमिति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमपांनपाद्देवताकं । तथा चानुक्रांतं । उपेमपोनप्त्रीयमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।
अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशसस्करति जोषिषद्धि ॥ १

उप । ईं । असृक्षि । वाजऽयुः । वचस्यां । चनः । दधीत ।
नाद्यः । गिरः । मे ।
अपां । नपात् । आशुऽहेमा । कुवित् । सः । सुऽपेशसः ।
करति । जोषिषत् । हि ॥ १

वाजयुर्वाजमन्नमात्मन इच्छन्नहमीमेनां वचस्यां वचसः स्तोत्रस्येच्छामुपासृक्षि । उपासृजामि । उत्पादयामि । अपां नपातं स्तोतुं प्रवृत्तोऽस्मीत्यर्थः ॥ सृजेश्छांदसो लुङ् । लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति सिचः किच्वाद्गुणाभावः ॥ स च नाद्यो नदीनां शब्दकारिणीनां मेघस्थानामपां संबंधी आशुहेमा आशु शीघ्रं गंता ॥ हि

गताः । यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति ननिन् ॥ एवंभूतोऽपां नपात् अपां पौत्रस्थानीयः । अद्भ्य ओषधिवनस्पतयो जायंते ओषधिवनस्पतिभ्य एषोऽग्निर्जायत इति नप्तृत्वं । एतत्संज्ञको देवो गिरः । गृणातीति गीः स्तोता । तस्य मे मम कुवित् । बहुनामैतत् । बहुलं चनोऽन्नं दधीत । दधातु । विदधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः अपि चास्मान् सुपेशसः शोभनरूपान् शोभनालंकारान्वा करति । करोतु ॥ करोतेर्व्यत्ययेन शप् । कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः । पा० ८. ३. ५०. । इति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ हि यस्मादयं देवो जोजिषत् । स्तोत्राणि सेवते तस्मादस्मानेवमनुगृह्णात्वित्यर्थः ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेट्यडागमः । विकरणः सिप् । इडागमश्च । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमं स्वस्मै हृद आ सुतष्टं मंत्रं वोचेम कुविदस्य वेदत् ।
अपां नपादसुर्यस्य मह्ना विश्वान्यर्यो भुवना जजान ॥ २

इमं । सु । अस्मै । हृदः । आ । सुऽतष्टं । मंत्रं । वोचेम ।
कुवित् । अस्य । वेदत् ।
अपां । नपात् । असुर्यस्य । मह्ना । विश्वानि । अर्यः ।
भुवना । जजान ॥ २

अस्मा अपांनपात्संज्ञकाय देवाय हृदो हृदयात् सुतष्टं सुष्ठु निर्मितमिमं मंत्रं सुष्ठु आभिमुख्येन वोचेम । अवाम । अस्माकमभिरूपमिमं मंत्रं कुविद्वेदत् । बहुलं जानातु ॥ वेत्तेर्लेट्यडागमः । निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः ॥ किं स्तोत्रमिति चेदुच्यते । अर्यः स्वाम्यपांनपात्संज्ञको वैद्युतोऽग्निरसुर्यस्य । असुरः शत्रून् क्षेप्ता । तस्य स्वभूतस्य बलस्य मह्ना महिम्ना महत्त्वेन विश्वा सर्वाणि भुवना भुवनानि वृष्ट्युदकानि वृष्ट्युत्पादनेन भूतजातानि वा जजान । जनयामास ॥

अपोनप्त्रीये वसतीवरीः सभीप एकधनासु प्राप्तासु समन्या यंतीत्येषानुवक्तव्या । सूत्रितं च । समन्यायंत्युप यंत्यन्या इति तीर्थदेशे । आ० ५. १. । इति ॥ सारस्वते च यज्ञे यद्यप्सु यस्या निपतेत् तदानीमपोनप्त्रीयचरुः । तत्रैषैव याज्या । सूत्रितं च । समन्या यंत्युपयंत्यन्या इत्यातःसमानं सर्वेषां । आ० १२. ३. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

समन्या यंत्युप यंत्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पृणंति।

तमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपां नपातं परि तस्थुरापः ॥ ३

सं। अन्याः। यंति। उप। यंति। अन्याः। समानं।

ऊर्वं। नद्यः। पृणंति।

तं। ऊं इति। शुचिं। शुचयः। दीदिऽवांसं। अपां।

नपातं। परि। तस्थुः। आपः ॥ ३

अन्या वर्ष्या आपो सं यंति। भूम्या संगच्छंते। अन्याश्च पूर्वं तत्रावस्थिता उपयंति। उपगच्छंति। ताः सर्वा आपः समानं सह नद्यो नदीभूता ऊर्वं समुद्रमध्ये वर्तमानं वडवानलं पृणंति॥ पृण प्रीणने तौदादिकः॥ तमु तमेवापां नपातं शुचिं निर्मलं दीदिवंसं दीप्यमानं॥ दीदेतिश्छांदसो दीप्तिकर्मा। लिटः क्वसुः। वस्वेकाजाद्घसामिति नियमादिडभावः। छंदसि वेति वक्तव्यमिति वचनाद्द्विर्वचनाभावः॥ एवंभूतं शुचयः शुद्धा आपः परितस्थुः। परिवृत्य तिष्ठंति। एष हि वैद्युताग्निरूपेण मेघे वर्तमानोऽस्मानजीजनदिति बुद्ध्या वडवानलरूपेण वर्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः। यद्वा अन्या एकधनाख्या आपः संयंति। चात्वालोत्करयोर्मध्ये वसतीवरीभिः संगच्छंते। अन्या वसतीवर्याख्या आपश्चोपयंति। उपगच्छंति। ऐकमत्यं प्राप्ता भवंति। एताश्च मिलित्वा यज्ञं साधयंत्यष्टत्वाध्वर्युद्वारा नद्यो भूत्वोर्वं पृणंतीत्यादि समानं। एवं हि आपो वा अस्पर्धंत वयं पूर्वं यज्ञं वक्ष्याम इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगस्यानुग्रह्यते॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि यंत्यापः।

स शुक्रेभिः शिक्वभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४

तं । अस्मेराः । युवतयः । युवानं । मर्मृज्यमानाः । परि । यंति । आपः

सः । शुक्रेभिः । शिक्वऽभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदाय । अनिध्मः । घृतऽनिर्निक् । अप्ऽसु ॥ ४

तमपां नपातमग्निमस्मेरा अस्मयमाना दर्परहिता युवतयो युवानं युवराजमिव मर्मृज्यमाना अत्यर्थमलंकुर्वाणा आपः ॥ मृजू शौचालंकारयोः ॥ परियंति । परितो गच्छंति प्राप्नुवंति । घृतनिर्निक् क्षरणशीलोदकनिर्नेजनः । यद्वा निर्निगिति रूपनाम । दीप्तरूपः सोऽपां नपादग्निरप्सु मेघांतर्गतासु समुद्रगतासु वा मध्येऽनिध्म इंधनरहित एव सन् अस्मे अस्माकं रेवद्धनयुक्तमन्नं यथा भवति तथा शुक्रेभिः शुभ्रैर्निर्मलैः शिक्वभिस्तेजोभिर्दीदाय । दीप्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मै तिस्रो अव्यथ्याय नारीर्देवाय देवीर्दिधिषंत्यन्नं ।
कृता इवोप हि प्रसर्स्रे अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनां ॥ ५

अस्मै । तिस्रः । अव्यथ्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिषंति । अन्नं ।

कृताःऽइव । उप । हि । प्रऽसर्स्रे । अप्ऽसु । सः । पीयूषं । धयति । पूर्वऽसूनां ॥ ५

नारीर्नेत्र्यस्तिस्रो देवीर्देव्य इडासरस्वतीभारत्याख्या अव्यथ्यायाव्यथनायास्मै देवायापां नपातेऽन्नं सोमाख्यं दिधिषंति । धारयंति ॥ धिष शब्दे जौहोत्यादिकः । व्यत्ययेनांतादेशः धातूनामनेकार्थत्वादत्र धारणार्थः ॥ अप्सूदकेषु कृता इवोपप्रसर्स्रे । प्रसरंति ॥ सृ गतौ । लिटीरयो रे इति रेआदेशः । छांदसो हलादिशेषाभावः ॥ यद्वैवं तस्मात्पूर्वसूनां पूर्वं ब्रह्मणः सकाशादुत्पन्नानामपां पीयूषं सारभूतं सोमाख्यममृतं सोऽपांनपादग्निर्धयति । पिबति ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्द्रुहो रिषः संपृचः पाहि सूरीन् ।
आमासु पूर्षु परो अप्रमृष्यं नारातयो वि नशन्नानृतानि ॥ ६

अश्वस्य । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । द्रुहः । रिषः ।
संऽपृचः । पाहि । सूरीन् ।
आमासु । पूर्षु । परः । अप्रऽमृष्यं । न । अरातयः । वि ।
नशन् । न । अनृतानि ॥ ६

अत्रास्मिन्नपांनपात्संज्ञके देवेऽश्वस्य जनिम जन्म भवति । अपांनप्त्रधिष्ठितात्समुद्रादुच्चैःश्रवसो जातत्वात् । किं बहुना । अस्य च स्वः सुष्ठु वरणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्मास्मिन्नेव भवति । अयं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण सर्वं जगज्जनयति । तादृशोऽपांनपात्त्वं द्रुहो द्रोग्धुरपहर्तू रिषो हिंसकस्य च संपृचः संपर्कात्सूरीन् स्तोतॄनस्मानवपाहि । रक्ष । आमास्वपरिपक्वासु पूर्षु पूरयितव्यासु भूषु परः परस्ताद्वर्तमानमप्रमृष्यमप्रधृष्यमाणं देवमरातयोऽदातारः पुरुषा न विनशन् । न प्राप्नुवंति ॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा । लेट्यडागमः ॥ अनृतानि मायाविनो रक्षांसि च न प्राप्नुवंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमत्ति ।
सो अपां नपादूर्जयन्नप्स्वन्तर्वसुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७

स्वे । आ । दमे । सुऽदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधां । पीपाय ।
सुऽभु । अन्नं । अत्ति ।
सः । अपां । नपात् । ऊर्जयन् । अप्ऽसु । अंतः ।
वसुऽदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७

योऽपांनपात् स्वे दमे स्वकीये गृहेऽन्तरिक्षलक्षण आसीदति । यस्य च धेनुर्माध्यमिका वाक् सुदुघा सुखेन दोग्धव्या भवति । स देवः स्वधां वृष्ट्युदकं पीपाय । वर्धयति ॥ प्यायी वृद्धौ । लिड्यङोश्चेति पीभावः ॥ सुभु सुष्टु भूतं वृष्टेः सकाशादुत्पन्नं हविर्लक्षणमन्नं चात्ति । भक्षयति । सोऽपांनपात्सं ऽहको देव ऊर्जयन् बलं कुर्वन् अप्स्वंतर्मेघस्थास्वप्सु मध्ये विधते परिचरते यजमानाय वसुदेयाय धनदानार्थं विभाति । विशेषेण दीप्यते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस्र उर्विया विभाति ।

वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥ ८

यः । अप्ऽसु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतऽवा । अजस्रः ।

उर्विया । विऽभाति ।

वयाः । इत् । अन्याः । भुवनानि । अस्य । प्र । जायन्ते ।

वीरुधः । च । प्रऽजाभिः ॥ ८

योऽपांनपादृतावा । ऋतमित्युदकनाम । तद्वान् सत्यवान्वा अजस्रो नित्य एकरूपेण सदा वर्तमान उर्विया उर्वीर्विस्तीर्णोऽप्सु मेघस्थास्सु मध्ये शुचिना शोचकेन दैव्येन देवसंबंधिना तेजसा आ समंताद्विभाति । विशेषेण प्रकाशते । अस्यापांनपातोऽन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि वया इत् शाखा एव । वीरुध ओषधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः सदाऽस्मादेव प्रजायन्ते ॥

पूर्वोक्ते सारस्वतसत्रस्थापोनप्त्रीये चरावपां नपादा ह्यस्थादित्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । अपां नप्त्रे चरुमपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं । आ० १२, ६, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यह्वीः ॥ ९

अपां। नपात्। आ। हि। अस्थात्। उपऽस्थं। जिह्मानां।

ऊर्ध्वः। विऽद्युतं। वसानः।

तस्य। ज्येष्ठं। महिमानं। वहंतीः। हिरण्यऽवर्णाः। परि।

यंति। यह्वीः॥ ९

अपांनपात्संज्ञकोऽग्निरुपस्थमपामुपस्थानमंतरिक्षमाअस्थात्। आस्थितवान् आरूढवान् खलु। किं कुर्वन्। जिह्मानां कुटिलगतीनामपां मध्य ऊर्ध्वः स्वयमूर्ध्वं ज्वलन् विद्युतं विद्योतमानं मेघं वसान आच्छादयन्। अंतरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान्। तस्य वर्षितुरपांनपातो ज्येष्ठं प्रशस्यतमं महिमानं माहात्म्यं वहंतीर्वहंत्यः सर्वत्र प्रापयंत्यो यह्वीर्यह्व्यो महत्यो हिरण्यवर्णाः। नदीनामैतत्। हिरण्यवन्निर्मलरूपा नद्यः परियंति। परितो गच्छंति। अपांनप्त्रा महतीं वृष्टिरस्माकं प्रवाहजननायोत्पादितेति कृतज्ञतया नदीयं माहात्म्यं सर्वत्र प्रकटयंत्य इव नद्यः प्रवहंतीत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः।

हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै॥ १०

हिरण्यऽरूपः। सः। हिरण्यऽसंदृक्। अपां। नपात्। सः।

इत्। ऊं इति। हिरण्यऽवर्णः।

हिरण्ययात्। परि। योनेः। निऽसद्य। हिरण्यऽदाः।

ददति। अन्नं। अस्मै॥ १०

सोऽपांनपात् हिरण्यरूपः। रूप्यत इति रूपं शरीरं। सुवर्णमयशरीरो हितरमणीयशरीरो वा। तथा हिरण्यसंदृक्। सम्यक् पश्यंतीति संदृश इंद्रियाणि। सुवर्णमयेंद्रियो हितरमणीयेंद्रियो वा। सेदु स एवापांनपात् हिरण्यवर्णो हिरण्य

सहशकांतियुक्तः । एवंभूतः सन् हिरण्ययात्सुवर्णमयाद्योनेः स्थानात् पर्युपरि निषद्योपविश्य राजत इति शेषः । अस्मा इदमिषायापां नपाते हिरण्यदा दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमाना अन्नं हविर्लक्षणं ददति । प्रयच्छंति ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नप्तुरपां ।

यमिंधते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११

तत् । अस्य । अनीकं । उत । चारु । नाम । अपीच्यं ।

वर्धते । नप्तुः । अपां ।

यं । इंधते । युवतयः । सं । इत्था । हिरण्यऽवर्णं । घृतं ।

अन्नं । अस्य ॥ ११

अस्यापांनप्तुर्देवस्यानीकं रश्मिसमूहरूपं शरीरं चारु शोभनं । उत अपि च अस्य नाम संज्ञा च चारु शोभनं न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्व्युत्पत्तेः । तदुभयमपीच्यं । अंतर्हितनामैतत् । मेघांतर्हितं सद्वर्धते । युवतयः संगमनस्वभावा आपो हिरण्यवर्णं हिरण्यसमानतेजस्कं यमपांनपातमित्थास्मिन्नंतरिक्षे समिंधते । सम्यक् दीपयंति । अस्य च देवस्य घृतं क्षरणशीलमुदकमन्नं भक्ष्यं । अबिंधनो ह्यसौ वैद्युतोऽग्निः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्मै बहूनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

सं सानु मार्ज्मि दिधिषामि बिल्मैर्दधाम्यन्नैः परि वंद

ऋग्भिः ॥ १२

अस्मै। बह्वनां। अवमाय। सख्ये। यज्ञैः। विधेम।

नमसा। हविःऽभिः।

सं। सानु। मार्जिमि। दिधिषामि। बिल्मैः। दधामि।

अन्नैः। परि। वंदे। ऋक्ऽभिः॥ १२

अस्मै पुरोवर्तिने बह्वनां देवानामवमायाद्याय सख्येऽस्माभिः समानाख्यानायापां नपाते यज्ञैर्यागसाधनैर्हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्नमसा नमस्कारेण च विधेम। परिचरेम। अस्यापांनपातः सानु समुच्छ्रितप्रदेशं संमार्जिमि। सम्यक् शोधयामि अलंकरोमि वा॥ मृजू शौचालंकारयोः। चादिलोपे विभाषेत्यस्य निघातप्रतिषेधः॥ दिधिषामि धारयामि च बिल्मैर्भासनैः काष्ठैरेनं॥ धिष शब्दे। अयं धारणार्थोऽपि। जुहोत्यादित्वात् शपः श्लुः। मिपो व्यत्ययेनाडागमः। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं॥ दधामि धारयामि चैनं गार्हपत्यादिरूपेणान्नैर्हविर्लक्षणैः। तथा ऋग्भिर्मंत्रैः परिवंदे। परितः स्तौमि॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

स ईं वृषाजनयत्तासु गर्भं स ईं शिशुर्धयति तं रिहंति।

सो अपां नपादनभिम्लातवर्णोऽन्यस्येवेह तन्वा विवेष॥ १३

सः। ईं। वृषा। अजनयत्। तासु। गर्भं। सः। ईं।

शिशुः। धयति। तं। रिहंति।

सः। अपां। नपात्। अनभिम्लातऽवर्णः। अन्यस्यऽइव।

इह। तन्वा। विवेष॥ १३

स ईं सोऽयमपांनपात्संज्ञको देवो वृषा सेक्ता भूत्वा तासु मेघस्थास्वप्सु गर्भमजनयत्। स्वात्मानमेव गर्भरूपेण वर्षणादि कृतवानित्यर्थः। गर्भो भूत्वा च स ईं सोऽयं माध्यमिको वैद्युतोऽग्निस्तासां शिशुः पुत्रः सन् धयति। मेघस्था अपः पिबति। अविंधनो ह्यसौ। तं पुत्रस्थानीयमग्निमापश्च रिहंति। लिहंति॥ लिह आस्वादने।

कपिलकादित्वाल्लत्वविकल्पः ॥ सोऽयमपांनपात् इध्मा सह भूमौ निपतितोऽनभिम्लातवर्णः । अभितो म्लातो म्लानः क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽत्यर्थं दीप्यमानः सन् इहास्मिन् लोकेऽन्यस्येव । इवशब्दोऽवधारणे । अन्यस्य पार्थिवस्यैवाग्नेस्तन्वा शरीरेण काष्ठेंधनलक्षणेन विवेष । व्याप्तो बभूव ॥ विष्लृ व्याप्तौ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अस्मिन्पदे परमे तस्थिवांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीदिवांसं ।

आपो नप्त्रे घृतमन्नं वहंतीः स्वयमत्कैः परि दीयंति यह्वीः ॥ १४

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्थिऽवांसं । अध्वस्मऽभिः । विश्वहा । दीदिऽवांसं ।

आपः । नप्त्रे । घृतं । अन्नं । वहंतीः । स्वयं । अत्कैः । परि । दीयंति । यह्वीः ॥ १४

परमे उत्कृष्टेऽस्मिन्पदेऽन्तरिक्षलक्षणे स्थाने तस्थिवांसं स्थितवंतमध्वस्मभिर्ध्वंसनरहितैस्तेजोभिर्विश्वहा सर्वाण्यह नि दीदिवांसं दीप्यमानमपां नपातं यह्वीर्महत्य आपः स्वयमात्मनैवात्कैरतनशीलैः सततगंतृभिः स्वकीयै रूपैः परिदीयंति । परिगच्छंति ॥ दीयतिर्गतिकर्मा । दीङ् क्षये । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किं कुर्वंत्यः । नप्त्रेऽपां नपाते घृतं क्षरणशीलोदकात्मकमन्नं वहंतीर्वहंत्यः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अयांसमग्ने सुक्षितिं जनायायांसमु मघवंद्भ्यः सुवृक्तिं ।

विश्वं तद्भद्रं यदवंति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५

अयांसं। अग्ने। सुऽक्षितिं। जनाय। अयांसं। ऊं इति। मघवत्ऽभ्यः। सुऽवृक्तिं।
विश्वं। तत्। भद्रं। यत्। अवंति। देवाः। बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ १४

हे अग्ने सुक्षितिं शोभननिवासं त्वामयांसं। उपागच्छं। किमर्थं। जनाय। अस्मदीयपुत्रादिजननार्थं। तथा मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यश्च सुवृक्तिं शोभनावर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रमयांसं उपागच्छं॥ यम उपरमे॥ अतः कारणाद्यद्भद्रं सर्वे देवा अवंति रक्षंति विश्वं सर्वं तद्भद्रमस्माकं भवतु। सुवीराः सुपुत्रा वयं विदथे यज्ञे गृहे वा बृहत् प्रौढं स्तोत्रं वदेम। उच्चारयाम॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः॥

तुभ्यमिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं गार्त्समदं जागतं। प्रथमाया इंद्रो मधुश्च देवता। द्वितीयाया मरुतो माधवश्च। तृतीयायास्त्वष्टा शुक्रश्च। चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च। पंचम्या इंद्रो नभश्च। षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्यश्च॥ तथा चानुक्रांतं। तुभ्यं षड्त्तव्यं तु जागतं त्विति॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्शिरस्कैः प्रैषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च। तत्राद्यानां षण्णां प्रैषाणामुपरिष्टादेव ताः षडृचोऽहोरात्रादिभिः क्रमेणावप्तनीयाः। तथा च सूत्रितं। उपरिष्टाद्दृच ऋतुयाजानामित्युपक्रम्य तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ठ गा अप इति द्वादशेत्यंतेन। आ० ८. १.॥

॥ तत्रैषा प्रथमा॥

तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ट गा अपोऽधुक्षन्त्सीमविभिरद्रिभिर्नरः।
पिबें द्र स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे॥ १

तुभ्यं। हिन्वानः। वसिष्ट। गाः। अपः। अधुक्षन्। सीं। अविऽभिः। अद्रिऽभिः। नरः।
पिब। इंद्र। स्वाहा। प्रऽहुतं। वषट्ऽकृतं। होत्रात्। आ। सोमं। प्रथमः। यः। ईशिषे॥ १

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं हिन्वानः प्रेर्यमाणः सोमो गा गोविकाराणि दधिपयः-प्रभृतीनि अपश्चद्रव्याणि वसतीवर्याख्या आपश्च वसिष्ट । वस्ते । आच्छादयति । तैः संयुज्यत इत्यर्थः । नरो यज्ञस्य नेतारोऽध्वर्यवश्च सोमेनं सोमनविभिरवैर्वालमयै-र्दशापवित्रैरद्रिभिर्ग्रावभिश्चाधुक्षन् । अक्षारयन् । ग्रावभिरभिषुत्य दशापवित्रेण पुनंतीत्यर्थः । हे इंद्र यस्त्वमीशिषे । सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि त्वं प्रथमोऽन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन् स्वाहा स्वाहाकारेण प्रहुतं प्रकर्षेणाग्नौ क्षिप्तं वषट्कृतं वषट्कारेण च त्यक्तं तं सोमं होत्राद्धोतुर्यागादा समंतात्पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यज्ञैः संमिश्लाः पृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्छुभ्रासो अंजिषु प्रिया उत ।

आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥ २

यज्ञैः । संऽमिश्लाः । पृषतीभिः । ऋष्टिऽभिः । यामन् । शुभ्रासः । अंजिषु । प्रियाः । उत ।

आऽसद्य । बर्हिः । भरतस्य । सूनवः । पोत्रात् । आ । सोमं । पिबत । दिवः । नरः ॥ २

हे मरुतो यज्ञैर्यागैः संमिश्लाः संयुक्ताः पृषतीभि स्ववाहनभूताभिः पृषद्वतीभिर्व-डवाभिर्युक्ताः यामन् यामनि गमनसाधने रथेऽवस्थिता ऋष्टिभिः स्वकीयैरायुधैः शुभ्रासः शुभ्राः शोभमानाः । उतशब्दश्चार्थे । अंजिष्वाभरणेषु प्रियाश्च हे भरतस्य सूनवः सर्वस्य जगतो भर्तू रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरो दिवोऽतरिक्षस्य नेतारः एवंभूता हे मरुतः ते यूयं बर्हिरास्तीर्णं बर्हिश्यासद्योपविश्य पोत्रात् पोतुर्यागात् सोममापिबत ॥

तृतीयसवनेऽमेव न इत्येषा नेष्टुः प्रस्थितयाज्या च तथा च सूत्रितं । अमेव नः सुहवा आ हि गंतनेंद्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अमेव नः सुहवा आ हि गंतन नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन।

अथा मंदस्व जुजुषाणो अंधसस्त्वष्टर्देवेभिर्जनिभिः सुमद्गणः ॥ ३

अमाऽइव। नः। सुऽहवाः। आ। हि। गंतन। नि।

बर्हिषि। सदतन। रणिष्टन।

अथ। मंदस्व। जुजुषाणः। अंधसः। त्वष्टः। देवेभिः।

जनिऽभिः। सुमत्ऽगणः ॥ ३

इवशब्दोऽवधारणे। हे सुहवाः शोभनाह्वानस्त्वष्टृप्रभृतयो नोऽस्मान् अमेव सहैवागंतन। आगच्छत ॥ गमेश्छांदसः शपो लुक्। तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः। हिशब्दः पूरणः ॥ आगत्य च बर्हिषि वेद्यामास्तीर्णे निषदतन। निषण्णा भवत ॥ सदेश्छांदसः सीदादेशाभावः ॥ उपविश्य च रणिष्टन। रमध्वं ॥ रण शब्दार्थः। अत्र क्रीड़ायां वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात्। अस्माच्छांदसो लुङ् पूर्ववत्तनबादेशः ॥ अथानंतरं हे त्वष्टः देवेभिरन्यैर्देवैर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्च सुमद्गणः शोभनगणस्त्वमंधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ सोमलक्षणमन्नं जुषाणः सेवमानो मंदस्व। तृप्तो भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चोशन्होतर्नि षदा योनिषु त्रिषु।

प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिबाग्नीध्रात्तव भागस्य

तृप्णुहि ॥ ४

आ। वक्षि। देवान्। इह। विप्र। यक्षि। च। उशन्।

होतरिति। नि। सद। योनिषु। त्रिषु।

प्रति। वीहि। प्रऽस्थितं। सोम्यं। मधु। पिब। आग्नीध्रात्।

तव। भागस्य। तृप्णुहि ॥ ४

हे विप्र मेधाविन्नग्ने देवान् यष्टव्यानिंद्रादीनावक्षि । आवह । यक्षि च । तान्यज च । हे होतर्देवानामाह्वातस्त्वं सोमंचक्षदोयं कामयमानः सन् त्रिषु योनिषु स्थानेषु गार्हपत्यादिलक्षणेषु निषीद । उपविश । उपविश्य च प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रत्यानीतं सोम्यं सोममयं मधु प्रतिवीहि । प्रतिकामयस्व । कामयित्वा चाग्नीध्रादग्नीध्रयागात्सोमं पिब । पीत्वा च तव भागस्य त्वदीयेन भागेन तृप्णुहि । तृप्तो भव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष स्य ते तन्वो नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि बाह्वोर्हितः ।
तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपत्पिब ॥ ५

एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः । ओजः ।
प्रऽदिवि । बाह्वोः । हितः ।
तुभ्यं । सुतः । मघऽवन् । तुभ्यं । आऽभृतः । त्वं । अस्य ।
ब्राह्मणात् । आ । तृपत् । पिब ॥ ५

हे इंद्र स्यः स एष सोमस्ते तव तन्वः शरीरस्य नृम्णवर्धनः । बलस्य वर्धकः । तुभ्यं सुत इत्युत्तरत्र संबंधः । येन सोमेन प्रदिवि पुराणे त्वयि बाह्वोर्हस्तयोः सहः परेषामभिभवनलक्षणं सामर्थ्यमोजस्तत्कारणभूतं बलं च हितः । निहितं भवति ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ हे मघवन् धनवन्निंद्र तुभ्यं त्वदर्थं तादृशः सोमः सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतः । तुभ्यं होतुमाभृतः । उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च । अस्येमं सोमं ब्राह्मणात् ब्राह्मणाच्छंसितो यागात्तृपत् तृप्यंस्त्वमापिब । आभिमुख्येन पिब ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वादस्येति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्व्या अनु ।
अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६

जुषेथां। यज्ञं। बोधतं। हवस्य। मे। सत्तः। होता।
निऽविदः। पूर्व्याः। अनु।
अच्छ। राजाना। नमः। एति। आऽवृतं। प्रऽयास्त्रात्।
आ। पिबतं। सोम्यं। मधु॥ ६

हे मित्रावरुणौ मदीयमिमं यज्ञं जुषेथां। सेवेथां। मे मम हवस्य हवमाह्वानं॥ पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी॥ बोधतं। अवगच्छतं। तथा सत्तो निषण्णोऽस्मदीयो होता पूर्व्याश्चिरंतनीर्निविदः॥ वाङ्नामैतत्॥ शस्त्रलक्षणा वाचोऽनु शंसतीति शेषः। उद्गातृभिः कृतस्य स्तोत्रस्यानुगुण्येनाज्यादीनि शस्त्राणि शंसतीत्यर्थः। अपि च नमः सोमलक्षणमन्नमावृतस्तुत्विग्भिर्वेष्टितं राजाना राजमानौ युवामच्छाभिमुख्येनैति। गच्छति प्राप्नोति। तादृशं सोम्यं सोममयं मधु मादकं हविः प्रयास्त्रात् प्रयाणयुर्यागादापिबतं। आभिमुख्येन पिबतं॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पंचविंशोवर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥

———००———

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते। द्वितीयमंडलस्य चतुर्थानुवाके मंदस्वेति षडृचं पंचमं सूक्तं गार्त्समदं। मंदस्वत्यनुक्रांतं। पूर्वत्र ऋतव्यं तु जागतं त्विति तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतसूक्तव्यं। तत्राद्यास्तस्र ऋचो द्रविणोदोदेवताकाः पंचम्याश्विनी षष्ठ्याग्नेयी ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु प्रैषान्टकशिरस्कान् कृत्वा तैः प्रैषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च। तत्र सम्प्रसादीनां प्रैषाणामुपरिष्टात् मंदस्वेत्याद्याः षडृचः क्रमेण प्रक्षेपणीयाः। सूक्तं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मंदस्व होत्रादनु जोषमंधसोऽध्वर्यवः स पूर्णां वष्ट्यासिचं ।
तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिर्होत्रात्सोमं द्रविणोदः पिब
ऋतुभिः ।

मंदस्व। होत्रात्। अनु। जोषं। अंधसः। अध्वर्यवः।
सः। पूर्णां। वष्टि। आऽसिचं।
तस्मै। एतं। भरत। तत्ऽवशः। ददिः। होत्रात्। सोमं।
द्रविणःऽदः। पिब। ऋतुऽभिः ॥ १

हे द्रविणोदो द्रविणसो धनस्य दातरेतन्नामक देव अंधस इदेनानामन्नरूपस्य सोमस्य सामिल होत्रात् होतृकर्तृकाद्यागादनु जोषं प्रीतिमनु मंदस्व। हे अध्वर्यवः स द्रविणोदाः पूर्णां संपूर्णामासिचं सिच्यमानामाहुतिं वष्टि। कामयते। अतस्तस्मै द्रविणोदसेऽग्नय एतं सोमं भरत। प्रापयत। तद्वयस्तत्कामो द्रविणोदा ददिर्दाता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता भवतीति शेषः। किंच हे द्रविणोदो होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिरिषमासाभिमानिभिर्क्रतुदेवैः सह सोमं पिब॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददिर्यो नाम पत्यते।
अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिब
ऋतुभिः॥ २

यं। ऊं इति। पूर्वं। अहुवे। तं। इदं। हुवे। सः। इत्।
ऊं इति। हव्यः। ददिः। यः। नाम। पत्यते।
अध्वर्युऽभिः। प्रऽस्थितं। सोम्यं। मधु। पोत्रात्। सोमं।
द्रविणःऽदः। पिब। ऋतुभिः॥ २

हे द्रविणोदो यमु यं त्वामेव पूर्वं होतृकर्तृके सोमयागेऽहुवे। आहुतवानस्मि इदं संप्रति तं तमेव पोतृ कर्तृके सोमयागे हुवे। आह्वयामि। सेत् स एव द्रविणोदा हव्यो ज्ञातव्यः॥ उ इति पूरणे॥ ददिरभीष्टफलस्य दाता यो नाम यः खलु पत्यते देवतात्वेनेष्टे तस्मै द्रविणोदसे सोम्यं सोमात्मकं मध्वध्वर्युभिः प्रस्थितं प्रणीतमासीत्। हे द्रविणोदः पोत्रात् पोतुर्यागादृतुभिरृत्वैसंज्ञकैः सह सोमं पिब॥

॥ अथ तृतीया ॥

मेद्यंतु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळयस्वा वनस्पते।
आयूर्या धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिब
ऋतुभिः॥ ३

मेद्यंतु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिषण्यन् ।

वीड्यस्व । वनस्पते ।

आऽयूयं । धृष्णो इति । अभिऽगूर्य । त्वं । नेष्ट्रात् । सोमं ।

द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥ ३

हे द्रविणोदो येभिर्यैर्वह्निभिरीयसे प्राप्नोषि ॥ ते तव वह्नयो वोढार इति यास्कै-नोक्तत्वात् । नि० ८. ३. ॥ ते मेद्यंतु । तृप्यंतु । हे वनस्पते वनानां पते अरिषण्यन् अहिंसन् वीड्यस्व । दृढीभव । हे धृष्णो धर्षक त्वमायूयागत्य अभिगूर्योद्यम्य नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागादृतुभिः सहसंचारकैः सह सोमं पिब ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपाद्धोत्रादुत पोत्रादमत्तोत नेष्ट्रादजुषत प्रयो हितं ।

तुरीयं पात्रमृक्तममर्त्यं द्रविणोदाः पिबतु द्रविणोदसः ॥ ४

अपात् । होत्रात् । उत । पोत्रात् । अमत्त । उत । नेष्ट्रात् ।

अजुषत । प्रयः । हितं ।

तुरीयं । पात्रं । अमृक्तं । अमर्त्यं । द्रविणःऽदाः । पिबतु ।

द्रविणःऽदसः ॥ ४

अच्छावाकस्येयं । यो द्रविणोदा होत्राद्धोतुर्यागात् सोममपात् पीतवान् उत किंच पोत्रात्पोतुर्यागादमत्त सोमं पीत्वामाद्यत् । उत अपि च नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागाद्धितं दत्तं प्रयो देवानामन्नरूपं सोममजुषत । असेविष्ट । स द्रविणोदसो हवीरूपद्रविणस्य प्रदातव्य ऋत्विग्भ्यो हितः । ऋत्विजोऽत्र द्रविणोदस उच्यंते हविषो दातारस्ते चैनं जनयंति । नि० ८. २. । इति यास्केनोक्तत्वात् ॥ तादृशो द्रविणोदा अमृक्तं हिंसापमिलेपं अमृतममर्त्यममरणसाधनं तुरीयं पात्रं चतुर्थपात्रस्थं सोमं पिबतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्वांचमद्य यय्यं नृवाहंणं रथं युंजाथामिह वां विमोचनं ।
पृंक्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं
वाजिनीवसू ॥ ५

अर्वांचं । अद्य । यय्यं । नृऽवाहंनं । रथं । युंजाथां । इह ।
वां । विऽमोचनं ।
पृंक्तं । हवींषिं । मधुना । हि । कं । गतं । अथं । सोमं ।
पिबतं । वाजिनीवसू इतिं वाजिनीऽवसू ॥ ५

हे अश्विनौ अद्यास्मिन्नहनि यय्यं ययिं गंतारं नृवाहणं नेत्रोर्युवयोर्वोढारमिह यज्ञे वां युवयोर्विमोचनं विमोचयितारं रथमर्वांचं यथार्वाग्भवति तथा युंजाथां। किंच मधुना स्वादुरसेन हवींषि पृंक्तं। संयोजयतं। अथ च गतं। आगच्छतं॥ हि कमिति पूरणे॥ अथानंतरं हे वाजिनीवसू। वाज एव वाजिनी। अन्नेन वासयितारौ बलवर्धनौ वा सोमं पिबतं॥

॥ अथ षष्ठी ॥

जोष्यंग्ने समिधं जोष्याहुंतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषिं सुष्टुतिं ।
विश्वेभिर्विश्वाँ ऋतुना वसो मह उशन्देवाँ उशतः
पायया हविः ॥ ६

जोषिं । अग्ने । संऽइधं । जोषिं । आऽहुतिं । जोषिं । ब्रह्मं ।
जन्यं । जोषिं । सुऽस्तुतिं ।
विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इतिं । महः । उशन् ।
देवान् । उशतः । पायय । हविः ॥ ६

हे अग्ने समिधं जोषि । जुषस्व । आहुतिं जोषि । जुषस्व । ब्रह्म शस्त्रं जन्यं जनेभ्यो हितं जोषि । जुषस्व । सुष्टुतिं शोभनस्तोत्रं जोषि । जुषस्व । किंच वसो सर्वेषामावासभूत हे अग्ने उशतः कामयमानान् महो महतो विश्वान् सर्वान्देवान् उशन् कामयमानस्त्वमृतुना तपस्यसंज्ञकेन सह तथा विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह हविर्हंसोरूपं सोमं पायय ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टके प्रथमो वर्गः ॥

उदु ष्य इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभं सवितृदेवताकं । अत्रानुक्रमणिका । उदु ष्य एकादश सावित्रमिति ॥ व्यूढे दशरात्रे षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र एतत्सूक्तं सावित्रनिविद्धानीयं । व्यूढस्येदिति खंडे सूत्रितं । षष्ठस्योदु ष्य देव इति गात्समदं । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु ष्य देवः सविता सवाय शश्वत्तमं तदपा वह्निरस्थात् ।
नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्वीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥ १

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । सवाय ।
शश्वत्ऽतमं । तत्ऽअपाः । वह्निः । अस्थात् ।
नूनं । देवेभ्यः । वि । हि । धाति । रत्नं । अथ । आ ।
अभजत् । वीतिऽहोत्रं । स्वस्तौ ॥ १

स्यः स देवो द्योतमानः सविता सवाय लोकानां प्रसवायानुज्ञायै शश्वत्तमं प्रतिदिनमुदस्थात् । उत्तिष्ठति । कीदृशः सविता । तदपाः तत्प्रसवकर्मा ॥ अप अप्न इति कर्मनामसु पाठात् ॥ वह्निर्वोढा जगतां । किंच नूनं संप्रति देवेभ्यः स्तोतृभ्यो रत्नं धनं वि हि धाति । प्रयच्छति ॥ हीति पूरणे ॥ अथ अपि च वीतिहोत्रं कांतयज्ञं यजमानं स्वस्ताववविनाशे क्षेमेऽभजत् । भागिनं करोतु । यद्यपि स्वस्तिशब्दो विभक्त्यंतनिर्दिष्टशब्दपरस्तथाप्यपर्यवसानादर्थपरो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।
आपश्चिदस्य व्रत आ निमृग्रा अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥ २

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा ।
पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।
आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निऽमृग्राः । अयं ।
चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥ ३

देवो द्योतमानः सविता पृथुपाणिर्महत्करो विश्वस्य श्रुष्टये जगतः सुखायोर्ध्व उद्गतः सन् बाहवा बाहू प्रसिसर्ति । प्रसारयति । आपश्चित् आपोऽप्यस्य व्रते प्रसवाख्ये कर्मणि सति ॥ व्रतं कर्मेति तन्नामसु पाठात् ॥ आ स्यंदंत इति शेषः । ताश्च निमृग्रा नितरां शोधयित्र्यो गंगादिरूपेण जगत्पावयंतोत्यर्थः । अयं चिद्वातोऽयमपि वायुः परिज्मन् परितो गते व्याप्तेऽन्तरिक्षे रमते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।
अह्यर्षूणां चिन्न्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्यागात् ॥ ३

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनं ।
अरीरमत् । अतमानं । चित् । एतोः ।
अह्यर्षूणां । चित् । नि । अयान् । अविष्यां । अनु । व्रतं ।
सवितुः । मोकी । आ । अगात् ॥ २

यान् गच्छन् सविताशुभिश्चिच्छीघ्रगामिभिरपि रश्मिभिर्विमुचाति । विमुच्यते । नूनमिति पूरणः । अतमानं नित्यसततं गच्छंतमपि जनमेतोर्गमनादरीरमत् ।

उपरमयति । किंच अह्यर्षूणां । अहिनाहंतारं शत्रुमभिगच्छंतीत्यह्यर्षवः । तेषामप्य-विष्यां गमनेच्छां न्ययान् । नियच्छति । सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतं कर्मानु पश्चान्मोकी रात्रिः । मोकी शोकीति रात्रिनामसु पाठात् ॥ आगात् । आगच्छति । सवितुश्चेष्टोपरतौ रात्रिरागच्छतीति यावत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुनः समव्यद्वितंतं वयंती मध्या कर्तोर्न्यधाच्छक्म धीरः ।

उत्संहायास्थाद्व्यृतूँरदर्धररमतिः सविता देव आगात् ॥ ४

पुनरिति । सं । अव्यत् । विऽततं । वयंती । मध्या । कर्तोः ।

नि । अधात् । शक्म । धीरः ।

उत् । संऽहाय । अस्थात् । वि । ऋतून् । अदर्धः । अरमतिः ।

सविता । देवः । आ । अगात् ॥ ४

वयंती वस्त्रं वयंती नारीव रात्रिर्विततमालोकं पुनः समव्यत् । संवेष्टयते । पुनःशब्दः पूर्वेद्युरप्येवमकार्षीदिति द्योतयति । धीरः प्रज्ञोऽपि सर्वो लोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म ॥ कर्तोः कर्तवा इति तन्नामसु पाठात् ॥ शक्म कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्य उपक्रांतं कर्मापरिसमाप्यैवेत्यर्थः । न्यधात् ॥ निहितवान् । सवितर्युपरत इति शेषः । सर्वो लोकः संहाय शय्यां विहायोदस्थात् । अवशिष्टं कर्म कर्तुं पुनरुत्ति-ष्ठति ॥ संपूर्वो जहातिः शय्यापरित्यागे वर्तते । तथा च श्रूयते । कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापर इति । सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्योऽरमतिरनुपरतिर्देवो द्योतमान आगात् ॥ आगच्छति । उदेतीति यावत् । ऋतून् कालविशेषांश्च व्यदर्दः । विदारयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥ ५

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वं । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रऽभवः । शोकः । अग्नेः ।

ज्येष्ठं । माता । सूनवे । भागं । आ । अधात् । अनु । अस्य । केतं । इषितं । सविता ॥ ५

प्रभवः प्रभूतोऽग्नेः शोकस्तेजो दुर्यो गृह्यो गृहे भवो नानौकांसि यजमानानां पृथग्भूतान्गृहान्वितिष्ठते ॥ अधितिष्ठति । विश्वमायुः सर्वमन्नं चाधितिष्ठति ॥ आयुः इत्यन्ननामसु पाठात् ॥ मातोषाः सवित्रान्विषितं प्रेषितमस्य केतं प्रज्ञापकमग्नेर्ज्येष्ठं प्रथममग्निहोत्राख्यं भागं सूनवेऽग्नय आधात् । आदधाति ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समाववर्ति विष्ठितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभूत् ।
शश्वाँ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥ ६

संऽआववर्ति । विऽस्थितः । जिगीषुः । विश्वेषां । कामः । चरतां । अमा । अभूत् ।

शश्वान् । अपः । विऽकृतं । हित्वी । आ । अगात् । अनु । व्रतं । सवितुः । दैव्यस्य ॥ ६

जिगीषुर्विजयेच्छुर्योद्धा विष्ठितो युद्धार्थं प्रस्थितः समाववर्ति । समावर्तयति । गृहं विश्वेषां सर्वेषां चरतां जंगमानाममा । अमा इम इति गृहनामसु पाठात् । गृहं प्रति कामोऽभूत् । भवति । शश्वान् नित्यं कर्मरतोऽपः कर्म विकृतमर्धकृतं हित्वी हित्वागात् । गृहमागच्छति । एतत्सर्वं दैव्यस्य दिवि भवस्य सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतमस्तमयाख्यं कर्मानु जायत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वया हितमप्यमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।
वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनंति ॥ ७

त्वया । हितं । अप्यं । अप्ऽसु । भागं । धन्व । अनु । आ ।
मृगयसः । वि । तस्थुः ।
वनानि । विऽभ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य ।
सवितुः । मिनंति ॥ ७

हे सवितस्त्वयाप्स्वंतरिक्षे ॥ आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् ॥ जलाधारे आहितं निहितमप्यमपां संबंधिनं भागं धन्वानु निर्जलप्रदेशेष्वरण्येषु मृगयमाणा मृगा आ समंताद्वितस्थुः । अधितिष्ठंति । किंच वनानि वृक्षा विभ्यः पक्षिभ्य आवासादिरूपेण त्वया भागो दत्तः । अस्य देवस्य सवितुस्तानि तादृशानि व्रतानि कर्माणि नकिर्मिनंति । कोऽपि न हिंसंति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः ।
विश्वो मार्तांडो व्रजमा पशुर्गात्स्थशो जन्मानि सविता
व्याकः ॥ ८

यात्ऽराध्यं । वरुणः । योनिं । अप्यं । अनिऽशितं ।
निऽमिषि । जर्भुराणः ।
विश्वः । मार्तांडः । व्रजं । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः ।
जन्मानि । सविता । वि । आ । अकरित्यकः ॥ ८

वरुणो यादृाघ्यं यातां गच्छतां राध्यं राधनीयमप्यमाप्नं योग्यमनिमिषितमसौख्यं । सुखकरमिति यावत् । योनिं स्थानं निमिषि निमेषे सवितुरस्तमये सति विश्रमार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति । वरुणस्य रात्रेर्निर्वाहकत्वात् । जर्भुराणो भृशं गच्छन् विश्वः सर्वो मार्तांडो स्वताङ्गिनादंडादुत्पद्यमानः प्रत्यागात् । आच्छति । विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागात् । सविता प्रेरकः स्वयः स्थाने स्थाने जन्मानि जातानि भूतानि व्याकः । पृथगकार्षीत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

न यस्येंद्रो वरु॑णो न मित्रो व्रतमर्य॑मा न मिनंति रुद्रः ।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं स॑वितारं नमो॑भिः ॥ ९

न । य॒स्य॑ । इंद्रः । वरुणः । न । मित्रः । व्रतं । अर्यमा ।

न । मिनंति । रुद्रः ।

न । अरातयः । तं । इदं । स्वस्ति । हुवे । देवं । सवितारं ।

नमःऽभिः ॥ ९

यस्य सवितुर्देवस्य व्रतं प्रसवाख्यं,कर्मेंद्रो न मिनाति । न हिनस्ति । वरुणश्च न मिनाति मित्रश्चार्यमा च न मिनाति रुद्रश्च न मिनाति । अरातयोऽसुराश्च न मिनंति ॥ मिनातीति श्रुतमाख्यातं यथायोगं विपरिणामेन प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवं द्योतमानमिदमिदानीं नमोभिरन्नरूपैर्हविर्भिः सह ॥ नम आयुरित्यन्ननामसु पाठात् ॥ स्वस्ति क्षेमाय हुवे । स्तौमि ॥

॥ अथ दशमी ॥

भगं धियं वाजयंतः पुरंधिं नराशंसो ग्नास्पतिर्नो अव्याः ।

आये वामस्य संगथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १०

भगं । धियं । वाजयंतः । पुरंऽधिं । नराशंसः । ग्ना ।

पतिः । नः । अव्याः ।

आऽअये । वामस्यं । सम्ऽगथे । रयीणां । प्रियाः । देवस्यं ।
सवितुः । स्याम ॥ १०

भगं भजनीयं धियं ध्यातव्यं पुरंधिं पुरस्य धारयितारं बहुप्रज्ञं वा सवितारं ॥ पुरंधिर्बहुधिरिति यास्कः ॥ वाजयंतो वाजिनं बलिनं कुर्वंतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ नः स्तुवतोऽस्मान् नराशंसो नरैः शंसनीयो ग्नास्पतिर्देवपत्नीनां पतिश्छंदसां पतिर्वा ॥ तथा च श्रूयते छंदांसि वै ग्ना इति उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीरिति च ॥ सविताव्याः । अव्यात् । किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशूनां च ॥ तथा च श्रूयते पशवो वै रयिरिति ॥ आय आगमने संगथे संगमने च निमित्ते देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम । भजेम ॥

॥ अथैकादशी ॥

अस्मभ्यं तद्दिवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात् ।
शं यत्स्तोतृभ्य आपये भवात्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥ ११

अस्मभ्यं । तत् । दिवः । अत्ऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया ।
दत्तं । काम्यं । राधः । आ । गात् ।
शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । उरुऽशंसाय ।
सवितः । जरित्रे ॥ ११

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत् प्रसिद्धं काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवो द्युलोकात् अद्भ्योऽंतरिक्षलोकात् पृथिव्या भूमेश्चा गात् । आगच्छतु । किंच स्तोतृभ्यः स्तोतृणामापये बंधवे तद्वंशजाय यद्धनं शं सुखकरं भवाति भवेत् उरुशंसाय बहुस्तुतये जरित्रे स्तोत्रे मह्यं ॥ जरिता कारुरिति स्तोतृनामसु पाठात् ॥ हे सवितः तत्प्रयच्छ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

ग्रावाणेवेत्यष्टर्चं सप्तमं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभमाश्विनं ग्रावाणेवाष्टावाश्विनमित्यनुक्रांतत्वात् ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवे पूर्वे पटलेऽस्य विनियोगः सूत्रितं च ग्रावाणेवेड्डे द्यावापृथिवी । आ० ५. ६. । इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरपीदं सूक्तं । सूत्रितं च ग्रावाणेव नासत्याभ्यामिति त्रीणि । आ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे गृध्रेव वृक्षं निधिमंतमच्छ ।
ब्रह्माणेव विदथ उक्थशासा दूतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ १

ग्रावाणाऽइव । तत् । इत् । अर्थं । जरेथे इति । गृध्राऽइव ।
वृक्षं । निधिऽमंतं । अच्छ ।
ब्रह्माणाऽइव । विदथे । उक्थऽशासा । दूताऽइव । हव्या ।
जन्या । पुरुऽत्रा ॥ १

हे अश्विनौ ग्रावाणेव अरातिं प्रति प्रेषितौ पाषाणाविव तदर्थं ॥ अर्तेर्धातोरर्थशब्दः । ऋर्थोऽर्तेरिति यास्कः । नि० १. १८. ॥ तमरातिमित्यर्थः । इदिति पूरणः । जरेथे । जरयेथे । अरातिं बाधेथां । यद्वा यथा गुरू ग्रावाणौ क्षिप्तौ तदानीमेव शीघ्रं गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गंतारं जरेथे । शीघ्रं गत्वा स्तुतमित्यर्थः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ किंच गृध्रेव गृध्राविव पक्षिणाविव वृक्षं फलितं वृक्षं निधिमंतं धनवंतं यजमानमच्छ । आगच्छतमिति शेषः । विदथे यज्ञे ॥ विदथः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् ॥ उक्थशासोक्थशंसितारौ ब्रह्माणेव ब्राह्मणाविव । जन्या जनपदेषु दूतेव राज्ञा प्रेषितौ दूताविव पुरुत्रा बहुभि पुरुषैर्हव्या ह्वातव्यौ युवां । अत्रोपमेयद्वित्वानुसारेणोपमानद्वित्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा सचेथे ।
मेने इव तन्वा३ शुंभमाने दंपतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २

प्रातःऽयावाना । रथ्याऽइव । वीरा । अजाऽइव । यमा ।

वरं । आ । सचेथे इति ।

मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुंभमाने इति ।

दंपती इवेति दंपतीऽइव । क्रतुऽविदा । जनेषु ॥ २

हे अश्विनौ प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञार्थं गंतारौ रथ्येव रथिनाविव वीरौ स्वकर्मणि शूरौ । अजेवाजाविव छागाविव यमा यमलौ । मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुंभमाने शोभमानौ । दंपतीव जायापती इव संगतौ जनेषु विषयेषु क्रतुविदा कर्मविदौ युवां वरं संभक्तारमासचेथे । आगच्छथ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शृंगेव नः प्रथमा गंतमर्वाक् शफाविव जर्भुराणा तरोभिः ।
चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुस्रार्वांचा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३

शृंगाऽइव । नः । प्रथमा । गंतं । अर्वाक् । शफौऽइव ।
जर्भुराणा तरःऽभिः ।
चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तोः । उस्रा । अर्वांचा । यातं ।
रथ्याऽइव । शक्रा ॥ ३

हे अश्विनौ शृंगेव पशोः शृंग इव प्रथमा देवानां प्रथमौ शफाविवाश्वादेः खुराविव तरोभिर्वेगैर्जर्भुराणा भृशं गच्छंतौ युवां नोऽस्मान्प्रत्यर्वागभिमुखमागंतं । आगच्छतं । किंच हे अश्विनौ वस्तोः प्रति अहः प्रति चक्रवाकेव चक्रवाकाविव हे उस्रा शत्रूणामुत्सारकौ गमनशीलौ वा रथ्येव रथिनाविव हे शक्रा स्वकर्मणि शक्तावर्वांचावस्मदभिमुखौ यातं । गच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव।

श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४

नावाऽइव। नः। पारयतं। युगाऽइव। नभ्याऽइव। नः।

उपधी इवेत्युपधीऽइव। प्रधी इवेति प्रधीऽइव।

श्वानाऽइव। नः। अरिषण्या। तनूनां। खृगलाऽइव।

विऽस्रसः। पातं। अस्मान् ॥ ४

हे अश्विनौ नावेव नावाविव सिंधून् नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयतं। युगेव यथा रथस्य युगे नभ्येव यथा च रथचक्रनाभिफलके। उपधी इव यथा तत्पार्श्वस्थे फलके प्रधी इव यथा वा चक्रबाह्यवलयौ रथं पारयतः तथा नोऽस्मान्दुर्गाणि पारयतं। किंच श्वानेव श्वानाविव यथा श्वानौ बाधकेभ्यो रक्षंतौ तनोर्हिंसामपनयतः तथा नोऽस्माकं तनूनामंगानामविरिष्यावहिंसकौ भवतं। खृगलेव यथा तनुत्राणे तनुर्हिंसाया रक्षतः तथा विस्रसो जराया अस्मान्युवां पातं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक्।

हस्ताविव तन्वे शंभविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५

वाताऽइव। अजुर्या। नद्याऽइव। रीतिः। अक्षी इवेत्यक्षी इव।

चक्षुषा। आ। यातं। अर्वाक्।

हस्तौऽइव। तन्वे। शंऽभविष्ठा। पदाऽइव। नः। नयतं।

वस्यः। अच्छ ॥ ५

हे अश्विनौ वातेव वाताविवाजुर्यां जरयितुमशक्यौ नद्येव नद्याविव रीतिः॥ हे अश्विनौ वातेव वातेव वाताविवाजुर्यां जरितुमशक्यौ नद्येव नद्याविव रीतिः॥ व्यत्ययेनैकवचनं॥ शीघ्रं गंतारौ युवां। अक्षी इव अक्षिणी इव चक्षुषा दर्शने- नार्वांगस्मादभिमुखमायातं। आगच्छतं। किंच हस्तेव हस्ताविव पादेव पादाविव

तन्वे शरीराय शंभविष्ठा सुखस्य भावयितृतमौ युवां नोऽस्मान् वस्वो वसीयः श्रेष्ठं धनमच्छ प्रति नयतं । प्रापयतं ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ओष्ठाविव मध्वास्ने वदंता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नासेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥ ६

ओष्ठौऽइव । मधु । आस्ने । वदंता । स्तनौऽइव । पिप्यतं ।

जीवसे । नः ।

नासाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौऽइव । सुऽश्रुता ।

भूतं । अस्मे इति ॥ ६

हे अश्विनौ ओष्ठाविवास्ने आस्याय मधुररसवद्वचनं वदंतौ स्तनाविव नोऽस्मान् जीवसे जीवनाय पिप्यतं । प्याययतं । किंच नासेव नासिके इव नोऽस्माकं तन्वस्तनो रक्षितारा रक्षितारौ भूतं । भवतं । अपि च कर्णाविवास्मे अस्माकं सुश्रुता सुश्रवणे युवां भूतं । भवतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि ।

इमा गिरो अश्विना युष्मयंतीः क्ष्णोत्रेणेव स्वधितिं सं शिशीतं ॥ ७

हस्ताऽइव । शक्तिं । अभि । संददी इति संऽददी । नः ।

क्षामाऽइव । नः । सं । अजतं । रजांसि ।

इमाः । गिरः । अश्विना । युष्मऽयंतीः । क्ष्णोत्रेणऽइव ।

स्वऽधितिं । सं । शिशीतं ॥ ७

हे अश्विनौ हस्तेव हस्ताविव शक्तिं सामर्थ्यं नोऽस्माकमभिसंददी अभिमुख्येन सम्यक् प्रयच्छंतौ भवतं । किंच द्यामेव रोदसी इव रजांसि स्थानान्युदकानि वा ॥ उदकं रज उच्यत इति यास्कः ॥ नोऽस्माकं संभजतं प्रेरयतं । अपि च अश्विना हे अश्विनौ इमा गिरोऽस्माभिः कृताः स्तुतीर्युष्मयंतीर्युवामिच्छंतीः स्वधितिमसिं क्ष्णोत्रेणेव तेजनशाणवत् संशिशीतं । सम्यक् तीक्ष्णीकुरुतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८

एतानि । वां । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं ।

गृत्सऽमदासः । अक्रन् ।

तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातं । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुऽवीराः ॥ ८

अश्विना हे अश्विनौ वां युवयोरेतानि वर्धनानि वृद्धिसाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणि मंत्रान् स्तोमं स्तोत्रं च गृत्समदासो गृत्समदा अक्रन् । अकुर्वन् । तानि ब्रह्माणि नरा नेतारौ जुजुषाणा भृशं प्रीयमाणौ युवामुपयातं । उपगच्छतं । किंच सुवीराः शोभनपुत्रा वयं विदथे यज्ञे युवां बृहद्वदेम । प्रभूतं स्तुमः ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पंचमो वर्गः ॥

सोमापूषणेति षड्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं सोमापूषदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । सोमापूषणा षट् सोमापौष्णमंत्योऽर्धर्चोऽस्यदितेरिति । अवतु देव्यदितिरित्यस्यार्धर्चस्यादितिर्देवता ॥ सोमापौष्णे पशौ वपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्या उत्तरास्तिस्रो याज्याः । अग्नीषोमाविति खंडे सूत्रितं । सोमापूषणा जनना रयीणां । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिं ॥ १

सोमापूषणा । जनना । रयीणां । जनना । दिवः ।

जनना । पृथिव्याः ।

जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृण्वन् ।

अमृतस्य । नाभिं ॥ १

सोमापूषणा हे सोमापूषणौ युवां रयीणां धनानां जनना जनयितारौ दिवो द्युलोकस्यापि जनना जनयितारौ पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनयितारौ भवथः । किंच जातौ जातमात्रावेव युवां विश्वस्य भुवनस्य कृत्स्नस्य जगतो गोपौ गोप्तारौ देवा अमृतस्यामरणस्य नाभिं हेतुमकृण्वन् । अकार्षुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषंतेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।

आभ्यामिंद्रः पक्वमामास्वंतः सोमापूषभ्यां जनदुस्रियासु ॥ २

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषंत । इमौ । तमांसि ।

गूहतां । अजुष्टा ।

आभ्यां । इंद्रः । पक्वं । आमासु । अंतः ।

सोमापूषऽभ्यां । जनत् । उस्रियासु ॥ २

इमौ सोमापूषणौ देवौ द्योतमानौ जायमानावुत्पद्यमानावेव जुषंत । सर्वे देवा अजुषंत । सेवितवंत इति यावत् । किंच इमौ सोमपूषणावजुष्टान्यप्रियाणि तमांसि सर्वस्य गूहतां । नाशयतः । किंच आभ्यामेताभ्यां सोमापूषभ्यां सहेंद्र आमासु तरुणीषूस्रियासु गोष्वंतर्मध्य ऊधःप्रदेशे पक्वं पयो जनत् । जनयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वं।

विषूवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पंचरश्मिं ॥ ३

सोमापूषणा। रजसः। विऽमानं। सप्तऽचक्रं। रथं।

अविश्वऽमिन्वं।

विषुऽवृतं। मनसा। युज्यमानं। तं। जिन्वथः। वृषणा।

पंचऽरश्मिं ॥ ३

वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ सोमापूषणा हे सोमापूषणौ रजसो लोकस्य। लोका रजांस्युच्यंत इति यास्कः। विमानं परिच्छेदकं। सर्वमानमित्यर्थः। सप्तचक्रं सप्तर्तुचक्रं। त्रयोदशो मासः सप्तम ऋतुः। अस्ति त्रयोदशो मास इति श्रुतेः। अविश्वमिन्वं विश्वस्यापरिच्छेद्यं विषुवृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचरश्मिं पंचर्तुरश्मिं। हेमंतशिशिरयोः समासेनर्तवः पंच। तथा च श्रूयते। द्वादश वै मासाः पंचर्तवो हेमंतशिशिरयोः समासेनेति। मनसा युज्यमानं मनोमात्रेण युज्यमानं। तं प्रसिद्धं रथं जिन्वथः। अस्मान्प्रति प्रेरयथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दिव्य१ न्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यंतरिक्षे।

तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं वि ष्यतां नाभिमस्मे ॥ ४

दिवि। अन्यः। सदनं। चक्रे। उच्चा। पृथिव्यां। अन्यः।

अधि। अंतरिक्षे।

तौ। अस्मभ्यं। पुरुऽवारं। पुरुऽक्षुं। रायः। पोषं। वि।

स्यतां। नाभिं। अस्मे इति ॥

अन्यस्तयोरेकः पूषोच्चा उच्चैरुच्छ्रिते दिवि द्युलोके सदनं स्थानं चक्रे। चकार। अन्योऽपरः सोमः पृथिव्यामोषधिरूपेण अध्यंतरिक्षेऽतरिक्षे च चंद्ररूपेण सदनं चक्रे। तौ सोमपूषणौ युवां पुरुवारं बहुभिर्वरणीयं पुरुक्षुं बहुकीर्त्तिं रायस्पोषं

धनस्य पुष्टिं । पश्वात्मकं धनमित्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं पशवो वै रायस्पोष इति । अस्मे अस्माकं नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभूतमक्षय्यं विष्यतां । विमुंचतं । प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वा॑न्यन्यो भुव॑ना ज॒जान॒ विश्व॑म॒न्यो अ॑भि॒चक्षा॑ण एति ।

सोमा॑पूषणा॒वव॑तं॒ धियं॑ मे यु॒वाभ्यां॒ विश्वाः॒ पृत॑ना जयेम ॥ ५

विश्वा॑नि । अ॒न्यः । भुव॑ना । ज॒जान॑ । विश्व॑म् । अ॒न्यः ।

अ॒भि॒ऽचक्षा॑णः । ए॒ति ।

सोमा॑पूषणौ । अव॑तं । धियं॑ । मे । यु॒वाभ्यां॑ । विश्वाः॑ ।

पृत॑नाः । ज॒ये॒म ॥ ५

हे सोमापूषणौ अन्यो युवयोरेकः सोमो विश्वानि भुवना भुवनानि भूतानि जजान । अजनयत् । तथा च मंत्रः सोमः पवते जनिता मतीनां । ऋग्वे० ९. ९६. ५. । इति । अन्योऽपरः पूषादित्यो विश्वमभिचक्षाणोऽभिपश्यन्नेति । गच्छति । तौ युवां सोमापूषणौ मे धियं कर्म ॥ धीः शचीति कर्मनामसु पाठात् ॥ अवतं । रक्षतं । किंच वयं युवाभ्यां हेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वा शत्रुसेना जयेम । अभिभवेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

धियं॑ पू॒षा जि॑न्वतु विश्वमि॒न्वो र॒यिं सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु ।

अव॑तु दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ ६

धियं॑ । पू॒षा । जि॒न्व॒तु॒ । वि॒श्वम्ऽइ॒न्वः । र॒यिं । सोमः॑ ।

र॒यि॒ऽपतिः॑ । द॒धा॒तु॒ ।

अव॑तु । दे॒वी । अदि॑तिः । अ॒न॒र्वा । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ ।

वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ६

पूषादित्यो विश्वमिन्वो विश्वस्य प्रीणयिता धियमस्माकं कर्म जिन्वतु । तर्पयतु । रयिपतिर्धनपतिः सोमो रयिं धनं दधातु । अस्मभ्यं ददातु । किंच देवी द्योतमानानर्वाप्रत्यृता केनापि प्रातिकूल्यमप्रापितादितिरवतु । अस्मान् रक्षतु । अन्यत् सिद्धं ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ।

वायो ये त इत्येकविंशत्यृचं नवमं सूक्तं गार्त्समदं गायत्रं । अवितम इति षष्ठस्य तृचस्यादितो द्वे अनुष्टुभौ तृतीया बृहती । वायो ये त इत्यादिके द्वे ऋचौ वायव्यौ । शुक्रस्याद्येत्यैंद्रवायवी । अयं वां मित्रावरुणेति पंचानां मित्रावरुणावश्विनाविंद्रो विश्वे देवाः सरस्वतीति क्रमेण देवताः । प्रेतां यज्ञस्येत्यंत्यस्तृचो ब्राह्मणस्तृतयोर्हविर्धानप्रवर्तने द्यावापृथिव्यनिविज्ञानत्वेन च विनियुक्तत्वात् द्यावापृथिव्यो हविर्धानदेवत्यो वा । अग्निं च हव्यवाहनमिति पादोऽग्निदेवत्यो वा । तथा चानुक्रांतं । वायो सैका गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगेणाद्ये तु तृचेऽत्यैंद्रवायवी द्यावापृथिव्योऽत्यस्तृचो हाविर्धानो वा तृतीयः पादो वाग्नेयोऽवितमेऽनुष्टुभौ बृहती चेति ॥

पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि प्रउगेऽत्यतृचवर्जमेतत्सूक्तं । वायव्यतृचस्य वायो ये ते सहस्रिण इत्याद्ये द्वे ऋचौ ऐंद्रवायवतृचस्य शुक्रस्याद्येत्येषा तृतीया । तथा च सूत्रितं । वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आगहीत्येकोभा देवा दिविस्पृशेति द्वे शुक्रस्याद्य गवाशिर इत्येकायं वां मित्रावरुणेति पंच तृचाः १ आ० ७, ६, । इति ॥ चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयं वां मित्रावरुणेति षड्हस्तोत्रियसंज्ञकः । चतुर्विंशे होताजनिष्टेति खंडे सूत्रितं अयं वां मित्रावरुणा पुरूरुणा चिद्धास्ति । आ० ७, २, । इति ॥ आभिप्लविकेष्वहःसु प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमेव तृचः पंचदशादिस्तोमनिमित्तमावापनीयः । अयं वां मित्रावरुणानो मित्रावरुणेति तृचाः । आ० ७, ५, । इति सूत्रितत्वात् ॥ आद्या मैत्रावरुणग्रहस्यानुवाक्या । सूत्रितं च मैत्रावरुणस्य अयं वां मित्रावरुणेति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदसि गोमदूष्विति तृचो विनियुक्तः । गोमदू षु नासत्येति तृचाः । आ० ४, १५, । इति सूत्रितत्वात् ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र इंद्रो अंग महद्भयमिति तृचः । अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सूत्रितं । इंद्रो अंग महद्भयमभि ष्टूषु वाचं । आ० ६, ४, । इति ॥ आग्रयणे वैश्वदेवस्य हविषो विश्वे देवास इत्यनुवाक्या । आग्रयणमिति खंडे सूत्रितं । विश्वे देवास आगत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० २, ९, । इति ॥ दशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽवितमे इदीतम इति सारस्वतः सप्तमस्तृचः । चतुर्थेऽहनीति

खंडे सूत्रितं । अंबितमे नदीतम इत्यानुष्टुभं प्रउगं । आ० ७. ११. । इति ॥ व्यूढे दशरात्रे प्रथमे छंदोमे वैश्वदेवशस्त्रे प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिव्यनिविद्धानीयस्तृचः । अथ छंदोमा इति खंडे सूत्रितं । प्रेतां यज्ञस्य शंभुवायं देवाय जन्मन इति तृचाः । आ० ८. ६. । इति ॥ हविर्-नप्रवर्तनेऽप्ययं तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा यमे इव यतमाने यदैतं । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभिरा गहि ।

नियुत्वान्सोमपीतये ॥ १

वायो इति । ये । ते । सहस्रिणः । रथासः । तेभिः ।

आ । गहि ।

नियुत्वान् । सोमऽपीये ॥ १

हे वायो ते त्वदीया ये सहस्रिणः सहस्रसंख्याका रथासो रथाः तेभिस्तैर्नियुत्वान् नियुद्भिर्युक्तस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थमागहि । आगच्छ । नानारूपत्वाद्वायोः सर्वाभिर्विभूतिभिः सहागमनं प्रार्थ्यत इति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नियुत्वान्वायवा गह्ययं शुक्रो अयामि ते ।

गंतासि सुन्वतो गृहं ॥ २

नियुत्वान् । वायो । इति । आ । गहि । अयं । शुक्रः ।

अयामि । ते ।

गंता । असि । सुन्वतः । गृहं ॥ २

हे वायो नियुत्वान् । नियुतो वाहनानि वायोः । तैर्युक्तस्त्वमागहि । आगच्छ । अयं शुक्रो दीप्यमानः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियतो गृहीत आसीत् ॥ यमे कर्मणि लुङ् ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गृहं गंतासि । याता भवसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शुक्रस्याद्य गवाशिर इंद्रवायू नियुत्वतः।

आ यातं पिबतं नरा ॥ ३

शुक्रस्य। अद्य। गोऽआशिरः। इंद्रवायू इति। नियुत्वतः।

आ। यातं। पिबतं। नरा ॥ ३

हे नरा नेतारौ हे इंद्रवायू अद्यास्मिन्नहनि नियुत्वतः॥ विभक्तिव्यत्ययः॥ नियुत्वंतौ युवां गवाशिरः। गव्यं पय आशीराश्रयणसाधनं यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थमायातं। आगच्छतं। आगत्य सोमं पिबतं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा।

ममेदिह श्रुतं हवं ॥ ४

अयं। वां। मित्रावरुणा। सुतः। सोमः। ऋतऽवृधा।

मम। इत्। इह। श्रुतं। हवं ॥ ४

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युवाभ्यामयं सोमः सुतः। अभिषुतः। ऋतावृधा हे सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धकौ ममेत् ममैव इहास्मिन्काले आह्वानं श्रुतं। शृणुतं॥

॥ अथ पंचमी ॥

राजानावनभिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे।

सहस्रस्थूण आसाते ॥ ५

राजानौ। अनभिऽद्रुहा। ध्रुवे। सदसि। उत्ऽतमे।

सहस्रऽस्थूणे। आसाते। इति ॥ ५

राजानावीश्वरौ दीप्यमानौ वा अनभिद्रुहानभिद्रोग्धारौ यौ मित्रावरुणौ ध्रुवे स्थिर उत्तम उत्कृष्टे सहस्रस्थूणे सदसि स्थान आसाते उपविशतः तावागच्छतमिति शेषः ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टके सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती ।

सचेते अनवह्वरं ॥ ६

ता । संऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या ।

दानुनः । पती इति ।

सचेते इति । अनवऽह्वरं ॥ ६

सम्राजावाश्रयैव सर्वेषां शास्तारौ घृतासुती घृतान्नौ । तद्वां महित्वं घृतान्नावश्विति मंत्रांतरात् । ऋग्वे० ६. ६७. ८. । आदित्यादितेः पुत्रौ दानुनस्पती दानुनो दानस्य वा धनस्य पती स्वामिनौ । ता तौ मित्रावरुणावनवह्वरमकुटिलं यजमानं सचेते । सेवेते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

गोमदू षु नासत्याश्वावद्यातमश्विना ।

वर्ती रुद्रा नृपाय्यं ॥ ७

गोऽमत् । ऊं इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातं ।

अश्विना ।

वर्तिः । रुद्रा । नृऽपाय्यं ॥ ७

अश्विना हे अश्विनौ हे नासत्यावसत्यभाषणरहितौ हे रुद्रा रोरूयमाणौ द्रवंतौ युवां वर्तिर्मार्गः । तेन मार्गेण रथेन वा नृपाय्यं नृभिर्नेतृभिर्देवैः पातव्यं सोमं गोमत् गोमद्यथा भवति तथा अश्ववत् अश्ववच्च यथा भवति तथा यातं । गच्छतं । ऊ इति पूरणो ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न यत्परो नांतर आदधर्षद्वृषण्वसू।

दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८

न। यत्। परः। न। अंतरः। आऽदधर्षत्।

वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू।

दुःऽशंसः। मर्त्यः। रिपुः ॥ ८

वृषण्वसू हे धनस्य वर्षितारौ यद्धनं परो दूरस्थो दुःशंसः शंसनायोग्यो मर्त्यो रिपुर्यन्नादधर्षत् तथोक्तलक्षणेतरोऽतरः समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यन्नादधर्षत् तद्धनमावोढ्हमिति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ता न आ वोढ्हमश्विना रयिं पिशंगसंदृशं।

धिष्ण्या वरिवोविदं ॥ ९

ता। नः। आ। वोढ्हं। अश्विना। रयिं। पिशंगऽसंदृशं।

धिष्ण्या। वरिवःऽविदं ॥ ९

हे धिष्ण्या धिषणार्हावश्विना हे अश्विनौ ता तौ युवां पिशंगसंदृशं नानारूपं वरिवोविदं धनस्य लंभकं रयिं पशुं नोऽस्मभ्यमावोढ्हं। आवहतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्रो अंग महद्भयमभी षदप चुच्यवत्।

स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १०

इंद्रः। अंग। महत्। भयं। अभि। सत्। अप। चुच्यवत्।

सः। हि। स्थिरः। विऽचर्षणिः ॥ १०

इंद्रो महदधिकमभीषदभिभवद्भयं भयकारणमपचुच्यवत् । अपच्यावयेत् । हि यस्मात्कारणात् स स्थिरः केनापि चालयितुमशक्यो विचर्षणिर्विश्वस्य द्रष्टा ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इंद्रस्य मृळयाति नो न नः पश्चादघं नशत् ।

भद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११

इंद्रः । च । मृळयाति । नः । न । नः । पश्चात् । अघं ।

नशत् ।

भद्रं । भवाति । नः । पुरः ॥ ११

इंद्रश्च परमैश्वर्यवानिंद्रश्चेत् नोऽस्मान् मृळयाति सुखयेत् । पश्चात् पृष्ठतो नोऽस्मानघं दुरितं न नशत् । न प्राप्नोति । नोऽस्माकं पुरः पुरस्ताद्भद्रं कल्याणं च भवाति । भवति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्र आशांभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् ।

जेता शत्रून्विचर्षणिः ॥ १२

इंद्रः । आशांभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयं । करत् ।

जेता । शत्रून् । विऽचर्षणिः ॥ १२

विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा जेता शत्रूनसुरान् जेता ॥ तृनंतत्वात् षष्ठ्यभावः ॥ इंद्रः परमैश्वर्यवान् सर्वाभ्य आशाभ्यो दिग्भ्योऽस्माकमभयं करत् । करोतु ॥ परीति पंचमीद्योतकः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता म इमं हवं ।

एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ १३

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमं । हवं ।

आ । इदं । बर्हिः । नि । सीदत ॥ १३

हे विश्वे देवा आ गत । इहागच्छत । मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत ।
इदं बर्हिरस्मिन्बर्हिष्यानिषीदत । उपविशत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः ।

एतं पिबत काम्यं ॥ १४

तीव्रः । वः । मधुऽमान् । अयं । शुनऽहोत्रेषु । मत्सरः ।

एतं । पिबत । काम्यं ॥ १४

हे विश्वे देवाः तीव्रस्तीव्रमदो मधुमान् रसवान् मत्सरो मदकरः सोमोऽस्य
युष्मदर्थं शुनहोत्रेषु गृत्समदेष्वस्मासु स्थितः । काम्यं कमनीयमेतं सोमं पिबत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः ।

विश्वे मम श्रुता हवं ॥ १५

इंद्रऽज्येष्ठाः । मरुत्ऽगणाः । देवासः । पूषऽरातयः ।

विश्वे । मम । श्रुत । हवं ॥ १५

हे इंद्रज्येष्ठा इंद्रपुरोगमा मरुद्गणा मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो
रातिर्दाता येषां ते पूषरातयो देवास हे द्योतमाना देवा विश्वे सर्वे यूयं मम
मदीयं हवमाह्वानं श्रुत । शृणुत ॥ इंद्रज्येष्ठादयः संबोधनांताः । ऋग्वे० १.२३.८. ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

अंबितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रशस्ता इव स्मसि प्रशस्तिमंब नस्कृधि ॥ १६

अंबिऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति ।

अप्रशस्ताःऽइव । स्मसि । प्रऽशस्तिं । अंब । नः । कृधि ॥ १६

अंबितमे मातृणां श्रेष्ठे नदीतमे नदीनां श्रेष्ठे देवितमे देवीनां श्रेष्ठे हे सरस्वति अप्रशस्ता इव धनाभावादसमृद्धा इव वयं स्मसि । भवामः । अंब हे मातः सरस्वति नोऽस्मभ्यं प्रशस्तिं धनसमृद्धिं कृधि । कुरु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूंषि देव्यां ।

शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ १७

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूंषि । देव्यां ।

शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रऽजां । देवि । दिदिड्ढि । नः ॥ १७

हे सरस्वति देव्यां द्योतमानायां त्वे त्वयि विश्वा विश्वानि सर्वाण्यायूंष्यन्नानि । आयुः सून्वतेत्यन्ननामसु पाठात् । श्रिता । आश्रितानि । सा त्वं शुनहोत्रेषु गृत्समदेष्वस्मासु विषयेषु मत्स्व । सोमपानेन तृप्य । किंच हे देवि सरस्वति नोऽस्मभ्यं प्रजां दिदिड्ढि । पुत्रान्देहि ॥

॥ अथाष्टदशी ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुह्वति १८ ॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुषस्व । वाजिनीऽवति ।

या । ते । मन्म । गृत्सऽमदाः । ऋतऽवरि । प्रिया । देवेषु ।

जुह्वति ॥ १८

वाजिनीवत्यन्नवति ऋतावर्युदकवति हे सरस्वति इमानि मन्म ब्रह्माणि हवींषि जुषस्व। स्वीकुरु। या यानि मन्म मननीयानि देवेषु प्रिया देवानां मध्ये तुभ्यं प्रियाणि देवेषु प्रियाणि वा ते त्वदर्थं गृत्समदा जुह्वति॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा युवामिदा वृणीमहे।

अग्निं च हव्यवाहनं॥ १९

प्र। इतां। यज्ञस्य। शंऽभुवा। युवां। इत्। आ। वृणीमहे।

अग्निं। च। हव्यऽवाहनं॥ १९

यज्ञस्य यागस्य शंभुवा सुखसंपादके हविर्धाने अनसी तद्रूपे द्यावापृथिव्यौ वा प्रेतां। उत्तरवेदेः पश्चिमभागं प्रति प्रगच्छतां। अथ प्रत्यक्षकृतः। युवामित् युवामेवावृणीमहे। प्रार्थयामहे। हव्यवाहनमग्निं चावृणीमहे। अग्निरत्र निपातभागिति॥

॥ अथ विंशी ॥

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशं।

यज्ञं देवेषु यच्छतां॥ २०

द्यावा। नः। पृथिवी इति। इमं। सिध्रं। अद्य।

दिविऽस्पृशं।

यज्ञं। देवेषु। यच्छतां॥ २०

द्यावा द्यौः पृथिवी चोभे सिध्रं स्वर्गादेः साधकं दिविस्पृशं देवान् गच्छंतं नोऽस्माकमिमं यज्ञं देवेषु यच्छतां। नियच्छतां॥

॥ अथैकविंशी ॥

आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदंतु यज्ञियाः ।

इहाद्य सोमपीतये ॥ २१

आ । वां । उपऽस्थं । अद्रुहा । देवाः । सीदंतु । यज्ञियाः ।

इह । अद्य । सोमऽपीतये ॥ २१

अद्रुहा द्रोहवर्जिते हे हविर्धाने तद्रूपे द्यावापृथिव्यौ वा वां युवयोरुपस्थं समीपं यज्ञिया यष्टव्या देवा इह यज्ञेऽद्यास्मिन्नहनि सोमपीतये सोमपानायासीदंतु ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

कनिक्रददिति त्र्यृचं दशमं सूक्तं । अत्रैवमनुक्रमणिका । कनिक्रदत्तृचमिति । मंडलद्रष्टा गृत्समदोऽस्य ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । कपिंजलरूपींद्रो देवता ॥ वयसामशनोज्ञां वाचं श्रुत्वैतत्सूक्तं जपेत् । सूत्रितं च । वयसामशनोज्ञा वाचः श्रुत्वा कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेत् । आ० गृ० ३. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयर्ति वाचमरितेव नावं ।

सुमंगलश्च शकुने भवासि मा त्वा का चिदभिभा विश्व्या

विदत् ॥ १

कनिक्रदत् । जनुषं । प्रऽब्रुवाणः । इयर्ति । वाचं ।

अरिताऽइव । नावं ।

सुऽमंगलः । च । शकुने । भवासि । मा । त्वा । का । चित् ।

अभिऽभा । विश्व्या । विदत् ॥ १

कनिक्रदत् पुनःपुनः शब्दायमानो जनुषं जनिष्यमाणमर्थं प्रब्रुवाणः सूचयन् कपिंजलोऽरितेव कर्णधार इव नावं वाचमियर्ति। प्रेरयति। अथ प्रत्यक्षकृतः। हे शकुने कपिंजल त्वं सुमंगलः प्रकृष्टकल्याणश्च भवासि। भव। किंच काचिदभिभा कोऽप्यभिभवस्त्वा त्वां विश्व्या विश्वतः सर्वासु दिक्षु मा विदत्। मा प्रापत्। शकुनिः शक्नोत्युन्नेतुमात्मानं। न्यक्रंदीज्जन्म प्रब्रुवाणो यथास्य शब्दस्तथा नामेरयति वाचमीरयितेव नावं। सुमंगलश्च शकुने भव कल्याणमंगलो मंगलं गिरतेर्गृणात्यर्थे गिरत्यनर्थानिति वेति यास्कः। नि० ९. ३.॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मा त्वा श्येन उद्वधीन्मा सुपर्णो मा त्वा विददिषुमान्वीरो अस्ता।

पित्र्यामनु प्रदिशं कनिक्रदत्सुमंगलो भद्रवादी वदेह ॥ २

मा। त्वा। श्येनः। उत्। वधीत्। मा। सुऽपर्णः। मा। त्वा। विदत्। इषुऽमान्। वीरः। अस्ता।

पित्र्यां। अनु। प्रऽदिशं। कनिक्रदत्। सुऽमंगलः। भद्रऽवादी। वद। इह॥ २

हे शकुने त्वा त्वां श्येनः प्रबलः पक्षिविशेषो मा वधीत्। मा हिंसीत्। उत अपि च सुपर्णो गरुडः पक्षी मा वधीत्। तथेषुमान् बाणवान्वीरोऽस्ता शराणां क्षेप्ता धन्वी त्वा त्वां मा विदत्। मा प्रापत्। किंच पित्र्यां प्रदिशं दक्षिणां दिशमनु। दक्षिणस्यां दिशीत्यर्थः। कनिक्रदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् सुमंगलः कल्याणमंगलो भद्रवादी शोभनवादीहास्मद्विषये वद। मंगलं सूचय॥

॥ अथ तृतीया ॥

अव क्रंद दक्षिणतो गृहाणां सुमंगलो भद्रवादी शकुंते।

मा नः स्तेन ईशत माघशंसो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३

अवं । क्रंद । दक्षिणतः । गृहाणां । सुऽमंगलः ।

भद्रऽवादी । शकुंते ।

मा । नः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः । बृहत् ।

वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३

शकुंते हे कपिंजल त्वं सुमंगलो भद्रवादी च सन् गृहाणां दक्षिणतो दक्षिणस्यां दिश्यवक्रंद । शब्दं कुरु । दक्षिणतः शब्दायमानः शकुंतो मंगलसूचको हि । नोऽस्माकं स्तेनस्तस्करो मेशत । मेशिष्ट । अघशंसोऽनर्थकानां शंसकोऽपि मेशिष्ट । उत्तमः पादो व्याख्यातचरः ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे एकादशो वर्गः ॥

प्रदक्षिणिदिति द्व्यचमेकादशं सूक्तं गात्समदं जागतं । तथा चानुक्रांतं । प्रदक्षिणि-द्व्यागतं शब्देऽतिशक्वर्यष्टिर्वेति । द्वितीयातिशक्वरी अष्टिर्वा । इतरे जगत्यौ । कपिंजलरूपींद्रो देवता । वयसामसनोक्तं वाचं श्रुत्वा प्रदक्षिणिदिति सूक्तं जपेत् । सूत्रं प्रागेवोदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रदक्षिणिदभि गृणंति कारवो वयो वदंत ऋतुथा शकुंतयः ।
उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥ १

प्रऽदक्षिणित् । अभि । गृणंति । कारवः । वयः । वदंतः ।
ऋतुऽथा । शकुंतयः ।
उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाःऽइव । गायत्रं । च ।
त्रैस्तुभं । च । अनु । राजति ॥ १

शकुंतयः कपिंजला ऋतुथा काले काले यथोऽज्ञं वदंतः सूचयंतः कारवः स्तोतार इव प्रदक्षिणित् प्रदक्षिणमभिष्टयंति । अभिवदंतु ॥ बहुवचनं पूजार्थं ॥ किंच उभे वाचौ गानं च स्रौतं च सामगा गायत्रं त्रैष्टुभं च सामनी इव शकुंतिर्वदति । अनुराजति च ऋत्विक्तोऽनुरक्तान्करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उद्गातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि ।
वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा
वद विश्वतो न शकुने पुण्यमा वद ॥ २

उद्गाताऽइव । शकुने । साम । गायसि । ब्रह्मऽपुत्रःऽइव ।
सवनेषु । शंससि ।
वृषाऽइव । वाजी । शिशुऽमतीः । अपिऽइत्य । सर्वतः ।
नः । शकुने । भद्रं । आ । वद । विश्वतः । नः । शकुने ।
पुण्यं । आ । वद ॥ २

शकुने हे कपिंजल उद्गातेव साम यथोद्गाता साम गायति तथा त्वं गायसि । गानस्वनं करोषि । ब्रह्मपुत्र इव यथा ब्राह्मणाच्छंसी सवनेषु शस्त्राणि शंसति तथा त्वं सवनेषु शंससि । स्रौतस्वरं करोषि । वृषेव वाजी सेचनसमर्थोऽश्वः शिशुमतीर्वडवा अपीत्याभिगत्य यथा शब्दं करोति तथा त्वमपि वद । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आवदंस्त्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं
चिकिद्धि नः ।
यदुत्पतन्वदसि कर्करिर्यथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३

आऽवदन् । त्वं । शकुने । भद्रं । आ । वद । तूष्णीं ।

आसीनः । सुऽमतिं । चिकिद्धि । नः ।

यत् । उत्ऽपतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुऽवीराः ॥

शकुने हे कपिंजल आवदन् शब्दं कुर्वंस्त्वं भद्रमावद मंगलं वद । तूष्णीमासीनस्तूष्णीं तिष्ठन्नपि नोऽस्माकं सुमतिं चिकिद्धि । बुध्यस्व । यद्यदोत्पतन् वदसि तदा कर्करिर्यथा कर्करिरिव वदसि । कर्करिर्वाद्यविशेषः । अन्यद्व्याख्यातचरं ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके द्वितीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः समाप्तं च द्वितीयं मंडलं ॥

॥ अथ तृतीयं मंडलं ॥

वैश्वामित्रे तृतीये पंचानुवाकाः। तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र सोमस्य मेति त्रयोविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं। तथा चानुक्रांतं। सोमस्य त्र्यधिकेति। अस्य मण्डलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः। अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् छंदः। मण्डलादिष्वाग्नेयमिति परिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छंदसि विनियोगः। तथा च सूत्रं। सोमस्य मा तवसं प्रत्यग्निरिति तीणि। आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्ने वह्निं चकर्थ विदथे यजध्यै।

देवाँ अच्छा दीद्यद्युंजे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व ॥ १

सोमस्य। मा। तवसं। वक्षि। अग्ने। वह्निं। चकर्थ।

विदथे। यजध्यै।

देवान्। अच्छ। दीद्यत्। युंजे। अद्रिं। शंऽआये। अग्ने।

तन्वं। जुषस्व ॥ १

हे अग्ने त्वं विदथे यज्ञे यजध्यै यष्टुं सोमस्य वह्निं वोढारं यं मां चकर्थ कृतवानसि। तं मां तवसं तवस्विनं बलिनं वक्षि। कामयस्व। किंच हे अग्ने देवानच्छाभिदीद्यत् दीप्यमानोऽहमद्रिं ग्रावाणं युंजे। अभिषवणाय युनज्मि। शमाये। शाम्यामि च। तथा च मंत्रांतरं। ऋतेन देवः सविता शमायते। ऋग्वे० ८. ८६. ५. । इति। यद्वा शमाये। स्तौमि। शशमानो जरतीति स्तुतिकर्मसु पाठात्। तथा च मंत्रांतरं। सो अग्न ईजे शशमे च मर्तः। ऋग्वे० ६. १. ९. । इति। किंच हे अग्ने तन्वं शरीरं जुषस्व। रक्षायै सेवस्व। यद्वा कर्माणि तन्वंतं मां सेवस्वेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्राचं यज्ञं चकृम वर्धतां गीः समिद्भिरग्निं नमसा दुवस्यन् ।
दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुमीषुः ॥ २

प्राचं । यज्ञं । चकृम । वर्धतां । गीः । समित्ऽभिः । अग्निं ।
नमसा । दुवस्यन् ।
दिवः । शशासुः । विदथा । कवीनां । गृत्साय । चित् ।
तवसे । गातुं । ईषुः ॥ २

हे अग्ने वयं यज्ञं प्राचं प्रकर्षेण गच्छंतं चकृम । अकार्ष्म । गीर्मदीया स्तुतिर्वर्धतां । एधतां । अग्निं समिद्भिर्नमसा हविषा च दुवस्यन् । अस्मदीयाः परिचरेयुः । किंच दिवो द्युलोकादागत्य देवाः कवीनां स्तोतॄणां विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणि वा शशासुः । अन्वशिषन् । अपि च गृत्साय । गृणातेरिदं रूपं स्तोतव्यायाग्नये तवसे वृद्धाय गातुं स्तोतुमीषुश्चित् । स्तोतार इच्छंति च । चिदिति चार्थे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबंधुर्जनुषा पृथिव्याः ।
अविंदन्नु दर्शतमप्स्व१ंतर्देवासो अग्निमपसि स्वसॄणां ॥ ३

मयः । दधे । मेधिरः । पूतऽदक्षः । दिवः । सुऽबंधुः ।
जनुषा । पृथिव्याः ।
अविंदन् । ऊं इति । दर्शतं । अपऽसु । अंतः । देवासः ।
अग्निं । अपसि । स्वसॄणां ॥ ३

मेधिरो मेधावान् प्राज्ञः पूतदक्षः शुद्धबलो जनुषा जन्ममात्रेण सुबंधुः शोभनबंधुः । स्वतएव बंधुरिति यावत् । योऽग्निर्दिवो द्युलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च मयः सुखं दधे विदधाति । देवानां मनुष्याणां च सुखं करोतीति यावत् । तं दर्शतं दर्शनीयमग्निं

देवासो देवाः स्वसृणां सरणशीलानां नदीनामप्स्वंतर्गूढं स्थितमपसि यज्ञवहनरूपे कर्मणि निमित्ते ॥ उ इति पूरणः ॥ अविंदन् । लब्धवंतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यह्वीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।

शिशुं न जातमभ्यारुरश्वा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥ ४

अवर्धयत् । सुऽभगं । सप्त । यह्वीः । श्वेतं । जज्ञानं ।

अरुषं महिऽत्वा ।

शिशुं । न । जातं । अभि । आरुः । अश्वाः । देवासः ।

अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४

सप्त सर्पणशीला यह्वीर्यह्व्यो महत्यो नद्यः सुभगं शोभनधनं श्वेतं शुभ्रं जज्ञानं जातं महित्वा महत्त्वेनारुषमारोचमानमप्सु स्थितमग्निमवर्धयन् । स्वकार्यभूताभिरोषधीभिर्वृद्धिं प्रापितवत्यः । यद्वा दिव्यमग्निमापो वर्धयंत्यविंधनत्वात्तस्य । किंच शिशुं न जातं यथा जातं शिशुमश्वा वड़वा अभ्यारुः अभिगच्छंति । तथा नद्य उत्पन्नमग्निमभ्यारुः । अभिजग्मुः । अपि च देवासो देवा अग्निं जनिमन् जन्मन्युदके वा वपुष्यन् । वपुर्दीप्तिमकुर्वन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुक्रेभिरंगै रज आततन्वान् क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५

शुक्रेभिः । अंगैः । रजः । आऽततन्वान् । क्रतुं । पुनानः ।

कविऽभिः । पवित्रैः ।

शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपां । श्रियः । मिमीते ।

बृहतीः । अनूनाः । ५

अग्निः शुक्रेभिः शुक्रैरंगैस्तेजोभी रजोंऽतरिक्षमाततन्वान् आतन्वन् व्याप्नुवन् क्रतुं कर्मणां कर्तारं यजमानं कविभिः क्रांतप्रज्ञैः स्तोतव्यैर्वा पवित्रैः शोधकैस्तेजोभिः पुनानः शोधयन् शोचिर्दीप्तिं वस्त्रस्थानीयं परि परितो वसान आच्छादयन् अपामपक्षतां कर्मवतामायुरन्नं बृहतीः प्रभूता अनूनाः संपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमोते । करोति ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वव्राजा सीमनंदतीरदंब्धा दिवो यह्वीरवंसाना अनंग्नाः ।

सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥ ६

वव्राजं । सीं । अनंदतीः । अदंब्धाः । दिवः । यह्वीः ।

अवसानाः । अनंग्नाः ।

सनाः । अत्र । युवतयः । सऽयोनीः । एकं । गर्भं ।

दधिरे । सप्त । वाणीः ॥ ६

अनदतीरभक्षयंतीरदब्धा अहिंसिता मातृभूता अपोऽग्निः सीं सर्वतो वव्राज । व्रजति । अग्निरपां शोषकः तं चापः शमयंति तदुभयमिह नास्तीत्युक्तं भवति । कीदृश्यस्ताः । दिवो यह्वीः । अंतरिक्षस्यापत्यभूताः । अवसानाः । वस्त्रमनाच्छादयंत्यः । वस्त्रस्थानीयस्य जलस्य विद्यमानत्वात् । अत एवानग्नाः । किंच ता अपि सनाः सनातन्यो युवतयो नित्यतरुण्यः । नित्यदृश्या इत्यर्थः । सयोनीः समानमंतरिक्षं स्थानं यासां ताः सप्त वाणीर्नद्य एकमग्निं गर्भं गर्भस्थं दधिरे । दधते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनां ।

अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची ॥ ७

स्त्रीर्णाः । अस्य । संऽहतः । विश्वऽरूपाः । घृतस्य ।

योनौ । स्रवथे । मधूनां ।

अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति । दस्मस्य ।

मातरा । समीची इति संऽईची ॥ ७ ॥

घृतस्योदकस्य योनौ गर्भस्थानेंऽतरिक्षे संहतः पुंजीभूताः ॥ हंतेर्क्तिण् ॥ विश्वरूपा नानारूपाः स्त्रीर्णाः सर्वत्र प्रसृता अस्याग्ने रश्मयो मधूनामुदकानां स्रवथे स्रवणे अत्यस्थुः । तिष्ठंति । पिन्वमानाः पूर्यमाणा अत्राग्नावापो धेनवः सर्वेषां प्रीणयित्र्योऽभवन् । समीची समंचत्यौ शोभमाने मही महत्यौ द्यावापृथिव्यौ दस्मस्य दर्शनीयस्याग्नेर्मातरा मातरौ भवतः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद्दधानः शुक्रा रभसा वपूंषि ।

श्चोतंति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८

बभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः ।

शुक्रा । रभसा । वपूंषि ।

श्चोतंति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । ववृधे ।

काव्येन ॥ ८

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्र बभ्राणः सर्वैर्धार्यमाणस्त्वं शुक्रा शुक्राणि भास्वराणि रभसा वेगवंति वपूंष्यर्चींषि दधानः धारयस्त्वं व्यद्यौत् । विद्योतसे । वृषाग्निर्यत्र यस्मिन्नध्वरमामे काव्येन स्तोत्रेण ववृधे वृद्धिं प्राप्नोति तदानीं मधुनोऽत्यंतं मधुरस्य घृतस्योदकस्य धाराः श्चोतंति । स्रवंते । यदा यजमानस्तोत्रेणाग्निस्तुष्टो भवति तदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

पितुश्चिदूधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारा असृजद्वि धेनाः।

गुहा चरंतं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यह्वीभिर्न गुहा बभूव ॥ ९

पितुः। चित्। ऊधः। जनुषा। विवेद। वि। अस्य।

धाराः। असृजत्। वि। धेनाः।

गुहा। चरंतं। सखिऽभिः। शिवेभिः। दिवः। यह्वीभिः।

न। गुहा। बभूव ॥ ९

पितुरंतरिक्षस्योधरूधःस्थानीयं जलप्रदेशमयमग्निर्जनुषा स्वयमेव विवेद। जानाति। किंचायमग्निरस्योधसः संबंधिन्यो धारा व्यसृजत्। धेना माध्यमिका वाचश्च विसृजति। शिवेभिः शिवंकरैः सखिभिरात्मनः सखिभूतैर्वायुभिर्दिवो यह्वीभिरंतरिक्षस्यापत्यभूताभिरद्भिश्च सह गुहा गुहायां चरंतं वर्तमानमेनमग्निं गुहा चित् गुहायां स्थितः कोऽपि न बभूव। प्राप्तुं समर्थो नाभवत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभ्रे पूर्वीरेको अधयत्पीप्यानाः।

वृष्णे सपत्नी शुचये सबंधू उभे अस्मै मनुष्ये३ नि पाहि ॥ १०

पितुः। च। गर्भं। जनितुः। च। बभ्रे। पूर्वीः। एकः।

अधयत्। पीप्यानाः।

वृष्णे। सपत्नी इति सऽपत्नी। शुचये। सबंधू इति सऽबंधू।

उभे इति। अस्मै। मनुष्ये३इति। नि। पाहि ॥ १०

अयमग्निः पितुरंतरिक्षस्य गर्भं वृष्टिद्वारा गर्भभूतं जनितुः सर्वस्य लोकस्य जनयितुश्च ब्राह्मणस्य लोकमोषध्यादिकं बभ्रे। बिभर्ति। एक एवाग्निः पूर्वीर्बह्वीः

पीप्यानाः प्यायमाना वृद्धिं प्राप्ता ओषधीरधयत्। धयति। भक्षयति। सपत्नी समान एक सूर्यः पतिर्ययोस्ते मनुष्ये मनुष्येभ्यो हिते उभे द्यावापृथिव्यौ वृष्णे वर्षित्रेऽस्मै शुचयेऽग्नये सबंधू भवतः अनयोरग्निरेव बंधुरित्यर्थः। हे अग्ने त्वं ते द्यावापृथिवी नि पाहि। नितरां रक्ष ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः।

॥ अथैकादशी ॥

उरौ महाँ अनिबाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः।
ऋतस्य योनावशयद्दमूना जामीनामग्निरपसि स्वसॄणां ॥ ११

उरौ। महान्। अनिऽबाधे। ववर्ध। आपः। अग्निं।
यशसः। सं। हि। पूर्वीः।
ऋतस्य। योनौ। अशयत्। दमूनाः। जामीनां। अग्निः।
अपसि। स्वसॄणां ॥ ११

महानयमग्निरनिबाधेऽसंबाध उरौ विस्तीर्णेऽंतरिक्षे ववर्ध। वर्धते। अस्य वर्धने कारणमाह। हि यस्मात्कारणात्पूर्वीर्बह्व्यो यशसो। यशोऽन्नं। तद्वत्य आपः अग्निं संवर्धयंति। एवमद्भिर्वृद्धिं प्राप्तोऽग्निर्ऋतस्योदकस्य योनौ स्थानेऽंतरिक्षे स्थितः स्वतः सरंतीनां जामीनां भगिनीस्थानीयानां हेतुभूतेऽपसि पयसि दमूना दांतमनाः सन् अशयत्। शेते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भाऋजीकः।
उदुस्रिया जनिता यो जजानापां गर्भो नृतमो यह्वो
अग्निः ॥ १२

अक्रः। न। बभ्रिः। सम्ऽइथे। महीनां। दिदृक्षेयः।

सूनवे। भाःऽऋजीकः।

उत। स्त्रियाः। जनिता। यः। जजान। अपां। गर्भः।

नृऽतमः। यह्वः। अग्निः॥ १२

जनिता सर्वस्य लोकस्य जनयिता अपामुदकानां गर्भो गर्भरूपो नृतमो नेतृतमोऽतिशयेन मनुष्याणां रक्षिता यह्वो महान् योऽग्निरक्रः परेषामाक्रमिता परैरनाक्रमणीयो वा॥ नेति पादपूरणः॥ समिथे संग्रामे महीनां महतीनां सेनानां बभ्रिर्भर्ता दिदृक्षेयः सर्वैर्दर्शनीयो भाऋजीकः स्वदीप्त्या प्रकाशमानः सोऽग्निः सूनवे हविषां प्रदात्रे यजमानाय तदर्थं स्त्रिया अप उज्जजान। उदजनयत्॥ सूनवे। षू प्रेरणे इत्यस्माद्धातोरौणादिको नुप्रत्ययः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अपां गर्भं दर्शतमोषधीनां वना जजान सुभगा विरूपं।

देवासश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पनिष्ठं जातं तवसं

दुवस्यन्॥ १३

अपां। गर्भं। दर्शतं। ओषधीनां। वना। जजान।

सुऽभगा। विऽरूपं।

देवासः। चित्। मनसा। सं। हि। जग्मुः। पनिष्ठं।

जातं। तवसं। दुवस्यन्॥ १३

सुभगा सुभाग्या वना सर्वैर्वननीयारणिर्दर्शतं दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपमपामोषधीनां च गर्भमग्निं जजान। अजनयत्। देवासश्चित् सर्वे देवा अपि पनिष्ठं स्तुत्यं तवसं वृद्धं जातं जातमात्रं तमग्निं मनसा स्तुत्या संजग्मुः। उपागच्छन्। हीति पूरणः। त एव दुवस्यन्। पर्यचरन्॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

बृहंत इद्भानवो भाऋजीकमग्निं सचंत विद्युतो न शुक्राः।

गुहेव वृद्धं सदसि स्वे अंतरपार ऊर्वे अमृतं दुहानाः ॥ १४

बृहंतः। इत्। भानवः। भाःऽऋजीकं। अग्निं। सचंत।

विऽद्युतः। न। शुक्राः।

गुहाऽइव। वृद्धं। सदसि। स्वे। अंतः। अपारे। ऊर्वे।

अमृतं। दुहानाः ॥ १४

अपारेऽगाध ऊर्वे समुद्रेंऽतर्मध्येऽमृतमुदकं दुहानाः चरंतो बृहंत इद्भानवो महांतः सूर्या एव शुक्रा दीप्यमाना विद्युतो न विद्युत इव स्वे स्वकीये सदसि सदनेंऽतरिक्षे गुहेव गुहायामिव वृद्धं प्रवृद्धं भाऋजीकं प्रभया दीप्यमानमग्निं सचंत। आश्रयंति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ईळे च त्वा यजमानो हविर्भिरीळे सखित्वं सुमतिं निकामः।

देवैरवो मिमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्येभिरनीकैः ॥ १५

ईळे। च। त्वा। यजमानः। हविःऽभिः। ईळे।

सखिऽत्वं। सुऽमतिं। निऽकामः।

देवैः। अवः। मिमीहि। सं। जरित्रे। रक्ष। च। नः।

दम्येभिः। अनीकैः ॥ १५

यजमानोऽहं हविर्भिः साधनैस्त्वा त्वामीळे च। पश्वादिलक्षणं धनं च याचे। सुमतिं शोभनां मतिं धर्मविषयां बुद्धिं निकामो नितरां कामयमानस्त्वया सह सखित्वमीळे। याचे। त्वं देवैः सह जरित्रे स्तोत्रे स्तोत्रं कुर्वते मह्यमवःशब्दार्थमवः पश्वादिविषयां रक्षां मिमीहि। कुरु। दम्येभिर्दमनीयैर्नियंतव्यैः। प्रयत्ननियंतव्यतयोक्षुं स्वस्तोक्ता। अनीकैस्तेजोभिर्नोऽस्मान् रक्ष च ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्शी ॥

उपक्षेतारस्तव सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।
सुरेतसा श्रवसा तुंजमाना अभि ष्याम पृतनायूँरदेवान् ॥ १६

उपऽक्षेतारः । तव । सुऽप्रनीते । अग्ने । विश्वानि ।
धन्या । दधानाः ।
सुऽरेतसा । श्रवसा । तुंजमानाः । अभि । स्याम ।
पृतनाऽयून् । अदेवान् ॥ १६

हे सुप्रणीते शोभनप्रणयन हे अग्ने तवोपक्षेतार उपगंतारः ॥ अत्र क्षितिर्गत्यर्थे वर्तते ॥ विश्वानि सर्वाणि धन्यां धन्यानि पश्वादिधनप्राप्तिहेतुभूतानि कर्माणि दधाना विदधानाः कुर्वंतस्तुंजमाना हवींषि प्रयच्छंतो वयं सुरेतसा शोभनवीर्येण श्रवसा त्वत्कृतेनान्नेनादेवान् देवेभ्योऽन्यान् । वटिवयुक्तान्यायेन राक्षसा एव गृह्यंते । यज्ञविघ्नकारिणस्तान्पृतनायूंश्च शरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रूंश्चाभिष्याम । अभिभवेम । यद्वा देवानपूजयतः शत्रूनिति वा योज्यं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मंद्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।
प्रति मर्ताँ अवासयो दमूना अनु देवान्रथिरो यासि साधन् ॥ १७

आ । देवानां । अभवः । केतुः । अग्ने । मंद्रः । विश्वानि ।
काव्यानि । विद्वान् ।
प्रति । मर्तान् । अवासयः । दमूनाः । अनु । देवान् ।
रथिरः । यासि । साधन् ॥ १७

हे अग्ने मंद्रः स्तुत्यः केतुर्यज्ञेषु देवानां प्रज्ञापकस्त्वमाभवः। आ समंताद्भवसि। सर्वव्यापको भवसीत्यर्थः। किंच विश्वानि सर्वाणि काव्यानि यजमानादिभिः कृतानि स्तोत्राणि विद्वान् जानन् त्वं मर्तान् मर्त्यान् स्तोतॄन् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनेन प्रीतान् विधाय दूहेषु प्रत्यवासयः। प्रतिवासयसि। रथिरो रथो साधन् देवानां हिंसाभि कर्माणि ध्नयन्सा देवान् अनु यासि च। अनुगच्छसि च॥

॥ अथाष्टादशी ॥

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विदथानि साधन्।

घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान्॥ १८

नि। दुरोणे। अमृतः। मर्त्यानां। राजा। ससाद।

विदथानि। साधन्।

घृतऽप्रतीकः। उर्विया। वि। अद्यौत्। अग्निः। विश्वानि।

काव्यानि। विद्वान्॥ १८

अमृतो नित्यो राजा राजमानो योऽग्निर्विदथानि यज्ञान् साधन् साधयन् मर्त्यानामग्निहोत्रिणां दुरोणे दूहे निषसाद। निषीदति। विश्वानि काव्यानि विद्वान् जानन् घृतप्रतीको घृतेन संधुक्षितावयव उर्विया विस्तीर्णः सोऽग्निर्व्यद्यौत्। विद्योतते॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरूतिभिः

सरण्यन्।

अस्मे रयिं बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः॥ १९

आ। नः। गहि। सख्येभिः। शिवेभिः। महान्। महीभिः।

ऊतिऽभिः। सरण्यन्।

अस्मे इति । रयिं । बहुलं । संऽतरुत्रं । सुऽवाचं । भागं ।

यशसं । कृधि । नः ॥ १९

सखायन् सर्वत्र सख्यं गमनमिच्छन् महांस्त्वं शिवेभिः शिवंकरैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिर्महोभिर्महतीभिरूतिभी रक्षाभिश्च नोऽस्मान्प्रति आ गहि । आगच्छ । अस्मे अस्मभ्यं बहुलं विस्तीर्णं संतरुत्रं सर्वेषामुपद्रवाणां संतारकं सुवाचं शोभनवाचं भागं सर्वैर्भजनीयं यशसं यशसा कीर्त्या संयुक्तं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं कृधि । देहि । अस्मभ्यमिति पुनर्वचनमादरातिशयार्थं ॥

॥ अथ विंशी ॥

एता ते॑ अग्ने जनि॑मा सना॑नि प्र पूर्व्या॑य नूत॑नानि वोचं ।

महा॑ति वृष्णे॒ सव॑ना कृ॒तेमा जन्म॑ञ्जन्मन् नि॒हि॑तो

जातवे॑दाः ॥ २०

एता । ते । अग्ने । जनि॑म । सना॑नि । प्र । पूर्व्या॑य ।

नूत॑नानि । वोचं ।

महा॑ति । वृष्णे॑ । सव॑ना । कृता । इमा । जन्म॑न्ऽजन्मन् ।

निऽहि॑तः । जातऽवे॑दाः ॥ २०

हे अग्ने पूर्व्याय पुरातनाय ते तुभ्यं सनानि सनातनानि महद्भिः संभजनीयानि वा नूतनान्यन्येष्वविद्यमानान्यद्यतनानि वैतैतानि जनिम जन्मानि कर्माणि स्तोत्राणि वा प्रवोचं । जातवेदा जातप्रज्ञो जातधनो वा जन्मन् जन्मन् । जायंत इति जन्मानः । तेषु सर्वेषु मनुष्येषु निहितो यागार्थं । तस्मै वृष्णे संपदां वर्षित्रेऽग्नय इमेमानि सवना सवनानि कृता । कृतानि ॥

॥ अथैकविंशी ॥

जन्म॑ञ्जन्मन् निहि॑तो जातवे॑दा विश्वामि॑त्रेभिरिध्यते अज॑स्रः ।

तस्य॑ वयं सु॑मतौ यज्ञिय॒स्यापि॑ भद्रे सौ॑मनसे स्याम ॥ २१

जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः ।
इध्यते । अजस्रः ।

तस्य । वयं । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे ।
स्याम ॥ २१

जन्मन् जन्मन् सर्वेषु मनुष्येषु निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिर्विश्वामित्रैः । पूजायां बहुवचनं । महर्षिणा विश्वामित्रेण यो जातवेदा अजस्रोऽजस्रमनवरतमिध्यते । दीप्यते । सुमतौ वर्तमाना वयं तस्य यज्ञियस्य यज्ञार्हस्याग्नेर्भद्रे भजनीये सौमनसे सुमनोभावेऽनुग्रहबुद्धावपि स्याम । अपि भवेम । प्रार्थनायां लिङ् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

इमं यज्ञं सहसावन् त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो रराणः ।
प्र यंसि होतर्बृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२

इमं । यज्ञं । सहसाऽवन् । त्वं । नः । देवऽत्रा । धेहि ।
सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।

प्र । यंसि । होतः । बृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि ।
द्रविणं । आ । यजस्व ॥ २२

हे सहसावन् सहस्वन् बलवन् सुक्रतो शोभनकर्मन् हे अग्ने रराणः सर्वदा रममाणः शब्दं कुर्वाणो वा त्वं नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवत्रा देवेषु धेहि । निधेहि । हे होतर्देवानामाह्वातः बृहतीरिषोऽन्नानि नोऽस्मभ्यं प्रयंसि । प्रयच्छ । हे अग्ने महि महत् द्रविणं पश्वादिलक्षणं धनमायजस्व । प्रयच्छ । अत्र यजिर्दानकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

इड़ामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३

इड़ां। अग्ने। पुरुऽदंसं। सनिं। गोः। शश्वत्ऽतमं।

हवमानाय। साध।

स्यात्। नः। सूनुः। तनयः। विजाऽवा। अग्ने। सा। ते।

सुऽमतिः। भूतु। अस्मे इति ॥ २३

इयं सर्वेषां पशूनां पशुपुरोडाशस्य स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या। सूत्र्यते हि। इड़ामग्ने पुरुदंसं सनिं गोर्होता यक्षदग्निं पुरोड़ाशस्य स्वदस्व हव्या समिधो दिदीहीति पुरोड़ाशस्विष्टकृत इति। आ० ३. ५.॥

हे अग्ने पुरुदंसं बहुकर्माणं गोर्गवां सनिं प्रदात्रीमिड़ां भूमिं हवमानाय स्तुवते मह्यं शश्वत्तमं चिरकालं यथा भवति तथा साध। साधय। नोऽस्माकं सूनुः पुत्रस्तनयः संतानस्य विस्तारयिता विजावा पुत्रपौत्रादिरूपेण स्वयं विजायत इति विजावा स्यात्। हे अग्न सा प्रसिद्धा ते सुमतिस्त्वदीयानुग्रहबुद्धिरस्मे अस्मासु भूतु। भवतु॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टके षड्शो वर्गः॥

वैश्वानरायेति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं। तथा चानुक्रमणिका वैश्वानराय पंचोना वैश्वानरीयं तु जागतं त्विति। विश्वामित्र ऋषिः। जगती छंदः। वैश्वानरोऽग्निर्देवता॥ पृष्ठ्याभिप्लविकयोस्तृतीयेऽहन्याग्निमारुते वैश्वानराय धिषणामिति वैश्वानरनिविद्धानीयं सूक्तं। तृतीयस्येति खंडे सूत्रितं। वैश्वानराय धिषणां धारावरा मरुतः। आ० ७. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वैश्वानराय धिषणामृतावृधे घृतं न पूतमग्नये जनामसि।

द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः

समृण्वति ॥ १

वैश्वानराय। धिषणां। ऋतऽवृधे। घृतं। न। पूतं।

अग्नये। जनामसि।

द्विता। होतारं। मनुषः। च। वाघतः। धिया। रथं।

न। कुलिशः। सं। ऋण्वति ॥ १

ऋतावृधे ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा वर्धयित्रे वैश्वानराय। वैश्वानरशब्दो यास्केन व्याख्यातः। वैश्वानरः कस्माद्विश्वान्नरान्नयति विश्व एनं नरा नयंतीति वा। अपि वा विश्वानर एव स्यात् प्रत्यृतः सर्वाणि भूतानि तस्य वैश्वानरस्तस्यैषा भवति। नि० ७. २१.। इति। तस्मै पूतं घृतं न घृतमिव धिषणां स्तुतिं जनामसि। जनयामः। यथा घृतं प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोतीत्यर्थः। द्विता द्विधा गार्हपत्याहवनीयरूपाभ्यां युक्तं होतारं देवानामाह्वातारमग्निं मनुषो मनुष्या वाघतश्च ऋत्विजश्च धिया कर्मणा कुलिशो वाऽऽसादो रथं न रथमिव सम्ऋण्वति संस्कुर्वंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत्पुत्र ईड्यः।

हव्यवाडग्निरजरश्चनोहितो दूळभो विशामतिथिर्विभावसुः ॥२

सः। रोचयत्। जनुषा। रोदसी इति। उभे इति। सः।

मात्रोः। अभवत्। पुत्रः। ईड्यः।

हव्यऽवाट्। अग्निः। अजरः। चनःऽहितः। दुःऽदभः।

विशां। अतिथिः। विभाऽवसुः ॥ २

सोऽग्निर्जनुषा जन्मनोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ रोचयत्। अरोचयत्। प्रकाशयति। स मात्रोर्द्यावापृथिव्योरीड्यः स्तुत्यः पुत्रोऽभवत्। हव्यवाट् हव्यानां वोढाग्निरंगनादिगुणयुक्तोऽजरो जरारहितः चनोऽन्नं हितं यजमाने निहितं येनासौ चनोहितः। दूळभो हिंसितुमशक्यः सोऽयं विभावसुः प्रभाधनो विशां मनुष्याणामतिथिरिव पूज्यो भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

क्रत्वा दक्ष॑स्य तरु॑षो विध॑र्मणि देवासो॑ अग्निं ज॑नयंत
चित्ति॑भिः ।
रुरुचानं भानुना ज्योति॑षा महामत्यं॑ न वाजं॑ सनिष्यन्नुप॑
ब्रुवे ॥ ३

क्रत्वा॑ । दक्ष॑स्य । तरु॑षः । विऽध॑र्मणि । देवासः॑ । अग्निं॑ ।
जनयं॑त । चित्ति॑ऽभिः ।
रुरुचानं॑ । भानुना॑ । ज्योति॑षा । महां॑ । अत्यं॑ । न । वाजं॑ ।
सनिष्यन् । उप॑ । ब्रुवे ॥ ३

चित्तिभिर्ज्ञानैरुपलक्षिता देवासो देवास्तरुषो व्यसनेभ्यस्तारकस्य दक्षस्य बलस्य क्रत्वा कर्मणा विधर्मणि विधारके यज्ञेऽग्निं जनयंत । अजनयन् । भानुना भासमानेन ज्योतिषा रुरुचानं रोचमानं महां महांतमग्निमत्यं न भारसहमश्वमिव वाजमन्नं सनिष्यन् लिप्समानोऽहमुप ब्रुवे । स्तौमि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ मंद्रस्य॑ सनिष्यंतो वरे॑ण्यं वृणीमहे अह्र॑यं वाज॑मृग्मियं॑ ।
रातिं भृगू॑णामुशिजं॑ कविक्र॑तुमग्निं॑ राजं॑तं दिव्येन॑
शोचिषा॑ ॥ ४

आ । मंद्रस्य॑ । सनिष्यंतः॑ । वरे॑ण्यं । वृणीमहे॑ । अह्र॑यं ।
वाजं॑ । ऋग्मियं॑ ।
रातिं॑ । भृगू॑णां । उशिजं॑ । कविऽक्र॑तुं । अग्निं॑ । राजं॑तं ।
दिव्येन॑ । शोचिषा॑ ॥ ४

मंद्रस्य स्तुत्यस्य वैश्वानरस्य संबंधिनं वरेण्यं वरणीयमत्यमलज्जावहं कर्मिथं प्रशस्यं वाजमन्नं सनिष्यंतो लिप्समाना वयं भृगूणामृषीणां रातिमभिलषितार्थ-प्रदातारमुशिजमभिलष्यं तं कविक्रतुं क्रांतप्रज्ञं दिव्येन दिविभवेन शोचिषा रोचिषा राजंतं भ्राजमानमग्निमाहृणीमहे। संभजामहे॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः।
यतस्रुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसां॥ ५

अग्निं। सुम्नाय। दधिरे। पुरः। जनाः। वाजऽश्रवसं।
इह। वृक्तऽबर्हिषः।
यतऽस्रुचः। सुऽरुचं। विश्वऽदेव्यं। रुद्रं। यज्ञानां।
साधत्ऽइष्टिं। अपसां॥ ५

वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो यतस्रुचः प्राप्तस्रुच ऋत्विजः सुम्नाय सुखार्थं वाजश्रवसं मनुष्येभ्यः प्रेरितान्नं सुरुचं प्रशस्तदीप्तिमंतं विश्वदेव्यं विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं दुःखानां द्रावकमपसां कर्मवतां यज्ञानां। यजंतीति यज्ञा यजमानाः। तेषां साधदिष्टिं साधितयज्ञमग्निमिह यज्ञे पुरो दधिरे। स्तुवंति॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पावकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः।
अग्ने दुव इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः॥ ६

पावकऽशोचे। तव। हि। क्षयं। परि। होतः। यज्ञेषु।
वृक्तऽबर्हिषः। नरः।
अग्ने। दुवः। इच्छमानासः। आप्यं। उप। आसते।
द्रविणं। धेहि। तेभ्यः॥ ६

हे पावकशोचे शोधकदीप्ते हे होतर्देवानामाह्वातः यस्मिन् परि परितो वृक्त-बर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो दुवः परिचरणमिच्छमानास इच्छंतो नरो नेतारो यजमाना आप्यमाप्तुं योग्यं तव त्वत्संबंधिनं क्षयं निवासं यागगृहमुपासते। सेवंते। तेभ्यो द्रविणं धनं धेहि। विधेहि॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन्।

सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये

चनोहितः॥ ७

आ। रोदसी इति। अपृणत्। आ। स्वः। महत्। जातं।

यत्। एनं। अपसः। अधारयन्।

सः। अध्वराय। परि। नीयते। कविः। अत्यः। न।

वाजऽसातये। चनःऽहितः॥

रोदसी द्यावापृथिव्यावपृणत्। अपूरयत्। तथा महत्प्रभूतं स्वरंतरिक्षमापृणत्। अपसः कर्मवंतो यजमाना जातं यदेनमग्निमधारयन् अत्यो न अश्व इव कविः क्रांतः सर्वत्र व्याप्तश्चनोहितो निहितान्नः सोऽयमग्निर्वाजसातये वाजस्यान्नस्य कीर्त्तेर्वा सातये लाभाय परिणीयते। यज्ञार्थं नीयते॥

॥ अथाष्टमी ॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसं।

रथीरृतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः॥ ८

नमस्यत। हव्यऽदातिं। सुऽअध्वरं। दुवस्यत। दम्यं।

जातऽवेदसं।

रथीः। ऋतस्य। बृहतः। विऽचर्षणिः। अग्निः। देवानां।

अभवत्। पुरःऽहितः॥ ८

स्थीनेतां बृहतो महत कृतस्य यज्ञस्य विचर्षणिद्रष्टा योऽग्निर्देवानां पुरोहितः पुरस्ताद्धव्यतया स्थापितोऽभवत् हव्यदातिं देवेभ्यो हविषां दातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं दस्यं दमेभ्यो गृहेभ्यो हितं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमग्निं नमस्यत। पूजयत। दुवस्यत। परिचरत॥

अथ नवमी॥

तिस्रो यह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुशिजो अमृत्यवः।
तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उप जामिमीयतुः॥ ९

तिस्रः। यह्वस्य। सम्ऽइधः। परिऽज्मनः। अग्नेः। अपुनन्।
उशिजः। अमृत्यवः।
तासां। एकां। अदधुः। मर्त्ये। भुजं। ऊं इति। लोकं।
ऊं इति। द्वे इति। उप। जामिं। ईयतुः॥ ९

उशिजः कामयमाना अमृत्यवो मृत्युरहिता देवा यह्वस्य महतः परिज्मनः परितो गंतुः समिधः समिंधिकाः प्रकाशिकास्तिस्रः पार्थिववैद्युतसूर्यरूपास्तिस्रस्तनूरपुनन्। अशोधयन्। ते देवा भुजं सर्वेषां पालयित्रीं तासां तनूनां मध्ये एकां पार्थिवीं तनुं मर्त्ये मर्त्यलोकेऽदधुः। न्यदधुः। उ इति पादपूरणः। इतरे द्वे तनू जामिं लोकमासन्नमंतरिक्षमुपेयतुः। गच्छतः। अथवा तिस्रः समिध आघारसमिधौ द्वे अनूयाजसमिच्चैकेति। तासां समिधामेकामनूयाजसमिधं मर्त्यं इह लोके भोगहेतुमनूयाजपर्यंतमदधुः। धारयंति। प्रजा वा अनूयाज इति प्रजात्वेनानूयाजानां संस्तवान् तदाश्रयत्वाच्चानूयाजसमिधः। इतरे द्वे समिधौ अंतरिक्षे दिव्यभोगहेतू उपेयतुः। उपगच्छतः। त्रीन्परिधींस्तिस्रः समिध इति हि निगमः॥

॥ अथ दशमी॥

विशां कविं विश्पतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्त्स्वधितिं न तेजसे।
स उद्वतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत्॥ १०

विशां। कविं। विश्पतिं। मानुषीः। इषः। सं। सीं।

अकृण्वन्। स्वऽधितिं। न। तेजसे।

सः। उत्ऽवतः। निऽवतः। याति। वेविषत्। सः। गर्भं।

एषु। भुवनेषु। दीधरत्॥ १०

इषः पश्वादिलक्षणं धनमिच्छन्त्यो मानुषीर्मनुष्यप्रजा विशां प्रजानां विश्पतिं प्रभुं कविं मेधाविनं सोमेनं स्वधितिं न असिमिव तेजसे तैक्ष्ण्यार्थं समकृण्वन्। समस्कुर्वन्। सोऽग्निरुद्वत उच्छ्रायवतो निवतो नीचैर्भाववतश्च प्रदेशान्वेविषद् व्याप्नुवन् याति। गच्छति। स एषु भुवनेषु गर्भमरण्या दीधरत्। अधारयत्॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान्वृषां चित्रेषु नानंदन्न सिंहः।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे॥ ११

सः। जिन्वते। जठरेषु। प्रजज्ञिऽवान्। वृषां। चित्रेषु।

नानंदत्। न। सिंहः।

वैश्वानरः। पृथुऽपाजाः। अमर्त्यः। वसु। रत्ना।

दयमानः। वि। दाशुषे॥ ११

प्रजज्ञिवान् जातो वृषा वर्षकः स वैश्वानरश्चित्रेषु नानाप्रकारेषु जठरेषु। प्राणिनां भेदाज्जठराणां भेदः। तेषु जिन्वते। वर्धते। चित्रेषु नानाविधेष्वरण्येषु नानदत् अत्यर्थं शब्दं कुर्वन् सिंहो न। सिंह इव। किंविधो वैश्वानरः। पृथुपाजाः पृथुतेजाः। अथवा पृथुवेगः। अमर्त्यो मरणधर्मरहितो दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय रत्ना रमणीयानि वसु वसूनि धनानि वि विशेषेण दयमानः प्रयच्छन्॥

॥ अथ द्वादशी ॥

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहद्दिवस्पृष्ठं भंदमानः सुमन्मभिः ।
स पूर्ववज्जनयंजंतवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥१२

वैश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकं । आ । अरुहत् । दिवः ।
पृष्ठं । भंदमानः । सुमन्मऽभिः ।
सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जंतवे । धनं । समानं । अज्मं ।
परि । एति । जागृविः ॥ १२

सुमन्मभिः स्तोत्रैर्भंदमानः स्तूयमानो वैश्वानरो जातमात्र एव प्रत्नथा प्रत्न इव चिरंतन इव नाकं। कं सुखं। अकं दुखं। न विद्यतेऽकं यस्मिन् तन्नाकं। दिवोंऽतरिक्षस्य पृष्ठमुपरितनप्रदेशं स्वरोचिर्भिरारुहत्। आरोहति। स वैश्वानरः पूर्ववत् पूर्वेभ्य ऋषिभ्य इव जंतवे स्तोत्रे यजमानाय धनं पश्वादिलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविः सदा प्रबुद्धः समानं सर्वेषां देवानां साधारणमज्मं आकाशमार्गं पर्येति। स्वयंरूपेण गच्छति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्य१मा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयं।
तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे॥१३

ऋतऽवानं । यज्ञियं । विप्रं । उक्थ्यं । आ । यं । दधे ।
मातरिश्वा । दिवि । क्षयं ।
तं चित्रऽयामं । हरिऽकेशं । ईमहे । सुऽदीतिं । अग्निं
सुविताय । नव्यसे ॥ १३

ऋतावानं बलवंतं यज्ञियं यज्ञार्हं विप्रं मेधाविनमुक्थ्यं स्तुत्यं दिवि द्युलोके क्षयं निवसंतं यमग्निं मातरिश्वा वायुर्द्युलोकादाहृत्य पृथिव्यामादधे। आहितवान्।

चित्रयामं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगलार्चिषं सुदीतिं शोभनदीप्तिं तमग्निं नव्यसे नवतराय सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय तदर्थमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधं ।
अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कुतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् । १४

शुचिं । न । यामन् । इषिरं । स्वःऽदृशं । केतुं । दिवः ।
रोचनऽस्थां । उषःऽबुधं ।
अग्निं । मूर्धानं । दिवः । अप्रतिऽस्कुतं । तं । ईमहे ।
नमसा । वाजिनं । बृहत् ॥ १४

नेति संप्रत्यर्थे । शुचिं दीप्तं यामन् यामनि यज्ञे इषिरमेषणीयं स्वर्दृशं सर्वदृशं सर्वपदार्थविज्ञानयुक्तं दिवो द्युलोकस्य केतुं प्रज्ञापकं रोचनस्थां रोचनस्थं । रोचनः सूर्यः । तस्मिन् तिष्ठंतं । उषर्बुधमग्निहोत्रिकरूपेणोषसि प्रबुध्यमानं दिवः स्वर्गस्य मूर्धानं प्रधानमप्रतिष्कुतमप्रतिहतबलं वाजिनमन्नवंतं बृहत् महांतं तमग्निं नमसा स्तोत्रेणेमहे । याचामहे ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मंद्रं होतारं शुचिमद्वयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं ।
रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे ॥ १५

मंद्रं । होतारं । शुचिं । अद्वयाविनं । दमूनसं । उक्थ्यं ।
विश्वऽचर्षणिं ।
रथं । न । चित्रं । वपुषाय । दर्शतं । मनुःऽहितं । सदं ।
इत् । रायः । ईमहे ॥ १५

मंद्रं स्तुत्यं होतारं देवानामाह्वातारं शुचिं सर्वदा शुद्धमृज्याविनमकुटिलं दमूनरं दानमनसमुक्थ्यरं श्रेष्ठं विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं चित्रं नानाविधवर्णं रथं न रथमिव वपुषाय रूपार्थं दर्शतं दर्शनीयं सदमित् सदैव मनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमग्निं रायो धनानीमहे । याचामहे । अत्र याच्ञार्थत्वादस्य द्विकर्मकत्वं ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

वैश्वानरायेत्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । वैश्वानरायैकादशेति । पूर्वसूक्ते वैश्वानरीयं तु जागतं त्वियुत्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्य जगती छंदो वैश्वानरोऽग्निर्देवता ॥ अस्य सूक्तस्याग्निष्टोम आग्निमारुते शस्त्रे विनियोगः । सूत्र्यते हि । वैश्वानराय पृथुपाजसे शं नः करत्यर्वते । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वैश्वानराय पृथुपाजसे विपो रत्ना विधंत धरुणेषु गातवे ।

अग्निर्हि देवाँ अमृतो दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न

दूदुषत् ॥ १

वैश्वानराय । पृथुऽपाजसे । विपः । रत्ना । विधंत । धरुणेषु ।

गातवे ।

अग्निः । हि । देवान् । अमृतः । दुवस्यति । अथ । धर्माणि ।

सनता । न । दूदुषत् ॥ १

विपो मेधाविनः स्तोतारः पृथुपाजसे बहुबलाय बहुन्नाय वा । पाजःशब्दस्य बलान्ननाम्नोः पाठात् । वैश्वानरायाग्नये धरुणेषु धर्मेषु यज्ञेषु रत्ना रमणीयानि स्तोत्राणि गातवे सन्मार्गलाभाय विधंत । परिचरंति । कुर्वंति । अमृतो मरणरहितोऽग्निर्देवान् दुवस्यति । हविषां प्रदानेन परिचरति । हिः प्रसिद्धौ । अथ अतः कारणात्कोऽपि सनता सनातनानि धर्माणि यज्ञान् न दूदुषत् । न दूषयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अंतर्दूतो रोदसी दस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः।

क्षयं बृहंतं परि भूषति द्युभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावसुः ॥ २

अंतः। दूतः। रोदसी इति। दस्मः। ईयते। होता।

निऽसत्तः। मनुषः। पुरःऽहितः।

क्षयं। बृहंतं। परि। भूषति। द्युऽभिः। देवेभिः। अग्निः।

इषितः। धियाऽवसुः ॥ २

दस्मो दर्शनीयो होताग्निर्दूतो देवानां दूतः सन् रोदस्योर्द्यावापृथिव्योरंतर्मध्य ईयते। गच्छति। मनुषो मनोर्जातस्य मनुष्यस्य पुरोहित आहवनीयादिरूपेण पुरतः स्थापितो निषत्तो निषण्णः सन् अग्निर्द्युभिर्दीप्तिभिर्बृहंतं महांतं क्षयं यज्ञगृहं परिभूषति। अलंकुरुते। देवेभिर्देवैरिषितः प्रेषितो धियावसुः प्रज्ञया व्याप्तः। एते द्वे अग्निविशेषणे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रासो अग्निं महयंत चित्तिभिः।

अपांसि यस्मिन्नधि संदधुर्गिरस्तस्मिन्सुम्नानि यजमान आ चके ॥ ३

केतुं। यज्ञानां। विदथस्य। साधनं। विप्रासः। अग्निं।

महयंत। चित्तिऽभिः।

अपांसि। यस्मिन्। अधि। संऽदधुः। गिरः। तस्मिन्।

सुम्नानि। यजमानः। आ। चके ॥ ३

यज्ञानां केतुं प्रज्ञापकं विदथस्य यज्ञस्य गृहस्य वा साधनं प्राप्तिसाधनमसाधारण-कारणं संतमग्निं विप्रासो विप्रा मेधाविन ऋत्विजः स्वकर्मभिरिंधत ! पूजयंति। किंच गिरः स्तोतारो यस्मिन्नग्नावपांसि स्वानुष्ठेयानि कर्माण्यधिसंदधुः संदधते यजमान-स्तस्मिन्नग्नौ सुम्नानि सुखानि प्राप्याचके। कामयते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघताम्।
आ विवेश रोदसी भूरिवर्पसा पुरुप्रियो भंदते धामभिः कविः ॥ ४

पिता । यज्ञानां । असुरः । विपःऽचितां । विऽमानं ।
अग्निः वयुनं । च । वाघतां ।
आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिऽवर्पसा । पुरुऽप्रियः ।
भंदते । धामऽभिः । कविः ॥ ४

यज्ञानां पिता पालयिता विपश्चितां विदुषां स्तोतॄणामसुरो बलप्रदः। वाघता-मृत्विजां वयुनं ज्ञानसाधनं। विमानं। विमीयते फलमिति विमानं यज्ञादिकर्म-साधनं। सोऽग्निर्भूरिवर्पसा पार्थिववैद्युतादिबहुविधरूपेण रोदसी द्यावापृथिव्या-वाविवेश। प्रविशति। पुरुप्रियो मनुष्येष्वधिकं प्रियः। अथवा पुरूणां श्रेष्ठानां प्रियः पुरुप्रियः। धामभिस्तेजोभिर्युक्तः कविरग्निर्भंदते। यजमानेन स्तूयते॥

॥ अथ पंचमी ॥

चंद्रमग्निं चंद्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदं स्वर्विदं।
विगाहं तूर्णिं तविषीभिरावृतं भूर्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः ॥ ५

चंद्रं । अग्निं । चंद्रऽरथं । हरिऽव्रतं । वैश्वानरं ।
अप्सुऽसदं । स्वःऽविदं ।

विऽगाहं। तूर्णिं। तविषीभिः। आऽवृतं। भूर्णिं। देवासः।

इह। सुऽश्रियं। दधुः॥ ५

देवासो देवाश्चंद्रमाह्लादकरं चंद्ररथं। चंद्र आह्लादको रथो यस्येति वा तं हरिश्चंद्रं पिंगलवर्णं हरित्वचं वा। हरित्वचमिति शाखांतरं। अप्सुषदमप्सु सीदंतं स्वर्विदं सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्र व्याप्तं तूर्णिं क्षिप्रगामिनं शत्रूणां हिंसितारं वा तविषीभिर्बलैरावृतं भूर्णिं भर्तारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं वैश्वानरमिह इहलोके दधुः। आदधुः॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अग्निर्देवेभिर्मनुषश्च जंतुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुपेशसं धिया।

रथीरंतरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना

अभिशस्तिचातनः॥ ६

अग्निः। देवेभिः। मनुषः। च। जंतुऽभिः। तन्वानः।

यज्ञं। पुरुऽपेशसं। धिया।

रथीः। अंतः। ईयते। साधदिष्टिऽभिः। जीरः। दमूनाः।

अभिशस्तिऽचातनः॥ ६

देवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञैर्जंतुभिर्ऋत्विग्भिश्च धिया कर्मणा मनुषो यजमानस्य पुरुपेशसं बहुरूपं। पेश इति रूपनाम। पुरोडाशपशुसोमहविर्भेदैरेकाहाहीनसत्रात्मकभेदैश्च नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन् रथीः सर्वस्य लोकस्य नेता जीरः क्षिप्रकारी दमूना दांतमना दानमना वाभिशस्तिचातनोऽभिशस्तीनामरातीनां यज्ञविघ्नकारिणां रक्षसां चातयिता नाशयिताग्निरंतर्द्यावापृथिव्योर्मध्य ईयते। गच्छति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूर्जा पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः।

वयांसि जिन्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि

सुक्रतुर्विपां। ७

अग्ने। जरस्व। सुऽअपत्ये। आयुनि। ऊर्जा। पिन्वस्व।

सं। इषः। दिदीहि। नः।

वयांसि। जिन्व। बृहतः। च। जागृवे। उशिक्। देवानां।

असि। सुऽक्रतुः। विपां॥ ७

हे अग्ने स्वपत्ये सुपुत्र आयुन्यायुषि॥ निमित्तसप्तम्येषा॥ आयुषि निमित्ते जरस्व। देवान् स्तुहि। होतारमभिष्टायोर्जा रसनान्नेन वा पिन्वस्व। देवान्प्रीणय। नोऽस्माकमिषः सस्यार्थं दृष्टीः संदिदीहि। संदीपय। वयांस्यन्नानि च॥ वयः सद्भ्रत्यन्ननामसु पाठात्॥ जिन्व। देहि। हे जागृवे सर्वदा जागरणशील बृहतो महतो यजमानस्य जिन्वेति संबंधः। सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनयज्ञो वा त्वं विपां मेधाविनां देवानामुशिक् कांतोऽसि॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्पतिं यह्वमतिथिं नरः सदा यंतारं धीनामुशिजं

च वाघतां।

अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र शंसंति नमसा

जूतिभिर्वृधे॥ ८

विश्पतिं । यह्वं । अतिथिं । नरः । सदा । यंतारं । धीनां ।

उशिजं । च । वाघतां

अध्वराणां । चेतनं । जातऽवेदसं । प्र । शंसंति । नमसा ।

जूतिऽभिः । वृधे ॥ ८

नरो नेतारः स्तोतारो वा विश्पतिं विशां मनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति वा यह्वं महांतमतिथिं सर्वस्यातिथिभूतं धीनां बुद्धीनां कर्मणां वा यंतारं नियंतारं वाघतामृत्विजां उशिजं कांतं मनोज्ञमध्वराणां यागानां चेतनं प्रज्ञापकं जूतिभिर्वेगैर्युक्तं जातवेदसमग्निं वृधे वृद्धये नमसा नमस्कारेण स्तुतिभिश्च प्रशंसंति । प्रशंसां कुर्वंति ॥

॥ अथ नवमी ॥

विभावा देवः सुरणः परि क्षितीरग्निर्बभूव शवसा सुमद्रथः ।

तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषेम दम आ

सुवृक्तिभिः ॥ ९

विऽभावा । देवः । सुऽरणः । परि । क्षितीः । अग्निः ।

बभूव । शवसा । सुमत्ऽरथः ।

तस्य । व्रतानि । भूरिऽपोषिणः । वयं । उप । भूषेम ।

दमे । आ । सुवृक्तिऽभिः ॥ ९

विभावा दीप्तिमान् देवः स्तूयमानः सुरणः । मत्व वर्णलोपश्छांदसः । शोभनं रमयतीति सुरमणः । सुमद्रथः शोभनरथोऽग्निः शवसा बलेन क्षितीः सर्वाः प्रजाः परि बभूव । परितो गच्छति । अत्र भवतेरुपसर्गवशात् परिगच्छार्थत्वं । भूरिपोषिणो बहूनां पोषयितुः पालयितुर्दमे यज्ञगृहे । दम इति गृहनामसु पाठात् । नियमतस्तस्याग्नेर्व्रतानि कर्माणि वयं सुवृक्तिभिः स्तोत्रैरुपभूषेम । उपभूषयामः । प्रकाशयामः ॥

॥ अथ दशमी ॥

वैश्वानर तव धामान्या चके येभिः स्वर्विदभवो विचक्षण ।
जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १०

वैश्वानर । तव । धामानि । आ । चक्रे । येभिः । स्वःऽवित् । अभवः । विऽचक्षण ।
जातः । आ । अपृणाः । भुवनानि । रोदसी इति । अग्ने । ता । विश्वा । परिऽभूः । असि । त्मना ॥ १०

हे वैश्वानर तव धामानि त्वत्संबंधीनि तेजांस्याचके । अभिष्टौमि । हे विचक्षण प्राज्ञ त्वं येभिर्यैस्तेजोभिः स्वर्वित् सर्ववित् सर्वज्ञोऽभवः । भवसि । जातमात्रस्त्वं भुवनानि भूतजातानि रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणः । आपूरयः । हे अग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि ता तानि भूतजातानि त्मना आत्मना परिभूरसि । परिगृहीतासि ॥

॥ अथैकादशी ॥

वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः ।
उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरेतसा ॥ ११

वैश्वानरस्य । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सुऽअपस्यया । कविः ।
उभा । पितरा । महयन् । अजायत । अग्निः । द्यावापृथिवी इति । भूरिऽरेतसा ॥ ११

वैश्वानरस्याग्नेर्दंसनाभ्यस्तोपकारीभ्यः क्रियाभ्यो हृद्ग्मद्गच्छं भवतीति यत् तदवितथं। यतः कारणादेको मुख्यः कविरग्निः स्वप्रज्ञया शोभनयज्ञादिकर्मेच्छया यजमानादिभ्यो धनमरिणात्। ददाति। सोऽयमग्निर्भूरिरेतसा बहुरेतस्कावुभौभौ पितरा पितरौ मातापितरौ द्यावापृथिव्यौ मह्यन्पूजयन् अजायत ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः ॥

समिद्धमिदित्येकादशर्चं चतुर्थं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभं। तथानुक्रमणिका। समिद्धमिदाप्रिय इति। इध्मादिकास्तनूनपाद्वर्जिताः पूर्वोक्ताः प्रत्यृचं देवताः। पशौ वैश्वामित्राण्याप्रीसूक्तं। दर्शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषु त्वष्टुर्याज्या तन्न इत्येषा। सूत्रितं च। इह त्वष्टारमग्रियं तन्नस्तुरीयमध पोषयित्नु। आ० १. १०.। इति॥ त्वाष्ट्रे पशौ पुरोडाशस्यानुवाक्या। सूत्रितं च। तन्नस्तुरीयमध पोषयित्नु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः। आ० ३. ८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समित्संमित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः।
आ देव देवान्यजथाय वक्षि सखा सखीन्त्सुमना यक्ष्यग्ने ॥ १

समित्ऽसंमित्। सुऽमनाः। बोधि। अस्मे इति।
शुचाऽशुचा। सुऽमतिं। रासि। वस्वः।
आ। देव। देवान्। यजथाय। वक्षि। सखा। सखीन्।
सुऽमनाः। यक्षि। अग्ने ॥ १

समित्समित् अत्यर्थं समिद्धस्त्वं सुमना बोधि। बुध्यस्व। शुचा शुचात्यर्थं प्रसर्पकेण ज्योतिषा युक्तस्त्वं वस्वो वसुनो धनस्य तद्विषयां सुमतिं शोभनां बुद्धिमस्मे अस्मभ्यं रासि। देहि। हे देव द्योतमान देवान्यजनीयान्यजथाय यज्ञाय तदर्थमावक्षि। आवहसि। हे अग्ने सखा देवानां सखा त्वं सुमनाः सन् सखीन्देवान्यक्षि। यजस्व ॥

अथ द्वितीया ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजंते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः।

सेमं यज्ञं मधुमंतं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधंतं ॥ २

यं। देवासः। त्रिः। अहन्। आऽयजंते। दिवेऽदिवे।

वरुणः। मित्रः। अग्निः।

सः। इमं। यज्ञं। मधुऽमंतं। कृधि। नः। तनूऽनपात्।

घृतऽयोनिं। विधंतं ॥ २

वरुणो मित्रोऽग्निः एते त्रयो देवा यमग्निं दिवेदिवे प्रतिदिवसं अहन् अहनि त्रिः प्रातर्मध्याह्नसायंतनेषु सवनेषु त्रिवारमायजंते हे तनूनपात् तनूनां शरीराणां न पातयितः स त्वं घृतयोनिं घृतस्योदकस्य कारणं विधंतं विधीयमानं क्रियमाणं नोऽस्मदीयं यज्ञं मधुमंतं। मध्वित्युदकनाम। वृष्ट्यादिफलयुक्तं कृधि। कुरु ॥

अथ तृतीया ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजध्यै।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वंदध्यै स देवान्यक्षदिषितो यजीयान् ॥ ३

प्र। दीधितिः। विश्वऽवारा। जिगाति। होतारं। इळः।

प्रथमं। यजध्यै।

अच्छ। नमःऽभिः। वृषभं। वंदध्यै। सः। देवान्। यक्षत्।

इषितः। यजीयान् ॥ ३

विश्ववारा विश्वैर्जनैर्वरणीया दीधितिः स्तुतिर्दीप्तिर्वा होतारं देवानामाह्वातारमग्निं प्रजिगाति। जिगातु। प्रकर्षेण गच्छतु। प्रथमं मुख्यमच्छाभिमुख्येन वृषभं संपदां वर्षितारं वंदध्यै वंदितुं योग्यमिति शेषः। अग्निं नमोभिर्नमस्कारैः

अद्येह दूतो हवींष्युपावसृजानि यजध्यै यष्टुं प्रीणयितुं प्रजिगातु। इषितोऽस्माभिः प्रेरितो यजीयान् यष्टृतमः सोऽग्निर्देवान् यक्षत्। यजतु॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऊर्ध्वो वां गातुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शोचींषि प्रस्थिता रजांसि।
दिवो वा नाभा न्यसादि होता स्तृणीमहि देवव्यचा वि बर्हिः॥ ४

ऊर्ध्वः। वां। गातुः। अध्वरे। अकारि। ऊर्ध्वा। शोचींषि। प्रऽस्थिता। रजांसि।
दिवः। वा। नाभा। नि। असादि। होता। स्तृणीमहि। देवऽव्यचाः। वि। बर्हिः॥ ४

वां युवयोः। अग्निश्च बर्हिश्चोभौ वामित्युच्येते। समिदादिभिः सहितस्यैवाग्नेर्देवतात्वात्। ऊर्ध्व उन्नतो गातुर्यज्ञमार्गोऽध्वरे यज्ञेऽकारि। आश्रयः क्रियते। शोचींष्यर्चींषि रजांसि हवींष्यूर्ध्वा ऊर्ध्वं प्रस्थिता। होताग्निर्दिवो दीप्यमानस्य यागगृहस्य नाभा नाभौ मध्यप्रदेशे न्यसादि। निषीदति। देवव्यचा देवैर्व्याप्तं बर्हिश्च। चार्थे वाशब्दः। विस्तृणीमहि। विशेषेण स्तृणीमः॥

॥ अथ पंचमी ॥

सप्त होत्राणि मनंसा वृणाना इन्वंतो विश्वं प्रति यन्नृतेनं।
नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अभी३मं यज्ञं वि चरंत पूर्वीः॥ ५

सप्त। होत्राणि। मनंसा। वृणानाः। इन्वंतः। विश्वं।
प्रति। यन्। ऋतेनं।
नृऽपेशसः। विदथेषु। प्र। जाताः। अभि। इमं। यज्ञं।
वि। चरंत। पूर्वीः॥ ५

मनसा ध्यायानाः प्रार्थ्यमाना ऋतेनोदकेन विश्वमिन्वंतः प्रीणयंतो देवाः सप्त होत्राणि होतॄणां वषट्कर्तॄणां कर्माणि प्रतियन्। प्रतिगच्छंति। अतः परं द्वारां स्तुतिः। त्वपेशसो नररूपा विदथेषु यागेषु जाता उत्पन्नाः पूर्वीवंत्यो विचरंत्यो यज्ञद्वाराभिमानिदेवता इममस्मदीयं यज्ञं प्र विचरंत। प्रविचरंतु॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

आ भंदमाने उषसा उपाके उत स्मयेते तन्वाऽविरूपे।

यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषदिंद्रो मरुत्वाँ उत वा

महोभिः॥ ६

आ। भंदमाने इति। उषसा। उपाके इति। उत।

स्मयेते इति। तन्वा। विरूपे इति विऽरूपे।

यथा। नः। मित्रः। वरुणः। जुजोषत्। इंद्रः। मरुत्वान्।

उत। वा। महःऽभिः॥ ६

आ भंदमाने स्तूयमाने उपाके परस्परं संगते॥ उषसानक्तापेक्षया द्विवचनं॥ नक्तोषसौ रात्र्यहनी आगच्छतां। उत अपि च विरूपे पृथग्रूपे तन्वा प्रकाशरूपेण शरीरेण स्मयेते। प्रकाशेते। मित्रो वरुण उत वा अपि चेंद्रो मरुत्वांश्च नोऽस्माकं यथा जुजोषत् यथा सेवेत तथा महोभिस्तेजोभिर्युक्ते इमे द्यावापृथिव्यौ कुरुतां॥

॥ अथ सप्तमी॥

दैव्या होतारा प्रथमा न्यृंजे सप्त पृक्षासः स्वधया मदंति।

ऋतं शंसंत ऋतमित्त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः॥ ७

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋंजे । सप्त । पृक्षासः ।

स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतं ।

व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७

दैव्या दिव्यौ प्रथमा प्रथमौ मुख्यौ होताराह्वातारावग्नी न्यृंजे । प्रसाधयामि । ऋतमुदकं शंसंत आशंसमानाः सप्त पृक्षासः । पृक्षमन्नं । तद्वंत ऋत्विजस्तमग्निं स्वधया सोमेन हविषा मदंति । मादयंति । व्रतपा व्रतानां कर्मणां रक्षितारो दीध्याना दीप्यमानाः अथवा स्वकर्मभिरग्निं दीपयंत ऋत्विजोऽनु व्रतं व्रतेषु ऋतमित् अग्निमेवमाहुः । अग्निमेव ऋतभूतमाहुरित्यर्थः । एवकारार्थे इच्छब्दः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुष्येभिरग्निः ।

सरस्वती सारस्वतेभिरर्वाक् तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं सदंतु ॥ ८

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इळा । देवैः ।

मनुष्येभिः । अग्निः ।

सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः ।

आ । इदं । सदंतु ॥ ८

भारतीभिर्भरतस्य सूर्यस्य संबंधिनीभिः सजोषाः संगता भारती वाक् आगच्छतु । देवैर्मनुष्येभिर्मनुष्यैश्च संगत्येळा च भूमिस्थागच्छतु अग्निश्च । सारस्वतेभिः सरस्वतीसंबंधिभिर्मध्यमस्थानैः सह सरस्वती माध्यमिका वाक् आगच्छतु । तिस्रो देव्यो वागिळाभारत्य आगच्छंतु । अर्वागाभिमुख्यमेतद्बर्हिः सदंतु । आसीदंतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ९

तत्। नः। तुरीपं। अध। पोषयित्नु। देव। त्वष्टः। वि।

रराणः। स्यस्वेति स्यस्व।

यतः। वीरः। कर्मण्यः। सुऽदक्षः। युक्तऽग्रावा। जायते।

देवऽकामः ॥ ९

हे देव त्वष्टः सृष्टिकर्तः वि रराणो रममाणस्त्वमथ अनंतरं नोऽस्मान् तुरीपं तारकं पोषयित्नु पोषकं तत्प्रसिद्धं रेतो विष्यस्व। मोचय। यतो विमोचनाद्वीरः सत्ववान् कर्मण्यः कर्मसु कुशलः सुदक्षः सुबलो युक्तग्रावाभिषवार्थं ग्रावयुक्तः। सोमसुदित्यर्थः। देवकामो देवान् कामयमानः पुत्रो जायते। जायेत॥

॥ अथ दशमी ॥

वनस्पतेऽव सृजोप देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १०

वनस्पते। अव। सृज। उप। देवान्। अग्निः। हविः।

शमिता। सूदयाति।

सः। इत्। ऊं इति। होता। सत्यऽतरः। यजाति।

यथा। देवानां। जनिमानि। वेद ॥ १०

हे वनस्पते देवानुपावसृज। समीपे कुरु। शमिता पशोः संस्कर्ताग्निर्वनस्पतिश्च हविः सूदयाति। देवान्प्रति प्रेरयतु। सत्यतरोऽत्यर्थं सत्यः सत्यस्वरूपः स इत् स एव होता यजाति। यजतु। यथा यतः कारणात्स एवाग्निर्देवानां जनिमानि जन्मानि वेद वेत्ति अतः स एव यजत्वित्यर्थः॥

॥ अथैकादशी ॥

आ याह्यग्ने समिधानो अर्वाङिंद्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता

मादयंतां ॥ ११

आ । याहि । अग्ने । संऽइधानः । अर्वाङ् । इंद्रेण ।

देवैः । सऽरथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा ।

देवाः । अमृताः । मादयंतां ॥ ११

हे अग्ने अर्वाक् अस्मदभिमुखं समिधानः समिध्यमानो ज्वालारूपेण दीप्यमानस्त्व-मायाहि । देवतारूपेणागच्छ । कथमिति उच्यते । नोऽस्माकं यज्ञमिंद्रेण देवैश्च तुरेभिस्त्वरमाणैर्देवैः सरथं समानरथं यथा तथायाहि । किंच सुपुत्रादितिरपि नो बर्हिरास्तां । अध्यास्तां । स्वाहाकारेण युक्ता अमृता नित्या देवा मादयंतां । तृप्यंतु ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ।

प्रत्यग्निरुषस इत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अत्रानुक्र-मणिका । प्रत्यग्निरिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरिदमादिसूक्तत्रयस्य विनियोगः । सूत्रितं च । प्रत्यग्निरुषस इति त्रीणि । आ० ४. १३. । इति ॥ इडामग्न इत्यस्योक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यग्निरुषसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनां ।

पृथुपाजा देवयद्भिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो वह्निरावः ॥ १

प्रति । अग्निः । उषसः । चेकितानः । अबोधि । विप्रः ।
पदऽवीः । कवीनां ।
पृथुऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । सम्ऽइद्धः । अप । द्वारा ।
तमसः । वह्निः । आवरित्यावः ॥ १

उषसश्चेकितानो जानन् विप्रो मेधावी कवीनां क्रांतदृशां पदवीर्मार्गान् गच्छन् योऽग्निः प्रत्यबोधि प्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुतेजा देवयद्भिर्देवकामैः समिद्धः सम्यक् दीप्तः स वह्निस्तमसोऽज्ञानस्य द्वारागमनद्वाराण्यपावः । अपावृणोति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रेद्वग्निर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतॄणां नमस्य उक्थैः ।
पूर्वीर्ऋतस्य संदृशश्चकानः सं दूतो अद्यौदुषसो विरोके ॥ २

प्र । इत । ऊं इति । अग्निः । ववृधे । स्तोमेभिः ।
गीःऽभिः । स्तोतॄणां । नमस्यः । उक्थैः ।
पूर्वीः । ऋतस्य । सम्ऽदृशः । चकानः । सं । दूतः । अद्यौत् ।
उषसः । विऽरोके ॥ २

नमस्यः पूज्यो योऽग्निः स्तोतॄणां स्तोत्रैर्गीर्भिर्वाग्भिरुक्थैः शस्त्रैश्च प्रववृधे वृद्धिं प्राप्नोति दूतो देवानां दूतः सः पूर्वीर्बह्वीर्ऋतस्यादित्यस्य संदृशो संदृश्चकानः कामयमानः सन् उषसो विरोके विरोचने प्रातःकाले समद्यौत् । द्योतते द्युत् उ पूरणौ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधाय्यग्निर्मानुषीषु विक्ष्व१पां गर्भो मित्र ऋतेन साधन् ।
आ हर्यतो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनां ॥ ३

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विक्षु । अपां । गर्भः ।

मित्रः । ऋतेन । साधन् ।

आ । हर्यतः । यजतः । सानु । अस्थात् । अभूत् ।

ऊं इति । विप्रः । हव्यः । मतीनां ॥ ३

मित्रो यजमानानां मित्रभूत ऋतेन सत्येन साधन् कामान् साधयन् अपां गर्भोऽग्निर्मानुषीषु मनोः संबंधिनीषु विक्षु प्रजास्वधायि । देवैराहितः । किंच हर्यतः स्पृहणीयो यजतो यष्टव्यः स सानूच्छ्रितं विष्णु(?)मुत्तरवेद्याख्यमास्थात् । अधितिष्ठत् । विप्रः प्राज्ञोऽग्निर्मतीनां मातॄणां स्तोतॄणां हव्यः स्तुत्योऽभूत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।
मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिंधूनामुत पर्वतानां ॥ ४

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । सम्ऽइद्धः । मित्रः । होता ।

वरुणः । जातऽवेदाः ।

मित्रः । अध्वर्युः । इषिरः । दमूनाः । मित्रः । सिंधूनां ।

उत । पर्वतानां ॥ ४

इयमृक् अग्निं सर्वात्मकत्वेन स्तौति । यद्यदा समिद्धोऽग्निः तदा मित्रो भवति । सूर्यो भवति । मित्र एव सन् होता भवति । वरुणो भवति जातवेदा जातप्रज्ञः । स मित्रोऽध्वर्युर्भवति दमूना दानमना दांतमना वा । स एवेषिरः प्रेरको वायुर्भवति । उत अपि च सिंधूनां नदीनां पर्वतानां च मित्रः सहायो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पाति प्रियं रिपो अग्रं पदं वेः पाति यह्वश्चरणं सूर्यस्य ।

पाति नाभा सप्तशीर्षाणमग्निः पाति देवानामुपमादमृष्वः ॥५

पाति । प्रियं । रिपः । अग्रं । पदं । वेः । पाति । यह्वः ।
चरणं । सूर्यस्य ।

पाति । नाभा । सप्तऽशीर्षाणं । अग्निः । पाति । देवानं ।
उपऽमादं । ऋष्वः ॥ ५

ऋष्वो दर्शनीयोऽग्निर्वेर्गंतव्याः सर्वव्याप्ताया रिपो भूम्याः प्रियमग्र्यं प्रथमं पदं स्थानं पाति । रक्षति । यह्वो महान् सूर्यस्य चरणं । चरत्यत्रेति चरणमंतरिक्षं । पाति । नाभा नाभावंतरिक्षस्य मध्ये सप्तशीर्षाणं मरुद्गणं पाति । देवानामुपमाद-मुपमादकं यज्ञं पाति । रक्षति ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋभुश्चक्र ईड्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।

ससस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥ ६

ऋभुः । चक्रे । ईड्यं । चारु । नाम । विश्वानि । देवः ।
वयुनानि । विद्वान् ।

ससस्य । चर्म । घृतऽवत् । पदं । वेः । तत् । इत् । अग्निः ।
रक्षति । अप्रंऽयुच्छन् ॥ ६

ऋभुर्महान् विश्वानि सर्वाणि वयुनानि ज्ञातव्यानि पदार्थानि विद्वान् जानन् देवोऽग्निरीड्यं स्तुत्यं चारु मनोज्ञं नाम जलं चक्रे । करोति । नामेत्युदकनामसु पाठात् । वेर्व्याप्तस्य ससस्य स्वपतः शांतज्वालस्याप्यग्नेश्चर्म रूपं घृतवद्दीप्तिमद्भवति । सोऽग्निस्तज्जलमप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् । रक्षति । पालयति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ योनिमग्निर्घृतवंतमस्थात्पृथुप्रगाणमुशंतमुशानः ।

दीद्यानः शुचिर्ऋष्वः पावकः पुनःपुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७

आ । योनिं । अग्निः । घृतऽवंतं । अस्थात् । पृथुऽप्रगानं ।

उशंतं । उशानः ।

दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनःऽपुनः । मातरा ।

नव्यसी इति । करिति कः ॥ ७

उशानः कामयमानोऽग्निर्घृतवंतं दीप्तिमंतं पृथुप्रगाणं पृथुगीतिमुशंतं कामयमानं योनिं स्थानमायतनं आ अस्थात् । आतिष्ठति । दीद्यानो द्योतमानः शुचिर्दर्शनीयः शुद्धो वा ऋष्वो महान् पावकोऽन्येषां शोधयिताग्निर्मातरा मातरौ द्यावापृथिव्यौ पुनःपुनर्नव्यसी नवतरे कः । करोति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववक्षे यदी वर्धंति प्रस्वो घृतेन ।

आप इव प्रवता शुंभमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववक्षे । यदि । वर्धंति ।

प्रऽस्वः । घृतेन ।

आपःऽइव । प्रऽवता । शुंभमानाः । उरुष्यत् । अग्निः ।

पित्रोः । उपऽस्थे ॥ ८

सद्यो जातोऽग्निर्यदि यदौषधीभिर्ववक्षे उह्यते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेन गच्छंत्य आप इव शुंभमानाः शोभमानास्ता ओषध्यः प्रस्वः फलानि प्रसुवाना घृतेनोदकेन वर्धंति । वर्धयंति । पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे मध्यप्रदेशे वर्धमानोऽग्निरुरुष्यत् । अस्मानरक्षत ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदु ष्टुतः समिधा यह्वो अद्यौद्वर्ष्मन्दिवो अधि नाभा पृथिव्याः ।

मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दूतो वक्षद्यजथाय देवान् ॥ ९

उत् । ऊं इति । स्तुतः । सम्ऽइधा । यह्वः । अद्यौत् ।

वर्ष्मन् । दिवः । अधि । नाभा । पृथिव्याः ।

मित्रः । अग्निः । ईड्यः । मातरिश्वा । आ । दूतः ।

वक्षत् । यजथाय । देवान् ॥ ९

उ इति पादपूरणः । स्तुतोऽस्माभिः स्तुतः समिधा समिंधनेन यह्वो महान् अग्निः पृथिव्या उत्तरवेद्या नाभा नाभौ मध्यमदेशे स्थितः सन् दिवोऽन्तरिक्षस्य वर्ष्मन् वर्ष्मणि रूपे उदद्यौत् । द्योतते । मित्रः सर्वेषां मित्रभूत ईड्यः स्तुत्यो मातरिश्वा । मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति प्राणिति सूर्यरूपेण चेष्टत इति मातरिश्वा ॥ अथवा मातर्यरण्यां श्वसिति निवसतीति मातरिश्वा । तथाह यास्कः । मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति मातर्याश्वनितीति वा । नि० ७. २६. । दूतो देवानां दूतः सन् यजथाय यज्ञाय देवानावक्षत् । आवहतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

उदस्तंभीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानाम् ।

यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा सन्तं हव्यवाहं समीधे ॥ १०

उत् । अस्तंभीत् । सम्ऽइधा । नाकम् । ऋष्वः । अग्निः ।

भवन् । उत्ऽतमः । रोचनानाम् ।

यदि । भृगुऽभ्यः । परि । मातरिश्वा । गुहा । सन्तम् ।

हव्यऽवाहम् । सम्ऽईधे ॥ १०

रश्मिभ्यो मथ्यमग्निः समिधा तेजसा नाकं स्वर्गमुदस्तंभीत् । उदस्तभ्नात् । रोचमानां शोभमानानां तेजसां मध्य उत्तमो भवन् उत्कृष्टतमो भवन् मातरिश्वा वायुर्भृगुभ्य आदित्यस्य रश्मिभ्यो गुहा गुहायां संतं हव्यवाहं हव्यानां वोढारमग्निं यदि यदा समीधे समैधत तदा नाकमस्तम्भादिति संबंधः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३

इळां । अग्ने । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्ऽतमं ।

हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते ।

सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ २३

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

प्र कारव इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रमाग्नेयं प्र कारव इत्यनुक्रांतत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः सूक्तविनियोगः पूर्वसूक्त एव प्रत्यग्निरुषसस्त्रीणीत्यनेनोक्तः ॥ आद्याग्नेये पशौ हविषो याज्याः । सूत्रितं च । प्र कारवो मनना वच्यमाना एका चेतत्सरस्वती नदीनां । आ० ३, ७, । इति ॥ ऐभिरग्न इति पात्नीवतग्रहस्य याज्या । सूत्रितं च । आग्नीध्रः पात्नीवतस्य यजत्यैभिरग्ने सरथं याह्यर्वाङिति । आ० ६, १८, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयंतः ।

दक्षिणावाड्वाजिनी प्राच्येति हविर्भरंत्यग्नये घृताची ॥ १

प्र । कारवः । मनना । वच्यमाना । देवद्रीचीं । नयत । देवऽयंतः ।

दक्षिणाऽवाट् । वाजिनी । प्राची । एति । हविः । भरंती । अग्नये । घृताची ॥ १

हे कारवः कर्तारो देवयंतो देवकामा यूयं मनना मननेन मंत्रेण वच्यमानाः प्रेर्यमाणाः संतो देवद्रीचीं देवानंचतीं स्रुचं प्रणयत । प्रकर्षेण नयत । प्रापयत । दक्षिणावाट् आहवनीयस्य दक्षिणत उह्यमाना वाजिन्यन्नवती प्राची प्रागग्राग्नये ऽग्न्यर्थं हविर्भरंती हविर्धारयंती घृताची घृतेनाक्ता स्रुक् एति । गच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अध नु प्रयज्यो ।

दिवश्चिदग्ने महिना पृथिव्या वच्यंता ते वह्नयः सप्तजिह्वाः ॥ २

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अध । नु । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ।

दिवः । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वच्यंताम् । ते । वह्नयः । सप्तऽजिह्वाः ॥ २

हे अग्ने जायमानस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ आ अपृणाः । आपूरय । किंच हे प्रयज्यो यष्टव्य दिवश्चित् दिवश्चांतरिक्षात्पृथिव्याश्च महिना महिम्ना प्ररिक्थाः । अतिरिक्तश्चासि । अनेन वह्नेरतिशय उक्तः । एवंविधस्य ते तव वह्नयोऽग्नयोंऽशभूता वह्नयः आहवनीयादयो वच्यंतां । किंविधास्ते । सप्तजिह्वाः । सप्तजिह्वात्मकाः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

द्यौश्चं त्वा पृथिवी यज्ञियांसो नि होतांरं सादयंते दमाय ।
यदी विशो मानुंषीर्देवयंतीः प्रयंस्वतीरीळंते शुक्रमर्चिः ॥ ३

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियांसः । नि । होतांरं ।
सादयंते । दमाय ।
यदि । विशः । मानुंषीः । देवऽयंतीः । प्रयंस्वतीः । ईळंते ।
शुक्रं । अर्चिः ॥ ३

द्यौश्चांतरिक्षं पृथिवी च यज्ञियासो यज्ञार्हा देवाश्च होतारं त्वा त्वां दमाय । दमो यज्ञः । तस्मा अर्थं निषादयंते उपगमयंति । यदि यदा मानुषीर्मनोः संबंधिन्यो देवयंतीर्देवकामाः प्रयस्वतीर्हविष्मत्यो विशः प्रजा होतारः । शुक्रं दीप्तमर्चिरीळते । स्तुवंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महान्त्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तोऽंतर्द्यावा माहिने हर्यमाणः ।
आक्रे सपत्नी अजरे अमृक्ते सबर्दुघे उरुगायस्य धेनू ॥ ४

महान् । सधऽस्थे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अंतः ।
द्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः ।
आक्रे इति । सपत्नी इति सऽपत्नी । अजरे इति ।
अमृक्ते इति । सबर्दुघे इति सबःऽदुघे । उरुऽगायस्य ।
धेनू इति ॥ ४

महान् अधिको हर्यमाणो यजमानादिभिः काम्यमानः । यद्वा यजमानाय धनं कामयमानोऽग्निर्द्यावांतर्द्युभूम्योर्मध्ये माहिनो महिम्ना युक्ते सधस्थे स्वकीये स्थाने ध्रुवोऽचलः सन् निषत्तो निषण्णो भवति । आक्रे आक्रमणशीले सपत्नी समान एक

रूयः पतिर्ययोस्ते सपत्न्यौ अजरे जरारहिते अदब्धे अन्येनाहिंसिते सबर्दुघे। अमरित्यन्नस्य दकं। तस्य दोग्ध्र्यौ द्यावापृथिव्यावुरुगायस्य पृथुगमनस्याधिकस्तु-तेर्वाग्नेर्धेनू प्रीणयित्र्यौ भवतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

व्रता ते॑ अ॒ग्ने म॒ह॒तो म॒हानि॒ तव॒ क्रत्वा॒ रोद॑सी॒ आ त॑तंथ ।
त्वं दू॒तो अ॑भवो॒ जाय॑मान॒स्त्वं॑ ने॒ता वृ॑षभ चर्षणी॒नां ॥ ५

व्र॒ता । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । म॒ह॒तः । म॒हानि॑ । तव॑ । क्रत्वा॑ ।
रोद॑सी॒ इति॑ । आ । त॒तं॒थ॒ ।
त्वं॑ । दू॒तः । अ॒भ॒वः॒ । जाय॑मानः । त्वं । ने॒ता । वृ॒ष॒भ॒ ।
च॒र्ष॒णी॒नां ॥ ५

हे अग्ने महतः सर्वोत्कृष्टस्य ते तव व्रता व्रतानि त्वत्संबंधीनि कर्माणि महानि महांति भवंति। तव क्रत्वा क्रतुना प्रकाशेन रोदसी द्यावापृथिव्यावाततंथ। विस्तृतवानसि। त्वं दूतोऽभवः। भव। हे वृषभ वर्षणशील त्वं जायमानः सन् चर्षणीनां यजमानानां नेतासि। फलप्रापकोऽसि ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋ॒तस्य॑ वा के॒शिना॑ यो॒ग्याभि॑र्घृत॒स्नुवा॒ रोहि॑ता धु॒रि धि॑ष्व ।
अथा॑ वह दे॒वान्दे॑व॒ विश्वा॑न्त्स्वध्व॒रा कृ॑णुहि जातवेदः ॥ ६

ऋ॒तस्य॑ । वा॒ । के॒शिना॑ । यो॒ग्याभिः॑ । घृ॒त॒ऽस्नुवा॑ । रोहि॑ता ।
धु॒रि । धि॒ष्व॒ ।
अथ॑ । आ । व॒ह॒ । दे॒वान् । दे॒व॒ । विश्वा॑न् । सु॒ऽअ॒ध्व॒रा ।
कृ॒णु॒हि॒ । जात॑ऽवेदः ॥ ६

हे देव केशिना प्रशस्तकेशवंतौ योग्याभिर्योजनसाधनभूताभी रज्जभिर्युक्तौ घृतस्नु वा घृतं क्षरंतौ रोहिताख्यौ ऋतस्य यज्ञस्य ॥ वाशब्दश्चार्थे ॥ धुरि च विधेहि । योजयेत्यर्थः । अथानंतरं विश्वान् सर्वान्देवान् रथे समारोप्य आ वह । हे जातवेदः तान् स्वधरा स्वध्वरान् शोभनाध्वरान् लघुहि । कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दिवश्चिदा ते रुचयंत रोका उषो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।
अपो यदग्न उशधग्वनेषु होतुर्मंद्रस्य पनयंत देवाः ॥ ७

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयंत । रोकाः । उषः ।
विऽभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।
अपः । यत् । अग्ने । उशधक् । वनेषु । होतुः । मंद्रस्य ।
पनयंत । देवाः ॥ ७

हे अग्ने यत् यदा वनेष्वरण्येष्वप उशधक् कामयमानो दहंश्च वर्तसे तदा ते रोकाश्च त्वदीया दीप्तयो दिवश्चित् सूर्यादप्यारुचयंत । आरोचंते । विभातीर्विशेषेण भातीः प्रकाशमानाः पूर्वीः पुराणीरुष उषसोऽनु भासि । मंद्रस्य स्तुत्यस्य होतुस्तव रोकान् देवाः स्तोतारः पनयंत । स्तुवंति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उरौ वा ये अंतरिक्षे मदंति दिवो वा ये रोचने संति देवाः ।
ऊमा वा ये सुहवासो यजत्रा आयेमिरे रथ्यो अग्ने अश्वाः ॥ ८

उरौ । वा । ये । अंतरिक्षे । मदंति । दिवः । वा । ये ।
रोचने । संति । देवाः ।
ऊमाः । वा । ये । सुऽहवासः । यजत्राः । आऽयेमिरे ।
रथ्यः । अग्ने । अश्वाः ॥ ८

उरौ विस्तीर्णेऽतरिक्षे ये देवा मदंति। हृष्यंति। दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशन आलोके ये देवाः संति। ऊमाः। ऊमसंज्ञकाः पितरः संति। यजत्रा यष्टव्या ये देवाः सुहवासः, शोभनाह्वाना आयेमिरे। आयच्छंति। रथ्यो रथिनस्तव येऽश्वाः संति हे अग्ने तैः सर्वैः सार्धमायाहीत्युत्तरयर्चा संबंधः॥

॥ अथ नवमी ॥

ऐभिरग्ने सरथं याह्यर्वाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वाः।

पत्नीवतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व॥ ९

आ। एभिः। अग्ने। सऽरथं। याहि। अर्वाङ्।

नानाऽरथं। वा। विऽभवः। हि। अश्वाः।

पत्नीऽवतः। त्रिंशतं। त्रीन्। च। देवान्। अनुऽस्वधं। आ।

वह। मादयस्व॥ ९

हे अग्ने एभिः पूर्वोक्तैर्देवगणैः सार्धं सरथं समानरथं नानारथं वा त्वद्रथे समारोप्यार्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि। यतः कारणात्तेऽश्वा विभवः प्रभवः समर्थाः॥ हिः प्रसिद्धौ॥ पत्नीवतः पत्नीभिः सहितान् त्रिंशतं त्रींश्च त्रयस्त्रिंशतं देवांश्चानुष्वधं बलार्थमन्नार्थं वा आवह। मादयस्व सोमेनेति विशेषः॥

॥ अथ दशमी ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञंयज्ञमभि वृधे गृणीतः।

प्राची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये॥ १०

सः। होता। यस्य। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति।

यज्ञंऽयज्ञं। अभि। वृधे। गृणीतः।

प्राची इति। अध्वराऽइव। तस्थतुः। सुमेके इति सुऽमेके।

ऋतवरी इत्यृतऽवरी। ऋतऽजातस्य। सत्ये इति॥ १०

स एव होता भवति उर्वी विस्तीर्णे रोदसी चित् द्यावापृथिव्यावपि यज्ञार्थं यंयं यज्ञं सर्वं यज्ञं प्रति समृद्धयेऽभिगच्छतीतः। प्रशंसनः। ऋतजातस्य जातसत्यस्य होतुः सुमेके सुरूपे ऋतावरी उदकवत्यौ सत्ये सत्यस्वरूपे प्राचौ अनुकूले तस्य तिष्ठतः। कथमिव। अध्वरायेव। यज्ञायेव॥

॥ अथैकादशी ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११

इळा। अग्ने। पुरुऽदंसं। सनिं। गोः। शश्वत्ऽतमं।
हवमानाय। साध।
स्यात्। नः। सूनुः। तनयः। विजाऽवा। अग्ने। सा। ते
सुऽमतिः। भूतु। अस्मे इति ॥ ११

इळामग्न इतीयं पूर्व व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

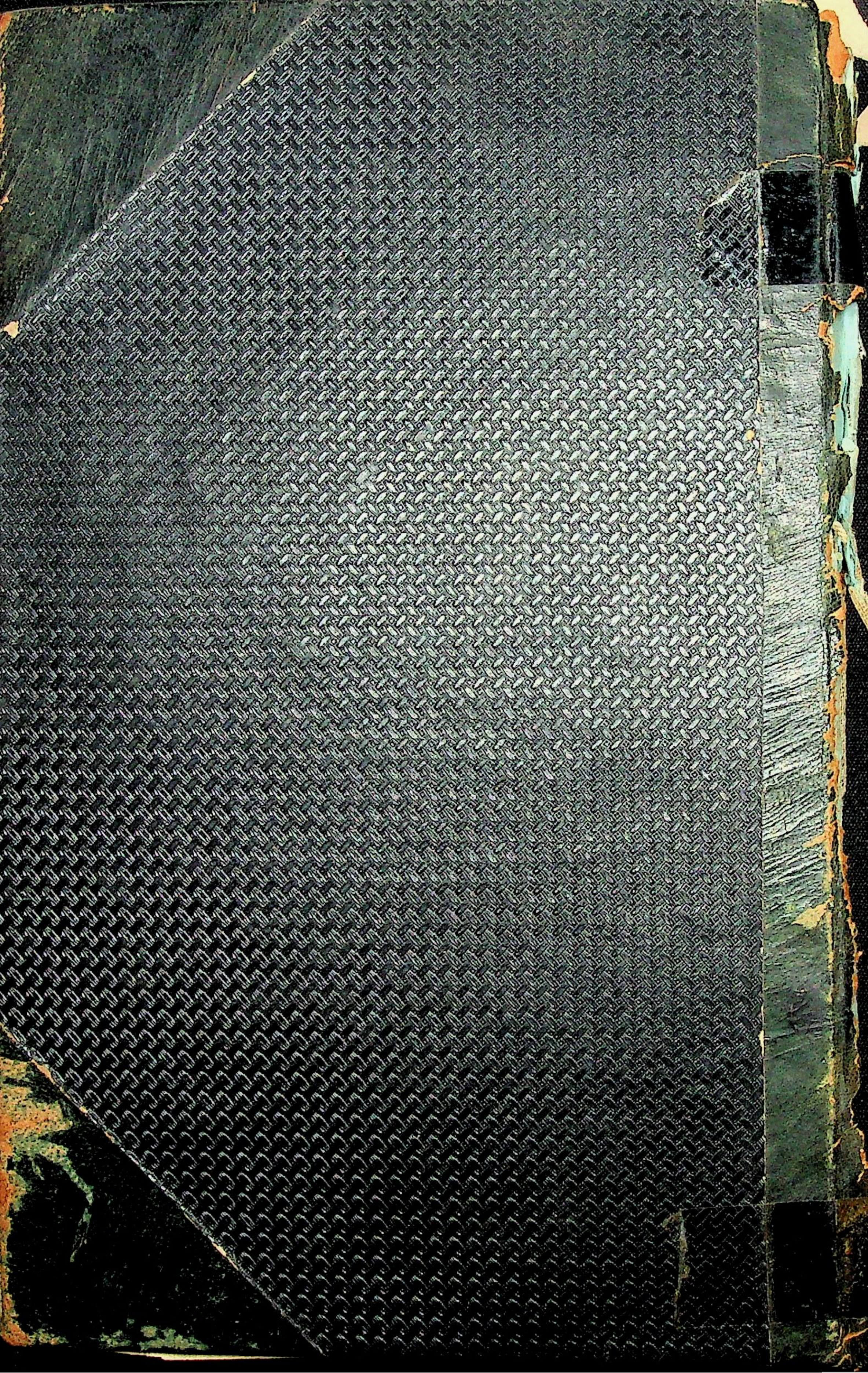
इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्य-
धुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

———:o:———

यस्मादे
ातस्तत्यस
तस्यतः ।
।
॥ १
। ते

नल की

एशिया भर में सबसे अधिक छपने वाला

कल रिपोर्ट

M
FARID

कोट

दिल्ली

वर्ष १२-अङ्क ५ मई ५४

a Road, Kashmeri Gate Phone 25945

कुमारी अमृतकौर और आयु

(कुन्दनलाल खेतल प्रधान आयुर्वेद अनुसन्धान मंडल)

मारे राष्ट्रपति जी से लेकर प्रान्तीय ालों और स्वास्थ्य मंत्रियों तक आयुर्वेद के ामर्थक हैं। देश के सब विद्वान बल्कि स्वयम् ाक्टर इसकी प्रशसा करते हैं अन्य देशों के ाक्टरों में से इन्टरनेशनल मेडिकल कौंसिल के क प्रधान ने तो यहां तक कहा कि यदि ऐलो- थिक दवाइयाँ छोड़कर आयुर्वेदिक ्द्धान्तों के अनुसार चिकित्सा की जाए तो ोगियों की गणना घट जाए परन्तु देश का भाग्य ... स्वास्थ्य मंत्राणी स्वयम्

वही बात बार बार उत्पन्न हो जाए और ग्रामोंफोन के रिकार्ड की भांति वह सुन ली जाए यदि यह मान भी लिया जावे कि राज- कुमारी जी के प्रसिद्ध आयुर्वेद विरोध या किसी अन्य कारण से उन्हें प्रसन्न करने के लिए कुछ चापलोस प्रत्येक गांव में ऐसी बात कहलवा देते हों तो गांवों के इन अनपढ़ और गंवार लोगों की सम्मति हमारे पूज्य राजेन्द्र बाबू और श्री राधाकृष्णा जी की राये की तुलना में क्या महत्ता रखती है बल्कि ईन विद्यवानों के बचनों के ...

गया है। कल की सायंस आज ... आज की कल सही नहीं रहेगी फिर ... कसौटी पर आयुर्वेद को परखने में धन- ... अपेक्षा इस गरीब देश पर दया ही की जावे ...

यदि आयुर्वेद को अपनाने से भारत पीछे ... ओर जाता है तो हिन्दी को देश की भाषा बन ... में क्यों नहीं ? फिर तो अंग्रेजी जैसी अग्रसर भाष ... को ही अपनाया जाए भले ही वह लिखने, पढ़ने तथा उच्चारण में दोषपूर्ण ...

...षधि
...ण्डल

...ड़ों के लिए
...हुत ही अच्छी
...अनुसन्धान मंडल
...एक ऐसी औषधि
... कीड़ों को बिल्कुल
...ऐसे रोगी को जिसे कई
...से निराश हो चुकी थी इसके
...वन में ही पूर्ण स्वास्थ्य प्राप्त
...ना भयंकर था कि चलते फिरते
...र बैठे हुए भी कीड़े बाहर निकलते
...इस व्याधि के साधारण रोगी तो
...सियों अच्छे हो चुके हैं। मंडल के
...इस औषधि के विस्तृत परीक्षण कर रहे
...औषधि की सेवनविधि अति सरल ह।
...शा दो माशा औषधि प्रतिदिब जल के साथ
...नी होती है। विशेषता यह है कि नीम के
पत्तों का सत होते हुए भी इसमें से नीम की
...हट या गंध नहीं आती। पेट के कीड़े कई
... जिनमें कद्दू दाने (Tape

रोकथाम औलाद (BIRTH CONT...
-निरोध) के लिए परीक्षित ...

बर्थ कन्ट्रोल के लिए किसी औषधि का अन्वेषण कर लेना कोई विशेष बात नहीं। किसी चीज को तोड़ना उसके बनाने की अपेक्षा तो बहुत हो सरल बात होती है। वीर्य के कीड़े (Spermatozoon) इतने कोमल होते हैं कि साधारण गर्मी सर्दी भी सहन नहीं कर सकते। यदि इन पर कोई तेज औषधि प्रयुक्त कर दी जावे तो उनके बचने की क्या संभावना ? केवल इतनी ही सावधानता आवश्यक होती है कि वह तेज औषधि स्त्री व पुरुष की जननेन्द्रियों पर किसी प्रकार का हानिकारक प्रभाव न डाले। शरीर के ये भाग भी कीड़ों की भांति ही कोमल होते हैं। परन्तु प्रसन्नता की बात है कि "परफेक्ट कन्ट्रोलर" के निर्माण के लिए वह सामग्रियां ढूंढ ली गई है जिनसे न केवल किसी प्रकार की हानि का भय नहीं अपितु स्त्रियों के कई रोगों के लिए इनका प्रयोग लाभदायक भी है। इस औषधि को थोड़ा सा रुई आदि से स्त्री या पुरुष को लगा लेना पर्याप्त होता है अधिक से अधिक ... हो सकती है कि इस औषधि

से भी कुछ सौभाग्यवान्... निःसन्देह कुछ प्रतिशत ... अवश्य रह ही जाता है जिसे... के लिये इसे हर मास खिला... दिया है। दाम साल भर की ... रुपए हैं। प्रयोगविधि इस ... मासिकधर्म के समाप्त होने के पश्... प्रातःकाल खाली पेट पानी से नि... और घण्टे दो घण्टे तक कुछ खा... जावे।

सदा के लिए सन्तान होना...

सदा के लिए सन्तानोत्पत्ति रोकने के ... बच्चेदानी को आपरेशन से या तेजाबी औष... से सन्तान के अयोग्य बना देना या ऐसी औष... प्रयोग करना जिससे मासिक धर्म बिल्कुल बं... हो जावे चाहे विश्वासजनक विधियां हैं परन्... कर्तव्य परायणता के यह घोर विपरीत होग... यदि यह न बताया जावे कि यह विधिय... स्वास्थ्य के लिए बहुत हानिकारक हैं। लालच ... आकर किसी वैद्य को भी ऐसा न करना चाहिए